

శ్రీధర్మసూరివిరచితంబును

శ్రీరామయశోఘనసారసురభితంబునగు

సాహిత్యరత్నాకరమను

అలంకారశాస్త్రము.

శ్రీమల్లాది లక్ష్మణసూరి విరచితమైన

మందరమను పేరుగలవ్యాఖ్యానముతోఁగూడ

సరస్వతి- తిరువేంగడాచార్యులచేత

లేఖకప్రమాదజనితదోషరహితంబుగఁబరిష్కరింపఁబడి

శ్రీమచ్చెన్నపురవర్తినియగు

సరస్వతీనిలయ

ముద్రాక్షరశాలయందచ్చుగూర్పించి

ప్రచురింపఁబడియె

౧౮౯౧ సంవత్సరము - ఏప్రేల్ నెల

15/7/05

ప్రకటన

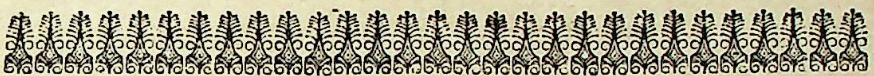
ఏతద్గ్రంథవ్యాఖ్యానమును రచియించిన మల్లాది లక్ష్మణశాస్త్రిలవారు సదరువ్యాఖ్యానగ్రంథమును తెనుఁగు,గ్రంథము, మొదలగులిపులతో,అచ్చువేయించుస్వాతంత్ర్యమును నాకువ్రాసి యిచ్చియున్నారు కాఁబట్టి ౧౮౬౭ సం॥ ౨౫వ ఆక్టు ప్రకారము దీని మఱియెవ్వరునుముద్రింపఁగూడదు.

౧౮౭౧సం॥ ఏప్రల్ ౧౭ తేది } స॥ తిరువేంగడాచార్యులు

శ్రీరస్తు.

విషయానుక్రమసూచికా

అవశిష్టవిషయాస్తత్తత్ప్రకరణేషుద్రష్టవ్యాః

శ్రీరస్తు.

అవిఘ్నమస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

సవ్యాఖ్యానసాహిత్యరత్నాకరప్రారంభః

మూలమ్. ఆలింగ్యగాఢముదరంపితురర్ధజానేరుత్సంగవర్త్యవతు
బాలగజాననోనః । యత్కుంభయోర్గిరిసుతాకుచపా
ర్శ్వభాజోస్తన్యంపిపాసతిగుహస్త్రిభిరాననాబ్జైః॥౧॥

వ్యా॥ కల్యాణంకలయంతుకల్యకమలప్రాంతోత్పతద్భంభరప్రాయాః
కేపిసమస్తసంపదయనప్రత్యగ్రకల్పద్రుమాః । కామ్యాఃపద్మభవాదిభి
స్సకుతుకాఃకాలుష్యవిధ్వంసనేకారుణ్యామృతవర్షకాలజలదాః కల్యాఃక
టాక్షాశ్శ్రియః ॥ మల్లాదివంశేమహితేమనీషీమాన్యోమనోజ్ఞోజనిలక్ష్మ
ణోసౌ । సాహిత్యరత్నాకరతత్వదోగ్ధ్రీంతాంమందరాఖ్యాంవివృతింవి
ధత్తే॥దుర్వ్యాఖ్యావిషదూషితాంభగవతీంశ్రీధర్మసూరేర్గిరంభావాలం
కృతిసంగతిప్రకటనవ్యావృత్తకౌతూహలాం। దర్శందర్శమచేతసాంసుమ
నసాంసంప్రీతయేసాదరం వ్యాఖ్యాం మందరసంజ్ఞికాంవితనుతే సల్లక్షు
ణాంలక్ష్మణః ॥ ధర్మాభిఖ్యకవేర్గిరాంవివరణేకోన్యః కృతీగౌతమాచ్ఛేషా
హేర్హయవక్త్రాత్తోంబుజభవాద్వాచస్పతేర్వాయుజాత్ । ఇత్యేవంప్ర
తిభాతిమేతదపితద్వ్యాక్త్రృతావిశ్రుతాజాతావిశ్వపతిప్రసాదమహిమ
ప్రోద్యద్వచోవైభవాత్ ॥ సాహిత్యరత్నాకరమంథనోద్యతాకుంఠా
యుతానాంవిబుధప్రజానాం। సంప్రీణనాయైవసలక్ష్మణాఖ్యఃప్రస్ఫోజ్వలం
మందరమాతనోతి ॥ సాహిత్యరత్నాకరతత్వబోధేనాలంహినాకేతివికే
మురేకే । కేచిద్విమోహాన్మృగతృష్ణికాయాంవాతాయువత్తత్రముధా
భ్రమంతి॥ సాహిత్యరత్నాకరమప్రమేయం మథావధిత్వామమమంద

రేణ। కృష్ణాఽతు సర్వే విబుధా యథేచ్ఛం గుణాదిరత్నాని రసామృతం చ ॥ ఆద్యత్వబుద్ధింపరిహృత్య నాకామేతాంచటీకాంకలయంతుకల్యాః। లోకః కరేణోరవలోకకాలే కణ్ఠాదివత్పశ్యతిదంతయుగ్మం ॥ వ్యాఖ్యాహ్యసావద్యతనప్రణీతేత్యుత్సృజ్యమాత్సర్య మనార్యవర్యం । సంతస్సుచిత్తాస్సదయాశ్శ్రిమజ్జానందంకుసిందంతుమమ ప్రమోదః॥ ... ...

అథతత్రభవానాలంకారికసార్వభౌమో ధర్మసుధీ స్సాహిత్యరత్నాకరాభిధానమలంకార నిబంధనంచికీర్షుశ్చికీర్షితావిఘ్న పరిసమాప్తిసాధనం బాలగజాననానుగ్రహాశంసనరూపం మంగళమాదౌ శిష్యశిక్షార్థం గ్రంథతో గ్రథ్నాతి॥ ఆలింగ్యేతి॥ అత్రాదావాలింగ్యేత్యానందహేతుభూతపరిరంభాభిధాయకస్యావ్యయపదస్య భద్రాదివాచకత్వాద్వర్ణగణాదిశుద్ధేరభ్యుచ్చయః- తదుక్తం- దేవతావాచకాశ్శబ్దాయేచభద్రాదివాచకాః। తేసర్వే నైవనింద్యాస్స్యుర్లిపితోగణతోపివేతి-అతఏవమురారిశ్రీహస్తాదవోప్యాదితోనిష్ప్రత్యూహామితిసపీయేత్యాద్యవ్యయపదప్రయోగమకుర్వన్- అర్ధంవామభాగోజాయాయస్యతస్యార్ధజానేరర్ధనారీశ్వరస్యపితుర్జనకస్యమహాదేవస్యోదరంగాఢమాలింగ్యోత్సంగేదక్షిణాంకేవర్తీఆసీనః - ఏతేనపితుః ప్రేమాస్పదత్వాద్భక్తేభ్యః శ్రేయః ప్రదాపయితుంచప్రవీణ ఇతి ద్యోత్యతే-బాలగజాననఃనోస్మానవతురక్షతు - అత్రబాలఇతివిశేషణేనగ్రహణధారణపటుత్వాదస్మత్ప్రార్థనామవిస్మృత్యాఖిలశ్రేయః పరిపంథిప్రత్యూహ ప్రశమనక్షమ ఇతిధ్వన్యతే- యస్యబాలగజాననస్యకుంభయోర్గిరిసుతాయాఅర్ధాంగభూతాయాః పార్వత్యాః కుచస్యపార్శ్వభాజోస్సతోః-గుహః షణ్ముఖః-త్రిభిః-ఆననాన్యబ్జానీవేత్యుపమితసమాసః-రూపకసమాసేతూత్తరపదార్థప్రాధాన్యేనపానక్రియానుపయోగాత్- త్రిభిరిత్యస్యాసాధారణధర్మత్వేనోపమితసమాసబాధకాభావాచ్చ-తైః స్తన్యంపిపాసతిపాతుమిచ్ఛతి - ఏతేనపార్వతీపరమేశ్వరయోస్సరససల్లాపాదిసంతోషసమయేసతితాదృశానందహేతుభూతస్యబాలగజాననస్యచుంబనాదిలాలితత్వేనానందపారవశ్యాదాశ్రితాశాస్యార్పణోచితత్వంవ్యజ్యతే-అత్రార్ధనారీకుచప్రాంతగతయోః కుంభయోః కుమారస్యకుచభ్రాంతిరభూదితిభ్రాంతిమదలంకారః-ఆననా

జ్ఞైరిత్యుపమేతితమోసంసృష్టిః॥౧॥ శ్రేయాంసిబహువిఘ్నానీత్యంతరాయబాహుళ్యభయాత్పునఃపున్యేన మంగళమాచరతి శ్రేయఇత్యాదిభిశ్చతుర్భిః॥ శారదస్యశశినఃశ్రీరివభాసురాప్రకాశమానాఆభాకాంతిర్యస్యాస్సాతథోక్తా - సురాహారాసారస్యసుధాధారావర్షస్యనిరాసకారిణోమధురవ్యాహారాస్స్వదుభాషణానియస్యాస్సాతథోక్తా-హారిణీసంతతహారానుషంగా-ముక్తాభూషణస్యనాసాగ్రవర్తినఃస్థూలవర్తికస్యపోషణఃపుష్టిప్రదోయఃస్మితలవోమందహాసలేశస్తస్య శ్రియా సాధ్వీరమ్యానాసాయస్యాస్సాతథోక్తా.సాధుర్వార్ధుషి కేచారౌసజ్జనేచాభిధేయవదితివిశ్వః- నిజేనస్వకేనలావణ్యేన - ముక్తాఫలేషుచ్ఛాయాయాస్తరళత్వమివాంతరా। ప్రతిభాతియదంగేషుతల్లావణ్యమిహోచ్యత ఇత్యుక్తలక్షణలక్షితకాంతివిశేషేణ- రంభాంరతించనిర్జితవతీ స్వసౌందర్యాతిశయాధఃకృతరంభారతిరిత్యర్థః. భారతీశారదాఅఘనామేమహ్యం శ్రేయః

మూ। శ్రేయోమేవిదధాతు శారదశశిశ్రీభాసురాభాసురా
హారాసారనిరాసకారిమధురవ్యాహారిణీహారిణీ । ముక్తాభూ
షణపోషణస్మితలవశ్రీసాధునాసాధునాలావణ్యేననిజేనసర్జిత
వతీరంభారతీభారతీ॥౨॥ నమస్తమఃకర్దమదుర్గమాంబుధిప్రణ
ష్టచేష్టాఖిలజంతుసంతతిం। ప్రసహ్యమాగ్నైఃపటుదీర్ఘరశ్మిభిర్జ

కళ్యాణంవిదధాతుపితనోతు - అత్రవృత్త్యనుప్రాసయమకయోస్సంసృష్టిః- ఏకద్విత్ర్యాదివర్ణానాంపునరుక్తిర్భవేద్యది। సంఖ్యానియమముల్లంఘ్యవృత్త్యనుప్రాసఈరిత ఇతి- అర్థేసత్యర్థభిన్నానాం శబ్దానాంసాపునశ్శ్రుతిః। యమకంపాదతద్భాగవృత్తితద్యాత్యనేకతామితి చలక్షణాత్॥ ౨॥ నమ ఇతి॥ తమోంధకారఏవకర్దమదుర్గమాంబుధిర్జంబాలమరవగాహాబ్ధిస్తస్మిన్ప్రణష్టాశ్చేష్టాయస్యాస్సాతాదృశ్యాఖిలజంతుసంతతిర్యస్యాంసాతథోక్తా తాం-పంకమగ్నవన్నిశాయాంనిఖిలప్రాణినోపి నిష్క్రియానిశ్చేష్టాభవంతీతిభావః- జగత్త్రియాంపటుభిర్దీర్ఘైశ్చరశ్మిభిఃకిరణైరేవపాటవదైర్ఘ్యవిశిష్టరజ్జుభిః- అభీశుప్రగ్రహారశ్మిఇత్యమరః-ఉద్ధరతే అత్యధఃపంకమగ్నానాంసముద్ధరణం దృఢతరైర్దీర్ఘైశ్చ ప్రగ్రహైరేవకర్తవ్యమితిభావః,అత్రతమసివిశిష్టాంబుధిత్వారోపస్యకిరణేషురజ్జుత్వాప్ర

గ్రహత్వారోపస్యచ హేతుహేతుమద్భావాత్పరంపరితరూపకమలంకా
రః॥ ౩॥ నిత్యమితి॥ రసోనురాగపవరసోఽత్రవస్తేనార్ద్రీంయద్ధృదయంతదేవేం
ధనం తేనసంప్రయుక్తస్సంగతస్సచాసౌదాక్షాయణీవిరహస్సతీవియోగ
స్సఏవదారుణపావకస్తస్య - శృంగారాదౌవిషేవీర్యేగుణేరాగేద్రవేర
సఇత్యమరః- ఉద్భూతాంస్ఫుటాంధూమకలికాంధూమాంకురం- అత్ర
క్ష్వేళచ్ఛలేనేతిచ్ఛలశబ్దేనక్ష్వేళత్వమపహ్నుత్య ధూమకలికాత్వారో
పాదపహ్నవభేదః-రసార్ద్రేత్యాదౌరూపకమితితయోరంగాంగిభావేనసం
కరః ॥ ౪॥ లక్ష్మీమితి॥ వక్షసిలక్ష్మీంబిభ్రత్ -ఏతదగ్రే విశేషణత్రితయే
ప్యన్వేతి- తారేస్వచ్ఛేహారవలయే-ముక్తాశుద్ధౌచతారస్స్యాదిత్యమరః-
తస్యాఃలక్ష్మ్యాఃప్రియంసోదరంప్రేమాస్పదసోదరభూతంశుభ్రమణిం
కౌస్తుభరత్నం-తస్యాఇత్యప్యగ్రేవిశేషణత్రయేపియోజ్యం- నయనేవా

గత్త్రయీముద్ధరతేవివస్వతే. ౩॥ నిత్యంరసార్ద్రహృదయేంధన
సంప్రయుక్తదాక్షాయణీవిరహదారుణపావకస్య। ఉద్భూత
ధూమకలికాముపకంఠమూలంక్ష్వేళచ్ఛలేనవహతేమహసే
నమోస్తు॥ ౪. లక్ష్మీంవక్షసితారహారవలయేతస్యాఃప్రియంసోద
రంబిభ్రచ్ఛుభ్రమణింపరంచనయనేనాభౌచభద్రాసనం। ఊ
రుభూర్గళనాభిరోమలతికామిత్రాణిపంచాయుధాన్యాశ్లిష్య
న్కరపంకజైరవతునఃకశ్చిన్మహాకాముకః॥ ౫॥ అనంతమత్యంత

మనేత్రేపరమన్యంసోదరంచంద్రంచ-నాభౌభద్రాసనంసింహాసనభూ
తంపద్మంచ- తస్యాఃపద్మాలయత్వాత్తస్యపద్మనాభత్వాచ్చేతిభావః-ఊ
రుభూర్గళనాభిరోమలతికానాంమిత్రాణితత్సదృశానీత్యర్థః- పంచాయు
ధాని గదాశార్ఙ్గపాంచజన్యసుదర్శననందకాఖ్యాని కరపంకజైరాశ్లిష్య
న్నాలింగన్ శార్ఙ్గమంసేనేతిబోధ్యం- కశ్చిద్విలక్షణః మహాకాముకః అ
ర్థాత్పురుషోత్తమఃనోస్మానవతురక్షతు- వక్షసిలక్ష్మీధారణాత్కాము
కత్వం. హారాదిషుతత్సోదరాదిధారణాత్తరేషుతదవయవోపమానాయు
ధాకలనాచ్చమహాకాముకత్వమిత్యాకూతం- అత్రపదార్థానాంవిశేషణగ
త్యామహాకాముకత్వంప్రతిహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగమ
లఙ్కారః, హేతోర్వాక్యపదార్థత్వేకావ్యలిఙ్గముదాహృతమితిలక్షణాత్ ॥ ౫

ఏవంబహుధామంగళమాధాయస్వాభిజాత్యప్రఖ్యాపనాయాన్వయ పరంపరామాఖ్యాతి॥అనంతమితి॥అనంతంత్రివిధపరిచ్ఛేదరహితం-అత్యంతవిశుద్ధవిగ్రహం చిన్మయత్వాన్నిష్కళంకస్వరూపం చిదానందమయం జ్ఞానానందమయం- నిర్గతాఆమయారోగాయస్మాత్తత్ - అశేషవేదాంతైర్విచింత్యంవైభవంమహిమాతిశయోయస్యతత్తథోక్తం- అతఏవప్రశస్తంస్వతఃస్వేనైవ ప్రవిభాస్వరంప్రకాశమానంమహః అస్తి-అత్రవృత్త్యనుప్రాసః-లక్షణంతూక్తం॥౬॥తదితి॥అవ్యయమనంతంఅనాదిచ - తత్పూర్వోక్తంజ్యోతిస్తేజః-రజస్సత్త్వతమోగుణాఢ్యయా-అవిద్యయా-అజామిత్యాదిశ్రుతిప్రతిపాదితయామూలప్రకృత్యావృతమావృతం సత్, ప్రజాపతిశ్రీపతిపార్వతీపతీనాంచప్రపంచస్యస్థావరజంగమాత్మకస్యజగతశ్చరూపాణిముహుఃపునఃపునః ప్రపద్యతే ప్రాప్నోతి - తద్బ్రహ్మాత్మక

విశుద్ధవిగ్రహంమహశ్చిదానన్దమయంనిరామయం। అశేషవే
దాంతవిచింత్యవైభవంప్రశస్తమస్తిప్రవిభాస్వరంస్వతః॥
౬॥తదవ్యయంజ్యోతిరనాద్యవిద్యయావృతంరజస్సత్త్వతమో
గుణాఢ్యయా। ప్రజాపతిశ్రీపతిపార్వతీపతిప్రపంచరూపాణి
ముహుఃప్రపద్యతే ॥౭॥ తదేకదాత్మన్యఖిలంచరాచరంనిధా
యనారాయణనామకంమహః। ఫణీంద్రపర్యంకతలేపయోని
ధౌచిరాయరేమేఽనిజయోగనిద్రయా.౮॥ తతోస్యనాభీసరస

మేవతేజోగుణత్రయ విశిష్టప్రకృతిప్రసక్తిప్రభావాదనేకకృత్వస్త్రిమూర్త్యాత్మనాజగద్రూపేణచాకారితంభవతీత్యర్థః॥౭॥తదితి॥ఏకదాఏకస్మిన్కాలేనారాయణనామకంతత్పూర్వోక్తంమహఃఅఖిలంచరాచరంనిఖిలాన్లోకాన్- చరాచరంస్యాజ్జగతీతివిశ్వః - ఆత్మనిస్వోదరేనిధాయనిజయాయోగనిద్రయాచిరాయచిరకాలపర్యంతంరేమేఽజహార - నిఖిలజంతుజాలస్యాత్మోదరవినివేశితత్వేనతత్పాలనప్రయాసప్రసక్త్యభావాన్నిశ్చింతోచ్యుతోనిద్రాతిస్మేతిభావః-అత్రప్రస్తుతవస్తుసారూప్యాత్సమస్తవస్తుజాతంనిర్భయంనిక్షిప్య నిజకాంతయాసహనిద్రితస్య గృహిణో వృత్తాంతప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలంకారః॥౮॥తత ఇతి॥నాభ్యేవసరస్తస్మాత్ యస్యసరోరుహస్య సమస్తంనిఖిలమంబరంవ్యోమఇందిందిరశాబస్య

చంచరీకశిశోఃవిభ్రమంవిలాసంవితన్వత్సత్ - వ్యలీయతవిలీనమభూత్ -
అత్రాతిమహతోపిచంచరీక శిశుదశాపన్నతయాఽల్పస్యాకాశస్యాధే
యత్వకథనేనాధారభూతస్యారవిందస్యాధిక్యప్రతీతేరధికప్రభేదో ఽ
లంకారః- పృథ్వాధేయాద్యదాధారాధిక్యంతదపితన్మతమితిలక్షణాత్ -
ఇందిందిరశాబవిభ్రమంవితన్వదిత్యత్రనిదర్శనేతితయోస్సంసృష్టిః॥౯॥త
తఇతి॥తతోనంతరం-తతస్తస్మాత్తామరసాదరవిందాత్ -జగదీశస్యనారా
యణస్యశాసనాత్ - జగల్లోకాంత్స్రష్టుమిచ్ఛుస్సన్ మనాగీష
త్ సమాధిసంపన్నంధ్యానాయత్తంమనోయస్యసతథోక్తఃఅభూత్ - అ
త్రతతస్తతఇతిమనామనాగితిచవ్యంజనద్వయావృత్త్యాచ్ఛేకానుప్రా
సః । ద్వయోర్ద్వయోర్వ్యంజనయోర్యుగ్మయోర్యా నిరంతరా ।

స్సరోరుహంసముద్యయౌయస్యసమస్తమంబరం। వితన్వదిం
దిందిరశాబవిభ్రమందళాంతరాళేషుచిరంవ్యలీయత॥౯॥ త
తస్తతస్తామరసాత్సముద్గతశ్చతుర్ముఖస్తద్రజసేవరాజసః ।
జగత్సిసృక్షుర్జగదీశశాసనాత్సమాధిసంపన్నమనామనాగ
భూత్ ॥౧౦॥ తస్మాత్సమాధిసచివాన్మనసస్తదీయాత్పుత్రా
మరీచిపులహప్రముఖాః ప్రభూతాః।యత్పుత్రపౌత్రతదపత్య
పరంపరాభిరాపూరితోభవదజాండకటాహగర్భః ॥౧౧ ॥తే
ష్వంగిరోమునివరాదుదయంప్రపేదే భాస్వానివోదయగిరే

ఆవృత్తిశ్చాత్రియుతేసోఽయంచ్ఛేకానుప్రాసఈరితఇతిలక్షణాత్ - అన్య
త్రవృత్త్యనుప్రాసః॥ ౧౦॥ తస్మాదితి॥సమాధిసచివాద్ధ్యానయుక్తాత్ -
యేషాంమరీచిప్రభృతీనాంపుత్రాఃపౌత్రాస్తదపత్యానిప్రపౌత్రాశ్చ
తేషాంపరంపరాభిస్సంతానసంతతిభిః-అజాండకటాహగర్భః బ్రహ్మాండ
భాండోదరం-మరీచిమత్ర్యంగిరసౌపులస్త్యంపులహంక్రతుం। వసిష్ఠంచ
మహాతేజాస్సోసృజన్మానసానితిస్మరణాత్ ॥౧౧॥ తేష్వితి॥ తేషుస
ప్తర్షిషుఅంగిరోమునివరాదంగిరోభిధానమునిశ్రేష్ఠాత్ - దోషాణాంపా
పానామనుషంగేణరహితః-అన్యత్రదోషాణాంరాత్రీణాం- దోషస్స్యాద్య
గ్గ్రహణేపాపేదోషారాత్రౌభుజేపిచేతివిశ్వః- భోగానామైహికసుఖా
నాంమార్గేఅనుభవేభ్రాంతఆసక్తోసభవతీతితథోక్తః-అన్యత్రనభోగచ్ఛ

తిప్రాప్నోతీతినభోగస్సచాసౌమార్గశ్చతస్మిన్ ఖచరమార్గేవాభ్రాంతో
భ్రమణశీలః- నిరాకృతంతమోఽజ్ఞానంయేనసతథోక్తః-అన్యత్రనిర్ధూత
ధ్వాంతః-శుచిభిశ్శుద్ధైర్యోగైర్యమనియమాదిభిర్దీప్రః ప్రకాశమానః అన్య
త్రశుచేర్గ్రీష్మస్యయోగేదీప్రస్తీక్ష్ణః- శుచిశ్శుద్ధేనుపహతేశృంగారాషా
ఢయోరపి। గ్రీష్మేహుతవహేపిస్యాదితివిశ్వః-హారితోహారితాఖ్యోమునీం
ద్రః-ఉదయగిరేర్భాస్వానివ-ఉదయమావిర్భావంప్రపేదే - అత్రశ్లేషభి
త్తికాభేదాధ్యవసాయేనసాధారణధర్మప్రతిపాదనాదుపమా - మతభేదే
నోపమాప్రతిభోత్థాపితశ్శ్లేషః ॥ ౧౨॥ గోత్ర ఇతి॥ కించేతిచార్థః-తస్యహా
రితస్యగోత్రే-అభిజాతవంశస్సద్వంశః-అభిజాతస్స్మృతోన్యాయ్యేకులీన
ప్రాప్తరూపయోరితివిశ్వః-సమభూత్సంజజ్ఞే-తత్ర వారాణశీవంశే - త

ర్హారితోమునీంద్రః। దోషానుషంగరహితశ్చనభోగమార్గభ్రాం
తోనిరాకృతతమాశ్శుచియోగదీప్రః॥౧౨॥ గోత్రేచతస్యస
మభూదభిజాతవంశో వారాణశీత్యుపపదేనభువిప్రసిద్ధః । త
త్రాభవన్బుధవరాస్త్రిపురారిసోమయజ్వాదయశ్శుభతప
శ్శ్రుతశీలవృత్తాః॥ ౧౩॥ దేవాన్హవిర్భిరతిథీనశనైశ్చశిష్యాన్వి
ద్యోపదేశవిధయాపరితోషయద్భిః। వారాణశీవిహితనిత్యని
వాసదీక్షైర్యైఃపండితైర్భరతఖండమమండిపుణ్యైః॥ సర్వ
జ్ఞతశ్శమితకామరుషో గిరీశాచ్ఛ్రీపార్వతీప్రియతమాత్త్రిపు

షోధర్మః- శ్రుతంశాస్త్రం-శీలంస్వభావః-వృత్తంచరిత్రంచతానిశుభాని
తపఃప్రభృతీనియేషాంతేతథోక్తాః - తపశ్చాంద్రాయణాదౌస్యాద్ధర్మే
లోకాంతరేపిచేతివిశ్వః- త్రిపురారిసోమయజ్వాదయస్త్రిపురారిసోమ
యాజిప్రభృతయః॥ ౧౩॥ దేవానితి॥ నిగదవ్యాఖ్యాతోయంశ్లోకః॥ ౧౪ ॥
సర్వజ్ఞతఇతి॥ సర్వజ్ఞతస్సర్వజ్ఞాత్ - ఉభయత్రసమమేతత్ - శమితే
కామరుషౌకామక్రోధౌయేనతస్మాత్-అన్యత్రశమితఃకామోయయాసా
తాదృశీరుడ్యస్యతస్మాత్-గిరివాచివిషయేఈశాత్సమర్థాత్ అన్యత్రగి
రేఃకైలాసస్యేశాదధిపతేః-శ్రీయుక్తాయాఃపార్వత్యాఃపార్వతీసంజ్ఞి
కాయావనితాయాఃప్రియతమాత్ -అన్యత్రశ్రీపార్వత్యాఃప్రియతమా
త్ -త్రిపురారినామ్నః-ఉభయత్రసమమేతత్ -తస్మాత్పూర్వోక్తాత్ -అ

న్యత్ర ప్రసిద్ధాత్-బుధాత్పండితాత్ - అన్యత్ర దేవాత్-బహుభిస్సూక్తైః ప్రకారైరుద్గతా వాగ్విభూతిర్యస్య స తథోక్తః-అన్యత్ర బహుభిః షడ్భిర్ముఖైర్వదనైరుద్గతా వాగ్విభూతిర్యస్య స తథోక్తః - ముఖం నిస్సరణే వక్త్రే ప్రారంభోపాయయోరపీతి విశ్వః-ధర్మాహ్వయో ధర్మాఖ్యః అన్యత్ర ధర్మేతి ధనుష్యాహ్వయో నామ యస్య స తథోక్తః - ధనుర్విద్యావిశ్రుత ఇత్యర్థః-ధర్మోస్త్రీపుణ్యసౌవ్యస్వభావయోః । చాపన్యాయాధ్వరాహింసాయజ్ఞాచారయమేష్వితి రత్నమాలా- మహితః పూజితః- సమమేతత్ - కుమారః పుత్రః అన్యత్ర గుహః-సముదభూత్ సముత్పన్నోభూత్ । అత్ర విశేష్యపదయోరపి శ్లిష్టత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలధ్వనిరితి ప్రాంచః। ఉభయశ్లేషేణోపమాలంకారధ్వనిరిత్యన్యే ॥ ౧౫ ॥ ....

నాగాంబికామితి ॥ యో ధర్మసుధీః-గృహైర్భార్యయా య ఆశ్రమస్త

రారినామ్నః । తస్మాద్బుధాద్బహుముఖోద్గతవాగ్విభూతిర్ధ
ర్మాహ్వయస్సముదభూన్మహితః కుమారః॥ ౧౫॥ నాగాం
బికాం శుభగుణాం ప్రతిగృహ్య కన్యామేకాం గృహాశ్రమనివా
సకృతే చిరం యః। అన్యప్రతిగ్రహభయో నిగమాగమానాం స
త్సంప్రదాయమకరోదనవఖండం॥ ౧౬॥ శంభోర్యదీయ
శతరుద్రకృతాభిషేకతోయైర్లలాటగళతాపహరైః కపర్దే ।

స్మిన్నివాసకృతే నివాసాయ గృహస్థాశ్రమధర్మం చరితుమిత్యర్థః-దారేష్వపి గృహాః ఇత్యమరః- ఏకాం కన్యాం ప్రతిగృహ్య అత్రైకత్వమితర ప్రతిగ్రహవ్యవచ్ఛేదార్థం అన్యేభ్యః ప్రతిగ్రహేభ్యో భయం యస్య స తథోక్తస్సన్ - నిగమాగమానాం వేదశాస్త్రాణాం-ఆగమశ్శాస్త్రమాయతావితి విశ్వః-అఖండమవిచ్ఛిన్నం సత్సంప్రదాయం చిరమకరోత్ - చిరం వేదశాస్త్రాధ్యాపకోభూదిత్యర్థః ॥౧౬॥ శంభోరితి॥ లలాటగళయోర్యస్తాపః కృపీటజస్య కాలకూటధారణజన్యస్తం హరంతీతి తథోక్తైః శంభోః కపర్దే జటాజూటే-కపర్దోస్య జటాజూట ఇత్యమరః-గంగాత్మనా పరిణతైః గంగాత్వం ప్రాప్తైః- యదీయస్య ధర్మసూరిసంబంధినః శతరుద్రేణ నమస్తే రుద్రమన్యవ ఇత్యాదిరుద్రానువాకేన కృతస్యాభిషేకస్య సంబంధిభిస్తోయైరవసిక్తా జటావళయ ఏవ లతాశ్శశినా చంద్రకాంత్యా పుష్పశోభాం దధిరేవధణి

స్మ-చంద్రికావ్యాప్తాజటాలతాఃపుష్పితాఇవభాంతిస్మేతిభావః- అత్రా
ద్యపాదత్రయేతిశయోక్తిః-జటావళిలతా ఇత్యత్రరూపకం-అభిషేకోదక
సంసిక్తాజటావళిలతాశ్శశిపుష్పశోభాం దధిరఇత్యత్రోత్ప్రేక్షాచేతి త
యోరుత్ప్రేక్షానుగ్రాహకత్వాదంగాంగిభావేనసంకరః॥ ౧౨॥ యఇ
తి॥ యోధర్మసూరిః - ప్రాసాదమంత్రస్య ప్రాసాదపంచాక్షరీనామక
మంత్రవిశేషస్య- సుపురశ్చరణైస్సమ్యక్కృతపురశ్చర్యాభిః ప్రహృష్టా
త్ ప్రసన్నాత్-అతఏవవరదాత్ వరంవృణీష్వేతివక్తురిత్యర్థః-మహేశా
న్మహాదేవాత్-ఆసప్తమాత్ స్వస్యస్వతోఖిలవిద్యానిష్ణాతత్వాత్స్వపు
త్రానారభ్యసప్తమపురుషపర్యంతం- నిజవంశజానాంవిచ్ఛేదశూన్యోఽ
విచ్ఛిన్నఃవిమలోఽసందిగ్ధశ్చయోఽఖిలశాస్త్రావబోధస్తం- వరంపరత్వేనా

గంగాత్మనాపరిణతైర్దధిరేఽవసిక్తానూనంజటావళిలతాశ్శశిపు
ష్పశోభాం॥ ౧౨॥ యస్సప్తవారవిహితైర్వరదాత్ప్రహృష్టా
త్ప్రాసాదమంత్రసుపురశ్చరణైర్మహేశాత్ । ఆసప్తమా
ద్వరమగాన్నిజవంశజానాంవిచ్ఛేదశూన్యవిమలాఖిలశాస్త్ర
బోధం॥ ౧౩ ॥ విధివదనుష్ఠితకర్మాధర్మాఖ్యసుధీస్ససం
స్ఫురద్ధర్మా। జనయాంబభూవతనయాన్నారాయణపర్వతే
శరామాఖ్యాన్॥ ౧౪॥ పదక్రమజటాచతురక్రమపదక్రమారో
హణావరోహవిషమక్రమాక్రమముఖావధానాధ్వని। పరిక్ర
మణచక్రవర్త్యభిధయాప్తదిగ్రూఢయాచచారబహుశఃక్షితౌ

గాత్ప్రాప॥౧౩॥విధివదితి॥ అనుష్ఠితాన్యాచరితానికర్మాణియజనాదీని
యేనసతథోక్తః-సుసంస్ఫురంతోధర్మాః పుణ్యాన్యాచారావాయస్య
సతథోక్తః॥ ౧౪॥ పదేతి॥ నారాయణోనారాయణావధానీ పదక్రమజ
టాశ్చాతురక్రమపదక్రమాచారోహణావరోహౌచ విషమక్రమాక్ర
మాశ్చేత్యేతేముఖఆదౌయేషాంతానితథోక్తాని-తాదృశానియాన్యవధానా
నితేషామధ్వని- అత్రారోహణాద్యవధానచతుష్టయం పదక్రమజటా
నాంవర్ణానాంచేతియోజ్యం - పరిక్రమణేనిస్సందేహసంచారేచక్రవ
ర్తీత్యభిధయా అభిఖ్యయాఅప్తసుదిక్షురూఢయా ప్రసిద్ధయా సత్యాబ
హుశోఽనేకకృత్వఃద్విజరథేనఃబ్రహ్మరథేనక్షితౌచచార - నారాయణాస్య

ద్విజరథసంచారస్సముచితఏవేతి భావః॥౨౦॥జిత్వేతి॥ నారాయణార్యో
నారాయణావధానీ- ఉరుమరుతో మహావాయోర్వేగ ఇవ వేగో యస్యా
స్సా తథోక్తా- తాదృశీయా వేదచర్చా వేదవాదస్తద్రూపయా గోష్ఠ్యా సం
భాషణేన-చర్చాస్థానకచింతయోః।గోష్ఠీ సభాయాం సల్లాప ఇతి చ విశ్వః
రామావధాని ప్రవరం రామావధాని నామధేయం కంచన వైదికం మాన్యా
గ్రసరం- అతఏవ సదసి జిత్వా బుధశతైరసంఖ్యైస్సంఖ్యావద్భిః-శ్లాఘ్య
మానాన్యవధానాని యస్య స తథోక్తస్సన్ - గర్వేణాఖర్వాః ఉచ్చాః-అఖ
ర్వాగర్వా ఇత్యర్థః - తాదృగ్విధా యే అవధానీశ్వరాస్త ఏవ శరభా మృగవి
శేషాస్తేషాం ఘటాయాస్సమజస్య గండభేరుండశ్శరభసంత్రాసకః కశ్చి
త్పక్షివిశేషః స ఇతి చిహ్నం బిరుదం చ- ఆరోహణావరోహద్యవధానాకల
న సంతుష్టో ధర్మరాజశ్ఛత్ర చామరాందోళికాభిస్సహ విశిష్టబిరుదం విత

ద్విజరథేన నారాయణః॥౨౦॥జిత్వా రామావధాని ప్రవరమురు
మరుద్వేగవద్వేదచర్చాగోష్ఠ్యా నారాయణార్యస్సదసి బుధశ
తైశ్శ్లాఘ్యమానావధానః । సంతుష్టాద్ధర్మభూపాదలభత శిబి
కాం చామరచ్ఛత్రపూర్వం గర్వాఖర్వావధానీశ్వరశరభఘ
టాగండభేరుండచిహ్నం॥౨౧॥ తస్యానుజః పర్వతనాథసూరి
రాసీదశేషాగమపారదృశ్వా । ఐకాత్మ్యలీలాయితమాదిమా
నాం షడ్దర్శనీజన్మకృతాం మునీనాం॥ ౨౨॥ ఏకం కోపి సుదర్శనం

తారేత్యర్థః ॥ ౨౧ ॥ తస్యేతి॥ తస్య నారాయణావధానినః-అశేషాణా
మాగమానాం శాస్త్రాణాం పారదృశ్వా పారదర్శీ - అత ఏవ షడ్దర్శనీజన్మ
కృతాం షట్ఛాస్త్రకారిణాం-దర్శనం దర్పణస్వప్నబుద్ధి శాస్త్రాక్షిదృష్టి
ష్వితి రత్నమాలా-మునీనాం పాణిన్యాదీనామైకాత్మ్యేన ఏకాత్మతయా ఐ
కాత్మ్యస్య వా యా లీలా తస్యా ఆచరణమైకాత్మ్యలీలాయితమాసీత్ - పా
ణినిప్రభృతయః షడపి శాస్త్రకర్తారస్సంభూయ పర్వతనాథసూరిరూపే
ణైక్యలీలామవాపుః- అన్యథా కథం తస్య తాదృశం నిఖిలశాస్త్రనిష్ణాతత్వ
మితి భావః- అత్రైకాత్మ్యలీలాయితమిత్యతిశయోక్త్యా ఏకైకాగమపా
రీణేభ్యః పాణిన్యాదిభ్యస్తస్యాధిక్యప్రతీతిర్వ్యతిరేకో వ్యజ్యత ఇత్యలం
కారేణాలంకారధ్వనిః - పాణినేర్జైమినేశ్చైవ వ్యాసస్య కపిలస్య చ । క

ణాదస్యాక్షపాదస్యదర్శనానిషడేవహీతిస్మరణాత్ ॥ ౨౨ ॥ అశేషాగమపారదర్శిత్వమేవావిష్కరోతి ॥ ఏకమితి॥ కోపికశ్చిత్ - ఏకం-నద్వే- నత్రీణిచ-భ్రమకరంభ్రాంతిజనకం-సమ్యగబుద్ధమితియావత్ - సుదర్శనంశాస్త్రంపాణౌదధౌ - అవలోకితుంకరేచకారేత్యర్థః - వస్తుతస్తుకోప్యనిర్వాచ్యోహరిః భ్రమకరంభ్రమిజనకంసుదర్శనంచక్రం - తథాకశ్చిత్పుమాన్కామస్యాఖిలాషస్యవిఘాతుకంసమ్యక్సంస్కారాభావానాశకంసుదర్శనంలలాటేదధౌ- సందిగ్ధత్వాత్సందర్శనాయనయనసమీపేదీధరదిత్యర్థః- అన్యత్రకశ్చిన్మహామహిమశాలీహరః-కామవిఘాతుకంమదనదాహకంసుదర్శనంనేత్రం-తథాకశ్చిత్పుమాన్ శివక్షోభకంకళ్యాణభంజకం - అపరిశీలితత్వాత్కాలేఫలవిఘాతుకమిత్యర్థః- అతఏవ పదతలే బహుభిఃకాలాదభ్యస్తమిదంధిగిత్యమష్టాదంఘ్రితలేనాచిక్షిపదిత్యర్థః- అన్యత్రతుకశ్చిద్భృగుగోత్రోత్పన్నఃశివక్షోభకంత్రిలోచనతా

భ్రమకరంపాణౌలలాటేదధౌకశ్చిత్కామవిఘాతుకం పదత
లేకశ్చిచ్ఛివక్షోభకం। నిశ్శేషభ్రమభంజికాంశివకరీంకామ
ప్రదాంపర్వతాధీశార్యస్సమదర్శయద్రసనయాషడ్దర్శనీమ
ద్భుతం॥ ౨౩॥ వాగ్మిత్వద్యుతిశుద్ధివిష్ణుభజనాభీష్టార్థవిశ్రాణ
నైర్యస్మిన్విస్మయమావహత్యహిపతౌనిత్యైకతావారితా ।

సజనకంసుదర్శనంనేత్రంపదతలేపాదాధఃప్రదేశేదధౌ - కదాచిత్కుతూహలేనకాత్యాయనీసహితః కాంతారసంచారవిహారవశాదాగతోహరఃకార్యాంతరవ్యాసంగేనాత్మానమలక్షీకృత్యావస్థితం తంభస్మసాత్కరోమీతివిస్తారితభాలాక్షుస్తతస్సక్రోధేసముత్క్షిప్తాంఘ్రితలస్థితాక్షిపావకజ్వాలావలీఢరోదోవకాశేతస్మిన్కాంతయాసహకాందిశీకోభూదితికథాత్రానుసంధేయా। నిశ్శేషభ్రమభంజికామంతేవాసినామశేషసందేహహారిణీం - రసనయానయనాన్యదర్శయదద్భుతమితివిరోధః - శాస్త్రషట్కమపిజిహ్వాగ్రగతమభూదిత్యవిరోధః - అతఏవవిరోధాభాసోలంకారః- ఆభాసత్వేవిరోధస్యవిరోధాభాసఇష్యతఇతిలక్షణాత్ - శ్లేషానుప్రాణితోవ్యతిరేకశ్చేత్యనయోస్సంసృష్టిః ॥ ౨౩ ॥ వాగ్మిత్వేతి॥యస్మిన్పర్వతాధీశే వాగ్మిత్వాదిభిఃపంచభిర్గుణైః విస్మయమావహతి స

ర్వతిసతి - అహిపతౌ శేషే నిత్యావాగ్మిత్వే విషయే సహజా ఏకతా వారితా-పురా వాగ్మిత్వప్రస్తావే శేష ఏవాగ్రగణ్యోఽభూత్-అద్య త్వేతస్యాపి తాదృశత్వాత్సోఽయం చేతి ద్వయోరపి గణనాయాం బహూః కాలాద్రూఢమహిపతేరేకత్వమంతరితమిత్యర్థః - ఏవమగ్రేపి యోజ్యం- నిత్యేతిపదం లింగపరిణామేనాగ్రి వాక్యచతుష్టయేప్యన్వేతి - వారితేతిపదమప్యేవం వాక్యద్వయేపి- సనకాదిషు సనక సనందన సనత్కుమార సనత్సుజాతేషు అత్ర వాగ్మిత్వాదీనామహిపతిప్రభృతిభిస్సహక్రమేణ సంబంధాద్యథాసంఖ్యాలంకారః- తేషు ప్రత్యేకమేకైకగుణశాలిత్వమస్యతు నిఖిలగుణాశ్రయత్వమితి వ్యతిరేకశ్చేత్యనయోస్సంసృష్టిః ॥౨౮॥ యేనేతి॥ యేన పర్వతాధీశేన పాణినేర్మతం తత్ప్రణీతం శాస్త్రమిత్యర్థః - స్వైరం యథేచ్ఛమభాణి వ్యక్తం భణితం - స్వభ్యస్తమితియావత్ -యేనేతి సర్వత్రా

ద్విత్వం పుష్పవతోః కృశానుషుగతం త్రిత్వం చతుష్ట్వం చిరా
దుత్పన్నం సనకాదిషు ప్రశమితం పంచత్వమింద్రద్రుషు ॥౨౮॥
యేన స్వైరమభాణి పాణినిమతం ప్రాణాది కాణాద వాగ్గుం
భే స్పష్టమఘట్టి భట్టగురువాగుట్టీకితే కుట్టిమే। నిశ్శంకం నిరటంకి
శంకరమతం చాక్షూదిచాక్షాంఘ్రివాగ్ధ్వన్యధ్వన్యదలాస్య
ఖండి నిఖిలా పాషండషండాటవీ ॥౨౯॥ యో వాదే న జనార్దనా

గ్రన్యేతి-కాణాదః కణాదసంబంధీ యో వాగ్గుంభస్తస్మిన్- ప్రాణాదిప్రణదితం - కణాదప్రణీతం శాస్త్రం సమ్యగధీతమిత్యర్థః - భట్టస్యాచార్యాణాం గురూణాం ప్రభాకరస్యచ వాగ్భిరుట్టీకితే నిర్మితే కుట్టిమే నిబద్ధపద్ధతౌ భాట్టప్రాభాకరయోరిత్యర్థః - స్పష్టం యథాతథా-అఘట్టి ఘట్టితం-తయోరపి పరిశ్రమః కృత ఇత్యర్థః- శంకరమతమద్వైతభాష్యం నిశ్శంకం నిస్సంశయం యథాతథా నిరటంకి అభేదినిర్మథితమితియావత్ - అక్షాంఘ్రిర్గౌతమస్య వాగ్విద్యా చ అక్షూదిచూర్ణితా పరిశీలితేతియావత్ -ధ్వనీనామ ధ్వనిమార్గే ఉదలాసి ఉదనర్తి- అలంకారశాస్త్రమాకలితమిత్యర్థః పాషండా ఏవ షండాటవీ శూన్యారణ్యం ఖండిఖండితా పాషండవాదాః పరిహృతా ఇత్యర్థః- అత్ర వృత్త్యనుప్రాసః॥ ౨౯॥ య ఇతి॥ యః పర్వతేశ్వరసుధీః- వాదికేసరీతి పదం బిరుదం స్వయమవిందత-అతుల్యార్జితా

దతిరమ్యాత్ - ఆర్జితాత్స్వసామర్థ్యసంపాదితాత్ మాయావాదినా మద్వైతినాం భయంకర ఇత్యాఖ్యాయస్య తస్మాద్బిరుదాద్వైష్ణవం రామానుజమతానువర్తినంపిద్వాంసంప్రచ్యావయన్ప్రచ్యుతింనయంత్సన్-కీర్తిముదంచయతిస్మఅభజత॥ ౨౬॥ ఆటోపేతి॥ ఆటోపేనోత్సాహేనోద్భటముత్కటంనాట్యంయస్యసతథోక్తఃసచాసౌధూర్జటిస్తస్యజటాకోటీరంజటాజూటస్తస్యకోటీష్వగ్రభాగేషునటంత్యాగంగాయామేతుంగతరంగాః కల్లోలాస్తేషాంరింగణభరేణచలనాతిశయేనప్రస్పర్ధితత్సదృశమిత్యర్థః- తాదృశంవాగ్వైభవంవాగ్రచనాయస్యసతథోక్తః- స్వస్యప్రతిభాబుద్ధివిశేషఏవదృషచ్ఛాణోపలస్తస్యాంనికషణేనఘర్షణేనప్రో

హ్యాయబుధంమధ్యేవిపశ్చిత్సభంజిత్వావిందతవాదికేసరిపదం
ప్రౌఢంతదీయంస్వయం। మాయావాదిభయంకరాఖ్యబిరు
దాదత్యూర్జితాదార్జితా తిరుచ్చోదంచయతి స్మకీర్తిమతు
లాంప్రచ్యావయన్వైష్ణవం॥౨౬॥ఆటోపోద్భటనాట్యధూర్జ
టిజటాకోటీరకోటీనటద్గంగాతుంగతరంగరింగణభరప్రస్పర్ధి
వాగ్వైభవః।సోయంస్వప్రతిభాదృషన్నికషణప్రోద్దీప్తషడ్ద
ర్శనీరత్నస్రజ్మయకంధరోయదనుజోరామాహ్వయః పండితః॥
౨౭ ॥ తస్మాత్పర్వతనాథసూరిజలధేశ్శ్రీయల్లమాంబావియ
ద్గంగాసంగజుషోలసద్గుణమణేర్లబ్ధోదయశ్చంద్రవత్ । సో
హంధర్మసుధీర్గవాంవిలసితైః కర్తుంరసాలంక్రియాసంస్ఫూ
ర్తింసముదంచయేయమధునాసాహిత్యరత్నాకరం॥అత్రకవి

దీప్తాయాషడ్దర్శనీసైవరత్నస్రక్ రత్నమాలా తన్మయీకంధరాయస్యసతథోక్తః-సప్రసిద్ధఃఅయంరామాహ్వయఃపండితఃయస్యపర్వతాధీశస్యానుజః-అతోఽపమావృత్త్యనుప్రాసపరంపరితరూపకాణాం సంసృష్టిః ॥ ౨౭॥ ఏవమన్వయపరంపరాంతత్తత్పౌరుషప్రకటనపూర్వక మభిధాయ సంప్రతి స్వాభిధానంసానుబంధసూచనేననిబంధనాభిధానేనసహ మాఖ్యాతి॥తస్మాదితి॥ఏతచ్ఛ్లోకమారభ్యాపవ్యాకర్తృభయాన్మందమనీషానుజిఘృక్షయాతత్రతత్రకవిరేవవ్యాకరోతి ॥ లసంతో గుణా దాతృత్వాదైర్యధర్మాదయఏవమణయోయస్యతస్మాత్ - చంద్రవచ్చంద్ర ఇవ-శిష్టం

స్వయమేవస్పష్టీకృతం॥ అత్రేతి॥తద్వాచకవదుపాదానాత్-ఉపమావాచకవత్ప్రత్యయోపాదానాత్ - వత్తుల్యే తుల్యేసాదృశ్యేఽర్థే వత్ప్రత్యయోభవతీతిసార స్వత ప్రతిపాదితప్రక్రియయాఽస్యాపి వత్ ప్రత్యయస్యసాక్షాత్సాదృశ్యవాచకత్వాచ్ఛ్రౌతీత్వం - ఏతేనశ్రౌతీతిచింత్యమా

పక్షేగవాంవిలసితైర్వచసాంవిలాసైః- రసాలంక్రియాసంస్ఫూర్తిం- రసావక్ష్యమాణాశ్శృంగారాదయఃఅలంక్రియాఉపమాదయః-ఇదంగుణాదీనాముపలక్షణం-తాసాంసంస్ఫూర్తింనిరూపణంకర్తుంసాహిత్యరత్నాకరంనామాలంకారగ్రంథంసముదంచయేయంనిర్మాస్యామీత్యర్థోవగంతవ్యః- చంద్రపక్షేగావఃకిరణాః -రసాలంక్రియాసంస్ఫూర్తిం- రసాభూమిః-తస్యాఅలంక్రియాయా రత్నాకరాత్మికాయా మేఖలాయాస్సంస్ఫూర్తింశోభాం- సముదంచనంవర్ధనం- రత్నాకరస్యమహీమెఖలాత్వంభూతధాత్ర్యబ్ధిమెఖలేతినైఘంటికవచనాదవగంతవ్యం। అత్రచంద్రవదహమపిగోవిలాసైరసాలంకారసంస్ఫురణాయ రత్నాకరముదంచయేయమిత్యుపమా। సాచచంద్రవదితి తద్వాచకవదుపాదానాచ్ఛ్రౌతీ - పర్వతనాథసూరిజలధేఃయల్లమాంబావియద్గంగాలసద్గుణమణేరిత్యత్రత్రయోరూపకాలంకారాః - గవాంరసాలంక్రియాసంస్ఫూర్తిమిత్యత్రత్రయశ్శ్లేషాలంకారాః। కిరణభూమిభూషణానాం వచనశృంగారాద్యుపమాదిభ్యోభేదేపి శ్లేషశబ్దబలేనాభేదాధ్యవసాయాద్వ్యేఽభేదరూపాతిశయోక్తిశ్చ - సర్వైరేతైరుపమానుప్రాణితైరితస్యాస్తేషాం చాంగాంగిభావేనసంకరః।ఇతరేషాంతుసంసృష్టిః। లక్షణానితూపరిష్టాద్వక్ష్యంతేఽలంకారతరంగే॥౨౮॥వాక్యం।ఏవంతావత్ప్రారిప్సి

ర్థితయుక్తమితికవిహృదయాపరిజ్ఞాననిదానంకస్యచిద్వ్యాఖ్యానమపాస్తం- ఇతరేషాముపమావ్యతిరిక్తానాంరూపకాదీనాంతుసంసృష్టిః - పరస్పరనైరపేక్ష్యేణతిలతండులవత్సమావేశాత్॥ ౨౮॥ ఏవంతావదితి ॥శిష్టాచారేణానుమితాచ సమాప్తికామోమంగళమాచరేదితిస్మృత్యాఉ

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

న్వితా ప్రకటితా చ యా శ్రుతి స్తత్సిద్ధతయా ప్రమాణవతీం - మంగళం శ్రు
తిసిద్ధం శిష్టాచరితత్వాత్ ఇత్యనుమానేన మంగళాచరణే శ్రుతి రేవ ప్ర
మాణం- స్మృతీనాం శ్రుతిమూలత్వస్య స్మృత్యధికరణోక్తత్వాచ్ఛ్రుతేః
స్మృత్యన్వితత్వం సిద్ధమేవేతి భావః- గ్రంథారంభస్యాంగభూతాం - ఆ
శీర్నమస్క్రియా వస్తునిర్దేశో వాపి తన్ముఖమితి స్మరణాన్మంగళాచరణస్య
గ్రంథారంభాంగత్వమితి బోధ్యం- బహిః ప్రాక్తనే జన్మనీత్యర్థః- కృతా
మనుష్ఠితామపి-ఏతాదృశగ్రంథకరణసామర్థ్యాదేవ పూర్వజన్మాకలితా
ఖండమంగళస్యానుమితత్వాదిత్యాకూతం- తర్హి కిమర్థమద్య క్రియత ఇ
త్యత్రాహ-శిష్యశిక్షార్థమితి-శిష్యా అప్యేవం సంప్రదాయావిచ్ఛేదేన మం

తద్గ్రంథ పరిసమాప్తిపరిపంథిప్రత్యూహప్రశమనపటుతయా
ప్రయోజనవతీం శిష్టాచారానుమితస్మృత్యన్వితశ్రుతిసిద్ధతయా
ప్రమాణవతీం గ్రంథారంభస్యాంగభూతాం పౌనఃపున్యేన బహి
రపి కృతాం దేవతానుగ్రహోల్లసనప్రణామరూపాం మంగళా
చర్యాం శిష్యశిక్షార్థమాదిమేషు పంచసు శ్లోకేషు నిబద్ధ్యాస్మిన్
శ్లోకే ప్రేక్షావత్ప్రవృత్త్యంగభూతం విషయాద్యనుబంధచ
తుష్టయమసూసుచత్। తత్ర రసాలంకారాదిర్విషయః- తద
వబోధః ప్రయోజనం- తత్కామోఽధికారీ-సంబంధశ్చ యథా
సంభవమున్నేయః ॥ ౧॥ ఇదానీం స్వగ్రంథే ప్రేక్షావతాం
ప్రరోచనాముత్పాదయితుమాహ ॥ విరించివనితాకరాంచిత

గళమాచరంత్వితి బోధార్థమిత్యర్థః- ప్రేక్షావతాం బుద్ధిమతాం ప్రవృత్తే
రంగభూతం సాధనభూతం-ప్రేక్షోపలబ్ధిశ్చిత్సంవిత్ప్రతిపద్జ్ఞప్తిచేతనా ఇ
త్యమరః- విషయాద్యనుబంధచతుష్టయం విషయప్రయోజనాధికారిసం
బంధానిత్యర్థః-సంబంధశ్చేతి-తదన్వయనప్రకారస్తు-గ్రంథవిషయయోః
ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకభావస్సంబంధః- గ్రంథప్రయోజనయోస్సాధ్య
సాధకభావః-గ్రంథాధికారిణోర్వాచ్యవాచకభావః-విషయప్రయోజన
యోర్విషయవిషయిభావః- విషయాధికారిణోర్గ్రాహ్యగ్రాహకభావః-
ప్రయోజనాధికారిణోః కామ్యకాముకభావశ్చేతి॥౧॥ ఇదానీమితి॥ ప్రరో
చనామభిరుచిం॥ విరించీతి॥ స్వయం వ్యాకరోతి-వసరమేతి ॥ కంచిత్ప్రికా

రంగతస్యప్రకారాంతరప్రాప్తిరిత్థంభావః - సాచమందరక్షోభాదితి మంతవ్యం-సర్వాతిశాయిత్వంవ్యంగ్యం-స్వవాచామితిశేషః ॥ ౨౯ ॥ రసేతి॥ కావ్యాన్యమృతానీవ-తైః-అత్రకావ్యపదంనాటకాదీనాముపలక్షణం॥ అత్రేతి॥ సరసానిచతానిహృదయానిచేతివిశేషణసమాసః - శు

విపంచికాసంచరత్స్వరప్రసరమాధురీరసరమాధురీణాగిరః। జయంతిమమ మందరక్షుభితసింధుబంధుభ్రమీ నిరర్గళవినిర్గళద్బహుళభంగభంగీభృతః ॥ రసరమారససమృద్ధిః।సింధుబంధుస్సముద్రః।భ్రమ్యాభ్రమణేన-ఇత్థంభావేతృతీయా-భంగాస్తరంగాః। భంగీఅవస్థావిశేషః। అత్రవిపంచీస్వరధర్మస్యమాధుర్యస్యతరంగధర్మస్య భంగ్యాశ్చవచనేష్వసంభవాత్సాదృశ్యాక్షేపాత్ప్రకృతస్యాప్రకృత ధర్మసంబంధాసంభవమూలౌనిదర్శనాభాంతరభేదావర్థాలంకారౌవృత్త్యనుప్రాసాశ్శబ్దాలంకారాః- తేషాంసర్వేషాంసంసృష్టిః-సర్వాతిశాయిత్వంవ్యంగ్యం॥౨౯॥రసజ్ఞానామేవాత్రప్రవృత్తిస్స్వారసికీ నసర్వేషామిత్యాహ॥ రసప్రసరనిర్భరాఃకవిగిరాంప్రసారాఃపరంముదంవిదధతేహృదిప్రదిమభాజికావ్యామృతైః। సుధాకరకరాంకురవ్యతికరేణచంద్రోపలాద్రవంతిశిశిరాశ్చిరాదపినవింధ్యవంధ్యోపలాః॥ పరమితిపదస్యకేవలార్థవాచినోహృదీత్యనేనసంబంధః-అత్రయథాసుధాకరకరాశ్శిశిరశశిశిలాఏవద్రావయంతి నపరుషాః తథాకవిగిరోపిసరసహృదయేష్వేవముదముదంచయంతి- నశుష్కతర్కకర్కశేష్వితికవిగిరాంసుధాకరకరాణాంచనిరపేక్షవాక్యద్వయేబింబప్రతిబింబభావేనసాధర్మ్యనిర్దేశాద్దృష్టాంతాలంకారః-సచవృత్త్యనుప్రాసేనసంసృజ్యతే॥౩౦॥ఇదానీంస్వగ్రంథవైయర్థ్యంపరిహర్తుమాహ ॥ అలంక్రియాఃపూర్వతరైః

ప్రోక్తా నీరసోయస్తర్కస్తేనతద్వ్యయనేనేత్యర్థః - కర్కశేషు-హృదయేష్విత్యనువర్తతే॥ ౩౧॥నను బహుషుప్రాచీనప్రణీతేషుప్రబంధేషు ప్రకాశమానేషుకింనూతననిబంధననిర్మాణేనేత్యాశంక్య తేషు కతిపయగు

ణవికలత్వం దర్శయతి॥ అలంక్రియా ఇతి॥ పూర్వతరైరాచార్యదండి మమ్మటపాదప్రభృతిభిః-అలంక్రియాః అలంకారగ్రంథాః కావ్యాదర్శకావ్యప్రకాశాదయః- నాయకేన నయోజితాః- అనాయకానాం హారావళీనామివ తాదృశీనామపి తాసామరమ్యత్వాదనాదరణీయత్వమిత్యాశయః - తర్హి సనాయకాః ప్రతాపరుద్రీయాదిప్రబంధాః ప్రథంతఏవేత్యాశంక్యాహ-కైశ్చిదితి- కుక్షింభరిభిః స్వోదరపూరకైః ధనమాత్రలోలుపైరిత్యర్థః- కైశ్చిద్విద్యానాథాదిభిస్తు-క్షోదీయసా క్షుద్రతరేణ-తరళీకృతకాచానాం తారహారయష్టీనామివ తాసామప్యహృద్యత్వాదగ్రాహ్యత్వమిత్యాకూతం॥ అత్రేతి॥ సాధ్యవసానలక్షణయా సాదృశ్యేతరసంబంధమూలకత్వాచ్ఛుద్ధయేత్యర్థః- ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకభావస్సంబంధ

ప్రణీతా నయోజితాః కాశ్చన నాయకేన। కైశ్చిత్తు కుక్షింభరిభిర్నిబద్ధాః క్షోదీయసా కాశ్చన నాయకేన॥ అత్రాలంక్రియాశబ్దస్సాధ్యవసానలక్షణయాఽలంకారప్రతిపాదకగ్రంథపరః- ఐక్యప్రతిపత్తిః ప్రయోజనం-క్షోదీయసా క్షుద్రతరేణ। ఈయసుని స్థూలదూరేత్యాది నా యణాదిలోపః పూర్వస్య గుణశ్చ-కుక్షింభరిభిః స్వోదరపూరకైః। ఫలేగ్రహిరాత్మంభరిశ్చేతి చ శబ్దేన నిపాతనాత్సాధుః - నాయకో రత్నం నేతా చ॥ ౩౧॥ స్వాలంకారస్య తద్వైలక్షణ్యమాహ ॥ దివ్యేనోత్తమనాయకేన ఘటితా సేయం మమాలంకృతిస్సద్వృత్తా కృతి

ఇతి-వాచ్యలక్ష్యయోరితి శేషః-ఈయసునీతి - క్షుద్ర ఈయసున్ ఇతిస్థితే స్థూలదూరేత్యాదినా యణాదిలోపః రేఫలోపః-'యణ్' ఘటితశబ్దస్వరూపలోపసంగ్రహార్థమాదిశబ్దః-అత్ర తు రేఫలోప ఏవ- తతః క్షుద్ ఈయసున్ ఇతిస్థితే పూర్వగుణః-క్షోదీయానితి రూపసిద్ధిః॥ ౩౧॥ స్వగ్రంథస్య తద్వైలక్షణ్యమాహ॥ దివ్యేనేతి ॥ దివ్యేనోత్తమనాయకేన చ రామాదీనాం దివ్యోత్తమప్రకృతిత్వాత్తస్య దివ్యోత్తమనాయకత్వం అన్యత్ర దివ్యేన దేదీప్యమానేన ఉత్తమనాయకేన ప్రశస్తతరశీలేన చ-సత్యా ప్రశస్తైర్వృత్తైః కృతీచరితార్థీకారౌ యస్య తేన అన్యత్ర సత్యుత్తమా వృత్తా వర్తులా చాకృతిర్యస్య తేన-సత్పురశస్త్రైర్విద్యమానేన సత్యాభ్యర్హితసాధుష్విత్యపి శ్వః - విదేహాతన

యావత్క్ష్మారుహామోర్ధ్వస్థాయినాతమోరాసక్తదీప్త్యైనేత్యర్థః - అన్యత్రత త్రస్థాతుంయోగ్యేనేత్యర్థః-నిస్త్రింశేనసర్ప్కేనఅన్యత్రనిర్దోషేణ- ఉదారేణౌదార్యయుక్తేన అన్యత్రస్థూలేన॥ తదేవేతి॥ సాధ్యవసానలక్షణయా సాదృశ్యమూలకత్వాద్గౌణ్యేత్యర్థః - అనాయకాశ్చదుర్నాయకాశ్చఉత్తమనాయకసంఘటితాశ్చేతితేషు- అలంకారేష్వలంకారగ్రంథేషుహారేషుచ - సుదృశాంపండితానాంవనితానాంచ- ప్రత్యుతవైపరీత్యేన- కేషాంచిదనాయకత్వాత్కేషాంచిద్దుర్నాయకత్వాచ్చవైపరీత్యమితి భావః

నావిదేహతనయావత్క్ష్మారుహస్థాయినా। తత్తాదృగ్దశకంఠకీర్తి
పయసోనైల్యావహశ్రీజుషానిస్త్రింశేనమహేంద్రనీలమణినో
దారేణసంశోభతే॥ తదేవతాదృగ్యస్యతత్తాదృక్ ఉపమానశూ
న్యమిత్యర్థః। క్షీరమధ్యేక్షిపేన్నీలంక్షీరంచేన్నీలతాంవ్రజేత్।
ఇంద్రనీలస్సవిజ్ఞేయస్సర్వసంపత్ప్రదాయక ఇత్యుక్తలక్షణల
క్షితత్వంద్యోతయితుంతత్తాదృగిత్యాదివిశేషణం । మహేం
ద్రనీలమణిపదంసాధ్యవసానలక్షణయా రఘునాయకపరం ।
అనాయక దుర్నాయకోత్తమ నాయక సంఘటితే ష్వ
లంకారేషు లోకే ఉత్తమనాయక సంఘటితాలంకారఏవ
సుదృశామాదరాతిశయ దర్శనాత్తథావిధేష్వలంకారే భూ
యానాదరోభవేత్ వైయర్థ్యశంకాతుప్రత్యుత ప్రాచీనే
ష్వేవభవిష్యతీతిశ్లోకతాత్పర్యార్థః। అత్రశ్లేషానుప్రాణితా
తిశయోక్తిరలంకారః ॥ ఏకేనచరితార్థత్వాదితరానర్థతాతు
యా । సామగ్రింథస్థితావన్యగ్రంథానాంకింనజాయతాం ॥
౩౨ ॥ కావ్యామృతాకలనయామృదుశీతలానిశ్రీరాఘవదివ్య

అతిశయోక్తిః భేదేఅభేదరూపాతిశయోక్తిరిత్యర్థః- అస్తూత్తమనాయకసంఘటితత్వంప్రాచీనప్రబంధైరేవ చారితార్థ్యాద్వ్యర్థోయంప్రయాసఇత్యాశంక్యాహ- ఏకేనేతి-చరితార్థత్వాద్వ్యుత్పత్త్యైర్జాయమానత్వాత్ ॥ ౩౨॥ ఏవముపపత్తిముక్త్వాస్వగ్రంథేనసహృదయహృదయోల్లాసోభవతీత్యాహ- కావ్యేతి॥ కావ్యామృతానామాకలనయాఅనుభవేనమృదూనిశీతలానిచ-సురభీకృతానితత్సూక్తిపరవశీకృతానీత్యర్థః - అతఏవఘనసారస

మానితద్వద్గుణతో వ్యాపనశీలానీత్యర్థః । ఘనసారశ్చంద్రసంజ్ఞస్సితా
భ్రో హిమవాలుకేత్యమరః ॥౩౩॥ ఏవం సహృదయాంతస్సం ప్రాఖ్యాయ స
హృదయానామసూయాప్రకారం ప్రతిపాదయతి। కతిచనేతి॥ కతిచన కతి
పయే తమోభరాః-అభేదోపచారాదసహనశీలా ఇత్యర్థః - శుభానామ
దోషాణాం పదానాం సుప్తిఙంతపదానాం సరణౌ రచనామార్గే దోషా అహ
య ఇవ తాన్ వ్యంజయంతి ప్రకటయంతి-కతిచిత్తామసాస్సర్వదోషాయా పి కవి
తాయాం దుస్సహాన్ దోషానారోపయంతీత్యర్థః - యశ్శమయతి తథా దో
షేష్వేవం వివక్షితే గుణత్వమప్యాపతతీతి శాంతిం నయతీత్యర్థః - యో వి
భూషయతి వా- అతాత్త్వియంగుణ ఏవ అన్యథా ప్రయోగే దోష ఇత్యేవం రూ
పేణ సమర్థయతీత్యర్థః-స పుమాన్ పరం మృగ్యో నీలకంఠః శ్రీకంఠ ఏవ హి-గు
ణాయంతే దోషాస్సుజనవదనే దుర్జనముఖే గుణా దోషాయంతే తద్వయమిదమ

యశస్సురభీకృతాని। యేషాం మనాంసి ఘనసారసమాని తే
షామేషా కృతిర్వితనుతాం కమపి ప్రహర్షం ॥ ౩౩ ॥ కతిచన
శుభపదసరణౌ తమోభరా వ్యంజయంతి దోషాహీన్। శమయ
తి విభూషయతి వా మృగ్యస్స హి నీలకంఠ ఏవ పరం॥ ౩౪॥ కావ్య
మీమాంసాయా అనారంభణీయత్వశంకాం నివారయితు మా
హ ॥ మీమాంస్యం పునరత్ర కావ్యమమునా సిద్ధ్యంతి కీర్త్యాద

భూద్విస్మయపదం। మహో మేఘః క్షారం పిబతి కురుతే వారి మధురం ఫణీ పీత్వా
క్షీరం వమతి గరళం దుస్సహతరమిత్యుక్తత్వాదేకస్మిన్నేవ విషయే తత్తత్ప్ర
కృతివశాత్ప్రీతి భేదో భవతీతి భావః - కతిచన తమోభరా అంధకారాతిశ
యాశ్శుభపదే యోగ్యస్థానే యా సరణిస్తస్యాం దోషాహీన్ దుష్టసర్పాన్ వ్యం
జయంతి-అంధతమసవ్యాప్తే స్సత్పథేపి సర్పభీతిర్భవతీతి భావః యశ్శమయ
తి స నీలకంఠో మయూర ఏవ- యో వా విభూషయత్యలంకరోతి స నీలకంఠశ్శితి
కంఠ ఏవ-అత్ర శబ్దశక్తిమూలధ్వనిః॥ ౩౪॥ కావ్యేతి॥ కావ్యమీమాంసాయాః
కావ్యాంగభూతగుణాలంకారాదినిరూపణాత్మకనిబంధనస్యేత్యర్థః - అ
నారంభణీయత్వశంకాం కావ్యాలాపాంశ్చ వర్జయేదితి నిషేధస్మృత్యా
పాదితసందేహమిత్యర్థః-నివారయితుం యుక్తిప్రమాణప్రతిపాదనేన పరి
హర్తుం॥ మీమాంస్యమితి॥ అత్ర లోకైకకాన్యం మీమాంస్యం పునస్సల్లక్షణోదా

హరణాదిభిర్విచారణీయమేవ-స్యారేవంతుపునర్నైవేత్యవధారణవాచకా ఇత్యర్థః-కావ్యమీమాంసాయాః కింఫలమిత్యత్రాహ-అమునేతి - తర్హి నిషేధస్మృతేః కాగతిరిత్యాశంక్యాహ-దుష్టకావ్యమితి॥ దుష్టకావ్యంహి ముద్రారాక్షసాద్యసత్కావ్యమేవ। హిహేతావవధారణ ఇత్యర్థః-నిషేధభాక్ నిషేధవిషయః-ఇతరథానిషేధస్య కావ్యసామాన్యవిషయత్వేతు- రామాయణాదేః రామాయణాదికావ్యసమూహస్య క్షతిర్హానిః-భవేదితి శేషః-రామాయణాద్యుచ్ఛేదస్యానంగీకార్యత్వాన్నిషేధస్యాన్యపరత్వముచితమేవేతిభావః-నను శ్రుతిస్మృతిభ్యామేవ కర్తవ్యాకర్తవ్యప్రవృత్తినివృత్తిసిద్ధౌ కిమునేనేత్యాశంక్య సరసోపదేశస్య కావ్యస్య తదతిశాయిత్వమిత్యాశయేనాహ కాంతేతి॥ హితాహితకృతే ప్రవృత్త్యాదికం హితార్థం ప్రవృత్తి రహితా

యోదుష్కావ్యం హి నిషేధభాగితరథా రామాయణాదేః క్షతిః।
కాంతాసమ్మితతోపదేశకతయా నార్యైవ కావ్యశ్రియా స్వార
స్యాత్కిం క్రియతే హితాహితకృతే పుంసాం ప్రవృత్త్యాదికం॥ ౨౫
కావ్యం న మీమాంస్యమితి వదతా వక్తవ్యం। కింవిషయాభావా
త్ప్రయోజనాభావాద్వా ఉత నిషిద్ధత్వాద్వా ఆహోస్విత్పు
రుషార్థపర్యవసానాభావాద్వా తత్కర్తవ్యతాబోధకప్రమా
ణాభావాద్వా ౧, నాద్యః। వక్ష్యమాణలక్షణస్యైవ కావ్య
స్య విషయత్వాత్ ౨. నద్వితీయః- కావ్యస్య కీర్త్యాదివివిధపు
రుషార్థసాధకతయా తన్మీమాంసాయా అపి ప్రయోజనవత్త్వా

ర్థం నివృత్తిశ్చ-హితే ప్రవృత్తిరహితాన్నివృత్తిశ్చేతి యావత్ - స్వారస్యాత్కిం క్రియతే-కావ్యశ్రీః కర్తవ్యాకర్తవ్యే వ్యంజనావృత్త్యోపదిశతీతి స్వారస్యమితి భావః-తత ఉపదేశాంతరాత్కావ్యస్యాతిశయ ఇత్యాశయః॥ ౨౫ కావ్యమితి॥ వక్తవ్యమితి-కావ్యం న మీమాంస్యమితి వదసి తదమీమాంస్యత్వే విషయాభావాదిత్యాది హేతుపంచకేకో వా హేతుస్తం వదేత్యర్థః ౧ తత్రాద్యం పరిహరతి॥ నాద్య ఇతి॥ తత్ర హేతుం దర్శయతి-వక్ష్యమాణేతి॥ సగుణాలంకృతీ కావ్యమిత్యాదినా ద్వితీయతరంగ వక్ష్యమాణ కావ్యలక్షణనిర్దిష్ట గుణాలంకారాదేరేవేత్యర్థః ౨, ద్వితీయం నిరాకరోతి-నద్వితీయ ఇతి॥ తత్ర హేతుం ప్రతిపాదయతి-కావ్యస్యేతి-తన్మీమాంసాయాః కావ్యాంగ

భూతపదార్థగుణాలంకారాదిమీమాంసాయామపీత్యర్థః- ననుకావ్యస్యకీర్త్యాదిపురుషార్థఫలసాధకత్వేపికథంతదంగమీమాంసాయాస్తదిత్యాశంక్యాహ॥అంగానామితి॥ ప్రధానస్యాంగినోయత్ఫలంతదేవతదంగానామపీతినియమాత్-యథాప్రధానభూతాగ్నేయయాగాదేః ఫలమేవతదంగభూతాన్వాధానాదీనామపి-తథాకావ్యస్యఫలభూతంకీర్త్యాదికమేవతదంగభూతగుణాదిమీమాంసాయాఅపీతిభావః॥ ననుకావ్యస్యప్రయోజనవత్త్వేకింప్రమాణమిత్యాశంక్యప్రాచీనప్రతిపాదితప్రమాణానిదర్శయతి-కావ్యమితి॥అత్రభవతీతిసర్వత్రాధ్యాహారః-కృత్ విద్ యుజ్ శబ్దాభావేక్విబంతాః-కాళిదాసాదీనామివయశః-శ్రీహర్షాదేర్ధావకాదీనామివధనం-రాజాదిగతోచితాచారపరిజ్ఞానం-ఆదిత్యాదేర్మయూరాదీనామివానర్థనివారణం-సకలప్రయోజనమౌళిభూతం సమనంతరమేవరసాస్వాదస

త్। అంగానాంప్రధానఫలేనైవఫలవత్త్వనియమాత్ । కా
వ్యస్యార్థవత్త్వంకావ్యప్రకాశకారాదిభిరుక్తం॥ కావ్యంయ
శసేర్థకృతేవ్యవహారవిదేశివేతరక్షతయే । సద్యఃపరనిర్వృత
యేకాంతాసమ్మితతయోపదేశయుజఇతి॥ విశ్వోల్లంఘునజాం
ఘికీంవితనుతేకీర్తింవిధత్తేశ్రియంహేలానిర్జితయక్షరాజ
విభవాండింతాకరంహంత్యఘం। ముగ్ధస్వాదుతరాన్రసాన్వి

ముద్భూతంవిగళితవేద్యాంతరంపరమానందం। ప్రభుసమ్మితశబ్దప్రధానవేదాదిశాస్త్రేభ్యస్సుహృత్సమ్మితార్థతాత్పర్యవత్పురాణాదీతిహాసేభ్యశ్చశబ్దార్థయోర్గుణభావేనరసాంగభూతవ్యాపారప్రవణతయావిలక్షణంయత్కావ్యంలోకోత్తరవర్ణనానిపుణకవికర్మ తత్కాంతేవసరసతాపాదనేనాభిముఖీకృత్యరామాదివద్వర్తితవ్యంనరావణాదివదిత్యుపదేశంచయథాయోగంకవేస్సహృదయస్యచకరోతీతిసర్వథాఽత్రయతనీయమితికావ్యప్రకాశకృద్భిరేవవ్యాకృతం-యశోర్థావనర్థక్షతిశ్చద్వయోః-వ్యవహారజ్ఞానముపదేశశ్చసహృదయస్య - నిర్వృతిరుభయోరపీతియథాయోగశబ్దార్థః॥విశ్వేతి॥ కావ్యంకర్తృ- విశ్వోల్లంఘునజాంఘికీంఝుడితిజగద్వ్యాపినీమిత్యర్థః-హేలయానిర్జితోయక్షరాజస్యవిభవోధనసమృద్ధిర్యయాతాం-అర్థైర్విభవాఅపీత్యమరః-కలాసువిద్యాసుకౌశలంగ్రహ

ణాదినై పుణ్యం-అపికించ-చేతసఃపరిస్పందాపహం చాంచల్యహారం॥ పరి
వడ్ఢఈతి ॥ ఛాయా॥పరివర్ధత ఇతి॥ స్పష్టం॥ అపిచాభ్యుచ్చయోఽప్యస్తీత్యా
హ నచేతి ॥ దృష్టంకీర్త్యాదికమేవదృష్టమాత్రం తత్ఫలంయస్యతస్యభావ
స్తత్త్వం-కావ్యస్యనకేవలంకీర్త్యాదిరేవఫలమిత్యర్థః-కింతు-కీర్తిముఖేనకీర్తి
ద్వారా-అత్ర ముఖశబ్దస్యోపాయార్థకత్వం - స్వర్గాదేరపిఅదృష్టస్యేతి
శేషః-తత్రప్రమాణందర్శయతి-కీర్తిమితి-ఆసంసారం-కీర్తివ్యాప్తిపర్యం
తం।యావన్నామాస్యలోకేస్మింస్తావత్స్వర్గేమహీయత ఇత్యుక్తత్వాత్ ౪

తేరతిస్ఫారంకలాకౌశలంకావ్యంనిర్వృతిమావహత్యపిపరిస్పం
దాపహంచేతసః ॥ పరివడ్ఢఇవిణ్ణాణసంభావిజ్జఇజసో విసప్పది
గుణా। సువ్వఇసుపురిసచరిఅకిత జ్జేణణహరదికవ్వాళావా ॥
ఛాయా ॥ పరివర్ధతేవిజ్ఞానంసంభావ్యతేయశో విసర్పంతిగు
ణాః। శ్రూయతేసుపురుషచరితంకింతద్యేననహరంతికావ్యా
లాపాః॥ నహరంతీత్యత్ర ఖనఇతిశేషః। నచకేవలందృష్టమా
త్రఫలకత్వంకింతుకీర్తిముఖేనస్వర్గాదేరపిఫలత్వాత్॥ కీర్తిం
స్వర్గఫలామాహురాసంసారంవిపశ్చిత ఇత్యుక్తత్వాత్ ౪
కావ్యాలాపాంశ్చవర్జయేదితిస్మృత్యాకావ్యస్వరూపస్యైవని
షిద్ధత్వాత్స్వర్గాదేరపిదూరోత్సారితతేతితృతీయ వికల్పోపి
నావకల్పతే। నిషేధస్యముద్రారాక్షసాద్యసత్కావ్యవిష
యత్వాత్- అన్యథారామాయణాదేరపిహేయతాప్రసంగా
త్ । తతశ్శ్రవణమననాదిభ్యోవిష్ణుకథానిర్వర్తకకావ్యని

నిషేధస్యసామాన్యపరత్వేఽనిష్టప్రదర్శనపూర్వకంతృతీయవికల్పందూ
రీకరోతి-కావ్యాలాపాంశ్చేతి॥కావ్యస్వరూపస్యకావ్యసామాన్యస్యైవే
త్యర్థః-తత్సాధ్యస్యకీర్త్యాదేరభావప్రసంగేనతత్ఫలభూతస్వర్గాదిరపి-
దూరాపాస్తోభవేదితిభావః॥ తర్హినిషేధస్మృతేర్వైయర్థ్యంస్యాదిత్యా
శంక్యాహ-నిషేధస్యేతి॥అన్యథేతి - తస్యకావ్యసామాన్యవిషయత్వేతు-
రామాయణాదేరితి-తతఃనిషేధస్యాసత్కావ్యవిషయత్వాత్- శ్రవణం
ప్రసిద్ధం-మననంయుక్తిభిరనుచింతనం- విజాతీయప్రత్యయనిరాకరణపూ

ర్వకసజాతీయప్రత్యయప్రవాహీకరణరూపః నిధ్యాసనమాదిశబ్దార్థః-
రామాయణమితి-రామాయణమితిప్రసిద్ధం-కావ్యంనిర్మమే। అసదితి॥ అస
త్కీర్తనమేవకాంతారంమహారణ్యంతస్మిన్పరివర్తనేనపాంసులాం పాప
యుక్తాం-మహారణ్యేదుర్గపథేకాంతారంపున్నపుంసకమిత్యమరః - అపశ
వోవాఅన్యేగోఅశ్వేభ్యఇతివన్నహినిందాన్యాయేన హరికథాప్రశంస
నేతాత్పర్యం-నభారతనిందనఇతిభావః-ప్రవవృతేప్రవృత్తోభూత్ - అన్య
థాకథంవేదవ్యాసఃప్రవర్తేతేత్యాశయః॥ సైవేతి ॥ సుష్ఠుధారఃధరణమ
స్యాఅస్తీతిసుధారిణీసుష్ఠుధర్త్రీవ్యాసావాణ్యేవ- యదవిచార్యమాణేసాక్ష
లత్పదైర్దుష్టపదైర్వికారిణ్యపియావాణీఅనంతస్య విష్ణోర్నామావళ్యాది

ర్నామమేవశ్రేయస్సాధనమితిమన్వానో భగవాన్వాల్మీకిర్ని
ర్మమేరామాయణమితి। అసత్కీర్తనకాంతారపరివర్తన
పాంసులాం। వాచంశౌరికథాలాపగంగయైవపునీమహేఇత్య
భిధాయవేదవ్యాసోపిహరివంశనిర్మాణాయప్రవవృతే॥ సై
వేహవాణీజనతాఘహారిణీ సుధారిణీసంసృతిసింధుతారిణీ।
యానంతనామావళిదివ్యహారిణీస్ఖలత్పదైర్యద్యపిసావికారిణీ
త్యాది నారదీయాదిపురాణవచనైర్విష్ణుకథాప్రతిపాదకకా
వ్యానాంప్రశంస్యమానత్వాచ్చ ౫. తురీయవికల్పేఇదంవివే
చనీయం- కింపురుషార్థాపర్యవసాయిత్వం తదసాధకత్వాత్
ఆహోస్విత్క్లృప్తాదేవప్రమాణాద్వేదాదేహీనతాహితప్ర

వ్యహారిణీహరికథాప్రతిపాదికేత్యర్థః-సైవేతిపూర్వేణాన్వయః- అనం
తశ్శేషవిష్ణ్వోస్స్యాదిత్యమరః - ప్రశంస్యమానత్వాచ్చేత్యస్య తృతీయవి
కల్పోపినావకల్పతఇత్యనేనసంబంధః-ముద్రారాక్షసాఖ్యసత్కావ్యవిష
యత్వాదితిపూర్వోక్తహేతుసముచ్చాయకశ్చకారః ౫. తురీయఇతి॥ పు
రుషార్థపర్యవసానాభావాద్వేతిచతుర్థవికల్పే-ఇదం - కిమిత్యాదినాప్ర
తిపాద్యమానంవికల్పద్వయమిత్యర్థః-కిమితి- తేషాంపురుషార్థానామసా
ధకత్వాత్పురుషార్థాపర్యవసాయిత్వంకిం- ఆహోస్విత్ ఉతేత్యర్థః-
అతథాభూతస్యకల్ప్యప్రమాణస్యేత్యర్థః - అస్యకావ్యస్యవైయర్థ్యాదర్థ
తోఽపురుషార్థాపర్యవసాయిత్వంకిం- ఇతివివేచనీయమితిపూర్వేణసంబం

ధః-పురుషార్థపర్యవసానాభావఏవపురుషార్థాపర్యవసాయిత్వం॥తత్రా ద్యంపరిహరతి-నాద్యఇతి॥తత్రహేతుందర్శయతి-తదితి॥ఉదీరితత్వాత్తా వ్యంయశసఇత్యాదినోక్తత్వాత్-ద్వితీయంపరిహరతి - నద్వితీయఇతి-త త్రహేతుంప్రతిపాదయతి - నిషేధశాస్త్రస్యేతి ॥ అన్యపరత్వోక్తేరస త్కావ్యవిషయత్వకథనాత్ -అస్యకావ్యస్యాపి- తతోస్యాపిక్లృప్తప్రమా ణత్వేనావైయర్థ్యాత్పురుషార్థపర్యవసాయిత్వంసిద్ధ్యత్యేవేత్యాకూతం అథేత్యాదినావైయర్థ్యమిత్యంతేనగ్రంథేనకావ్యస్యపునర్వైయర్థ్య మాపాద్యమైవంమంస్థాఇత్యాదినాననిరర్థకమిత్యంతేనాతిశయంప్రతి పాద్యతన్నిరాకరోతి ॥ ఉపదేశాంతరాత్ కావ్యస్యాపినిర్వ్యథప్రా

వృత్తినివృత్తిసిద్ధేరతథావిధస్యాస్యవైయర్థ్యాదితి- నాద్యః - తత్సాధకత్వస్యపూర్వమేవోదీరితత్వాత్ -నద్వితీయః- నిషే ధశాస్త్రస్యాన్యపరత్వోక్తేరస్యాపిక్లృప్తప్రమాణత్వాత్ -అథ మన్యసేఉపదేశాంతరాద్వేదాదేరేవప్రవృత్తినివృత్తిసిద్ధౌ కావ్యస్యతతోతిశయాభావాద్వైయర్థ్యమితిమైవంమంస్థాః- అతిశయసద్భావాత్ - తథాహి-ఉపదేశోనామకర్తవ్యాక ర్తవ్యయోరన్యతరబోధకంపౌరుషేయమపౌరుషేయం వా వాక్యం। తదేవశాసనాచ్ఛాస్త్రం। తదుక్తమాచార్యైః। ప్ర వృత్తిర్వానివృత్తిర్వానిత్యేనకృతకేనవా । పుంసాంయేనోపది శ్యేతతచ్ఛాస్త్రమభిధీయతఇతి-సచోపదేశస్త్రివిధః ప్రభుస

మాన్యతయోపదేశత్వాదుపదేశాంతరత్వంవేదస్యేతివేద్యం -వైయర్థ్య మితిమన్యసేథమన్యసేకిం-అత్రాథశబ్దస్యప్రశ్నార్థకత్వం - మంగళా నంతరారంభప్రశ్నకార్త్స్న్యేష్వథోఅథేత్యమరః-మైవంమంస్థాః-ఏవం మామంస్థాః-తథాహి-అతిశయసద్భావమేవోపపాదయతీత్యర్థః ఉప దేశోనామేతి- కర్తవ్యబోధాదేవాకర్తవ్యాన్నివృత్తిసిద్ధేరకర్తవ్యబో ధాదేవకర్తవ్యేప్రవృత్తిసిద్ధేశ్చాన్యతరబోధఏవపర్యాప్తఇతిభావః- పౌ రుషేయంపురుషప్రణీతంరామాయణాదిరూపంఅపౌరుషేయంస్వతఃప్ర వృత్తంవేదరూపంవావాక్యముపదేశశబ్దార్థఇత్యర్థః -తదేవశాస్త్రం- తత్రాచార్యసమ్మతిమాహ- ప్రవృత్తిరితి-నిత్యేనాపౌరుషేణకృతకేనకృ

త్రిమేణవాయేనవాక్యేన॥ఏవమితి॥నియోజ్యమధికారిపురుషం-అహరహ
స్సంధ్యాముపాసీత।జ్యోతిష్టోమేనస్వర్గకామోయజేత।సత్యంవద । ధ
ర్మంచరేత్యాదివిధివాక్యైఃకర్తవ్యేప్రవర్తయతి।నకలంజంభక్షయేత్
నసురాంపిబేత్। నపరదారాన్గచ్ఛేత్। నాప్సుమూత్రపురీషంకుర్యాత్ -
ఇత్యాదినిషేధవాక్యైరకర్తవ్యాన్నివర్తయతిచ-విపక్షేవైపరీత్యే-ప్ర
త్యవాయంసూచయతినప్రతిపాదయతీత్యర్థః।ననుశబ్దప్రాధాన్యేనైవ
నిర్వాహేఅర్థస్యాజాగలస్తనవద్వైయర్థ్యం స్యాదిత్యాశంక్యాహ -
అతోత్రేతి ॥ అధ్యయనాదేవాభ్యుదయశ్రవణాదితిభావః॥ నత్వితి॥ఉన్మత్త

మ్మితస్సుహృత్సమ్మితః కాంతాసమ్మితశ్చేతి। తత్రప్రభుసమ్మి
తోవేదః-శబ్దప్రధానత్వాత్ -యథాహిలోకేప్రభుర్వాఙ్మా
త్రేణపునః ప్రవర్తయతినివర్తయతిచ। అన్యథాదండమాపాద
యతి। ఏవంవేదోపిశబ్దప్రాధాన్యేనైవనియోజ్యంయథాయ
థంప్రవర్తయతినివర్తయతిచ విపక్షేప్రత్యవాయంసూచయ
తి । అత్రార్థస్యప్రాధాన్యమాత్రత్యాగః నతుస్వరూప
త్యాగః।తథాత్వేతూన్మత్తప్రలపితవదప్రవర్తకతైవవేదస్య
స్యాత్ । శబ్దశ్చాత్రవిధిప్రత్యయోపలక్షితంవాక్యం।తస్య
ప్రాధాన్యంప్రవర్తకత్వం। తేనశబ్దప్రధానంశాస్త్రంప్రభు
సమ్మితమితిలక్షణముక్తంభవతి। ననుపురుషప్రవృత్తిరూపభా
వనాంవిదధానః ప్రత్యయఏవప్రవర్తకః తస్య ప్రేరణార్థవి
ధానాత్ తదర్థంవాక్యంప్రవర్తకమితిచేత్।ప్రత్యయః ప్ర

ప్రలపితవదున్మత్తప్రలాపస్యేవ శబ్దప్రాధాన్యేనేత్యస్య వివక్షితార్థ
మాహ-శబ్దశ్చేతి। విధిప్రత్యయైర్లిఙ్ లోట్ తవ్యప్రత్యయైస్తదన్యతమేనేత్య
ర్థః- ఉపలక్షితంయుక్తం। ననువాక్యస్యప్రవర్తకత్వే విధ్యాదిషులిఙ్
లోట్ ప్రత్యయ విధాయకశాస్త్ర మనుపపన్నం స్యాదిత్యాశంక్యప్రత్య
యఃప్రవర్తకఇత్యాదినాసమాధత్తే నన్వితి॥జ్యోతిష్టోమేనస్వర్గకామో
యజేతేత్యత్రస్వర్గకామకర్తృకాంస్వర్గఫలికాంజ్యోతిష్టోమనామ
కయాగకరణికాందీక్షణీయేష్ట్యాదీతికర్తవ్యతాకాంభావనాంవిదధానః
ప్రత్యయోలిఙ్ప్రత్యయఏవప్రవర్తకః - తస్యప్రేరణార్థవిధానాన్నియ

దునాత్-ప్రత్యయఇతి- ఆకలయజ్ఞానన్భవాన్-విశిష్టాం కింకేనకథంరూపాంశత్రయవిశిష్టాంభవితృభవనానుకూలవ్యాపారరూపభావనామభిధత్తఇతితథోక్తః- తాదృశస్సన్ప్రవర్తకఇతి కింనాచకలత్ కింనాజ్ఞాసీత్- తథాపూర్వోక్తప్రకారేణాకలనేజ్ఞానేసతివాక్యమేవప్రవర్తకమితి- తాదృశప్రత్యయస్యవాక్యరూపత్వాదితిభావః । అముమేవార్థం విశదయతి నహీతి ॥ కింత్వితి ప్రవర్తేత ఇత్యనువర్తతే-తథాసత్యారభ్యభవత్యంతంస్పష్టం ॥ అత్రాచార్యసమ్మతిందర్శయతి-కిమితి ॥ కిమాదిభిః కిం కేన కథంశబ్దైః- అపేక్షితైరాకాంక్షితైః స్వర్గాదిభిః పూర్ణః ప్రత్యయః లిఙ్లోడన్యతరఃవిధౌసమర్థః - అయమర్థః - జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామోయజేతేత్యత్ర-కింస్వర్గం-కేనయాగేన- కథంజ్యోతిష్టోమాం

> వర్తకఇత్యాకలయన్ సచవిశిష్టభావనాభిధాయీతి కింనాచకలద్భవాన్ । తథాకలనేవాక్యమేవప్రవర్తకమితికింనాజ్ఞాసీత్ ।నహిభావయేదిత్యుక్తేకశ్చిత్ప్రవర్తతే- కింత్విదమనేనైవంభావయేదితి।తథాసత్యంశత్రయవిశిష్టభావనాభిధాయీ ప్రత్యయఃప్రవర్తకఇతివాక్యమేవప్రవర్తకమిత్యుక్తంభవతి। ఇదముదితమాచార్యైఃకారికాయాం। కిమాద్యపేక్షితైఃపూర్ణస్సమర్థఃప్రత్యయోవిధౌ । తేనప్రవర్తకంవాక్యంశాస్త్రేస్మింశ్చోదనోచ్యతఇతి॥ అతోవేదవాక్యానామన్యథాపాఠేఅపాఠేవాఅన్యథాఽనుష్ఠానేఅననుష్ఠానేవా మహాన్ప్రత్య

గభూతదీక్షణీయాద్యనుష్ఠానప్రకారేణేత్యేతదంశత్రయవిశిష్టస్యైవప్రత్యయస్యవిధౌసామర్థ్యమితి - తేనహేతునాప్రవర్తకంవాక్యమస్మిన్శాస్త్రేచోదనోచ్యతే- విధివాక్యస్యచోదనేతితాంత్రికసమయః తతోవిశిష్టప్రత్యయరూపస్యవాక్యస్యప్రవర్తకత్వాచ్ఛబ్దప్రాధాన్యేనేత్యత్రశబ్దశబ్దస్యవిధిప్రత్యయోపలక్షితవాక్యపరత్వమితి నిష్కర్షః ॥ అతఇతి ॥ అతశ్శబ్దప్రాధాన్యాద్ధేతోః- అన్యథాపాఠేస్వరవర్ణానుసారేణోచ్చారణే- అపాఠేవామంత్రాంతైః కర్మాదీన్సన్నిపాతయేదితినియమాతిక్రియాకాలేయథాసమయమనుచ్చారణేవా - అన్యథానుష్ఠానే క్రియాయాఅన్యథాకరణే- అననుష్ఠానేఅకరణేవా- మహాన్ప్రత్యవాయః-భవతీతిశేషః

ననువేదస్యశబ్దప్రధానత్వేకథముపాతాదిభిఃప్రత్యవాయఇత్యా శంక్యా హ అధ్యయనవిధేరితి ॥ స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్యఇతి తవ్యప్రత్యయప్రతి పాదితస్యేత్యర్థః - ఫలవాంత్సఫలోఽర్థావబోధ స్సపర్యంతోఽవధిర్య స్యతస్యభావ స్తత్త్వంతస్మాత్- అర్థావబోధస్యానుష్ఠానఫలకత్వా దను ష్ఠానమేవతస్యఫలమితిబోధ్యం- తేనహేతునావేదస్యప్రభుసమ్మితత్వం॥సు హృత్సమ్మితఇతి॥ఇతిహాసపురాణాదిసుహృత్సమ్మితమిష్యతే। తస్యార్థవా

నాయః। అధ్యయనవిధేఃఫలవదర్థావబోధపర్యంతత్వాత్ । తేనప్రభుసమ్మితోవేదః।సుహృత్సమ్మితఃపురాణాదిః। అర్థప్ర ధానత్వాత్ । అత్రాభిధేయవాక్యార్థోనపదార్థః।తస్య ప్రవర్తకత్వాత్।తత్ప్రాధాన్యంచప్రవర్తకత్వమేవ।అర్థ వాదాత్మకాఃపురాణాదయో వేదవదేతదేవంకుర్యాదితివిధిబ లేనపురుషంప్రవర్తయితుంనేశతే । కింతుప్రాచీనపురుషక థాశరీరవర్ణనద్వారాసుహృదఇవ యుక్తిభిరను నీయప్రవ ర్తయంతి-కాంతాసమ్మితోపదేశస్తుకావ్యం - ధ్వనిప్రధానం శాస్త్రంకాంతాసమ్మితముచ్యతఇతిలక్షణం- యథాహికాం తాఃకటాక్షవీక్షణహావభావాదిభిఃపురుషంరంజయంతి- వ్యంజ నవ్యాపారేణైవసర్వంకార్యంకారయంతి-ఏవంకావ్యవిద్యాపి శబ్దార్థతదుభయశక్తిమూలయావ్యంజనావృత్త్యా సహృదయ హృదయానందిన్యాలోకోత్తరచమత్కారకారిణ్యా రామాది వద్వర్తితవ్యంనరావణాదివదితివ్యంజయంతీ సరసతామాపా ద్యైవపుంసఃకర్తవ్యేప్రవర్తయతి నివర్తయతిచాకర్తవ్యాది తికావ్యముపదేశాంతరాదతిశాయితయానసనిరర్థకం ౬ నాపి పంచమః। మూలప్రమాణాభావేపికావ్యవిచారశాస్త్రప్రవృ

దరూపత్వాత్తథ్యతేర్థప్రధానతేత్యుక్తత్వాత్ - అర్థముక్తార్థం వదంతీ త్యర్థవాదాస్తఆత్మాయేషాంతేతథోక్తాః ॥ కాంతేతి॥ ధ్వనిప్రధానంకా వ్యంతుకాంతాసమ్మితమిష్యతే। శబ్దార్థగుణతాంనీత్వావ్యంజనప్రవణం యతఇత్యుక్తత్వాత్ - ఉపదేశాంతరాదితి-అతిశయసద్భావేనానైయ ర్థ్యాత్పురుషార్థపర్యవసాయిత్వంవ్యక్తమితియోజ్యం ౬, పంచమవికల్పం

పరిహరతి- నాపిపంచమ ఇతి ॥ తతోఽర్థవ్యక్తాబోధకప్రమాణాభావాద్వైత్యంతిమః వికల్పోఽపి నావకల్పత ఇత్యర్థః - తత్ర హేతుముపపాదయతి- మూలప్రమాణాభావేఽపీతి- కొఽపపత్తిరిత్యతఽహ దృశ్యతే హీతి-పదార్థానాం షోడశసంఖ్యాకానాం సప్తసంఖ్యాకానాంచ మీమాంసా ఆత్మాయయోస్తయోః- న్యాయవైశేషికశాస్త్రయోః న్యాయశాస్త్రస్య వైశేషికశాస్త్రస్య చేత్యర్థః- పదమీమాంసాయాశ్శబ్దశాస్త్రస్య - అత్రాపి మూలప్రమాణాభావేఽపీత్యనువర్తతే- తద్వదితి - భవిష్యతి ప్రవృత్తిరితి కర్తృపదమనువర్తతే। నను పదపదార్థవాక్యార్థమీమాంసానాం ప్ర

త్యుపపత్తేః - దృశ్యతే హి మూలప్రమాణాభావేఽపి పదార్థమీమాంసాత్మకన్యాయవైశేషికశాస్త్రయోః ప్రవృత్తిః। ఉపలభ్యతే చ పదమీమాంసాయాస్సంచారః। తద్వదత్రాఽపి భవిష్యతి। అథ మన్యసే స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇత్యత్రాఽధ్యయనవిధిః ప్రతీయతే-తస్య చ ఫలవదర్థావబోధపర్యంతతా న్యాయసిద్ధా। అర్థావబోధశ్చ ద్వివిధః-పదార్థగోచరో వాక్యార్థగోచరశ్చేతి ద్వివిధోఽపి విచారసాధ్యః తత్ర వాక్యార్థజ్ఞానస్య పదార్థజ్ఞానపూర్వకత్వాత్తస్య చ సాధుపదాధీనత్వాత్పదసాధుత్వమీమాంసాకర్తవ్యతాప్యధ్యయనవిధినైవాపాదితా। అనంతరం పరస్పరవ్యావృత్తపదార్థబోధసిద్ధయే పదార్థవిచారాత్మకయోర్న్యాయవైశేషికశాస్త్రయోరప్యారంభస్తేనైవాపాదితః। ఏవం వాక్యార్థజ్ఞానాయ వాక్యార్థమీమాంసాశాస్త్రారంభోఽపీతి న కుత్రాఽపి మూలప్రమాణశూన్యతేతి - అతోఽచ్యతే-

వృత్తౌఽశ్రుతిరేవ ప్రమాణం న కావ్యమీమాంసాయా ఇత్యాశయేనాహ - అథేతి-న కుత్రాఽపి మూలప్రమాణశూన్యతేతి మన్యసే థమన్యసే కిమితి సంబంధః- తస్య అధ్యయనవిధేశ్చ- న్యాయసిద్ధా యజనాఽద్యన్యథానుపపత్త్యాఽర్థావబోధావశ్యకతా కల్ప్యత ఇత్యర్థాపత్తిప్రమాణసిద్ధా - అనంతరం పదసాధుత్వపరిశీలనానంతరమిత్యర్థః- పరస్పరంవ్యావృత్తానాంభిన్నానాంపదార్థానాంబోధసిద్ధయే- తేనాధ్యయనవిధినైవ-వాక్యార్థమీమాంసాశాస్త్రస్య పూర్వమీమాంసాయా ఆరంభోఽపి- అత్రాఽపి శబ్దాదధ్యయన

విధినైవాపాదిత ఇతి పదత్రయస్యానువృత్తిః॥ అత్రోచ్యత ఇత్యాదినా కా
వ్యమీమాంసాశాస్త్రస్యాపి మూలప్రమాణం దర్శయతి- ధ్వనయశ్చేతి-కా
వ్యమీమాంసాకర్తవ్యతా చ న్యాయసిద్ధా-ధ్వనిబోధాన్యథానుపపత్త్యా కా
వ్యమీమాంసావశ్యకతా కల్ప్యత ఇత్యర్థాపత్తిప్రమాణసిద్ధా- న తత్ర కేవల
మర్థాపత్తిరేవ-శబ్దప్రమాణమప్యస్తీత్యాహ-ఉపలభ్యంత ఇతి-కించేతి చా
ర్థః - వచనాన్యుపలభ్యంత ఇత్యన్వయః॥ తాన్యుదాహరతి- పుణ్యేతి॥పుణ్య
ఉత్తమః శ్లోకః కీర్తిర్యస్య తస్య-పద్యే యశసి చ శ్లోక ఇత్యమరః చరితం కర్తృ
ఉదాహరణమర్హతి-పుణ్యశ్లోకచరిత్రం వర్ణనీయమిత్యర్థః॥ కీర్తయేది

కాంతాసమ్మితతయా సారస్యేన కర్తవ్యాకర్తవ్యయోః ప్రవృ
త్తినివృత్తిజనకత్వాత్ కావ్యమ్ ఉపదేశాంతరమతిశేత ఇత్యవో
చామ- ధ్వనిప్రధానం శాస్త్రం కాంతాసమ్మితమితి లక్షణం చా
వాదిష్మ - ధ్వనయశ్చ విచారమంతరేణ దుర్బోధా ఇతి కావ్యమీ
మాంసాకర్తవ్యతా చ న్యాయసిద్ధా । ఉపలభ్యంతే చ బహుత
రాణి శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణేషు పుణ్యశ్లోకగుణప్రతిపాదక
కావ్యకర్తవ్యతాప్రతిపాదకాని వచనాని॥ పుణ్యశ్లోకస్య చరిత
ముదాహరణమర్హతి।కీర్తయేచ్చ జగన్నాథం వేదం చాపి సమీర
యేత్॥ క ఉత్తమశ్లోకగుణానువాదాత్పుమాన్విరజ్యేత వినా ప
శుఘ్నాత్॥ ప్రతిష్ఠాం కావ్యబంధస్య యశసస్సరణిం విదుః।అకీ
ర్తివర్తనీం చైవ కుకవిత్వవిడంబనామ్ ॥ కీర్తిం స్వర్గఫలామా
హురాసంసారం విపశ్చితః । అకీర్తిం తు నిరాలోకనరకోద్దేశ
దూతికామ్॥ తస్మాత్కీర్తిముపాదాతుమకీర్తిం చ వ్యపోహితుం।

తి- హరికీర్తనం వేదపారాయణసమమిత్యర్థః- హరికథావర్ణనం నియమే
న కర్తవ్యమితి భావః॥ క ఇతి- ఉత్తమశ్లోకస్య గుణానువాదాద్గుణవర్ణనా
త్ - పశుఘ్నాత్సౌనికాద్వినా - యద్వా అపగతా శుగ్యస్మాత్సోऽపశుక్త
మాత్మానం హంతీత్యపశుఘ్నః ఆత్మజ్ఞానశూన్యస్తస్మాద్వినా- కః పుమాన్విర
జ్యేత విరక్తో భవేత్ - న కోऽపీత్యర్థః॥ అకీర్తిమితి॥నిరాలోకాః ప్రకాశరహి
తాః- అంధతమసావృతా ఇత్యర్థః- యే నరకాస్తేషాముద్దేశస్య ప్రదేశస్య
దూతికాం తత్ప్రాపణసాధనభూతామిత్యర్థః-ఆహురిత్యనువర్తతే- కావ్యే

తి - కావ్యాలంకారశాస్త్రయోరర్థోఽభిధేయస్సప వార్థోధనం-కావ్యం కావ్యమీమాంసాశాస్త్రం చ కవిభిః కథనీయమిత్యర్థః । నను శ్రుతిస్మృతీతి హాసపురాణేష్వివ శ్యద్విశ్యశ్రుతిరోన్నదాహృతేత్యాశంక్య పురాణాదీనాం శ్రుతిరూపత్వమితి సమాధత్తే - అత్రేతి ౭, నన్వితి-రాగాదిమూలత్వం వర్ణనీయం రాగాదిమూలత్వేనాప్రామాణ్యం వక్తవ్యమిత్యర్థః-నను పారాశర్యాదీనాం రాగాద్యుపహతచేతస్త్వం వక్తుమయుక్తమిత్యాశంక్య తత్తదుపయోగవశాత్తేపి తాదృశా భవంతీత్యాహ-రాగేతి-క్వవా

కావ్యాలంకారశాస్త్రార్థస్సంపాద్యః కవిపుంగవైరిత్యాదీని॥ అత్ర పురాణభారతవచనానాం వేదరూపత్వేన ప్రామాణ్యం నిర్వివాదం। పురాణం పంచమో వేదః। భారతం పంచమో వేద ఇతి తయోర్వేదత్వోక్తేః । స్మృతివచనానాం శ్రుతిమూలత్వేన ప్రామాణ్యం స్మృత్యధికరణే నిర్ణీతమేవ ౭. నను కావ్యాలాపాంశ్చ వర్జయేదితి స్మృతిబాధితత్వాదేతాసాం స్మృతీనాం రాగాదిమూలత్వం వర్ణనీయం। తదుక్తం। రాగద్వేషమదోన్మాదప్రమాదాలస్యలుబ్ధతాః। క్వ వా నోత్ప్రేక్షితుం శక్యాః స్మృత్యప్రామాణ్యహేతవ ఇతి। తతశ్చ వైసర్జనీయవాసో గ్రహణస్మృతివదప్రామాణ్యమితి చేన్నైవం। కథంచిదపి ప్రామాణ్యానిర్వాహేఽప్రామాణ్యవర్ణనమితి । ప్రకృతే తు వ్యవస్థయా ప్రామాణ్యం నిర్వోఢుం శక్యతే - తథాహి-యది నిషేధస్మృతిః కావ్యమాత్రం గోచరయేద్రామాయణాదేరప్యుచ్ఛేదస్స్యాదితి న్యాయానుగృహీతతయా విశేషవచనానాం బలవ

పురుషేణోత్ప్రేక్షితుం న శక్యాః- రాగాదయస్సర్వేష్వప్యుత్ప్రేక్షితుం శక్యా ఏవేత్యర్థః-తతశ్చ తథా సతి-వైసర్జనీయేతి అవాంతరదీక్షా విసర్జనార్థహోమీయవాసో గ్రహణస్మృతేరివ-యథా అనురాగమూలాయా వైసర్జనహోమీయం వాసోఽధ్వర్యుర్గృహ్ణాతీతి స్మృతేరప్రామాణ్యం తథైవాస్యా అపీతి చేన్నైవం-కథంచిదితి-అప్రామాణ్యవర్ణనం - కర్తవ్యమితి శేషః -తథాహి వ్యవస్థయా ప్రామాణ్యనిర్వాహప్రకారమేవోపపాదయతీత్యర్థః- యదీతి-కావ్యమాత్రం కావ్యజాతం - న్యాయానుగృహీతత

యథా రామాయణాద్యనుచ్ఛేదాన్యథానుపపత్త్యా విశేషస్మృతీనాం బలవ
త్త్వం కల్ప్యత ఇత్యర్థాపత్తిప్రమాణావలంబితతయా - తదనురోధేన విశే
షవచనబలానుసారేణ - అభ్యనుజ్ఞీత ప్రాప్నుయాత్ ౧. అథేతి నపరితు
ష్యత్యర్థ - అత్రాప్యథశబ్దః ప్రశ్నే - వక్ష్యమాణేతి - గుణతరంగే వక్ష్యమా
ణలక్షణాః - వేదేఽర్థవ్యక్త్యాదీన్ క్రమేణోదాహరతి - యదేకస్మిన్యూపే ద్వే
శ్వరశనే పరివ్యయతి తస్మాదేకో ద్వే జాయే విందతే యన్నైకాం రశనాం
ద్వయోర్యూపయోః పరివ్యయతి తస్మాన్నైకా ద్వౌ పతీ విందతే - ఇత్యాదిషు

త్వాత్తదనురోధేన సామాన్యనిషేధోఽసత్యాఽవ్యవిషయత
యా ప్రామాణ్యమభ్యనుజ్ఞీత। విశేషస్మృతయశ్చ స్వార్థేఽప్రతి
పక్షతయా నిరంకుశప్రామాణ్యం భజేరన్నిత్యుభయీనాం
ప్రామాణ్యం వ్యవస్థాప్యతే అతో న కశ్చిద్దోషః ౧, అథైవము
పి కావ్యమీమాంసాయా మూలభూత ప్రత్యక్షశ్రుత్యా వినా న
వైదికం మన్యః పరితుష్యతి భవాన్ - తర్హి తదుపన్యాసేన భవం
తం పరితోషయిష్యామః। తథాహి। అధ్యయనవిధిర్వైదికపదప
దార్థవాక్యార్థమీమాంసానాం ప్రయోజక ఇతి హి త్వయో
క్తం। స ఏవ విధిః కావ్యమీమాంసా ప్రయోజకోఽపి భవతు। సం
త్యేవ హి ప్రాయశో వేదేష్వపి కావ్యలక్షణలక్షితాన్యదోషాణి
సగుణాని సాలంకారాణి వాక్యాని। గుణా వక్ష్యమాణ లక్షణా అ
ర్థవ్యక్త్యాదయః। తే చ - యదేకస్మిన్యూపే ద్వే రశనే ఇత్యాదివా
క్యేషు సంభవంతి। అలంకారా ఉపమాదయః। ఆ తే గర్భో యో
నిమేతు పుమాన్బాణ ఇవేషుధిమిత్యాదిషూపమా। త్రింశద
స్యా జఘనం యోజనానీత్యాదావతిశయోక్తిః। ప్రాణా ఉపర

ఏవమన్యత్రాపి తత్తద్గుణా ద్రష్టవ్యాః॥ ఆ తే గర్భ ఇతి - ఇషుధిం బాణ ఇవ తే
యోనిం పుమాన్గర్భ ఏతు - అత్రోపమానాదీనాము పాదానాదుపమా -
త్రింశదస్యా ఇతి - అస్యా జఘనం కటిపురోభాగః త్రింశద్యోజనాని తత్పరి
మితమిత్యర్థః - అత్రాసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః - ప్రాణా ఉ
పర వాహనాః అధిషవణే జిహ్వా చర్మ గ్రావాణో దంతాః - ఆసంది చరణ
న్యాసార్థావటచతుష్టయముపరవాః - తే యజ్ఞపురుషస్య ప్రాణాః - అ

త్రోపగవేషుప్రాశిత్వారోపః- ఏవముత్తరత్రాప్యారోపా గ్రాహ్యాః
అధిషవణౌసోమలతానిష్పేషణసాధనభూతపాలాశఫలకద్వయం హనూ
చర్మఆస్తృతమజినం-జిహ్వా-గ్రావాణశ్శిలాః-దంతాః-అత్రరూపకం॥య
స్యామితి॥యస్యాంవిషయేఉశంతఃకామయమానాః-అత్రమేహనప్రహరణ
రూపానుభావేనతద్వ్యంజితౌత్సుక్యాదిభిశ్చనాయకరతిప్రతీతేశ్శృంగా
రరసాభివ్యక్తిః॥ఉపేతి॥ మేమమఉపోపవరాంగస్యాంత్యంతసమీపేపరా
మృశపాణినాస్పృశ అత్రసంగతయోర్నాయకయోస్తత్తత్సల్లాపా
ద్యనుభావేనతద్వ్యంజితకాలాక్షమత్వలక్షణౌత్సుక్యేనచసంభోగశృం
గారప్రతీతిః॥ జాయేతి॥పత్యేప్రియాయఉశతీకామయమానాసువాసా

వాహనూఅధిషవణౌఇత్యాదౌరూపకం। యస్యాముశంతఃప్ర
హరామశేపం;ఉపోపమేపరామృశ । జాయేవపత్యఉశతీసు
వాసాఇత్యాదిషుశృంగారరసః। తేషామసురాణాంత్రిస్రఃపు
రఆసన్నిత్యాదిషువీరరసః। యోవాఅస్యాఃశుమత్తిమాగ్స
గ్సోత్రీత్యాదౌబీభత్సరసః। కోమోహఃకస్తథాశోకఇత్యా
దౌశాంతరసః।ఏవమన్యేపిగుణాలంకారరసాస్తత్రతత్రద్ర
ష్టవ్యాః । అతస్తదవబోధనార్థంగుణాలంకారరసాదిప్రతి
పాదకకావ్యమీమాంసారంభోప్యధ్యయనవిధ్యనుమతఏవేతి
సంతోష్టవ్యమాయుష్మతా ౯, అంగానివేదాశ్చత్వారోమీ
మాంసాన్యాయవిస్తరః।పురాణంధర్మశాస్త్రంచవిద్యాహ్యే

సూక్ష్మాంబరధారిణీజాయాభార్యేవ - అత్రాపినాయికారూపాలంబన
విభావేనతదలంకరణరూపోద్దీపనవిభావేనకాలాక్షమత్వలక్షణౌత్సుక్యేన
చశృంగారరసాభివ్యక్తిః ॥ తేషామసురాణాంత్రిస్రః పురఆసన్నిత్యాది
వాక్యేషుత్రిపురసంహారోత్సాహప్రతీతేర్వీరరసాభివ్యక్తిః॥యఇతి ॥ అ
స్యసత్రయాగదీక్షితస్య అత్రవపాపురోడాశాదిప్రాశనంమాంసాది
భక్షణమిత్యుక్త్యాజుగుప్సాప్రతీతేర్బీభత్సరసాభివ్యక్తిః॥ కఇతి॥ అత్ర
జ్ఞానోదయాన్మోహశోకయోః క్షేపవశాదభావసంభావనయాశమప్ర
తీతేశ్శాంతరసాభివ్యక్తిః॥ ఏవమితి॥ తత్రతత్రకావ్యలక్షణలక్షితేషుతే
షుతేషువాక్యేష్విత్యర్థః ౯, తస్మాదితి॥ అస్యైవవివృతిర్విషయప్రయో

జనసద్భావాదిత్యాది హేతూపపాదనం-అత్ర ప్రయోజనసద్భావాదిత్య
నేనైవ పురుషార్థపర్యవసాయిత్వప్రతీతే స్తదనుక్తిరితి జ్ఞేయం - అనవద్య
మదుష్టం-అనుకూలమితియావత్ ౧౦॥ఇతీతి॥ఇతిశబ్దస్సమాప్తౌ । ఇతిహే
తు ప్రకరణ ప్రకారాదిసమాప్తిష్విత్యమరః-శ్రీమత్త్రిభువనపవిత్రంచయ
ద్ధరితగోత్రం తస్యవతంసోఽలంకారభూతస్సచాసౌ వారాణశీవంశపద్మా
కర ప్రభాతభానుశ్చ తేన- పదవాక్య ప్రమాణాని వ్యాకరణపూర్వమీమాం
సాన్యాయవైశేషికశాస్త్రాణి తాన్యేవపారావారాస్సముద్రాస్తేషాం

తాశ్చతుర్దశేతిచతుర్దశసువిద్యాస్థానేషు కావ్యమీమాంసా
యాఅపరిగణనాదనుపాదేయత్వమితినశంకనీయం । తథాసతి
రామాయణాదేరనుపాదేయతాప్రసంగాత్ । తస్మాద్విషయ
ప్రయోజనసద్భావాన్నిషేధస్యాన్యవిషయత్వాన్మూలప్రమా
ణసద్భావాచ్చ కావ్యమీమాంసాశాస్త్రమారంభణీయమితిస
ర్వమనవద్యం ౧౦, ...*

ఇతి శ్రీమత్త్రిభువన పవిత్ర హరితగోత్ర వతంస
వారాణశీ వంశపద్మాకర ప్రభాత భానునా పదవాక్య ప్ర
మాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ పర్వతనాథ
సూరిపండితమండలేశ్వర సూనునా శ్రీయల్లమాంబా గర్భర
త్నాకరపారిజాతేన నిర్మలాచారపూతేన చతుర్దశవిద్యావి
భూషణవతా శ్రీధర్మసంఖ్యావతా విరచితే శ్రీమద్రఘుకుల
తిలకయశోఘనసారసురభితే సాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకా
రశాస్త్రే గ్రంథారంభసమర్థనంనామ ప్రథమస్తరంగః॥***

పారీణః పారంగతః మహోపాధ్యాయస్సాంగవేదాధ్యేతా చ యః పర్వ
తనాథసూరిస్స ఇతి పండితమండలేశ్వరః పండితసార్వభౌమస్తస్య సూనునా
శ్రీయల్లమాంబాగర్భ ఏవ రత్నాకరస్తస్మిన్పారిజాతేన - చతుర్దశవిద్యాఏ
వ విభూషణాని తాన్యస్య సంతీతి తద్వతా - శ్రీధర్మ ఇతి సంఖ్యావాన్పండిత
స్తేన-సంఖ్యావాన్పండితః కవిరిత్యమరః-శ్రీమద్రఘుకులతిలకస్య శ్రీరామ
స్య యశ ఏవ ఘనసారస్తేన సురభితేఽధివాసితే తత్ప్రతిపాదన ప్రకాశిత ఇతి
యావత్ -ప్రథమస్తరంగః- సమాప్త ఇతి శేషః ఏవముత్తరత్రాపిబోధ్యం॥

ఆస్థానమందిరమితి॥ దేవస్యవిష్ణోరాస్థానమందిరంతత్కథా ప్రతిపాదకత్వా త్తన్నివాసస్థానత్వవ్యపదేశః అన్యత్రముఖ్యాగారభూతః-త్వంగంతః ప్రకాశమానాస్తుంగామహాంతశ్చయేతరంగాః పరిచ్ఛేదపిశేషాస్తఏవచలదున్నతతరంగాస్తేషాంరింగణభరైరాటోపాతిశయైరంగీకృత ఆడంబరోఽతిశయోయస్యసతథోక్తః-అపరిత్యక్తగంభీరఘోషశ్చ - తాదృశోఽనుపమానిర్మలానిర్దోషాశ్చయాధర్మసూరికవితారసోల్లసితశబ్దార్థ రచనాస్తాపవసోల్లాసకల్లోలిన్యః మహానద్యస్తాభిః పూర్ణః - మహానద్యాశ్రయభూతశ్చ-కర్ణౌచమనశ్చహరతీతితథోక్తః- శ్రోత్రాంతఃకరణానందకరశ్చ-

ఆస్థానమందిరమిందిరాప్రణయినో దేవస్యరామాత్మనస్త్వం
గత్తుంగతరంగరింగణభరైరంగీకృతాడంబరః। తాదృఙ్నిర్మ
లధర్మసూరికవితాసోల్లాస కల్లోలినీపూర్ణః కర్ణమనోహ
రోవిజయతేసాహిత్యరత్నాకరః ॥ ౩౬॥ ధర్మాంతర్వాణివ
ర్యస్త్రిభువనవిదితేవారణాశ్యన్వయేయస్సంజాతః పర్వతేశా
చ్ఛుభగుణగణభూర్యల్లమాంబాసుగర్భే। వ్యాఖ్యావిఖ్యాతకీ
ర్తిర్వివరణగురువాక్సాంఖ్యముఖ్యాగమానాం తస్యాలంకార
శాస్త్రేరఘుపతివిభుకేచాదిమోయంతరంగః॥ ౩౭॥ ****

సాహిత్యరత్నాకరపవరత్నాకరః విజయతే ॥ అత్రసావయవరూపకానుప్రాసయోస్సంసృష్టిః॥ ౩౬॥ ధర్మాంతర్వాణివర్యఇతి॥ వివరణంప్రసిద్ధం-గురువాక్ప్రభాకరగ్రంథః-సాంఖ్యంసాంఖ్యశాస్త్రంచతానిముఖ్యాన్యాద్యానియేషాంతేతథోక్తాస్తైచతేఆగమాశ్శాస్త్రాణితేషాం - శిష్టంస్పష్టం-అత్రచకారఃపూరణార్థః॥************************

ఇతిశ్రీమల్లాది లక్ష్మణసూరి విరచితే సాహిత్య
రత్నాకరవ్యాఖ్యానే మందరాఖ్యానేప్రథమః ప్రస్థః,
శ్రీరామార్పణమస్తు,

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

అభిధాతరంగః — ౨.

ఏవంకావ్యమీమాంసాశాస్త్రమారంభణీయమితినిర్వాహ్యసంప్రతిక
థానాయకస్యరఘునాయకస్యగుణాన్కతిచిద్వివేక్తుకామస్తానుద్దిశతి- అ
థేతి-అథగ్రంథారంభసమర్థనానంతరం॥మహాకులీనత్వమితి॥ మహాకులీన
త్వాదయోమీసప్తనాయకస్యగుణాజాగ్రతిప్రకాశంతే॥౧॥ మహాకులీన
త్వమిత్యుద్దేశవచనైనైవ-మహాకులీనతానామ కులేమహతిసంభవ ఇతిలక్ష
ణంసిద్ధవత్కృత్యోదాహరతి॥ఆవాస ఇతి॥ ఆవాసఆశ్రయః - గోచర ఇతి
యావత్ -త్రిమూర్తితనుభృత్ కాలత్రయేపి బ్రహ్మవిష్ణురుద్రస్వరూపధ
రః-త్రివేదీమయఃతథైవత్రయీరూపః-ప్రభవోజన్మహేతుః-కూటస్థ ఇతి

అథకృతినాయకేరఘునాయకేనాయకగుణానాహ

శ్లో॥ మహాకులీనత్వముదారతా చతథామహాభాగ్యవి
దగ్ధభావా । తేజస్వితాధార్మికతోజ్జ్వలత్వ మమీగుణాజా
గ్రతినాయకస్య ॥ ౧ ॥ మహాకులీనతా యథా ॥ ఆవాసః
కథమస్మదాది వచసాం వంశోరఘూణాం భవేద్యస్యాసీత్త్రి
భవ(స్త్రి)మూర్తితనుభృద్భానుస్త్రివేదీమయః। యత్సంభూత
భగీరథస్యతనయాగంగాజగత్పావనీయత్రవ్యక్తిముపాగత
స్సభగవాన్ శ్రీమాత్మనా శ్రీపతిః॥ ౨॥ ఉదారతాయథా॥ప్ర

యావత్ -స్యాజ్జన్మహేతుః ప్రభవ ఇత్యమరః-జగంతిస్వర్గమర్త్యపాతాళ
లోకాన్మందాకినీగంగాభోగవతీరూపైః పావయతీతి తథోక్తా-భగవాన్ ష
డ్గుణైశ్వర్యసంపన్నః । ఐశ్వర్యస్యసమగ్రస్యవీర్యస్యయశసశ్శ్రియః ।
జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవషణ్ణాంభగఇతీరితఇతిస్మరణాత్ - వ్యక్తిమావి
ర్భావం-అత్ర స్వభావోక్తిరలంకారః - స్వభావోక్తిరసౌ చారుయథావ
ద్వస్తువర్ణనమితిలక్షణాత్ ॥౨॥ యద్విశాలినతాచ్ఛీల్యమౌదార్యంతస్మి
గద్యత ఇతిలక్షితమౌదార్యముదాహరతి-ప్రత్యాసన్నేతి॥ ప్రత్యాసన్నం

ఆస్థానమందిరమితి॥ దేవస్యవిష్ణోరాస్థానమందిరంతత్కథా ప్రతిపాదకత్వాత్తన్నివాసస్థానత్వవ్యపదేశః అన్యత్ర ముఖ్యాగారభూతః-త్వంగంతః ప్రకాశమానాస్తుంగామహాంతశ్చయేతరంగాః పరిచ్ఛేదవిశేషాస్తఏవచలదున్నతతరంగాస్తేషాంరింగణభరైరాటోపాతిశయైరంగీకృత ఆడంబరోఽతిశయోయస్యసతథోక్తః-అపరిత్యక్తగంభీరఘోషశ్చ - తాదృశోఽనుపమానిర్మలానిర్దోషాశ్చయాధర్మసూరికవితారసోల్లసితశబ్దార్థ రచనాస్తాపవసోల్లాసకల్లోలిన్యః మహానద్యస్తాభిఃపూర్ణః - మహానద్యాశ్రయభూతశ్చ-కర్ణౌచమనశ్చహరతీతితథోక్తః- శ్రోత్రాంతఃకరణానందకరశ్చ-

ఆస్థామందిరమిందిరాప్రణయినోదేవస్యరామాత్మనస్త్వం
గత్తుంగతరంగరింగణభరైరంగీకృతాడంబరః। తాదృఙ్నిర్మ
లధర్మసూరికవితాసోల్లాసకల్లోలినీపూర్ణః కర్ణమనోహ
రోవిజయతేసాహిత్యరత్నాకరః ॥ ౩౮॥ ధర్మాంతర్వాణివ
ర్యస్త్రిభువనవిదితేవారణాశ్యన్వయేయస్సంజాతఃపర్వతేశా
చ్ఛుభగుణగణభూర్యల్లమాంబాసుగర్భే। వ్యాఖ్యావిఖ్యాతకీ
ర్తైర్వివరణగురువాక్సాంఖ్యముఖ్యాగమానాం తస్యాలంకార
శాస్త్రేరఘుపతివిభుకేచాదిమోయంతరంగః॥ ౩౯॥ ****

సాహిత్యరత్నాకరపదరత్నాకరఃవిజయతే ॥ అత్ర సావయవరూపకానుప్రాసయోస్సంసృష్టిః॥ ౩౮॥ ధర్మాంతర్వాణివర్య ఇతి॥ వివరణంప్రసిద్ధం-గురువాక్పాత్రికాకరగ్రంథః-సాంఖ్యంసాంఖ్యశాస్త్రంచతానిముఖ్యాన్యాద్యానియేషాంతేతథోక్తాస్తేచతేఆగమాశ్శాస్త్రాణితేషాం - శిష్టంస్పష్టం-అత్ర చకారః పూరణార్థః॥ ****************************

ఇతి శ్రీమల్లాది లక్ష్మణసూరి విరచితే సాహిత్య
రత్నాకరవ్యాఖ్యానే మందరాఖ్యానే ప్రథమః ప్రస్థః,
శ్రీరామార్పణమస్తు,

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

అభిధాతరంగః — ౨.

ఏవం కావ్యమీమాంసాశాస్త్రమారంభణీయమితినిర్వాహ్య సంప్రతిక థానాయకస్య రఘునాయకస్య గుణాన్ — తిచిద్వివేక్తు కామస్తానుద్దిశతి- అథేతి-అథగ్రంథారంభసన్నద్ధనానంతరం॥ మహాకులీనత్వమితి॥ మహాకులీనత్వాదయోమీసప్తనాయకస్యగుణాజాగ్రతిప్రకాశంతే॥౧॥ మహాకులీనత్వమిత్యుద్దేశవచనైనైవ-మహాకులీనతా నామ కులేమహతిసంభవఇతిలక్షణంసిద్ధవత్కృత్యోదాహరతి॥ఆవాసఇతి॥ ఆవాసఆశ్రయః - గోచరఇతి యావత్ -త్రిమూర్తితనుభృత్ కాలత్రయేపి బ్రహ్మవిష్ణురుద్రస్వరూపధరః-త్రివేదీమయః తత్రైవత్రయీరూపః-ప్రభవోజన్మహేతుః-కూటస్థఇతి

అథకృతినాయకే రఘునాయకే నాయకగుణానాహ

శ్లో॥ మహాకులీనత్వ ముదారతా చ తథా మహాభాగ్యవి
దగ్ధభావౌ । తేజస్వితా ధార్మికతోజ్జ్వలత్వ మమీ గుణా జా
గ్రతి నాయకస్య ॥ ౧ ॥ మహాకులీనతా యథా ॥ ఆవాసః
కథమస్మదాది వచసాం వంశో రఘూణాం భవేద్యస్యాసీత్ప్ర
భవస్త్రిమూర్తితనుభృద్భానుస్త్రివేదీమయః। యత్సంభూత
భగీరథస్యతనయాం గాం జగత్పావనీ యత్రవ్యక్తి ముపాగత
స్సభగవానా్రమాత్మనాశ్రీపతిః॥ ౨॥ ఉదారతాయథా॥ప్ర

యావత్ -స్యాజ్జన్మహేతుః ప్రభవఇత్యమరః-జగంతిస్వర్గమర్త్యపాతాళలోకాన్మందాకినీగంగాభోగవతీరూపైఃపావయతీతి తథోక్తా-భగవాన్షడ్గుణైశ్వర్యసంపన్నః । ఐశ్వర్యస్యసమగ్రస్యవీర్యస్యయశసశ్శ్రియః । జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవషణ్ణాంభగఇతీరితఇతిస్మరణాత్ - వ్యక్తిమావిర్భావం-అత్రస్వభావోక్తిరలంకారః - స్వభావోక్తిరసౌ చారుయథావద్వస్తువర్ణనమితిలక్షణాత్ ॥౨॥ యద్విశ్రాణనతాచ్ఛీల్యమౌదార్యం తన్నిగద్యతఇతిలక్షితమౌదార్యముదాహరతి-ప్రత్యాసన్నేతి॥ ప్రత్యాసన్నం

ప్రాసాదాన్నత్యాత్సన్నికృష్టం యత్సుధాంశుబింబం తదేవముకురస్తస్మింత్సంలక్ష్యమాణాని సందృశ్యమానాన్యాననాని యాభిస్తాః- సర్వాసామప్యేకదా సందర్శనాసంభవాద్గతివశేన యదా యస్యాస్తదాభిముఖ్యంభవతి తదా సా తస్మింత్స్వసౌందర్యం పశ్యతీతి భావః-ఔదార్యంకథయంతి-సంభ్రమస్స్నేహమాఖ్యాతి వపురాఖ్యాతి భోజనం। ఆచారః కులమాఖ్యాతి విద్యామాఖ్యాతి భూషణమితివత్తాసాం తాదృశైర్వైభవైరేవ తదౌదార్యమనుమీయత ఇతి భావః-అత్ర సమృద్ధిమద్వస్తువర్ణనాదుదాత్తాలంకారః -ఉదాత్తమృద్ధిశ్చరితం శ్లాఘ్యం వాన్యోపలక్షణమితి లక్షణాత్ - చంద్రబింబె సౌందర్యావలోకనస్య దిగధీశాంగనాభిస్సహ సల్లాపస్య చాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిరితి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః॥౩॥ అథమహాభాగ్యం లక్షయతి॥ సర్వేతి॥ సర్వా చ సా సర్వం సహా చ సర్వసర్వంసహా

త్యాసన్నసుధాంశుబింబముకురే సంలక్ష్యమాణాననాశ్చంచ
త్కాంచనమూత్నరత్నఖచితప్రాసాదశయ్యాసనాః। సుం
దర్యో విదుషాం సురేంద్రతరుణీసల్లాపలీలారసే సంసక్తాః కథ
యంతి రాఘవవిభోరౌదార్యమత్యద్భుతం॥ ౩॥ సర్వసర్వంస
హైశ్వర్యం మహాభాగ్యముదీర్యతే॥ యథా ॥ ఆచక్రవాళవ
సుధాతలచక్రవాళం సర్వే నరాధిపతయస్సురాసురేంద్రాః
నీరాజయంతి రఘునందనపాదపీఠం కోటీరకోటిఘటితస్ఫుటర

తస్యా ఈశ్వరోధిపస్తస్య భావస్సర్వసర్వంసహైశ్వర్యం॥ ఉదాహరతి॥ ఆచక్రవాళేతి॥ ఆ చక్రవాళాల్లోకాలోకపర్వతాదా చక్రవాళం చక్రవాళాచలపర్యంతమిత్యర్థః-లోకాలోకశ్చక్రవాళ ఇత్యమరః- తచ్చ తద్వసుధాతలచక్రవాళం చ ఆచక్రవాళవసుధాతలచక్రవాళం- చక్రవాళంతు మండలమిత్యమరః- అత్ర తలశబ్దస్య స్వరూపార్థకత్వం - అధస్స్వరూపయోరస్త్రీ తలమిత్యమరః- తదభివ్యాప్యాచక్రవాళవసుధాతలచక్రవాళం-చక్రవాళపర్వతపర్యంతాఖిలభూమండలమభివ్యాప్యేత్యర్థః- అత్రాఙ్విశ్లేషేణాదిమస్య మర్యాదార్థకత్వమంతిమస్యాభివిధ్యర్థకత్వం చ బోధ్యం-అభివిధిరభివ్యాప్తిః-స్థితా ఇతి శేషః - రఘునందనపాదపీఠం నీరాజయంతి పాదపీఠస్య పురతో నమంతీత్యర్థః- ఏతేన లోకాంతరాధిపత్యప్రతీతే

ర్మహాభాగ్యస్య కైముత్యన్యాయసిద్ధత్వాదర్థాపత్తిరలంకారః- కైముత్యే నార్థసంసిద్ధిరర్థాపత్తిరలంక్రియేతిలక్షణాత్ ॥౪॥ అథ వైదగ్ధ్యం లక్షయతి॥ కృత్యేతి॥ కృత్యేషు వస్తుషు కర్తవ్యార్థేషు॥ ఉదాహరతి సీతేతి॥ ఆత్మనో లఘుతాం దారాపహరణజన్యలాఘవం చ- శ్వేతాతపత్రాణాం రావణసంబంధి శ్వేతచ్ఛత్రాణాం వా యుతస్య చ్ఛేత్తుః- సప్తసాలోన్మూలనే శ్వేతాతపత్రచ్ఛేదనేప్యేకేషుణేత్యనువర్తతే- జిహ్మాయతే జిహ్మా మందఇవాచరతి - జిహ్మస్తు కుటిలే మంద ఇతి విశ్వః- అన్యేషాం కాకథేత్యపిశబ్దార్థః- అత్ర పూర్వార్ధే గమ్యమానస్య రావణసంహారస్య భంగ్యంతరేణోక్తత్వాత్పర్యాయోక్తమలంకారః- పర్యాయోక్తం తు గమ్యస్య వచోభంగ్యంతరాశ్రయమితిలక్షణాత్ ॥౫॥ అథ తేజస్వితా॥ జగత్ప్రకాశకత్వం యత్తైజస్విత్వం తదు

త్సదీప్తైః ॥ ౪ ॥ కృత్యవస్తుషు చాతుర్యం వైదగ్ధ్యమభిధీయ
తే॥ యథా॥ సీతాశోకమమర్త్యదైన్యమసురక్రౌర్యం చ మం
దోదరీకంఠే మంగళసూత్రమాత్మలఘుతామేకేషుణా యో లు
నాత్। లీలోన్మూలితసప్తసాలవితతే శ్వేతాతపత్రాయుతచ్ఛే
త్తుస్తస్య విదగ్ధతా వివరణే బ్రహ్మాపి జిహ్మాయతే॥ ౫ ॥ తేజస్వి
త్వం యథా ॥ తత్తాదృక్ప్రౌఢదోషాచరతిమిరభరోల్లుంఠనా
కుంఠశక్తేస్సర్వతో విజృంభమాణస్ఫురణరఘుపతిస్ఫారతే
జః ఖరాంశోః। తత్తద్బ్రహ్మాండభాండే విమలతరవియన్నీరనీ
రంధ్రగర్భే బింబాపవస్ఫురంతి ప్రతిఫలితతనోర్యూనమేకైక

చ్యత ఇతిలక్షణం॥ ఉదాహరతి తత్తాదృగితి॥ తత్తాదృశో నుపమాః ప్రౌఢాః ప్రసిద్ధాశ్చ దోషాచరా రాక్షసాః తఏవ తత్తాదృశః ప్రౌఢా గాఢా దోషాసు రాత్రిషు చరంతీతి దోషాచరాశ్చ యే తిమిరభరా అంధకారాతిశయాస్తేషాముల్లుంఠనే హరణే అకుంఠశక్తేరప్రతిహతసామర్థ్యస్య- విమలతరం యద్వియత్తదేవ నీరం తేన నీరంధ్రః పరిపూర్ణో గర్భో యస్య తస్మిన్- తత్తద్బ్రహ్మాండభాండే- తేషు తేషు బ్రహ్మాండభాండేషు- జాతావేకవచనం- ప్రతిఫలితా తనుర్యస్య తస్య- సర్వతో విజృంభమాణం స్ఫురణం యస్య తత్తథోక్తం- తచ్చ తద్రఘుపతిస్ఫారతేజశ్చ తదేవ ఖరాంశుస్తస్య బింబాః ప్రతిబింబా ఏవ-బింబో స్త్రీ మండలం త్రిష్వితి పుంలింగతా- బింబం ఫలే బింబికా

యాః ప్రతిబింబేచమండలఇతివిశ్వః-ఏకైకసూర్యాస్సంతఃస్ఫురంతి:అలంకారాన్నవృణోతిఅత్రేతి॥అపహ్నవాలంకారభేదఇతి-తత్తద్బ్రహ్మాండస్థితేషుసూర్యేషుసూర్యత్వమవధారణేనాపహ్నుత్య ప్రతిబింబత్వారోపాత్ - అతిశయోక్తి రూపకశ్లేషాశ్చేతి-ప్రతాపభానోః ప్రతిఫలనాసంబంధేపిసంబంధోక్తేఃదోషాచరాదిషుతిమిరభరత్వాద్యారోపాత్ తత్తాద్య క్వాప్రిథనోషాచరేశ్యత్రార్థద్వయప్రతిపాదనాచ్చ-ఏతేషాంసంకరఇతిఅంగాంగిభావలక్షణఇత్యర్థః - అపహ్నవస్యాతిశయోక్త్యుత్థాపితత్వాదతిశయోక్త్యపహ్నవయోః-వియదాదిషునీరత్వాద్యారోపస్యాతిశయోక్త్యుపకారకత్వాదూప్రికాతిశయోక్త్యోః - తేజసిఖరాంశుత్వారోపస్యతత్త్రా

సూర్యాః ॥ అత్ర సకలబ్రహ్మాండప్రకాశకస్యరఘుకులతిలకప్రతాపసూర్యస్యగగనజలపూరితే ఏకైకస్మిన్బ్రహ్మాండే ప్రతిఫలితమూర్తేః ప్రతిబింబా ఏకైకసూర్యాస్సంతః స్ఫురంతి నతుతదితరేసవితారస్సంతీత్యపహ్నవాలంకారభేదః । అతిశయోక్తిరూపకశ్లేషాశ్చేత్యేతేషాంసంకరః॥ ౬॥ ధార్మికత్వం యథా ॥ తాతాజ్ఞాచరణాద్వనంగతవతస్సంత్యజ్యరాజ్యశ్రియంకైకేయ్యామవికారిణశ్చ భరతశ్ఛందేప్యనావర్తినః । యాతాయాహితసోదరాయ శరణంలంకాశ్రియం యచ్ఛతస్తస్మాద్దాశరథేస్సురాసురనరేష్వన్యోనధన్యోజనః ॥ ౭ ॥ఉజ్జ్వలత్వంసౌందర్యం-యథా॥ యత్సౌందర్యమవేక్ష్యజీర్ణమునయోవాతాంబుపర్ణాశనాధైర్యం నార్యఇవాపసార్య సహ

దృగిత్యాదిశ్లేషానుప్రాహకత్వాదూప్రికశ్లేషయోశ్చేతిబోధ్యం॥౬॥ అథ ధార్మికత్వం॥ ధర్మైకాయత్తచిత్తత్వంధార్మికత్వముదీర్యత ఇతిలక్షణం॥ ఉదాహరతి తాతాజ్ఞేతి॥కైకేయ్యాంవిషమే అవికారిణఃముఖసంకోచాదివికారశూన్యాదిత్యర్థః - భరతస్యఛందేఅయోధ్యాం ప్రతిపునరాగమనాభిప్రాయేసత్యపి- అభిప్రాయశ్ఛందఆశయఇత్యమరః - అనావర్తినః వనాదనివృత్తాత్ - యచ్ఛతోదాతుః- అత్రతకారయకారాదేరేకైకస్యాసకృదావృత్త్యావృత్త్యనుప్రాసః॥ ౭ ॥ రూపసంపన్నదేహత్వమాజ్జ్వల్యంపరికీర్త్యతఇతిలక్షితముజ్జ్వలత్వముదాహరతి॥యదితి॥ వా

తాంబుపర్ణాశనాః- భక్ష్యభోజ్యాదిమధురాహారగంధానభిజ్ఞా ఇత్యర్థః - ఇతికామానుద్దీపనోక్తిః- కించజీర్ణమునయోజరద్వృషయః- యదితిసౌందర్యవిశేషణం- సమస్తత్వేనయచ్ఛబ్దస్యరామార్థకత్వేతత్త్వ వేత్యత్రతచ్ఛబ్దస్యసౌందర్యార్థకత్వానౌచిత్యాత్- సౌందర్యం - ఆవేధ్యారోప్యవిక్షేప్యబంధనీయైరభూషితం।యద్భూషిత మివాభాతి తద్రూపమితికథ్యతఇతిలక్షణలక్షితంరూపం-సహజం - తత్త్రపోవిభూతాగతాప్సరసౌందర్యసంగీతనృత్తాదిసమాకలనేపిసుస్థిరమిత్యర్థః- సంభోగంవవ్రుఃకిల-అత్రకిలేతివార్తాయాం- సంభావనాయాంవార్తాయాంస్మృతావనునయేకిలేతిరత్నమాలా- అభిదధేఅభిహితం- అత్రాననురూపయోరామమారరూపయోర్ఘటనోక్తేర్విషమాలంకారభేదః - విరుద్ధకార్యస్యోత్ప

జంసంత్యజ్యలజ్జామపి।సంభోగంకిలవవ్రురిత్యభిదధేపౌరాణి
కైస్తత్త్వారామస్యక్వనుకామరూప విభవస్త్రీన్రీమాత్ర
నేత్రప్రియః॥యదితిభిన్నంపదం॥౮॥ అథనాయకస్వరూపంని

నాయకస్వరూపనిరూపణం.

రూప్యతే॥కీర్తిప్రతాపసంపన్నఃపుమర్థత్రయతత్పరః।ధురం
ధరశ్చగుణవాన్నాయకఃపరికీర్త్యతే॥ తత్రప్రతాపసంపత్తిః
ప్రాగేవప్రాదర్శి॥కీర్తిసంపత్తిర్యథా॥ నగ్రస్తస్తమసానచా
హ్నామలినోదర్శేననోకర్శితోనైవాస్తంగతిమాన్నచాంకిత త

త్తిర్యత్రానర్థస్యవాభవేత్ । విరూపఘటనాచాసౌ విషమాలంకృతిస్త్రిధేతిలక్షణాత్- యత్సౌందర్యమిత్యత్రయచ్ఛబ్దస్యశ్రీరామపరత్వభ్రాంతింవారయతి- యదితిభిన్నంపదమితి ॥ ౮ ॥...............

ఏవంనాయకగుణాన్నిరూప్యసంప్రతితదాశ్రయభూతనాయకస్వరూపనిరూపణంప్రతిజానీతే అథేతి॥కీర్తీతి॥ కోశదండజంతేజఃప్రతాపః- సప్రభావఃప్రతాపశ్చయత్తేజఃకోశదండజమిత్యమరః- గుణవాన్పూర్వోక్తమహాకులీనత్వాదిభిర్మహామహిమపాండిత్యప్రభృతిభిశ్చగుణైర్యుక్తః॥తత్రేతి॥ తత్రతస్మిన్నాయకే - ప్రాదర్శితత్తాదృగిత్యాది తేజస్వితోదాహరణే ప్రదర్శితా॥కీర్తిసంపత్తిముదాహరతి నగ్రస్తఇతి॥తమసారాహుణా- రాహౌధ్వాంతేగుణేతమఇత్యమరః-నగ్రస్తోనగృహీతః-ప్రసిద్ధచంద్రస్తురా

హుణాగ్రస్యతే-ఏవమగ్రేపియశశ్చంద్రేతత్తద్ధర్మనిషేధేనైవప్రసిద్ధచం ద్రవ్యతిరేకేణతత్తద్వైశిష్ట్యంబోధ్యం - నిర్దోషస్తమోగ్రస్తత్వాదిదో షేభ్యోనిర్గతః-ప్రసిద్ధచంద్రస్తుసదోషః- యశోరూపశ్చంద్రమాయశ శ్చంద్రమాః-అత్రప్రసిద్ధచంద్రాద్రామచంద్రకీర్తిచంద్రస్యాధిక్యప్రతి పాదనాద్వ్యతిరేకాలంకారః-భేదప్రధానసాధర్మ్యముపమానోపమేయ యోః।ఆధిక్యాల్పత్వకథనాద్వ్యతిరేకస్సఉచ్యతఇతిలక్షణాత్ ॥ ౯॥విచ్ఛి త్తివిశేషేణోదాహరణాంతరమాహ॥ఉద్వేలాదితి॥ ఉత్సృష్టేవేలేకూల కాలౌయేనతస్మాత్ ,ఏతేనకూలేన ఆకల్పస్థాయిత్వాత్తాదృశేనచనియంత్రి తాత్ప్రసిద్ధసాగరాత్సర్వదేశేషుసర్వదాచవ్యాపనశీలస్యశ్రీరామగుణ

నుర్వోన్నపాక్షికశ్రీరపి। లోకాలోకనగేంద్రలంఘనవిధానో
పంగుభావంగతోనిర్దోషో గుణసాగరాద్రఘుపతేర్జాతోయశ
శ్చంద్రమాః ॥ ౯ ॥ యథావా॥ ఉద్వేలాద్గుణసాగరాద్ర
ఘుపతేర్నిర్ధూతదోషాకరాదాసీత్తోఽవ్యవిపల్లవశ్శుభయశో
మందారభూమీరుహః। నానాభూధరబీజసాగరరసాన్గర్భేభి
తోబిభ్రతిబ్రహ్మాండానిఫలానియత్రబహుశస్సంశ్లిష్యసం
జాగ్రతి॥ వేలాశబ్దేనకూలకాలౌద్వావపివివక్షితౌ- తేనోద్వే
లశబ్దేనదేశకాలనియంత్రితాత్ప్రసిద్ధసాగరాద్రామగుణసా
గరస్యవ్యతిరేకోదర్శితః- నిర్ధూతదోషాకరాదిత్యత్రాపితథై
వ- అవిపల్లవః-వృక్షపక్షేపల్లవవ్యతిరేకశూన్యః। కీర్తిపక్షేవి
పల్లేశేనాపిరహితః- నానాభూధరాఏవబీజాని సాగరాఏవర

సాగరస్యవిశేషోదర్శితః-వేలాబ్ధితీరాబ్ధివృద్ధ్యోః కాలమర్యాదయోరపీతి రత్నమాలా-నిర్ధూతాదోషాకరాదుష్టాయేనతస్మాత్ -తద్గుణకీర్తనేన దురి తదూరీకరణాదితిభావః- ప్రసిద్ధసాగరస్తుదయాస్తమయయోరంగీకృత దోషాకరఇత్యాశయః-కోపివిలక్షణః-ప్రాయేణవిలక్షణాదుత్పన్నోపివిల క్షణోభవతీతిభావః-వైలక్షణ్యమేవప్రతిపాదయతి నానేత్యాదినా। బి భ్రతిదధంతిబహుశోబహూని బ్రహ్మాండాని ఫలానీతివ్యస్తరూపకం సం జాగ్రతిప్రకాశంతే॥ తత్తత్పదార్థప్రతిపాదనపూర్వకమలంకారాన్వివృ ణోతి వేలాశబ్దేనేతి॥ తథైవేతి వ్యతిరేకోదర్శితఇత్యర్థః॥ అత్రేతి॥యశ

సీమందారత్వారోపస్యవిశిష్టబ్రహ్మాండేముఫలత్వారోపస్యచహేతుహే
తుమద్భావాత్పరంపరితరూపకం-అవిపల్లవఇతిశ్లేషస్య యశోమందారేస
పల్లవతాసంపాదకత్వాచ్ఛ్లేషరూపకయోరంగాంగిభావః- యశోమందా
రేబ్రహ్మాండానాంసంశ్లేషాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరసంబంధేసంబంధ
రూపాతిశయోక్తిః - సాచరూపకోత్థాపితేత్యనయోరంగాంగిభావశ్చే
తిభావః- వ్యతిరేకాలంకారస్స్ఫుటఏవేతి- తస్యశ్లేషాదీనాంచసంసృష్టిరి
తిబోధ్యం - బిభ్రతీతి- బిభ్రంతీత్యస్యాపివిద్యమానత్వాత్ ॥ ఏవంకీర్తి
సంపత్తి ముదాహృత్యలాఘవార్థం పృథగుదాహరణమంతరేణత్రివర్గస
మృద్ధింవర్ణయతి ॥ ధార్మికత్వేతి ॥ తాతాజ్ఞైతిధార్మికత్వోదాహరణా
ద్ధర్మార్థం - తాదృగ్ధనసమృద్ధింవినాతాదృశౌదార్యస్యాసంభావితత్వా
త్ప్రత్యాసన్నత్వాదార్యోదాహరణాదర్థంచసిద్ధవత్కృత్య తత్సద్భావా
త్తస్యకామస్సత్వసిద్ధ్యతీత్యాశయేనాహ - తదుభయేతి-కోటిరుత్కృ

ష్టః। అత్రశ్లేషరూపకాతిశయోక్తీనాంసంకరః। బిభ్రతీత్య
త్ర-వానపుంసకస్యేతివైకల్పికోనుమభావః । ధార్మికత్వౌ
దార్యవర్ణనాదేవతదుభయతుల్యకోటికఃకామోప్యర్థసిద్ధఏవ॥
౧౦ ॥ ధురంధరత్వంయథా॥ ఆచార్యవాన్వరరుచిస్త్రిపురా
రిరాసీదాకల్పవాంచ్ఛయనవానపిదానవారిః। దిక్పాలకావిద

ర్షః- కోటిఃప్రకర్షచాపాగ్రసంఖ్యాపక్షాంతరాశ్రిష్వితిరత్నమాలా॥
౧౦॥ ధురంధరత్వముదాహరతి॥ ఆచార్యవానితి॥దోర్మండలేభుజదేశే-
స్యాన్మండలంద్వాదశ రాజకేపిదేశేచబింబేచకదంబకేచ । కుష్ఠప్రభేదే
ప్యుపసూర్యకేపిభుజంగభేదేశునిమండనేస్యాదితివిశ్వః - వరరుచిర్వాక్య
కారః-ఆచార్యవాంత్సద్గురులాభవాన్- పూర్వంశేషస్యసమస్తమస్తకవి
ధృతభూభారత్వాద్వరరుచేర్భాష్యోపదేష్టానాసీత్ - అధునాతుభుజభా
గవిధృతవిశ్వవిశ్వంభరాభారేరఘువీరేససద్గురుసకాశాద్భాష్య సంప్ర
దాయాంత్సంగృహ్ణాతీతిభావః - త్రిపురారిస్త్రిపురాంతకః- ఆకల్పవాన్
కంకణకేయూరహారాద్యాభరణధారణసమంచితవేషః - అథప్రయత్నో
న్నమితానమత్ఫణైర్ధృతేకథంచిత్ఫణినాంగణైరధఇత్యుక్తత్వాద్భుజంగ
భూషణస్యతస్యతదసంభవాదాభరణాభావోభూత్ - అస్యతుభూభార

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

స్యాన్యాయత్తత్వాత్తత్సంభవేనతల్లాభో భవదితిభావః- ఉత్తమయానై
ర్గజైశ్చర్యాం సంచారం - అత్ర సంభూయధరిత్రీధారిభ్యశ్శేషాదిభ్యో
సహాయధురంధరస్యశ్రీరామస్యాధిక్యప్రతీతేర్వ్యతిరేకాలంకారో వ్య
జ్యతే- లక్షణంతూక్తం॥ ౧౧॥ ....*

ఉదాహరణాంతరమాహ॥ మృదుచందనేతి॥ కలితాస్థితా- అతినిష్ఠురస్యకూ
ర్మకర్పరస్యకూర్మపృష్ఠస్యాగ్రే ఉపరిభాగే- అత్ర వైపుల్యనైష్ఠుర్యాభ్యాం
కటాహసాదృశ్యాత్కూర్మపృష్ఠస్యకర్పరత్వవ్యపదేశః- కపాలేచకటాహే
చభైక్షపాత్రేచ కర్పరఇతిరత్నమాలా- అత్రాపిపూర్వవదలంకారః॥
ధ్వనివిశేషంవివృణోతి - అత్రేతి ॥ ౧౨ ॥ గుణాఢ్యత్వముదాహరతి॥ శే
షా ఇతి॥ పురుషాశ్శేషాశ్చేత్సహస్రముఖాయది - ననుభూలోకవాసిభిస్తై

ర్ధురుత్తమయానచర్యాం దోర్మండలేరఘుపతౌధరణీంవధానే॥
౧౧॥ యథావా॥ మృదుచందనశీతరామబాహౌకలితాభూర్వి
జహౌనివాసఖేదం। అతినిష్ఠురకూర్మకర్పరాగ్రే విషనిర్ఘ్రాషిత
శేషభోగభాగే॥ అత్ర నిష్ఠురవిషనిర్ఘ్రాషితపదమహిమ్నాభూ
దేవతాయా అనుచితస్థలావస్థానేనమహాన్సంతాపో జాతఇతివ
స్తువస్తునాధ్వన్యతే॥ ౧౨॥ గుణాఢ్యత్వంయథా॥ శేషాశ్చేత్పురు
షాస్త్రివిష్టపజుషస్సర్వేప్యనాశాయుషస్సర్వజ్ఞాశ్చ చతుష్పదీ
పరిమితాంవాచంవదేయుస్సదా। శబ్దాశ్చక్రమవర్జితాయదిస

శ్శేషైరపికింభవేదిత్యాశంక్యాహ- త్రివిష్టపజుషఇతి ॥ తథాపికతిపయైత
ఇత్యాశయేనాహ - సర్వేపీతి ॥ తరుగుల్మలతాదిపిపీలికామత్కుణమశ
కాదిస్థావరజంగమాశ్చేత్యర్థః ॥ నన్వేవమపిపరిమితాయుర్భిస్తైః కింస్యాది
త్యత్రాహ- అనాశాయుషఇతి॥ ననుతథాప్యల్పజ్ఞానాం తేషాంతద్గుణాః క
థంగోచరాభవేయురిత్యత్రాహ- సర్వజ్ఞాశ్చేతి॥ ననుతథాపివైఖరీమా
త్రోచ్చారిభిస్తైః కథంగణ్యంతఇత్యత్రాహ- చతుష్పదీతి- చతుర్ణాంపదానాం
సమాహారశ్చతుష్పదీ- తత్పరిమితాంపరాపశ్యంతీమధ్యమావైఖరీనామ
కపదచతుష్టయపరిచ్ఛిన్నామిత్యర్థః - తాదృశీంవాచంవదేయుర్యది ॥ న
న్వేకదావిశిష్టవాగుచ్చారణక్షమత్వేపికింభవేదిత్యత్రాహ - సదేతి॥ న
నుతాదృగ్గణయితృసంపత్సద్భావేపి శబ్దానాం లింగవిభక్తివచనానుసారివి

శేషణవిశేష్యభావరూపక్రమనియమితత్వాద్విలంబాపత్తిస్స్యాదిత్యా శంక్యాహ - శబ్దాశ్చక్రమవర్జితా ఇతి॥ నను తథాపి తేషాం వాచకలక్షక వ్యంజకభేదభిన్నత్వాత్కాలాతిపాతస్స్యాదిత్యత ఆహ - సమస్తేతి॥ అభిధాలక్షణావృత్తిప్రసక్తిం వినా వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యార్థాఖ్యానశక్తాశ్చేదిత్యర్థః॥ నన్వేవమపి తేషాం ప్రకృతోపయుక్తార్థవివక్షానుసారేణ ప్రయోక్తవ్యత్వాద్విలంబాపత్తిస్స్యాదిత్యత ఆహ- నాక్రాంతాశ్చ వక్షయేతి॥ వివక్షయా ఆక్రాంతయా ॥ నన్వేవం సామగ్ర్యమపి నిఖిలగుణగణగణనా స్యాద్వా న వేత్యత ఆహ-తత్రాపీతి॥ రఘుపతేస్సర్వేపి గుణా అగణ్యాః-కతిచిద్గణితా భవేయురితి భావః ॥ అత్ర కతిపయ పదార్థాభిధానపూర్వక

మస్తార్థాభిధానక్షమా నాక్రాంతాశ్చ వక్షయా రఘుపతేస్తత్రాప్యగణ్యా గుణాః। అత్ర సర్వపదం యథాయథం సంబధ్యతే। తరుగుల్మలతాదయశ్చతుర్ముఖాంతా జీవాస్సర్వశబ్దార్థాః। చతుష్పదీపరిమితామితి। వాగ్ధనోశ్చత్వారిపదాని। తత్ర పదత్రయం ప్రాణినో నోచ్చారయితుం క్షమంతే। కింతు తురీయమేవ పదం వదంతి। అయం చార్థశ్చత్వారి వాక్పరిమితా పదానీత్యాదిశ్రుతిసిద్ధః। వదేయురితి సంభావనాయాం లిఙ్। వదనం సంభావితం చేదిత్యర్థః। సమస్తేతి-లక్షణాదివృత్త్యా అర్థబోధకత్వే విలంబాపత్తేరితి భావః। తత్రాపి తథాపీత్యర్థః। అతిశయోక్తయః। గణనాసామగ్రీమేళనేపి కార్యానుత్పత్తిర్విశేషోక్తిశ్చ। సా

మలంకారాన్వివృణోతి - అత్రేతి॥ యథాయథం యథాయోగం- పురుషశబ్దగుణశబ్దైస్సంబధ్యతే-తస్య పురుషవిశేషణత్వే కో లాభ ఇత్యత ఆహ- తరుగుల్మేతి॥ అయం చేతి । చత్వారి వాక్పరిమితా పదాని। తాని విదుర్బ్రాహ్మణా యే మనీషిణః। గుహా త్రీణి నిహితా నేంగయంతి। తురీయం వాచో మనుష్యా వదంతీతి శ్రుతిప్రతిపాదితః॥ లక్షణాదీతి॥ లక్షణాయా వాచ్యార్థబాధతద్యోగప్రయోజనపర్యాలోచనసాపేక్షత్వాద్వ్యంజనాయాశ్చ శబ్దార్థోభయశక్తిమూలత్వాచ్చేతి భావః ॥ అతిశయోక్తయ ఇతి ॥ పురుషాదీనాం శేషత్వాదిసంభావనాయాశ్శశవిషాణకల్పనాకల్పత్వాదసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తయ ఇత్యర్థః- గణనాసామగ్రీతి-విశేషోక్తిశ్చేతి-

కార్యాజనిర్విశేషోక్తిస్సతిపుష్కలకారణఇతిలక్షితేత్యర్థః - సాచేతి- అతిశయోక్తీనాంకారణపౌష్కల్యసంపాదకత్వాత్తదనుప్రాణితేతిభావః. సంకరః- అంగాంగిభావలక్షణఇత్యర్థః॥ తేషామితి॥అలంకారత్వాభిప్రాయేణపుంలింగనిర్దేశః॥ ౧౩ ॥ ఏవంసామాన్యతోనాయకస్వరూపం నిరూప్యతద్భేదప్రదర్శనపూర్వకంతద్విశేషానాహ- సచేతి॥ తత్రధీరోదాత్తం లక్షయతి - గంభీరఇతి॥ సారసంపన్నఃశారీరబలాఢ్యః-సారోబలేస్థిరాంశే చేత్యమరః - కృపావాన్ పరదుఃఖాసహిష్ణుః - అవికత్థనఆత్మశ్లాఘావిముఖః- పరకీయాంచ్ఛత్రుసంబంధినోగుణాన్గృహ్ణాతీతితథోక్తః ॥ అన్యేషాంసుగ్రహత్వాద్గాంభీర్యమాత్రంవివృణోతి॥గాంభీర్యమితి ॥ వికారాముఖవికాసతత్సంకోచాదయః ॥ఉదాహరతి-రాజ్యస్థఇతి॥తుల్యఃవక్త్రప్ర

చాతిశయోక్త్యనుప్రాణితేతి తేషాంసంకరః॥౧౩॥సచనాయ

ధీరోదాత్తాదినాయకవిశేషానిరూప్యన్తే

కశ్చతుర్విధః। ధీరోదాత్తోధీరోద్ధతోధీరలలితోధీరశాంతశ్చేతి॥
గంభీరస్సారసంపన్నఃకృపావానవికత్థనః।పరకీయగుణగ్రాహీ
ధీరోదాత్తోనిగద్యతే ॥ గాంభీర్యంహర్షామర్షాదివ్యంజకవికార
శూన్యత్వం॥యథా ॥రాజ్యస్థోవావనస్థోభవతిరఘుపతిస్తుల్యవ
క్త్రప్రసాదఃకైలాసోద్ధారణాదీన్ప్రకటయతిగుణానద్భుతాన్రా
వణస్య।సీతాశ్లేషాభిలాషిణ్యపిగళవిపినేన్యస్తశస్త్రఃకృపావా

సాదోముఖప్రసన్నతా యస్యసతథోక్తః - సింహాసనోపవేశఛత్రచామరాదిమహారాజలక్షణోపభోగసమయే కంటకాద్యావృతకాంతారభాగకందమూలాద్యన్వేషణవేలాయాంచావైలక్షణ్యముఖలక్షణఇత్యర్థః-ఏతేనలోకోత్తరంగాంభీర్యంతస్యేతిదర్శితం-కైలాసోద్ధారణాదీన్- పుష్పకాపహరణైరావణోత్క్షేపణాదయఆదిశబ్దార్థః- ప్రకటయతి - రావణదూషణప్రస్తావప్రవృత్తానాంపురతో గుణదోషాబుధోగృహ్ణాన్నిందుక్ష్వేళావివేశ్వరః శిరసాశ్లాఘతేపూర్వంపరంకంఠేనియచ్ఛతీతి న్యాయమనుసృత్యప్రథయతీత్యర్థః- ఏతేనపరకీయగుణగ్రాహిత్వంకైముత్యసిద్ధమితిభావః- సీతాశ్లేషాభిలాషిణ్యపీతి-అతిశీఘ్రచ్ఛేద్యేపీత్యపిశబ్దార్థః - న్యస్తశస్త్రః కృపావానిత్యనేనపరదుఃఖాసహిష్ణుత్వంవ్యజ్యతే- కిన్నరైర్గీయమానస

స్సన్నవనతవదనో భవతీత్యనేనాత్మశ్లాఘాశ్రవణేపిలజ్జితస్యావికత్థనత్వమర్థా త్సిద్ధమితిసూచ్యతే-తస్మాద్ధీరోదాత్తగుణోత్తమోరఘూత్తమ ఇతిభావః॥ ౧౪॥అథధీరోద్ధతంలక్షయతి-చండఇతి॥చండోతికోపశీలః-చండస్త్వత్యంత కోపనఇత్యమరః-వికత్థనఃఆత్మశ్లాఘాపరః-దృప్తోగర్వితః,బలీశారీరబలాఢ్యః ఉదాహరతి- రేరేఇతి॥ రావణంప్రతిలక్ష్మణవాక్యం- రేరేఇతికోపాతిరేకవ శాద్ద్విరుక్తిః-ఏతేనచండత్వందర్శితం- నీచసంబోధనేతు రేఇత్యమరః- రా మంకిమితిమృగయసేరేతిష్ఠ-త్వాదృశస్యరామపర్యంతపర్యటనమనపేక్షిత మితిభావః-ఏతేనదర్పస్సూచితః- బాలస్యతవమయాసహయోద్ధుంకుతశ్శ క్తిరిత్యాశంక్యాహ-నిష్ఠురాఇతి-నిష్ఠురాస్తీక్ష్ణాః- మేకాండాబాణాః-కాం డోస్త్రీశరకాండబాణార్ధవర్గావసరవారిష్విత్యమరః-పూర్వంప్రథమంప్రౌ ఢప్రాయః ప్రౌఢతుల్యాః - ప్రాయస్త్వనశనేమృత్యౌతుల్యబాహుళ్య

నల్లజ్జాసింధౌనిమజ్జత్యవనతవదనఃకిన్నరైర్గీయమానః॥౧౪॥చం
డోవికత్థనోదృప్తోబలీధీరోద్ధతోమతః॥ యథా॥ రేరేలంకేశరా
మంకిమితిమృగయసేతిష్ఠరేనిష్ఠురామే ప్రౌఢప్రాయాతికా
యక్షతజరసరుధైస్సమ్యగాచమ్యపూర్వం।నీత్వాప్రాణా
హుతీనాంపదమతికఠినానింద్రజిత్ప్రాణవాయూనాఖండా
న్స్వతాకాలఖండాచలకబళవిధౌవ్యగ్రభావంభజంతే॥౧౫॥స

మోరపీతివిశ్వః-మోఽతికాయస్తస్యక్షతజరసస్యరక్తోదకస్యరుధైః - రుధిరాసృగ్లోహితాస్రరక్తక్షతజశోణితమిత్యమరః- శృంగారముఖ్యమ ధురాదిసువర్ణరేతోనిర్యాసరాగగరళద్రవపారదేషు।ఆస్వాదనధ్వనిసు ధాంబురసాశ్చధాతుష్విష్టోరసఇతిరత్నమాలా - సమ్యగ్యథేచ్ఛమాచ మ్య-ఏతత్పానస్యాప్యుపలక్షణం-త్వత్సంబంధినఃకాలఖండాచలస్యాచ లసదృశమాంసపిండస్యకబళవిధౌభోజనే-కాలఖండయకృతీతుసమేఇమే ఇత్యమరః-వ్యగ్రభావంత్వరితత్వం- ప్రాణాహుత్యాకలనానంతరమభ్య వహారంప్రతిత్వరాసముచితైవేతిభావః- ఏతేనవికత్థనత్వంజ్ఞాపితం-అత్ర బాణేష్వాచమనాదనాదిలౌకికవృత్తాంతసమారోపాత్సమాసోక్తిః - విశే షణానాంతౌల్యేనయత్రప్రస్తుతవర్తినాం। అప్రస్తుతస్యగమ్యత్వంసాస మాసోక్తిరిష్యతఇతిలక్షణాత్ ॥ ౧౫

అథధీరలలితంలక్షయతి-సఇతి॥ నేతా నాయకః-ఉదాహరతి- రాజ్యేతి. రాజ్యాభిషేకసమనంతరకాలమేవ- రాజ్యాభిషేకావ్యవహితోత్తరక్షణ ఏవేత్యర్థః-శిష్టంస్పష్టం॥౧౬॥అథధీరశాంతంలక్షయతి - ధీరశాంతఇతి॥ఉదాహరతి-గంగాదీనామితి॥మహితం పూజితం - అహితానాం-మకోర్ధాదీనంతశ్శత్రూణ్వ రతీతితథోక్తం- జాపంజాపంజప్త్వాజప్త్వా - అత్రాలంకారాన్వివృణోతి-అత్రేతి-సంతస్సంతో జాపంజాపమితివ్యంజనద్వయావృత్త్యాఛేకానుప్రాసః- మహితమహితేత్యత్ర స్వరవ్యంజనసముదాయా

ధీరలలితోనేతానిశ్చింతోభోగలంపటః॥యథా॥ రాజ్యాభిషేకసమనంతరకాలమేవరామేణసాదరసమర్పితరాజ్యలక్ష్మీః॥శత్రుఘ్నలక్ష్మణముఖైరుపచర్యమాణ స్సామ్రాజ్య భోగనిరతోభరతోబభూవ॥౧౬॥ ధీరశాంతశ్శాంతిధైర్యదిప్రోవిప్రోనిగద్యతే॥యథా॥గంగాదీనాంనదీనామమలినపులినేహంససంసేవ్యమానేస్నాతాః పూతాఃప్రశాంతాశ్శుభసితభసితన్యస్తశస్త్రత్రిపుండ్రాః। సంతస్సంతోషవంతోమహితమహితహృద్రామనామాభిరామంజాపంజాపం దురాపంనిలయమకలయన్నాపురాభూసురేంద్రాః॥ అత్రశబ్దాలంకారాణాంసంసృష్టిః।ఏతేనాయకాస్సర్వరససాధారణాః ॥౧౭ ॥ అనుకూలో

శృంగారనాయకాస్తత్సహకారిణశ్చ

దక్షిణశ్చశఠోధృష్టఇతి స్మృతఇతిచత్వారశ్శృంగార రసనాయకాః।ఏకాయత్తోనుకూలస్స్యాత్ ॥యథా॥ ధమ్మిల్లందరఫుల్లహల్లకదళైరుల్లాస్యఫాలస్థలేకస్తూరీతికలంకపోలకుచయోర్నిర్మాయపత్రాంకురాన్ । ఉత్సంగేవినివేశ్యభూషణగణై

వృత్త్యాయమకంసర్వత్రవృత్త్యనుప్రాసశ్చేతిత్రయాణాంసంసృష్టిః॥ప తఇతి॥ధీరోదాత్తాదయశ్చత్వారోనాయకాస్సర్వరసేషుసాధారణాః- అనుకూలాదయస్తుశృంగారమాత్రవిషయాః ॥౧౭॥ అనుకూలంలక్షయతి-ఏకేతి॥ ఉదాహరతి-ధమ్మిల్లమితి॥దరఫుల్లానామీషద్వికసితానాంహల్లకానాందళైర్ధమ్మిల్లంకేశపాశముల్లాస్యాలంకృత్య - కపోలకుచయోఃకపోలయోఃకుచయోశ్చేత్యర్థః-స్వయంస్వహస్తేనేత్యర్థః- కామకార్ముకలతా

మౌర్వ్యేవవిపంచీతస్యారవైః - అత్రస్వయంభూషితాయాస్సీతాయా స్సోన్వత్సంగోపవేశనేనావసరాన్వేషిణిశంబరద్వేషిణిధనుర్లతామాస్ఫాల్యసంతర్జయతిసతిచుంబనాలింగనాద్యాసక్తోభూదితిభావః-అత్రాద్యపాదేవృత్త్యనుప్రాసః-చతుర్థపాదేరూపకం॥౧౮॥అథదక్షిణంలక్షయతి-తుల్యఇతి॥అనేకత్రానేకాసునాయికాసుతుల్యస్సమస్స్నేహానువర్తీదక్షిణనాయకః॥ఉదాహరతి-విద్యేతి॥నిగదవ్యాఖ్యాతోయంశ్లోకః॥అత్రవిద్యాదిషుప్రౌఢాంగనాత్వాద్యారోపాద్రూపకాలంకారః-ఆరోపవిషయస్యస్యాదతిరోహితరూపిణః। ఉపరంజకమారోప్యమాణంతద్రూపకంమతమితిలక్ష

సీతాంస్వయంభూషితాం రామః క్రీడతికాముకాస్మకలతా
మౌర్వీవిపంచీరవైః॥౧౮॥తుల్యోనేకత్రదక్షిణః॥యథా॥ వి
ద్యాప్రౌఢవిలాసినీభిరనిశంకంఠే గృహీతస్స్వయం భూదే
వ్యాసతతావలంబితభుజోరాజ్యశ్రియాగంజితః। కాంతైః కీ
ర్తివధూజనైఃపరివృతస్సతాంతిసీమంతినీరత్నైః శ్లిష్టతను
ర్వైదేహతనయామంకేవిధత్తేవిభుః॥౧౯॥నాయికామాత్రవి
జ్ఞాతవిప్రియశ్శఠఉచ్యతే॥యథా॥ గూఢంత్వయానాయక
గోపితాయామృగేక్షణాసీన్ముకురేత్తడీమె। దృష్టామయాసా
దృహిమత్సమానాశాఠ్యంతవజ్ఞాతమభూతపూర్వం॥౨౦॥
వ్యక్తాపరాధోనిర్భీకోధృష్టఇత్యభిధీయతే॥యథా॥వీరశ్రియో
వపుషితేపరిభోగచిహ్నంసంలక్ష్యతేక్షమమిదంనహిసంవరీ
తుం।సర్వంమయాహివిదితంచరితంత్వదీయంతత్కింప్రతా
రయసిమాంవినయైరలీకైః॥౨౧॥ఏతేషాంనాయికానుకూలనే

ణాత్॥౧౯॥శఠంలక్షయతి-నాయికేతి॥ఉదాహరతి-గూఢమితి॥ అద్యహిఅద్యైవ-అత్రాదర్శదృష్టేస్వస్మిన్నేవనాయికాంతరభ్రాంతిరభూదితి భ్రాంతిమదలంకారః॥౨౦॥ధృష్టంలక్షయతి-వ్యక్తేతి॥ఉదాహరతి-వీరశ్రియ ఇతి॥ వీరశ్రియోవీరలక్ష్మ్యాః నాయికాయాశ్చేతిప్రతీయతే- పరిభోగచిహ్నం పరశస్త్రప్రహారవ్రణంనఖక్షతాదికంచ - సంవరణంగోపనం-అలీకైరసత్యైః-అత్రవీరశ్రీనాయికయోరభేదాభిసంధిః॥౨౧॥ ఏవంశృంగారనాయకాన్నిరూప్యతత్సహాయాన్నిరూపయతి-ఏతేషామితి॥నాయికానాషను

అథధీరలలితంలక్షయతి-సఇతి॥ నేతా నాయకః-ఉదాహరతి- రాజ్యేతి. రాజ్యాభిషేకసమనంతరకాలమేవ- రాజ్యాభిషేకావ్యవహితోత్తరక్షణ ఏవేత్యర్థః-శిష్టంస్పష్టం॥౧౬॥అథధీరశాంతంలక్షయతి - ధీరశాంతఇతి॥ ఉదాహరతి-గంగాదీనామితి॥మహితం పూజితం - అహితానాంకామక్రోధాదీనంతశ్శత్రూన్ స్మరతీతితథోక్తం- జాపంజాపంజప్త్వాజప్త్వా - అత్రాలంకారాన్వివృణోతి-అత్రేతి-సంతతస్సంతో జాపంజాపమితివ్యంజనద్వయావృత్త్యాచ్ఛేకానుప్రాసః- మహితమహితేత్యత్ర స్వరవ్యంజనసముదాయా

ధీరలలితో నేతా నిశ్చింతో భోగలంపటః॥యథా॥ రాజ్యాభిషేకసమనంతరకాలమేవరామేణసాదరసమర్పితరాజ్యలక్ష్మీః॥శత్రుఘ్నలక్ష్మణముఖై రుపచర్యమాణ స్సామ్రాజ్య భోగనిరతో భరతో బభూవ॥౧౬॥ ధీరశాంతశ్శాంతిధైర్యదీప్రోవిప్రోనిగద్యతే॥యథా॥గంగాదీనాంనదీనామమలినపులినేహంససంసేవ్యమానేస్నాతాః పూతాఃప్రశాంతాశ్శుభసితభసితన్యస్తశస్త్రత్రిపుండ్రాః। సంతతస్సంతోషవంతో మహితమహితహృద్రాముమానాభిరామంజాపంజాపం దురాపంనిలయమకలయన్భాసురాభూసురేంద్రాః॥అత్రశబ్దాలంకారాణాంసంసృష్టిః।ఏతేనాయకాస్సర్వరససాధారణాః ॥౧౭॥ అనుకూలో

శృంగారనాయకాస్తత్సహకారిణశ్చ

దక్షిణశ్చ శఠో ధృష్టఇతి స్మృతఇతిచత్వారశ్శృంగార రసనాయకాః।ఏకాయత్తోనుకూలస్స్యాత్॥యథా॥ ధమ్మిల్లందరఫుల్లహల్లకదళైరుల్లాస్యఫాలస్థలే కస్తూరీతిలకం కపోలకుచయోర్నిర్మాయపత్రాంకురాన్। ఉత్సంగేవినివేశ్యభూషణగణై

వృత్త్యాయమకంసర్వత్రవృత్త్యనుప్రాసశ్చేతిత్రయాణాంసంసృష్టిః॥ఏతఇతి॥ధీరోదాత్తాదయశ్చత్వారో నాయకాస్సర్వరసేషుసాధారణాః- అనుకూలాదయస్తుశృంగారమాత్రవిషయాః ॥౧౭॥ అనుకూలంలక్షయతి-ఏకేతి॥ ఉదాహరతి-ధమ్మిల్లమితి॥దరఫుల్లానామీషద్వికసితానాంహల్లకానాందళైర్ధమ్మిల్లం కేశపాశముల్లాస్యాలంకృత్య - కపోలకుచయోః కపోలయోః కుచయోశ్చేత్యర్థః-స్వయంస్వహస్తేనేత్యర్థః- కామకార్ముకలతా

మార్వ్యవవిపంచీతస్వైరవైః - అత్రస్వయంభూషితాయాస్సీతాయా స్స్వత్సంగోపవేశనేనావసరాన్వేషిణిశంబరద్వేషిణిధనుర్లతామాస్ఫాల్య సంతర్జయతి సతి చుంబనాలింగనాద్యాసక్తోభూదితిభావః-అత్రాద్యపాదేవృత్త్యనుప్రాసః-చతుర్థపాదేరూపకం॥ ౧౮ ॥అథదక్షిణంలక్షయతి-తుల్యఇతి॥అనేకత్రానేకాసు నాయికాసు తుల్యస్స్నేహానువర్తీదక్షిణనాయకః॥ఉదాహరతి-విద్యేతి॥నిగదవ్యాఖ్యాతోయంశ్లోకః॥అత్రవిద్యాదిషు ప్రౌఢాంగనాత్వాద్యారోపాద్రూపకాలంకారః-ఆరోపవిషయస్యస్యాదతిరోహితరూపిణః। ఉపరంజకమారోప్యమాణంతద్రూపకంమతమితిలక్ష

సీతాంస్వయంభూషితాం రామఃక్రీడతికామకాస్మకలతా
మార్వీవిపంచీరవైః॥౧౮॥తుల్యోనేకత్రదక్షిణః॥యథా॥ వి
ద్యాప్రౌఢవిలాసినీ భిరనిశంకంఠే గృహీతస్స్వయం భూదే
వ్యాసతతావలంబితభుజోరాజ్యశ్రియారంజితః। కాంతైఃకీ
ర్తివధూజనైఃపరివృతస్సతాంతిసీమంతినీరతైశ్శ్లిష్టతను
ర్వైదేహతనయామంకేవిధత్తేవిభుః॥ ౧౯॥నాయికామాత్రవి
జ్ఞాతవిప్రియశ్శఠ ఉచ్యతే ॥యథా ॥ గూఢంత్వయానాయక
గోపితాయామృగేక్షణాసీన్మకురేత్వదీయే। దృష్టామయాసా
ద్యహిమత్సమానాశౌర్యంతవజ్ఞాతమభూతపూర్వం॥ ౨౦ ॥
వ్యక్తాపరాధోనిర్భీకోధృష్టఇత్యభిధీయతే॥యథా॥వీరశ్రియో
వపుషితేపరిభోగచిహ్నంసంలక్ష్యతే క్షమమిదంనహిసంవరీ
తుం।సర్వంమయాహివిదితంచరితం త్వదీయంతత్కింప్రతా
రయసిమాంవినయైరలీకైః॥౨౧॥ ఏతేషాంనాయికానుకూలనే

ణాత్ ॥౧౯॥శఠంలక్షయతి-నాయికేతి॥ఉదాహరతి-గూఢమితి॥ అద్యహిఅద్యైవ-అతాద్రిదర్శదృష్టేస్వస్మిన్నేవనాయికాంతరభ్రాంతిరభూదితి భ్రాంతిమదలంకారః॥౨౦॥ధృష్టంలక్షయతి-వ్యక్తేతి॥ఉదాహరతి-వీరశ్రియఇతి॥ వీరశ్రియోవీరలక్ష్మ్యాః నాయికాయాశ్చేతిప్రతీయతే- పరిభోగచిహ్నంపరశస్త్రప్రహారవ్రణంనఖక్షతాదికంచ - సంవరణంగోపనం-అలీకైరసత్యైః-అత్రవీరశ్రీనాయికయోరభేదాభిసంధిః ॥౨౧॥ ఏవంశృంగారనాయకాన్నిరూప్యతత్సహాయాన్నిరూపయతి-ఏతేషామితి॥నాయికానామనుకూలనే

క్షాలనేప్రణయకలహాదినావ్యవధానేసతిపునస్సంయోజనఇత్యర్థః-కించిదితి - ప్రధానేతివృత్తనాయకాదీషన్న్యూనగుణః ప్రాసంగికేతివృత్తనాయకఃకించిదూనశబ్దేనవివక్షితః-తదుక్తం- తస్యైవానుచరోభక్తఃకించిదూనస్తుతద్గుణైరితి-సచసుగ్రీవమకరందాదిః-కళాసునాయకోపయోగిగీతాదిషు-వాక్యాంగవేషవికారాదినాహాస్యకారీవిదూషకః॥పీఠమర్దముదాహరతి-శ్రీరామేతి-కోపివిలక్షణః - అతఏవాద్భుతః-వైలక్షణ్యాద్భుతత్వేదర్శయతి-యఇతి-శోత్రభూమింశోత్రప్రదేశం-అర్థాదరీణాం - గతమేవేత్యవధారణే-నకించిదపివక్తీతిసూచితం- లోకేతావత్పీఠమర్దోనాయికాసమీపేసంఘటనోచితంమధురరచనంకిమపివచనంసముపదిశ్యతదాసంయో

క్రమాత్పీఠమర్దవిటచేటవిదూషకాస్సహకారిణః ॥ కించిదూనఃపీఠమర్దఃకళాసుకుశలోవిటః। సంధానకుశలశ్చేటోహాస్యప్రాయోవిదూషకః॥ తత్రాద్యోయథా॥శ్రీరామభూపతవచాపగుణస్వనాత్మాకోప్యద్భుతోజయతిసంయుతపీఠమర్దః। యశ్శోత్రభూమిగతమేవనయత్యరీణాం రాజ్యశ్రియస్తవచిరాయవశంవదత్వం॥౨౨॥ఇతరేషాంస్పష్టముదాహరణం॥ అథా

——❁ శృంగారనాయికాః ❁——

ష్టవిధాశ్శృంగారనాయికానిరూప్యంతే॥స్వాధీనపతికాహ్యేకాతథావాసకసజ్జికా। విరహోత్కంఠితాచైవవిప్రలబ్ధాచఖండితా॥కలహాంతరితాచైవతథాప్రోషితభర్తృకా।తథా

జయతి-అస్యాచరణంత్వస్యథేతిబోధ్యం-అత్రప్రకృతేచాపగుణస్వనేఆరోప్యమాణస్యపీఠమర్దత్వస్యప్రకృతరాజ్యలక్ష్మీరూపనాయికావశంవదత్వప్రాపణరూపకార్యోపయోగిత్వాత్పరిణామాలంకారః-ఆరోప్యమాణస్యప్రకృతోపయోగిత్వేపరిణామఇతిలక్షణాత్ ॥౨౨॥ విటాదీనామనుదాహరణేప్యుదాహృతప్రాయత్వమిత్యాశయేనాహ ఇతరేషామితి-తల్లక్షణాదేవతత్స్వరూపంసుబోధమితిభావః ॥ అథసంభావితనాయకసామాన్యగుణయోగినీనాయికేతిసామాన్యలక్షణంసిద్ధవత్కృత్యతద్విశేషాఃకతిల్లక్షణోదాహరణాభ్యాంనిరూప్యంతే॥అథేతి॥ స్వాధీనపతికాంలక్షయతిస్వాధీనేతి ॥ స్వస్మిన్నధీనస్సురతసుఖాస్వాదలోభేనాయత్తః పతిర్యస్యాః

స్నాతథోక్తా ॥ ఉదాహరతి-డోలాయామితి॥ అధిరోప్య సపరిరంభోద్ధర
ణేనోపవేశ్య - మందవలనై రతిభీరుత్వాదీషచ్చలనైః - ఆందోళయన్ ధృ
త్యైవ చాలయన్ - కేళీకాననే క్రీడోద్యానే యే మంజువంజులా రమ్యవకు
ళాస్తత్సంబంధిషు లతాకుంజేషు-అత్ర లతాగ్రహణమతిసాంద్రతాద్యో
తనార్థం- అథ కేసరే।వకుళో వంజుళ ఇత్యమరః- లాలయతే క్రీడయతి- అ
త్ర స్వభావోక్తిరర్థాలంకారః,వృత్త్యనుప్రాసచ్ఛేకానుప్రాసౌ శబ్దాలం
కారౌ చేతి తేషాం సంసృష్టిః॥ ౨౩॥ అథ వాసకసజ్జికాం లక్షయతి- కేళీగృ
హమితి ॥ వాసకే వాసవేశ్మని సంభోగోపకరణైస్సజ్జా సన్నద్ధా సైవ వా

భిసారికా చేతి నాయికాస్త్వష్టధా స్మృతాః॥ స్వాధీనపతికా సా
స్యాద్యా పత్యా నిత్యలాలితా॥ యథా॥ డోలాయామధిరోప్య
మందవలనై రాందోళయన్నాదరాత్కేళీ కాననమంజువంజుల
లతాకుంజేషు సంచారయన్। స్వేదాంభోఘనసారసారరజసాం
క్షోదేన శాంతిం నయన్రామో లాలయతే విదేహతనయా ము
త్సంగసంసంగినీం ॥ ౨౩ ॥ కేళీగృహం తథాత్మానమలంకృత్య
స్మరాతురా। ప్రతీక్షతే యా దయితం సా స్యాద్వాసకసజ్జికా ॥
యథా ॥ కేళీసద్మని సజ్జితే స్థితవతీ స్వాంగం ముహుర్భూషితం
పశ్యంతీ ముకురే భవిష్యతి రతే సంకల్పయంతీ క్రమం । పృచ్ఛంతీ
దివసావసానసమయస్యాసన్నభావం ముహుర్బాలా మే భవ
తః ప్రతీక్షణపరా మా రామ జాడ్యం కృథాః ॥ ౨౪ ॥ విరహేణ
కృతోత్కంఠా విరహోత్కంఠితా మతా॥ యథా ॥ హస్తన్య

సకసజ్జికా- స్త్రీణాం వారస్తు వాసక ఇతి పక్షే వాసకే వారదివసే సజ్జయతి
సజ్జీకరోతి హర్షేణ కేళీగృహాదికమితి వాసకసజ్జికా ॥ ఉదాహరతి॥ కేళీ
సద్మనీతి॥ శ్రీరామం ప్రతి సీతాసఖీవచనం - సజ్జితే సంభోగోపకరణైస్స
జ్జీకృతే - ముహుః పశ్యంతీ క్రమం చాతుర్యవిశేషం సంకల్పయంతీ సమా
లోచయంతీ- పృచ్ఛంతీ-సఖీరితి శేషః- మే బాలేతి సముదాచారోక్తిః-జా
డ్యమాలస్యం॥ ౨౪॥ అథ విరహోత్కంఠితాం లక్షయతి- విరహేణేతి॥
కృతా ఉత్కంఠా-సర్వేంద్రియసుఖాస్వాదో యత్ప్రాప్తిస్తీత్యభిమన్యతే। త
త్ప్రాప్తీచ్ఛాం ససంకల్పాం తాముత్కంఠాం విదుర్బుధా ఇత్యుక్తలక్షణా

చ్ఛావిశేషోయస్యాస్సాతథోక్తా॥ ఉదాహరతి - హస్తేతి॥సాసీతాత్వయ్యే
వవర్తతేతద్వర్తనాత్వన్మాతాఽనుబద్ధమితిభావః-అత్రస్వభావోక్తిరలం
కారః॥ ౨౫॥ రాగేత్వలబ్ధవిషయే వేదనామహతీచయా। సంశోషణీచగా
త్రాణాంతాముత్కంఠాంవిదుర్బుధాః॥ఇతిపక్షమనుసృత్యోదాహరణాంత
రమాహ - కందర్ప ఇతి॥ హేమమసఖీత్యాలింగవశాత్సంబోధనం-త్వంవా
సత్వరంగత్వాసమానయేత్యాకూతం- చైత్రాణిచైత్రమలయమారుతైః ఉ
ద్దీపయతిప్రజ్వాలయతి-ఇతఃపరంకింకరిష్యతివేతిభావః-హంతేతిఖేదే-హంత
హన్తేనుకంపాయాంవాక్యారంభవిషాదయోరిత్యమరః - కాగతిరితివేద
నాతిశయోక్తిః-అత్రవిరహానలత్వారోపస్యచంద్రకిరణేషుచందనేంధ

స్తముఖాంబుజానపరతంద్వారేవిధత్తేస్థితింత్వన్మార్గేచలితం స
ఖీజనఇపిత్వామేవసామన్యతే। ఏకాంప్రేషితవత్యపిప్రియ
సఖీమన్యాంపునఃప్రేషయత్యాహారాదిపరాఙ్ముఖీ రఘుపతే
త్వయ్యేవసావర్తతే॥ ౨౫॥ యథావా॥ కందర్పోవిరహానలే
మమసఖి క్షిప్త్వాచకోరాంగనాచంచూఖండితచారు చంద్రకి
రణశ్రీఖండకాండచ్ఛటాః। చంచన్మ్లానచూతరేణుకికిరై
శ్చైత్రానిలైస్సాంప్రతం హంతోద్దీపయతి ప్రియోరఘుపతి
ర్నాయాతికామేగతిః॥ ౨౬॥ ప్రియేణవంచితాజ్ఞేయావిప్రల
బ్ధాస్మరాతురా॥యథా॥శ్వసితమ్రుదితమేతత్పద్మసంకేతితం మే
శిశిరయతిహిచండోఽనత్వహోరాగావచంద్రః। అజనిగజనికా
లస్సాంప్రతంయాతయామస్స్వభవనమయిసఖ్యస్సత్వరం

సత్వారోపంప్రతిహేతుత్వాత్పరంపరితరూపకమలంకారః॥ ౨౬॥ అథ
ప్రలబ్ధాంలక్షయతి- ప్రియేణేతి॥ వంచితాఅనాగమనేనప్రతారితా॥ఉదా
హరతి-శ్వసితేతి॥శ్వసితైఃశ్వేదనావశాన్సంతతప్రసర్పదుష్ణనిశ్వాసైర్ము
దితంపరిభ్రమణాత్పరితస్తాపితమిత్యర్థః - చంద్రశ్మిశిరయతిహిజాలమా
ప్రవిష్టైః కరైశ్శీతలయతిఖలు - విభావర్యాః ప్రభాత ప్రాయత్వాది
భావః- రామచంద్రస్తునశిశిరయతి-ఆగమనాశంసనేనేతిభావః-అహో
ఇతివిషాదే - అహోహీతిగర్వఆశ్చర్యేవిషాదకరుణార్థయోరితిరత్నమాల
యాంతాగతాయామాయస్యసతథోక్తః - సత్వరంయాతగచ్ఛత-స్వ

సంప్రతియామో గచ్ఛామః- యాతేత్యనేనాద్యాప్యాగమనాభిలాషః కిం
చిదస్తీతి సూచ్యతే - అత్రానుప్రాసయమకయోస్సంసృష్టిః ॥ ౨౭ ॥
అథ ఖండితాం లక్షయతి॥ క్వచిదితి-క్వచిన్నాయికాంతరసన్నిధౌ ॥ ఉదా
హరతి- నీతక్షప ఇతి॥ వివస్వాంస్తు సూర్యః- ధృష్టనాయకశ్చ-క్వచిత్ మేరో
రుత్తరభాగే నాయికాంతరసన్నిధౌ చ- నీతక్షపో యాపితరాత్రిః - అతపి
వాధః కృతం జీవనం జలం యస్యాస్తస్యాః- అన్యత్రాధః కృతం వ్యర్థీకృతం
జీవనం ప్రాణధారణం యస్యాస్తస్యాః- రాగాన్విత ఆరుణ్యయుక్తః- అన్య
త్రానురాగయుక్తః- తుహినం హిమమేవ బాష్పం ముంచతీతి తస్యాః - అ
న్యత్ర తుహినబిందుసదృశాశ్రుకణాన్ముంచతీతి తస్యాః - కించ లీనా పద్మ
సంకోచాత్తిరోహితా శ్రీర్యస్యాంతస్యాః- అన్యత్ర విలీనశోభాయాః- అ

యాతయామః ॥ అహో బాణ ఇతి ఖేదే ॥ ౨౮ ॥ క్వచిన్నీతక్షపేకాంతే
ఖండితేర్ష్యాకషాయితా ॥ యథా ॥ మమైవ వ్యాయోగే ॥ నీతక్ష
పః క్వచిదధః కృతజీవనాయా రాగాన్వితస్తుహినబాష్పముచో
నలిన్యాః। లీనశ్రియో విగళితాళిగిరో వివస్వాన్పుష్ణాతి పాదపత
నేన పునః ప్రహర్షం ॥ ౨౯ ॥ నిరస్య దయితం కోపాత్పశ్చాత్తా
పముపాగతా। కలహాంతరితా నామ కళావిద్భిరుదాహృతా ॥ య
థా ॥ ప్రాణాః పంచ విరించినామమకృతా బాణాశ్చ తన్మారణాః
పంచైవాత్మభువస్తథాపి న భయం తేభ్యో మమాశంకితం। షష్ఠం
ప్రాణమహం న రాఘవమయం యత్ప్రావినా సంస్థితా కోపా

త ఏవ విగళితా అళిగిరో యస్యాస్తస్యాః-అన్యత్ర విగళితా ఆళిగిరస్సఖీసల్లా
పా యస్యాస్తస్యాః- నలిన్యాః పద్మిన్యా నాయికాయాశ్చ పాదపతనేన కిరణ
ప్రసారేణ పాదయోః పతనేన చ-పునః ప్రహర్షం వికాసం ఆనందం చ-పుష్ణాతి
అత్ర ప్రస్తుతవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతనాయకవృత్తాంతప్రతీతేస్సమాసో
క్తిరలంకారః ॥ ౨౯ ॥ అథ కలహాంతరితాం లక్షయతి- నిరస్యేతి ॥ దయితం
ప్రణామాదినా ప్రసాదనపరం ప్రియం-కలహేసతి సుఖేనాంతరితా ॥ ఉదా
హరతి- ప్రాణా ఇతి॥ తేషాం ప్రాణానాం మారణా అపహర్తారః - యద్వా
స్మాత్ ప్రాగ్రాఘవమయం షష్ఠం ప్రాణం వినా న సంస్థితా తస్మాత్తేభ్యో
భయం నాశంకితం-పంచబాణస్య పంచభిర్బాణైః పంచానాం ప్రాణానాం నామ

పహరణేపిరాఘువరూపప్రాణిసన్నిధౌ నమహిమాన్నభీతిరభూదితిభావః
క్రోపాత్తంవిధూయాద్యస్మరశరా ఏవగ్రాహాస్తైఃకథంనగృహ్యా గృహీ
తాకథంనభవేయం-తదధీనాభవిష్యామీతిభావః-అత్రరాఘవేఆరోప్యమా
ణస్యప్రాణిత్వస్యభయాభావోపయోగిత్వాత్పరిణామాలంకారః-స్మరశ
రగ్రాహైరితిరూపకమిలితయోస్సంసృష్టిః॥ ౩౭ ॥ అథప్రోషితభర్తృ
కాంలక్షయతి- దేశాంతరేతి॥కాంతే - కథాభిఃకమనీయాభిఃకామ్యైర్భో
గైశ్చసర్వదా। ఉపచారైశ్చరమయేద్యస్సకాంతఇతీరితఇత్యుక్తలక్షణ
ఇత్యర్థః॥ఉదాహరతి-రామఇతి॥గచ్ఛతిసతి- సతుగతే - కందర్పాగ్నేర్మద

దద్యవిధూయతంస్మరశరగ్రాహైర్నగృహ్యేకథం॥ ౩౭ ॥ దే
శాంతరగతేకాంతేఖిన్నాప్రోషితభర్తృకా।యథా ॥ రామె
గచ్ఛత్యసురవిజయంకర్తుకామె వనాంతంభూనందిన్యాదినశశిక
ళాపాండురఃకాంతిపూరః।కందర్పాగ్నేర్దధతివపుషిస్పష్టమం
గారభంగీమంగీచక్రేభసితపటలీరూపణాటోపముద్రాం॥అత్ర
కందర్పాగ్నేరితిపంచమీ।అసురాఃఖరాదయః॥ ౩౮ ॥అనురక్తాస్వ
యంకాంతంయాతియాసాభిసారికా ॥ యథా ॥ రావణావర
జాతత్రరాఘవంమదనాతురా। ప్రతిపేదేనిదాఘార్తావ్యాలీవ
మలయద్రుమం ॥ ౩౯ ॥ యథావా॥ఘోటీతీక్ష్ణఖురక్షతక్షితిర
జస్సాంధ్రాంధకారావృతేసంయద్రాత్రిముఖె కృపాణలతికా
దూతీకృతాలంబనా । శుండాలద్యుతిడంబరాంబరధరాశూరై
కభోగోన్ముఖీశత్రుశ్రీరభిసారికారఘుపతేరంగంసమాలింగతి॥

నానలాత్ - అంగారభంగీందధతిదధానె - భసితపటల్యాభస్మపుంజస్య
రూపణాటోపఆచ్ఛాదనాతిశయస్తస్యముద్రాంచిహ్నం ॥ ౩౮ ॥ అథా
భిసారికాంలక్షయతి- అనురక్తేతి-స్మరార్తాభిసరేత్కాంతంసారయేద్వా
భిసారికేతిద్వివిధమభిసరణం - సారయేదితి-దూత్యాదిముఖేనేతిశేషః- త
త్రాద్యపక్షావలంబనేనోదాహరతి-రావణేతి॥ రావణస్యావరజాస్వసా-
అత్రోపమాలంకారః॥ ౩౯ ॥ ....*
ఉదాహరణాంతరమాహ-ఘోటీతి ॥ శుండాలానాంద్యుతిడంబరఃకాం
త్యాడంబరఏవాంబరమవగుంఠనపటంధరతీతితథోక్తా - శత్రుశ్రీ రేవాభి

సారికా - అత్రరూపకాలంకారః ॥ ఏవంనాయికాస్సామాన్యతోష్టవిధా నిరూప్యతాసామేవప్రత్యేకంత్రైవిధ్యేన చతుర్వింశతి సంఖ్యాభవతీత్యాహ-ఏతాశ్చేతి - ముగ్ధాస్వాధీనపతికామధ్యాస్వాధీనపతికాప్రౌఢాస్వాధీనపతికేత్యేవంప్రకారేణావస్థాత్రయయుక్తాశ్చతుర్వింశతిసంఖ్యాకాభవంతీతిభావః-తాఃపునరితి-తాఃపునస్స్వాధీనపతికాద్యష్టవిధనాయికాఏవ - పద్మిన్యాదీతి-పద్మిన్యాదయోజాతిభేదాః - నావస్థాభేదాఇతిభావః - తాసామితి- నేహప్రపంచ్యతఇతి- తత్స్వరూపస్యబహువక్తవ్యత్వాదన్యత్రాన్యైరుక్తత్వాచ్చనాత్రోచ్యతఇత్యర్థః ॥ ౩౨ ॥ ఏవంనాయకస్వరూపంని

ఏతాశ్చముగ్ధామధ్యాప్రగల్భాభేదేనత్రివిధాభవంతి- తాసాం స్వరూపంరసతరంగేవక్ష్యామః - తాఃపునఃపద్మిన్యాదిభేదేనచ తుర్విధాః- తాసాంలక్షణంకామశాస్త్రప్రసిద్ధమితినేహప్రపం

అథకావ్యసామగ్రీప్రతిపాద్యతే.

చ్యతే ॥ ౩౨ ॥ అథేదానీముక్తగుణవిశిష్టస్యనాయకస్యకథాశరీ రనిర్వర్తకంకావ్యంలిలక్షయిషురాదౌతత్సామగ్రీందర్శయతి ॥

బీజంపి·తస్యాః కవితాలతాయాః ప్రాంచోవదంతిప్రతిభావి శేషం । సత్కావ్యశాస్త్ర్యవబోధనాదిజలావసేకాదికమీర యంతి ॥ ప్రాంచఇతినాంచేఃపూజాయామిత్యుపధానకారస్య లోపప్రతిషేధః-ప్రతిభేతి - ఆతశ్చోపసర్గఇత్యఙ్ అకర్తరిచ కారకేసంజ్ఞాయామితికరణార్థతా-ప్రతిభాంత్యనయేతిప్రతిభా- స్మృతిర్వ్యతీతవిషయామతిరాగామిగోచరా । బుద్ధిస్తాత్కాలి

రూప్యకావ్యస్వరూపనిరూపణందికీర్షుస్సంప్రతితదుత్పత్తిహేతుంప్రతిపాదయతి-అథేతి ॥ ఉక్తైర్గుణైర్మహాకులీనత్వాదిభిర్విశిష్టస్య - కథైవశరీరంతస్యనిర్వర్తకంనిష్పాదకం॥బీజమితి-స్వయంవ్యాకృతం ॥ ప్రాంచఇతి-ప్రకర్షేణాంచ్యంతేపూజ్యంతఇతిప్రాంచః-ప్రతిభేతి- ఆతశ్చోపసర్గఇత్యఙ్ -అకర్తరిచకారకేసంజ్ఞాయాం - ఉపసర్గేఉపపదేసత్యాదంతాద్ధాతోః కర్తృభిన్నకారకవాచకస్సన్నఙ్భవతిసంజ్ఞాచేత్ప్రకృతిప్రత్యయసముదాయః-ఇతికరణార్థతా-ప్రతిభాంత్యనయేతి భానంప్రతికరణత్వాత్-కారకాణితు-కర్తాచకర్మకరణంసంప్రదానంతథైవచ । అపాదానాధికర

ణమిత్యాహుః కారకాణీషడితి - ప్రాచీనేతి- శక్తిః కవిత్వబీజభూతస్సం స్కార విశేష ఇతి కావ్యప్రకాశకృతః- ఏతేన ప్రతిభాశబ్దో వ్యాకృతః - ప్రసృతా భవతి- అత్ర యాం వినేత్యనువర్తతే- ఉద్బోధః స్ఫూర్త్యున్ముఖత్వం. యథేతి- అంతరంగత్వాన్ముఖ్యత్వాత్ ॥ ౩౩ ॥ ఏవం కవితాకారణాదికము క్త్వా సంప్రతి కావ్యసామాన్యలక్షణమాహ - సగుణాలంకృతీ ఇతి॥ కావ్యని

కీ జ్ఞేయా ప్రజ్ఞా త్రైకాల్యగోచరా । ప్రజ్ఞాం నవనవోన్మేషశాలినీం ప్రతిభాం విదురిత్యుక్తలక్షణా ప్రాచీన జననకృతసుకృత విశేషసముత్పాదితా శక్తిః । యాం వినా కవితైవ న ప్రసరేత్ । ప్రసృతా వా ఽవహసనీయా స్యాత్ । తస్యా విశేష ఉద్బోధః । తం కవితాలతాయా బీజం ప్రధానకారణం ప్రాంచః ప్రాహుః । కావ్యాని రామాయణాదీని । శాస్త్రాణి కాణాదపాణినీయాదీని । ఆదిశబ్దేన గజతురగఖడ్గాదిశాస్త్రాణాం పరిగ్రహః । తేషామవబోధనం సమ్యగర్థపరిచ్ఛిత్తిః । ద్వితీయేనాదిశబ్దేన కావ్యవిచ్ఛిక్షయా కావ్యకరణవిచారయోర్నిరంతరపరి శీలనం వివక్ష్యతే । అనవరతమభ్యస్యతామేవ కవీనాం కావ్యేషూపాకోదయదర్శనాత్ । ఏతత్సర్వం తస్యా జలావసేకాదికం ప్రాహుః । అత్రాదిశబ్దేన దోహదాదిపరిగ్రహః । యథాహి క్షితిపాథః పవనాదీనాం కారణత్వే ఽప్యంకురోత్పత్తావంతరంగత్వాత్ప్రాధాన్యం బీజస్య । ఏవం ప్రతిభాశక్తేరపి కవితోదయే ఽంతరంగత్వాద్వ్యుత్పత్తిమాంద్యావిర్భూతదోషనిరాకరణప్రభవిష్ణుత్వాచ్చ ప్రాధాన్యమితి భావః ॥ ౩౩ ॥ అధునా కావ్యసా

కావ్యలక్షణం.

మాన్యలక్షణమాహ ॥ సగుణాలంకృతీ కావ్యం పదార్థౌ దోషవర్జితౌ ॥ గుణాదీనాం లక్షణాని తత్తత్తరంగేషు వక్ష్యామః । ప

తిలక్ష్యనిర్దేశః- శిష్టం లక్షణం- అత్ర గుణాలంకారాదియుక్తస్య శబ్దార్థయుగళస్యైవ కావ్యత్వప్రతిపాదనాత్పదార్థావితి ద్వంద్వ నిర్దేశాచ్చ కమనీయశ్శబ్ద ఏవ వా అర్థ ఏవ వా కావ్యమితి పక్షద్వయం నిరస్తమితి బోధ్యం - నను గుణాదీనామబోధే తద్ఘటితలక్ష్యపరిజ్ఞానం కథమిత్యత్రాహ - గుణాదీనామి

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

తి-నిర్గుణయోరనలంకారయోస్సదోషయోశ్చాతి వ్యాప్తివారణాయవిశే
షణవైశిష్ట్యం- నన్విదంలక్షణమసంభవాక్రాంతమిత్యాశంక్యపదశబ్దస్య
వివక్షితార్థమాహ-పదశబ్దేనేతి - సుప్తిఙంతాన్యతరపరత్వేతుగుణాలంకా
రాదివైశిష్ట్యాసంభవాత్ - వాక్యపరత్వేయుక్తిమాహ-తత్రైవేతి- వా
క్యఏవేత్యర్థః-పదంలక్షయతి-పదమితి - సుప్తిఙన్యతరవిభక్త్యంతత్వంపద
సామాన్యలక్షణం-వైయాకరణాభిమతలక్షణమాక్షిపతి- సుప్తిఙంతమితి -
అయంభావః-సుబంతంపదమిత్యుక్తేతిఙంతేతివ్యాప్తిః- తిఙంతంపదమిత్యు
క్తేసుబంతేతివ్యాప్తిః- సుబంతత్వేసతితిఙంతత్వంపదత్వమిత్యుక్తేఅసం
భవఇతి ౧. పదవిభాగమాహ- పదమితి॥వాచకమితి॥తత్పదమిత్యర్థః- త్రి
ధేతి- విభాగాదేవత్రైవిధ్యేసిద్ధే త్రిధేత్యనేనవ్యంగ్యజీవితకత్వాత్కావ్య
స్యవ్యంజకస్యావశ్యకత్వమితిజ్ఞాప్యతే॥వాచకంలక్షయతి-సాక్షా
దితి॥సాక్షాదవ్యవధానేనసంకేతితోయోర్థస్తస్యబోధకంబోధజనకం- అ

దశబ్దేనాత్రపదసందర్భాత్మకంవాక్యంలక్ష్యతే-తత్రైవకావ్య
లక్షణసంభవాత్ - పదంవిభక్త్యంతంవేద్యం- సుప్తిఙంతం
పదమితిపదలక్షణస్యప్రత్యేకసముదాయపక్షయోరవ్యాప్త్య
సంభవదోషగ్రస్తత్వాత్ ౧. పదంవిభజతే ॥ వాచకంలక్ష
కంచైవవ్యంజకంచేతి తత్త్రిధా ॥ ఆద్యంలక్షయతి ॥ సా
క్షాత్సంకేతితార్థస్య బోధకంతేషు వాచకం ॥ సంకేతితో

త్రసాక్షాత్త్వంపదార్థాంతరప్రతీత్యవ్యవధానకత్వం-లక్షణాయాముఖ్యార్థ
బాధాదిరూపసంకేతసాపేక్షత్వాల్లక్షకేతివ్యాప్తివారణాయసాక్షాదితి-
ముఖ్యార్థబాధాదిత్రితయసమయసాపేక్షాలక్షణేతి కావ్యప్రకాశకారో
క్త్యాతస్యవ్యవధానేనలక్ష్యార్థబోధకత్వాన్నసాక్షాత్త్వం-యస్యశబ్దస్య
యత్రావ్యవధానేన సంకేతోగృహ్యతే సతస్యవాచక ఇతి మమ్మటపా
దాః-యస్సాక్షాత్సంకేతితోర్థస్తంయఃప్రతిపాదయతిసవాచకస్తస్యేత్య
ర్థఇతివరదరాజార్యాః - తస్మాదవ్యవధానేనసంకేతితస్యార్థస్యబోధకం
వాచకమితినిష్కర్షః - ఏతేనసాక్షాదర్థప్రతిపాదకశబ్దత్వమిత్యేకంలక్ష
ణం సంకేతితార్థప్రతిపాదక శబ్దత్వంచాపరంలక్షణంవాచకస్యేతి లక్ష
ణద్వయమితాత్పర్యమిలిలక్షణద్వయపక్షేమేవరోచయంతేత్యన్యదణితివ సం

ప్రబాయూపరిజ్ఞానాసంభాపితార్థోపపాదనావశ్యకార్థాప్రతిపాదనా
యతనంకస్యచిద్వ్యాఖ్యానమపాస్తం సంకేతశబ్దార్థంపివేత్తుం సంకేతితశ
బ్దార్థమాహ- సంకేతితఇతి-సంకేతోస్యగృహీతస్సంకేతితః అతఏవగృహీ
తస్సంబంధోయస్యసఇత్యాశయేనగృహీతసంబంధఇత్యర్థఇత్యుక్తం - శ
బ్దార్థయోర్నిశ్చితసంబంధదార్ఢ్యోపాదనాయకతిచిత్సంబంధాభావాన్ప్ర
తిపాద్యనిరాకరోతి నత్విత్యాదినాతస్మాన్నశబ్దార్థయోస్సంబంధఇత్యంతే
న- అయంసంకేతపదవాచ్యశ్శబ్దార్థయోస్సంబంధఃకఃకిమభిధానఇత్యర్థః
శబ్దార్థయోస్సంబంధ ఇతిపదద్వయమగ్రే నతావదిత్యాదివాక్యేష్వనువ
ర్తతే-ననుశబ్దార్థయోర్మిళితత్వశ్రవణాదభేదోస్త్విత్యాశంక్యనిరాచష్టే
నతావదితి-తాదాత్మ్యమభేదఃనతావన్నైవ-భవతీతిశేషః- తత్ర హేతుం
దర్శయతి-విలక్షణతయేతి-అయంభావః- శబ్దస్యవర్ణాత్మకతయాఽర్థస్య
ద్రవ్యాదిరూపతయాచవైలక్షణ్యాదభేదోనసిద్ధ్యతీతి - ననుశబ్దప్రయో
గస్యార్థజ్ఞానపూర్వకత్వాత్కార్యకారణభావోభవత్విత్యాశంక్య పరిహ

గృహీత సంబంధ ఇత్యర్థః । ననుకోయం శబ్దార్థయో స్సం
బంధః - నతావత్తాదాత్మ్యం-విలక్షణతయాప్రతీతేః- నాపి
కార్యకారణభావః - శబ్దస్యనిత్యత్వే గగనకార్యత్వేచస్వార్థే
నసహకార్యకారణభావాభావాత్ - నాపిదేశకాలావినాభా
వః- భిన్నదేశకాలత్వాత్ - నాపిసంయోగః- శబ్దస్యద్రవ్య

రతి-నాపీతి - తత్ర కారణమాహ-శబ్దస్యేతి-శబ్దస్యనిత్యత్వమితిమీమాంస
కాః- గగనజన్యత్వమితినైయాయికాః- అయంభావః-కార్యమాత్రస్యా
నిత్యత్వనియమేననిత్యస్యశబ్దస్యకార్యత్వాసంభవాద్గగనజన్యస్యతస్యగగ
నకార్యత్వేనాన్యకార్యత్వాయోగాచ్చమతద్వయేపి శబ్దార్థయోః కార్య
కారణభావసద్భావసంభావనాశశవిషాణాస్తిత్వకల్పనాకల్పేతి - నను
యస్మిన్దేశేకాలేచశబ్దశ్శ్రూయతేతస్మిన్నేవార్థోపీతి దేశకాలావినాభా
వోభవత్విత్యాశంక్యసోపినసిద్ధ్యతీత్యాహ -నాపీతి - తత్ర హేతుమాహ
భిన్నేతి॥ అయంభావః - లంకాయాంరావణోభవదితిరావణశబ్దస్యైత
ద్దేశేవర్తమానకాలేచశ్రూయమాణత్వాద్రావణరూపద్రవ్యస్యలంకాదే
శేభూతకాలేచభూతత్వాచ్చతయోర్దేశకాలావినాభావోపినసంభవతీతి-

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

ననువాగర్థావివసంపృక్తా విత్యభియుక్తోక్తేస్సంయోగోస్త్విత్యాశంక్య సోప్యయుక్తఇత్యాహ - నాపిసంయోగఇతి ॥ తత్రహేతుందర్శయతి-శబ్దస్యేతి- శబ్దోద్రవ్యమితిమీమాంసకాః- గుణఇతినైయాయికాః - ద్రవ్యత్వపక్షేస్వార్థేనగుణేనగుణత్వపక్షేస్వార్థేనద్రవ్యేణవాతదయోగాత్ - అయంభావః - శబ్దస్య ద్రవ్యత్వమితిమతే ద్రవ్యభూతస్య రూపశబ్దస్య గుణభూతస్యశుక్లాదిరూపతదర్థస్యచ - గుణత్వమితిమతేచగుణభూతస్య ఘటశబ్దస్యద్రవ్యభూతస్యఘటరూపతదర్థస్యచగుణగుణినోస్సమవాయఇతిసమవాయసంబంధావశ్యంభావాత్సంయోగోనసిద్ధ్యతీతి ॥ ననుశబ్దోచ్చారణాదర్థస్మృతేరనుభూయమానత్వాదర్థస్మృతిజననశక్తిరస్త్విత్యాశంక్యసాప్యయుక్తైవేత్యాహ- నాపీతి- అర్థస్మృతిజననశక్తిరపిసంబంధో నైవ-నభవత్యేవేత్యర్థః- అయమగృహీతః కార్యోపయుక్తోవాగృహీతోవేతిద్వేధావికల్పంహృదినిధాయవికల్పద్వయపరిహారరూపేణతత్రహేతు

త్వేగుణత్వేవాస్వార్థేనగుణేనద్రవ్యేణవాతదయోగాత్ । నాప్యర్థస్మృతి జననశక్తిరేవసంబంధః । అగృహీతస్య తస్యకార్యానుపయోగాత్ । అన్యథాఽవ్యుత్పన్నస్యాపి శబ్దార్థప్రతీతిప్రసంగాత్ గ్రహణాపేక్షాయాంస్వజన్యార్థస్మృత్యైవస్వానుమానాదన్యోన్యాశ్రయప్రసంగాత్ । నచపూర్వపూ

ముపపాదయతి - అగృహీతస్యేతి-అజ్ఞాతస్యేత్యర్థః - వైపరీత్యేఽనుభవవైరుద్ధ్యందర్శయతి- అన్యథేతి- అగృహీతస్యాపికార్యోపయోగిత్వోక్తావిత్యర్థః - అవ్యుత్పన్నస్యశక్తిగ్రహణజన్యసంస్కారరహితస్యాపి - గ్రహణాపేక్షాయామితి- అగృహీతత్వపక్షస్యానుపయుక్తత్వాద్గృహీతత్వపక్షాంగీకారేత్యర్థః- స్వజన్యయా అర్థస్మృతిజననశక్తిజ్ఞానజన్యయాఽర్థస్మృత్యాస్వస్యవిశిష్టశక్తిజ్ఞానస్యాను మానాదన్యోన్యాశ్రయప్రసంగస్తస్మాత్ -అయంభావః- సిసాధయిషితస్యసందిగ్ధదశాపన్నస్య విశిష్టశక్తి సంబంధస్య యద్జ్ఞానం తస్యతజ్జన్యయైవార్థస్మృత్యా నిర్వహణేసత్యహమర్థస్మృతిమాన్ అర్థస్మృతిజననశక్తిజ్ఞానాత్ అహమర్థస్మృతిజననశక్తిజ్ఞానవాన్ - అర్థస్మృతేరిత్యుభయథాప్యనుమానప్రసంగాదర్థస్మృతింప్రతివిశిష్టశక్తిజ్ఞానం విశిష్టశక్తిజ్ఞానంప్రత్యర్థస్మృతిశ్చ సాధనమి

త్యన్యోన్యాశ్రయప్రసంగస్తస్మాద్గృహీతత్వపక్షోప్యననురూపఇతి - నన్వర్థస్మృతిజననశక్తిర్గృహీతైవార్థస్మృతింజనయతీత్యత్ర పూర్వస్మృత్యావిశిష్టశక్తిజ్ఞానస్యవివక్షితత్వాన్నాన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యుపపత్తికల్పనమప్యయుక్తమిత్యాశయేనాహ- నచేతి॥ తదనుమానాద్విశిష్టశక్తిజ్ఞానానుమానాదిత్యర్థః - అయంభావః- శబ్దశ్రవణానంతరంసంగతిగ్రహణకాలీనపదార్థస్మృత్యనుమితాద్విశిష్టశక్తిజ్ఞానాత్పునః పదార్థస్మృతావభ్యుపగతాయాం పూర్వస్మృత్యా శక్తిజ్ఞానానుమానా దన్యోన్యాశ్రయ పరిహారస్స్యాదిత్యుక్తిరప్యయుక్తేతి । తత్ర హేతుమాహ - అనవస్థేతి-అయమాశయః - అన్యోన్యాశ్రయేపరిహృతేపిపూర్వస్మృత్యావిశిష్టశక్తిజ్ఞానానుమానాంగీకారేపూర్వస్మృతేఃకారణత్వేనశక్తిజ్ఞానమపేక్షితం-తస్యాపునఃపూర్వస్మృతిరపేక్షితా - తస్యాఃపునశ్శక్తిజ్ఞానమితిపూర్వపూర్వమాకాంక్షాయా అవిశ్రాంతేరనవస్థాఖ్యదోషాపత్తేః పూర్వస్మృత్యను మితే

ర్వస్మృత్యాతదనుమానాదుత్తరోత్తరస్మృతిజన్మ । అనవస్థాప్రసంగాత్ । కించ యత్రసంబంధిదర్శనాత్సంబంధ్యంతరస్మృతిస్తత్రసాదృశ్యవిరోధాదిరేవసంబంధోనియతః సచప్రకృతేనాస్తి। తస్మాన్నశబ్దార్థయోస్సంబంధఇతి ౨, అత్రోచ్యతే-అస్తుశక్తిరేవసంబంధః - సచసంగతిగ్రహణకాలఏవ

నవిశిష్టశక్తిజ్ఞానేనోత్తరస్మృతిర్భవతీత్యప్యసాంప్రతమితి- పదార్థానామనేకత్వాత్పూర్వపూర్వేతిద్విరుక్తిః - జ్ఞాతాజ్ఞాతవికల్పాసహత్వా దర్థస్మృతిజననశక్తిరపినైవసంబంధఇతిపూర్వేణసంబంధః - సాదృశ్యాదేరత్రానవకాశఏవేత్యాహ-కించేతి - సంబంధిదర్శనాద్గవయాదిదర్శనాత్సంబంధ్యంతరస్మృతిర్గవాదిస్మృతిః-గజాదిదర్శనాత్సింహాదిస్మృతిశ్చభవతియత్ర సాదృశ్యంవిరోధశ్చసంబంధః - ఘటాదిదర్శనాద్రాజాదిస్మృతేస్స్వస్వామిభావాదిరాదిశబ్దార్థః సచప్రకృతేశబ్దార్థస్థలేనాస్తి - తస్మాదితిసంబంధస్యదుర్నిరూపత్వాచ్ఛబ్దార్థయోస్సంబంధఏవనాస్తీతిపూర్వపక్షః ౨. అథనిశ్చితసంబంధ నిర్వాహణాయ ప్రతిజానీతే - అత్రోచ్యత ఇతి॥ వివక్షితస్సంబంధఃక ఇత్యత్రాహ - అస్తుశక్తిరేవేతి॥ అభిధాపర్యాయాసంకేతపదవాచ్యావ శక్తిస్సంబంధోభవతు - అత్రాస్తి

త్యనేనవిశిష్టశక్తివన్మాత్రదోషగంధఇతిసూచితం - అస్తుశక్తిస్సంబంధస్తస్యాప్యగృహీతస్యగృహీతస్యవోపయోగ ఇత్యాశంకాయాంగృహీతస్యైవోపయోగఇత్యాశయేనగ్రహణసమయమాహ - సచేతి-సంగతిగ్రహణకాలేఅస్యపదస్యాయమర్థోనురూపఇతిసందర్భజ్ఞానసమయఏవ- యదాసంగతిర్గృహ్యతేతదైవాస్మిన్పదఇదమర్థాభిధాయినీశక్తిరస్తీతిగృహ్యతఇత్యర్థః - సంబంధాభిమానేన సఇతినిర్దేశః - అస్త్వేకదాశక్తిగ్రహస్తతఃకథంసమయాంతరేఽర్థస్మృతిరిత్యతఆహ- తదితి- తేనసంగతిగ్రహణకాలీనశక్తిగ్రహణజనితస్సంస్కారశ్శబ్దదర్శనేనసముద్బుద్ధస్సంస్కారః - అత్రదర్శనంశ్రవణస్యాప్యుపలక్షణం- సతోభావస్సత్తా విద్యమానత్వం- తన్మాత్రేణస్వసత్తయైవేత్యర్థః- సంస్కారవశాదర్థస్మృతిర్భవతీతిసర్వానుభవః- ననుశక్తిరూపసంబంధవిశిష్టశబ్దజ్ఞానాదేవార్థస్మృతౌకింపృథక్స్వీకృతేనసంస్కారేణేత్యాశంక్యతత్సత్తాంవినానార్థస్మృతిరిత్యా

> గృహ్యతే - తజ్జనితసంస్కారశ్శబ్దదర్శనసముద్బుద్ధస్సత్తామాత్రేణార్థస్మృతింజనయతి - నత్వర్థప్రతియోగికసంబంధవిశిష్టశబ్దజ్ఞానమర్థస్మృతిహేతురభ్యుపగమ్యతే- తథాసతిసంబంధస్యాపికారణకోటినివేశేనసంబంధాంతరాభ్యుపగమప్రసంగాత్ -అర్థస్యాపిసంబంధవిశేషణతయాప్రథమమవగతత్వేన

శయేనాహ- నత్వితి- అర్థఃప్రతియోగీఆధేయోయస్యసోర్థప్రతియోగికః- అర్థాచ్ఛబ్దానుయోగికశ్చేతిలభ్యతే- తాదృశోయస్సంబంధశ్శక్తిరూపసంబంధస్తద్విశిష్టోయశ్శబ్దస్తస్యజ్ఞానంకర్తృ అర్థస్మృతేర్హేతురితినాభ్యుపగమ్యతేనాంగీక్రియతే- తత్రహేతుందర్శయతి- తథేతి-సంబంధస్యశక్తిరూపసంబంధస్యాపి కారణకోటౌనివేశేన కారణపరంపరాంతఃపాతిత్వాత్సంబంధరూపంవిహాయకారణరూపతాపన్నత్వేనేతియావత్ - సంబంధాంతరస్యాభ్యుపగమప్రసంగాత్ - నిర్వ్యూఢస్యశక్తిరూపసంబంధస్యాన్యథాత్వేనశబ్దార్థయోస్సంబంధాంతరాంగీకారప్రసక్తేరిత్యర్థః- అనిష్టాంతరమప్యస్తీత్యాహ - అర్థస్యేతి - సంబంధవిశేషణతయాకారణకోటౌ ప్రథమోపాత్తత్వాత్సంబంధవిశేషణత్వేన ప్రథమం శబ్దజ్ఞానాత్పూర్వమవగతత్వేనవిశిష్టజ్ఞానంవిశేషణజ్ఞానజన్యమితినియమాదాదావే

వజ్ఞాతత్వేనపునస్తస్యార్థస్యావగమాయజ్ఞానాయశబ్దస్యవైయర్థ్యప్రసం
గాచ్చ - శబ్దప్రసక్తింవినైవార్థజ్ఞానస్య జాతత్వాచ్ఛబ్దస్య వైయర్థ్య
ప్రసంగఇతిభావః - తతస్సంస్కారస్సత్తామాత్రేణార్థస్మృతిం జనయతీ
తిసాంప్రతమితిబోధ్యమితిభావః - ఏవం శక్తిసంబంధం నిర్వాహ్యసాదృ
శ్యాదిసంబంధకోటింసింహావలోకనన్యాయేనవిమృశ్య తత్ర త్రైధావిక
ల్పస్యతృతీయంద్వేధా వికల్ప్యక్రమేణపరిహరతి - యత్తూక్తమిత్యాదినా
స్వవచనవ్యాఘాతాదిస్యాంతేన - ఉతేతివితర్కే - శబ్దార్థవచ్ఛబ్దార్థయోరి
వ - అన్యత్రగోగవయాదిస్థలేష్వపి - తత్సాదృశ్యం-ఉతేత్యాదివికల్పద్వ
యేపివివక్షితమితిపదస్యాన్వయపూర్వకంకాక్వనుసంధానేన ప్రశ్నస్స
మున్నేయః ॥ తత్రాద్యంపరిహరతి - నాద్యఇతి॥తత్రనిమిత్తందర్శయతి-

పునస్తదవగమాయశబ్దవైయర్థ్యప్రసంగాచ్చ-యత్తూక్తమ
న్యత్రసాదృశ్యాదిరేవసంబంధఇతితత్రవక్తవ్యంకింశబ్దార్థయో
రపిసాదృశ్యాదినాభావ్యమితివివక్షితం- ఉతశబ్దార్థవదన్యత్రా
పితన్మాభూదితి- కింవాతదభావాత్ప్రకృతేపిస్మృత్యభావఇతి-
నాద్యః-శబ్దార్థయోస్తదసంభవాత్ - నద్వితీయః - అన్వయ
వ్యతిరేకసిద్ధత్వాత్ - తృతీయేపిశక్తిసంబంధమంగీకృత్యస్మృ
త్యభావఆపాద్యతేవా ఉతసంబంధఏవనాస్తీతివా - నద్వితీ
యః-కార్యగమ్యత్వాచ్ఛక్తిలక్షణసంబంధస్య-నాద్యః - మా
తామేవంధ్యేతివత్ స్మృతిజననశక్తిరస్తిస్మృతిర్నాస్తీతిస్వ

శబ్దార్థయోరితి॥ ద్వితీయంనిరాకరోతి - నద్వితీయఇతి ॥ తత్రహేతుంప్ర
తిపాదయతి- అన్వయేతి॥ సాదృశ్యసంబంధసద్భావాద్వ్యక్త్యంతరస్మృ
తిరిత్యన్వయేన తదభావాత్స్మృత్యభావఇతి వ్యతిరేకేణచసిద్ధత్వాదన్య
త్రాపితన్మాభూదితినోపపద్యతఇతిజ్ఞేయం-తృతీయేపీతి-తదభావాదిత్యత్ర
తస్యశక్తిసంబంధస్యాభావాత్సామర్థ్యాభావాదిత్యేకోర్థః - తస్యైవా
భావాదిత్యన్యోర్థః - ద్వితీయంపరిహరతి- నద్వితీయఇతి-తత్రహేతుము
పాదయతి-కార్యేతి-అర్థస్మృతిరూపకార్యానుమేయత్వాత్ - ఆద్యంనిరా
కరోతి-నాద్యఇతి-తత్రహేతుందర్శయతి-మాతేతి- స్వోత్పత్తేర్వంధ్యాత్వ
దూరీకరణాన్మాతామేవంధ్యేతివచనవద్వ్యాహతమితిభావః- నిగమయతి

తస్మాదితి-అనవద్యమదుష్టమిత్యర్థః ౩, ఏవం వాచకం స్వరూపతద్భేదనిరూపణేన కర్తవ్యే వాచ్యభేదావగతిమన్తరేణ తద్భేదస్య దుర్గ్రహత్వాత్ప్రథమం వాచ్యభేదనిరూపణాయావసర ఇత్యాశయేనాహ- వాచ్యేతి-జాతిరితి-సాంకేత్యం సంకేతార్హమితి సామాన్యే నపుంసకలింగనిర్దేశః -జాతిగుణక్రియాద్రవ్యభేదేన చతుర్విధస్సంకేతవిషయ ఇత్యర్థః- జాతిరేవ-వేతిపక్షాంతరం - సాంకేత్యమిత్యనేన సూచితం సంకేతావశ్యకత్వం ద్రఢయతి - తత్ర తావదితి-తత్ర తావత్తథా సతీత్యర్థః-సమయగ్రహే సంకేతగ్రహే సంకేతగ్రహసహకృతః సంకేతగ్రహసహకారవిశిష్టః - ఏతేన సంకేతగ్రహవిలంబాద్బోధవిలంబ ఇతి జ్ఞాపితం- యథా చక్షురాదీనాం స్వస్వవిషయబోధసామర్థ్యలక్షణశక్తౌ సత్యామపి సన్నికర్షాదివిలంబాత్తద్విలంబస్తథా శ

వచనవ్యాఘాత్ -తస్మాచ్ఛక్తిస్సంబంధ ఇత్యనవద్యం ౩. వాచ్యభేదముఖేన వాచకభేదం వివక్షుర్వాచ్యభేదమాహ ॥ జాతిర్గుణః క్రియా ద్రవ్యం సాంకేత్యం జాతిరేవ వా ॥ తత్ర తావత్సత్యేవాస్య శబ్దస్యాయమర్థ ఇతి సమయగ్రహే శబ్దాదర్థవిశేషప్రతీతిరన్యథా నేత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం సంకేతగ్రహసహకృత ఏవ శబ్దోऽర్థం బోధయతీతి సర్వసంప్రతిపన్నం - సంకేతగ్రహశ్చ జాతిగుణక్రియాద్రవ్యేషు జాతావేవ జాత్యాలింగితవ్యక్తౌ వా అన్యాపోహే వా మతభేదేన భవతి ౪, నను వ్యక్తీనామర్థక్రియాకారిత్వాత్తత్రైవ సంకేతః కిం న స్యాదితి చేత్త

బ్దస్యాపి సంకేతగ్రహవ్యవధానాద్బోధవ్యవధానమితి భావః- సంకేతగ్రహశ్చేతి- చస్త్వర్థః- మతభేదేనేతి- వైయాకరణమీమాంసకనైయాయికసౌగతమతానాం భేదేన ౪

నన్విత్యాదినా చేదిత్యన్తేన వ్యక్తిశక్తిపక్షముపన్యస్య పర్యాయత్వప్రసంగ ఇత్యన్తేన పరిహరతి - అర్థక్రియాకారిత్వాదానయనాదిక్రియాకారిత్వాత్ -ఆనయనాదికార్యోపయుక్తత్వాదితి యావత్ -అయం భావః - గామానయ సర్పోऽయం సివర్తస్వేత్యాది వాక్యేషూత్తమవృద్ధేనోదీరితేషు మధ్యమవృద్ధస్య గవానయనాదికం పశ్యన్బాలో వ్యవహారవిషయీభూతాయాం వ్యక్తావేవ శక్తిం గృహ్ణాతి న తు జాత్యాదావతద్విషయ ఇతి తత్రైవ

సంకేతస్సముదితఇతి।ఏవంచేత్తర్హి పృచ్ఛామః ఇత్యాలంకారికః పృచ్ఛతి - కిమితి-తత్రాద్యం పరిహరతి- నాద్యఇతి- తత్ర హేతుం ప్రతిపాదయతి - ఆనంత్యాదితి-ఆనంత్యం వ్యక్తిబాహుళ్యం- అయంభావః సర్వాశ్చవ్యక్తయస్సర్వాకారేణార్థశ్చేదేకైకస్యాంవ్యక్తౌశబ్దప్రయోగాసంభవేన సర్వాసువ్యక్తిషు ప్రత్యేకం శక్తిగ్రహోవాచ్యః సత్యానంత్యాత్తదసంభవేన వ్యక్తీనాముపస్థిత్యసంభవేనచ శక్తిగ్రహాసంభవాత్సామాన్య ప్రత్యాసత్తౌ చమానాభావాచ్చసర్వాస్వితిపక్షోనావకల్పతఇతి । ద్వితీయంప రిహరతి- నేతరఇతి-తత్ర హేతుందర్శయతి-ఇతరవ్యక్తావితి- అసంకేతితవ్యక్తావిత్యర్థః-అయమాశయః- యద్యేవంతర్హి శక్తిగ్రహస్యకారణత్వాసిద్ధి

ప్రసంగః-కింసర్వాసువ్యక్తిషు ఉతైకదేశే - నాద్యః- ఆనంత్యాత్ - నేతరః - ఇతరవ్యక్తౌగోవ్యవహారదర్శనేనవ్యభిచారాత్ - కించవ్యక్తిసంకేతపక్షేగౌశ్శుక్లశ్చలోడిత్థఇత్యర్థభేదాభావేనపర్యాయత్వప్రసంగః ౫. యాతువ్యక్తిస్స్వసమానవ్యక్త్యంతరబాహుళ్యరహితా యథాఆకాశవ్యక్తిస్సాతాదృశీవ్యక్తిరేవశబ్దార్థోస్తు- ఆనంత్యవ్యభిచారదోషాభావాత్ -ఇతరాస్తువ్యక్తయోజాత్యాలింగితాఏవశబ్దార్థః - కేవలజాతేరర్థక్రియాశూన్యతయా పురుషప్రవృత్తియోగ్యత్వాభావాత్ కేవలవ్యక్తేరానంత్యవ్యభిచారాదిదోషగ్రస్తత్వాచ్చప్రత్యేకమసంకేతార్హత్వేపిమిళితయోఃప్రవృత్తినిమిత్తత్వముపపద్యతే-ఉక్తవిధయావిశిష్టస్యైవశబ్దార్థత్వేప్రామా

శ్శక్తిగ్రహావిషయస్యాపి శాబ్దబోధవిషయత్వ సంభవాద్గౌపదాదికాదశ్వాదిభానప్రసంగశ్చేతి - దోషాంతరమాహ-కించేతి-అయంభావః - జాతిగుణక్రియాద్రవ్యత్వేనవిషయవిభాగాభావాత్పాణిహస్తాదివత్పర్యాయతాచేతి-తస్మాద్వ్యక్తిసంకేతపక్షోఽనుపపన్నఇత్యాకూతం ౫, నైయాయికాస్సమాదధతే యాత్విలితి- కేవలజాతేరితి-అర్థక్రియాభిరానయనాదిభిశ్శూన్యతయా- కేవలవ్యక్తేరితి- ఆనంత్యేతి - పర్యాయత్వమాదిశబ్దార్థః-మిళితయోర్జాత్యాలింగితవ్యక్తేరిత్యర్థః - ప్రవృత్తినిమిత్తత్వంశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వమిత్యర్థః - ఉపపద్యతేఉపపన్నంభవతి- జాతేరనుగత

త్వ సంపాదకత్వాద్వ్యక్తేః పురుషప్రవృత్తియోగ్యత్వాచ్చానంత్యాది
దోషగంధాభావాదితిభావః - నను విశేషణే విశేష్యే వా శక్త్యభావ్యం విశి
ష్టేతు గౌరవం భవేదిత్యాశంక్యాహ-ఉక్తవిధయేతి-విశిష్టస్యైవ జాత్యాలిం
గితవ్యక్తౌరేవేత్యర్థః - న విశేషణస్య న విశేష్యస్యైవేత్యవధారణార్థః-శబ్దార్థ
త్వే సతి-ప్రామాణికే ప్రమాణసిద్ధే-అప్రామాణికే లాఘవస్యాప్యనుచి
తత్వాదితిభావః- నైయాయికమతముపసంహరతి-తత ఇతి - ఏతదగ్రే య
దప్యుక్తం నైయాయికైరిత్యాదినానూద్యనిరాకరిష్యతి ౬. మతాంతర
మాహ-బాహ్యా ఇతి-బాహ్యాః పునర్బౌద్ధాస్తు - సర్వస్య సమస్తవస్తుజాత
స్య క్షణికత్వాన్నశ్వరత్వాత్ -కల్ప్యమానస్యేతి - జాతిః కల్పితేతి తన్మత
సమయః-తథాత్వేన క్షణికత్వేన-అన్యాపోహ ఇతరవ్యావృత్తిః - శబ్దసం

> ణికే గౌరవమపి న దోషమావహతి,తతో జాత్యాలింగితా వ్యక్తిశ్శ
> బ్దార్థ ఇతి నైయాయికాః ప్రాహుః౬. బాహ్యాః పునః క్షణికత్వా
> త్సర్వస్య సామాన్యస్యాపి కల్ప్యమానస్య తథాత్వేనాన్యాపోహ
> శ్శబ్దసంకేతని కేతనమిత్యాహుః ౭, శాబ్దికాస్తు జాత్యాది చతుష్ట
> యమపి యథా యథం ప్రవృత్తినిమిత్తమాచక్షతే- ఉక్తం చ భా
> ష్యకారైః -గౌశ్శుక్లశ్చలో డిత్థ ఇతి చతుష్టయీ హి శబ్దానాం ప్ర
> వృత్తిరితి-తత్ర గవాదిశబ్దా జాతివాచకాః జాతిర్నామ భిన్నేష్వ
> నుగతబుద్ధ్యాలంబనభూతస్తత్ప్రమాణకో వస్తునః ప్రాణప్రదో

కేతని కేతనం శబ్దశక్త్యాశ్రయః - శబ్దార్థ ఇతి యావత్ - ఏతదపి యదుక్తం
బాహ్యైరిత్యాదినానూద్య పరిహరిష్యతి ౭, వైయాకరణమతమాహ- శా
బ్దికాస్త్వితి-యథాయథం జాతిగుణక్రియా ద్రవ్యభేదేనేత్యర్థః-ఏతన్మతస్య
బహుసమ్మతత్వాద్భాష్యకృత్సంమతిమాహ ఉక్తం చేతి,గౌరితి-చతుష్టయీ
చతుర్విధా-తత్రేతి-చతుర్విధేషు శబ్దేషు,గవాదిశబ్దాః-అశ్వాదిరాదిశబ్దా
ర్థః-జాతిస్స్వరూపం నిరూపయతి-జాతిర్నామేతి - భిన్నేష్వన్యోన్యవిలక్షణే
షు వ్యక్తివిశేషేషు-అనుగతబుద్ధేరనుగతత్వబుద్ధేః- తత్ప్రమాణకోనుగత
త్వబుద్ధిప్రమాణకః - వస్తునః వ్యక్తిరూపపదార్థస్య ప్రాణప్రదః ప్రాణ
ప్రదతుల్యత్వాత్స్వరూపలాభహేతురిత్యర్థః-తత్ర హరిసంమతిమాహ-
ఉక్తం హీతి-గౌరితి-స్వరూపేణ వ్యక్త్యాత్మనా స్వలక్షణేన-న గౌః గోత్వాజా

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

త్యనాక్రాంతత్వాత్సర్వస్యాపిగోవ్యవహారప్రసంగాచ్చేతిభావః- నాప్య
గౌః-మహిషత్వాదిజాత్యంతరానాలింగితత్వాదితిభావః-కింతుగోత్వాభి
సంబంధాదేవగౌరితి-తస్యతత్వాప్తిప్రదత్వాదితిభావః॥ఏవంజాతింనిరూ
ప్యగుణంనిరూపయతి-శుక్లాదయఇతి-నీలపీతాదయఆదిశబ్దార్థః - గుణఇతి-
లబ్ధాసత్తాసద్భావోయేనతస్య-విశేషాధాయకోవైలక్షణ్యసంపాదకః -
యతోజాత్యాలబ్ధసత్తాకంవస్తు శుక్లాదినావ్యావర్త్యతే తతోవిశేషా
ధాయకత్వంరూపస్యేతిభావః-క్రియాస్వరూపంనిరూపయతి- పాకాదయ
ఇతి-గమనాదయఆదిశబ్దార్థః- క్రియేతి- పూర్వాపరీభూతాఃపౌర్వాపర్యే
ణవర్తమానాఅవయవాస్స్వావయవకల్పాశ్చల్లిసమ్మార్జనాద్య వసాశ్రవ
ణాంతాయస్యసతథోక్తః ద్రవ్యస్వరూపంనిరూపయతి-డిత్థాదయఇతి- దే

ధర్మః-ఉక్తంహివాక్యపదీయే-గౌస్స్వరూపేణనగౌర్నాప్యగౌః
కింతుగోత్వాభిసంబంధాద్గౌరితి-శుక్లాదయశ్శబ్దాగుణవాచకాః
గుణోనామలబ్ధసత్తాకస్యవిశేషాధాయకోరూపాదిర్ధర్మః-పా
కాదయశ్శబ్దాఃక్రియావాచకాః క్రియానామపూర్వాపరీభూ
తావయవోధర్మః-డిత్థాదయశ్శబ్దాద్రవ్యవాచకాః-ద్రవ్యంనా
మవక్త్రాయదృచ్ఛయాడిత్థాదిషూపాధిత్వేననివేశితం డిత్థాది
శబ్దానామంత్యవర్ణబుద్ధినిర్గ్రాహ్యం సంహృతక్రమం స్వరూ
పం చ. నన్వానంత్యవ్యభిచారభియా వ్యక్తిసంకేతంవిహాయ .

వదత్తయజ్ఞదత్తచైత్రమైత్రాదయఆదిశబ్దార్థః-ద్రవ్యమితి - వక్త్రావ్యవ
హర్త్రాయదృచ్ఛయానిర్నిర్బంధనతయా- డిత్థాదిషు-అర్థేష్వితిశేషః- ఉ
పాధిత్వేనశక్తిగ్రహోపాధిత్వేన-నివేశితంప్రయుక్తం - డిత్థాదిశబ్దా
నామంత్యవర్ణబుద్ధ్యానిర్గ్రాహ్యం- పూర్వపూర్వవర్ణైరస్ఫుటగ్రాహ్య
మితిభావః - తచ్చాభివ్యంజకవర్ణానాం క్రమవత్త్వేపినస్వయంక్రమవది
త్యాహ - సంహృతక్రమమితి- సంహృతః ఉపసంహృతఃఅవిద్యమానఇతి
యావత్-క్రమోయస్యతత్ - స్వరూపండిత్థాదిస్వరూపం చ, ననుజా
తేరేకత్వాదనుగతత్వేపిగుణాదీనామనేకత్వేనానుగతత్వాభావాద్ఘట
స్యశుక్లఃపటస్యశుక్లః-గుడస్యపాకస్తండులానాంపాకః - డిత్థస్యయదృ
చ్ఛాడపిత్థస్యయదృచ్ఛేత్యానంత్యాదిదోషాపరిహారఇత్యాశయేనశంకతే

నన్విత్యాదినా చేదిత్యం తేన - అనువృత్తత్వాభావాచ్ఛుక్లాదీనాంవ్యక్తిభి
న్నత్వేనానుగతత్వాభావాదిత్యర్థః - సపూర్వోక్తోదోషఆనంత్యాదిః -
సాఅవస్థాయస్యసతథోక్తః-వ్యక్తిసంకేతపక్షఇవాస్మిన్మతేప్యానంత్యాది
దోషోఽపరిహారఇతిభావః - పరిహరతి - మైవమితి-గుణాదీనామపీతి - అ
యంభావః - గుణక్రియాయదృచ్ఛాధారాణాంభేదాద్గుణాదీనాంభేదఇ
వలక్ష్యతేవస్తుతోనభేదస్తేషామైకరూప్యమేవస్వభావోభేదస్త్వౌపాధికఇ
తి - అత్రాపిశబ్దేనజాతేరివగుణాదీనామప్యేకత్వమితిజ్ఞాప్యతే- తత్రగు
ణస్యైకత్వందర్శయతి- శుక్తీతి - భ్రాంతిరేవ - వస్తుతశ్శుక్లగుణస్యైక
త్వాదితిభావః- తత్రదృష్టాంతమాహ - దృశ్యతేహీతి - ఏవమేవగుడతం

జాత్యాదౌసంకేతస్స్వీకృతః-తత్రజాతేరనువృత్తత్వేపిగుణ
క్రియాయదృచ్ఛాశబ్దానామనువృత్తత్వాభావాత్సదోషస్తద
వస్థఇతిచేన్నైవం। గుణాదీనామప్యైకైకత్వాంగీకారాత్।
శుక్తిస్ఫటికాదిషుశుక్లగుణస్య భేదేనప్రతీతిస్తుభ్రాంతిరేవ।
దృశ్యతేహిబహుతరంగేషు ప్రతిబింబితస్య రవేరేకస్యాపిత
త్తదాశ్రయభేదేనభేదాధ్యారోపః తస్మాదేవంజాత్యాది చ
తుష్టయమపియథాయథంప్రవృత్తినిమిత్తమితిస్థితం ౯. అ
న్యేపునరుక్తపక్షద్వయపరితుష్యంత స్సర్వత్రాపి జాతిరేవప్ర
వృత్తినిమిత్తమితిమన్యంతే।అపరితోషశ్చైవం। నతావజ్జాత్యా
దిచతుష్టయంయథాయథంప్రవృత్తినిమిత్తం। ప్రవృత్తినిమి
త్తస్యవైవిధ్యాపత్తేః। ఏకస్యాఏవజాతేః ప్రవృత్తినిమిత్త

డులాదిపాకక్రియాయాడిత్థాదినిష్ఠస్వరూపస్యాప్యైకత్వమూహ్యం - నిగ
మయతి. తస్మాదితి-ఏవముక్తప్రకారేణ-స్థితంస్థితః ౯, సంప్రతిస్వాభిమ
తంమతమాహ - అన్యేపునరితి- పారిశేష్యాన్మీమాంసకాస్త్విత్యర్థః- స
ర్వత్రాపీతి- గవాదిశబ్దేష్వివశుక్లాదిశబ్దేష్వపీత్యర్థః - అపరితోషప్రకా
రందర్శయతి - నతావదితి - తత్ర హేతుంప్రతిపాదయతి- ప్రవృత్తినిమి
త్తస్యేతి- వైవిధ్యంనానాత్వం తస్యాపత్తేరాపాదనాత్ - ప్రవృత్తినిమి
త్తనానాత్వమనుపపన్నమితిభావః- తర్హితద్వైవిధ్యాపగమోపాయః
కఇత్యత్రాహ - ఏకస్యాఇతి - సంభవతిసతి- తద్వైవిధ్యాభ్యుపగమస్స

ప్రవృత్తినిమిత్తనానాత్వాంగీకారస్యాయోగోఽసంభవ స్తస్మాత్-సర్వ
త్రజాతిరేవప్రవృత్తినిమిత్తం చేత్తద్వైవిధ్యమపసరతీతిభావః - ఏవంస
ర్వత్రజాతిరేవప్రవృత్తినిమిత్తమితిప్రతిపాద్యతత్సమయోపపాదనపూ
ర్వకంనిగమయతి - తథాచేతి - ననుజాతిగుణక్రియావాచకేషుతత్తద్బా
హుళ్యాదస్తుజాతిః - డిత్థాదీనామేకైకత్వాత్కథం తత్రజాతిరిత్యాశం
క్యసమాధత్తే-డిత్థాదీనామితి- అయంభావః-పరిమాణభేదేనద్రవ్యభేదాం
గీకారాదుపచయాపచయాభ్యాంశరీరాణాంప్రతిక్షణభిద్యమానతయాడి
త్థత్వాదిరపిజాతిరేవేతి - తథాఽపిద్రవ్యస్థలేపీత్యర్థః - డిత్థత్వాదావేవే
తి- సంకేతఇత్యనువర్తతే - మమ్మటపాఠేస్తుయదృచ్ఛాశబ్దస్థలేబాలవృ
ద్ధశుకాద్యుదీరణ భేదాచ్ఛబ్దగతా బాల్యయౌవనాద్యవస్థా భేద సంసిద్ధప

త్వేసంభవతితద్వైవిధ్యాభ్యుపగమాయోగాత్ । తథాచగ
వాదిశబ్దానాంగోత్వాదౌసంకేతః । శుక్లాదీనాంశుక్లత్వా
దౌపాకాదీనాంపాకత్వాదౌ । డిత్థాదీనాంవైశేషికాదిమ
తేనాహారహాశ్శరీరభేదసిద్ధౌ తథాఽపిడిత్థత్వాదావేవేతి యు
క్తం ౧౦. యదుక్తంబాహ్యైస్సర్వస్యక్షణికత్వాత్సామా
న్యస్యాపికల్ప్యమానస్యతథాత్వాదన్యాపోహశ్శబ్దార్థ ఇతి ।
తదసత్ । సర్వస్యాపిక్షణికత్వేమానాభావాత్ ప్రత్యభిజ్ఞ
యాస్థాయిత్వసిద్ధేశ్చ। నచాన్యాపోహస్యశబ్దార్థతా । ఘట
ప్రతీతౌతదపోహరూపాఽఘటప్రతీతిః । తత్ప్రతీతౌతదపో

రిమాణవైలక్షణ్యవశాద్ద్రవ్యభేదఇత్యర్థగతాచజాతిరస్తీతి మతభేదేనాం
గీకృతా- ధర్మసూరిణాత్వర్థగతైవేతివేద్యం ౧౦. ఏవంమీమాంసకమతం
సర్వోత్తరత్వేనప్రతిపాద్యసౌగతమతమపాకర్తుమనువదతి- యదుక్తమి
తి॥ పరిహరతి- తదసదితి-అసత్త్వే హేతుంప్రతిపాదయతి-సర్వస్యాపీతి
మానాభావాదనుభవాభావాదిత్యర్థః - ప్రత్యుతస్థాయిత్వంచ సిద్ధమి
త్యాహ- ప్రత్యభిజ్ఞయేతి-సోఽయమిత్యాకారయేత్యర్థః-అనిష్టాంతరమాహ
ఘటప్రతీతావితి- ఘటస్యప్రతీతౌజ్ఞానేతదపోహ స్తద్భేదోరూపంయస్యా
స్సాతథోక్తా - అఘటస్యఘటేతరస్యప్రతీతిః - అపేక్షితేతిశేషః-తత్ప్ర
తీతౌచఘటేతరజ్ఞానేతుతదపోహరూపాఘటేతరభేదరూపాఘటప్రతీ

రపేక్షితేతి - అయంభావః- ఇతరభేదస్య శబ్దార్థత్వేన ఘటజ్ఞానేషు ఘటేతర జ్ఞానస్య ఘటేతరజ్ఞానేషు ఘటజ్ఞానస్య చ విషయత్వాపేక్షా వశాదన్యోన్యాశ్రయ ఇతి ॥, నైయాయికమతముపాకర్తుమాహ యదప్యుక్తమితి॥ అత్రాపిశబ్దేనైతదపి బాహ్యాభిమతవదసమంజసమితి సూచితం - తత్రేతి-సర్వ ఇతి - ప్రాతిస్వికేన విశేషేణ - వేద్యతే జ్ఞాయతే హి- విశిష్టజ్ఞానం విశేషణజ్ఞానజన్యమితి నియమాద్విశేషణభూతధర్మఘటితస్సన్నేవ ధర్మీ జ్ఞాయత ఇతి సర్వానుభవ ఇతి భావః - భవతు కింతత ఇత్యాశంక్య విశేషాకారేణాహ - గోవ్యక్తిశ్చేతి- చస్త్వర్థః - ఇదం వ్యక్తిమాత్రోపలక్షణం- గోశబ్దాద్గోశబ్దోచ్చారణాత్ -గోవ్యక్తిః ప్రాతిస్వికధర్మఘటితా నైల్యారుణ్యాదివిశేషధర్మసహితా న ప్రతీయతే- తత్ర హేతుమాహ-నహీతి-అన్యో

హరూపే ఘటప్రతీతిరితి పరస్పరాశ్రయత్వప్రసంగాత్
॥, యదప్యుక్తం నైయాయికైః జాత్యాలింగితా వ్యక్తి
శ్శబ్దార్థ ఇతి। తత్ర బ్రూమః । సర్వో హి ధర్మీ ప్రాతిస్వికేన సా
మాన్యేన వా కేనచిద్ధర్మేణ ఘటితో వేద్యతే । గోవ్యక్తిశ్చ న గో
శబ్దాత్ప్రాతిస్వికధర్మఘటితా ప్రతీయతే । నహి ప్రత్యక్షేణే
వాన్యోన్యవిలక్షణజ్ఞానం శబ్దాద్భవతి। కింత్వాకృతిధర్మికతయై
వ। తతశ్చ । విశేష్యం నాభిధా గచ్ఛేత్ క్షీణశక్తిర్విశేషణ ఇతి
న్యాయేన విశేషణభూతా జాతిరేవ శబ్దార్థః । నచ జాతేరుపల

న్యవిలక్షణజ్ఞానం పరస్పరవైలక్షణ్యజ్ఞానం- హి హేతౌ - యథా వ్యక్తిదర్శనాన్నీలారుణాదివైలక్షణ్యజ్ఞానం భవతి తథా శబ్దోచ్చారణాన్న స్యాదిత్యర్థః - తతశ్శబ్దాత్ప్రాతిస్వికధర్మఘటితా న ప్రతీయత ఇతి యోజ్యం-తర్హి కథం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ - కింత్వితి-ఆకృతిర్జాతిర్ధర్మో యస్యాస్సా తథోక్తా తస్యా భావస్తత్తా తయా జాతిఘటితతయైవేత్యర్థః-గోవ్యక్తిశ్శబ్దాత్ప్రతీయత ఇతి పదత్రయమనువర్తతే - గోశబ్దోచ్చారణాద్గోవ్యక్తిర్గోత్వఘటితైవ ప్రతీయత ఇత్యర్థః - అస్తు కింతత ఇత్యత్రాహ- తతశ్చేతి-విశేష్యమితి - అభిధా ముఖ్యార్థాభిధాయినీ శక్తిః విశేషణే జాతౌ క్షీణశక్తిః సమస్తసామర్థ్యా సతీ విశేష్యం న గచ్ఛేత్ - విశేష్యభూతాం వ్యక్తిం స్ప్రష్టుం న శక్నుయాత్ - ఇతి తాంత్రికోక్తప్రక్రియయా విశేషణభూతా జాతిరేవ

శబ్దార్థో ముఖ్యార్థ ఇత్యర్థః - అత్రావధారణేన జాత్యాలింగితవ్యక్తిశ్శబ్దా
ర్థ ఇతి మతమపాస్తమితి బోధ్యం - నను ఉపలక్షణభూతాయా జాతేః కథం వి
శేషణత్వం కథం వా శబ్దార్థతేత్యాశంక్య విశేషణోపలక్షణయోర్వ్యావ
ర్తకత్వసామ్యేఽపి తస్యా ముపలక్షణలక్షణం న లక్ష్యత ఇత్యాహ - న చేతి - జా
తేః - విశేషణభూతాయా ఇతి భావః - తర్హ్యుపలక్షణం కిం లక్షణమిత్యాశం
క్య విశేషణోపలక్షణయోర్వైలక్షణ్యం లక్షయితుముపలక్షణం లక్షయతి - ధ
ర్మిణీతి - ధర్మిణి ధర్మవిశిష్టే కస్మింశ్చిత్పదార్థే ధర్మాంతరేణ ప్రతీయమానధ
ర్మాపేక్షయాఽన్యేన ధర్మేణ వ్యావృత్తతయా ధర్మ్యంతరభిన్నతయా ప్ర
తీతే జ్ఞాతే సతి ప్రతీయమానం ధర్మాంతరం వ్యావర్తకధర్మాదన్యో ధర్మః
ఉపలక్షణం - భవతీతి శేషః - నన్వేతాదృగ్లక్షణలక్షితోపలక్షణశబ్దార్థః
క ఇత్యత ఆహ - యథేతి - కాకవద్దేవదత్తగృహమిత్యత్ర గృహే ధర్మిభూ
తే దేవదత్తగృహే స్వనిష్ఠతృణత్వరూపధర్మేణ యజ్ఞదత్తాదిగృహాద్భి

క్షణత్వం శంకనీయం ధర్మిణి ధర్మాంతరవ్యావృత్తతయా ప్రతీ
తే ధర్మాంతరం ప్రతీయమానముపలక్షణం యథా గృహే ప్రతీ
తే కాకః। ఇహ తు న శబ్దాద్వ్యక్తేర్ధర్మాంతరేణ పూర్వం వ్యావృ
త్తతయా ప్రతీతిః। కింత్వాకృతిధర్మికతయైవేత్యాకృతిర్విశే

న్నతయా ప్రతీతే సతి కాకః ప్రతీయమానధర్మతయా ఉపలక్షణమిత్యర్థః
ఏవం లక్షణలక్షితముపలక్షణం లక్షయిత్వా జాతావుపలక్షణత్వం న లక్ష్యత
ఇత్యాశయేనాహ - ఇహ త్వితి - అత్ర తుశబ్దేన వైలక్షణ్యం జ్ఞాప్యతే - ధ
ర్మాంతరేణ జాత్యపేక్షయాఽన్యేన ధర్మేణ - అయం భావః - శబ్దోచ్చార
ణాజ్జాతిం వినా కేనచిద్వ్యావర్తకధర్మేణ ప్రథమం వ్యక్తేః ప్రతీతిశ్చేజ్జా
తిరుపలక్షణీభవితుమర్హతీతి - తర్హి కేన ధర్మేణ వ్యక్తిప్రతీతిర్భవతీత్య
త్రాహ - కింత్వితి - ఆకృతిధర్మికతయైవ జాతిఘటితతయైవేత్యర్థః - అత్ర వ్య
క్తేః ప్రతీతిరిత్యనువర్తతే - అస్తు కింఫలితమిత్యాహ - ఇతీతి - విశేషణమేవ
నోపలక్షణమిత్యవధారణార్థః - విద్యమానత్వే సతి వ్యావర్తకస్య విశేష
స్యావిద్యమానతయా వ్యావర్తకాదుపలక్షణాన్మహద్వైలక్షణ్యమితి భా
వః - తస్మాద్విశేషణభూతా జాతిరేవ శబ్దార్థ ఇతి పర్యవసన్నం - నను గౌర
నుబంధ్య ఇత్యాదావ్యక్తావేవ శ్రుతిచోదితానుబంధనక్రియాన్వయద

నాత్తస్యాపివశబ్దార్థతాసముచితేత్యాశయేనాహ - నన్వితి-వ్యక్తిమాత్రస్యవ్యక్తేరేవ- నజాతేరితిభావః- సమాధత్తే- ఆకృతీతి- ప్రాణప్రదత్వాజ్జాతిఘటితత్వేనేత్యర్థః-అన్వయధీఃక్రియాన్వయబుద్ధిః-నన్వేవంప్రకారేణాకృతేరానయనాదిక్రియాసాధనత్వసిద్ధౌ వ్యాపారరహితాయాస్తస్యాః కారణత్వాసంభవేనశబ్దార్థతాసంభవతీత్యాశంక్యకారణలక్షణస్యాన్యథాత్వాదిత్యాశయేననవాచ్యమితిసమాధత్తే-నచేతి-నిర్వ్యాపారాయాః తజ్జన్యత్వేసతి తజ్జన్యజనకత్వరూప లక్షణలక్షితవ్యాపారశూన్యాయాఇత్యర్థః- అన్యథాత్వందర్శయతి- నహీతి-వ్యాపారవత్త్వస్యనియతంవ్యాప్యంనభవతిహి- అయంభావః- కారణమాత్రేవ్యాపారవత్త్వాభావేనయత్రకారణత్వంతత్రవ్యాపారవత్త్వమితివ్యాప్త్యసంభవాదిదంలక్షణమనుపపన్నమితి- తత్ర హేతుంప్రతిపాదయతి వ్యాపారోత్పాదఇతి - వ్యా

షణమేవ। నను కార్యాన్వయో వ్యక్తిమాత్రస్యేతి సైవశబ్దార్థ ఇతిచేన్న।ఆకృతిధర్మికైవవ్యక్తి రన్వయినీత్యాకృతావేవాన్వయధీః। నచనిర్వ్యాపారాయాఆకృతేర్న క్రియాసాధనత్వయోగ్యతేతినశబ్దార్థతేతివాచ్యం।నహికారణత్వంవ్యాపారవత్త్వనియతం ।వ్యాపారోత్పాదేవ్యాపారాంతరాభ్యుపగమేనానవస్థాపత్తేః।కింతునియతపూర్వవృత్తిత్వనియతం। తజ్జాతావస్త్యేవ। బుద్ధ్యాహివ్యక్త్యాక్రియాసాధ్యతఇతిధీ

పారస్యోత్పాదేఉత్పత్తౌ - అయమాశయః - వ్యాపారస్యజన్యత్వేనతదుత్పత్తింప్రతివ్యాపారాంతరమభ్యుపగంతవ్యం - తస్యాపితాదృశత్వేనతత్ప్రతీతిప్రతీతాప్రతీతికృదనవస్థాస్యాదితి- తర్హికారణంకింస్వరూపమిత్యత్రాహ - కింత్వితి- నియతపూర్వవృత్తిత్వస్యనియతంవ్యాప్యం-కార్యనియతపూర్వవృత్తికారణమితి లక్షణాభ్యుపగమాద్యత్రకారణత్వంతత్రనియతపూర్వవృత్తిత్వమితినిష్కర్షః- అస్తుకింతతఇత్యత్రాహ-తదితి-తత్ నియతపూర్వవృత్తిత్వం- తతఃక్రియాసాధనత్వసద్భావాదాకృతావేవాన్వయధీరితియుక్తమిత్యాశయః- ననునీరూపాయాజాతేః - కథంక్రియాసాధనత్వమిత్యాశంక్యాహ- బుద్ధ్యేతి-వ్యక్త్యా బుద్ధ్యాహివ్యక్త్యాజాతిఘటితతయాజ్ఞాతాయామేవ సత్యామిత్యర్థః - క్రియా ఆనయనాదిః -

సాధ్యతే- ఇతిహేతోః- ధీద్వారావ్యక్తిజ్ఞానద్వారా - ఆకృతేర్జాతేస్సా
ధనత్వంక్రియాసాధనత్వం- నన్వేకజ్ఞానవిషయయోర్జాతివ్యక్త్యోరేకస్యా
మేవకథంపక్షపాతఇత్యాశంక్యసమాధత్తే- కథమితి- తత్ర హేతుమాహ
ఉక్తోత్తరత్వాదితి- ఏతత్ప్రశ్నస్యేతిశేషః- ఉక్తముత్తరంస్మారయతి-శ
బ్దాదితి - వ్యక్త్యాధీః వ్యక్తివిషయకజ్ఞానం - నన్వాకృతేర్నిర్వికల్పాసహత్వా
త్తస్యాంవ్యక్తిధీహేతుత్వంనసిద్ధ్యతీతిశంకతే - నన్వితి - ఏతత్ -ఆకృతే
ర్వ్యక్తిధీహేతురితివచనం - కుతఇత్యతఆహ-కిమితి-ఆద్యంపరిహరతి-నా
ద్యఇతి-తత్ర హేతుమాహ-ధీభేదాపత్తేరితి - జాతివ్యక్తిజ్ఞానయోర్భేదాం
గీకారేఽనుభవవిరోధోఽపసిద్ధాంతశ్చాపతతీతిభావః ....

ద్వారాప్తిసాధనత్వమాకృతేః । కథంపునరాకృతివ్యక్త్యోరేక
ధీవేద్యత్వేప్యాకృతేరేవశబ్దార్థతానవ్యక్తేరితిన । ఉక్తోత్తర
త్వాత్ ।శబ్దాద్వ్యక్త్యాధీరాకృతిధర్మిణ్యేవజాయతే । నప్రాప్తి
స్త్వేకేనధర్మాంతరేణాస్యాస్స్ఫూర్తిరిత్యుక్తమేవ । నన్వేతద
యుక్తం। కిమాకృతిఃప్రతీతావ్యక్తిధీహేతురుతాప్రతీతావా ।
నాద్యః । ధీభేదాపత్తేః।నద్వితీయః। హేతుత్వాసంభవాత్ ।త
థాచ।శబ్దధీవిషయత్వమపికథంవ్యక్తేః। అన్యవ్యావృత్తవిశేష
రూపాహివ్యక్తిః । నచశబ్దాత్తథాప్రతీతిరితిచేన్నైవం । నహ్యా
జ్ఞాతాజ్ఞాతా వాఆకృతిర్వ్యక్తిధీహేతుః। కింతుజ్ఞాయమానావ
స్థైవ। ద్వివిధాహిలోకేపదార్థాః స్వతంత్రాఃపరతంత్రాశ్చే

ద్వితీయంపరిహరతి-నద్వితీయఇతి - తత్ర హేతుమాహ- హేతుత్వాసం
భవాదితి - బద్ధస్య పలాయన వదబుద్ధస్య హేతుత్వంనసంభవతీతిభావః
నన్వేవంసతి వ్యక్తేశ్శబ్దజ్ఞాన విషయత్వం కథమిత్యతాహ - తథాచేతి-
తథాచ జాతౌవికల్పాసహాయాంసత్యాం - వ్యక్తేరితి - అతాపిశబ్దే
నాకృతేర్వ్యక్తిధీహేతుత్వందూరాపాస్తమెవేతిసూచ్యతే- వ్యక్తిస్వ
రూప నిరూపణపూర్వకం తస్యాశ్శబ్దజన్యజ్ఞానావిషయత్వ మేవప్రతిపా
దయతి-అన్యేతి-నచేతి - తథాఅన్యవ్యావృత్తవిశేషాకారేణేత్యర్థః-ప్రతీతి
ర్న-వ్యక్తేరితిపరిణామెనానువర్తతే-గోవ్యక్తిశ్చనగోశబ్దాత్ ప్రాప్తిస్వేకధ
ర్మఘటితాప్రతీయతఇతిత్వయైవోపపాదితత్వాదిత్యాశయః - నైవమి

త్యాదినా సమాధత్తే-నహీతి-కింత్వితి-ద్వివిధా ఇతి - ద్వైవిధ్యం దర్శయతి-స్వతంత్రా ఇతి-స్వతంత్రా దండాదయః-పరతంత్రా జాత్యాదయః-తత్రేతి-ప్రాతిస్వికం రూపం విశేషాకార ఇత్యర్థః-పరతంత్రం జాతేర్వ్యక్త్యవినాభూతత్వాదితి భావః,భవతు కిం తత ఇత్యత్రాహ-తదితి-పరతంత్రీభూతగోత్వాదీత్యర్థః-కర్తృ-శబ్దాత్ స్ఫురంతీ అంతర్భావితా స్వస్ఫూర్తావంతర్భావం ప్రాపితా చ ధర్మిభూతవ్యక్తిర్యస్మింస్తత్తథోక్తం - తథావిధమేవ స్ఫురతి-అవధారణార్థమాహ-నాన్యథేతి-అన్యథా వ్యక్తిస్ఫూర్తిం వినా - అత ఇతి-ధీభేదాపత్తిర్న-జాతివ్యక్త్యోరితి శేషః - వ్యక్తేరితి- అత్రాపీత్యత ఇత్యనువర్తతే- నన్వాకృతేః ప్రాతిస్వికం రూపం పరతంత్రమిత్యుక్తం కిం రూపం పారతంత్ర్యమిత్యాశంక్య తద్దర్శయతి- ఇదమితి - అపర్యవసానం పర్యవసానాభావః-పారతంత్ర్యమితి యావత్ -తదపి - ఇదం వక్ష్యమాణ

తి। తత్ర స్వతంత్రాణాం జ్ఞాతానామేవ హేతుత్వం । పరతంత్రాణాం తు జ్ఞాయమానతయైవ । తత్రాకృతేః ప్రాతిస్వికం రూపం పరతంత్రం। తచ్ఛబ్దాత్స్ఫురదంతర్భావితధర్మిభూతవ్యక్తికమేవ స్ఫురతి । నాన్యథా।అతో న ధీభేదాపత్తిః। వ్యక్తేశ్శబ్దధీవిషయత్వం చ సిద్ధం।ఇదమేవాపర్యవసానమపి । యదంతర్భావితధర్మికా ధర్మధీరితి।అత ఏవాక్షేపాదనుమానాదర్థాపత్తేర్వా వ్యక్తిధీరితి నిరస్తం । నన్వేవం వ్యక్తేరపి శబ్దజన్యధీవిషయత్వేత

మేవ-యదితి- ధర్మధీరాకృతిరూపధర్మజ్ఞానం-అంతర్భావితో ధర్మీ యస్యాం సా తథోక్తా-తథావిధేతి యత్ ఇదమేవేతి సంబంధః- జాతిస్ఫూర్తేస్స్వాంతర్వ్యక్తిస్ఫూర్తిం వినా పర్యవసానాభావాత్తత్పారతంత్ర్యమితి భావః-అత ఏవేతి - స్వస్ఫూర్త్యంతర్భావితధర్మిభూతవ్యక్తిస్ఫూర్తికత్వాదేవ-అస్య నిరస్తమిత్యనేన సంబంధః - ఆక్షేపాదితి - వాచ్యభూతయా జాత్యా వ్యక్తిరాక్షిప్యత ఇతి కేచిత్ - అనుమీయత ఇత్యన్యే - వ్యక్తిం వినా జాత్యన్యథానుపపత్త్యా వ్యక్తిః కల్ప్యత ఇత్యపరే - ఏవం మతభేదేన వ్యక్తిధీరితి నిరస్తం - కారణాంతరనైరపేక్ష్యేణ వాచ్యభూతజాతిస్ఫూర్త్యావేన వ్యక్తిస్ఫూర్తేరపి జాయమానత్వాదితి భావః - తర్హి జాతేరివ వ్యక్తేరపి వాచ్యతాపతతీతి శంకతే-నన్వితి-వ్యక్తేరపి జాతేరివేత్యపి శబ్దార్థః- శబ్దజన్యధీవిష

యత్వేశబ్దజన్యజ్ఞానవిషయత్వే సతీత్యర్థః-తస్యాంవ్యక్తావపి - వాచ్యతాపత్తిః ఘట్టకుటీప్రభాతవృత్తాంతన్యాయేనపునర్జాత్యాలింగితవ్యక్తేరేవవాచ్యార్థతాసిద్ధ్యతీతిచేన్నైవమిత్యాదినాపరిహరతి-యస్మాదితి - ఆకృతిరూపస్యధర్మస్యస్వభావాదేవ-యత్నాంతరంవినేత్యవధారణార్థః - వ్యక్తేరంతర్భావః-భవతీతిశేషః - గోత్వాదౌగవాదేరంతర్భావస్యానైసర్గికత్వాదితిభావః-తస్మాదితి-అంశద్వయందర్శయతి - ఆకృతిరితి ॥ ననూభయోరప్యవిశేషాద్వ్యక్త్యంశేప్యనుకోశః కార్య ఇత్యాశంక్య తయోర్వైలక్షణ్యమస్తీత్యాహఅత్రేతి ॥ అత్రాంశద్వయే-అనన్యలభ్యశ్శక్తితరాలభ్యోయఆకృత్యంశస్తస్యస్ఫూర్తౌ- ఏతేనవ్యక్త్యంశస్యాన్యలభ్యత్వమస్త్యేవేతిసూచితం-శబ్దశక్తికల్పనేసతి-అగతికత్వాచ్ఛబ్దశక్తౌకల్పితా

స్యామపిశబ్దశక్తిరితివాచ్యతాపత్తిరితిచేన్నైవం। యస్మాదేవమాకృతిధర్మస్వభావాదేవవ్యక్త్యంతర్భావః తస్మాదేవాత్రగవాదిశబ్దవిషయేయస్యాంస్ఫూర్తౌశక్తిఃకల్ప్యతేతత్రసాద్వ్యంశా। ఆకృతిరేకోంశో వ్యక్తిరన్యః। అత్రానన్యలభ్యాకృత్యంశస్ఫూర్తౌశబ్దశక్తికల్పనేవ్యక్త్యంశస్ఫూర్తేరంతర్భావోఽవర్జనీయతయాభవతి।అనన్యలభ్యవిషయత్వాచ్ఛబ్దశక్తికల్పనాయాః। ఏవంచవ్యక్త్యంశోఽకారణకస్స్యాదితిచోద్యంచనిరస్తం। నాంతరీయకస్యపృథక్కారణాపేక్షాభావాత్ । అతఏవనవిశిష్టస్యవాచ్యతా । శక్తికల్పనాగౌరవాచ్చ। నచాశాబ్దికమతవదుభ

యాంసత్వామిత్యర్థః-ఉక్తార్థేసమ్మతిందర్శయతి- అనన్యలభ్యేతి-అనన్యలభ్యశ్శబ్దార్థఇతితాంత్రికాః - ఏతేనతస్యామపిశబ్దశక్తిరితివాచ్యతాపత్తిరితి నిరస్తమితిజ్ఞేయం - చోద్యమాక్షేపశ్చ - చోద్యమాక్షేపాభియోగావిత్యమరః - పూర్వోక్తవాచ్యతాపత్తిసముచ్చాయకశ్చకారః తత్రహేతుమాహ- నాంతరీయకస్యేతి - నాంతరీయకస్యావర్జనీయస్య యేనవినాయన్నభవతితన్నాంతరీయకమితిపారిభాషికం-శక్తీతి- విశేషణే శక్త్యనిర్వాహేవిశిష్టేశక్తికల్పనాయాం గౌరవంభవేదితిభావః-ననుమాస్తువిశిష్టేశక్తిః- జాతివ్యక్త్యోరుభయోరపివాచ్యతాభవత్విత్యాశంక్యపరిహరతి-నచేతి-అశాబ్దికమతవన్నైయాయికమతఇవ- అత్రోపహాసార్థ

వశాబ్దికశబ్దగ్రహణం- ఉభయాపేక్షయా- కేవలజాతేరిత్యాదినామిళి
తయోఃప్రవృత్తినిమిత్తత్వముపపద్యతఇత్యంతేన ప్రతిపాదితప్రక్రియ
యోభయాపేక్షేతిభావః- ఉభయార్థయోర్జాతివ్యక్త్యోర్విషయత్వస్యశ
బ్దశక్తివిషయత్వస్యస్వీకారశ్చన నోపపన్నః-తత్ర హేతుమాహ - శక్తేరి
తి-ఏవేతి-అత్రాపిసఏవహేతురితిభావః-నిగమయతి-ఇతీతి- సర్వంజాతౌ
శక్తినిర్వాహకంయుక్తిజాలం- అవదాతంపరిశుద్ధం - అనవద్యమితియావ
త్ ౧౨, ఫలితమాహ-తదితి-చతుర్విధత్వం- చతుష్టయీశబ్దానాంప్రవృ
త్తిరితివైయాకరణమతేచాతుర్విధ్యం-ఏకవిధత్వం- అనన్యలభ్యశ్శబ్దార్థ ఇ
తిమీమాంసకమతేజాతేరేవశబ్దార్థత్వాత్-వ్యవతిష్ఠతేవ్యవస్థితంభవతి- త
ద్వాచకఇతి- వాచ్యచాతుర్విధ్యమతేవాచకచాతుర్విధ్యం తదేకవిధత్వ

యాపేక్షయోభయార్థవిషయత్వస్వీకారః । శక్తైరనన్యలభ్య
విషయత్వాదేవేతిసర్వమవదాతం ౧౨, తదేవంమతభేదేన
జాత్యాదిచతుష్టయస్యజాతేరేవవాసంకేతనికేతనత్వే స్థితే
వాచ్యస్యార్థస్య చతుర్విధత్వమేకవిధత్వమేవవా వ్యవతిష్ఠ
తేతద్వాచకశ్శబ్దోపితథైవవ్యవస్థితోభవతి ౧౩, అథాభిధాం
లక్షయతి॥ముఖ్యార్థగోచరాతస్య వ్యాపృతిఃకథ్యతేభిధా ॥త
స్యవాచకస్య। ఇంద్రియాణామివశబ్దానామపిపదార్థప్రతీతి
జననానుగుణః పరిస్పందపరిణామవిలక్షణోవ్యాపారోంగీక

మతేతదేకవిధత్వంచయుక్తమేవేతిభావః ౧౩, అథేతి - వాచ్యవాచకని
రూపణానంతరమిత్యర్థః-ముఖ్యేతి - ముఖ్యస్సాక్షాత్సంకేతితోర్థస్స
గోచరోయస్యాస్సాతథోక్తా-శక్తిరేవాభిధేత్యభిధానం- సాక్షాదిత్యాది
నానిరూపితస్యవాచకస్యవ్యవహితత్వాత్తచ్ఛబ్దార్థమాహ-తస్యేతి- నను
శబ్దేషువ్యాపారఃకథమస్తీత్యాశంక్యాహ - ఇంద్రియాణామితి-పరిస్పం
దశ్చలనక్రియా-పరిణామోరూపాంతరాపత్తిః-తాభ్యాంవిలక్షణః-చక్షు
రాదీనిపరిస్పందేనఘటపటాదివిషయేషుప్రవిశ్య తత్ప్రతీతింజనయంతీతికే
చిత్-ఇంద్రియాణాం విషయసన్నికర్షాత్తదాకారాకారితతయాతత్ప్ర
తీతిర్భవతీత్యన్యే-శబ్దవ్యాపారస్తుతద్విలక్షణః - అస్తుతద్వైలక్షణ్యంకిం
రూపోయమిత్యత్రాహ-సచేతి-చస్త్వర్థః- కోష్ఠగత్యా లంతర్జ్ఞానే నేనని

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

శ్చలచిత్తేనేతియావత్ - కోష్ఠఃకుసూలేచాత్మీయేకుక్షేరంతర్గృహస్యచ|
గతిర్మార్గేదశాయాంచజ్ఞానేయాత్రాభ్యుపాయయోరిత్యుభయత్రాపి
శ్వః-సంగతిప్రతిసంధానంశబ్దార్థయోస్సందర్భపర్యాలోచనమాత్మాస్వ
భావోయస్యసతథోక్తః - నన్వాత్మనిష్ఠస్యబుద్ధివిశేషస్యకథంశబ్దవ్యాపా
రత్వనిశ్చయఇత్యత్రాహ- సచేతి - శబ్దధర్మత్వేనేతి-శబ్దదర్శనసముద్బుద్ధ
త్వాత్తద్వ్యాపారఇత్యౌపచారికోయంవ్యవహార ఇత్యాశయః - ఇతి
ప్రాంచః-నవయమిత్యాకూతం- ఆహురితిశేషః - తద్వచనస్యవికల్పా
గ్రహత్వాదవశ్యమభ్యుపగంతవ్యమితిభావః-తాంవిభజతే-సేతి-ద్వైవిధ్య
దర్శయతి-రూఢిపూర్వికేతి-రూఢిఃప్రసిద్ధిర్యోగోఽవయవసంబంధః ౧౪
ఆద్యాముదాహరతి-శ్రీరామేతి- అత్రశ్రీరామయోఃక్వచిదంశేఽభేదా
భిసంధిః-చరణపవారవిందంతస్మిన్-ముక్తిపదంముక్తిస్థానం- బంధనసా

రణీయః । సచకోష్ఠగత్యావిచార్యమాణస్సంగతిప్రతిసంధా
నాత్మకోబుద్ధివిశేషఏవ। సచాత్మనిష్ఠోపిశబ్దధర్మత్వేనవ్యవహ్రి
యతఇతిప్రాంచః।సాద్వివిధా।రూఢిపూర్వికాయోగపూర్వి
కాచేతి ౧౪, తత్రాద్యాయథా ॥ శ్రీరామచంద్రభవతశ్చ
రణారవిందేరేణుంకథంమధుచముక్తిపదంవదంతి। యద్రేణు
నా మునిరవాపకళత్రబంధం రత్నాకరోపి మకరందరసైర

నయోస్తయోర్ముక్తిపదత్వవచనమనుపపన్నమిత్యర్థః-యద్యస్మాత్ - రే
ణునాఅర్థాత్పాదపద్మపరాగేణ-మకరందరసైః గంగారూపమరందధా
రాభిః-రత్నాకరోపి- అత్రాపిఃకళత్రబంధమిత్యనువర్తతే- భర్తృశా
పాచ్ఛిలారూపిణ్యాహల్యాశ్రీరామపాదపంకజరజస్స్పర్శవిధూతపాత
పునర్భర్తారమాపేతిరామాయణీకథాత్రానుసంధేయా- అత్రనిందయా
స్తుత్యభివ్యక్తేర్వ్యాజస్తుతిరలంకారః - ఉక్తిర్వ్యాజస్తుతిర్నిందాస్తు
త్యాంస్తుతినిందయోరితిలక్షణాత్ -చరణేఽరవిందత్వారోపస్యతన్నిష్య
ందాయాంగంగాయాం మకరందత్వారోపస్యచ హేతుహేతుమద్భా
వాత్పరంపరితరూపకమితి తయోరనుగ్రాహ్యానుగ్రాహకభావాదంగాం
గిభావేనసంకరః - అత్రరత్నానామాకరోరత్నాకరఇతియోగోప్యస్తి
తథాపిరూఢిర్యోగమపహరతీత్యుక్తత్వాద్రూఢఏవాయమపీత్యాశయః

హ-అత్రేతి ॥ ౩౪ ॥ ద్వితీయాముదాహరతి-కాకుత్స్థేతి ॥ శరా బాణాప వజలానివర్షతీతితథోక్తే-శరోదధ్యాద్యగ్రసారే బాణకాండేత్ర్యణాంతరే - శరంతునీరఇతిరత్నమాలా-నాదోజ్యాఘోషోగర్జితంచ- యద్యపినభోభాగస్థితానామమరాణాం రామరావణసంప్రహారసమవలోకనసమయె సమున్నమితాస్యత్వముసంభావితమేవ - తథాపితచ్ఛరాసారోగ్రనిర్ఘోషనీరంధ్రిగుణఘోషదిగ్భాగింతిసంభావింతవమోన్ముఖత్వమభూదిత్యాకూతం-అత్రరూపకోపమయోరంగాంగిభావేనసంకరః - అత్రకార్ముకాదీనాంకేషాంచిద్యోగరూఢత్వేపికకుదిత్యస్తీతికకుత్స్థస్తద్గోత్రస్యాపత్యంపు

వింఽదణ్ ॥అత్రసర్వేశబ్దారూఢాః॥ ౩౪ ॥ ద్వితీయాయథా ॥
కాకుత్స్థకార్ముకాంభోదేశరవర్షిణినాదిని । నృత్తవంతఃక్ర
తుభుజఃకలాపినఇవోన్ముఖాః॥అత్రసర్వేపియౌగికాః॥౩౫॥*
ఇతి శ్రీమత్త్రిభువనపవిత్రహరితగోత్రావతంస వారాణశి
వంశపద్మాకరప్రభాతభానునా పదవాక్యప్రమాణపారావా
రపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయ పర్వతనాథసూరి పండిత
మండలేశ్వరసూనునా శ్రీయల్లమాంబాగర్భరత్నాకరపారి
జాతేననిర్మలాచారపూతేనచతుర్దశవిద్యావిభూషణవతా ధ
ర్మసంఖ్యావతా విరచితే శ్రీమద్రఘుకులతిలక యశోఘనసా
రసురభితే సాహిత్యరత్నాకరనామస్యలంకారశాస్త్రే వాచ
కశబ్దార్థవృత్తినిరూపణం నామద్వితీయస్తరంగః- ******
ఆస్థామందిరమిందిరా ... విజయతేసాహిత్యరత్నాకరః॥
ధర్మాంతర్వాణి... రఘుపతివిభుకేఽయంద్వితీయస్తరంగః

మానాక-కుత్స్థఇతి శరాన్బాణాంచ్ఛరాణిజలానివర్షతీతిచ ప్రాయోయౌగికత్వాచ్ఛత్రిన్యాయేనయౌగికాపవేత్యాశయేనాహ- అత్రసర్వేపియౌగికాఇతి-శబ్దాఇత్యనువర్తతే ॥౩౫॥ ఇతీత్యాదిగద్యంవ్యాఖ్యాతం - నామైతిప్రసిద్ధా - నామప్రాకాశ్యసంభావ్యక్రోధోపగమకుత్సనఇత్యమరః॥ఆస్థారమందిరమిత్యాదిశ్లోకద్వయమపివ్యాఖ్యాతం॥ ....*

ఇతి శ్రీమల్లాదిలక్ష్మణసూరివిరచితే సాహిత్యరత్నాకర
వ్యాఖ్యానేమండరాఖ్యానేద్వితీయః ప్రస్థః ·

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

లక్షణాతరంగప్రారంభః - 3

అథలక్ష్యలక్షకలక్షణాలిలక్షయిషురుత్తరతరంగప్రారంభాయసం
గతిందర్శయతి-ఏవమితి। తా వాచ్యవాచకాభిధా మూలంయాసాం తాసాం
భావస్తత్తాతయా-వాచ్యార్థమూలోలక్ష్యార్థః- వాచకమూలోలక్షకః
అభిధామూలాలక్షణేతివివేకః-శబ్దంలక్షకశబ్దమిత్యర్థః-యఇతి-లక్షణస్యల
క్షకలక్షణస్యార్థ ఇత్యర్థః-వాచకాదీతి-ఆదిపదేనవ్యంజకస్సంగృహ్యతే ౧
ఏవం లక్షకం నిరూప్యలక్షణానిరూపణాయావసరందర్శయతి - నన్వితి.

ఏవంవాచ్యవాచకతద్వృత్తీర్నిరూప్యసంప్రతితన్మూలకత
యా లక్ష్యలక్షకతద్వృత్తీర్నిరూపయితుమర్థజ్ఞానస్య శబ్దజ్ఞా
నపూర్వకత్వాత్పూర్వంశబ్దంనిరూపయతి ॥ యోఽర్థంలక్షణ
యాశబ్దోబోధయేల్లక్షకోహ్యసౌ। లక్షణయాఽర్థప్రతిపాద
కశ్శబ్దోలాక్షణికఇతిలక్షణార్థః। లక్షణయేతివాచకాదివ్యావృ
త్తిః ౧, నను కేయంలక్షణా యద్యోగాచ్ఛబ్దస్యలాక్షణికతే
త్యపేక్షాయాం లక్షణాయాస్సామాన్యలక్షణమాహ ॥ వా
చ్యార్థబాధేతద్యోగేరూఢితోవాప్రయోజనాత్।యయాన్యం
బోధయేచ్ఛబ్దోవ్యాపృత్యాసాస్యలక్షణా॥అన్యమర్థం । అస్య
అపేక్షాయామాకాంక్షాయాం - ననులక్షకనిరూపణానంతరంలక్ష్యమ
రూప్యకథంలక్షణాయాలిలక్షయిషేతి చేల్లక్షణాబోధమంతరేణ లక్ష్యస్య
దుర్బోధత్వాత్తన్నిరూపణేనైవతన్నిరూపణమపిభవతీతిబోధ్యం- వాచ్యా
ర్థబాధఇతి - వాచ్యార్థేముఖ్యార్థస్వీకారేబాధః ప్రమాణపరాహతత్వం
స్మింత్సతి-ఇమమేవార్థమగ్రే సిద్ధాంతత్వేనకవిర్వివరీవరిష్యతి - తద్యో
తేనముఖ్యార్థేనలక్షయితుమభిమతస్యసంబంధే- వాచ్యార్థబాధతద్యోగ
సాధారణ్యేన-రూఢిః ప్రయోజనంవావికల్పేనలక్షణాబీజం - లక్షణాస

గ్రహస్తూత్తరార్ధేనేతిజ్ఞేయం- ఏతేనరూఢిలక్షణా ప్రయోజనలక్షణాచేతి
ద్వైవిధ్యముక్తంభవతి - లక్షణాప్రయోజకానిలక్షణాబీజానీత్యర్థః ౨.
అర్థేపిలక్షకత్వంప్రతిపాదయితుంశంకతే-నన్వితి - నాద్యఇత్యాద్యంపరి
హరతి-తత్రహేతుంప్రతిపాదయతి-తస్యేతి-అయంభావః-శబ్దైఽభిధయా
ఽభిధేయమభిధాయవిరతవ్యాపారే సకృదుచ్చరితశ్శబ్దోనవృత్తిద్వయ
మర్హతీతినిషేధాత్పునస్తస్మిన్లక్షణా రూపవ్యాపారస్యానంగీకార్యత్వా
దితి-ద్వితీయంపరిహరతి-నద్వితీయఇతి-తత్రహేతుందర్శయతి- అర్థస్యేతి-
అయమాశయః- ఆలంకారికసమయవిరోధాదర్థవ్యాపారత్వమప్యనుపప
న్నమితి-ఉచ్యతఇతి- సముచితోత్తరమితిశేషః-వాచ్యార్థేతి-ఆరోపితఇతి-
ఆరోపితత్వవిశేషణేన వస్తుతోర్థవ్యాపారశ్శబ్దేత్యారోపితఇతి భేదావగ

శబ్దస్య।ముఖ్యార్థబాధః। సంబంధః। ప్రసిద్ధిప్రయోజనయోర
న్యతరచ్చలక్షణాప్రయోజకానీత్యర్థః ౨, ననుకింశబ్దస్యలక్షక
త్వమర్థస్యవా । నాద్యః।తస్యస్వార్థప్రకాశనమాత్రేణోప
రతవ్యాపారస్య పునర్వ్యాపారాంతరాయోగాత్ । నద్వితీ
యః।అర్థస్యలక్షకత్వేశబ్దవ్యాపారోలక్షణేత్యంగీకారవిరోధా
దితిచేత్।ఉచ్యతే। వాచ్యార్థవ్యాపారఏవలక్షణా వాచకేస
మారోప్యతే। నచశబ్దవ్యాపారతాంగీకారవిరోధః।ఆరోపితశ్శ
బ్దవ్యాపారోలక్షణేత్యభ్యుపగమాత్ ౩. నన్వర్థస్యైవలక్షకత్వే
కథమజహత్స్వార్థాయాంస్వార్థాంశేవృత్తివిరోధాభావః। కేవ

మాన్నవిరోధగంధఇతి ౩, నన్వర్థ ఏవలక్షకశ్చేత్తర్హ్యచిద్బాధతేతత్పరి
హారఃకథమితిశంకతే- నన్వితి ॥ ఆరోపితశ్శబ్దవ్యాపారఇత్యుక్తత్వాదర్థ
స్యైవేత్యవధారణం - లక్షకత్వేలక్షణయాన్యార్థప్రతిపాదకత్వేసతిఅ
జహత్స్వార్థాయాంసాతస్యాంకుంతాఃప్రవిశంతీత్యాదౌ- స్వస్యకుంతశ
బ్దస్యయోర్థస్తద్రూపాంశే - కుంతవిశిష్టపురుషరూపార్థాంతరాంశస్యవి
ద్యమానత్వాత్స్వార్థాంశఇత్యుక్తం-వృత్త్యోర్లక్షణయోర్విరోధస్తస్యా
భావఃపరిహారఃకథమితిపూర్వఃపక్షః-అయంభావః - తథాసతిలక్షకస్య
కుంతరూపార్థస్య కుంతవిశిష్టపురుష రూపలక్ష్యార్థప్రవిష్టత్వాదేకస్యైవ
కుంతరూపార్థస్య లక్షకత్వంలక్ష్యత్వంచేతి లక్షణాద్వయాపత్తేర్వ్యతి

విరోధే ప్రాప్తే తత్పరిహారః కథం భవతీతి। సమాధత్తే- కేవలేతి-అయంభా వః - కేవలస్యార్థస్య లక్షకత్వం తత్సహితస్యాన్యస్య లక్ష్యత్వం చేతి లక్ష్యలక్షకభేదస్య సద్భావాద్వృత్తివిరోధో న ప్రసజతీతి జానీహీతి - ప్రతిపాదకతాసంబంధేన లక్షకే విషయతాసంబంధేన లక్ష్యే చ లక్షణాయాః స్థితిరితి వివేకః - కేచిత్తు వృత్తివిరోధ ఇత్యత్రాభిధాలక్షణయోర్విరోధ ఇత్యామనంతి-తదసత్ - అత్రార్థస్య లక్షకత్వేన శబ్దమాత్రవ్యాపారభూతాయా అభిధాయాస్తత్రాప్రసక్తేః - కేవలేత్యాదివిరోధపరిహారగవాక్యే చ లక్ష్యలక్షకభేదసద్భావాదిత్యనేన కేవలస్య లక్షకత్వం సముదాయస్య లక్ష్యత్వమితి లక్ష్యలక్షకయోర్భేదప్రతిపాదనాదేకస్మిన్నర్థే లక్షణాద్వయాపత్తిరితి పూర్వపక్షవాక్యతాత్పర్యావగతేశ్చ- నను యద్యపి స్వార్థం ప్రత్యాయ్యా

లసముదాయభేదేన లక్ష్యలక్షకభేదసద్భావాదిత్యవేహి। నన్వర్థధర్మస్య శబ్దాధ్యారోపే కిం నిమిత్తమితి చేచ్ఛబ్దప్రతిపాదితస్యైవార్థస్య లక్షకత్వాదితి వదామః। న హి శబ్దవ్యాపారసంస్పర్శమంతరేణార్థోఽర్థాంతరం లక్షయితుమీష్టే। అన్యథా ప్రమాణాంతరోపనీతానామర్థానాం లక్షకత్వప్రసంగాత్ । అతోఽర్థవ్యాపారోఽపి శబ్దమహిమ్నా ప్రాప్తత్వాచ్ఛబ్దవ్యాపార ఇత్యుచ్యతే-అతఏవ సాంతరార్థనిష్ఠశ్శబ్దవ్యాపారో లక్షణేత్యాశ్రియతే ౪ .

వాచ్యార్థబాధ ఇత్యనేన వాచ్యార్థస్వీకారే వాక్యప్రామాణ్యా

పరతవ్యాపారస్య శబ్దస్య పునర్వ్యాపారాంతరాయోగాదర్థస్యైవ లక్షకత్వముపపద్యతే-తథా సత్యర్థవ్యాపారభూతాయా లక్షణాయాశ్శబ్దాధ్యారోపోఽనుపపన్న ఇత్యాశంక్య సమాధత్తే-నన్వితి-శబ్దప్రతిపాదితస్యైవేతితాఽవధారణేన ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాంతరప్రాప్తానాం ప్రవాహాదిరూపార్థానాం లక్షకత్వం న సంభవతీతి జ్ఞాప్యతే-ఇతి నిమిత్తమితీత్యర్థః-ప్రతిపాదితార్థమేవ ద్రఢయతి-నహీత్యాదినా- నను లక్షణాయా ఉభయవ్యాపారత్వే సర్థకిం వైలక్షణ్యమిత్యాశంక్యాహ-అతఏవేతి- అంతరేణ వ్యవధానేన సహితస్సాంతరస్స చాసావర్థశ్చ సాంతరార్థః వాచ్యార్థవ్యవహితస్తీరాదిస్తన్నిష్ఠం తాత్పర్యం యస్య స తథోక్తః - ఏతేనావ్యవహితార్థనిష్ఠార్థవ్యాపారోపీతి సూచ్యతే ౪. ఏవం లక్షణాం విమృశ్య సంప్రతి తల్లక్షణం విభ్య

తి - వాచ్యార్థబాధ ఇతి। వివక్షితార్థమాహ - వాచ్యార్థస్వీకార ఇతి - అన్యథా ప్రతిపాదనమనుపపన్నమిత్యాహ - నత్విత్యాదినా - వాచ్యస్య ముఖ్యార్థస్య అర్థేన వాక్యార్థేన బాధస్సంబంధానుపపత్తిః - అర్థాంతరమాహ - నాపీతి - న వివక్ష్యతే - ఏవంరూపార్థద్వయస్యాపాతమధురత్వాదితి భావః ౫, అవ్యాపకమేకం లక్షణాలక్షణం దర్శయతి - వాచ్యస్యేతి - తత్సంబంధవశేన వాచ్యార్థసంబంధవశేన - ప్రాప్తస్య - తీరాదేరితి శేషః - క్వచిదవ్యాప్తిం దర్శయతి - నహీతి - హి యస్మాత్ - తల్లక్షణం నాస్తీతి సంబంధః - అత్రాపిశబ్దేన గంగాయాం ఘోషః ప్రతివసతీత్యాదావస్తీతి సూచ్యతే - ద్విషద్గృహే భోక్తుం ప్రవృత్తం ప్రతి సుహృదా విషం భుఙ్క్ష్వేతి ప్రయుక్తత్వాద్విషపదస్య ద్విషదన్నే భుఙ్క్ష్వేత్యస్య మా భుంక్థా ఇత్యర్థేచ వాచ్యార్థహానపూర్వకం ప్రవృత్తత్వాజ్జహద్వాచ్యా - అత్రాదిశబ్దేన - ఉపకృతం బహు యత్ర కిముచ్యత ఇత్యాది గృహ్యతే - అవ్యాప్తిహేతుమాహ - సర్వేషామితి - లక్షకత్వేన హేతునా - వాచ్యార్థస్యాబాధాత్ - బాధశబ్దస్యాత్ర తన్మతే సంబంధానుపపత్త్యర్థకత్వేన సంబంధోపపత్తేరిత్యర్థః - అయం భావః - గంగాయాం ఘోషః ప్రతివసతీత్యాదౌ తు సర్వపదానామలక్షకత్వాద్వాచ్యార్థస్య వాక్యార్థే సంబంధానుపపత్తిస్సంభవతి - అత్ర తు సర్వపదానాం లక్షకత్వేన వాచ్యార్థస్యాప్యన్వయసంభవాత్సంబంధోపపత్తిరితి - అస్మత్పక్షావలంబనే తు వాచ్యార్థస్వీకారే వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తిరక్షతేతి వ్యజ్యతే - సుహృద్వచనే విషభక్షణోపదేశరూపార్థస్యానుపపన్నత్వాత్ ౬, ద్వితీయమవ్యాపకం లక్షణమాహ - యదపీతి - ఏతత్పదద్వయమగ్రేతచ్ఛబ్దేనా

నుపపత్తిర్వివక్ష్యతే నతు వాచ్యస్య వాచ్యేన వాక్యార్థేన సంబంధానుపపత్తిః। నాపి ముఖ్యార్థస్వీకారే ప్రత్యక్షాదిప్రమాణవిరోధో వా వివక్ష్యతే ౫, అతఏవ తదుభయవివక్షయా ప్రవృత్తం కైశ్చిదుక్తం లక్షణాలక్షణద్వయమవ్యాప్తిదూషితం। తథాహి॥ వాచ్యస్యార్థస్య వాక్యార్థే సంబంధానుపపత్తితః। తత్సంబంధవశప్రాప్తస్యాన్వయాల్లక్షణోచ్యత ఇతి యల్లక్షణం తదవ్యాపకం। నహి విషం భుఙ్క్ష్వేత్యాదావపి తల్లక్షణమస్తి। సర్వేషాం పదానాం లక్షకత్వేన వాచ్యార్థాబాధాత్ ౬.

స్వేతి-మానాంతరేతి- మానాంతరవిరోధే ప్రత్యక్షాదిప్రమాణవిరోధే సతి. ముఖ్యార్థేనావినాభూతే ప్రతీతిః ముఖ్యార్థావినాభూతవిషయక ప్రతీతిః. ఇతియదపిలక్షణాలక్షణంతదప్యవ్యాపకం - కుతాఽవ్యాప్తిరిత్యతాఽహ. కుండపాయినామితి - కుండానామత్సరుశూన్యాశ్చమసాస్తైస్సోమంపిబంతీతికుండపాయినః - తేషామయనేతన్నామకేసత్రయాగవిశేషే-మాసం కృత్స్నేఽపిమాసే- కాలాధ్వనోరత్యంతసంయోగఇతిద్వితీయా - అగ్నిహోత్రంజుహోతికరోతి- సుబంతతిజంతయోరేకార్థత్వే తిజంతస్యకరోత్యర్థకత్వనియమాత్ - ఇత్యత్రావ్యాపకత్వాత్తదప్యవ్యాపకమితిపూర్వేణసంబంధః- అగ్నిహోత్రశబ్దంవ్యాకుర్వన్నవ్యాప్తిందర్శయతి. తథాహీతి-యావజ్జీవమగ్నిహోత్రంజుహోతీత్యత్ర- విషయవాక్య ఇతిశేషః - నిత్యాగ్నిహోత్రనామత్వంనిత్యాగ్నిహోత్రనామపరత్వ

యదపి।మానాంతరవిరోధేతుముఖ్యార్థస్యపరిగ్రహే।ముఖ్యార్థేనావినాభూతే ప్రతీతిర్లక్షణోచ్యతఇతిలక్షణాలక్షణంతదప్యవ్యాపకం। కుండపాయినామయనేమాసమగ్నిహోత్రంజుహోతీత్యత్రైతల్లక్షణస్యావ్యాపకత్వాత్ । తథాహి । యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యత్రాగ్నిహోత్రపదస్యనిత్యాగ్నిహోత్రనామత్వంతత్ప్రఖ్యన్యాయేనసిద్ధం- అయంచాగ్నిహోత్రశబ్దః కర్మాంతరేనిత్యాగ్నిహోత్ర

మిత్యర్థః-తత్ప్రఖ్యన్యాయేనతత్ప్రఖ్యాధికరణన్యాయేన- తద్విచారేణేత్యర్థః- తదుక్తం-విషయోవిశయశ్చైవపూర్వపక్షస్తథోత్తరః । తయోఃఫలంచపంచైతేశాస్త్రేఽధికరణంమతమితి - తత్ప్రఖ్యంచాన్యశాస్త్రమిత్యస్య యావజ్జీవమగ్నిహోత్రంజుహోతీతివిషయవాక్యం- విషయవాక్యస్థాగ్నిహోత్రపదమగ్నయేహూయతేఽనేనేతిదధ్యాదిగుణపరం వాఽగ్నిర్హూయతేఽస్మిన్నితికర్మనామపరంవేతివిశయః - గుణవిధాయకమితిపూర్వఃపక్షః-తందధ్యాదిగుణంప్రఖ్యాపయతీతితత్ప్రఖ్యం- అన్యశాస్త్రంశాస్త్రాంతరంచాస్తీతి నిత్యాగ్నిహోత్రరూపకర్మనామపరం భవతీత్యుత్తరఃపక్షః-అన్యశాస్త్రంతు- ఆజ్యేనజుహుయాదిత్యాదికం - తయోఃఫలంతుతదర్థప్రతిపాదనేనైవప్రవ్యక్తం-అయంచేతి - అయంతత్ప్రఖ్యన్యా

యానుగృహీత ఇత్యర్థః-చస్త్వర్థః-కర్మాంతరే నిత్యాగ్నిహోత్రప్రసక్తే సత్రయాగాంగభూతేకస్మింశ్చిత్కర్మణి - సాధ్యవసానలక్షణయాసా దృశ్యమూలత్వాద్గౌణ్యేతి శేషః-ప్రకరణాంతరఇతి-ప్రకరణాంతరే అగ్నిహోత్రప్రకరణాద్భిన్నే సత్రయాగప్రకరణే-ప్రయోజనాన్యత్వం ఫలభేదః-ఇత్యత్ర నిర్ణీతం - ఏవమగ్నిహోత్రశబ్దార్థముక్త్వా అవ్యాప్తిం దర్శయతి-నహీతి- తత్ర హేతుం ప్రతిపాదయతి- తదితి - తదర్థస్య కర్మరూపస్యాగ్నిహోత్రశబ్దార్థస్య ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాత్ - ప్రవాహాదీనామివ ప్రత్యక్షాదిప్రమాణావిషయత్వాత్ - వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తిస్తు మాస మగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యత్రాగ్నిహోత్రపదస్య ని

సాధర్మ్యాత్సాధ్యవసానలక్షణయా ప్రవృత్తత ఇతి ప్రకరణాంతరే ప్రయోజనాన్యత్వమిత్యత్ర నిర్ణీతం । నహ్యత్ర మానాంతరవిరోధః । తదర్థస్య ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాత్ ।తస్మాన్ముఖ్యార్థపరిగ్రహే వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తిరేవ లక్షణాబీజం ౭, ఉక్తంహి॥ వాక్యప్రామాణ్యభంగస్స్యాత్స్వభిధేయపరేపదే । లక్షణాతత్ర విజ్ఞేయా వాక్యే లౌకికవైదిక ఇతి।అస్తిచగంగాయాం ఘోషః ప్రతివసతి ఆదిత్యోయూప ఇత్యాది లౌకికవైదికవాక్యేషు। ముఖ్యార్థమాత్రపరత్వే వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తిః । యద్యపితత్ర వాచ్యార్థాన్వయానుపపత్తిరప్యస్తి । తథాపిలోకే।సువర్ణపుష్పాం పృథివీం చిన్వంతిపురుషా

త్యాగ్నిహోత్రరూపముఖ్యార్థపరత్వే తస్యతత్ప్రఖ్యాధికరణేన యావజ్జీవమిత్యాదివిషయవాక్యేవిహితస్య సత్రయాగేపునర్విధానాయోగాద్దుర్నివారేతితత్త్వం.తస్మాత్-ప్రకారాంతరప్రతిపాదితలక్షణయోరవ్యాపకత్వాదిత్యర్థః ౭. ఏవం ప్రతిపాద్య వాచ్యార్థబాధ ఇత్యత్ర స్వాభిమతార్థం విస్రంభాయ కారికారూపేణ నిశ్చినోతి-వాక్యేతి - ఉక్తమర్థం క్రమేణ లోకవేదయోః ప్రదర్శయతి-అస్తిచేతి-అస్య వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తిరిత్యనేన సంబంధః- కైశ్చిద్వాచ్యార్థాన్వయానుపపత్తిర్వివక్షితా తాంనిరాకర్తుమాహ- యద్యపీతి-తత్ర వాచ్యార్థబాధ ఇత్యత్రేత్యర్థః- తథాపి వాచ్యార్థాన్వయానుపపత్తిరూపాద్ద్వైధ్యమానేసత్యపీత్యర్థః- తస్య

ర్థస్యక్రమేణలోకవేదయోర్వ్యభిచారందర్శయతి- సువర్ణేతి- నిగదవ్యాఖ్యాతోయంశ్లోకః-నిష్ప్రయోజనేసర్వేపిచిన్వంతీతివక్తవ్యేత్రయ ఇత్యుక్తత్వాత్ప్రయోజనరహితేశూరాదికర్తృకసువర్ణపుష్పపృథివీకర్మకవిచయనరూపవాక్యార్థే- ధ్వనినా-లక్షణామూలేనేతిశేషః- వేదేచేతి-క్షేపిష్ఠాక్షిప్రగామినీ- తస్మాత్ వాచ్యార్థాన్వయానుపపత్తిరూపార్థస్యాప్యనైకాంతికత్వాదిత్యర్థః- సూక్తం సుష్ఠూక్తం ౮. తతస్తద్యోగశబ్దార్థమాహ-తద్యోగఇతి-సంబంధమాత్రంసంబంధసామాన్యం-వాచ్యార్థలక్ష్య

త్రయః । శూరశ్చకృతవిద్యశ్చయశ్చజానాతిసేవితుమిత్యాదౌపదార్థానామన్వయసంభవేపినిష్ప్రయోజనే తాత్పర్యాసంభవేనవాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తేః ప్రతీయమానం వాక్యార్థంహిత్వాశూరాదిత్వం సంపదోహేతురితి ధ్వనినాసూచ్యతే। వేదేచ।వాయుర్వైక్షేపిష్ఠాదేవతేత్యాదౌసంభవత్యేవవాచ్యార్థాన్వయేనైరర్థక్యవశేన దేవతాప్రాశస్త్యలక్షణయా కర్మణఃప్రాశస్త్యంలక్ష్యత ఇత్యర్థవాదాధికరణేనిర్ణీతం । తస్మాద్వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తిరేవలక్షణాక్షేపికేతి సూక్తం ౮, తద్యోగఇతియోగశబ్దేనసంబంధమాత్రంవివక్షితం। ప్రయోజనంచయథాసంభవంతత్రతత్రద్రష్టవ్యం । అత్ర రూఢితోవాప్రయోజనాదిత్యేతల్లక్షణావిభాగపరం శిష్టంలక్షణపరమితిజ్ఞేయం ౯, తత్రరూఢిలక్షణాయథా ॥ ప్రవీణోభవతోరామకృపాణోయుధియన్నిజం । కోశంచర్మమయంహిత్వాఽగృహ్ణాద్రత్నమయంద్విషాం ॥ అత్రప్రవీణఇత్యత్రవీణాప్రకర్షస్యప్రకృతానుపయోగాద్రూఢితః ప్రసిద్ధ

ర్థయోర్యేయేసంబంధాస్సంభవంతితేసర్వేపియోగశబ్దేనసంగృహ్యంతఇతిభావః - మాత్రంకార్త్స్న్యేఽవధారణఇత్యమరః ౯. క్రమప్రాప్తాంరూఢిలక్షణాముదాహరతి- ప్రవీణఇతి- ప్రవీణోనిపుణః - కోశంఖడ్గధానంధనాదికంచ - కోశోస్త్రీకుట్మలేఖడ్గపిధానేర్థౌఘదివ్యయోరిత్యమరః-లక్షణాబీజభూతంముఖ్యార్థబాధందర్శయతి-అత్రేతి- ప్రకృష్టా వీణా యస్యసప్రవీణః-ప్రవీణత్వమేవవీణాప్రకర్షఃతస్యప్రకృతానుపయో

న్ముఖ్యార్థబాధః - వాచ్యలక్ష్యయోః ప్రావీణ్యయోరేకపదోపాత్తత్వో పాధికాభేదస్సంబంధః - లక్షణస్థరూఢిపదస్యశక్తిపరత్వవిరోధాద్వివక్షి తార్థమాహ- ప్రసిద్ధేరేవేతి- యోగేసత్యపీత్యవధారణార్థః- నను ప్రవీ ణపదస్యరూఢిశక్త్యానిపుణబోధకత్వాత్ కథంనిపుణత్వేలక్షణేతి చేదుచ్య తే- యద్యపి ప్రవీణశబ్దే ప్రకృష్టావీణాయస్యేత్యవయవశక్త్యావిలక్షణవీణా శాలిత్వరూపార్థః రూఢిశక్త్యానిపుణత్వ రూపార్థశ్చేతినీరజపదవద్యోగ రూఢిః- తథాపిక్వచిద్యోగరూఢస్యపదస్యావయవార్థానన్వయాత్ స్థల

రేవనిపుణత్వేలక్షణాశ్రియతె ॥౧॥ ప్రయోజనలక్షణాతుప్ర థమంశుద్ధాసారోపాసాధ్యవసానాచేతిత్రివిధా । తత్రాద్యా జహత్స్వార్థాఽజహత్స్వార్థా జహదజహత్స్వార్థాచేతి త్రి విధా।ఇతరేతుప్రత్యేకంగౌణీశుద్ధాచేతిద్వివిధె।ఇత్థంఫలతోలక్ష ణాసప్తవిధేతివిభాగం సిద్ధవత్కృత్య క్రమేణతాసాంలక్షణో దాహరణేదర్శయన్నాదౌజహత్స్వార్థాంలక్షయతి ॥ స్వార్థం హిత్వాపరోక్తిశ్చేజ్జహత్స్వార్థాతదాభవేత్॥ యదాగంగాది శబ్దః పరస్యతటాదేః ఘోషాద్యధికరణత్వ సిద్ధయేస్వార్థంహి త్వాస్వాత్మానంతటాద్యర్థేప్రవర్తయతి తదాస్వార్థత్యాగా జ్జహత్స్వార్థాఽన్వర్థసంజ్ఞేత్యర్థః ౧౦, యథా॥ గ్రామాస్త్ర యస్స్వరహితాః క్వధృతాస్సదైవశ్రావ్యాశ్చ మధ్యమయు తాభరతేనదాతాః । రామేణతూన్నతధనాశ్మతశోమహార్హాః ప్రేత్యాశ్చపాత్రవశగానిహితానదీషు ॥ భరతేనసంగీతశా స్త్రప్రవర్తకేణగ్రామాః స్వరసందోహాత్మకాః। తథాస్వరా

కమలేనీరజపదస్యేవరూఢ్యర్థేవిశ్రాంతిరితిబోధ్యం॥౧॥అథప్రయోజనలక్ష ణాంవిభజ్యోదాహరతి- ప్రయోజనలక్షణేతి- ఫలతఃపర్యవసానాదిత్యర్థః - సప్తవిధేతి - జహత్స్వార్థా అజహత్స్వార్థా జహదజహత్స్వార్థా శుద్ధసారోపా - గౌణసారోపా - శుద్ధసాధ్యవసానా - గౌణసాధ్యవసా నాచేతి॥ జహత్స్వార్థాంలక్షయతి- స్వార్థమితి॥ లక్షణంవ్యాకరోతి- య దేతి ॥ స్వార్థంప్రవాహాదిరూపమిత్యర్థః ౧౦. ఉదాహరతి - గ్రామాఇ తి ॥ స్వయంవ్యాకుర్వన్లక్షణంయోజయతి- భరతేనేతి॥అన్యత్రవిప్రసా

ర్థస్యక్రమేణలోకవేదయోర్వ్యభిచారందర్శయతి- సువర్ణేతి- నిగదవ్యా
ఖ్యాతోయంశ్లోకః-నిష్ప్రయోజనేసర్వేపిచిన్వంతీతివక్తవ్యేత్రయ ఇత్యు
క్తత్వాత్ప్రయోజనరహితేశూరాదికర్తృకసువర్ణపుష్పపృథివీకర్మకవిచయ
నరూపవాక్యార్థే- ధ్వనినా-లక్షణామూలేనేతిశేషః- వేదేచేతి-క్షేపిష్ఠాశీ
ఘ్రగామినీ- తస్మాత్ వాచ్యార్థాన్వయానుపపత్తిరూపార్థస్యాప్యనై
కాంతికత్వాదిత్యర్థః- సూక్తం సుష్ఠూక్తం ౮. తతస్తద్యోగశబ్దార్థమా
హ-తద్యోగఇతి-సంబంధమాత్రంసంబంధసామాన్యం-వాచ్యార్థలక్ష్యా

ర్థయోః । శూరశ్చకృతవిద్యశ్చయశ్చజానాతిసేవితుమిత్యా
దౌపదార్థానామన్వయసంభవేపినిష్ప్రయోజనే తాత్పర్యా
సంభవేనవాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తేః ప్రతీయమానం వా
క్యార్థంహిత్వాశూరాదిత్వం సంపదోహేతురితి ధ్వనినాసూ
చ్యతే। వేదేచ।వాయుర్వైక్షేపిష్ఠాదేవతేత్యాదౌసంభవత్యే
వవాచ్యార్థాన్వయేనైరర్థక్యవశేన దేవతాప్రాశస్త్యలక్షణ
యా కర్మణఃప్రాశస్త్యంలక్ష్యత ఇత్యర్థవాదాధికరణేనిర్ణీ
తం । తస్మాద్వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తిరేవలక్షణాక్షేపికేతి
సూక్తం ౮, తద్యోగఇతియోగశబ్దేనసంబంధమాత్రంవివక్షి
తం। ప్రయోజనంచయథాసంభవంతత్రతత్రద్రష్టవ్యం । అ
త్ర రూఢితోవాప్రయోజనాదిత్యేతల్లక్షణావిభాగపరం శి
ష్టంలక్షణపరమితిజ్ఞేయం ౯, తత్రరూఢిలక్షణాయథా ॥ ప్రవీ
ణోభవతోరామకృపాణోయుధియన్నిజం । కోశంచర్మమ
యంహిత్వాఽగృహ్ణాద్రత్నమయంద్విషాం ॥ అత్రప్రవీణఇ
త్యత్రవీణాప్రకర్షస్యప్రకృతానుపయోగాద్రూఢితః ప్రసిద్ధే

ర్థయోర్యేయేసంబంధాస్సంభవంతితేసర్వేపియోగశబ్దేనసంగృహ్యం
తఇతిభావః - మాత్రంకార్త్స్న్యేఽవధారణఇత్యమరః ౯. క్రమప్రా
ప్తాంరూఢిలక్షణాముదాహరతి-ప్రవీణఇతి-ప్రవీణోనిపుణః - కోశంఖడ్గ
ధానంధనాదికంచ - కోశోస్త్రీకుట్మలేఖడ్గపిధానేర్థౌఘదివ్యయోరిత్య
మరః-లక్షణాబీజభూతంముఖ్యార్థబాధందర్శయతి-అత్రేతి-ప్రకృష్టా వీణా
యస్యసప్రవీణః-ప్రవీణత్వమేవవీణాప్రకర్షఃతస్యప్రకృతానుపయో

న్ముఖ్యార్థబాధః - వాచ్యలక్ష్యయోః ప్రావీణ్యయోరేకపదోపాత్తత్వోపాదికాభేదస్సంబంధః - లక్షణస్థరూఢిపదస్యశక్తిపరత్వేవిరోధాద్వివక్షితార్థమాహ-ప్రసిద్ధేరేవేతి-యోగేసత్యపీత్యవధారణార్థః- నను ప్రవీణపదస్యరూఢిశక్త్యానిపుణబోధకత్వాత్ తదర్థంనిపుణత్వేలక్షణేతి చేదుచ్యతే- యద్యపి ప్రవీణశబ్దే ప్రకృష్టావీణాయస్యేత్యవయవశక్త్యావిలక్షణవీణాశాలిత్వరూపార్థః రూఢిశక్త్యానిపుణత్వ రూపార్థశ్చేతినీరజపదవద్యోగరూఢీ- తథాపిక్వచిద్యోగరూఢస్యపదస్యావయవార్థానన్వయాత్ స్థల

రేవనిపుణత్వేలక్షణాశ్రియతే ॥౧॥ ప్రయోజనలక్షణాతుప్రథమంశుద్ధాసారోపాసాధ్యవసానాచేతిత్రివిధా । తత్రాద్యా జహత్స్వార్థాఽజహత్స్వార్థా జహదజహత్స్వార్థాచేతి త్రివిధా।ఇతరేతు ప్రత్యేకంగౌణీశుద్ధాచేతిద్వివిధే।ఇత్థంఫలతోలక్షణాసప్తవిధేతివిభాగం సిద్ధవత్కృత్య క్రమేణతాసాంలక్షణోదాహరణేదర్శయన్నాదౌజహత్స్వార్థాంలక్షయతి ॥ స్వార్థంహిత్వాపరోక్తిశ్చేజ్జహత్స్వార్థాతదాభవేత్ ॥ యదాగంగాదిశబ్దః పరస్యతటాదేః ఘోషాద్యధికరణత్వ సిద్ధయేస్వార్థంహిత్వాస్వాత్మానంతటాద్యర్థే ప్రవర్తయతి తదాస్వార్థత్యాగాజ్జహత్స్వార్థాఽన్వర్థసంజ్ఞేత్యర్థః ౧౦, యథా॥ గ్రామాస్త్రయస్స్వరహితాః క్వధృతాస్సదైవశ్రావ్యాశ్చ మధ్యమయుతాభరతేనదాతాః । రామేణతూన్నతథనాశ్నతశో మహోగ్రాః ప్రేష్యాశ్చపాత్రవశగానిహితానదీషు ॥ భరతేనసంగీతశాస్త్రప్రవర్తకేణగ్రామాః స్వరసందోహాత్మకాః। తథాస్వరా

కమలేనీరజపదస్యేవరూఢ్యర్థేవిశ్రాంతిరితిబోధ్యం॥౧॥అథప్రయోజనలక్షణాంవిభజ్యోదాహరతి- ప్రయోజనలక్షణేతి-ఫలతఃపర్యవసానాదిత్యర్థః - సప్తవిధేతి - జహత్స్వార్థా అజహత్స్వార్థా జహదజహత్స్వార్థా శుద్ధసారోపా - గౌణసారోపా - శుద్ధసాధ్యవసానా - గౌణసాధ్యవసానాచేతి॥ జహత్స్వార్థాంలక్షయతి- స్వార్థమితి॥ లక్షణంవ్యాకరోతి-యదేతి ॥ స్వార్థంప్రవాహాదిరూపమిత్యర్థః ౧౦. ఉదాహరతి - గ్రామాఇతి ॥ స్వయంవ్యాకుర్వన్లక్షణంయోజయతి- భరతేనేతి॥అన్యత్రవిప్రసా

త్కరణమేవశోధనం- స్వైరితి-స్వో జ్ఞాతావాత్మని స్వం త్రిష్వాత్మీయే స్వో-ఽస్త్రియాం ధన ఇత్యమరః- సంప్రదానే ప్రతిగృహీతరీత్యర్థః- అతఏవేతి- స్వరహితా ఇత్యత్ర జతుకాష్ఠన్యాయేన శబ్దస్యైవ శ్లిష్టత్వాచ్ఛబ్దశ్లేషః -అన్యత్రైకనాళావలంబిఫలద్వయవదర్థయో రేవ శ్లిష్టత్వాదర్థశ్లేషః-తయో

ర్ణాం సందోహో గ్రామ ఇత్యభిధీయత ఇత్యుక్తత్వాత్। దాతాశ్శోధితాః - దైప్ శోధన ఇతి ధాతో రూపం। అత్ర శ్లేషమహిమ్నా భరతేన రాజపిశేషేణ జనపదవిశేషా వితీర్ణా ఇత్యపి ధ్వన్యతే। తే చ త్రయ ఏవ। షడ్జగ్రామ స్తథైవైకో మధ్యమగ్రామ ఏవ చ। గాంధారగ్రామ ఇత్యేతద్గ్రామత్రయ ముదాహృతమిత్యుక్తత్వాత్। నాపరిమితా ఇత్యపి ధ్వన్యతే। స్వరహితాస్స్వరైర్షషాదాదిభిస్సంఘీభూతైర్హితాః ప్రియా ఇతి స్వరూపకథనం। స్వైర్ధనై రహితా ఇతి నిందా చ వ్యజ్యతే। క్వధృతాః క్వాపి ధృతాః। స్వరాణా మభివ్యక్తిమాత్రశరీరత్వా న్నైకత్ర ధృతా ఇతి స్వభావోక్తిః। యత్ర క్వచన దేశే సంప్రదానే చ నిహితా ఇతి నిందా చ వ్యజ్యతే। సదైవ శ్రావ్యా నిత్యం శ్రోత్రగ్రాహ్యా ఇతి స్వభావోక్తిః। అన్యత్ర గ్రామాదత్తా ఇతి నిత్యం వాఙ్మాత్రసిద్ధాః న తు దర్శనయోగ్యా ఇతి వ్యజ్యతే। కించ। మధ్యమయుతా మధ్యమగ్రామేణ సంగతాః। అన్యత్ర నత్రయోప్యుత్కృష్టా ఇతి ధ్వన్యతే। ఏవం భరతదత్తగ్రామేభ్యో రామదత్తగ్రామాణామతిశయ ఉత్తరార్ధే ప్రతిపాదితస్స్ఫుట ఏవ। అత ఏవాత్ర శబ్దార్థశ్లేష ప్రతిభోత్థాపితా తిశయోక్త్యనుప్రాణితో వ్యతిరేకాలంకారః। అత్ర నదీనాం స్రోతోరూపాణాం గ్రామాధికరణతా న సంభవతీతి నదీశబ్దస్తస్మిన్నముఖ్యార్థే గృహీతే వాక్యప్రామాణ్యభంగాత్తం త్యక్త్వాఽధికతరశైత్య

ప్రతిభయా శక్త్యుత్థాపితయాఽసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్త్యాఽనుప్రాణితః॥ అత్రేతి॥ వాచకశబ్దప్రయోగే ఫలప్రతిపాదనాభావాల్లాక్షణికపదే తత్ప్రతిపాదనం చ దర్శయన్నాహ- నదీశబ్ద ఇతి - తత్సంబంధినీతీరే స్వాత్మానమర్పయతీతి - అయం భావః- స్వాయత్తే శబ్దప్రయోగే

వాచకపదప్రయోగానౌచిత్యాన్నదీతీరేషునిహితా ఇతిప్రయోక్తవ్యేనదీషునిహితా ఇతి ప్రయోక్తుర్నదీగతశైత్యపావనత్వాదిధర్మాస్తదవినాభావసంబంధేనతీరేష్వపిప్రతీయంతామిత్యాశయఇతి - ఇతిహేతోః - అలంకారాః కేచిదభిధామూలాః - కేచిల్లక్షణామూలాః - కేచిద్వ్యంజనామూలాశ్చ - ఇయంకస్యాలంకారస్యమూలమిత్యత్రాహ-ఇయమితి-అప్రస్తుతప్రశంసాదేః - వ్యాజస్తుత్యాదిరాదిశబ్దార్థః - సామాన్యేతి - ప్రతి

పావనత్వాదిద్యోతనాయ తత్సంబంధినీ తీరేష్వాత్మా నమర్పయతీతీయంజహత్స్వార్థా- ఇయమప్రస్తుతప్రశంసాదేరలంకారస్యమూలం। సామాన్యవిశేషకార్యకారణసరూపాణామన్యతమస్యాప్రస్తుతస్యకథనాత్తేషామేవాన్యతమస్యప్రతియోగినః ప్రస్తుతస్యగమ్యత్వేహ్యప్రస్తుతప్రశంసా। తత్రాప్రస్తుతస్యాప్రస్తుతత్వాదేవకథనమనుపపన్నం సత్స్వార్థత్యాగేన ప్రస్తుతమాక్షిపతీతి యుక్తమస్యాజహల్లక్షణామూలత్వం॥౨॥ యదాపునస్స్వాభిధేయవిపరీతమర్థంలక్షయతి తదాసాజహత్స్వార్థైవవిపరీతలక్షణేత్యుచ్యతే ॥ యథా ॥ రామస్సురాసురదురాసదదుర్గవర్తీదైత్యః పరార్ధచతురంగచమూసహాయః। జయ్యఃకథంవదవిభీషణరావణోనస్థానచ్యుతేనమనుజేన పదాతినాచ ॥ ఇదమింద్రజిద్వచనమభిధేయవిపరీతమర్థం లక్షయతి। రామరావణయోర్ముఖ్యార్థాసంభవోఽనుపపత్తిః ॥ విరోధస్సంబంధః। రామస్యసుజయత్వం రావణస్యదుర్జయత్వంప్రయోజనం। ఇయంతువ్యాజస్తుతేర్బీజం।యత్రవాచ్యయానిందయాస్తుతిస్తుత్యా వాచ్యయానిందాచగమ్యతే సాహివ్యాజస్తుతిః। తత్రవిపరీతార్థప్రతిపత్తిర్విరుద్ధలక్షణామూలం

యోగినః ఆధేయభూతస్య - తత్ర అప్రస్తుతప్రశంసాయాం ॥ ౨ ॥ జహత్స్వార్థాయాః ప్రకారాంతరంప్రదర్శయన్నుదాహరతి - రామఇతి ॥ పరార్ధసంఖ్యాకాశ్చతురంగచమ్వస్సహాయాయస్యసః - జయ్యఃజేతుంశక్యః - లక్షణాప్రయోజకానివాచ్యార్థబాధాదీనిదర్శయతి- అనుపపత్తిరితి- వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తిరిత్యర్థః - సంబంధఇతి-వాచ్యలక్ష్యయో

రితి శేషః ॥ ౩ ॥ అజహత్స్వార్థాంలక్షయతి- శబ్దఇతి॥ వ్యాకరోతి - త్రైతి ౧౧. ఉదాహరతి-దయేతి॥ దాక్షిణ్యంమిత్రశాత్రవసమభావః- మోక్షవిధ్యుక్తకర్మానుష్ఠానం-వైదుష్యాదయఆదిశబ్దార్థః ॥ లక్షణంలక్షయతి- అత్రేతి ॥ తత్సంబంధినః-దయాదిగుణవిశిష్టానిత్యర్థః-నన్వేవమపి విరోధస్సంభవతీత్యాశంక్యసమాధత్తే-నచేతి-తత్ర-స్వార్థఇత్యర్థః- బ్దస్యాభిధా - అంశాంతరే స్వార్థవిశిష్టాంశేలక్షణాచేత్యేకదైవవృత్తిద్వయాపత్తిరితి- పరిహరతి-అత్రాపీతి- అపిశబ్దేనజహత్స్వార్థాయామివే జ్ఞాప్యతే- అర్థాంతరే- విశిష్టాకారేణవిలక్షణత్వాదర్థాంతరత్వం- సృష్టి

లైవ॥ ౩ ॥ అజహత్స్వార్థాంలక్షయతి॥ శబ్దస్స్వార్థక్రియా సిద్ధ్యైస్వార్థాత్యాగేనలక్షయేత్ । అర్థాంతరంస్వార్థయుతమజహత్స్వార్థికాభవేత్ ॥యత్రశబ్దేనస్వార్థగతక్రియాసిద్ధయే స్వార్థాత్యాగేనైవతద్విశిష్టమర్థాంతరంలక్ష్యతే - యథాకుంతాః ప్రవిశంతీత్యత్రకుంతప్రవేశాయతద్వంతఃపురుషాః-సా అజహత్స్వార్థాలక్షణేత్యర్థః ౧౧, యథా॥దయాదాక్షిణ్యదాతృత్వధైర్యధర్మాదయోగుణాః । విశంతిభవతోరామసుధర్మాసన్నిభాంసభాం ॥ అత్రదయాదిగుణానాంస్వతస్సభాప్రవేశాసంభవాత్తత్సిద్ధయేదయాదిశబ్దాస్స్వార్థోపాదానేనైవతత్సంబంధినఃపురుషాన్లక్షయంతి । నచస్వార్థాపరిత్యాగే-తత్రశబ్దస్యాభిధా అంశాంతరేలక్షణాచేత్యేకశబ్దస్యైకదైవవృత్తిద్వయాపత్తిరితివాచ్యం । అత్రాపిస్వార్థంహిత్వైవస్వార్థవిశిష్టేఽర్థాంతరే సృష్టిన్యాయేనలక్షణాస్వీ

న్యాయేనలక్షణాయాస్స్వీకారాద్వృత్తిద్వయాపత్తిరితినవాచ్యమితిపూర్వేణసంబంధః-సృష్టిన్యాయస్తు- సృష్టీరుపదధాతీత్యత్ర సృష్టిశబ్దస్య వలసృష్టిష్టకానాముపధానాభావాద్వాచ్యార్థబాధేసతి ఏకయాస్తువత ప్రజాఅధీయంతేత్యనువాకప్రతిపాదితసృష్ట్యసృష్టిష్టకాసముదాయే థాలక్షణాస్వీక్రియతేతథాత్రాపివాచ్యార్థభూతదయాదీనాం స్వతస్స భాప్రవేశాసంభవాత్తద్విశిష్టేషులక్షణేతి- ననుస్వార్థత్యాగకథమజహత్స్వార్థతేత్యాశంక్యసమాధత్తే - హంతేతి - హంతేతిహర్షే- స్వవచ

నవ్యాఘాతోత్రహర్ష కారణం- నహీతి- అభిధేయవిశిష్టార్థాంతరస్యలక్ష్య త్వాదభిధాయాపవత్త్యాగోనత్వభిధేయస్యేత్యజహత్స్వార్థతేతిభావః-నను కథమభిధాయాస్త్యాగో నాభిధేయస్యేత్యాశంకాంపరిహరతి - గంగాయామితి- వికృత్యవికృతింనీత్వాలక్షణాయాలక్షణాఖ్యవ్యాపారాత్ - సమాసోక్త్యాదేరితి- ప్రస్తుతాంకురాదిరాదిశబ్దార్థః - ఉపపత్తిందర్శయతి తత్రేతి - ప్రస్తుతస్వరూపస్యానుపమర్దేనోపమర్దాభావేన - అత్యాగేనే యావత్ ॥ ౪ ॥ ఉదాహృతయోః ప్రయోజనలక్షణయోర్మతాంతరే సంజ్ఞాంతరమిత్యాహ- అనయోరితి-జహదజహత్స్వార్థే ఇతిలక్షణేతయోః- జహత్స్వార్థాయాంలక్షణలక్షణేతి- అజహత్స్వార్థాయాముపాదానలక్ష

కారాత్-హంతతర్హ్యజహత్స్వార్థతాకథమితిచేత్। నహ్యభిధాత్యాగమాత్రేణస్వార్థత్యాగః - గంగాయాంఘోషఇత్యాదిస్థలవైలక్షణ్యేనస్వాభిహితార్థమేవార్థాంతరవైశిష్ట్యేనవికృత్యపునర్లక్షణాయాస్స్వకారాదితిసంతోష్టవ్యం।సభాసదాముత్కర్షద్యోతనంప్రయోజనం। ఇయమజహల్లక్షణాసమాసోక్త్యాదేర్బీజం। ప్రస్తుతవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతస్య గమ్యత్వేహిసమాసోక్తిః। తత్రప్రస్తుతస్వరూపానుపమర్దేనైవవిశేషణమహిమ్నాఽప్రస్తుతాక్షేపాత్ ॥ ౪ ॥ అనయోర్జహదజహత్స్వార్థలక్షణయోర్లక్షణలక్షణోపాదానలక్షణేతి చసంజ్ఞాంవినివేశ్యవ్యాజహారకావ్యప్రకాశకారః ౧-౨ జహదజహత్స్వార్థాంలక్షయతి ॥ అంశభేదముపాదాయజహ

ణేతిచసంజ్ఞాంవినివేశ్యనిధాయ కృత్వేతియావత్ - తద్వ్యవహారప్రకారస్తు॥స్వసిద్ధయేపరాక్షేపః- పరార్థంస్వసమర్పణం- ఉపాదానం లక్షణం చేతి ॥ ఆద్యాస్స్వార్థముపాదాయాన్యంలక్షయతీత్యుపాదానలక్షణా- ద్వితీయాతువాచ్యమర్థమన్వయాయోగ్యత్వేనోపలక్షణీకృత్యాన్వయయోగ్యమర్థంతత్సంబంధినంలక్షయతీతిలక్షణలక్షణేత్యుచ్యత ఇతితద్వ్యాకర్తారః- ఉపాదానలక్షణాయాఅజహల్లక్షణేతిలక్షణలక్షణాయాజహల్లక్షణేతిచతాంత్రిక వ్యవహారః ౧-౨, జహదజహత్స్వార్థాంలక్షయతి అంశభేదమితి ॥ ఉపాదాయావలంబ్యస్వార్థంజహాతితథైవనజహాతిచయాది ॥ ఉ

దాహరతి-సముద్రేతి ॥ నిగదేనైవవ్యాకృతం॥ అత్రేతి-యయోర్దేశకాల
యోర్వైశిష్ట్యం-నజహాతి- ఏతద్దేశకాలవైశిష్ట్యస్యాద్యవిద్యమానత్వాదితి
భావః॥ ౫॥ ననుశబ్దవ్యాపారాణామేకైకపదధర్మత్వనియమాదత్రోప
ద్వయధర్మత్వమనుపపన్నమిత్యాక్షిపతి-నన్వితి॥ అభిధావదభిధాయా
వ-నాపీతి- అన్యోవిద్యానాథః- సత్యపివిద్యమానాపి- ఆద్యంపరిహరతి.

తినజహాతిచ। శబ్దస్స్వార్థంయదిజహదజహత్సా స్వార్థలక్షణా॥
యథా ॥ సముద్రకన్యాసముపాసితోయోవైకుంఠలోకేవస
తింవితేనే। సోయంహరిస్సంప్రతిరామనామాసీతాసమేతోధి
వసత్యయోధ్యాం॥ అత్రయద్దేశకాలవైశిష్ట్యంహరేఃపూర్వ
మభూత్తద్దేశకాలవైశిష్ట్యమధునానాస్తీతి సోయమిత్యత్ర
తత్తాంశేస్వార్థంజహాతి। ఇదంతాంశేతునజహాతీతీయం జహ
దజహత్స్వార్థాలక్షణా ॥ ౫ ॥ నన్వేవంసతీయంలక్షణాపద
ద్వయధర్మఇత్యుక్తంస్యాత్తదసాధు అభిధావత్తస్యాఅప్యేక
పదధర్మత్వేనపదసంఘాతధర్మతయాక్వాప్యదర్శనాత్ అ
తఏవకావ్యప్రకాశకారోనైతాముదాజహారనాప్యన్యః పరీక్షక
ఇతినేయంసంభవతీతిచేదత్రబ్రూమః। కిమిహలక్షణైవనాస్తీ
తివివక్షయాపరేణనోదాహృతాసత్యప్యుక్తవిధాద్వయపవాం
తర్భవతీతివా। నాద్యః। విచారాసహత్వాత్। తథాహి। యా
వతాశబ్దేనయావానర్థఃప్రతీయతేతావానేవతస్యార్థోనన్యూ
నోనాధికశ్చేతిస్థితిః। సోయందేవదత్తఇత్యత్రతత్తేదంతావిశిష్టం
దేవదత్తస్వరూపమవభాసతఇతితావదేవార్థః। తత్రతత్తాంశ
బాధేన్యూనమిదమస్యార్థ ఇతికథమనేనాభిధీయేత । ప్రతీయ

నాద్యఇతి- తతోనుపపత్తిందర్శయతి-విచారేతి - విచార్యమాణేవిద్యమా
త్వాన్నాస్తీతివికల్పోనోపపన్నఇతిభావః-తథాహీత్యాదిస్థితిరిత్యంతంస్ప
ష్టం- సోయమితి- తత్తేదంతాభ్యాంవిశిష్టం-తత్తాంశస్యతద్దేశకాలవైశిష్ట్య
స్యబాధేఅద్యావిద్యమానత్వాత్త్యాగేసతీత్యర్థః-న్యూనంతత్తాంశరహిత
ఇదందేవదత్తస్వరూపం-అస్యార్థఃస్వస్యసోయంశబ్దస్యార్థోనభవతి
ఇతిహేతోః- అనేనసోయంశబ్దేనకథమభిధీయేత- శబ్దస్స్వార్థమభిదధా

అస్వార్థంకథమభిదధ్యాత్ తతస్సోయంశబ్దస్తత్తారహిత మిదంతాఘటితంచ దేవదత్తస్వరూపమభిధాతుంనశక్నుయాదిత్యర్థః- ప్రతీయమానం - ప్రతీయమానత్వాదావశ్యకమిత్యర్థః - తత్ తత్తారహితమిదంతాఘటితంచ దేవదత్తస్వరూపమిత్యర్థః- తేనప్రతిపాదనీయత్వావశ్యంభావేన - అభిధాయాఃకుంఠనాద్వైయర్థ్యాత్ - వాచ్యార్థభూతస్యతత్తాంశస్య బాధాదభిధాయాఃకుంఠనమితిబోధ్యం ॥ ద్వితీయంపరిహరతి- నాపిద్వితీయఇతి- తదంతర్భావాభావందర్శయతి-నతావదితి - ఇయంజహత్స్వార్థానతావత్ -జహత్స్వార్థాయాంనాంతర్భవతీత్యర్థః- తత్ర హేతుందర్శయతి - ఇయంహీతి- నాప్యజహత్స్వార్థా అజహత్స్వార్థాయామపినాంతర్భవతీ

మానంచతద్వ్యాకయాచనవృత్త్యాప్రతిపాదనీయం । తేనతత్తోపలక్షితమిదంతాఘటితమేవదేవదత్తస్వరూపమభిధాకుంఠనాల్లక్షణయాబోధ్యమిత్యకామేనాప్యభ్యుపగంతవ్యమేవేతి కథమత్ర నాస్తిలక్షణా । నాపిద్వితీయః । నతావదియంజహత్స్వార్థా। ఇయంహితత్తాంశమాత్ర మేవజహాతి। నతులక్షణలక్షణావత్పరార్థంస్వార్థంసకలమపిసమర్పయతి। నాప్యజహత్స్వార్థా।స్వసిద్ధమేపరాపేక్షాభావాత్ -కింతుస్వార్థస్యైవాంశభేదేనహానాహానాభ్యాముభయవైలక్షణ్యాత్కోట్యంతరమిత్యన్యైవేయంజహదజహత్స్వార్థా ౧౩. దృశ్యతేచలోకవేదయోః।అర్థమంతర్వేద్యర్థంబహిర్వేది। విషంభుజ్ క్ష్వే

త్యర్థః-తతోఽపపత్తిముపపాదయతి-స్వసిద్ధయఇతి - కోట్యంతరంపక్షాంతరం ౧౩, ఏవంతదావశ్యకతాంప్రతిపాద్యపదసంఘాతధర్మతయాకాప్యదర్శనాదిత్యతోఽత్తరమాహ- దృశ్యతేచేతి- లక్షణాయాఃపదసంఘాతస్థితింవేదేదర్శయతి-అర్ధమితి- అగ్రేణాహవనీయంయూపావటంపరిలిఖతి- అర్ధమంతర్వేద్యర్ధంబహిర్వేదీత్యత్ర-మీయమానస్యయూపస్యయతాఽర్ధమంతర్వేద్యర్ధంబహిర్వేదిచభవతితత్రమినుయాదిత్యర్థః-అత్రఘటత్వపటత్వయోరివపరస్పరవిరుద్ధయోరంతర్వేదిత్వబహిర్వేదిత్వయోస్త్యాగాదవిరుద్ధప్రదేశమాత్రాఽపరిత్యాగాచ్చభాగత్యాగలక్షణా-లోకేపిదర్శయతి-విషంభుజ్క్ష్వేతి- సుహృద్వాక్యేవిషభక్షణోపదేశరూపవాచ్యార్థస్య

బాధాజ్జహద్వాచ్యా - లక్షణాయామాలోకవేదయోః పదసంఘాతస్థితిం దర్శ
యిత్వా జహదజహత్స్వార్థాయా ఆవశ్యకతాం ప్రదర్శనాయాభియుక్తాంగీ
కారమాహ - బ్రహ్మవాదిన ఇతి - ఉపజీవ్యావలంబ్య మహావాక్యస్య తత్త్వమసీ
త్యస్యార్థం - వ్యవస్థాపయంతి నిశ్చిన్వతే - పరం తూభయేషామభిప్రాయభే
దోఽస్తీత్యాహ - ఇయానితి - తన్మతభేదమేవ ప్రతిపాదయతి - ఆలంకారికా ఇతి.
తత్తాంశస్య తద్దేశకాలవైశిష్ట్యస్య - తావత్సాకల్యేన - వేదాంతినస్త్వితి.
తుశబ్దోఽత్ర వైలక్షణ్యం ద్యోతయతి - దృష్టాంతేతి - సోయం దేవదత్త ఇతిదృ

త్యాదౌ పదసంఘాతలక్షణా । బ్రహ్మవాదినశ్చైతామేవోప
జీవ్య మహావాక్యార్థం వ్యవస్థాపయంతి। ఇయాంస్తు విశేషః। ఆ
లంకారికాస్తావత్తత్తాంశస్యేదానీమసంభవాత్తస్యైవ హాన
మిదంతాంశస్యేదానీం సంభవాదహానమితి జహదజహత్స్వా
ర్థామాచక్షతే। వేదాంతినస్తు దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోరైక
రూప్యాయ సోఽయం దేవదత్త ఇత్యత్రాపి తత్తేదంతాంశయోర
న్యోన్యవిరుద్ధయోరపి త్యాగే నావిరుద్ధస్వరూపమాత్రాపరి
త్యాగేన చ ద్వయోపలక్షితం స్వరూపమాత్రం లక్ష్యత ఇతి జ
హదజహత్స్వార్థాం వ్యుత్పాద్య తత్త్వమసీత్యాది మహావా
క్యేఽపి తత్త్వంపదార్థగతవిరుద్ధాంశత్యాగేనావిరుద్ధచిన్మాత్రో
పాదానేన చోభయోపలక్షితమేకమఖండం వస్తు భాగత్యాగ
లక్షణయా ప్రతిపాద్యత ఇతి వర్ణయంతి ౧౪, నన్వాలంకారి
కోక్తమార్గేణ పూర్వకాలోపలక్షితస్యైతత్కాలవైశిష్ట్యవ
ర్ణనేఽపి సంభవత్యేవ తయోరభేదప్రతిపాదనమితి చేన్నైవం। కిం

ష్టాంతః - తత్త్వమసీతి దార్ష్టాంతికం - అవిరుద్ధేతి - స్వరూపైక్యాదవిరుద్ధత్వా
ద్వయోపలక్షితం తత్తేదంతాంశరహితమిత్యర్థః - తత్త్వమసీత్యత్ర తత్ప
దేన సర్వజ్ఞత్వవిశిష్టం బ్రహ్మ - త్వంపదేన కించిద్జ్ఞత్వవిశిష్టో జీవశ్చ ప్రతి
పాద్యతే - తత్త్వంపదార్థగతయోర్విరుద్ధాంశయోః సర్వజ్ఞత్వకించి
జ్జ్ఞత్వరూపయోస్త్యాగేన - అవిరుద్ధేతి - చిదంశస్యైకత్వాదవిరుద్ధత్వం - ఉభ
యోపలక్షితం సర్వజ్ఞత్వకించిద్జ్ఞత్వరహితం - భాగత్యాగలక్షణయా
హదజహల్లక్షణయా ౧౪. వేదాంతిప్రతిపాదితప్రకారస్యానురూప

దాలంకారికమతమపాకర్తుంశంకతే-నన్వితి - పూర్వకాలోపలక్షితస్య - తత్తాంశస్యేదానీమసంభవాత్పూర్వకాలరహితస్యేత్యర్థః - తయోశ్శుద్ధవిశిష్టయోః - అభేదప్రతిపాదనం - విశిష్టంశుద్ధాన్నాతిరిచ్యతఇతిన్యాయాత్సంభవత్యేవేతిచేన్నైవం- కిమితి-ప్రశ్నార్థకస్యకిమిత్యస్యోచ్యతఇత్యనేనసంబంధః-కిమితి-అర్థాదర్థసామర్థ్యాత్-ఆద్యంపరిహరతి- నాద్య ఇతి-తతోఽపపత్తిందర్శయతి-విశిష్టేతి-విశిష్టస్వరూపయోర్విశిష్టశుద్ధయోరిత్యర్థః-అయమాశయః - విశిష్టంశుద్ధాన్నాతిరిచ్యతఇతిన్యాయస్యౌత్సర్గికత్వాత్తదభేదాంగీకారేతుశుద్ధాగ్నేః పథికృదగ్నేశ్చభేదాభావప్రసంగేనపథికృదగ్నివైయర్థ్యాపాతాచ్చ తయోరభేదోఽనుపపన్నఇతి - కించానుభవవిరోధోఽస్తీత్యాహ-తథేతి-సద్భావప్రసంగాత్- వర్తమానకాల

పూర్వకాలోపలక్షితస్యైతత్కాలవిశిష్టేనాభేదః ప్రతిపాద్యతఇత్యుచ్యతే। కింపూర్వకాలోపలక్షితస్యవర్తమానకాలవైశిష్ట్యలక్షణధర్మప్రతిపాదనేనార్థాదభేదస్సిధ్యతీతి।నాద్యః। విశిష్టస్వరూపయోరభేదాసంభవాత్ । తథాసతివర్తమానకాలవిశిష్టస్యప్రాగపిసద్భావప్రసంగాత్। నాపిద్వితీయః। సాక్షాదేవాభేదప్రతిపాదనేసంభవతిపరంపరయాతత్ప్రతిపాదనాశ్రయణస్యాయుక్తత్వాత్ । ఉభయపదలక్షణాశ్రయణేశక్తికల్పనాగౌరవాత్తదాశ్రీయతఇతిచేన్నైవం। పరంపరయాఽభేదప్రతిపాదనాత్సాక్షాదభేదప్రతిపాదనేబుద్ధిలాఘవస్యవ

వైశిష్ట్యేనవిద్యమానత్వాపత్తేః - తతస్తయోరభేదోనసంభవతీతినిష్కర్షః-ద్వితీయంపరిహరతి-నాపిద్వితీయఇతి- తత్ర హేతుంప్రతిపాదయతి సాక్షాదితి-సాక్షాదవ్యవధానేనైవ-అభేదప్రతిపాదనేసంభవతిసతి - తత్తేదంతాంశయోస్త్యాగేనేతిభావః - పరంపరయావ్యవధానేన - నను వేదాంతిమతావలంబనేశక్తికల్పనాగౌరవాదాలంకారికోక్తప్రకారఏవోపపన్నఇత్యాశంక్యపరిహరతి-ఉభయేతి- అయంభావః - సోఽయంపదయోరభిధయోః కుంతనమంగీకృత్యలక్షణాశ్రయణేశక్తికల్పనాగౌరవంస్యాదితి-తత్పరంపరయాఽభేదప్రతిపాదనం-నైవమితి- పరంపరయాఽభేదప్రతిపాదనమసాంప్రతమిత్యాశయః- నను శక్తికల్పనాగౌరవపరంపరాశ్రయ

ణాభ్యాంపక్షద్వయమేతుల్యబలేపి వేదాంతిమతేకఃపక్షపాతఇత్యాశంక్యత
న్నిమిత్తందర్శయతి-తథాపీతి-పక్షద్వయేతుల్యబలేపీత్యర్థః - వినిగమనా
యాంవేదాంతిమతావలంబనమేవ-ఏకత్రపక్షపాతినీయుక్తిర్వినిగమనేత్యు
క్తత్వాత్ - బుభుత్సితస్యబోద్ధుమిచ్ఛావిషయీకృతస్య అర్థస్యాభేద
రూపస్య- ఇతిహేతురితిబ్రూమః-ఏవమితి - పరేషాంకావ్యప్రకాశకారా
దీనాం-అజ్ఞానవిలసితమజ్ఞాననిమిత్తమేవ-అన్యథాకథంనోదాహరేయురితి
భావః ౧౫. ఏతా ఇతి॥ఉపచారశబ్దార్థమాహ-ఉపచారోనామేతి-ఉపచా
స్త్విత్యర్థః-గుణయోగః-గుణసాదృశ్యమిత్యర్థః- అన్యథాప్రతిపాద

ర్శితత్వాత్ । తథాపివినిగమనాయాంకోహేతురితిచేద్బుభు
త్సితార్థస్యసాక్షాత్ప్రతిపాదనలాభఏవేతిబ్రూమః । ఏవంవే
దాంతివర్ణితమార్గేణ పదద్వయ లక్షణాపక్షావలంబనేప్యాలం
కారికమతేజహదజహల్లక్షణాసిద్ధ్యత్యేవేతిపరేషాంతదనుదా
హరణమజ్ఞానవిలసితమేవ ౧౫. ఏతాస్తిస్రోపిశుద్ధా ఏవ।ఉ
పచారేణామిశ్రితత్వాత్। ఉపచారోనామగుణయోగః। తద
భావాదేవాసాంశుద్ధత్వం। భిన్నత్వేనప్రతీయమానయోరై
క్యారోపణముపచారఇత్యుక్తే సింహోఽయమితి వక్ష్యమాణ
సాధ్యవసానాప్రభేదే గౌణవిషయస్యవిషయినిగీర్ణత్వేనభిన్న
త్వేనప్రతీత్యభావాత్తత్రాపిశుద్ధత్వమేవస్యాత్ ౧౬. నను
ప్రాభాకరాస్సర్వత్ర జాతిశబ్దార్థవాదినోవ్రీహీన్ప్రోక్షతీ
త్యాదావుద్దేశ్యస్థలేవ్యక్తిలక్షణామాహుఃసాకుత్రాంతర్భవ
తీతిచేదజ్ఞానఏవాంతర్భవతీతి వదామః । నహ్యత్రలక్షణాప్ర

దోషందర్శయతి-భిన్నత్వేనేతి-శుద్ధత్వం - ఏవంరూపోపచారామిశ్రితత్వ
ప్రయుక్తమితిశేషః- తస్మాద్గుణయోగఏవోపచారఇతియుక్తం ౧౬. నను
ప్రాభాకరప్రతిపాదితవ్యక్తిలక్షణాయాః కుత్రాంతర్భావఇత్యాశంక్య
సోపహాసంపరిహరతి-నన్వితి- అనన్యలభ్యశ్శబ్దార్థఇతిజాతిరేవశబ్దార్థఃవ్య
స్తులక్ష్యతఇతితన్మతసమయః-ఉద్దేశ్యస్థలేప్రోక్షణసంస్కారస్థలే-అజ్ఞాన
ఏవేతి-నలక్షణాస్వీత్యవధారణార్థః-తత్ప్రయోజకాభావాద్వ్యక్తిలక్షణో
పచనమజ్ఞానవిలసితమిత్యాశయః -వ్రీహీన్ప్రోక్షతీత్యత్రప్రపూర్వవిధిః

వ్రీహ్యవదానానంతరకర్తవ్యస్యకాప్యస్యదృష్టత్వాత్ - వ్రీహీనవహంతీత్య
త్రనియమవిధిః-నఖవిదళనావహననయోరవహననస్యపాక్షికత్వాత్ - ఇ
మామగృభ్ణన్రశనామృతస్యేత్యశ్వాభిధానీమాదత్త ఇత్యత్ర పరిసంఖ్యా
విధిః - ఇమామగృభ్ణన్రశనామృతస్యపూర్వఆయుషీత్యాదిషు ప్రతిపా
దితస్యాశ్వగర్దభసాధారణ్యాయాఃతస్య రశనాగ్రహణస్యాశ్వే నియమ
నాత్ -తదుక్తం-విధిరత్యంతమప్రాప్తేనియమఃపాక్షికేసతి। తత్ర చాన్య
త్ర చ ప్రాప్తే పరిసంఖ్యేతికథ్యత ఇతి-నను వ్రీహిత్వస్య ప్రోక్షణాసంభవా
ద్వ్రీహీన్ప్రోక్షతీతిశ్రుతేః కాగతిరిత్యాశంక్యసమాధత్తే-తర్హీతి-అవినా
భావినీవ్యక్తిః-జాత్యావాచ్యభూతయా-అయంభావః- అస్మత్ప్రతిపాదిత
దిశా జాతిస్ఫూర్త్యంతర్భూతవ్యక్తిస్ఫూర్తిరాస్తాం-పక్షాంతరావలంబ

యోజకంరూఢిప్రయోజనయోరన్యతరత్సంభవతి। తర్హి ప్రోక్షణ
శ్రుతేఃకాగతిరితి చేత్తత్ర జాతేః ప్రోక్షణసంస్కారాన్వ
యానుపపత్త్యా వ్యక్తిరవినాభావిన్యాక్షిప్యతే జాత్యా। యథా
భూయతామిత్యత్ర కర్తా పశ్యతీత్యత్ర కర్మ క్రియయాక్షిప్య
తే। యథా వా గ్రామమిత్యత్ర కర్మకారకేణగచ్ఛతి క్రియా
క్షిప్యతే। ఏవమర్థాపత్తిమహిమ్నాపి తత్ర తత్ర పదార్థప్రతీతి
ర్ద్రష్టవ్యా। రూఢిప్రయోజనేవినా కుత్రాపి లక్షణాయా అప్ర
వృత్తేః। అన్యథాఽతిప్రసంగాదితి సంతోష్టవ్యం॥ అత్రాయం
లక్షణాసంగ్రహః॥ స్వార్థత్యాగే సమానేపి సహ తేనాన్యల

క్షణేనాపివ్యక్తిస్ఫూర్తిస్సులభైవేతి- వ్యక్తేరాక్షేపలభ్యత్వే దృష్టాంతం దర్శ
యతి-యథేతి - ఆక్షిప్యత ఇత్యనువర్తతే- వాక్యత్రయేపి క్రమేణ కర్తృక
ర్మక్రియాక్షేపా ద్రష్టవ్యాః- కించార్థాపత్తేరపి వ్యక్తిస్ఫూర్తిస్సంభవ
తీత్యాహ-ఏవమితి-అనుపపద్యమానార్థేనార్థాంతరకల్పనమర్థాపత్తిః-
ఆపత్తిఃకల్పనమిత్యర్థః-తన్మహిమ్నాపి - తత్ర తత్ర పీనో దేవదత్తో దివా
నభుంక్తే ఇత్యాదిస్థలేష్విత్యర్థః - నన్వాక్షేపాదివద్వృత్తిలక్షణా స్వం
గీక్రియతామిత్యత్రాహ-రూఢీతి-వ్యవస్థానంగీకారే దోషం దర్శయతి - అ
న్యథేతి-అతిప్రసంగాదితి- బహ్వ్యో వృత్తయః కల్ప్యా భవేయురితి భా
వః - ఏవం జహదాదిశబ్దాస్తిస్రోపి పృథక్సంజ్ఞారూప్యబోధసౌకర్యాయ ··క్ష

ణాత్రితయస్యాపిలక్షణంసంగృహ్ణాతి- స్వార్థేతి- సమానేతుల్యేపి - ద్వయోరితిశేషః - యత్ర తేనస్వార్థేన సహాన్యస్మిన్ స్వార్థే విశిష్టార్థాంతరేలక్షణా-ఇయమజహత్స్వార్థా- యత్రతంస్వార్థం-వినాహిత్వా అన్యలక్షణా- ఇయంజహత్స్వార్థాచ॥ స్వార్థేతి-స్పష్టం ౧౭, అథసారోపాయాలక్షణంవిభాగంచాహేత్యాహ-సామానాధికరణ్యేనేతి- భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాంశబ్దానామేకస్మిన్నర్థేవృత్తిస్సామానాధికరణ్యం - లక్షణంవ్యాకరోతి- ఆరోప్యమాణేతి- సాధ్యవసానాతో వైలక్షణ్యందర్శయతి. ఏతేనేతి-అయంభావః - సాధ్యవసానాయాంవిషయస్యవిషయినిగీర్ణత్వే

క్షణా। యత్రేయమజహత్స్వార్థా జహత్స్వార్థా చ తంవినా॥ స్వార్థైకాంశత్యాగాదంశాంతరమేవలక్ష్యతే యత్ర। సాజహదజహత్స్వార్థాతత్త్వమసీత్యాదివిషయదృశ్యేయమితి ౧౮.

ఏవం శుద్ధాంత్రివిధాం నిరూప్యసారోపాయా లక్షణంవిభాగంచాహ॥ సామానాధికరణ్యేనభేదస్యాపహ్నవంవినా । విషయారోప్యయోరుక్తాసారోపాసాద్విధామతా॥ ఆరోప్యమాణారోపవిషయౌయదాఽనపహ్నుతభేదౌ సామానాధికరణ్యేన నిర్దిశ్యేతేతదాసారోపేత్యర్థః । ఏతేనసాధ్యవసానాతో భేదఉక్తః।ఇయంతుద్వివిధా।శుద్ధాగౌణీచేతి।తత్రగౌణీగుణసాదృశ్యనిమిత్తా।శుద్ధాతుసాదృశ్యేతరకార్యకారణభావాదిసంబంధనిబంధనా। ఏతేనలక్షణాయాఃపృథగ్భూతాగౌణీవృత్తిరితితాంత్రికసమయఃపరాస్తోవేదితవ్యః ౧౯ తథాహి।ప్రాభాకరాస్త్వేవాహుః। లక్షణాతోగౌణస్యాయంభేదః। గౌణేహిపదప్రయో

తయోరభేదప్రతీతిః - సారోపాయాంతుద్వయోరప్యుపాత్తత్వాద్భే ప్రతీతిరితి- ఏతేనేతి- గౌణవృత్తేర్లక్షణాంతర్భావప్రతిపాదనేనేత్యర్థః తాంత్రికసమయఃభాట్టప్రాభాకరసిద్ధాంతః- సమయాశ్శపథాచారకాలసిద్ధాంతసంవిద ఇత్యమరః - పరాస్తోనిరాకృతః - పరిహృత ఇతియావత్ ౧౯. పరాకర్తుమేవతన్మతంప్రతిపాదయతి- తథాహీతి - లక్షణాతోలక్షణాయాః-పంచమ్యాస్తసిః-గౌణస్యగౌణ్యాః- భేదందర్శయతి-గౌణేహీతి- గౌణేఅగ్నిర్మాణవక ఇత్యాదౌ - పదప్రయోగాత్సమానాధికరణపదప్ర

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

యోగాదేవగుణోపేతే పైంగళ్యాదిగుణవిశిష్టే తాత్పర్యమగ్నిపదతాత్ప
ర్యంహి - అతోఽవధారణేనలక్షణాయాంతీరపదప్రయోగంవినాతీరప్రతి
పత్తిర్భవతీతిజ్ఞాప్యతే- లక్షణాయాంతుపదార్థాత్ప్రవాహరూపాదుపలబ్ధే
ప్రాప్తే-పదప్రయోగంవినైవేతిభావః - సంబంధినికేవలేతీరేపదస్యగం
గాపదస్యతాత్పర్యం-ఇత్యాహురితిపూర్వేణసంబంధః-అయంభావః - ప
దప్రయోగతదప్రయోగప్రయుక్తవిశిష్టావిశిష్టతాత్పర్యాభ్యాంగౌణీలక్ష
ణయోర్వైలక్షణ్యస్యలక్ష్యమాణత్వాత్తయోర్భేదఇతి ౧౯, నన్వేవ
ఖావశేనసమత్వాదభేదోస్త్విత్యాశంక్యనైవమిత్యాదినాభేదంప్రతిపా
దయిష్యతి-నన్వితి-నోపపద్యతఏవ-తదనుపపత్తిమేవదర్శయతి-యథేతి - సం
బంధిసంబంధయోస్తైరావినాభావయోః-సంబంధిమాత్రే కేవలేతీరే- అ

గాదేవగుణోపేతే తాత్పర్యం। లక్షణాయాంతు పదార్థోపల
బ్ధే సంబంధినిపద తాత్పర్యమితి ౧౯ నన్వయమేవభేదోనోపప
ద్యతే। యథాలక్షణాయాం సంబంధిసంబంధయోః స్మృతయో
రపిసంబంధిమాత్రేన్వితేర్థేవాక్యతాత్పర్యమవధార్యతే। తథా
గౌణేపిముఖ్యస్యానన్వయాత్సదృశసాదృశ్యయోః స్మృతయో
రపిసదృశమాత్రఏవతాత్పర్యమవగమ్యతామితిచేన్నైవం-అగ్ని
శబ్దాత్స్వార్థేస్మృతేః-తతస్తస్యానుపపత్తివిమర్శాత్తస్మాత్స్వా
ర్థాత్స్వసదృశేఽర్థాంతరేస్మృతిః- సదృశస్మృతిశ్చసాదృశ్యవ్య
తిరేకేణనాస్తీతిసాదృశ్యస్మృతిశ్చాస్త్యేవ- తత్రనతావత్సదృశ

న్వితేఅధికరణత్వేనాన్వయానుకూలే-అర్థే- వాక్యతాత్పర్యంగంగాయా
మిత్యాదివాక్యతాత్పర్యంయథాఽవధార్యతే- తథాముఖ్యస్యాగ్నిత్వరూ
పముఖ్యార్థస్యానన్వయాన్మాణవకేనాన్వయాసంభవాత్ - సదృశమా
త్రఏవకేవలసదృశఏవ- తాత్పర్యమగ్నిరిత్యస్యతాత్పర్యమవగమ్యతాం -
అయంభావః-యథాలక్షణాయాంకేవలేతీరేతాత్పర్యం-తథాగౌణ్యాంకే
వలేసదృశేతాత్పర్యమిత్యభేదఇతి-ఇతిచేన్నైవం-అభేదోనసిధ్యతీతిభావః-
అభేదాసిద్ధిమేవాహ-అగ్నిశబ్దాదితి-తస్మాత్స్వార్థాత్ - తంస్వార్థంవిహా
యేత్యర్థః-సదృశస్మృతిశ్చేతి-ననుసదృశస్యైవాన్వితత్వాత్కింసాదృశ్యే
నేత్యాశంక్యాహ-తత్రేతి-తత్రహేతుమాహ-పదాంతరేణేతి - అయంభా

వః-అగ్నిర్మాణవక ఇత్యత్రాగ్నిపదస్య సదృశమాత్రార్థకత్వే సదృశస్య మాణవకస్య స్వపదోపాత్తత్వాత్తత్ర మాణవకో మాణవక ఇతి పౌనరుక్త్యం స్యాదితి-తర్హి యథా లక్షణాయాం కేవలే సంబంధిని తాత్పర్యం తథా గౌణ్యాం కేవలే సాదృశ్యే తాత్పర్య మిత్యేవం రూపేణ తయోరభేదోఽస్త్విత్యాశయేనాహ-నాపీతి-తత్ర హేతుమాహ- సమానేతి- యద్యగ్నిపదస్య సాదృశ్యమాత్రపరత్వమభిప్రేతం తర్హ్యగ్నిర్మాణవక ఇత్యుభయత్ర ధర్మివాచకపదప్రయోగం నకుర్యాదితి భావః-ఫలితమాహ- అత ఇతి-తత్రైవ సాదృశ్యవిశిష్టసదృశ ఏవ-తత్రోపపత్తిమాహ-సాత్వితి - సాదృశ్యవిశిష్టసదృశస్మృతిస్తు-తస్మాల్లక్షణాతో మహాద్వైలక్షణ్యమస్త్యేత్యాశయేనాహ-అత ఇతి- అతః సమానాధికరణపదప్రయోగబలప్రయుక్తసాదృశ్యవిశిష్టసదృశస్మృతేరిత్యర్థః- గౌణే సాదృశ్యవిశిష్టే సాదృశ్యవిశిష్టరూపేణాన్వి

మాత్రే తాత్పర్యం - పదాంతరేణోపాత్తతయా పౌనరుక్త్యాపత్తేః-నాపి సాదృశ్యమాత్రే - సమానాధికరణపదప్రయోగానుపపత్తేః అతస్సాదృశ్యవిశిష్టసదృశస్మృత్యా తత్రైవ వాక్యతాత్పర్యం-సాతు సమానాధికరణపదప్రయోగబలాదేవ - అతో గౌణే సాదృశ్యవిశిష్టేన్వితేర్థే వాక్యతాత్పర్యజ్ఞానసమయ ఏవ పదస్యోపయోగః-లక్షణాయాంత్వపేక్షాక్రమవశేన సంబంధిమాత్రేన్వితేర్థే వాక్యతాత్పర్యాత్సంబంధిమాత్రే పదతా

తేఽర్థే వాక్యతాత్పర్యజ్ఞానసమయ ఏవ- పదస్యాగ్నిపదస్యోపయోగః- త్రావధారణేన లక్షణాయాం వాక్యతాత్పర్యాకలనానంతరం సంబం మాత్రేన్వితేర్థే పదస్యోపయోగ ఇతి సూచ్యతే-అయం భావః- గౌణే పదతా త్పర్యపర్యాలోచనపూర్వకం వాక్యతాత్పర్య నిశ్చయాత్తత్రైవాగ్నిప స్యసాదృశ్యవిశిష్టరూపార్థోపయోగిత్వమితి - లక్షణాయాంతద్వైలక్ష ణ్యమిత్యాహ-లక్షణాయాంత్వితి-తుశబ్దోఽత్ర భేదం ప్రతిపాదయతి - అపే క్షాక్రమవశేన-గంగాపదాత్ప్రతీతో రూపముఖ్యార్థస్ఫూర్తిః- తతస్తద ధాత్తత్సంబంధజ్ఞానపూర్వకం సంబంధిప్రతీతిరిత్యాకాంక్షాక్రమవశే త్యర్థః-సంబంధిమాత్ర ఇతి-అయం భావః - లక్షణాయాం వాక్యతాత్పర్య శ్చయపూర్వకం పదతాత్పర్యావధారణ నియమాద్వాక్యతాత్పర్యాను

ణేనసంబంధరహితేతీరేగంగాపదతాత్పర్యమితి-మాత్రశబ్దార్థమాహ- న
సంబంధోపేతఇతి ౨౦, ఏవంకారకవశాద్విమృశ్య క్రియాయోగాద్వి
మృశతి- ప్రతివసతీతి - అయంభావః-యథాగౌణేమాణవకపదప్రయోగవ
శాదగ్నిపదస్యసాదృశ్యవిశిష్టపరత్వంతథాలక్షణాయాం క్రియాయోగే
నాపిససంబంధతీరప్రతీతిర్నభవతీతి-అత్రాపిశబ్దార్థంగాపదేనవిశిష్టతీరప్ర
తీతిర్నాభవదేవేతిసూచితం,తత్ర హేతుమాహ-సంబంధీతి-సంబంధిప్రతీతి
స్తీరప్రతీతిరర్థఃప్రయోజనంయస్య తస్యతథోక్తస్యఅధికరణాకాంక్షిణఇ
త్యర్థః-తస్య ప్రతివసతిపదస్య-తత్ప్రతీతి రేవతత్ప్రతీతిమాత్రం కేవలతీరప్ర
తీతిరర్థోయస్యతస్యతాదృశస్యసతః-సంబంధిమాత్రప్రతీత్యర్థకత్వాదిత్య
ర్థః-వాక్యతాత్పర్యంపూర్వంయేషాంతానితథోక్తాని- తాదృశానియానిప
దతాత్పర్యాణితెషామంతర్భావేమానాభావాత్ - అయంభావః-ప్రతివస
తిపదస్యసంబంధిమాత్రాకాంక్షిత్వేనవాక్యతాత్పర్యవిరుద్ధపద తాత్పర్య

త్పర్యం - నసంబంధోపేతే ౨౦, ప్రతివసతీత్యనేనాన్వయ
యోగోపినసంబంధవిశిష్టే।సంబంధిప్రతీత్యర్థస్యతస్యతత్ప్ర
తీతిమాత్రార్థస్యవాక్యతాత్పర్యపూర్వక పదతాత్పర్యాంత
ర్భావేమానాభావాత్ । ఇతినపదప్రయోగాపేక్షాతత్ర
౨౧ యత్రాపిగౌణేపదప్రయోగోనాస్తి అగ్నిరధీతఇత్యా

కల్పనస్యానుచితత్వాత్తీరాధికరణకోఘోషస్తిష్ఠతీత్యేవంరూపవాక్యతా
త్పర్యాప్రవిష్టస్యసంబంధస్య విశిష్టపదతాత్పర్యాంతర్భావప్రతిపాదనే
ప్రమాణాభావాదితి-తతస్సంబంధవిశిష్టేఽన్వయయోగోనాస్తీతిపూర్వే
ణసంబంధః-ఇత్యుక్తప్రకారేణ- తత్రలక్షణాయాంపదస్యతీరపదస్యప్ర
యోగాపేక్షానాస్తి-తస్యతీరాధికరణకోఘోషఇతివాక్యతాత్పర్యప్రవి
ష్టత్వాదితిభావః - యదితీరపదప్రయోగస్తదాసంబంధప్రతీతిః కల్ప్యే
స్యాదిత్యాకూతం- తస్మాన్మహతోభేదస్యవిద్యమానత్వాద్యథేత్యాదిపూ
ర్వగ్రంథప్రతిపాదితాభేదోనిరస్తఇతిబోధ్యం ౨౧. నన్వత్రసమానాధి
కరణపదప్రయోగ బలాదస్తుసాదృశ్యవిశిష్టసదృశపరత్వం పదప్రయో
గరహితస్థలేకేవలసదృశపరత్వావశ్యంభావాత్తద్వల్లక్షణాయాం కేవల
సంబంధిన్యేవతాత్పర్యావధారణమితి తయోరభేదోస్త్విత్యాకూతేనా

హ-యత్రేతి-తత్ర హేతుమాహ-పదప్రయోగేతి- తథైవసాదృశ్యోపేత
పరత్వేనైవేత్యర్థః - ననుపదప్రయోగసహితస్థలవత్తద్రహితస్థలేపితా
త్పర్యతౌల్యేకింప్రమాణమిత్యాశంక్యదృష్టాంతందర్శయతి- యథేతి - కా
మ్యే-జ్యోతిష్టోమేనస్వర్గకామోయజేత - రాజాస్వారాజ్యకామోరా
సూయేనయజేతేత్యాదికామ్యస్థలే-కామితత్తత్కర్మఫలాభిలాషీయో
యోజ్యోయజమానస్తస్మిన్నన్వయఃఅర్థాల్లిఙాదేరేవ-తద్బలాత్ అపూర్వే
కాలాంతరఫలదాయ్యవస్థావిశేషే-లిఙాదేస్తాత్పర్యం- అత్రాదిశబ్దేనలో
డాదిర్గృహ్యతే-ఇత్యేవంప్రకారేణ-నిత్యేపితథేతి-అయంభావః - య
మానేతత్తత్కర్మఫలప్రాపకావస్థావిశేషరూపమదృష్టాపరపర్యాయ
పూర్వముత్పద్యతఇతిలిఙాదేస్తాత్పర్యమితితాంత్రికసమయేసతికామ్య

దౌతతాఽపిసాదృశ్యోపేతమేవపదతాత్పర్యం।పదప్రయోగస
హితస్థలేతథైవతాత్పర్యావధారణాత్।యథాకామ్యేకామి
నియోజ్యాన్వయబలాదపూర్వేలిఙాదేస్తాత్పర్యమితినిత్యేపిత
తథా ౨౨. ననుయదిలక్షణాయాం వాక్యతాత్పర్యజ్ఞానసమ
యేనపదప్రయోగాపేక్షా కథంతర్హితత్ర పదప్రయోగధీ
రితిచేత్ వాక్యతాత్పర్యంప్రతీత్యైవహిపశ్చాత్తత్ర పదప్ర
యోగధీస్సంభూయకారితావ్యుత్పత్తేః। యతఏవంగౌణేపద
ప్రయోగతాత్పర్యనిరూపణపూర్వకమేవవిశిష్టేఽర్థే వాక్య
తాత్పర్యాద్విశిష్టాన్వయపరత్వంపదస్య। లక్షణాయాంతుప

లేనియోజ్యస్యశబ్దోపాత్తత్వాత్తదన్వితస్య లిఙాదేరపూర్వేయథా తా
త్పర్యమవధార్యతేతథాఅహరహస్సంధ్యాముపాసీతేత్యాదినిత్యస్థలేపి
బ్దోపాత్తస్యకర్తురభావేపి తత్తత్కర్మానుష్ఠాతర్యపూర్వముత్పద్యత
తి౨౨, ననువాక్యతాత్పర్యజ్ఞానసమయోపేక్షితస్యతీరపదప్రయోగస్య
కదాతదాకాంక్షేత్యాశంక్యాహ-నన్వితి-ప్రతీత్య జ్ఞాత్వైవ- పదప్రయో
గధీః- తీరాధికరణకోఘోషఇతితీరపదప్రయోగజ్ఞానం - సంభూయకా
తారూపాయావ్యుత్పత్తిస్తస్యాః తాదృక్పదసమూహసమ్మేళనసమాస
దితసామర్థ్యాదిత్యర్థః-భవతీతిశేషః-ఫలితార్థముక్త్వానిగమయతి - యత
తి-పదద్వయేషుపరత్వేనవాక్యద్వయోప్యన్వేతి-ఏవంపూర్వోక్తప్రకారేణ -

తప వేతి- జఘన్యత్వంన్యూనత్వం - తద్ధేతుకభిన్నత్వమితి భావః- వృత్తిత్ర
యం - అభిధాగౌణీలక్షణాఖ్యాస్తిస్రో వృత్తయఇత్యర్థః ౨౩. ఏవంప్రా
భాకరమతంప్రతిపాద్యాచార్యాభిమతం తమావిష్కరోతి - ఆచార్యా
ఇతి - అగ్నిగతపైంగళ్యాదిగుణైస్సాదృశ్యాత్ మాణవకనిష్ఠపైంగళ్యాది
గుణానాంసామ్యాత్ -తత్కారికాముదాహరతి-అగ్నిత్వేతి - అగ్నిత్వేన
అగ్నిత్వరూపముఖ్యార్థేన లక్షితాల్లక్షణయా ప్రతిపాదితాదర్థా దగ్నినిష్ఠ
పైంగళ్యాదిరూపార్థాత్ యత్పైంగళ్యాది-మాణవకనిష్ఠమితి శేషః-గమ్య

దప్రయోగనిరపేక్షమేవవాక్యతాత్పర్యజ్ఞాతే పశ్చాత్తత్రప
దప్రయోగధీః। అతఏవజఘన్యత్వంగౌణ్యాల్లక్షణాయాఇతివృ
త్తిత్రయంసిద్ధం ౨౩. ఆచార్యాః పునరగ్నిర్మాణవకఇత్య
త్రాగ్నిగతపైంగళ్యాదిగుణసాదృశ్యాన్మాణవకేఽగ్నిశబ్దప్ర
వృత్తిరితిగౌణీనామవృత్త్యంతరమురరీచక్రిరే।తథాచోక్తం॥
అగ్నిత్వలక్షితాదర్థాద్యత్పైంగళ్యాదిగమ్యతే। తేనమాణవ
కేబుద్ధిస్సాదృశ్యాదుపజాయతఇతి ౨౪. తాన్పృచ్ఛామః
సంబంధానుపపత్తిప్రయోజనానిఖలులక్షణాబీజాని। తానీహా
పిసంతికిం। నసంతివా। ఆద్యేకిమపరాద్ధం తత్రలక్షణావ్యవ
హారేణ। నద్వితీయః। తేషాందురపహ్నవత్వాత్। నన్వత్రసం
బంధోదుర్నిరూపః కస్తవాభిప్రాయః అభిధేయావినాభా
వోనసంభవతీతిచేన్మాసంభవతు। సాదృశ్యంతుభవిష్యతి। న
హిసఏవసంబంధోలక్షణోపయోగీతినిర్బంధః। కార్యకారణ
భావాదేరపిసంబంధస్యవక్ష్యమాణత్వాత్। ప్రయోజనంచ

తేలక్ష్యతే- తేనహేతునాసాదృశ్యాదగ్నిత్వలక్షితాగ్నినిష్ఠపైంగళ్యాది
సామ్యాత్ -- మాణవకేబుద్ధిరగ్నిరితిధీరుపజాయతఇతి - ఏతేనగౌణీతివృ
త్త్యంతరమస్తీత్యాచార్యాభిప్రాయః ౨౪, ఏవంగురూణామాచార్యా
ణాంచమతంప్రతిపాద్యపరిహర్తుంపృచ్ఛతి - తాన్పృచ్ఛామఇత్యాదినా-
సాదృశ్యంత్వితి॥అభిధేయేనసంబంధాత్సాదృశ్యాత్సమవాయతః । వైప
రీత్యాత్క్రియాయోగాల్లక్షణాపంచధామతేతిసాదృశ్యస్యాపి సంబంధ
త్వేనాభ్యుపగతత్వాదితిభావః - ఏవంచసతి - సంబంధప్రయోజనయో

స్సతోరిత్యర్థః - అన్వయానుపపత్త్యాముఖ్యార్థాన్వయానుపయోగేన పరత్ర పరశబ్దప్రయోగసామ్యే - యథాతీరేగంగాపదప్రయోగస్తథా సదృశేఽగ్నిపదప్రయోగ ఇత్యేవం రూపేణాన్యత్రాన్యశబ్ద ప్రయోగతాల్యేవిద్యమానేపి - యత్కించిదవాంతర వైషమ్యావలంబనేన-లక్షణాయాం పదప్రయోగాభావః గౌణ్యాంతత్సద్భావః తత్ర కేవల సంబంధిప్రతీతిరత్ర సాదృశ్యవిశిష్టసదృశస్మృతిః తత్ర వాక్యతాత్పర్యజ్ఞానానంతరంపదప్రయోగజ్ఞానమత్రతువాక్యతాత్పర్య జ్ఞాన సమయఏవతదుపయోగఇత్యాదిసూక్ష్మాంశన్యూనాధిక్యాశ్రయణేనేత్యర్థః- గౌణీతిపదార్థః- గౌణీత్వమితిజాతిః - గౌణ్యాఖ్యోవృత్తిభేదఇతిపదార్థజాతిభేదానామంగీకారేఽతిప్రసంగస్స్యాత్ - ఏవమీషద్వైషమ్యాశ్రయణేన

తాత్పర్యప్రతిపత్తిః। ఏవంచసత్యన్వయానుపపత్త్యాపరత్ర పరశబ్దప్రయోగసామ్యేవిద్యమానేపియత్కించిదవాంతరవైషమ్యావలంబనేనపదార్థజాతిభేదాంగీకారేఽతిప్రసంగస్స్యాదితియత్కించిదేతదితి ౨౫. ద్వయీముదాహరతి॥ యథా॥ఛిన్నేంద్రారిశిరోరసార్ద్రవటకైస్తత్కంధరోచ్చైశ్చరస్సృగ్ధారాతైలఘృతైస్తవా సిరగదంకారస్స వృద్ధోబభౌ।కింబ్రూమోరఘురామవీరశుచినాదత్వేణయేనాద్భుతందుర్వారోదశకంధరః ప్రశమితస్త్రైలోక్యతాపజ్వరః॥ అత్రపూర్వార్ధేఅ

హావఃపదార్థాదయఃకల్ప్యభవేయురితిభావః-ఇతిహేతోః-ఏతత్ - లక్షణాయాఃపృథగ్భూతాగౌణీవృత్తిరితివచనమిత్యర్థః - యత్కించిత్ అసమాలోచ్యోక్తత్వాదనాదరణీయం-ఇతిపరిహృత్యేతి శేషః ౨౫. ద్వయీంద్వివిధాంసారోపాం॥ఛిన్నేతి॥ ఛిన్నానీంద్రారీణాంరక్షసాంశిరాంస్యేవసార్ద్రవటకాస్సద్యఃకృతవటకాస్తైః- తేషామింద్రారీణాంకంధరాసంబంధిన్యోయాఉచ్చైశ్చరస్సృగ్ధారాస్తాఏవతైలానిఘృతానిచతైస్సస్సృగ్ధః - వాసిరసిరూపఃఅగదంకారః - రోగహార్యగదంకారభిషగ్వైద్యచికిత్సకఇత్యమరః - కింబ్రూమః - అస్యగదంకారసామర్థ్యంకింవర్ణయామః త్రైలోక్యస్యతాపజ్వరస్తాపహేతురిత్యర్థః - నసువిసదృశయోరస్యాగదంకారయోర్విషయ విషయిభావాభావాత్కథం సారోపాత్వమిత్య

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

శంక్యాత్రగుణసాదృశ్యంవివక్షితమిత్యాశయేనాహ - అత్రేతి- అగదం కారశబ్దేన అసిరగదంకార ఇత్యసావగదంకార శబ్దప్రయోగేణేత్యర్థః - లక్ష్యమాణాస్సాధారణ్యేన దృశ్యమానాః - రసౌషధవటకానాంసద్యః కృతవటకానాంతైలానాంఘృతానాంచసంపత్తిస్సమృద్ధిర్జ్వరనివర్తక త్వంచాదౌయేషాంతేతేచతైర్వైద్యగతగుణాశ్చతైస్సాదృశ్యంనిమిత్తంయ స్యాస్సాతథోక్తా-లక్షణాసారోపలక్షణా - గౌణీగుణసాదృశ్యమాత్రప్ర వృత్తా-అత్రసమ్మతిందర్శయతి- అభిధేయేతి-అభిధేయావినాభూతస్యవా చ్యార్థసంబంధినోర్థస్యప్రతీతిర్యస్యాంసాతథోక్తా- ప్రవృత్తిరితిపాఠేఅభి ధేయావినాభూతవిషయకవ్యాపారఇత్యర్థః-వృత్తేర్లక్షణావృత్తేః - గౌణ తాతులక్ష్యమాణగుణైర్యోగాత్ -ఇష్టా- భవతీతిశేషః - అవినాభావోత్ర సంబంధమాత్రంనతునాంతరీయకత్వం- తథాత్వేతుమంచమంచస్థయో

గదంకారశబ్దేన లక్ష్యమాణరసౌషధవటకతైలఘృతసంపత్తి జ్వరనివర్తకత్వాదివైద్యగతగుణసాదృశ్యనిమిత్తాలక్షణాగౌ ణీ॥యథాహుః॥అభిధేయావినాభూతప్రతీతిర్లక్షణోచ్యతే। లక్ష్యమాణగుణైర్యోగాద్వృత్తేరిష్టాతుగౌణతేతి॥గుణాశ్చస్వ పరసాధారణ్యేనలక్షణీయాః। అన్యథాస్వార్థగతానామర్థాం తరప్రవృత్తినిమిత్తత్వేవైయధికరణ్యదోషః। పరగతానాం తుస్వార్థాసంబద్ధానాంలక్ష్యత్వానుపపత్తిః। సాధారణ్యేతున

ర్దైశికస్య కాలికస్య వాఽవినాభావస్యాభావాన్మంచాః క్రోశంతీత్యా దౌలక్షణాభావప్రసంగాత్ -లక్ష్యమాణశబ్దార్థమాహ-గుణాశ్చేతి - లక్ష ణీయా(ద్రష్టవ్యాః)- పక్షద్వయస్యాపిదోషదూషితత్వాత్సాధారణ్యపక్షఎ వసముచితఇతిభావః-ప్రథమపక్షేదోషందర్శయతి- అన్యథేతి - అన్యథాప క్షద్వయాన్యతరావలంబనేత్విత్యర్థః- స్వార్థగతానాంతల్లక్షితానాంచగు ణానామితిలభ్యతే-అర్థాంతరస్యపరార్థస్యప్రవృత్తినిమిత్తత్వేతత్పక్షావ లంబనఇత్యర్థః-వైయధికరణ్యేతి - తద్రూపోదోషః - స్వార్థగతానాంగు ణానాంపరార్థేఅవిద్యమానానామపి పరార్థాభిధానేప్రవృత్తినిమిత్తత్వో క్త్రావన్యగుణానామన్యనిష్ఠత్వాపాతాత్ -ద్వితీయపక్షేపిదోషందర్శయతి - పరగతానామితి-అత్రతుశబ్దః ప్రాథమికపక్షాద్భేదంద్యోతయతి - లక్ష్య

త్వానుపపత్తిః తాదృశేషులక్షణాయాఅప్రవృత్తేః సాధారణ్యేతుసాధా
రణగుణాశ్రయణపక్షేత్విత్యర్థః-అత్రమమ్మటపాదాః-గౌర్వాహీకోగా
రయమిత్యత్రచేత్యుదాహృత్య-అత్రహిస్వార్థసహచారిణోగుణాజాడ్య
మాంద్యాదయోలక్ష్యమాణాఅపిగోశబ్దస్యపరార్థాభిధానేప్రవృత్తినిమి
త్తత్వముపయాంతీతికేచిత్ - స్వార్థసహచారిగుణాభేదేనపరార్థగతాగు
ణాఏవలక్ష్యంతేనతుపరార్థోభిధీయతఇత్యన్యే - సాధారణగుణాశ్రయణే
నపరార్థఏవలక్ష్యతఇత్యపరే-ఇతి- తద్వ్యాఖ్యాతారోవరదార్యాస్తు-గౌర్వా
హీకఇత్యత్రగోశబ్దోగోత్వసహచారిణోజాడ్యమాంద్యాది గుణాన్లక్షణ
యాప్రతిపాదయతి - తతస్తాన్ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్యవాహీకమభిధత్తే.
నతువాహీకం లక్షయతీత్యేకంమతం - గోత్వ సహచారిగుణాభేదేనవా
హీక గతజాడ్యాదయోగోశబ్దేనలక్ష్యంతే - నతు వాహీకోభిధీయత
ఇతి ద్వితీయం - గవి వాహీకేచ వర్తమానానాం గుణానా మాశ్రయ
ణేన పరార్థోలక్ష్యతఇతితృతీయం - తత్రప్రథమపక్షేగోశబ్దస్యైవన

కశ్చిద్దోషః। ఉత్తరార్ధేతాపహేతౌదశకంధరేతాపజ్వరశబ్ద
స్యప్రవృత్తినిమిత్తంకార్యకారణభావసంబంధ ఇతిశుద్ధాలక్ష

డిమాదిగుణేషులక్షణా- వాహీకశబ్దార్థేపునరభిధేతియత్నగౌరవమసంగ
తితార్థే పునరభిధాయాః ప్రవృత్తిరితిచాస్వారస్యంబోధ్యం - ఇదంచల
క్ష్యమాణాఅపీత్యపిశబ్దేనపరార్థాభిధానఇత్యనేనచద్యోతితం- ద్వితీయేతు
పక్షేజడిమాదిగుణపరార్థప్రతీతిరనిబంధనాస్యాదిత్యస్వారస్యంబోధ్యం
ఇదంచగుణాఏవలక్ష్యంతేనతుపరార్థోభిధీయతఇత్యనేనద్యోతితం - స్వా
ర్థోగోత్వంతేనసహచరితుంశీలమేషామితితాచ్ఛీలికోణినిః - పరోవాహీక
శబ్దస్తదర్థోవాహీకత్వం - స్వార్థసహచారిగుణేభ్యోయోఽభేదస్సజా
యత్వాద్యభేదోపచారస్తేన- ఏవకారవ్యవచ్ఛేద్యమాహ-నతుపరార్థఇతి
సాధారణేతి- గవివాహీకేచవర్తమానానాంగుణానామాశ్రయణేనపరా
ర్థఏవేతినతుజడిమాదయోగుణాః-లక్ష్యతఏవేతినకదాచిదభిధీయతఇత్యుభ
యతోముఖఃవధారణం - ఏవంచపూర్వపక్షద్వయోక్తదోషానవకాశఇ
తిధ్వనితమితి- ఏవంపూర్వార్ధేగౌణసారోపాముదాహృత్యోత్తరార్ధేశుద్ధ
సారోపాందర్శయతి-ఉత్తరార్ధఇతి-శుద్ధత్వహేతుమాహ- త్వాపహేతావి

తి-సారోపతాంప్రతిపాదయతి- ఉభయత్రాపీతి- ప్రయోజనంప్రతిపాదయతి-ఖడ్గఇతి-ఇయంకస్యాలంకారస్యోపయుజ్యతఇత్యతాహ - ఇయమితి-రూపకాదేః-అపహ్నవాదిరాదిశబ్దార్థః- ద్వివిధాయాఅపిరూపకోపకారకత్వందర్శయతి-ముఖమితి- ముఖంచంద్రఇత్యత్రముఖనిష్ఠానాంచంద్రనిష్ఠానాంచవర్తులత్వాదీనాంసాదృశ్యాద్గౌణసారోపాత్వం - నేత్రానందశ్చంద్రఇత్యత్రకార్యకారణభావఇతిశుద్ధసారోపాత్వమితిబోధ్యం ౹౬॥ నను నేత్రానందహేతౌచంద్రే నేత్రానందశ్చంద్రఇతి కార్యకారణయోరభేదోపచారఃకుతఃకృతఇత్యాశంక్యతదాదినిమిత్తవశాదుపచారాఃపంచధాభవంతీత్యాహ-ఉపచారశ్చేతి-తత్రేతి- త్రైలోక్యతాపజ్వరోదశకంధరఇత్యత్ర కార్యకారణభావాదభేదోపచారఉదాహృతఇతిభావః- ద్వితీయ

ణా । ఉభయత్రాపివిషయనిగరణాభావాత్సారోపతా। ఖడ్గే రావణే చక్రమాద్వైద్యత్వేనతాపజ్వరత్వేనచప్రతీతిః ప్రయోజనం।ఇయంద్వివిధాపిరూపకాదేర్బీజం । ముఖంచంద్రో నేత్రానందశ్చంద్ర ఇతి చోభయమూలత్వేనాపిరూపకస్యోస్థితేః ॥ ౬ ॥ ఉపచారశ్చ కార్యకారణభావతాదర్థ్యస్వస్వామిభావావయవావయవిభావతాత్కర్మ్యరూప నిమిత్తానాంపాంచవిధ్యేనపంచధాభవతి । తత్రాద్యఉదాహృతః తాదర్థ్యేనయథా ॥ ఇంద్రార్థాస్థూణేంద్రః ॥ స్వస్వామిభావేనయథా। రాజకీయఃపురుషోరాజా ॥ అవయవావయవి

ముదాహరతి-తాదర్థ్యేనేతి- ఇంద్రఅర్థఃప్రయోజనంయస్యాస్సాతథోక్తాస్థూణా స్తంభః- ఇంద్రప్రీత్యర్థముపచారైరుత్సవంకర్తుంనిఖాతేస్తంభవిశేషేతాదర్థ్యనిమిత్తవశాదింద్రఇత్యుపచారఃకృతః అత్రతాదాత్మ్యప్రతీతిస్తయాచేష్టార్థదాయిత్వధీశ్చప్రయోజనం - తృతీయముదాహరతి-స్వేతి-స్వంపురుషస్స్వామీ రాజాతయోర్భావస్తద్రూపస్సంబంధస్తేన రాజకీయఇతి- అత్రాపి తాద్రూప్యప్రతీతిస్తయాచానతిలంఘనీయశాసనత్వధీశ్చప్రయోజనం॥తురీయముదాహరతి-అవయవేతి॥ హస్తోవద్యతీత్యత్రావదానస్యహస్తాగ్రసాధ్యత్వాదగ్రహస్తఏవహస్తఇత్యుపచారః కృతః- తాద్రూప్యప్రతీతిస్సానుర్థ్యాతిశయధీశ్చప్రయోజనం॥ అంతిమము

దాహరతి- తాత్కర్మ్యేణేతి ॥ తత్సంబంధికర్మ యస్య సతతత్కర్మా తస్య భావస్తాత్కర్మ్యం తేన- అతక్షేతి- మూలత స్తక్షాయాపమష్టా శ్రింకరో త్యత్ర తత్కర్మకారిత్వాదధ్వర్యౌ తక్షేత్యుపచారః కృతః - అత్రాపి తా ద్రూప్య ప్రతీతిః కౌశలాతిశయధీశ్చ ప్రయోజనం ఇతి, ఏవం ప్రాసం కముపచారనిరూపణం కృత్వా ప్రకృతం సాధ్యవసానానిరూపణం ప్రతిజా తే-సాధ్యవసానామితి- నిగీర్ణ ఇతి-అన్యేనారోప్యేణవిషయోనిగీర్ణః కబ తో యది సాధ్యవసానికా-సాసాధ్యవసానాపూర్వవత్ సారోపేవద్విధా. గౌణసాధ్యవసానాశుద్ధసాధ్యవసానాచేతి ద్వేధాభవతి- తేన హేతునా.

భావేనయథా। అగ్రహస్తోహ స్తః॥ తాత్కర్మ్యేణయథా। అ తక్షాతక్షా॥ ఏషుక్రమాదిష్టప్రదత్వానుల్లంఘ్యత్వసామర్థ్య కౌశలవిశేషాః ప్రయోజనాని వ్యంగ్యాని ఇతి సాధ్యవసా నాంలక్షయతి ॥ నిగీర్ణో విషయో న్యేన యదిసాధ్యవసా నికా । సాపూర్వవద్విధా తేన లక్షణాస్స ప్తలక్షితాః ॥ అ న్యేనవిషయిణా - విషయనిగరణేనా భేదప్రతిప త్తిరధ్యవసా యః - తేనసహితాసాధ్యవసానా। తత్రాద్యాయథా ॥ అ యం కామధేను రిత్యత్రానవరతవితరణశీలత్వ గుణసాదృ శ్యాదా రామే కామధేనురూపతాధ్యవసానం। సర్వదై వాభిన్న త్వప్రతీతిః ప్రయోజనం ॥ ద్వితీయాయథా ॥ అయమభ్యుద యోలోకానామిత్యతా రాభ్యుదయ హేతుత్వాదా రామేఽభ్యు దయశబ్దప్రవృత్తిః । అవ్యభిచారేణ కార్యనిష్పాదకత్వమిహాపి ప్రయోజనం।అత్రోభయత్రాప్యయంశబ్దో నరామాఖ్యవిష

ఆద్యాముదాహరతి-అయంకామధేనురితి - శ్రీరామే కామధేనుత్వాధ్య సానహేతుమాహ-అనవరతేతి - లక్ష్యమాణగుణై ర్యోగాదిలిగుణసాదృ శ్యసిద్ధాంతితత్వాదితిభావః - కామధేనురూపతయాఽధ్యవసానమ ప్రతిపాదనం-ఫలందర్శయతి-సర్వదై వేతి-ద్వితీయాముదాహరతి - అ మితి-అవ్యభిచారేణనియమేన - నసమాభయతా రాప్యయమితీదమ్శబ్దేన యోపాదానాత్కథంసాధ్యవసానాత్వమిత్యాశంక్య సమాధత్తే-అ తి-కింత్వితి- అత్రాయమిత్యనువర్తతే-విషయిణీశబ్దార్థమాహ - అరో

మాణామితి- పురోవర్తినా విషయభూతేన రామేణ యోఽభేదాధ్యవసా
యస్తేన - ఇదంతయాఽఽపిశినష్టి ఇదంతారూపవిశేషణవిశిష్టాంకరోతి - ఏవం
చేత్కి-మిత్యతఆహ-తద్విశిష్టేతి-ఇదంతావిశిష్టేత్యర్థః- కామధేనుశ్చనిగీర్ణ
విషయతయాహేతునా- స్వేనతాదాత్మ్యమభేదస్తేనప్రతీయతే- స్వతా
దాత్మ్యంవినాకథంవిషయస్యనిగరణంభవేదితిభావః- శుద్ధసాధ్యవసానా
యామేవంయోజ్యమిత్యాహ-ఏవమితి-ఇయంకస్యాలంకారస్యకారణమి
త్యత్రాహ-ఇయమితి-ఉపపత్తిమాహ-అధ్యవసితేతి- అధ్యవసితప్రాధా
న్యేతుసిద్ధాధ్యవసాయప్రాధాన్యేత్విత్యర్థః-లక్షితానాంలక్షణానామభి

యపరామర్శే। తదాసారోపాత్వప్రసంగాత్ । కింతుతద్గతే
దంతామాత్రంపరామృశన్విషయిణీమారోప్యమాణాంకామ
ధేనుమేవపురోవర్త్యభేదాధ్యవసాయేనేదంతయాపిశినష్టి। త
ద్విశిష్టాచవిషయిణీకామధేనుర్నిగీర్ణవిషయతయాస్వతాదా
త్మ్యేనప్రతీయతే।ఏవమయమభ్యుదయఇత్యత్రాప్యూహ్యం।ఇ
యమతిశయోక్తేర్బీజం।అధ్యవసితప్రాధాన్యేత్వతిశయోక్తి
రితిలక్షణం॥సప్తేతి॥జహల్లక్షణాఅజహల్లక్షణాజహదజహల్లక్ష
ణాశుద్ధసారోపాశుద్ధసాధ్యవసానాచేతి పంచశుద్ధాః । గౌణ
సారోపాగౌణసాధ్యవసానాచేతిద్వేగౌణ్యౌ।తయోర్గుణయో
గాదేవశుద్ధాభ్యోభేదః। శుద్ధత్వంచతాసామగౌణత్వమేవ ।
ఆరోపాధ్యవసానాభ్యామేవగౌణ్యోర్మిథోభేదః । సారోపా
ధ్యవసానయోశ్శుద్ధయోశ్చతాభ్యామేవాన్యోన్యభేదః। జహ

ధానాఖ్యానపూర్వకంవైలక్షణ్యందర్శయతి-సప్తేతీతి॥ జహల్లక్షణేతి-పం
చశుద్ధాఇతి- సాదృశ్యేతరసంబంధమూలకత్వాదితిభావః - ద్వేగౌణ్యావి
తి-సప్తావ్యభిహితాఇతిభావః- తయోరితి- గౌణసారోపగౌణసాధ్యవసా
నయోః- శుద్ధాభ్యఃజహదాదిభ్యఃపంచభ్యఇత్యర్థః- కింరూపంశుద్ధత్వమి
త్యత్రాహ - శుద్ధత్వంచేతి - అగౌణత్వంగుణయోగరాహిత్యమేవశుద్ధ
సారోపశుద్ధసాధ్యవసానయోరన్యోన్యవైలక్షణ్యమాహ-సారోపేతి- తా
భ్యామారోపాధ్యవసానాభ్యామేవేత్యర్థః- జహదాదిశుద్ధాభ్యః కథమిత
రయోశ్శుద్ధయోర్భేదఇత్యత్రాహ- జహదాదీతి - కార్యకారణభావాదీ

తి-తాదగ్న్యాదిశాదిశబ్దార్థః- జహదాదిష్వష్టాసుతిసృషుయథాక్రమ ము
నాభావాశ్రయాశ్రయిభావాభేదరూపసంబంధాబోధ్యాః - ఏవంనిరూ
పితాయాంలక్షణాయాస్సంకరాదిసమ్మేళనవశాదసంఖ్యతా భవతీత్యా
హ- ఏవమితి- యథాహురితి- ఆలంకారికాఇతిశేషః- సంకరేణేతి-అలం
కారైర్ధ్వనిభేదైశ్చస్వమూలైరితిశేషః- వ్యాకరోతి- శుద్ధభేదైరితి ౨౭

దాదిశుద్ధాభ్యస్తుకార్యకారణభావాదిసంబంధనిబంధనోపచా
రాద్భేదఇతినకుత్రాపి సాంకర్యశంకావకాశః ॥ ఏవంఫల
తో లక్షణాయాస్సప్తవిధాయాఅపి త్రివిధసంకరేణైకవిధ
సంసృష్ట్యాచమేళనేప్రత్యేకంచాతుర్విధ్యేనాష్టావింశతిభేదా
భవంతి।శుద్ధభేదైరపిమేళనేసప్తాధిక్యాత్ పునః పంచత్రింశ
త్ప్రకారాః । స్వప్రభేదైశ్చసంకలనేతు సంఖ్యాతుమేవనశ
క్యంతే। తత్ప్రకారాః।యథాహుః॥సంకరేణత్రిరూపేణసం
సృష్ట్యాచైకరూపయా। అస్యాస్సంకలనేన్యోన్యమష్టావింశతిరీ
రితాః॥పంచత్రింశత్సమాఖ్యాతాశ్శుద్ధభేదైస్సమంపునః।స్వైః
ప్రభేదైరలంకారైర్ధ్వనిభేదైశ్చసంగతాః ॥ వితన్వంతిచమ
త్కారంసంఖ్యామత్సరిణీమతేతి।శుద్ధభేదైరసంకలితభేదైః-
స్వైఃప్రభేదైర్లక్షణాభేదైః- సంఖ్యామత్సరిణీఅసంఖ్యేత్య
ర్థః ౨౭ సంకరశ్చాంగాంగిభావేన సంశయేనైకలక్షకాను
ప్రవేశేనచేతిత్రిరూపః।తత్రాద్యోయథా॥సంవర్ధయంతంనిజ
జీవనేనశుచింసదాబాడబమంబురాశిం। వినాశ్యరామస్యశ
రస్రపావాన్నిషంగగర్భంనిభృతోధిశేతే॥జీవనేనజలేనప్రా
ణేనచ - శుచింబాడబంబడబాగ్నిం శుద్ధబ్రాహ్మణంచ। అ
త్ర జీవనాదిశబ్దశ్లేషబలమూలకాభేదాధ్యవసాయేన సాగర

దిక్ప్రదర్శనార్థంకతిచిత్సంకలితభేదానుదాహర్తుకామోంగాంగిభావసం
కరమాదావుదాహరతి॥ సంవర్ధయంతమితి॥ శుచిమగ్నిం- అన్యత్ర శుచిః
పరిశుద్ధం- నిభృతోనిశ్చలః॥ కతిపయశబ్దవ్యాకరణపూర్వక మలంకార
స్ప్రతిపాద్యలక్షణయోరంగాంగిభావందర్శయతి- జీవనేనేతి- అత్రేతి
శ్లేషేతి- శ్లేషస్యాభేదాధ్యవసాయహేతుత్వాదత్రశ్లేషోత్ప్రేక్షాంగం

ఉత్ప్రేక్షాయా అతిశయోక్త్యనుగృహీతత్వాత్తయోరప్యంగాంగిభావ ఇతి వివేకః - లజ్జాయా ఇతి- తచ్ఛేషతయాశయనాంగతయా తదంగత్వం నిద్రాంగత్వమిత్యర్థః- భవతు కిమిత్యత ఆహ-లజ్జానిద్రయోరితి- తత్కార్యభూతా-లజ్జాకార్యభూతేత్యర్థః-సముద్రాంతరాణామన్యసముద్రాణాం శోషణరూపం యదనుచితకర్మాంతరం తస్యాచరణాన్నివృత్తిః - తతోఽపపత్తిం దర్శయతి-లజ్జిత ఇతి-శయనశబ్దేనేతి- తత్రాప్యుపపత్తిమాహ

స్వప్రాణేన శుద్ధబ్రాహ్మణపోషక ఇతి ప్రతీయతే। తద్వినాశనరూపానుచితకర్మాచరణజనితలజ్జా రామశరస్య నిషంగకోటరశయనే హేతుతయోత్ప్రేక్ష్యతే। సా చ వాచకపదాభావాద్గమ్యేతి శ్లేషాతిశయోక్త్యుత్ప్రేక్షాణాం సంకరః। లజ్జాయాః క్వచిచ్ఛయనహేతుత్వేన తచ్ఛేషతయా తదంగత్వం। లజ్జానిద్రయోశ్చేతనధర్మయోరచేతనే రామబాణేఽసంభవాల్లజ్జాశబ్దేన తత్కార్యభూతా సముద్రాంతరశోషణరూపానుచితకర్మాంతరాచరణాన్నివృత్తిర్లక్ష్యతే। లజ్జితోఽపి హి నివర్తతే। శయనశబ్దేన చ తత్కార్యం నిర్వ్యాపారత్వం లక్ష్యతే। శయితో న వ్యాప్రియత ఇత్యుక్తరీత్యాఽనయోర్లక్షణయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౭ ॥ సంశయేన యథా ॥ సచేతనా కాంచనపుత్రికా వా శరీరిణీ మన్మథచాతురీ వా। సౌదామినీ స్థైర్యవతీ కిమేషా కా వా నజానే రఘువీరపార్శ్వే ॥ అత్ర కాంచనపుత్రికేత్యాదౌ కమనీయకాంతి గుణయోగాత్సాదృశ్యగుణనిమిత్తా గౌణీ లక్షణేతి తావదవివాదం । తత్రైషేతి సర్వనామ్నా ఏతత్త్వావిశిష్టసీతారూప విశేష్యనిష్ఠత్వే విషయానిగ

శయిత ఇతి- ఇతీతి-అత్రత్ర పాశబ్దలక్ష్యార్థభూతాయా అనుచితకర్మాంతరాచరణనివృత్తే శ్శయనశబ్దలక్ష్యార్థభూతం నిర్వ్యాపారత్వం ప్రత్యుపోద్బలకత్వాదనయోర్లక్షణయోశ్శుద్ధసాధ్యవసానయోరిత్యర్థః-సంకరః-లక్ష్యయోరంగాంగిభావాల్లక్షణయోరప్యంగాంగిభావ ఇతి భావః॥ ౭॥ సందేహసంకరముదాహరతి- సచేతనేతి-స్పష్టం॥ అత్ర సందేహసంకరం వివృణోతి. అత్రేతి-తావత్తావత్పర్యంతం-గౌణీలక్షణేత్యుక్తావితి యావత్ -అవి

వాదంవివాదోనాస్తి- సందేహసంకరఇతి-గౌణసారోపగౌణసాధ్యవసా
నయోరితిభావః॥౮॥ఏకలక్షకానుప్రవేశసంకరముదాహరతి॥సంవర్తేతి॥స
వర్తావసరేప్రసారిణోదినకృతస్సూర్యస్యసంబంధినస్సర్వస్వస్యతేజస
మృద్ధిరూపసమస్తధనస్యపాటచ్చరశ్చోరః- తతోప్యతితీక్ష్ణఇత్యర్థః- అల

రణాదగ్నిర్మాణవకఇతివత్సారోపాస్యాత్ । ఏతన్మాత్ర
నిష్ఠత్వేతువిషయనిగరణాదయమగ్నిరితివత్సాధ్యవసానావా
స్యాత్।అత్రాన్యతరనిశ్చాయకాభావేనైషైత్యేకస్మింత్సందే
హజ్ఞానేవిషయతయాసంకీర్యమాణత్వాత్సందేహసంకరః ॥
౮॥ ఏకలక్షకానుప్రవేశేనయథా ॥ సంవర్తావసరప్రసారి
దినకృత్సర్వస్వపాటచ్చరో దైత్యధ్వాంతహరఃప్రతాపతప
నోరామస్యకోప్యుద్భవన్ । భూమిం ద్యామపికౌశికోత్సవవ
తీంచక్రేద్భుతం వర్ధయంస్తారానేతరి నూతనీంశ్రియమథా
త్పారస్త్యదేశేతమః॥ కోప్యలౌకికః - అలౌకికత్వమేవాహ
త్రిభిర్విశేషణైః। భూమింకౌశికోత్సవవతీంవిశ్వామిత్రోన్న
తయజ్ఞవతీం-ద్యాంస్వర్గం - కౌశికోత్సవవతీమింద్రప్రహర్షవ
తీం-ప్రసిద్ధతపనోదయేకౌశికానాంఘూకానాముత్సవోనాస్తి-
అస్మింస్తునతథేతిభావః - తారానేతరిసుగ్రీవేచంద్రేచ-ప్ర
సిద్ధతపనస్తారాపతౌశ్రియంహరతిఅయంతువర్ధయతి- ప్రసిద్ధ
సూర్యస్తుపారస్త్యదేశేపూర్వదిగ్భాగేతమోహరతి- అయం
తురలయోరభేదాత్పౌలస్త్యదేశేతత్కరోతీతి సర్వత్రశ్లేష
సుప్రాణితౌవ్యతిరేకవిరోధాభాసౌ - అత్రపాటచ్చరఃప్ర
తాపతపనఇతివిషయనిగరణంవినాప్రతాపేచోరత్వారోపణా
త్సారోపేయంలక్షణాగౌణీ-సర్వస్వపదేనచాత్రతత్తేజస్స
మృద్ధిర్లక్ష్యతే-తద్గర్భీకారేణప్రవృత్తత్వాత్సాధ్యవసానా-అ
నయోర్భిన్నపదస్థయోరపిసమస్తపదస్యైకత్వాత్తద్గతత్వే

కికత్వమితి- విశేషణైః- ఉత్తరార్ధస్థైరితిభావః- సర్వత్రేతి - తద్గర్భీకా
రేణేతి- తేజస్సమృద్ధికబళనేనేత్యర్థః-అనయోర్లక్షణయోః గౌణసారో
గౌణసాధ్యవసానయోః॥ ౯॥ అథసంసృష్టిముదాహరతి-ఆమ్రేడితమితి

ఆమ్రేడితమామ్రేడనంపౌనరుక్త్యమితియావత్ - సుపర్వసురభేః కామ ధేనోః- సురభిర్గవిచస్త్రియామిత్యమరః-అతోఽౌదార్యగుణయోగాదాఽ మస్సురతరో రామ్రేడితమితి విషయారోప్యయో రనపహ్నుతభేదయో స్సామానాధికరణ్యేనోపాదానాద్గౌణసారోపా-ఏవముత్తరత్రాఽపి తత్త ద్గుణయోగాద్గౌణసారోపాత్వమూహ్యం - అత్రసప్తానాంగౌణసారో పాణాంపరస్పరనైరపేక్ష్యేణోపాదానాత్సజాతీయసంసృష్టిః ॥ ౧౦ ॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- శిష్టానామితి ॥ జడిమకఠినతావక్రతానాంజడ

నైకలత్తుకానుప్రవేశేనాయంసంకరః॥౯॥ సంసృష్టిర్యథా ॥
ఆమ్రేడితం సురతరోః ప్రతిబింబమిందోర్భేద స్సువర్వసుర
భేర్వికృతిర్నిధీనాం । ద్విత్వంరవేఃపరిణతిఃప్రసవాయుధస్య
మూర్త్యంతరంమురరిపోర్జయతీహరామః ॥ ౧౦ ॥ యథా
వా ॥ శిష్టానాంపారిజాతోజడిమకఠినతావక్రతాస్పర్శశూ
న్యో దుష్టానాం కాలవహ్ని ర్జలభయభసితాచ్ఛాదనాతుచ్ఛ
మూర్తిః । సీతాయాఃపంచబాణోహరనయనశిఖాప్లోషశూ
న్యఃప్రజానాంపూర్ణేందుర్నిష్కళంకో జగతివిజయతే రామ
చంద్రోఽమహీంద్రః॥అత్రోఽభయత్రాపిగౌణసారోపాణాం
సంసృష్టిస్సజాతీయానాం ॥౧౧॥ సజాతీయానాంశుద్ధసా
రోపాణాంయథా॥ కళ్యాణకేళికలనాకవిపుంగవానాంకౌతూ
హలంకిమపికంజవిలోచనానాం। కీర్త్యుద్గమఃకమలబంధుకులో
ద్భవానాంకస్యోత్సవంనకురుతేభువికోసలేంద్రః॥ అత్రకళ్యా
ణాదిపదానాంతద్ధేతౌరామేవిషయనిగరణంవినాసాదృశ్యేతర

త్వకారిస్యకౌటిల్యానాంస్పర్శేనసంబంధేనశూన్యః - జలభయేనభసితా చ్ఛాదనయా భస్మావరణేనచ తుచ్ఛారిక్తామూర్తిర్యస్య సతథోక్తః - అత్రాఽప్యౌదార్యగుణయోగా ద్రామచంద్రః పారిజాతఇతి గౌణసా రోపా-ఏవ ముత్తరత్రాపి తత్తద్గుణయోగా ద్గౌణసారోపాత్వ మూ హ్యం - అత్ర చతసృణాం గౌణసారోపాణాం సంసృష్టిః ॥ అము మేవార్థమాహ- అత్రేతి॥ ౧౧॥ కేవలశుద్ధసారోపాణాముదాహరతి- క ళ్యాణేతి॥ కళ్యాణానాంకేళయోలీలాస్తాసాంకలనా ప్రాప్తిః- శిష్టంస్ప ష్టం॥ సజాతీయసంసృష్టింవివృణోతి- అత్రేతి-తద్ధేతావితి-కళ్యాణాదిహే

తావిత్యర్థః॥ ౧౨॥ సమ్మేళనసంసృష్టిముదాహరతి- సతామితి॥అత్ర శ్యాదార్యగుణయోగాదాశ్రితస్సురతరూద్యానమితిచింతామణి మహీధర ఇతిచగౌణసారోపే- రామస్సుపర్వణాంసంపదితివిబుధవైరిణాంరాక్షస నాంవిపదితిచతద్ధేతౌతదుపచారాచ్ఛుద్ధసారోపేఇతి చతస్రూణాంసంకర నాత్సజాతీయవిజాతీయసంసృష్టిః ॥౧౩ ॥ ఏవమేవభేదాంతరాణిస్వయ మూహ్యానీత్యాశయేనాహ-ఏవమేవేతి॥ఇతీతి॥ఆస్థామందిరమితి॥తాదృశో నిర్మలాశ్చయాధర్మసూరికవితాస్తాఏవకల్లోలిన్యో నద్యస్తాసాంవేల్లనై

కార్యకారణభావసంబంధ నిమిత్తప్రవృత్తత్వాచ్ఛుద్ధ సారో పాణాంసజాతీయానామేవసంసృష్టిః ॥౧౨॥ సజాతీయవిజా తీయసంసృష్టిర్యథా॥ సతాంసురతరూద్యానంచింతామణిమ హీధరః।సంపత్సుపర్వణాంరామోవిపద్విబుధవైరిణాం ॥౧౩॥ ఏవమేవసర్వత్ర సంకరసంసృష్టీద్రష్టవ్యే॥ .... *

ఇతిశ్రీమత్త్రిభువన ... సాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకార శాస్త్రే లక్షకశబ్దార్థవృత్తినిరూపణంనామతృతీయస్తరంగః, *

ఆస్థామందిరమిందిరాప్రణయినోదేవస్య రామాత్మనస్త్వంగ త్తుంగతరంగరింగణభరైరంగీకృతాడంబరః। తాదృఙ్నిర్మలధ ర్మసూరికవితాకల్లోలినీవేల్లనైఃపూర్ణఃకర్ణమనోహరోవిజయ తేసాహిత్యరత్నాకరః॥ ధర్మాంతర్వాణివర్యస్త్రిభువనవిదితే వారణాశ్యన్వయేయ స్సంజాతోయల్లమాంబాకృతసుకృత ఫ లంపర్వతేశస్యభాగ్యం। కావ్యాలంకారకృష్ణాస్తుతిరవిశతకో న్నాటకాది ప్రణేతుస్తస్యాలంకారశాస్త్రే రఘుపతిచరితేఽ యంతృతీయస్తరంగః ॥ ....*

మేళనైః ॥ ధర్మాంతర్వాణివర్యఇతి ॥ కావ్యానాంహంససందేశా నాం- అలంకారాణామలంకారప్రబంధానాం - కృష్ణాస్తుతేఃరవిశతకస్య ఉన్నాటకానాంకంసవధాద్యుత్కృష్టనాటకానాం- ఆదిశబ్దేననరకధ్వంస దివ్యాయోగాదీనాంచప్రణేతుర్నిర్మాతుః॥ ***************

ఇతిశ్రీమల్లాదిలక్ష్మణసూరివిరచితేసాహిత్యరత్నాకరవ్యాఖ్యానే మందరాఖ్యానే తృతీయః ప్రస్థః.

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

వ్యంజనాతరంగప్రారంభః—౪

ఏవంలక్ష్యలక్షకతద్వృత్తీర్నిరూప్యాత్ర వ్యంగ్యవ్యంజకతద్వృత్తి
నిరూపణాయసంగతిందర్శయతి॥ అథేతి॥ నిష్ప్రయోజనాయాః ప్రయోజ
నశూన్యాయాలక్షణాయాఅభావాద్ధేతోః- సర్వత్ర- లక్షణాస్థలివిశేషః
తస్యప్రయోజనస్య- క్రమప్రాప్తత్వాచ్చ-లక్షకానంతర్యాదితి భావః
సఇతి॥ వ్యంజనేనైవేతి-వృత్త్యంతరవ్యవచ్ఛేదోఽవధారణార్థః - ననుకి
మిదంవ్యంజనంయద్యోగాచ్ఛబ్దస్యవ్యంజకతేత్యపేక్షాయాంవ్యంజనలక్ష

అథనిష్ప్రయోజనలక్షణాభావాత్సర్వత్రప్రయోజనంవాచ్య
మిత్యపేక్షాయాంతస్యవ్యంజకశబ్దైకగమ్యత్వాత్ క్రమప్రా
ప్తత్వాచ్చవ్యంజకంనిరూపయతి॥ సవ్యంజకోఽర్థంయశ్శబ్దోవ్యం
జనేనైవబోధయేత్ । అన్వితేషుపదార్థేషుయోఽస్యార్థాంతర
గోచరః॥ వాక్యార్థోపస్క్రియాయైసవ్యాపారోవ్యంజనంభవే
త్ ॥వ్యంజనవ్యాపారవాన్ శబ్దోవ్యంజకః। పదార్థేష్వన్వితేషు
వాక్యార్థోపస్కారార్థమర్థాంతరవిషయశ్శబ్దవ్యాపారో వ్యం
జనేత్యుచ్యతే।సత్రివిధః శబ్దార్థోభయశక్తిమూలత్వేన।శబ్దశ
క్తిమూలోద్వివిధః।అభిధామూలోలక్షణామూలశ్చేతి॥ తత్ర

ణ మాహ - అన్వితేష్వితి ॥ అన్వితేషుపదార్థేష్విత్యనేనాభిధాలక్షణా
వ్యావృత్తిః- అర్థాంతరగోచరఇత్యనేనతాత్పర్యవ్యవచ్ఛేదః - వాక్యా
ర్థోపస్క్రియాయాఇత్యనేనావశ్యకత్వం, వ్యంజకలక్షణంవ్యాకరోతి-వ్యం
జనవ్యాపారవానితి- వ్యంజనలక్షణంవ్యాకరోతి- పదార్థేష్వితి - వాక్యా
ర్థస్యోపస్కారార్థంశోభార్థం-ఇదముత్తమమతిశయినివ్యంగ్యేవాచ్యాదితి-
అవ్యంగ్యమధమంస్మృతమితిచమమ్మటపాదోక్తైస్తైనతదుపస్కార స్సము
చితఏవేతిభావః - తంవిభజతే-సఇతి-త్రైవిధ్యందర్శయతి- శబ్దేతి - శక్తే

తి- తయోర్మధ్యే- లక్షణా మూలంయస్యసతథోక్తః ౧. ననుశాస్త్రే
షువాచకలక్షకయోరేవాభ్యుపగమాదభిధాద్యన్యతమవ్యాపారేణ ప్ర
యోజనప్రతీతిరస్తుకింవ్యంజనేనేత్యాశంక్యతస్యవ్యాపారాంతరానిర్వ
నీయత్వాత్తదావశ్యకత్వంప్రదర్శయితుంప్రతిజానీతే- ఇదంతావదితి॥ఇ
దంతావత్ -వ్యంజనమంతరేణప్రయోజనప్రతిపాదనమేవేత్యర్థః- గంగా
యామితి- ప్రతీయతేతావత్ప్రతీయతఏవ-భవతుకింతతఇత్యత్రాహ-తత్రే
తి-తత్రగంగాయాంఘోషఇత్యాదౌ-శబ్దేతి-తాదృశశబ్దప్రయోగేప్రయో
జనప్రతీతిస్తదభావేతదభావఇత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంశబ్దానుసారితయే
త్యర్థః - తత్ప్రతిపత్తిః ప్రయోజనప్రతీతిశ్శాబ్దీశబ్దసంబంధినీ- అస్తుకిం

యఃపూర్వోదాహృతప్రయోజనలక్షణానాంప్రయోజనప్రతీ
తికృద్వ్యాపారస్సలక్షణామూలోవ్యంజనవ్యాపారః ౧, ఇ
దం తావదిహవిచార్యతే । గంగాయాంఘోషఇత్యాదౌతీరగ
తాత్యంతపావనత్వాదికంప్రయోజనంతావత్ ప్రతీయతే । త
త్ర శబ్దాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయితయా తత్ప్రతిపత్తిశ్శాబ్దీ
త్యవశ్యమాశ్రయణీయం। నహ్యయంకంచనవ్యాపారమనవలం
బ్యశబ్దోబోధయితుమీష్టే।తత్రకిమభిధయాబోధయతి లక్షణ
యావా కింవాతాత్పర్యేణ। నతావదభిధయాబోధయతి । త
స్యాస్సంకేతితార్థైకవిషయత్వాత్ ।నహిగంగాదిపదానాంపా
వనత్వాదౌసంకేతోదృష్టచరః ౨ నాపిలక్షణయా। ముఖ్యా
ర్థబాధాద్యభావాత్ ।నహితటంముఖ్యార్థః।నవాతస్యబాధః ।

తఇత్యత్రాహ- నహీతి-కింత్వవలంబ్యబోధయితుమీష్టఇత్యర్థః-తత్రేతి-
త్ర తేషువ్యాపారేషు- నతావదితి- తత్రహేతుంప్రతిపాదయతి- తస
ఇతి-అసంకేతితేఽర్థాంతరేతదప్రవృత్తేరితిభావః- తామేవవివృణో
నహీతి-తస్మాన్నతావదభిధయాబోధయతీతిపూర్వేణసంబంధః ౨.
పీతి- బోధయతీత్యనువర్తతే- లక్షణయాపినబోధయతీత్యన్వయః- ముఖ్యే
త్యత్రాహ- ముఖ్యార్థేతి-అత్రాదిశబ్దేనసంబంధప్రయోజనేసంగృహ్యే
తే - తదభావమేవోపపాదయతి - నహీతి - అత్రగంగాపదస్యేతిప్రక
ణాల్లభ్యతే- తటంముఖ్యార్థశ్చేత్పావనత్వాదిగ్రహణాఖ్యోఽభవేదితిభావః

తుష్యతుదుర్జనఇతిన్యాయేనగంగాపదస్యతటంముఖ్యార్థోఽప్యస్తు- తస్య
తటరూపముఖ్యార్థస్యబాధః-నవా నైవ-ఘోషాధికరణత్వసిద్ధేరితిభావః
వాస్యాద్వికల్పోపమయో రేవార్థేచసముచ్చయఇత్యమరః - అస్తుకశ్చి
ద్బాధోపి- నాపీతి - తస్యతటరూపముఖ్యార్థస్యాత్యంతపావనత్వాదినాత
ద్రూపలక్ష్యార్థేనసంబంధఃఅవినాభావసంబంధోపిన-అస్తుయఃకశ్చిత్సం
బంధోపి - నాపీతి- ప్రయోజనస్యపావనత్వాదిరూపస్యలక్ష్యతాయాం
కించిత్ప్రయోజనమపినాస్తి - అస్తుస్వమేవప్రయోజనమపీత్యాశంక్యల
క్ష్యభూతస్యస్వస్యప్రయోజనత్వంనసంభవతీత్యాహ-స్వస్యైవేతి-స్వ
స్యలక్ష్యభూతస్యపావనత్వాదేరేవ - ఆత్మాశ్రయతాఆత్మాశ్రయాఖ్య
దోషాపత్తిః-తర్హిప్రయోజనాంతరంప్రతిపాద్యతామిత్యాహ- అన్యస్యే
తి- లక్షణామాత్రేతి - ప్రయోజనలక్ష్యతావశాల్లక్షణైకాశ్రయతమె

నాపితస్యాత్యంతపావనత్వాదినాసంబంధః। నాపిప్రయోజనల
క్ష్యతాయాంకించిత్ ప్రయోజనం। స్వస్యైవప్రయోజనత్వే
ఆత్మాశ్రయతా అన్యస్యప్రయోజనత్వేతస్యాపిలక్షణామా
త్రశరణతయాప్రయోజనాంతరావశ్యంభావేనప్రాచీనప్ర
యోజనాపేక్షాయాంపరస్పరాశ్రయతా । అన్యాపేక్షణే
తుతస్యాపిలక్ష్యత్వేనప్రథమాపేక్షణేచక్రకాపత్తిః । ద్వితీ

త్యర్థః - ప్రాచీనప్రయోజనస్యపావనత్వాదిరూపస్యాపేక్షాయామా
కాంక్షాయాం-అయంభావః - లక్ష్యభూతస్యాన్యస్యపావనత్వాదిఃపావ
నత్వాదిరూపస్యలక్ష్యస్యాన్యచ్చప్రయోజన మిత్యన్యోన్యాశ్రయః - త
ర్హితతోప్యన్యస్యప్రయోజనత్వంప్రతిపాద్యతామిత్యాశంక్య నోపపద్య
తఇత్యాహ-అన్యేతి- అన్యస్యాపేక్షణేప్రయోజనత్వాపేక్షాయాంతు -
ప్రథమస్యపావనత్వాదేరపేక్షణేప్రయోజనత్వాపేక్షాయాంచక్రకా
పత్తిశ్చక్రకాఖ్యదోషాపత్తిః - తృతీయస్యద్వితీయమతిక్రమ్యప్రథమా
కాంక్షణేతస్యాపితాదృశత్వేననాభిస్థానీయం ద్వితీయంచక్రభ్రమణేనా
తీత్యతృతీయాకాంక్షిత్వేనచక్రసాదృశ్యాచ్చక్రకం-తర్హిద్వితీయమేవా
పేక్ష్యతామిత్యాశంక్యతతాఽపిదోషాపత్తిర్భవతీత్యాహ-ద్వితీయేతి - అ
న్యోన్యాశ్రయతా - అవ్యవహితయోస్తయోస్తథావిధత్వేనపరస్పరా

కాంక్షితత్వాదన్యోన్యాశ్రయాఖ్యదోషాపత్తిస్స్యాదితిభావః - తర్హిస్వ
స్యైవప్రయోజనత్వమప్యస్త్విత్యత్రాహ- తృతీయేతి - అయంభావః
పావనత్వాపేక్షయాతృతీయస్యప్రయోజనలక్షణావశాల్లక్ష్యస్యస్వస్యై
వప్రయోజనత్వాపేక్షాయా మేకస్యైవలక్ష్యత్వం ప్రయోజనత్వంచే
త్యాత్మాశ్రయాఖ్యదోషాపత్తిరితి - తర్హిచతుర్థమన్యత్ప్రయోజనమ
క్ష్యతామిత్యత్రాహ- చతుర్థేతి- చతుర్థస్యాకాంక్షణేప్రయోజనత్వేనా
కాంక్షాయాంతుతస్యాపి- అత్రలక్ష్యత్వేనేత్యనువర్తతే-ప్రథమప్రయో
జనస్యపావనత్వాదేఃప్రతీతిరేవనస్యాత్ - మిథ్యాప్రయోజనపరంపరా
సంపర్కవశాత్సత్యప్రయోజనప్రతీతిస్తిరోహితాభవేదితిజ్ఞప్తేఃప్రథమ
ప్రయోజనజ్ఞానస్యప్రతిబంధికాప్రతిబంధకారిణీ-అనవస్థా మూలక్షయ

> యాపేక్షణేఽన్యోన్యాశ్రయతా । తృతీయాపేక్షణేఆత్మా
> శ్రయతా । చతుర్థాకాంక్షణేతుతస్యాపిప్రయోజనాంతరా
> కాంక్షిత్వంనియతమిత్యుత్తరోత్తర మాకాంక్షాయాః క్వచి
> దప్యవిశ్రాంతేః ప్రథమప్రయోజనప్రతీతిరేవనస్యాదితిజ్ఞప్తి
> ప్రతిబంధికాఽనవస్థా ౩, ననుగంగాపదేనసప్రయోజనమేవత
> టంలక్ష్యతాం - మైవం - ప్రమాణవిషయాతిలంఘిత్వాత్ప్ర
> యోజనస్యప్రమాణస్యహిప్రత్యక్షాదేర్ఘటాదికంవిషయః-
> ఫలంతుజ్ఞాతతాదికం-తథాచాయంప్రయోగః- గంగాయాం

కారిణ్యనవస్థాఖ్యదోషాపత్తిః ౩. తర్హిలక్షణమైవపావనత్వాదివిశిష్ట
ప్రతీతిర్భవతుకింవ్యంజనేనేత్యాశయేనాహ-నన్వితి-లక్ష్యతాంలక్షణం
ప్రతిపాద్యతాం-కిముప్రసిద్ధేనవ్యంజనేనేతిభావః- పరిహరతి-మైవమితి
విశిష్టలక్షణానాంగీకార్యేత్యర్థః- కుతఇత్యత్రాహ-ప్రమాణేతి-ప్రమా
విషయాభ్యామతిలంఘిత్వాత్ - ఫలాపరపర్యాయస్యప్రయోజనస్య
మాణవిషయవిభిన్నత్వనియమాత్పార్థక్యేనభావ్యమితిభావః- తదేవప్ర
యతి-ప్రమాణస్యేతి-జ్ఞాతతాదికం-సంవిత్తిరాదిశబ్దార్థః- ఫలితార్థం
యోగేణప్రతిపాదయతి-తథాచేతి-ప్రయోగోనుమానరచనా- గంగాం
మితి-అత్రపావనత్వాదికంపక్షః-విషయజ్ఞానగోచరత్వాభావస్సాధ్యః
ఫలత్వంహేతుః - యత్రఫలత్వంతత్రవిషయజ్ఞానగోచరత్వాభావ

వ్యాప్తిః-జ్ఞాతతాదివదితిదృష్టాంతః-జ్ఞాతతా ప్రాకట్యం-తతశ్చ-ప్రయోజనేనసహితంలక్షణీయంనయుజ్యతే। జ్ఞానస్యవిషయోహ్యన్యఃఫలమన్యదుదాహృతం। విశిష్టేలక్షణానైవమితి కావ్యప్రకాశకారవచనాచ్చలక్షణాయాః ప్రయోజనప్రతిపాదనాక్షమత్వాన్నాపిలక్షణయేతి పూర్వేణ సంబంధః ౪. తతఃకింవాతాత్పర్యేణేతివికల్పంపరిహరతి-నాపీతి- పావనత్వాదిప్రయోజనస్యతాత్పర్యబోధ్యతాపినసంభవతీత్యర్థః - నను తాత్పర్యస్వరూపపరిజ్ఞానమంతరేణతదబోధ్యతానబుధ్యతఇత్యాశంక్య తత్స్వరూపంప్రతిపాదయతి-పదార్థేతి- ఆకాంక్షాయోగ్యతాసన్నిధివశాత్సమన్వయేసతిపదార్థజ్ఞానానంతరభావినీ సమన్వయశక్తిః పదార్థసమూహ

ఘోషఇత్యాదౌపావనత్వాదికంనవిషయజ్ఞానగోచరం ఫలత్వాత్-జ్ఞాతతాదివదితి ౪, నాపితాత్పర్యగమ్యతా - పదార్థావగమసమనంతర భావినీ సమన్వయశక్తిస్తాత్పర్యం నామవృత్తిరిత్యలంకారసర్వస్వసంజీవినీకారాదయః-నచపావనత్వాదిరన్యోన్యాన్వయరూపః - కించతాత్పర్యంనామవృత్త్యంతరంనసంభవతి వృత్తిత్రయానుస్యూతస్యతస్య వృత్త్యంతరత్వానుపపత్తేః - క్లృప్తేనైవవృత్తిత్రయేణసకలవ్యవహారోపపత్తౌ బాహ్యేంద్రియ సహకారిణో మనసఇంద్రియాంతరత్వకల్పనావత్తాత్పర్యస్య వృత్త్యంతరత్వకల్పనమయుక్తమేవేతి కేచిదిత్యలంవిస్తరేణ- తదేవంప్రయోజనప్రతీ

సంఘటనాశక్తిరేవతాత్పర్యం-అస్తుకింతతఇత్యత్రాహ-నచేతి - అయంభావః- ప్రతీయమానస్యపావనత్వాదేరన్యోన్యాన్వయరూపత్వాభావేనాతాత్పర్యార్థత్వాన్నతాత్పర్యగమ్యతేతి - కించతాత్పర్యస్యవృత్త్యంతరత్వమేవాసదిత్యాహ - కించేతి-కుతఇత్యత్రాహ-వృత్తీతి-అభిధాదివృత్తిత్రయానుగతస్యతస్యతాత్పర్యస్య - నను కైశ్చిదభ్యుపగతత్వాత్తాత్పర్యస్యవృత్త్యంతరత్వమస్తుకోదోషఇత్యాశంక్యాతాత్పర్యతత్వజ్ఞానాం కేషాంచిద్భ్రాంతిమూలంతత్కల్పనమితి దృష్టాంతప్రతిపాదనపూర్వకంపరిహరతి- క్లృప్తేనైవేతి- అయంభావః-యథామనసఇంద్రియాంతరత్వంసర్వానభ్యుపగతంతథైవతాత్పర్యస్యవృత్త్యంతరత్వమపీతి తస్యతత్

ల్పనమనుచితమితి - ఉపసంహరతి- తదితి॥ ఏవంప్రతిపాదితప్రకారేణ
తదర్థం ప్రయోజనప్రతీత్యర్థం - వయమితి - తత్ర వ్యాపారపవ- ధ్వన
నేతి- వ్యక్త్యాదిరాదిశబ్దార్థః ౫, తచ్చేతి ॥ ప్రయోజనంప్రయోజనరూ
పం॥ గూఢముదాహరతి- వీరేతి॥ ధాటీసమాటీకనే - శత్రుదేశావమర్ద
యసద్యస్సుభటఘోటకైః। విజిగీషోఃప్రవృత్తిర్యాసా ధాటీతినిగద్యత
త్యుక్తలక్షణలక్షితజైత్రయాత్రోద్యమే- చిరాన్నిద్రాణా- చిరాదున్ని
ద్రాణాగ్రతీ-ముద్రణంసంకోచం-కథమిత్యాశ్చర్యే॥ యోజయతి-అత్రే

తేరభిధాలక్షణాతాత్పర్యవృత్త్యనిర్వర్తనీయత్వేన తదర్థం
వ్యాపారాంతరమవశ్యమభ్యుపగంతవ్యంభవతాపి - వయం
తుతత్రైవధ్వననవ్యంజనద్యోతనాదిసంజ్ఞాంనివేశ్యవ్యవహరా
మః ౫, తచ్చవ్యంగ్యంప్రయోజనంద్వివిధం గూఢమగూఢం
చ॥ గూఢంయథా॥ వీరశ్రీరఘురామభద్రభవతోధాటీసమా
టీకనే భేరీభూరివిరావడంబరభరైరాఖండలశ్రీశ్చిరాత్ । ని
ద్రాణాయదజాగరీత్తదుచితంద్వైతేయభూతిశ్చిరాదున్నిద్రా
కథమాశుముద్రణమగాదక్షుద్రనిద్రాకృతం॥ అత్రనిద్రాజా
గరణయోశ్చేతనధర్మయోరచేతనసురాసురవిభూత్యోరసం
భవాత్తత్కార్యంసంకుచితత్వమసంకుచితత్వంచలక్ష్యతే-తే
నసకలసురాసురరక్షణశిక్షణావ్యజ్యతే॥ ౧॥ అగూఢంయథా॥
త్రుట్యచ్చండీశకోదండంరామదోర్దండచండతాం। వ్యాచష్టవి
స్పష్టఘోషణైశ్శత్రుభీషణైః॥ అత్రాచేతనేకోదండేచే
తనధర్మస్యవ్యాఖ్యానస్యానుపపన్నతయాతత్కార్యంజ్ఞాపన

అసంభవాదనుపపత్తేః- కార్యకారణభావస్సంబంధః- ప్రయోజనమా
తేనేతి- సంకుచితత్వాసంకుచితత్వాభ్యామిత్యర్థః- అత్రవ్యంగ్యయో
దర్థమాత్రవేద్యత్వాద్గూఢత్వం-లక్షణాతుశుద్ధసాధ్యవసానే ॥ ౧ ॥ అగూ
ఢవ్యంగ్యముదాహరతి॥ త్రుట్యదితి॥ త్రుట్యత్ భంగేనద్విధాభవత్ -చం
శస్యకోదండంకర్తృ- వ్యాచష్ట వ్యాఖ్యాతిస్మ॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ వ్యా
ఖ్యానస్య - పదచ్ఛేదఃపదార్థశ్చసమాసోవిగ్రహస్తథా। ఆక్షేపస్యసమా
ధానంవ్యాఖ్యానంపంచలక్షణమితిలక్షణలక్షితవివరణవిశేషస్య - అత

పిశుద్ధసాధ్యవసానాలక్షణా ॥ ౨ ॥ నన్వభిధామూలాల్లక్షణామూలశ్చే త్యుద్దిశ్యతత్క్రమోల్లంఘనేన కథంనిరూపణమిత్యాశంక్యాభిధామూల స్యాతిబహుళత్వాత్సూచీకటాహన్యాయేనతన్నిరూపణావసరోద్యేత్వా శయేనాహ- అధునేతి॥ అత్రేతి॥ కావ్యప్రకాశకారః - ఉక్తవానితిసం బంధః- అనేకార్థస్యేతి-శబ్దస్యహరిరామాదిశబ్దస్య- సంయోగాద్యైర్వ త్యమాణైః- వాచకత్వేనియంత్రితేసతిఏకార్థమాత్రస్మృతిజనకత్వేకృ తఇత్యర్థః - అవాచ్యార్థధీకృదర్థాంతరజ్ఞానహేతుర్వ్యాపృతిర్వ్యాపా రః - అయంభావః-అనేకార్థశబ్దప్రయోగస్థలేశక్తైఃప్రకృతార్థమాత్ర

మాత్రంలక్ష్యతే- తేనచపరమోత్కర్షోవ్యజ్యతే- ఏతత్సర్వం కవిభిరుచ్యమానత్వాద్వాచ్యాయమానతయాఽగూఢం తదే వంలక్షణామూలావ్యంజనోక్తా॥౨॥ అధునాఽభిధామూలాని రూప్యతే॥అత్రకావ్యప్రకాశకారః॥ అనేకార్థస్యశబ్దస్యవా చకత్వేనియంత్రితే।సంయోగాద్యైరవాచ్యార్థధీకృద్వ్యా పృతిరంజనమిత్యభిధామూలవ్యంజనాలక్షణముక్తవాన్। సం యోగాదయోభర్తృహరిణాగ్రథితాః॥ సంయోగోవిప్ర యోగశ్చసాహచర్యంవిరోధితా।అర్థఃప్రకరణంలింగంశబ్దస్యా న్యస్యసన్నిధిః॥సామర్థ్యమౌచితీదేశః కాలోవ్యక్తిస్స్వరాద యః।శబ్దార్థస్యానవచ్ఛేదేవిశేషస్మృతిహేతవఇతి ౬, తత్ర సంయోగేనాభిధానియంత్రణంయథా॥ కృష్ణఃకౌస్తుభభూషి తఇతి।కౌస్తుభసంయోగాద్వాసుదేవే।నార్జునే।కృష్ణఃకౌస్తుభ

స్మృతౌ నియమితత్వాదప్రకృతార్థస్యానుభూయమానస్యాగతికత్వేవా న్యథానుపపత్త్యావ్యంజనాసమాశ్రయణీయేత్యర్థాపత్తిరేవతత్రప్రమాణ మితి- సంయోగాదీనాంశక్తినియామకత్వంహరిణోక్తమనువదతి - సం యోగఇతి- శబ్దార్థస్య-అనేకార్థోయశ్శబ్దస్తదర్థస్యేత్యర్థః-అనవచ్ఛేదేన ర్ణయస్యాప్యవిశేషేణస్మరణేసతిసంయోగాదయః విశేషస్యైకార్థమాత్ర స్యస్మృతేర్హేతవః ౬. సంయోగాదిభిరభిధానియమనంక్రమేణో దాహరతి- కృష్ణఇతి ॥ కృష్ణశబ్దస్యార్జునాదిసాధారణస్యకౌస్తుభసంబం ధేనవాసుదేవేఽభిధానియమ్యతే- తదేవాహ- వాసుదేవఇతి-నియంత్ర

ణాశబ్దార్థమాహ- నార్జునఇతి- విప్రయోగేనాహ- కృష్ణఇతి॥ అయంభావః- ప్రతిషేధస్య ప్రసక్తిపూర్వకత్వాద్వాసుదేవాదన్యస్మిన్ కౌస్తుభభూషణప్రసక్త్యభావేనప్రతిషేధాసంభవాదితి ॥ సాహచర్యేణాహ- రామలక్ష్మణావితి- బలభద్రాదిసాధారణస్య రామశబ్దస్య సౌమిత్రిసాహచర్యాద్దాశరథావభిధానియమనం॥ విరోధితయాహ-రామరావణావితి- విరోధిత్వంనామసహానవస్థితిర్వధ్యఘాతుకభావో వా-ద్వితీయస్యోదాహరణమిదం - దినంనిశా చేత్యాద్యస్యోదాహరణం - హరిద్రాసాధారణస్యనిశాశబ్దస్యాత్ర రాత్రావభిధానియమనం॥అర్థేనాహ- అర్థః ప్రయోజనం- రామమితి- ప్రయోజనాన్మోక్షరూపాత్ ॥ ప్రకరణేనాహ- ప్రకరణం శ్రోతృబుద్ధిస్థతా- దేవఇతి॥లింగేనాహ లింగం నామ స్వవాచ్యా

> వర్జితఇతివిప్రయోగాత్తత్రైవ । రామలక్ష్మణావితి సాహచర్యాద్దాశరథౌ। రామరావణావితి విరోధాత్తత్రైవ । రామం మోక్షాయ చింతయేదితి ప్రయోజనాత్తత్రైవ। దేవః ప్రమాణమితి ప్రకరణాద్యుష్మదర్థే।కుపితో గరుడధ్వజఇతి కోపచిహ్నస్యాచేతనే ధ్వజభేదేఽసంభవాద్విష్ణౌ। దేవస్య రమాపతేరితి శబ్దాంతరసాన్నిధ్యాత్తత్రైవ। మధునామత్తః కోకిలఇతి సామర్థ్యాద్వసంతే। పాతువో దయితాముఖమిత్యౌచిత్యాత్సాముఖ్యే।భాత్యత్ర పరమేశ్వరఇతి రాజధానీరూపాద్దేశాద్రాజ్ఞి।వి

ధాంతరవ్యావర్తకమాత్రనిష్ఠో ధర్మః- కుపితఇతి ॥ శబ్దాంతరసన్నిధినాహ- దేవస్యేతి॥సామర్థ్యేనాహ-సామర్థ్యమత్ర కారణత్వం-మధునేతిమకరందాదిసాధారణస్య మధుశబ్దస్య కోకిలమదకారణత్వరూపసామర్థ్యేనవసంతేఽభిధానియమనం ॥ ఔచిత్యాహ -అత్రౌచిత్యమన్వయయోగ్యతా- పాత్వితి-పారక్షణఇతిధాతునిష్పన్నస్యసుఖదానదుఃఖనివర్తనతదుభయానుకూలవ్యాపారసాధారణస్యతస్యదయితాముఖరూపేణసుఖసమర్పకత్వాయోగాత్తదనుకూలవ్యాపారే సాముఖ్యరూపే సమభివ్యాహృతపదాన్వయయోగ్యతారూపేణౌచిత్యేనాభిధానియమనం॥ దేశేనాహ- అత్ర దేశో నగరాదిః- భాతీతి-పరమేశ్వరశబ్దశ్శంభ్వాదిసాధారణః॥ కాలేనాహ- అత్ర కాలోఽహరాదిః - విరోచనఇతి-అత్ర దినరూపేణ కా

లేనచంద్రాదిసాధారణస్యవిరోచనశబ్దస్యసూర్యేఽభిధానియమనం-రా
త్రావితి- చంద్రాగ్న్యర్కా విరోచనా ఇత్యమరః॥ వ్యక్త్యాహ-అత్రవ్య
క్తిర్లింగం-మిత్రమితి- అత్ర నపుంసకలింగేనమిత్రశబ్దస్యసుహృద్యభిధా
నియమనం- పుంలింగేనసూర్యే ౭. స్వరేణాభిధానియమనం వేదఏవ న
లౌకికఇతిసంయోగాద్యపేక్షయావిశేషః - అత్రస్వరఉదాత్తాదిర్నకా
క్వాదిః - ఇంద్రశత్రురితి-యదబ్రవీత్స్వాహేంద్రశత్రుర్వర్ధస్వేతి త
స్మాదస్యేంద్రశ్శత్రురభవదిత్యత్ర - శత్రుశబ్దశ్శాతయితృర్థకః - తథా
చేంద్రశత్రుపదేయదీకారస్యోదాత్తత్వం తదాబహువ్రీహిరత్రేంద్రస్య
శాతయితృత్వం - యద్యుకారస్యోదాత్తత్వం తదాషష్ఠీతత్పురుషస్తత్ర
వృత్రస్యశాతయితృత్వమితిస్వరభేదేనార్థభేదేసిద్ధే - ఇదిపరమైశ్వర్యఇతి
ధాతోరింద్రశబ్దస్యాద్యుదాత్తత్వేన నిష్పన్నత్వాద్బహువ్రీహౌ ప్రకృ

రోచనో భాతిదివేతిదివాకరే। రాత్రౌచంద్రేవహ్నౌవా। మిత్రం
దృశ్యతామితిపున్నపుంసకరూపయావ్యక్త్యాసుహృది। మిత్రో
దృశ్యతామితిరవౌ ౭, ఇంద్రశత్రురిత్యత్రపూర్వపదేప్రకృ
తిస్వరేణబహువ్రీహ్యర్థనిశ్చయః। ద్వాదశాహీనస్యేత్యత్ర
ద్వాదశశబ్దస్యసంఖ్యాస్వరేణద్వంద్వార్థనిశ్చయః। అహీనశ
బ్దస్య మధ్యోదాత్తేనాహర్గణార్థనిశ్చయఇతి స్వరేణార్థనిశ్చ

త్యాత్పూర్వపదమితీంద్రపదస్థేనప్రకృతిస్వరేణబహువ్రీహివిధానాదింద్ర
స్యశాతయితృత్వం- నవృత్రస్య- అంతోదాత్తత్వాభావేన తత్పురుషా
భావాదిత్యాశయేనాహ- బహువ్రీహ్యర్థనిశ్చయఇతి॥ ద్వాదశేతి- త్రిప్ర
వసాహ్నస్యోపసదోద్వాదశాహీనస్యయజ్ఞస్యేత్యత్ర-ద్విశబ్దస్యోదాత్త
త్వేననిష్పన్నత్వాత్సంఖ్యావాచిపూర్వపదంప్రకృత్యాద్వంద్వ ఇతిద్విశబ్ద
స్థేనప్రకృతిస్వరేణద్వేచదశచేతిద్వంద్వార్థనిశ్చయః - నద్విరావృత్తాశ్చ
తాదశచేతి-అహీనశబ్దస్యేతి - అహ్నఃఖఇతివిహితస్యఖస్యాయ నిత్యా
దినా ఈనాదేశే - ఆద్యుదాత్తశ్చేతి ప్రత్యయాదే రీకారస్యోదాత్త
త్వేనాహీనపదస్యమధ్యోదాత్తత్వాదనేకైరహోభిస్సాధ్యః క్రతుర
హీనఇత్యహర్గణార్థనిశ్చయః-న హీనఅహీనఇతినఞ్తత్పురుషార్థ
ఇత్యాశయేనాహ-అహర్గణేతి- వేదఏవేత్యవధారణార్థమాహ- నకా

వ్యఇతి॥ స్వరాదయఇత్యత్రాదిశబ్దార్థమాహ- ఆదిశబ్దేనేతి- అత్రాప్రస
శనిదేశాదయఆదిశబ్దార్థః

ఏవంసంయోగాదీనుదాహృత్య తత్రవ్యంజనేనైవార్థాంతరప్ర
తీతిరిత్యాహ-ఏవమితి - ననుకథంవ్యంజనవ్యాపారఏవేతిలక్షణాతాత్పర్య
యోరనురూపయోర్విద్యమానత్వాది త్యాశంక్య తయోర్నాత్రావకా

యో వేదఏవ నకావ్యే।ఆదిశబ్దేనాభినయాదయస్సంగృహీతాః

టీ. ఏవంసంయోగాదిభిరభిధాయాంనియమితాయాంయదనే
కార్థస్యశబ్దస్యార్థాంతరమపియత్రక్వచనప్రతీతిగోచరీ భవతి
తత్రవ్యంజనవ్యాపారఏవప్రగల్భతె । లక్షణాతాత్పర్యయో
స్సామర్థ్యభావే నాన్యోన్యాన్వయైక విషయత్వేన చ ప్రకృ
తేఽనవకాశ పరాహతత్వాత్ ౯, యథా ॥ అత్యర్జు
నయశోరాశిఃకృతసంరక్తతర్పణః । ఏకవీరోపతాపశ్శ్రీరా
మోరాజతిరాజఘః॥ అత్రదాశరథిపక్షేఽత్యర్జునోఽతిధవళో
యశోరాశిర్యస్యేతివిగ్రహః-జామదగ్న్యపక్షేత్వర్జునఃకార్త
వీర్యస్తస్యయశోరాశిమతిక్రాంతవాన్నాశితవానితివిగ్రహః॥
కృతసంరక్తతర్పణఃకృతంసంరక్తానాంస్వస్మింస్సమ్యగనురా
గవతాంతర్పణంప్రీణనంయేనేతిప్రకృతే।అన్యత్రకృతంసమ్య
గ్రక్తతర్పణంశోణితేననివాపోయేనేతి। సమ్యక్త్వంచయథా
శాస్త్రంయథాప్రతిజ్ఞంవానుష్ఠితత్వం। ఏకవీరఃఅపతాపఇతి
పదద్వయంప్రకృతే।అన్యత్రైకపదం- ఏకవీరానుపతాపయతీ
తి।రాజ్ఞోహంతీతిరాజఘః।రాజఘశ్చేతినిపాతనాత్సాధుః।అత్ర
దాశరథిరామఏవాభిధాయాఃప్రకరణాదినానియంత్రితత్వా
దప్రకృతజామదగ్న్యరూపార్థప్రతీతిస్తువ్యంజనవ్యాపారకృ

ఇత్యాహ-లక్షణాతాత్పర్యయోరితి-అయంభావః- సంబంధానుపపత్తిప్ర
యోజనరూపసామర్థ్యభావేన లక్షణాయాః పదార్థావగమసమనం
తరభావిసమన్వయమాత్రవిషయత్వేనతాత్పర్యస్యచ ప్రకృతేప్రసక్త్య
భావాదితి ౯. అభిధామూలముదాహరతి-అతీతి॥ వ్యాకరోతి - అత్రేతి
వృత్త్యర్థబోధకంవాక్యంవిగ్రహః-శ్లేషస్యేతి- అయంభావః - కేవలప్ర

కృతయోర్వా కేవలాప్రకృతయోర్వా శ్లేషస్సంభవతి న ప్రకృతాప్రకృతయోరిత్యలంకారతరంగే వక్ష్యమాణత్వాదప్రకృతార్థప్రతీతిర్వ్యంజనవ్యాపారాయత్తైవేతి ॥౩॥ అర్థశక్తిమూలముదాహరతి- అభిషేణయి

త్యైవ। నన్వత్ర శ్లేషమహిమ్నాఽర్థాంతరప్రతీతిరస్త్వితి చేన్న। శ్లేషస్య ప్రాకరణికగతత్వేన వాఽప్రాకరణికగతత్వేన వాఽనియమనాత్। తదేవం ద్వివిధోఽపి శబ్దశక్తిమూలో వ్యంజనావ్యాపారో నిరూపితః ॥౩॥ అర్థశక్తిమూలో యథా ॥ అభిషేణయిషౌ రఘుపుంగవే ముదమవిందత దేవవరూథినీ। క్షితిసుతాభయమంబుధిమేఖలా కలశసింధుసుతే తు తదోభయం॥ అభిషేణయిషౌ సైన్యేన సహ శత్రుమభిగంతుమిచ్ఛతి సతి। యత్సేనయాఽభిగమనమరౌ తదభిషేణనమిత్యుక్తత్వాత్। అత్ర సురసేనామోదరూపవస్తుశక్త్యా తత్కారణభూతో దైత్యానామత్యయో భవిష్యతీతి ద్యోత్యతే। క్షితిసుతాభయరూపార్థశక్త్యా తు తద్ధేతుభూతా రామచమూచరణాభిఘాతాదవన్యాస్సీతాజనన్యా భావిన్యార్తిరితి వ్యజ్యతే। అబ్ధిమేఖలాక్షీరాబ్ధిసుతయోః ఖేదమోదరూపవస్తుశక్తిభ్యాం రామచమూచరణరజసా సాగరశోషణే సతి భువో భూషణహానిస్సపత్నీపితృహానిశ్చేతి ఖేదమోదహేతూ। లక్ష్మ్యాస్తు ఖేదమోదహేతూ నిజపితృహానిస్సపత్న్యా భువో భూషణహానిశ్చేతి ద్వే భవిష్యత ఇతి ధ్వన్యత ఇత్యర్థశక్తిమూలో వ్యంజనావ్యాపారో దర్శితః ॥౪॥ ఉభయశక్తిమూలో యథా॥ పరశుగతిభీషణాత్మా సంగరలీలాసు బాహుజక్షోభం। సోఢా రామో రేమే పితృభక్తో విప్రదత్తభూవలయః ॥ అత్ర ప్రకృతే దాశరథి రామే పరశుగతిభీషణాత్మా- పరేషాం శిష్టానాం శుచో దుఃఖస్యాతిభయంకరం స్వరూపం యస్యేతి విగ్రహః। సంగరలీలాసు బాహుజక్షోభం సోఢా యుద్ధకేళ్యాంసు

షావితి॥ దేవవరూథినీ దేవసేనా॥ అర్థశక్తిమూలవ్యంగ్యాని వివృణోతి- అత్రేతి॥ వస్తుశక్తిరర్థశక్తిరిత్యర్థః- అత్యయో నాశః- శిష్టం స్పష్టం।౪॥ ఉభయశక్తిమూలముదాహరతి- పరశుగతేతి॥ వ్యాకరోతి-అత్రేతి॥ అత్ర ప్ర

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

ర్వార్థఇతి- జతుకాష్ఠన్యాయేనశబ్దానాం పరస్పరవిలక్షణం భంగమవల
బ్దార్థద్వయప్రతిపాదకత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలత్వం- ఉత్తరార్ధ ఇతి-
నాళావలంబిఫలవత్పదభంగ మంతరేణార్థయోరేవ శ్లిష్టత్వా దర్థశ
మూలత్వమిత్యుభయశక్తిమూలత్వం- అత్రేతి-అస్మిన్నుదాహరణే పూ
ర్వతాభిధామూలోదాహరణేచ- వ్యజ్యతే- ఉపమాలంకారధ్వనిరథ
చ్ఛయఇత్యాశయః,౫॥నన్వర్థశక్తిమూలధ్వనావివశబ్దశక్తిమూలధ్వనా
పృథగర్థస్యైవవ్యంజకత్వోక్తౌలాఘవంస్యాదిత్యాశంక్యపరిహరతి. నచేతి

బాహుజక్షోభంసుబాహునామకాసురజనితవిమర్దంసోఢా-
శమితవానిత్యర్థః।అత్రసోఢేత్యస్యతృన్నంతత్వాన్నలోకేత్యా
దినాషష్ఠీప్రతిషేధేకర్మణిద్వితీయేతివేద్యం।జామదగ్న్యరామ
పక్షే।పరశుగత్యాకుఠారవ్యవహారేణభీషణాత్మా।సంగరలీలా
స్వితిసప్తమ్యంతంభిన్నంపదం।బాహుజాః క్షత్రియాః।ఉత్త
రార్ధముభయతాత్పర్యవిశేషం।అత్రపూర్వార్ధేశబ్దశక్తిమూలః
ఉత్తరార్ధేఽర్థశక్తిమూలఇత్యుభయశక్తిమూలో వ్యంజనా
వ్యాపారః। అత్రపూర్వత్ర చరామోరామఇవేత్యుపమాలం
కారోవ్యజ్యతే ॥ ౫ ॥ నచశబ్దశక్తిమూలధ్వనావపిశబ్దస్యార్థ
వ్యతిరేకాదర్శనాదర్థస్యైవవ్యంజకత్వమస్త్వితివాచ్యం । త
త్రశబ్దస్యైవప్రాధాన్యాదర్థస్య సహకారిమాత్రత్వాత్ ।
యథాహుః ॥ అర్థోపివ్యంజకస్తత్రసహకారితయామతఇతి।
ఏవమేవార్థశక్తిమూలధ్వనావపిశబ్దస్య సహకారి మాత్ర
త్వంద్రష్టవ్యం । సకృదుచ్చరితశ్శబ్దోనవృత్తిద్వయమర్హతీ
తినిషేధః కేవలయోరభిధయోర్లక్షణయోరభి ధాలక్షణయో

ర్థవ్యతిరేకస్యార్థాభావస్యాదర్శనాత్ -అత్ర సమ్మతిందర్శయతి-యథాహ
రితి-మమ్మటపాదాఇతిశేషః-ఏవమేవేతి-అయంభావః-యథాశబ్దశక్తిమూ
లధ్వనౌశబ్దస్యప్రాధాన్యమర్థస్యసహకారిత్వంతథైవార్థశక్తి మూలధ్వ
నావర్థస్యప్రాధాన్యంశబ్దస్యసహకారిత్వమితి - ననుతత్రతత్రోదా
రణేషులక్షణావ్యంజనయోరభిధావ్యంజనయోశ్చకథమేకత్ర సమా
ఇత్యాశంక్యతయోస్తయోశ్చనవిరోధఇత్యాహ- సకృదితి-మతఇత్య

హ-అనన్యథాసిద్ధేతి -అనన్యథాసిద్ధంవ్యంజనంవినావృత్త్యంతరాసిద్ధంయ
త్కార్యంప్రయోజనప్రతీతిరూపంతద్బలేనతత్సామర్థ్యేన - పూర్వము
పపాదితత్వాత్ -ప్రయోజనప్రతీతేరభిధాలక్షణాతాత్పర్యవృత్త్యనిర్వ
ర్తనీయత్వేనేత్యాదినా ప్రతిజ్ఞాయాత్యర్జునేత్యుదాహరణేఽభిధాయకేషు
వీరశ్రీరఘురామేత్యాదిషులక్షకేషుచవ్యంజనవ్యాపారవత్త్వస్యోక్తత్వా
త్ -తరంగత్రయప్రతిపాదితాంశంస్మారయతి- తదేవమితి-వ్యాఖ్యాతాని
రూపితాః॥ ౧౦॥ కావ్యప్రకాశకారేణత్వర్థవ్యంజకతోచ్యతఇత్యర్థత్రయ
స్యాపివ్యంజకత్వముక్తమితితల్లక్షణమాహ-వక్తృబోద్ధవ్యేతి-బోద్ధవ్యో

ర్వాభవతి। సత్యభిధావ్యంజనయోర్లక్షణావ్యంజనయోర్వా
స్యాదితిమంతవ్యం-అనన్యథాసిద్ధకార్యబలేనాభిధాయకలక్షక
యోర్వ్యంజనవ్యాపారవత్త్వస్య పూర్వ ముపపాదితత్వా
త్ । తదేవంవాచకలక్షకవ్యంజకరూపాస్త్రివిధాశ్శబ్దాస్త
ద్వ్యాపారాఅభిధాలక్షణావ్యంజనాత్మకా వాచ్యలక్ష్యవ్యం
గ్యరూపాస్తదర్థాఅపివ్యాఖ్యాతాః ౧౦. కావ్యప్రకాశకార
స్తుసర్వేషామేతేషామర్థానాంవ్యంజకత్వమభిదధౌ॥ వక్తృ
బోద్ధవ్యకాకూనాంవాక్యవాచ్యాన్యసన్నిధేః । ప్రస్తావదేశ
కాలాదేర్వైశిష్ట్యాత్ప్రతిభాజుషాం॥ యోర్థస్యాన్యార్థధీహే
తుర్వ్యాపారోవ్యక్తిరేవసేతి। వ్యక్తిర్వ్యంజనాఅర్థస్యవ్యంజ
కత్వేశబ్దోపిసహకారితయావ్యంజకఏవ-నహిశబ్దస్పర్శంవినా
మానాంతరోపనీతానామేవార్థానాం వ్యంజకత్వ మవగతచ

బోధయితవ్యః- శ్రోతేతియావత్- అయంసార్థకారికార్థః - వాక్యార్థ
జ్ఞానానంతరంవక్త్రాదివైలక్షణ్యజ్ఞానవతాంప్రతిభావతామర్థాంతరప్రతీ
తిహేతుర్వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యభేదభిన్నస్యార్థస్యయోవ్యాపారస్సావ్య
క్తిర్వ్యంజనైవ-అత్రావధారణేనవ్యాప్త్యాదివ్యవచ్ఛేదః నాభిధాదిని రా
సః- యద్యర్థానాంవ్యంజకతానస్యాత్తర్హివాక్యార్థప్రతీత్యనంతరమర్థాం
తరధీర్నస్యాత్ -తత స్తత్ప్రతీతిహేతుర్వ్యంజనైవేతినిష్కర్షః-శబ్దస్యాపి
వ్యంజకత్వంవిద్యతఏవేత్యాహ-అర్థస్యేతి-తత్రోపపత్తిమాహ-నహీతి-మా
నాంతరోపనీతానాంప్రత్యక్షాదిప్రమాణప్రాప్తానాం,నావగతచరంసజ్ఞా

తపూర్వ్యమేవ - కింతుశబ్దప్రతిపాదితానామర్థానామేవావగత మితిశ
స్యాపివ్యంజకత్వమస్త్యేవేతిభావః ॥ వక్త్రాదివైశిష్ట్యజ్ఞానాదర్థ వ్యంజక
త్వం కావ్యప్రకాశే ద్రష్టవ్యమిత్యాశయేనాహ - ప్రపంచితమితి॥ రాజధా
నీవిపణివిరచితస్యామ ఫలశ్రవణమాత్రస్య నకోపితృప్యతీత్యస్మాభిస్త్వ
త్రక్రమేణవిలిఖ్యంతే॥ వక్తృవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యసహకారిత్వం యథా॥
ఇపిహుంళంజలకుంభం ఘేత్తూణసమాఅదహ్మిసహితురిఅం । సమస్సేఅస
శణీస్సాసణీస్సహావిస్సమామిఖణం॥ ఛాయా॥ అతిపృథులంజలకుంభంగృహీ
త్వాసమాగతాస్మిసఖిత్వరితం శ్రమస్వేదసలిల నిశ్వాసనిస్సహావిశ్ర
మామిక్షణం॥ ఇదముపపతినానదీతీరేసద్యోభుక్తముక్తాయాఃకస్యాశ్చిద్వ
చనం - అత్ర వాచ్యార్థేనతాదృశవక్తృవైశిష్ట్య జ్ఞానవతాంప్రతిభా
తాంచౌర్యరతగోపనంవ్యజ్యతే॥ బోద్ధవ్యవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా ॥ ఉ
ద్దదోబ్బల్లం చిందాఅలసత్తణం సణీస్ససిఅం।మహమందభాఇణీఏకిదె సహితుహ
ఆహాపరిహవఇ॥ ఛా॥ ఔన్నిద్ర్యందౌర్బల్యంచింతాలసత్వంసనిశ్వ

రం। ప్రపంచితంచైతదుదాహరణముఖనతేనైవస్వగ్రంథే।

తం। మమమందభాగ్యాయాఃకృతేసఖిత్వామప్యహహపరిభవతి॥ ఇదంగృ
నాయకాభిలాషిణీందూతీంప్రతినాయికావచనం-అత్రతాదృగ్దూతీరూపబో
ధయితవ్యవైశిష్ట్యజ్ఞానవతాందూత్యానాయకోపభోగోవ్యజ్యతే॥ కాకువై
ష్ట్యజ్ఞానస్యయథా॥ తథాభూతాందృష్ట్వానృపసదసిపాంచాలతనయాంవ
వ్యాధైస్సార్ధంసుచిరముషితంవల్కలధరైః। విరాటస్యావాసేస్థితమనుచిత
రంభనిభృతంగురుఃఖేదంఖిన్నేమయిభజతినాద్యాపికురుషు॥ ఇదంసహ
వంప్రతిసంరబ్ధస్యభీమస్యవచనం- ఖిద్యతేనేనేతిఖేదోమన్యుస్తం॥ అ
మయిఖేకురుష్వితిచపదద్వయంకాకుస్థానం- తతశ్చోభయత్రప్రశ్నా
భివ్యంజ్యకాకావిశ్రాంతాయాంతద్వైశిష్ట్యజ్ఞానవతాంఖిన్నేకోపస్యా
త్తత్వాత్ఖిన్నఇతిపదార్థేనమయికోపోనయుక్తఇత్యయమర్థస్తథా అనే
పకారకారిషు కురుషుకోపోయుక్తఇత్యయమర్థశ్చవ్యజ్యతే ॥ వాక్యవై
ష్ట్యజ్ఞానస్యయథా॥ తఇఅమహంగండత్థళనిహిదందిట్ఠిం ణ ణేసి అణ్ణత్తో। ఏణ్హిం

చ్చేఅహం దేఅకవోళా ణసాదిట్ఠీ॥ ఛా॥ తదామమగండస్థలనిహితాం దృష్టిం
నానైషీరన్యతః। ఇదానీం సైవాహం తౌచకపోలౌ నసాదృష్టిః॥ ఇదం ప్రత్య
క్షదృష్టస్వకపోల ప్రతిబింబితసఖీసందర్శనౌత్సుక్యం నాయకం ప్రతి నా
యికావచనం। అత్ర వాక్య వైశిష్ట్యజ్ఞానాత్ ప్రకృత వాక్యార్థేన
మత్సఖీం కపోలప్రతిబింబితాం పశ్యతస్తే దృష్టిరన్యైవాభూత్ ప్రచలి
తాయాంతు తస్యామన్యైవజాతేత్యహో ప్రచ్ఛన్నకాముకత్వం త
వేతివ్యజ్యతే॥ వాచ్యవైశిష్ట్యజ్ఞానస్య యథా॥ ఉద్దేశోయంసరస కదలీ
శ్రేణిశోభాతిశాయీ కుంజోత్కర్షాంకురితతరుణీవిభ్రమో నర్మదాయాః।
కించైతస్మింత్సురతసుహృదస్తన్వి తే వాంతి వాతా యేషామగ్రేసరతి కలి
తాకాండకోపో మనోభూః॥ ఇదం నాయికాం ప్రతి సౌందర్యాభిమానినో
నాయకస్య వచనం- అత్ర బహువిధవాచ్యవైశిష్ట్యాద్రతార్థం ప్రవిశేతి వ్య
జ్యతే॥ అన్యసన్నిధివైశిష్ట్యజ్ఞానస్య యథా॥ ణోపఇఅణద్దమణా అత్తా
మంఘరబరమ్మిసఅళమ్మిం।ఖణమేత్తం జఇసఝాపకేవళహోఇ ఇణహోఇ
విస్సామో॥ నోదయత్యనార్ద్రమనాశ్శ్వశ్రూర్మాంగృహభరేసకలే।క్షణమా
త్రంయదిసంధ్యాయాం కేవలంభవతినభవతివిశ్రామః॥ ఇదంతటస్థంకాము
కముద్దిశ్యకస్యాశ్చిత్స్వైరిణ్యావచనం-అత్రతటస్థోపపతిసన్నిధివైశిష్ట్యజ్ఞా
నవతాంప్రకృతవాక్యార్థేనసంధ్యాసంకేతకాలఇతివ్యజ్యతే॥ ప్రకరణజ్ఞా
నస్యయథా॥ సువ్వఇసమాఅమిస్సదితుజ్ఝపిఓఅజ్జపహరమేత్తేణ। ఏ
వ్వంఅకిత్తిచిట్ఠసితా సహిసజ్జేసుకరణిజ్జం॥ శ్రూయతే సమాగమిష్యతిత
వప్రియో౽ద్య ప్రహరమాత్రేణ।ఏవమేవకిమితితిష్ఠసితస్మాత్సఖి సజ్జయకర
ణీయం॥ ఇదంసఖీంప్రతిసఖీవచనం- అత్రాభిసరణప్రవృత్తిప్రకరణజ్ఞాన
వతాంప్రకృతవాక్యార్థేనాద్యోపపతింప్రత్యభిసరణనివారణంవ్యజ్యతే॥
దేశవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా॥ అన్యత్రయూయంకుసుమావచాయంకురుధ్వ
మత్రాస్మికరోమిసఖ్యః। నాహంహిదూరంభ్రమితుంసమర్థా ప్రసీద
తాయంరచితోంజలిర్వః॥ ఇదం సఖ్యానివారితాహమేకైవాత్రస్థితేతిస
మాశ్వస్తాంసఖీంప్రతికస్యాశ్చిద్వచనం-అస్మీత్యహమర్థేవ్యయం-అత్రవా
చ్యార్థస్సఖీమాత్రవిషయః- అతఏవసఖ్యఇతిబహువచననిర్దేశః-వ్యంగ్యా

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే,

ర్థస్తు సాధారణసహచరీవిషయః- తథాచైవంవిధేనవాక్యార్థేన వివి
క్తదేశవైశిష్ట్యావగమాత్ప్రచ్ఛన్నకాముకోత్ర ప్రేషణీయఇతి వ్యజ్యతే॥ కా
లవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా ॥ గురుఅణపరవసప్పిఅకిబణామి తుహమదభా
గ్గిణీఅఅహా।అజ్జప్పవాసపచ్చసిపచ్చ సఅచిఆముణాసికరణిజ్జ॥ గురుజనప
రవశప్రియకింభణామిత్వాంమందభాగినీచాహం। అద్యప్రవాసంవ్రజసి
వ్రజస్వయమేవజానాసికరణీయం॥ అత్రగురుజనపరవశేతివిపరీతలక్షణా
తతశ్చతత్పారవశ్యాభావేప్యద్యవసంతకాలే యదివ్రజసితదాహం నభ
హామితవతునజానామిగతిమితివ్యజ్యతె॥ ఆదిశబ్దసంగృహీతచేష్టావైశిష్ట్య
జ్ఞానస్యయథా ॥ ద్వారోపాంతనిరంతరేమయి తయా సౌందర్యసారశ్రి
యా ప్రోల్లాస్యోరుయుగంపరస్పరసమాసక్తంసమాపాదితం। ఆనీతంపురః
శ్శిరోంశుకమధఃక్షిప్తేచలేలోచనేవాచస్తత్రనివారితంప్రసరణం సం
కోచితేదోర్లతే ॥ అత్రచేష్టాభిఃప్రచ్ఛన్నకాముకవిషయోవాచామగో
చరోఽనురాగోవ్యజ్యతె॥ ఏవమేవవక్త్రాదీనాంమిథోద్వయోర్యోగేద్విక
వైశిష్ట్యంత్రయాణాంత్రికవైశిష్ట్యమిత్యాదిజ్ఞేయం॥ తత్రద్వికవైశిష్ట్య
జ్ఞానస్యయథా ॥ అత్తాఎత్థణిమజ్జఇఏత్థఅహందివసఏవ్వపులోఏసు । మా
హిఅరత్తిఅంధఅసిజ్జాఏమహంణిమజ్జసిహి॥ ఛా॥ శ్వశ్రూరత్రనిషీదతి
త్రాహందివసఏవవిలోకయ। మాపథికరాత్ర్యంధశయ్యాయామావయో
శ్శయిష్యసి ॥ ఇదంకస్యాశ్చిద్విదగ్ధాయాః ప్రోషితభర్తృకాయాస్సంజ
తకామంశయనప్రదేశం ప్రార్థయమానంపథికంప్రతివచనం - అత్రవా
చ్యార్థేనస్వైరిణీజారలక్షణవక్తృబోద్ధవ్యవైశిష్ట్యజ్ఞానవతాంనిశ్శం
కంవిహరిష్యసీతితదాకూతంవ్యజ్యతె॥
త్రివక్త్రాద్యనేకవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా॥ దృష్టిం హే ప్రతివేశిని క్షణమిహాప్య
స్మద్గృహేదాస్యసి ప్రాయేణాస్యశిశోః పితానవిరసాః కౌపీరపః పాస్యతి।
ఏకాకిన్యపియామితద్వనమితస్స్రోతస్తమాలాకులం నీరంధ్రాస్తనుమా
లిఖంతుజరఠచ్ఛేదానలగ్రంథయః॥ అత్రవాచ్యార్థేనప్రసిద్ధాతిచారాయా
వక్త్య్రాః క్షణమితికాలస్యఏకాకినీతివాచ్యస్య తద్వనమితి దేశస్యనీరం
ధ్రాస్తనుమిత్యాది వాక్యస్యచ వైశిష్ట్యజ్ఞానవతాంసంకేతదేశకాలజ్ఞ

జ్ఞాసుంకాముకంప్రతీదానీ మేవతస్మిన్వనేసమాగంతవ్యం తత్రనలగ్రంథి లేఖనేనాన్యథాసిద్ధిసంభవాన్నఖక్షతాదికరణపూర్వకం యథేచ్ఛముపభోక్తుంశక్యతఇతివ్యజ్యతే ॥ ఏవంలక్ష్యవ్యంగ్యయోరపివ్యంజకత్వముదాహార్యం-తత్రలక్ష్యస్యవ్యంజకత్వేవక్త్రాదిసహాయోయథా ॥ వత్సమాగచ్ఛసహసాహాలికస్యనివేశనం । తత్రదృష్టివిషాకాపిఫణిన్యాస్తఇతిశ్రుతం॥అత్ర హాలికబాలికాయాంఫణిణీతిలక్షణయానిర్దేశః- తతశ్చమాతుర్వక్త్ర్యాఃపుత్రస్యబోధయితవ్యస్య తద్గేహంప్రత్యభిసరణప్రస్తావస్యచ వైశిష్ట్యజ్ఞానవతాంసర్వథాతస్యాఃపరిహరణీయత్వంవ్యజ్యతే॥ వ్యంగ్యస్యవ్యంజకత్వేవక్త్రాదిసహాయోయథా ॥ ఫలానిదిశభవ్యానినివేశ్యమాణబంధనే । బింబోష్ఠిచుంబనైరేవమాళిలాలయమాశుకం॥ అత్రబింబఫల

అస్మాభిస్తుతత్సర్వమర్థశక్తిమూలధ్వనావంతర్భవతీతినపృథ
క్సంభ్రమః క్రియతే ౧౧. ···.......................*

ఇతిశ్రీమత్త్రిభువనపవిత్ర···శ్రీమద్రఘుకులతిలకయశోఘ
నసారసురభితే సాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకారశాస్త్రే
వ్యంజకశబ్దార్థవృత్తినిరూపణంనామచతుర్థస్తరంగః, ··· *
ఆస్థామందిరమిందిరా···విజయతే సాహిత్యరత్నాకరః॥
ధర్మాంతర్వాణీ···రఘుపతివిభుకేఽయంతురీయస్తరంగః॥

ఖాదింత్యాశుకస్తవాధరంఖండయివ్యతీతివ్యంగ్యం - తేనసఖ్యావక్త్ర్యానాయికాయాబోధయితవ్యాయాశ్శుకలాలనప్రస్తావస్యబింబోష్ఠీతి వాచ్యస్యచవైశిష్ట్యజ్ఞానవతాం తేపత్యురన్యథాప్రతీతిర్నభవిష్యతీతివ్యజ్యతే ॥ నన్వతార్థవ్యంజకత్వానుదాహరణాదేకేనచరితార్థత్వాదిత్యాది నోక్తప్రతిజ్ఞాభంగస్స్యాదిత్యాశంక్యతత్సర్వమపిధ్వనితరంగోదాహరిష్యమాణార్థశక్తిమూలధ్వనిష్వంతర్భవతీత్యాహ-అస్మాభిస్త్వితి - పృథక్సంభ్రమఃపృథగుదాహరణసంరంభః ౧౧. ఇతీత్యాది॥..................*

ఇతిశ్రీమల్లాదిలక్ష్మణసూరివిరచితేసాహిత్యరత్నాకరవ్యాఖ్యానే
మందరాఖ్యానేచతుర్థఃప్రస్థః,
శ్రీరామార్పణమస్తు,

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

గుణతరంగప్రారంభః—

ఇత్థం శబ్దార్థౌ నిరూప్య సంగతిప్రతిపాదనపూర్వకం గుణనిరూప
ప్రతిజానీతే-తత్రేతి॥ తత్ర తస్మిన్ - న్యరూపిషాతాం నిరూపితావభూతాం
తతోఽపీతి-ఉపస్కారకాణాం శోభావహానాం - అంతరంగత్వాత్పృథ
త్వాత్ ౧ నను కేషాంచిన్మతే రమణీయార్థప్రతిపాదకశబ్దస్యైవ కా
త్వాభ్యుపగమేనాదోషయోశ్శబ్దార్థయోరేవ సమగ్రత్వాత్కథంగుణా

తత్ర। సగుణాలంకృతీ కావ్యం పదార్థౌ దోషవర్జితావితి కావ్య
సామాన్యలక్షణే పదార్థయోర్విశేష్యతయా ప్రధానత్వాత్త
రంగత్రమేణ పదార్థౌ న్యరూపిషాతాం - తదనంతరం తద్విశేష
ణానాం గుణాలంకారదోషాభావరూపాణాం త్రయాణాం మ
ధ్యే గుణాలంకారయోర్భావరూపత్వాదాదౌ తయోరుపా
దానం- తత్రాపి రసే సమవాయవృత్త్యోపస్కారకాణాం గు
ణానాం సంయోగవృత్త్యోపస్కారకేభ్యోఽలంకారేభ్యోంత
రంగత్వాత్తేషామాదావుద్దేశః కృత ఇత్యుద్దేశానుసారేణ గు
ణాస్తావదాదౌ నిరూప్యంతే ౧, నను సగుణాలంకృతీతి విశేషణము
నుపాదేయమితి చేదుక్తోనుపాదేయతా - తత్కిమవ్యావ
ర్తకత్వాదచారుతాహేతుత్వాదన్యతరవైయర్థ్యాద్వా-నా
ద్యః। నిర్గుణాలంకారశబ్దార్థేభ్యో వ్యావర్తకత్వాత్ -నద్వి

లంకారవైశిష్ట్యేనేత్యాశయేన శంకతే॥ నన్వితి॥ నన్విత్యాదినా చేదిత్యం
నశంకాగ్రంథః - కుత ఇత్యాదినా కృతకరత్వాభావేన ద్వయోరప్యుపా
యత్వం సిద్ధమిత్యంతేన పరిహారగ్రంథః-ఆద్యం పరిహరతి- నాద్య ఇతి -
ఇత్యత ఆహ-నిర్గుణేతి-అయంభావః- తస్య గుణాలంకారరహితయోశ్శబ్దా
ర్థయోః కావ్యవ్యవహారనిరాసకత్వాదావశ్యకత్వమితి- ద్వితీయం పరిహ

తి-నద్వితీయఇతి- తత్ర హేతుం ప్రతిపాదయతి - తేషామితి - తతా లంకారికసమ్మతిందర్శయతి - యువతేరితి ॥ అంగేత్యామంత్రణే - శుద్ధగుణం కేవలగుణయుక్తం కావ్యంయువతెస్తరుణ్యారూపం కర్ణపత్రకంకణహారకెయూరాద్యలంకారరాహిత్యేపి మనోహరంసౌందర్య మివనృ్వదతే- సహృదయేభ్య ఇతిశేషః- తత్సగుణంకావ్యంనిరంతరాభిరలంకారవికల్పకల్పనాభిరుపమాద్యలంకారవిశేషవిచ్ఛిత్తిభిర్విహితప్రణయం యుక్తంసదతీవస్వదత ఇత్యన్వయః-వ్యతిరేకేణాప్యాహ-యదీతి- వచఃకవివాక్యంవపురివభవతీత్యన్వయః-జనస్యదయితానీష్టాన్యపిఅలంకరణాన్యుపమాద్యలంకారాః-నిర్గుణకావ్యాశ్రయాణీతిభావః - మర్భగత్వమశోభావహ

తీయః। తెషాముభయెషామపికవితాకామినీకామనీయకకారణతయోపాదేయత్వేవివాదాభావాత్। ఉక్తంహి। యువతేరివరూపమంగకావ్యంస్వదతేశుద్ధగుణంతదప్యతీవ। విహితప్రణయంనిరంతరాభిస్సదలంకారవికల్పకల్పనాభిః॥యదిభవతివచశ్చ్యుతంగుణేభ్యోవపురివయౌవనవంధ్యమంగనాయాః। అపిజనదయితానిదుర్భగత్వంనియతమలంకరణాని సంశ్రయంత ఇతి ౨. తృతీయేపికిముభయోరభేదాదన్యతరవైయర్థ్యం।కృతకరత్వాద్వా।ఆద్యేపిచారుతాహేతుత్వసామ్యాదభేదః। పరస్పరవ్యావర్తకధర్మాభావాద్వా। నాద్యః।యత్కించిద్ధర్మసామ్యేనాభేదేసర్వస్యాప్యభేదప్రసంగః।నద్వితీయః।అసిద్ధేః। తథాహి।అత్ర కేచనభోజరాజాదయః కావ్యవ్యవహారప్రవర్త

త్వం - ఇతీత్యస్యోక్తంహీతిపూర్వేణసంబంధః ౨ తృతీయందూషయతి - దివికల్ప్యతతాద్వ్యమపితథావికల్ప్యపరిహరతి - తృతీయేపీతి - యత్కించిదితి-అభేదే-అభేదాంగీకారేసతీత్యర్థః-అయంభావః- గుణాలంకారయోశ్చారుతాహేతుత్వసామ్యాదభేదాభ్యుపగమేపార్థివత్వసామ్యాద్ఘటపటయోః శృంగిత్వసామ్యాద్గోమహిషయోరప్యభేదప్రసంగాత్తయోస్తాదాత్మ్యంనసిద్ధ్యతీతి-అసిద్ధేరితి - అయమాశయః - గుణాలంకారయోరన్యోన్యవ్యావర్తకధర్మసద్భావాదభేదోనసంభవతీతి - తర్హి తయోఃకింవ్యావర్తకమిత్యాకాంక్షాయామాహ-తథాహీతి తదితి- తద్భోజాదివచ

నం-తన్మతంద్వేధావికల్ప్యతతాఽనుపపత్తిందర్శయతి- తదితి - తత్తస్మి
త్యర్థః-ఆద్యంపరిహరతి-నాద్యఇతి- తత్రతన్మతప్రతిపాదనపూర్వకం
తుంప్రతిపాదయతి-రీతిరితి-తన్మతంతేషాంభోజరాజాదీనాంమతం-అ
కింతతఇత్యతాఽహ-రీతయశ్చేతి-తత్రేతి-తత్ర-తథాసతీత్యర్థః-గుణసా
ల్యస్యసకలగుణానాం-అయంభావః-సమస్తగుణాఃకావ్యవ్యవహారప్ర
కాశ్చేత్తావ్యాత్మభూతయోర్గుణద్వయోపేతయోశ్చగౌడీపాంచా
స్తత్సాకల్యాభావేనావ్యాప్తిరూపదోషాపత్తేరాద్యవికల్పో నుపపన్న
తి-ద్వితీయంపరిహరతి-నద్వితీయఇతి-కుతఇత్యాహ-అతివ్యాప్తేరితి-కు
తివ్యాప్తిరిత్యతాఽహ-యత్కించిదితి-అయంభావః - అదాఽవత్రప్ర

కాగుణాః తచ్చారుతాహేతవోఽలంకారాఇతివ్యావర్తకధర్మ
మాహుః। తన్నోపపద్యతే। తత్కింసర్వేగుణాస్తత్ప్రవర్త
కాః కతిపయేవా।నాద్యః।రీతిరాత్మాకావ్యస్యేతిహితన్మతం।
రీతయశ్చగుణశ్లిష్టవచనరచనాత్మికాః।తాశ్చతిస్రః।గౌడీవైద
ర్భీపాంచాలీచేతి।తత్రసమగ్రగుణావైదర్భీ ఓజఃకాంతిమతీ
గౌడీ మాధుర్యసౌకుమార్యధుర్యాపాంచాలీరీతిరితిహి స్థితిః।
తత్ర గుణసాకల్యస్యకావ్యవ్యవహారప్రవర్తకత్వే గౌడీపాం
చాల్యోరవ్యాప్తిః।నద్వితీయః।అతివ్యాప్తేః।యత్కించిద్గుణస
త్త్వామాత్రేఽపియత్రకుత్రాఽపికావ్యవ్యవహారప్రసంగాత్।ఏవ
మలంకారలక్షణమపిదూషణీయం ౩, వయంతుబ్రూమః। స
మవాయవృత్త్యారసోపస్కారకత్వం గుణసామాన్యలక్షణం।

లత్యగ్నిరుచ్చైః ప్రాజ్యః ప్రోద్యన్నుల్లసత్యేషధూమ ఇత్యాదావో
భృతిగుణసద్భావేనకావ్యవ్యవహారప్రసంగాత్కతిపయానాం తత్ప్ర
ర్తకత్వమప్యనుపపన్నమితి-ఏవమితి-తద్దూషణప్రకారస్తు - కింసర్వే
లంకారాస్తచ్చారుతాహేతవః కతిపయేవా - నాద్యః-తత్రతత్ర
యాలంకారసద్భావేనావ్యాప్తేః- నద్వితీయః-అతివ్యాప్తేః-వహ్నిస్స
లింగఇవభానురయంచకాస్తి-చండాలైరివయుష్మాభిస్సాహసంపరమః
తమిత్యాదిషూపమాదీనాంతచ్చారుతాహేతుత్వప్రసంగాదితి ౩. రీ
కథంవ్యావృత్తిరిత్యాకాంక్షాయామాహ-వయమితి-సమవాయవృత్త్యే

అయంభావః-యేరసస్యాంగినోధర్మాశ్శౌర్యాదయఇవాత్మనః । ఉత్కర్ష
హేతవస్తేస్యురచలస్థితయోగుణాః। ఆత్మనఏవశౌర్యాదయో నాకారస్య
యథాతథారసస్యైవమాధుర్యాదయోగుణానవర్ణానామితి-ఉపకుర్వం
తితంసంతంయేంగద్వారేణజాతుచిత్ । హారాదివదలంకారాస్తేనుప్రా
సోపమాదయః। యేవాచ్యవాచకలక్షణాంగాతిశయముఖేన ముఖ్యంరసం
సంభవినముపకుర్వంతి తేకంఠాద్యంగానాముత్కర్షాధానద్వారేణ శ
రీరిణోప్యుపకారకాహారాదయఇవాలంకారాః - యత్రతునాస్తిరసస్త
త్రోక్తివైచిత్ర్యమాత్రపర్యవసితా ఇతిచకావ్యప్రకాశకారవచనాత్సమ
వాయస్థిత్యామాధుర్యాదీనాంసంయోగస్థిత్యోపమాదీనాంచరసోపకా
రకత్వమిత్యుపకారకత్వతౌల్యేపిసమవాయసంయోగసంబంధాభ్యాం
వ్యావృత్తేస్సిద్ధత్వాత్పరస్పరవ్యావర్తకధర్మాభావాత్తయోరభేదఇతి
ద్వితీయవికల్పోప్యనుపపన్నఇతి ౪ నన్వస్తురసోపకారకత్వం తేకతికిం

సంయోగవృత్త్యారసోపకారకత్వమలంకారసామాన్య లక్ష
ణం।సమవాయసంయోగపదాభ్యాంగుణాలంకారయోః పర
స్పరవ్యావృత్తిసిద్ధా ౪, గసాశ్శృంగారాదయోనవవక్ష్య
మాణలక్షణాః తద్వ్యతిరిక్తవ్యతిరిక్తోపకారకత్వమిహాలక్ష
ణద్వయేవివక్షితం।నన్వత్రసర్వేషాంగుణానాంరసోపకార

స్వరూపాఇత్యత్రాహ-రసాఇతి॥ విభావానుభావసాత్త్వికవ్యభిచారిసా
మగ్రీసముల్లసితస్థాయీభావోరసఇత్యాదినారసతరంగవక్ష్యమాణలక్ష
ణాఇత్యర్థః-ననుకుత్రచిద్రసశబ్దస్యస్థాయిభావపరత్వాభ్యుపగమాద్భావ
స్యైవభావినీంవృత్తిమాశ్రిత్యరసశబ్దవ్యవహారయోగ్యత్వాచ్చభావోప
కారకత్వమపిభవేదిత్యాశంక్యవివక్షితార్థమాహ- తదితి-తేభ్యశ్శృంగా
రాదిభ్యోవ్యతిరిక్తాస్తద్వ్యతిరిక్తాభావాస్తేభ్యోవ్యతిరిక్తాశ్శృంగారాదయ
స్తదుపకారకత్వమితిభావోపకారకత్వ వారణాయతద్భిన్నభిన్నోపకార
కత్వమత్రవివక్షితమితి-నన్వయంప్రకారోపిదుష్టఏవకింసర్వేగుణాస్తదుప
కారకాఉతకతిపయేవా-నాద్యః-అసంభవాత్-నద్వితీయః- అతివ్యాప్తే
రిత్యాశయేనసోపహాసమాక్షిపతి-నన్వితి-అయంభావః-మాధుర్యస్యసంభో
గవిప్రలంభకరుణశాంతరసాభివ్యంజకత్వమోజసోవీరరౌద్రబీభత్సభయా

నకరసానుకూలత్వమిత్యాదినియమస్యవక్ష్యమాణత్వాదాద్యవికల్పేఽ
భవః-కతిపయానాంరసోపస్కారకత్వోక్తౌచిత్రకావ్యగతేష్వపితేషు
పస్కారకత్వప్రసంగాద్ద్వితీయవికల్పేఽతివ్యాప్తిశ్చేతిభవతాప్రదర్శి
కుమార్గోభవంతంబాధతఇతిచేదితి-పరిహరతి- నైవమితి-తత్ర హేతు
హ- రసాతిరిక్త ఇతి-అయంభావః-నీరసకావ్యేగుణాస్థిత్యా రసోపస్కా
కాశ్చేత్ అతివ్యాప్తిస్స్యాత్ రసరహితస్థలేగుణానామనవర్తనాన్నాతివ్యాప్తి
తి-తతోఽపపత్తిమాహ-నహీతి-అయంభావః-గుణగుణినోస్సమవాయ
నియమాన్మాధుర్యాదీనాం గుణానాం గుణినోరసాన్విసృజ్యాన్యత్రస
వాయోనదృష్టఇతి-ఏతేనతత్తద్గుణానాంతత్తద్రసప్రతీతినియమాదే

కత్వేఽసంభవః తత్తద్గుణానాంతత్తద్రసప్రతీతినియతేర్వ
క్ష్యమాణత్వాత్ కతిపయానాంత్వతివ్యాప్తిరిత్యాత్మీయఏవ
బాణోభవంతంప్రహరతీతిచేన్నైవం। రసాతిరిక్తేగుణానామ
వర్తనేనాతివ్యాప్తేరభావాత్ । నహిగుణాగుణినంవిహాయా
న్యత్ర సమవయంతీతిదృష్టం ౫. ననుమాధుర్యాదయోగుణా
వర్ణేషుప్రతీయంతేయత్ర సుకుమారవర్ణవిన్యాసస్తత్రమాధు
ర్యప్రతీతిరన్యత్రనేత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వర్ణమాత్రధర్మ
త్వావగమాత్ అతోఽసంభవఇతిచేన్నైవం। తత్రమాధుర్యవి
శిష్టరసస్యవ్యంగ్యత్వేన వ్యంగ్యగతమాధుర్యస్య వ్యంజకేస
మారోప్యత్వప్రతీతేః । తత్పరిశీలనశాలినాంతురసికాణాంర
ససమవాయితయా తదుత్కర్షాధాయినో మాధుర్యాదయో

సంభవపరిహారస్సిద్ధ ఏవేత్యూహ్యం ౫ ననుమాధుర్యాదయోరసధర్మా
ఇత్యనుపపన్నం తేషాంవర్ణమాత్రధర్మత్వాత్సమవాయసంబంధేన
సోపస్కారకత్వరూపగుణసామాన్యలక్షణమసంభవాక్రాంతమితి శం
తే-నన్వితి - పరిహరతి-నైవమితి - కుతఇత్యతఆహ - తత్రేతి - యత్ర
ర్ణధర్మతాప్రతీతిస్తత్రేత్యర్థః - మాధుర్యేతి- అయమాశయః
శిష్టరసస్యవ్యంగ్యత్వేనవర్ణానాంవ్యంజకత్వేనచవ్యంగ్యగతమాధుర్య
వ్యంజకేవర్ణేసమారోపః వస్తుతస్తురసధర్మత్వమేవేత్యా
నాసంభవఇతి-తతోఽనుభవఏవప్రమాణమిత్యాశయేనాహ- తత్పరిశీ

తి- అతఏవేతి- రససమవాయితయాతదుత్కర్షాధాయకత్వాదేవేత్యర్థః మాధుర్యాదీనాంవర్ణధర్మత్వభ్రాంతింవారయతి- యదీతి-గుణాఃగుణ శబ్దవాచ్యాఃకావ్యాత్మభూతరసధర్మత్వాదేవ తేషాంగుణత్వవ్యవహార ఇతి భావః- గుణాలంకారవైలక్షణ్యంవిశదయతి- నహీతి-అయంభావః - యథాత్మధర్మాణాంశౌర్యాదీనామేవ గుణత్వవ్యపదేశోఽనురూపోన శరీరమాత్రసంసర్గిణాంహారాదీనాంతథైవరసధర్మాణాం మాధుర్యాదీనామేవగుణత్వవ్యపదేశస్సముచితోనవాచ్యవాచకధర్మాణాముపమాదీనామితి- ననుకథంతర్హి రసశరీరభూతశబ్దార్థగతానాముపమాదీనాంవ్యవహితా

నుభవపద్ధతిమధ్యాసతే। అతఏవ తేషాంగుణత్వవ్యవహారః । యద్యేతే రసశరీరభూతవాచ్యవాచకధర్మా ఏవస్యుస్తర్హి నగుణాస్స్యుః। నహ్యాత్మధర్మాశ్శౌర్యాదయ ఇవశరీరమాత్రసంసర్గిణోఽలంకారాగుణత్వేనవ్యపదిశ్యంతే। తేహారాదయఇవ కంఠాదిషుసంయోగితయైవశబ్దార్థరూపేష్వవయవేషూత్కర్షాధానద్వారాఽఽత్మనఇవరసస్యోపకారిణః ౬, ననుగుణాస్సమవాయవృత్త్యాఽంగినిరసేస్థితాః।అలంకారాస్తుసంయోగవృత్త్యాఽంగమాత్రగతా ఇత్యయంవిభాగః కుతఇతిచేత్ ।ఆత్మభూతరసంప్రతివ్యవధానావ్యవధానాభ్యాంతథానుభవవ్యవస్థాపితత్వాదితిబ్రూమః।మాధుర్యాదీనాంవర్ణైర్వ్యజ్యమానానాంయదేవావ్యవధానేనరసపోషకత్వంతదేవ తేషాంరసేసమవాయవృత్తిత్వం। ఉపమాదీనాంతువాచ్యవాచకోపకారకాణాం యదేవాభిధాదివ్యాపారవ్యవధానం తదేవతేషాంసం

నాంరసోపకారకత్వమిత్యతాహ-తఇతి- తేఉపమాదయః-అయంభావః యథాకంఠాద్యవయవస్థితానాంహారాదీనాం తత్తదవయవశోభాతిశయ సంపాదనద్వారేణాత్మోల్లాసావహత్వంతథావాచ్యవాచకగతానాముపమాదీనాంతదుత్కర్షాధానముఖేనరసోపకారకత్వమితి, ౬

ననుకేయంవిభాగవ్యవస్థేత్యాశంక్యాత్మభూతరసమిత్యాదినా అనుభవ సిద్ధైయమితిసమాధత్తే- నన్వితి- ఇతి- విభాగ ఇతీత్యర్థః- ననూభయమేషామపితేషాంరసేషుసమవాయ వృత్తిత్వంసంయోగవృత్తిత్వంచ కింరూపమి

స్యత్రాహ- మాధుర్యాదీనామితి- రహస్యమితి-ఆలంకారికాణామితమిత్య
ర్థః ౭. నను కథంతర్హి రసమాత్రధర్మాణాం మాధుర్యాదీనాం సగుణా
లంకృతీఇతి శబ్దార్థవిశేషణత్వమిత్యాశంక్యౌపచారికోఽయం వ్యవహారఇతి
సమాధత్తే- నన్వితి- అసంబంధాత్ శబ్దార్థాభ్యాంసహసంబంధాభావా
త్- అత్ర దృష్టాంతమాహ - దృశ్యతేహీతి - అన్యేషామచాంధర్మాణాంతే
షాం- వర్ణవిశేషణత్వంకకారాదివర్ణధర్మత్వం - యథార్థోవాస్తవికో
యోవ్యవహారఃకకారస్యదీర్ఘోగకారస్యదీర్ఘఇత్యాదిస్తజ్జనకత్వంతత్సం

యోగవృత్తిత్వమితిరహస్యం ౭, నను యదిగుణారసధర్మాఏవ
నశబ్దధర్మాఃకథంతర్హితద్విశేషణత్వమసంబంధాదితిచేద్రసధ
ర్మాణామపితేషాంశబ్దేష్వారోపేణసంబంధోపపత్తేః। దృశ్య
తేహ్యన్యధర్మాణామేవహ్రస్వత్వాదీనామారోపితసంసర్గే
ణవర్ణవిశేషణత్వంయథార్థవ్యవహారజనకత్వంచ। అతోఽన్య
ధర్మాణామపిగుణానాంవర్ణవిశేషణత్వంనవిరుధ్యతే।కించలో
కేపృథులభుజత్వవిపులోరస్కత్వాదినా ఆకారవిశేషేణ క
స్యాపిశౌర్యమవగమ్యాన్యత్రాఽఽరోపితమేవాకారమవలో
కయంతస్తత్రైవ శౌర్యంవ్యవహరంతిసరసాస్సోయమాకార
శ్శూరఇతి।అతోవ్యంజకేవ్యంగ్యధర్మారోపదర్శనాన్మాధుర్యా
దేర్వర్ణనిష్ఠతాప్రతీతేరౌపాధికత్వాదుక్తం రససమవేతా
గుణాఇతి ౮ నాపికృతకరత్వాదితితృతీయేద్వితీయః గుణకృ
తచారుతాయాఅలంకారకృతచారుతావిలక్షణత్వేనకృతకర
త్వాభావాత్।తథాహి।అలంకారాహ్యంగినిరసేవిద్యమానేత

పాదకత్వంచ-దృష్టాంతాంతరమాహ- కించేతి- అతఇతి - వ్యంజకేఆకా
రే- వ్యంగ్యభూతస్యధర్మస్యశౌర్యస్యారోపదర్శనాత్ -ఔపాధికత్వా
త్ మాధుర్యాదిగుణాశ్రయభూతరసద్వారకత్వాదిత్యర్థః- గుణాలంకా
రాణామేవంవ్యావృత్తిసద్భావాత్పరస్పరవ్యావర్తకధర్మాభావాద
భేదఇతి ద్వితీయవికల్పోఽప్యనుపపన్నఇతిపూర్వేణసంబంధః ౮, తృతీయే
ద్వితీయంపరిహరతి-నాపీతి-కృతంకరోతీతికృతకరస్తస్యభావస్తత్త్వంత
స్మాత్- కుతఇత్యతఆహ- గుణేతి- ఉక్తమర్థంవిశదయతి-తథాహీత్యాది

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

నా- ప్రాచుర్యేణాతిశయేన- యథేతి-అంగినఆత్మనః- క్వచిదితి-యథేతి-హారాదయః- కంఠాద్యవయవశోభావహాఇతి శేషః- తథేతిపూర్వేణసంబంధః-యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్ -నన్వవిద్యమానేపిరసేశబ్దార్థవైచిత్రీజననమాత్రపర్యవసానోక్త్యా చిత్రకావ్యస్థాలంకారేషుసంయోగ సంబంధేనరసోపస్కారకత్వమిత్యలంకారసామాన్యలక్షణమవ్యాప్తమిత్యాశంక్యసమాధత్తే-నచేతి- నీరసకావ్యగతేషుస్వచ్ఛందోచ్ఛలదచ్ఛకచ్ఛేత్యాదిచిత్రకావ్యస్థితేష్విత్యర్థః-కుతఇత్యతఆహ- తథావిధేతి-వ్యంగ్యోరసః-వ్యంజకజాతీయశ్శబ్దోర్థశ్చ-తయోః- అయంభావః - నీరసకావ్యగతాలం

దంగభూతశబ్దార్థవైచిత్ర్యాధానద్వారేణప్రాచుర్యేణరసోపస్కారకాః।యథాహారాదయః కంఠాద్యవయవసౌందర్యాతిశయాధానద్వారేణాంగినోతిశయమాదధతి । క్వచిదవిద్యమానేరసేశబ్దార్థవైచిత్రీజననమాత్రేణాపిపర్యవస్యంతి । యథాచిత్రేప్రతిమాయాంవాఅవిద్యమానేప్యాత్మనిహారాదయః। నచైతావతాసంయోగవృత్త్యారసోపస్కారకత్వరూపస్యాలంకారసామాన్యలక్షణస్య నీరసకావ్యగతేష్వలంకారేష్వవ్యాప్తిరాశంకనీయా । తథావిధస్థలేరసశబ్దస్యవ్యంగ్యవ్యంజకజాతీయయోరభేదాధ్యవసాయేనప్రవృత్తత్వాత్ । గుణాఃపునర్విద్యమానేరసేతంపుష్ణంతి।అవిద్యమానేతుస్వయమేవనవిద్యంతే । రసపోషకత్వంతుదూరతోపాస్తం । ఇత్థంగుణాలంకారయోశ్చారుతాహేతుతాయాం వైలక్షణ్యాత్ప్రతికరత్వాభావేనద్వయోరప్యుపాదేయత్వంసిద్ధం ౯, కావ్యప్రకాశకారా

కారేషువ్యంజకజాతీయోపస్కారకత్వస్యవిద్యమానత్వేనవ్యంగ్యవ్యంజకజాతీయయోరభేదసంభావనయావ్యంగ్యోపస్కారకత్వస్యాపివిద్యమానత్వాన్నావ్యాప్తిరితి- గుణేష్వనైవంభావఇత్యాహ- గుణాఇతి- ఇత్థమితి - అయంభావః-గుణాలంకారకృతయోశ్చారుతయోర్విలక్షణత్వేనాన్యతరవైయర్థ్యమితి ౯ తస్మాద్గుణాలంకారయోర్ద్వయోరప్యావశ్యకత్వేననిరూపణీయత్వేసత్యుద్దేశానుసారేణాదౌగుణాన్నిరూపయితుంమతభేదానాహ- కావ్యప్రకాశకారాద్యాఇతి ॥ బహుసమ్మతత్వాదాదౌ కా

వ్యప్రకాశకారమతానుసారేణ మాధుర్యాదీనాం త్రయాణామపిక్రమే
ణలక్షణోదాహరణాన్యాహ- ఆనందనిష్యందిత్వమితి- రచనావైచిత్ర్య
ప్రయుక్తానందవాహిత్వమిత్యర్థః -తత్కేనవ్యజ్యత ఇత్యత్రాహ-తస్యేతి
కిమాశ్రయంతదిత్యత్రాహ-ఇదంచేతి-ఓజోలక్షయతి-ఓజఇతి-దీప్త్యాత్మ
కస్సమాసభూయస్త్వప్రయుక్తసావధానతారూపోయశ్చేతోవిస్తారస్త

ద్యాస్త్రీన్గుణాన్పర్యజీగణన్। తాంశ్చాన్యాంత్సప్తభోజాద్యా
స్తాంశ్చతుర్దశ చాపరే॥ మాధుర్యౌజఃప్రసాదాస్త్రయఏవగుణా
ఇతికావ్యప్రకాశకారాదయః ప్రాహుః। తాంశ్చాన్యానపి శ్లే
షసౌకుమార్యార్థవ్యక్తిసమతౌదార్యకాంతిసమాధీంత్సప్తభో
జరాజాదయః। తాన్దశ చాన్యాంశ్చతుర్దశ విద్యానాథాదయః॥ శ్లే
షః ప్రసాదస్సమతామాధుర్యంసుకుమారతా। అర్థవ్యక్తిరుదా
త్తత్వంతథాకాంతిరుదాత్తతా॥ ఓజస్సుశబ్దతాప్రేయఔర్జిత్యమ
థవిస్తరః। సమాధిస్సౌక్ష్మ్యగాంభీర్యేసంక్షేపో భావికంతథా॥
సమ్మితత్వంతథాప్రౌఢిరుక్తిరీతిస్తథాగతిరితి। తత్రమాధుర్యాద
యస్త్రయస్సర్వసంప్రతిపన్నాః। ఆనందనిష్యందిత్వంమాధు
ర్యం-తస్య ప్రాచుర్యేణపృథక్పదతాలక్షణశ్శబ్దధర్మోవ్యంజకః।
ఇదంచసంభోగవిప్రలంభకరుణశాంతానురూపం। ఓజఃపునర్దీ
ప్త్యాత్మకచేతోవిస్తారహేతుః। తద్వ్యంజకంసమాసభూయ
స్త్వం-వీరరౌద్రబీభత్సభయానకేషుచైతత్ప్రయోజ్యం॥ య
శ్చిత్తంవ్యాప్నోతిహ్నోయశుష్కేంధనమివానలః। సప్రసాదో
మతస్సర్వరససాధారణస్థితిః। తస్యప్రసిద్ధార్థత్వంవ్యంజకం
౧౦. మాధుర్యంయథా॥ రామేభిముఖేసీతాప్రీడాద్విముఖీతమే
వమణిభిత్తౌ। దృష్ట్వాతతోపివిముఖీసమందహాసంప్రియేణపరిరే
భే॥ ౧ ॥ ఓజోయథా॥ శుంభచ్ఛుండాలశైలావిరళపరిగళద్దా

స్యహేతుః - ప్రసాదంలక్షయతి - యఇతి-స్పష్టం ౧౦, మాధుర్యము
దాహరతి॥ రామఇతి॥ పరిరేభేపరిరబ్ధా-అత్రసంభోగశృంగారోరసః- పృ
థక్పదత్వప్రయుక్తాహ్లాదకత్వంచాస్తీతిమాధుర్యం॥ ౧ ॥ ఓజఉదాహరతి
శుంభదితి- ఆకర్ణాకృష్టోచ్చాపాచ్చ్యుతాః - నిబిడితరాఢుచ్చండాస్సమ

కాండప్రకాండాబాణశ్రేష్ఠాస్తప్తవజ్వాలామాలాస్తాభిః కరాళో భయం
కరః రఘూరాఘువఏవశిఖీదావాగ్నిః- శుంభంతశ్శోభమానాశ్శుండాలా
ఏవశైలాస్తేభ్యః అవిరళం యథాతథాపరగళంత్యోదానధారా ఏవ ఝరాః
ప్రవాహాయేషుతాని- భాస్యంతిమాజంతిచరథాంగానిచక్రాణ్యేవభ్రా
మ్యత్తూర్జద్రథాంగాస్తాదృగ్విధచక్రవాకాయేషుతాని - అసురాఏవ
హరయస్సింహాస్తైర్యుతాని- ఉగ్రాః ఖడ్గినః ఖడ్గధరా ఏవ తాదృశా మృగవి
శేషాస్తైరావృతాని- వైరిసేనా రావణసైన్యాన్యేవవనాని దహతి - అత్రస
మస్తవస్తువిషయంసావయవరూపకం-రౌద్రోరసః-సమాసభూయస్త్వం
చాస్తీతిసమన్వయః॥ ౨॥ ప్రసాద ముదాహరతి ॥ చరంతమితి ॥ ఖగం
బాణం- అజిహ్మగఖగాశుగా ఇత్యమరః- అహీనామహాంతః వైరిణశ్శత్రు
వః- అహో బాణదర్శనమాత్రేణ తేస్వపురాణిపరిత్యజంతీత్యాశ్చర్యం

నథారాఝరాణిభ్రామ్యత్తూర్జద్రథాంగాన్యసురహరియు
తాన్యుగ్రఖడ్గ్యావృతాని । ఆకర్ణాకృష్టచాపచ్యుత నిబిడతరో
చ్చండకాండప్రకాండజ్వాలామాలాకరాళో దహతిరఘుశిఖీ
వైరిసేనావనాని॥ ౨॥ ప్రసాదోయథా॥ చరంతమంబరేదృ
ష్ట్వారామేణప్రేరితంఖగం। అహీనా వైరిణోభీత్యాముంచం
తినగరాణ్యహో॥ ౩॥ ఏతేత్రయోభావరూపాః-ఇతరేషు
కేచిద్భావరూపాః- కేచిదభావరూపాః-ఉభయేషామపిగుణ

ఆకాశేభ్రమంతంగరుడందృష్ట్వామహోరగాగరళానినముంచంతీతివ్య
జ్యతే- అత్ర కేవలశ్లిష్టశబ్దనిబంధనపరంపరితం-భయానకోరసః-ప్రసిద్ధా
ర్థపదప్రయోగశ్చాస్తీతిప్రసాదః ॥ ౩ ॥ అథగుణానాంభావాభావరూ
పతాం ప్రతిపాదనపూర్వకం కేషాంచిత్కేషుచిదంతర్భావందర్శయతి - ఏ
తఇతి- త్రయోమాధుర్యౌజఃప్రసాదాః- ఇతరేష్వితి- కేచిద్గాంభీర్యాద
యః భావరూపాః-స్వతఏవోత్కర్షహేతుత్వాదితిభావః- కేచిదితి- కేచి
త్సౌకుమార్యాదయః- అభావరూపాదోషాభావస్వరూపా ఇత్యర్థః - య
థాహవిద్యానాథః- కేషాంచిద్దోషపరిహారకత్వేనగుణత్వం- కేషాంచిత్స్వ
తఏవోత్కర్షహేతుత్వాద్గుణత్వమితి- శ్రుతికటురూపదోషనిరాకరణా
యసౌకుమార్యంసమ్మతం- గ్రామ్యదోషనిరాకరణాయకాంతిస్స్వీకృ

తా-అపుష్టార్థనిరాకరణాయార్థవ్యక్తిర్మతా-న్యూనాధికపదనిరాకరణా
యసమ్మితత్వంమతం- అనుచితార్థనిరాకరణార్థముదాత్తతాస్వీకృతా.
విసంధినిరాకరణాయార్జిత్యంమతం-పతత్ప్రకర్షనిరాకరణాయరీతిరిష్టా-క్లి
ష్టపరిహారాయప్రసాదోమతః- అశ్లీలపరిహారార్థముక్తిస్స్వీకృతా- చ్యు
తసంస్కారపరిహారార్థంసౌశబ్ద్యమిష్టం- ప్రక్రమభంగనిరాకరణాయ
సమతామతా-పరుషదోషనివృత్త్యర్థంప్రేయోమతమితిచ॥ నన్వస్త్వభా
వరూపాణాంగుణత్వందోషాభావప్రయోజనకత్వాత్కథమభావరూపా
ణామిత్యాశంక్యద్వయానామపిగుణత్వమాలంకారికైరభ్యుపగత మిత్యా
హ- ఉభయేషామితి॥ననుకాణాదైర్భావరూపాణాంరూపాదీనామేవగుణ

త్వంయుక్తం। నహికాణాదతంత్రఇవగుణత్వంభావత్వనియత
మలంకారశాస్త్రేసర్వసంప్రతిపన్నం - ఉపస్కారకత్వమా
త్రేణగుణత్వవాదాత్ ౧౧, తత్రార్థప్రతిపాదనేవాక్యస్య
నిరాకాంక్షత్వేనపరిపూర్త్యాఝడిత్యవబోధకత్వమర్థవ్యక్తిః।
ఇయంప్రసిద్ధార్థవత్త్వరూపాత్ప్రసాదాన్నాతిరిచ్యతే- వికట
టాక్షరబంధత్వమౌదార్యం- శ్లాఘ్యవిశేషణయోగఉదాత్త
తా- గాఢబంధత్వమౌర్జిత్యం।ఏతేత్రయఓజస్యంతర్భూతాః
పరిపాకవత్యుక్తిః ప్రౌఢిః- విదగ్ధభణితిరుక్తిః- సంక్షేపేణా
ర్థస్యోక్తిస్సంక్షేపః-అనేకార్థశబ్దోక్తిస్సౌక్ష్మ్యం-ఉక్తార్థసమ
ర్థనోక్తిర్విస్తరః-యావదర్థపదోక్తిస్సమ్మితత్వం- ప్రియతరవ

త్వముక్తంనాభావరూపాణామిత్యాశంక్యాహ- నహీతి-భావత్వనియత
భావత్వవ్యాప్యంసర్వసంప్రతిపన్నంనహీత్యన్వయః- తర్హ్యభావరూపా
ణాంకుతోగుణత్వమిత్యతాహ- ఉపస్కారకత్వమాత్రేణేతి- శబ్దార్థో
స్కారకత్వేనైవేత్యర్థః ౧౧ అథగుణనవకపక్షానుసారేణోదాహర్తు
శ్లేషాదీనాంపంచదశగుణానాంకేషుచిదంతర్భావమాహ- తత్రేతి॥ ప్ర
సాదాన్నాతిరిచ్యతే- ప్రసాదేంతర్భవతీతిభావః- పరిపాకవతీతి-ప్రౌ
రుక్తైఃపరీపాకఇతివిద్యానాథః- పరిపాకోవైచిత్ర్యవిశేషః - యావద
తి- యావంతోర్థాయావదర్థమితితద్ధితాంతేనవిగ్రహః - తదుక్తంహార
త్తేన- యావదిత్యవ్యయంచాస్తితద్ధితాంతశ్చవిద్యతే। అతోనిత్యసమా

పితద్ధితాం తేనవిగ్రహఇతి- యావదవధారణఇత్యవ్యయీభావః - యావదర్థంపదానియస్యాంసాతథోక్తాసాచసాఉక్తిశ్చ - అభిధేయాపేక్షయా యత్రైకమపిపదంనన్యూనంనాప్యధికంతత్సమ్మితత్వం - ఏషామితి-ప్రాధ్యాదీనామష్టానాముక్తావంతర్భావఇత్యర్థః - తతశ్చ-తథాఅంతర్భావే సతీత్యర్థః-ఓజఇతి-స్పష్టం- ౧౨ ఓజః ప్రభృతీనాం త్రయాణాముదా

స్త్వోక్తిః ప్రేయః - ఆరోహావరోహాభ్యామతిరమ్యాక్తిర్గతిః అవైషమ్యేనపాదచతుష్టయేప్యర్థకథనంసమతా। ఏషామష్టానాముక్తిరూపత్వాద్వైదగ్ధ్యవముక్తిరూపగుణేంతర్భావఇత్యష్టానామేకత్వం- అన్యధర్మస్యాన్యత్రారోపణంసమాధిః-అస్యారోపగర్భేషురూపకాదిష్వంతర్భావఇతినగుణత్వం। అనేకపదానామేకపదప్రతీతివిషయత్వంశ్లేషః । అయంతుశబ్దశ్లేషేంతర్భావ్యతఇతినగుణః- బంధోజ్జ్వలతాకాంతిః - శబ్దసాధుత్వంసుశబ్దతా- గూఢార్థత్వంగాంభీర్యం- భావాద్యావాగ్వృత్తిస్సాభావికం- ప్రక్రమనిర్వహణంరీతిః- ఏతేపంచాపి పృథగ్గుణాః - సానుస్వారకోమలవర్ణతాసుకుమారతా - ఇయంమాధుర్యంతర్భూతా-తతశ్చ॥ఓజఃప్రసాద మాధుర్యాణ్యుక్తికాంతిసుశబ్దతాః । గాభీర్యంభావికంరీతిమూచుః కేచిద్గుణాన్నవ ౧౨. తత్ర కాంతిర్యథా ॥ తారాహారహారాచలాంబరసరిన్నీహార హీరామరాహారా సారపటీరసౌవరకరిన్యకారభారోద్ధురా । కీర్తిఃకార్తికచంద్రమూర్తివిజయిస్ఫూర్తిస్త్వదీయాగుణారామశ్రీరఘురామరామ మకరోద్దీప్రాదిశఃప్రాయశః॥ ౪॥ రీతిర్యథా॥ కళ్యాణకేళికలనాకవిపుంగవానాంకౌతూహలంకిమపికంజవిలోచనానాం।కీర్త్య

హృతత్వాదవశిష్టాన్షడప్యయథాక్రమముదాహర్తుకామఃప్రథమంకాంతిముదాహరతి- తారేతి- సువర్ణసంబంధీసౌవరఃసచాసౌకరీచ సౌవరకరీచ తేషాంన్యకారేస్యకారరూపేభారేఉద్ధురాఅనర్గళా- తారాదీనాం తిరస్కారోమదధీనఇతిభారవాహినీ-తద్వదతిధవళేతియావత్ - గుణానామారామాశ్రయభూతా- అత్రబంధస్యాత్యుజ్జ్వలత్వాత్కాంతిః॥ ౪॥ రీ

తిముదాహరతి॥ కళ్యాణేతి ॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ రీతిముపపాదయతి అత్రేతి ॥ ౫ ॥ ఉక్తిముదాహరతి మందోదరీతి ॥ క్షోణ్యానగ్నంకరణ అంబరభూతస్యార్ణవస్య పయోరాద్దిగంబరత్వసంపాదకోయః క్షురప్ర బాణవిశేషస్తేనదీప్రా ప్రకాశమానా - కాప్యనిర్వాచ్యా-కలావ్యక్తి యోజయతి - అత్రేతి ॥ ౬ ॥ భావికముదాహరతి ॥ అసారమితి ॥ స్ప

ద్గమః కమలబంధుకులోద్భవానాంకస్యోత్సవంనకురుతేభువికో సలేంద్రః॥ అత్రప్రకారాంతస్యకకారస్యపునః పునర్నిర్వహ ణాద్రీతిః॥ ౫॥ ఉక్తిర్యథా ॥ మందోదరీవిలోచనబాష్పోత్క టవృష్టిపూర్వదిగ్వాత్యా ।క్షోణీనగ్నంకరణక్షురప్రదీప్రా ప్రభాతికాపికలా॥ అత్రనామగ్రహణమకృత్వాపిరామప్ర త్యాయనేనవైదగ్ధ్యప్రకటనాద్భవత్యుక్తిః॥ ౬॥ భావికంయ థా ॥ అసారంసంసారంజహిహివిరసారంభబహుళం మమ భ్రాతశ్చేతఃపరిచినువచోతః పరమిదం।మహోదారే ధీరే భువనభరధౌరేయవిభవేగుణారామే రామేదశముఖవిరామే కురురతిం॥ అత్రాభిమతార్థప్రవర్తనీయేచేతసిప్రియరూప భావనావశాద్భ్రాతరితివాగ్వృత్తిరితిభావికం ॥ ౭ ॥ గాంభీ ర్యంయథా॥ ప్రాయేణమార్గణైరామోనామరారీనమీమ రత్। ఛిత్త్వాంగాన్యకరోత్కింతుపలాయనపరాయణాన్॥ అ త్రనిజకులకూటస్థస్యమార్తాండస్య ముహుర్ముహుర్మండల భేదోమాభూదిత్యభిసంధానాత్మకస్యామరద్విషదమారణకా రణస్యార్థస్యగూఢత్వాద్గాంభీర్యం॥ ౮ ॥ ఉక్తోదాహరణాన్యే వసౌశబ్ద్యస్యోదాహరణానిద్రష్టవ్యాని॥ ఏవంసూక్ష్మధియాం మార్గమాశ్రిత్యోదాహృతంమయా। మాధుర్యౌజః ప్రసాదా స్తుసౌశబ్ద్యేనసమన్వితాః॥ గుణాశ్చత్వారఏవైతే మమసూ

ష్టం॥ ౭॥ గాంభీర్యముదాహరతి - ప్రాయేణేతి ॥ నామీమరత్ నమా రయామాస॥ యోజయతి- అత్రేతి॥౮॥లాఘవార్థముదాహరణమంత ణసౌశబ్ద్యోదాహరణందర్శయతి- ఉక్తేతి ॥ ప్రాగుదాహృతైర్మాధుర్యౌ జఃప్రసాదైస్సహైతేషడపిమిళితాస్సనవగుణానిరూపితాః॥ అథస్వమతే

ప్రతిపాదయన్నిగమయతి-ఏవమితి ॥ త్రయఏవేతిమతంవాఅత్యర్థంమనసేరోచత ఇతి-సంబంధః ౧౩ ఇతీత్యాది॥ .... *

క్ష్మత రేక్షితుః। త్రయఏవేతివాత్యర్థంమనసేరోచతేమతం౧౩,

ఇతి శ్రీమత్త్రిభువన పవిత్రహారితగోత్రవతంస వారాణశీ వంశపద్మాకరప్రభాతభానునా పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయపర్వతనాథసూరిసూనునా శ్రీయల్లమాంబాగర్భరత్నాకరపారిజాతేననిర్మలాచారపూతేనచతుర్దశవిద్యావిభూషణవతా శ్రీధర్మసంఖ్యావతా విరచితే శ్రీమద్రఘుకులతిలకయశోఘనసారసురభితే సాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకారశాస్త్రేగుణనిరూపణం నామ పంచమస్తరంగః ॥ .... *

ఆస్థామందిరమిందిరా...విజయతేసాహిత్యరత్నాకరః॥ ధర్మాన్తర్వాణివర్యస్త్రిభువనవిదితేవారణాశ్యన్వయేయస్సంజాతః పర్వతేశాచ్ఛుభగుణగణభూర్యల్లమాంబాసుగర్భే। కావ్యాలంకారకృష్ణాస్తుతిరవిశతకోన్నాటకాదిప్రణేతుస్తస్యాలంకారశాస్త్రేరఘుపతివిభుకేపంచమోయంతరంగః ॥ .... *

ఇతి శ్రీమల్లాది లక్ష్మణసూరి విరచితే సాహిత్యరత్నాకర వ్యాఖ్యానే మందరాఖ్యానే పంచమఃప్రస్థః,

శ్రీరామార్పణమస్తు.

శ్రీరస్తు.

శబ్దాలంకారతరంగప్రారంభః - ౬

ఇత్థంగుణాన్నిరూప్యానంతర్యాదలంకారనిరూపణంప్రతిజానీతే
అథేతి॥ అథగుణనిరూపణానంతరం॥తత్రేతి॥ తత్రనిరూపణే- ప్రాగ్గుణ
రంగఏవ॥ప్రథమతశ్శబ్దాలంకారనిరూపణేయుక్తిమాహ- తత్రేతి॥తత్ర
విధేష్వలంకారేషు ౧, తత్రాదౌశబ్దపౌనరుక్త్యమూలంఛేకానుప్రా
సంలక్షయతి॥ ద్వయోరితి॥ యుగ్మయోరవ్యవహితయోః - నిరంతరా
వ్యవహితా- రసాద్యనుగతఃప్రకృష్టోన్యాసోనుప్రాసః- తదుక్తం॥ప్ర
కృష్టోవర్ణవిన్యాసోరసాద్యనుగతోహియః। సోఽనుప్రాసస్సచచ్ఛేకవ

అథాలంకారానిరూప్యంతే॥ తత్రాలంకారసామాన్య లక్ష
ణంప్రాగేవావాదిష్మ- తేచాలంకారాద్వివిధాః - శబ్దగతాఅ
ర్థగతాశ్చ - తత్రార్థప్రతీతేశ్శబ్దప్రతీతిపూర్వకత్వాత్ప్రథ

ఛేకానుప్రాసః

మంశబ్దాలంకారానిరూప్యంతే ౧ ద్వయోర్ద్వయోర్వ్యంజన
యోర్యుగ్మయోర్యానిరంతరా। ఆవృత్తిశ్శ్రూయతే సోయం
ఛేకానుప్రాసఈరితః ॥ ఛేకావిదగ్ధాస్తదభిమతోనుప్రాస
శ్ఛేకానుప్రాసఇత్యన్వర్థసంజ్ఞా॥ యథా॥రాజరాజసమైశ్వ
ర్యశ్శాస్త్రప్రభాసురధీరధీః।రాజరాజద్యశాశేజేరామోదాశర

త్త్యపాధిగతోద్విధేతి॥ ఉదాహరతి॥ రాజరాజేతి॥ రాజరాజేనకుబే
ణసమమైశ్వర్యంయస్యసతథోక్తః- అత్రరాజరాజశబ్దేన*భోభానో
ణవారిధేభజసికింపూర్వాపరౌ వారిధీసప్తార్వ్యాహమతోనుకిం హరిహ
యోరుంధేర్వతస్సర్వతః। శత్రుస్త్వంనహితద్రిపుక్షితి పతేర్వారంన
రంగతేపుత్రాస్తన్నికటేవసుర్హ్యాదికరేకర్ణః కృపాణేంతకఇత్యత్ర
నుకర్ణాంతకశబ్దైర్ధర్మివాచకైస్తద్ధర్మభూతానినీత్యాదార్యశాసనానీవధర
భూతమైశ్వర్యముచ్యతే- శాస్త్రేషుభాసురాధీరాచధీర్యస్యసతథోక్తః

రాజా చంద్రస్తద్వద్రాజన్యో యస్య స తథోక్తః- అత్ర పాదచతుష్టయే పి నైరంతర్యేణ వ్యంజనద్వయావృత్తేశ్ఛేకానుప్రాస ఇతి బోధ్యం॥ ౧॥ అథ సంఖ్యానియమరహితం వృత్త్యనుప్రాసం లక్షయతి॥ ఏకేతి॥ అత్రైకస్య వ్యంజనస్య సకృదావృత్తావైచిత్ర్యాభావాత్సామర్థ్యాదసకృదావృత్తిర్లభ్యతే- ద్వయోస్తు సకృదేవ- అన్యథా ఛేకానుప్రాసత్వప్రసంగాత్ -వ్యవధానేత్వసకృదావృత్తావపి న విరోధః- త్ర్యాదీనాం తు సకృదసకృద్వా వ్యవధానేనావ్యవధానేన వా ఆవృత్తిర్ద్రష్టవ్యా॥ అస్యాన్వర్థతాం దర్శయతి- తత్తదితి॥ వృత్త్యా కైశిక్యాద్యన్యతమయా॥ నను రాజరాజేత్యాదౌ ఛేకానుప్రాసే కృష్ణాముష్ణాత్విత్యాదౌ వృత్త్యనుప్రాసే చ స్వరపౌనరుక్త్యస్యాపి విద్యమానత్వాత్కథం వ్యంజనమాత్రపౌనరుక్త్యోక్తిరిత్యాశంక్య పరిహ

❁ వృత్త్యనుప్రాసః ❁

ధీరథీ॥ ౧॥ ఏకద్విత్ర్యాదివర్ణానాం పునరుక్తిర్భవేద్యది। సంఖ్యానియమముల్లంఘ్య వృత్త్యనుప్రాస ఈరితః॥ తత్తద్రససముచితవర్ణవిన్యాసాత్మికయా వృత్త్యోపలక్షితత్వాద్వృత్త్యనుప్రాసత్వం। అత్ర పూర్వత్ర చ స్వరసాదృశ్యమానుషంగికం స్వరవ్యంజనసాదృశ్యస్య తు యమకప్రయోజకత్వం వక్ష్యతే॥ యథా॥ మమైవ కృష్ణాస్తుతౌ॥ కృష్ణాముష్ణాతు సిష్ణాస్వభిజనవృజినాన్యాశుదుర్వారవారావారాశేరాదిదారా రుచిరరుచిరహిభేనభేనాచ్ఛఫేనా। శుభ్రాశుభ్రామ్యదూర్మిభ్రమకర

రతి- అత్రేతి - అనుషంగాదాగతమానుషంగికం-తర్హి తదుభయసాదృశ్యం కుత్రావశ్యకమిత్యత్రాహ- స్వరేతి॥ వృత్త్యనుప్రాసముదాహరతి॥ కృష్ణేతి ॥ వారాం జలానాం సమూహో వారం దుర్వారం వారం యస్యాస్సా తథోక్తా-అహయశ్చేభాశ్చాహిభాస్తేషామినౌ శేషైరావతౌ తౌ చ భేనశ్చంద్రశ్చ తే తద్వదచ్ఛః ఫేనో యస్యాస్సా తథోక్తా-శుభ్రా నిర్మలా- ఆశు శీఘ్రం భ్రామ్యంత ఊర్మిభ్రమకరాశ్చ యే మకరగ్రామణ్యస్తేషాం గ్రామస్య సమూహస్య నీడం నివాసస్థానభూతమగాధం గాంభీర్యం యస్యాస్సా తథోక్తా-గాధమున్నతమరమశ్రిర్యస్య తత్తథోక్తం తాదృశం యద్రోధః కూలం తస్య వివరభువి ప్రవాహప్రతీరయోరంతరావకా

శేవలంతస్సంచరమాణాధీవరౌఘాదాశ సంఘాయస్యాస్సాతథోక్తా- ప్ర శ్రేష్ఠోఘః ప్రవాహో యస్యాస్సాతథోక్తా-కృష్ణాకృష్ణానదీ- సిష్ణాసు నాంస్నాతుముద్యుంజానానామభిజనానాంకులీనానాం వృజినానిపాప ని ఆశుముష్ణాత్వపహరతు- అత్ర పాద చతుష్టయేప్యేకద్విత్ర్యాదివర్ణా మావృత్తేర్వృత్త్యనుప్రాసః ॥౨॥ ఉదాహరణాంతరమాహ॥యుద్ధే యుద్ధశ్రద్ధయాసమిద్ధానాముత్సాహసంపన్నానాంమధ్యేప్రథమవి ణనాసిద్ధాఅగ్రగణ్యాస్తేషాంమూర్ధన్యభూషాశ్శిరోమణయః- బాధావిబ ధాభాధానభిజ్ఞాః- రాక్షసారామహాబలాః- తేప్రసిద్ధాః- హంతేతి

మకరగ్రామణీగ్రామణీడా గాధాగాధార్ణవరోధోవివరభువి
వలద్ధీవరౌఘావరౌఘా॥ ౨॥యథావా॥యుద్ధశ్రద్ధా సమిద్ధప్ర
థమవిగణనాసిద్ధమూర్ధన్యభూషాయోధా బాధావిబోధారఘు
ధరణిభుజాఛిన్నదోస్స్కంధబంధాః। లంకాలంకారభూతాది
విజవిజయినో రాక్షసా రాక్షసారాహంతాహంతామహాంత
స్సహరసమరసాఃప్రేతతాంప్రాపితాస్తే ॥ అహంతయాఅ
హంకారేణమహాంతః- అత్ర ప్రథమార్ధే ఏకవర్ణావృత్తిః। తృ
తీయతురీయచరణయోర్ద్విత్రివర్ణావృత్తిః॥౩॥ తాత్పర్యమేవ

లాటానుప్రాసః

భిన్నంస్యాన్నతుశబ్దార్థయోర్భిదా। తయోర్యా పునరుక్తిస్సాస్యా
ల్లాటానుప్రాస ఇష్యతే॥యథా॥ మందారోమందారస్సింధు
స్సింధుశ్చ మేరురపి మేరుః। ఔదార్యగాంభీర్యధైర్యైశ్చనరా
ఘవేణతేతుల్యాః ॥౪॥ యథావా॥దిక్పాలాదిక్పాలాభూపా

షే- శిష్టస్స్వయంవ్యాకృతం॥యోజయతి-అత్రేతి॥౩॥ అథశబ్దార్థపౌన రుక్త్యమూలంలాటానుప్రాసంలక్షయతి-తాత్పర్యమితి॥తాత్పర్యమేవభి న్నమిత్యనేనపౌనరుక్త్యదోషనిరాసః-శబ్దార్థయోరభిదేత్యనేనయమకవ్యా వృత్తిః - లాటజనోపలాలితోనుప్రాసోలాటానుప్రాసః ॥ ఉదాహ మందారఇతి॥ అత్ర ద్వితీయమందారాదిశబ్దామందారత్వాదిధర్మ ష్టపరాశ్శ్రీరామాదపకృష్టత్వరూపతాత్పర్యంప్రతిపాదయంతీతి లక్షణ మన్వయః॥ ౪॥ తాత్పర్యభేదవిశదీకరణాయోదాహరణాంతరమాహ

దిక్పాలాఇతి॥రావణేనసహతేసతి- దిక్పాలాఇంద్రాదయఃదిశఃపాలయంతీతిదిక్పాలాఇత్యన్వర్థసంజ్ఞాజాతాఇతితాత్పర్యభేదః- ఎవంభూపాలాఇత్యత్రాపిబోధ్యం॥౫॥ అథార్థపౌనరుక్త్యమూలాలంకారంలక్షయతి-పునరుక్తవదితి॥యత్రార్థఃపునరుక్తవదాభాతి - అన్వయవేళాయామన్యథాభవతియదిసపునరుక్తవదాభాసో నామాలంకారః-అర్థాలంకారత్వేప్యస్యశబ్దపౌనరుక్త్యాపేక్షిత్వాచ్ఛబ్దాలంకారప్రస్తావేలక్షణంకృతం-ఆమ్రేడితశబ్దవత్పర్యాయశబ్దేష్వప్యర్థైకత్వసాదృశ్యాదౌపచారికంశబ్దపౌనరుక్త్యంబోధ్యం॥తత్రాద్యముదాహరతి-కృష్ణేతి॥చతురాణ్యాననానివచనానియస్య

లాస్సాంప్రతంహిభూపాలాః । త్రైలోక్యహృదయశల్యేర

పునరుక్తవదాభాసః-

ఘుకులతిలకేనరావణేనహతే॥౫॥ పునరుక్తవదాభాతియత్రా

ర్థోనతుతత్వతః । పునరుక్తవదాభాసస్సనామాఖ్యాతగోద్వి

ధా॥నామగోయథా॥కృష్ణాచ్యుతపురుషోత్తమచతురాననవా

గధీశలోకేశ। సర్వజ్ఞేశ్వరశంకరరామశ్రీరామపాలయత్రైలో

క్యం ॥ శ్రీఃరామాయస్యతస్యసంబుద్ధిః-శ్రీరామ॥౬॥యథా

వా॥ భ్రమరాళిసదృశకేశో దాశరథిర్భాతిభువనజీవనదః।సా

యకశరేష్వభిజ్ఞోహరిహయగంధర్వతురగముఖకలితః॥ ౭॥ ఆ

ఖ్యాతగోయథా॥రాజతేద్రౌసుధాబ్ధౌచశ్రియమాహృత్యరాజ

తే।రాజతేజోనిధేకీర్తిస్త్రైలోక్యేరఘురాజతే॥౮॥ఆవర్త్యతేర్థ

భేదేనసస్వరావ్యంజనావళిః। యదాతదాస్యాద్యమకంబహు

తస్యసంబుద్ధిశ్చతురానన - అత్రపాదత్రయేప్యాదౌతత్తత్పదార్థపౌనరుక్త్యప్రతీతౌశ్రీరామపరత్వేనాన్యథాత్వాత్పునరుక్తవదాభాసత్వం॥౬॥ఉదాహరణాంతరమాహ-భ్రమరేతి ॥ అత్రాపిపర్యాయపదప్రయోగేణప్రథమంభాసమానస్యపౌనరుక్త్యస్యోక్తప్రకారేణాన్వయవేళాయామన్యథాపర్యవసానాత్పునరుక్తవదాభాసత్వం॥ ౭ ॥ద్వితీయముదాహరతి-రాజతఇతి- రాజతేఽద్రౌకైలాసేసుధాబ్ధౌక్షీరసింధౌచ-స్థితామితిశేషః-శ్రియంశోభామాహృత్యస్వీకృత్యత్రైలోక్యేరాజతే - అత్రరాజతఇత్యాఖ్యాతస్యావృత్తతఃపునరుక్తవదవభాసనాదాఖ్యాతగతత్వం ॥ ౮ ॥ యమ

కంలక్షయతి-ఆవర్త్యత ఇతి॥యదాయతేరిత్యర్థః- ఆవర్త్యతే ఆవృత్తిమతీ
క్రియతే॥ కావ్యాదర్శకావ్యప్రకాశాదిగ్రంథేషుయమకభేదాః ప్రపంచి
తాః అస్మాభిస్తువిస్తరభయాన్నేహప్రతిపాద్యంత ఇత్యాశయేనాహ- అ
త్ర దిఙ్మాత్రమితి॥ ఉదాహరతి॥ అర్థినఇతి॥ ప్రాప్తా అనేకపానాం ద్విపా
నాం రాజయః పఙ్క్తయో యైస్తే తథోక్తాః - ప్రత్యర్థిపక్షే- ప్రాప్తా అనే
కపరాజయా యేనస తథోక్తః- అత్ర యమ్యమానయోరుభయోరపి సార్థ
త్వం- సమరసమరస ఇత్యత్రైకస్యసార్థకత్వమన్యస్యానర్థకత్వం- దుష్టి
తరోహితరోపితమార్గణమిత్యత్రద్వయోరప్యనర్థత్వం - ఏవం సర్వత్ర

యమకమ్

థాద్యంతమధ్యగం॥ స్వరవ్యంజనసముదాయస్యసాదృశ్యేన గ్ర
థనే యమకం॥ తదాద్యంతమధ్యగతత్వేన పాదార్ధశ్లోకగతత్వే
నచబహువిధం। తత్ర దిఙ్మాత్రముదాహ్రియతే॥ అర్థినో రామ
భవతః ప్రాప్తానేకపరాజయః। ప్రత్యర్థీ చాభవద్యుద్ధే ప్రాప్తానే
కపరాజయః॥౯॥ జనస్థానం వనే రామః ఖరదూషణవర్జితం। రా
జ్యంచక్రే స్థితో రాజ్యే ఖరదూషణవర్జితం॥ అత్ర రాజ్యపక్షే ఖరే
త్యత్ర రలయోరభేదాత్ఖలాః పిశునాః। పూర్వశ్లోకే ప్రథమైకవ
చనబహువచనయోః శ్లేషః॥ ౧౦॥ దధత్సరామోయుధి భూరి
పౌరుషం చకార భూమేరధిభూరిపౌరుషం। విహాయగోష్ఠీమిత
రాం రసాదరం వ్యధత్త తస్మిన్నితరాం రసాదరం॥ అత్ర పూర్వో
త్తరార్ధయోష్షట్ షడక్షరాణామావృత్తిః॥ భూమేరధిభూర్నా

ప్రకారత్రయం యథాసంభవం ద్రష్టవ్యం ॥ ౯ ॥ ఇదమేవభంగ్యంత
రేణోదాహరతి- జనస్థానమితి॥ రామః వనే స్థితస్సన్ జనస్థానం ఖరదూషణ
వర్జితం చక్రే- రాజ్యే స్థితస్సన్ రాజ్యం ఖరదూషణవర్జితం చక్రే - అత్ర
యాంశం వివృణోతి- అత్రేతి - పూర్వోదాహరణే వైలక్షణ్యం దర్శయతి
పూర్వశ్లోక ఇతి- అత్ర తు ద్వితీయైకవచనయోరితి భావః ॥౧౦॥ భేదాంత
ముదాహరతి- దధదితి ॥ అత్ర ప్రథమపాదద్వితీయార్ధస్య ద్వితీయపా
ద్వితీయార్ధే యమనాదేకం - తథా తృతీయపాదద్వితీయార్ధస్య చతు
పాదద్వితీయార్ధే యమనాదేకమితి యమకద్వయస్యోదాహరణమి

శమేనాహ- అత్రేతి॥వ్యాకరోతి-భూమేరితి - అధిభూర్నాయకో నేతేత్య
మరః॥౧౧॥అథచిత్రాలంకారాఙ్ల్లిలక్షయిషుస్సంగ్రహకారికామాహ -
చక్రాదీతి- చక్రాదిబంధేషు తత్ర తత్ర వర్ణపౌనరుక్త్యసద్భావాత్పౌన
రుక్త్యమూలాలంకారానంతర్యం-తద్భేదా ఇతి- నిష్ఠంత్యాదీనాం వర్ణ
పౌనరుక్త్యాభావేపి తన్నిషేధమూలత్వాచ్చిత్రాంతర్భావ ఇతి భావః-నన్వ
స్య శబ్దాలంకారత్వైవ నయుజ్యత ఇత్యాశంక్య సత్యమిత్యభ్యుపగమ్య సమా

యకః-భూరి మహత్-పౌరుషం-దధత్ సరామః-యుధిరిపౌ
రుషం చకార-రసా భూమిః-ఇతరాం శేషాదిస్థితిరూపాం గో
ష్ఠీం విహాయ-అరం శీఘ్రం-రసాదనురాగాత్ - తస్మిన్నాదరం
నితరాం వ్యధత్తేతి సంబంధః ॥ ౧౧ ॥ చక్రాద్యాకారమాప

చిత్రాలంకారస్వరూపనిరూపణం

న్నా వర్ణాశ్చిత్రముదాహృతం ॥ తద్భేదాపవనిష్ఠంత్యనిస్తాల
వ్యాదయోమతాః॥అత్ర ప్రథమాదిశబ్దేన గోమూత్రికాపద్మా
దయస్సంగృహీతాః । ద్వితీయాదిశబ్దేననిర్దంత్యనిరూష్మాంత
స్థాపికాదయః।ననుకథమస్యశబ్దాలంకారతా।చక్రాద్యాకార
తాయా రేఖోపరేఖానిష్ఠత్వాత్ ।సత్యం। వర్ణానుమాపక రేఖా
నిష్ఠానామేవాకారాణామనుమేయనిష్ఠత్వాధ్యవసాయాదౌప
చారికీయం శబ్దాలంకారతా వాచోయుక్తిరితి వదామః॥ తత్ర చ

చక్రబంధః

క్రబంధో యథా॥దర్పాంధప్రసరాసురస్థిరమదప్రాణప్రహా
రి క్రియోవిష్ణుర్మన్మథమన్మథస్థిరశివం భానుక్షపాకృత్ప్ర
భాః । దత్తాంసూనృతగుర్విపద్ధరవిధస్ఫాతిః ప్రహేతిః పరం ర

ధత్తే-వర్ణేతి-అయం భావః-కకారాద్యక్షరానుమాపక రేఖానాంచక్రాది
బంధరేఖానాంచాభేదాభిమానేనచక్రాద్యాకారాణాం వర్ణానుమాపక
రేఖానిష్ఠత్వోపపత్తౌ సత్యామనుమాపకానుమేయయోరభేదోపచారేణ రే
ఖానుమేయవర్ణనిష్ఠత్వసంభావనాద్గౌణీయం శబ్దాలంకారతేతియా యుక్తికో
యం వ్యవహార ఇతి॥చక్రబంధముదాహరతి-దర్పేతి॥దర్పేణాంధా అవివేకాః
ప్రసరాస్సంచారా యేషాం తేషామసురాణాం స్థిరమదం ప్రాణం శక్తిం చ ప

కర్ణేనహరతీతిప్రహారిణీతాదృశీక్రియాయస్యసతథోక్తః-మన్మథమన్మ తిసుందరః-భానుతుపాకృతోరివప్రకృష్టాభాఃకాంతిర్యస్యసతథోక్తః- ష్టంస్వయంవ్యాకరోతి-భాన్వితి-అయంభాశ్శబ్దః-సప్రభాశబ్దఇతిభావః- ద్ధారస్తు॥బధ్యతేషడరంచక్రంప్రత్యేరంతన్నవాక్షరం । త్రయాణాం పాదానాందశమంకర్ణికాక్షరం। ఆదితస్స్వస్వతుర్యారైస్త్రయః దాశ్చతుర్థగాః।వర్ణాష్షష్ఠాంత్యమారభ్యసంవదంతేంతిమాక్షరైః। ర్ధ్యైర్ద్వాద్వావిసంవాదౌషడరేషుక్రమాద్భవేత్ । చతుర్థైస్సప్తమైర్

మ్యోమెదయయావిరాధదమనోయోగీంద్రభావ్యశ్చిరం॥భానుతుపాకృత్పృథిభా ఇతిసకారాంతప్రథమైకవచనం । సూనృతగుస్సత్యవాక్ ।విపద్ధరవిధాఆపన్నివర్తకప్రకారాస్ఫాతిస్స్ఫురణంయస్యేతివిగ్రహః।యోగిబృందైర్ధ్యేయః।స్థిరశివంస్థాయిమంగళం। విరాధాసురహంతామెదత్తామిత్యన్వయః । అత్రతృతీయెవలయెధర్మసూరికృతిః।షష్ఠేరామగుణనుతిః। అష్టమెరథపదబంధఇతిచప్రతీయతే। బవయోరభేదాత్ । అత్రబంధానాముద్ధారక్రమావిస్తరభయాన్నలిఖ్యంతే॥౧౨॥గోమూ

—* గోమూత్రికాబంధః *—

త్రికాబంధోయథా॥ సురరాజమణీశ్యామస్థిరావరసుతాపతిః। విరరాజఘృణీరామస్సురాసురకృతానతిః ॥ మణీశబ్దఈకారాంతః - స్థిరాభూమిః-ఘృణీదయావాన్॥౧౩॥నాగబంధ

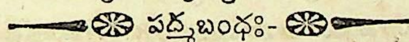
—* నాగబంధః *—

'స్త్వస్మాభిస్సూర్యశతకేబింబవర్ణనప్రస్తావేకథితః ॥ బింబంధ్వాంతవ్యథాఽదం కనకధరశిరశ్చారిశోణద్యుదాత్తం పద్మై

ర్వర్ణనంకవివర్ణ్యయోరితి॥ బంధస్థితవై చిత్రీందర్శయతి- అత్రేతి॥ ద్బంధలక్షణాన్యన్యతోగ్రాహ్యాణీత్యాశయేనాహ- అత్రేతి॥ ౧౨॥ మూత్రికాబంధముదాహరతి॥ సురరాజేతి॥స్పష్టం॥మణీశబ్దఇతి-ఇకా తత్త్వేబంధానుపయోగాదితిభావః ॥ ౧౩ ॥ నాగబంధోదాహరణం ధాంతరస్థమపిస్వీయత్వాదత్రలిఖ్యతఇత్యాహ॥ నాగబంధస్త్వితి॥ హరతి- బింబమితి॥కనకధరస్యసువర్ణాచలస్యశిరసిశిఖరేచరతీతితథో-

శోణద్యుదాప్తంశోణప్రభం అర్చిషాంకదంబోయస్మింస్తత్తథోక్తం - ఆమయాధానకల్పాన్యంరోగావాప్తిజన్యాం- క్షీణతాంకార్శ్యం-ఆరోగ్యం భాస్కరాదిచ్ఛేదితిస్మరణాదితిభావః-ఉద్ధారస్తు॥ రేఖాభ్యాంచతురశ్రాణిచతుష్కోష్ఠానికల్పయేత్ । రేఖాద్వయాంతరా లేఖ్యాద్యథాకోష్ఠగృహాష్టకం।విదిక్షుకుండలీకుర్యాత్తద్రేఖాగ్రైర్యథాక్రమం। దిగ్రేఖాగ్రాణిబాహ్యానియోజయేద్దిక్త్రిమెమిథః।ఏకత్రతుఫణాపుచ్ఛమేళనంకల్పయేత్తథా।అంతరాణ్యత్తుయాకుర్యాత్సందంశాన్స్వర్యథామిథః। వర్ణావృత్తిస్థలాన్యత్రకోష్ఠకోణానిషోడశ। సందంశానాంచతుష్పంచకంఠశ్చైత్యేక

ధిపేరిమసోమక్షుతదముదరుముదఃకర్తృకవ్యూహహారి । శేము
ష్యాదాతృద్వైత్యాధిపక్షుదతులకర్మా మయాధానకల్పాన్యంక
స్యేహక్షీణతాముత్తిపక్షుపటుపరందైవమర్చిఃకదంబం॥ పద్మే
ష్వధికంపేరిః యస్యతత్తథా। కవ్యూహంజలవ్యూహంహర
తీతితత్తథా। ద్వైత్యాధిపాః క్షుదతీతితత్తథా। అతులంకర్మ
యస్యతత్తథా। కస్యసూర్యస్య। శిష్టంస్పష్టం ॥౧౪॥ అష్టద

పద్మబంధః-

శపద్మబంధస్తత్రైవాశ్వవర్ణనేకథితః॥ యాదాసతాగిరర
క్షాతతిరినహరితాం జ్ఞాభినవ్యాస్తమాయా యామాస్తవ్యాన
భిజ్ఞానవతుమరకతగ్రామసశ్రీరజేయా । యాజేరశ్రీసమ
గ్రాయదరితతిరసక్తాసరచ్ఛాజరాయా యారాజచ్ఛారసక్తా

వింశతిః।ఆవృత్తిర్యుగ్మవర్ణానాంనేతరేషామిహక్వచిత్ ।అరేఖాశానదశబ్రహ్మవర్ణాఃపాదచతుష్కగాః।ఆవర్తేఽరన్ధ్రైర్వృతాదికుండలేష్వప్రదక్షిణం। యథైవంస్యాత్తథావర్ణాన్ఫణాతోవిన్యసేత్క్రమాత్। త్రింశదష్టావింశతిశ్చషడ్వింశతిరనుక్రమాత్ । వేష్టనత్రితయేవర్ణాస్సమాప్తిస్తుగళాంతరే।సర్వమేతన్నిధాయాంతస్సంగృహీతంమహాత్మభిః॥ విదిక్స్థలేకుండలితంస్వమంగంస్వేనత్రిరావేష్ట్యవిభంగిభంగం। క్షిప్త్వాగళేపుచ్ఛమహేస్థిరైతస్యపార్శ్వఃఫణాతఃఫణిబంధఏషఇతి॥ ౧౪

అష్టదళపద్మబంధముదాహరతి-యేతి॥యాతతిః ఆజేర్యుద్ధాత్ -అజేయాజేతుమశక్యా-అసక్తాఅప్రతిబద్ధా-అఘేనదుఃఖేనముక్తాసంతతగమనేఽత్ర

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

మిత్యర్థః-దుఃఖైనో వ్యసనేష్వఘమిత్యమరః - ఉద్ధారస్తు॥కర్ణికాదిలిఖే
ష్ణాక్రమాద్దిక్షువిదిక్షుచ। సకర్ణికాంత్యస్థదిక్షువిదిక్షుతువికర్ణికా
ప్రవేశనిర్గమాభ్యాంచదిక్షు తేష్వేశ్చతుర్దశ। వ్యవధానేనతానాద్యేద
స్వత్రత్వనంతరానితి॥౧౫॥షోడశదళపద్మబంధముదాహరతి- మలీమసేతి
మనామధ్యాయేమ॥౧౬॥మురజబంధముదాహరతి-రామేతి-స్పష్టం॥౧౭

నిశమియమఘముక్తారణతాసదాయా॥ అత్రమేతిప్రతివిశే
షణంసంబధ్యతే। జ్ఞాభినవ్యా - జ్ఞైర్విద్వద్భిరభినవ్యాఅభి
ష్టోతుమర్హా। అస్తమాయా-అస్తానిరస్తామాయాః పరకీయా
యయాసాతథోక్తా।మా స్తవ్యాశ్రీస్తుత్యా। యదరితతిర్యద్రి
పుపఙ్క్తిః-అశ్రీసమగ్రా అశివపూర్ణా-భవతీతిశేషః।రాజచ్చా
రసక్తాలలితగతిపరా-అఘముక్తాచఅసరదిత్యన్వయః। ఇనహ
రితాంసూర్యాశ్వానాం తతిఃపఙ్క్తిరనభిజ్ఞాన్మందానవత్వి
త్యన్వయః।శిష్టంస్పష్టం॥ ౧౫ ॥ షోడశదళపద్మబంధోయథా॥
మలీమసమతింమర్త్యమవమత్యమహామతిమ్।మనామరామమ
మలంమహోమయమనామయం॥౧౬॥ మురజబంధోయథా॥

—* మురజబంధః -*—

రామభాసురభావర్ణ్యంనామభాతిస్వభావతః। తవభాస్వర
భావస్థందేవభాసురభావద॥ భాసురభాభిర్నిర్మలజ్ఞానైర్వ
ర్ణ్యంభాస్వరభావేషుశుద్ధమనస్సు-తిష్ఠతీతిభాస్వరభావ
స్థం.ముముక్షుభిఃస్మర్యమాణమిత్యర్థః- భాసురభావద తేజ
స్విత్వప్రద-శిష్టంస్పష్టం ॥ ౧౭ ॥ క్షురికాబంధోయథా॥హా

—* క్షురికాబంధః *—

రహీరవరస్తంభాభూరిభూభాగభోగభా। భాసతేవిభురామే
శశమేరాభువితేసభా॥శమేరా శాంతేర్భూమిః- సంసారసం

క్షురికాబంధముదాహరతి-హారేతి॥హే ఈశ- హారవదతిధవళాః హీరాః
స్తంభాయస్యాంసా - భూరయోభూభాగభోగాశ్చభాఃప్రకాశాశ్చ
స్యాంసాతథోక్తా-విభుభీరామామనోహరా-రామః పశౌజామదగ్న్యే
రిరాఘవయోశ్చనా। సితాసితమనోజ్ఞేష్వితిరత్నమాలా- అత్రత్వ

పాదఏవప్రతీపోచ్చారణేచతుర్థపాదోభవతీత్యాశయేనాహ - అత్రేతి॥
౧౮॥పాదార్ధభ్రమకచిత్రముదాహరతి-శోధీతి-వ్యాకరోతి-శోధయితుమి

తిపావనివర్తకభూమిరిత్యర్థః అతోఽత్తరార్ధేపాదభ్రమకం ॥
౧౮॥ పాదార్ధభ్రమకంయథా॥ శోధీసోమమసోధీశోధీరసార
రసారధీః। సోభావనానావభాసోమమతోననతోమమ ॥ శోధ
యితుంపావయితుంశీలమస్యాస్తీతిశోధీ-భక్తపావనఇత్యర్థః।
సోమేనమస్యతఇతిసోమమసః-శివేనపరిచ్ఛిన్నఇత్యర్థః-మసపరి
మాణఇతిధాతుః। ధీరసారః-పండితశ్రేష్ఠః- రసారధీస్సరసశే
ముషీకః- రలయోరభేదాత్- పశ్చాద్విశేషణసమాసః-అభా
వనయాఅసమాధినానావభాసోఽవ్యక్త ఇత్యభావనానావభా
సః- ధ్యానైకగమ్యఇత్యర్థః- మమతయామమకారేణఊనై
శ్మాన్యైర్నతః - సరామోమమాధీశఃస్వామీ-యద్వాధియి
బుద్ధౌశేతఇతివా ధియఈశఇతివాధీశః- బుద్ధిప్రవర్తకఇత్య

—* సర్వతోభద్రబంధః *—

ర్థః॥ ౧౯॥ సర్వతోభద్రబంధోయథా॥ శోధీసోమమసోధీ
శోధీవిభామమభావిధీ। సోభావనానావభాసోమమనామమ
నామమ॥ధియావిభాతీతిధీవిభామాతాదృశీమాలక్ష్మీర్యస్యసఃధీ
విభామమః- భాసోవిధోవ్యాప్తిర్భావిధః ప్రతాపవ్యాప్తిరిత్య
ర్థః- విధశ్ విధావితికవికల్పద్రుమోక్తోధాతుః - తస్మాద్ఘఞ్
ర్థేకప్రత్యయః- సోస్యాస్తీతిభావిధీ- ధీవిభామమశ్చాసౌభావి
ధీచేతివిశేషణసమాసః- ధీవిభామమభావిధీ- మంత్రశక్త్యార్జి
తసంపత్తిరుద్దీపితప్రతాపవ్యాప్తిశ్చేత్యర్థః-విభామేత్యత్ర
తతోమనిరిత్యాదినామనిప్రత్యయః-అమమనామమనాః-అమ
మానాంనిర్మమాణాం నామేషునమసాఽరేషు మనోయస్య
సః - తథా-భక్తప్రణామాసక్తఇత్యర్థః । శేషంవ్యాఖ్యా
తం। అత్రచతుర్థపాదేద్వ్యక్షరత్వమభ్యుచ్చయః॥ ౨౦ ॥ఖ

తి॥౧౯॥సర్వతోభద్రబంధముదాహరతి-శోధీతి॥వ్యాకరోతి - ధీమేతి॥౨౦
ఖడ్గబంధముదాహరతి-శ్యామమితి॥శ్యామంనీలవర్ణం- భీమోభయంకరో

భూమా అతిశయో యస్యతత్ - సారసస్యపద్మస్యదాస్యదం దాసత్వప్ర
మాస్యం ముఖం యస్యతత్ - ఆశ్రయత్సుదయా యస్యతత్ - ఆశ్రయంతీ
యా యత్తదితివా - యంతృజగన్నియంతృ - మంత్రితం నిఖిలలోకధ్యాతం
త్రిలోచనస్యశస్యం స్తుత్యం - ధామ తేజః - వయమంజసాశీఘ్రిమామనా
ధ్యాయేమ - అత్ర భీమభూమధామేతి సామస్త్యేనవిశేషణతయా రామనా
మేతివిశేష్యతయాచ యోజయిత్వా రామనామేత్యత్ర శ్రీరామమితి స
జ్ఞాసంజ్ఞినోరభేదోపచారాత్తథోక్తిరితి చకశ్చిద్వ్యాచఖ్యౌ॥ ౨౧॥ హలబ
ధముదాహరతి - వితథేతి॥ వితథేతర నారాచ అమోఘబాణ - హే రఘుపతే
త్వం - న విద్యతే భ్రమో యస్యసః అభ్రమః - భ్రాంతిం నివారయంత్సన్ -

—* ఖడ్గ హల చాప గుచ్ఛ మత్స్య బంధాః, *—

ఖడ్గబంధో యథా॥ శ్యామమామనామభీమభూమధామధీమయం
యంత్రితాసురాసు రామనామరాజదోజసా। సారసస్యదా
స్యదాస్యమాశ్రయద్దయం వయం యంతృమంత్రితం త్రిలోచ
నస్యశస్యమంజసా॥ ౨౧॥ హలబంధో యథా ॥ వితథేతరనా
రాచచరానారతమభ్రమః। మన్మానసేరఘుపతేధీరసారరసా
రధీః॥ అభ్రమో భ్రాంతిరహితః॥ ౨౨॥ చాపబంధో యథా॥ సీ
తాపతియశో లేశో జిత్వాదిత్యుత్థితోష్టసు। కుందచందననీహారసీ
రపాణిద్యుపాటపాన్॥ ౨౩॥ గుచ్ఛబంధో యథా॥ హారహీర
హారస్ఫూర్తిమూర్తికీర్తిపురస్సర। చరవీరవరక్రూరదానవా
నవనక్రమ॥ ౨౪॥ మత్స్యబంధో యథా॥ రాఘువాగ్నిభియాభి

చంచలస్సన్నితి యావత్ - అభ్రమో భ్రాంతిరహిత ఇత్యత్రాప్యయనే
వార్థః - అనారతం సతతం - మన్మానసే చర ॥ ౨౨ ॥ చాపబంధము
హరతి - సీతాపతీతి - స్పష్టం॥ ౨౩॥ గుచ్ఛబంధముదాహరతి - హారేతి ॥ హా
హీరహారాణాంస్ఫూర్తిరివమూర్తిర్యస్యాస్సాతథోక్తా - తద్వదతిధవళే
ర్ణః - తాదృశీయాకీర్తిః సాపురస్సరాయస్యతస్యసంబుద్ధిః - హారహీరహా
రస్ఫూర్తిమూర్తికీర్తిపురస్సర - క్రూరా యే దానవాస్తేషాం - యద్వా
క్రూరాణాంచ దానవానాంచ అనవనం సంహారపవక్రమో యస్యతస్య
సంబుద్ధిః - హే వీరవర - చర సర్వోత్తర - క్షణవర్తస్వ॥ ౨౪॥ మత్స్యబంధ

దాహరతి-రాఘవేతి॥భిన్నాపలాయితా-సింధుబంధుంసముద్రం- జీవనం-జలంపారిణధారణంచ ॥౨౫॥ అథసంగ్రహకారికోత్తరార్ధానుసారేణో దాహర్తుమాహ-ఏకాచక్రమితి ॥ ఓష్ఠయోర్భవాఓష్ఠ్యాః ఉపధ్మానీయాఓదౌతౌవకారశ్చేత్యేతే- తేనిర్గతాయస్మాత్తత్ - ఉపధ్మానీయానామోష్ఠౌ-ఓదౌతోః కంఠోష్ఠం-వకారస్యదంతోష్ఠమితివైయాకరణాః॥ఉదాహరతి ॥ అఘేతి- అఘహరణౌచరణౌయస్యతస్యసంబుద్ధిః - రణచణయుద్ధసమర్థ - దశగళస్యరావణస్య గళాఏవగహనవరణ్యంతస్యదహనభూతాస్సరళశరాస్సాధారణబాణాయస్యతస్యసంబుద్ధిః - అతరళాస్థిరచిత్తాయే నతాభక్తాస్తేషురతవత్సల-జయసర్వోత్కర్షేణవర్తస్వ॥౨౬॥

న్నాసింధుబంధుమవిందత। తదప్యజీవనవతీపరవీరచమూరభూ

—— నిరోష్ఠ్య నిస్తాలవ్యాది చిత్రాలంకారభేదాః ——

త్ ॥ ౨౫ ॥ ఏకాచక్రంసర్వలఘునిరోష్ఠ్యంచయథా॥అఘహరణచరణరణచణదశగళగళగహనదహనసరళశర । అతరళనతరతనయజయజయదశరథతనయజలజదళనయన ॥ ౨౬ ॥ నిస్తాలవ్యంయథా ॥ వసుధానగ్నంకరణాఖండసకోదండకాండధరపాణౌ । గౌతమసుభగంకరణాచ్యుతపదరేణౌ మనోస్తుపురుషమణౌ ॥ ౨౭ ॥ నిష్కంఠ్యంయథా॥పృథ్వీపుత్రీశితుర్మూర్తిశ్శ్రుతిస్మృతినిధిశ్శుచిః । నిరీతిర్వ్యధినిర్భీతిర్విష్ణుశ్శూలివిభూతిధృత్ ॥ ౨౮ ॥ నిర్దంత్యంనిరూష్మాఢ్యంనిరంతస్థంనిరూష్మకం

నిస్తాలవ్యమితి ॥ తాలునిభవాస్తాలవ్యాఇచుయశాః - ఇచుయశానాంతాల్వితివ్యుక్తత్వాత్ - నిర్గతాస్తాలవ్యాయస్మాత్తత్ ।ఉదాహరతి॥వసుధేతి॥వసుధాయానగ్నంకరణాఃఅంబరభూతాగ్నవాపహరణేననగ్నత్వాపాదకాః - అఖండాఅమోఘాస్సకోదండాశ్చ యేకాండాబాణాస్తాన్ధరతఇతితథోక్తాతాదృశౌపాణీయస్యతస్మిన్-గౌతమస్యసుభగంకరణాఃఅహల్యాశాపమోచనేనసౌభాగ్యసంపాదకాఅచ్యుతాశ్చపదరేణవః పాదపంకజరజఃకణాయస్యతస్మిన్॥౨౭॥నిష్కంఠ్యమితి॥విసర్జనీయవ్యతిరిక్తకంఠ్యశూన్యమిత్యర్థః॥ఉదాహరతి-పృథ్వీతి॥ శ్రుతీనాంస్మృతీనాంచనిధిఃతత్ప్రతిపాదితేత్యర్థః-నిరీతిః ఈతిబాధాపరిహారిణీ- విష్ణుశ్శూలినశ్చవిభూతిమంశం

ధరతీతితథోక్తా-హరిహరాత్మికేత్యర్థః-భవతీతి శేషః॥౨౮ ॥ నిర్దంత్యమితి
ఔతులసానాందంతాః- ఋటురషాణాంమూర్ధా-యరలవాఅంతస్థాః
శషసహాఊష్మాణః-దంత్యాదిరహితంచిత్రముదాహరతి- కేకీతి ॥ కేకినః
లాపఇవకచాయస్యాస్సా-కుంభినఇవగమోగమనంయస్యాస్సా - ఖగాం
స్యశ్రీరామరూపిణోగరుడధ్వజస్యాంకభాగఉత్సంగప్రదేశఎవ పంకజ
గచ్ఛతిపాప్నోతీతితథోక్తా-కాప్యనిర్వాచ్యా-కాపికాచిత్ - కామాజ్ఞా
సౌందర్యాతిశయేన శ్రీరామ వశీకరణాత్సతాయాః కామాజ్ఞాత్వవ్య

చయథా॥ కేకికచాకోకకుచామంజుభుజాకాపికాపికామాజ్ఞా।
కంజముఖీకుంభిగమాబభౌఖగాంకాంకభాగపంకజగా ॥౨౯॥

ద్వ్యక్షరైకాక్షరాదయః

ద్వ్యక్షరంయథా ॥ నానాదానాని దీనానాం దదానోనంద
నందనః । నదీననందనీనందీనుదేదేనోదినేదినే ॥ ౩౦ ॥ ఏకా
క్షరంయథా ॥ కోకీకంకీకోకకంకకకాకాకోకుకాకికా । కో
కాంకకాంకాంకికాకుఃకాకుకేకాంకకేకికా ॥ కోకీనాంచక్ర
వాకీనాం-కంకీనాం- కోకకంకానాం- కకాకానాంజలకాకా
నాంచ-ఓకః ఆశ్రయభూతా - ఇదంకొకాదిగ్రహణంహంసా
దీనామప్యుపలక్షణం-పునఃకథంభూతా।అకుకాకికా - కుకాః
కుత్సితవాయవః- తత్కృతమకందుఃఖంకుకాకం-తద్యస్యాం
నాస్తిసాఅకుకాకా। తతస్స్వార్థేకప్రత్యయః-ప్రత్యయస్థా
దిత్యాదినాకాత్పూర్వస్యేకారః- అకుకాకికా - హృదయా
నందనగంధవాహస్పందనవతీత్యర్థః।కోకాంకకాంకా- కస్సూ
ర్యః - ఓశ్శంభోః-కంశిరః- కశ్చఉకంచకొకేతాభ్యాంకొకా

దేశః - బభౌభాతిస్మ ॥౨౯॥ ద్వ్యక్షరముదాహరతి-నానేతి॥నదీననందనీ
క్షీరాబ్ధితనయాంశ్రీదేవీంనందయతిప్రీణయతీతితథోక్తః - నందనందనః
శ్రీకృష్ణః- శ్రీరామశ్రీకృష్ణయోర్భేదేపి-సంభవామియుగేయుగఇత్యు
క్త్వేనాంశినోహరేరేకత్వాదంశభూతయోస్తయోరప్యేకత్వమిత్యభేద
త్యాశయః-ఏనఃభక్తనిష్ఠందురితందుఃఖంవానుదేత్ పరిహరేత్॥ ౩౦ ॥
కాక్షరముదాహరతి॥కోకీతి॥ ఉకారఃక్షత్రియేనేత్రేహరవాల్మీహరే

రావితిరత్నమాలా ॥౩౧॥ అక్షరపౌనరుక్త్యప్రస్తావాద్యమకభేదముదాహరతి-సర్వశ్లోకయమకంయథేతి॥అత్రప్రథమపాదస్యపాదత్రయేపియమనాత్పాదచతుష్టయైక్యప్రయుక్తసర్వశ్లోకయమకత్వమితిబోధ్యం ॥ స

ఖ్యాంసకాశాదంకంనిర్గళితం-అంకగతిలక్ష్మణోరితిధాతుః కవికల్పద్రుమకారేణోక్తో ద్రష్టవ్యః। తథావిధంకంజలంగంగాయమునాత్మకంఅంకశ్చిహ్నం యస్యాస్సాకాకాంకకాంకా । కాపకేకాంక కేకికా।కాకవశ్శోకభీత్యాదికృతాధ్వనివికారాః। తైస్తద్యుక్తాధ్వనయోలక్ష్యంతే - తాశ్చకేకాశ్చఅంకాయేషాంతేకేకినోయస్యాస్సా-తతఃకప్రత్యయాదిపూర్వవత్ -కాకుకేకాంకకేకికా । ఏవంవిధాకాచిత్కుఃపృథివీ - అంకిఅగమి । అత్రరామేణేతిప్రకరణాల్లభ్యతే ॥ ౩౧ ॥ సర్వశ్లోకయమకంయథా॥ సంసారసంపన్నతమోహితేషుససారసంపన్నతమోహితేషు । ససారసంపన్నతమోహితేషుససారసంపన్నతమోహితేషు ॥ పన్నతమఃపదోఃపాదయోర్నతామాలక్ష్మీర్యస్యసః పన్నతమః-లక్ష్మీసేవితపాదఇత్యర్థః। స రామః। ససారసంపన్నతమోహితేషు । ససారయాసబలయాసంపదాకరితురగాదిసంపత్త్యానతాఉత్కటాః మోహితామోహంప్రాపితాః శారీరబాహ్యబలాభ్యాముద్ధతామదాంధాశ్చేత్యర్థః-తేషు - తథా - ససారసంపన్నతమోహితేషు। ససారతమైస్సత్త్వవత్తమైస్సంపన్నతమైఃప్రభూతతమైశ్చపురుషాంతరైరూహితా స్తర్కితా శ్లాఘ్యమానా ఇత్యర్థః-తేషు-తథా- సంపన్నతమోహితేషు। సంపన్నంసంపూర్ణంతమస్తమోగుణో యేషాంతే సంపన్నతమసః తేహితాయేషాంతే-తేభ్యోహితాఇతివా - తేష్వహితేషుశత్రుషు। సారసం-అరసంరాగాభావఃతేనసహితంసరోషం

సారేతి॥సః-సారసం-పన్నతమః-అహితేషు - సంసారసంపన్నతమోహితేషు-ససారసంపన్నతమోహితేషు-ససార-సంపన్నతమోహితేషు- పదంపదవిభాగః - నతాఉత్కటాఇత్యత్రవిపరీతలక్షణా ॥ ఏవంవిధాసచి

తాన్యంతరాణియథాసంభవమూహ్యానీతినిగమయతి - ఏవమితి ॥ ౩౨

ఇతీత్యాది ॥ ....

యథాతథాససారశతూన్నేతుంయయావిత్యర్థః । ఏవమ న్యేపిశబ్దాలంకారభేదాశ్చద్రష్టవ్యాః॥ ౩౨॥ .... *

ఇతి శ్రీమత్త్రిభువన పవిత్రహరితగోత్రవతంస వారాణశీ వంశపద్మాకరప్రభాతభానునా పదవాక్యప్రమాణపారావా రపారీణశ్రీమన్మహోపాధ్యాయపర్వతనాథసూరిసూనునా శ్రీయల్లమాంబాగర్భరత్నాకరపారిజాతేననిర్మలాచారపూ తేనచతుర్దశవిద్యావిభూషణవతా శ్రీధర్మసంఖ్యావతా విర చితే శ్రీమద్రఘుకులతిలకయశోఘనసారసురభితే సాహిత్యర త్నాకరనామన్యలంకారశాస్త్రే శబ్దాలంకారనిరూపణం నామ షష్ఠస్తరంగః ॥ ....*

ఆస్థామందిర మిందిరా...విజయతే సాహిత్యరత్నాకరః ॥ ధర్మాన్తర్వాణివర్యస్త్రిభువనవిదితే వారణాశ్యన్వయేయస్సం జాతఃపర్వతేశాచ్ఛుభగుణగణభూర్యల్లమాంబాసుగర్భే। కా వ్యాలంకారకృష్ణాస్తుతిరవిశతకోన్నాటకాదిప్రణేతుస్తస్యాలం కారశాస్త్రేరఘుపతివిభుకేషష్ఠఉచ్చైస్తరంగః॥.........*

ఇతి శ్రీమల్లాది లక్ష్మణసూరి విరచితే సాహిత్యరత్నాకర వ్యాఖ్యా మందరాఖ్యానే షష్ఠఃప్రస్థః,

శ్రీరామార్పణమస్తు.

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

అర్థాలంకారతరంగప్రారంభః - ౭

అథార్థాలంకారనిరూపణం ప్రతిజానన్నాదావుపమాం నిరూపయతి - అథేతి ॥ అథశబ్దాలంకారనిరూపణానంతరం - సాధర్మ్యమితి ॥ ననూపమాసామాన్యలక్షణమనుక్త్వా తద్విశేష లక్షణప్రణయనమనుపపన్నమిత్యాశంక్యసర్వత్రవిశేషలక్షణైరేవ తత్ప్రయోజన నిష్పత్తేస్సామాన్యలక్షణానామనుక్తిరిత్యాహ-ఏష్వితి ॥ సజాతీయేభ్యోవిజాతీయేభ్యశ్చవ్యావృత్తేర్వ్యవహారస్యచసిద్ధేః- అయంభావః - సంయోగవృత్త్యారసోపస్కారకత్వమలంకార సామాన్యలక్షణమితి సర్వసామా

అథార్థాలంకారాన్నిరూపయిష్యన్నాదావుపమాంలక్షయతి॥

ఉపమాలంకారః -

సాధర్మ్యంలోకసిద్ధేనభిన్నేనకవిసమ్మతం। యదైకవాక్య వాచ్యంస్యాత్ప్రకృతస్యతదోపమా॥ ఏషుశబ్దాలంకారేషుచప్రాతిస్వికలక్షణైరేవ సజాతీయవిజాతీయవ్యావృత్తివ్యవహార సిద్ధేర్నసామాన్యలక్షణాపేక్షేతివిశేషలక్షణానామేవోక్తిః। ఇహ కేచిదుత్ప్రేక్షాదయోలంకారాఅధ్యవసాయమూలాః। విభావనాదయోవిరోధమూలాః। పరిసంఖ్యాదయో న్యాయమూ

న్యలక్షణస్య ప్రాగుక్తత్వాత్తద్విశేషలక్షణైరేవ లక్షణప్రయోజనభూతయోర్వ్యావృత్తివ్యవహారయోస్సిద్ధత్వాచ్చోపమాసామాన్యలక్షణ ముత్ప్రేక్షాసామాన్య లక్షణమిత్యాద్యవాంతర సామాన్యలక్షణాపేక్షానాస్తీతి। ఉపమాయాఃప్రాఙ్నిరూపణేనిమిత్తంప్రదర్శయితుంపేటికాః ప్రతిపాదయతి-ఇహేత్యాదినా॥ ఉత్ప్రేక్షాదయఇతి- అతిశయోక్త్యాదిశబ్దార్థః-విభావనాదయఇతి- విశేషోక్తివిషమవిచిత్రాసంగత్యన్యోన్యవ్యాఘాతాతద్గుణభావికవిశేషాఆదిశబ్దార్థః - పరిసంఖ్యాదయఇతి -

యథాసంఖ్యార్థాపత్తివికల్పసముచ్చయా ఆదిశబ్దార్థాః- న్యాయమూలా వాక్యన్యాయమూలా ఇత్యర్థః- పరివృత్త్యాదయ ఇతి- ప్రత్యనీకతద్గుణసమాధిసమస్వభావోక్త్యుదాత్తవినోక్తయ ఆదిశబ్దార్థః - కావ్యలింగాదయ ఇతి-అనుమానార్థాంతరన్యాసావాదిశబ్దార్థః - కారణమాలాదయ ఇతి - ఏకావళీమాలాదీపకసారా ఆదిశబ్దార్థః-వ్యాజోక్త్యాదయ ఇతి - వక్రోక్తి... లనే ఆదిశబ్దార్థః-పరికరాదయ ఇతి-సమాసోక్తిరాదిశబ్దార్థః - వ్యతిరేకా య ఇతి-దీపకతుల్యయోగితానిదర్శనాదృష్టాంతప్రతివస్తూపమాసహోక్తిప్రతీపాలంకారా ఆదిశబ్దార్థః - రూపకాదయ ఇతి- పరిణామసందేహభ్రాంతిమదుల్లేఖాపహ్నవా ఆదిశబ్దార్థః-ఉపమాదయ ఇతి- అనన్వయో

లాః। పరివృత్త్యాదయో లోకవ్యవహారమూలాః । తర్క-న్యాయమూలాః కావ్యలింగాదయః । శృంఖలావైచిత్ర్యమూలాః కారణమాలాదయః। అపహ్నవమూలా వ్యాజోక్త్యాదయః । విశేషణవైచిత్ర్యమూలాః పరికరాదయః। సాధర్మ్యమూలా ఉపమాదయః । తత్సాధర్మ్యం త్రివిధం। భేదప్రధానమభేదప్రధానం భేదాభేదప్రధానం చేతి। తత్ర భేదప్రధానసాధర్మ్యగర్భా వ్యతిరేకాదయః-అభేదప్రధానసాధర్మ్యగర్భా రూపకాదయః-భేదాభేదప్రధానసాధర్మ్యగర్భాస్తూపమాదయః। అత ఏవోపమామూలస్య సాధర్మ్యస్య బహువ్యాపిత్వాద్భేదాభేదోభయప్రధానత్వాచ్చోపమాయాః ప్రాఙ్నిరూపణం । జిజ్ఞాసాసంగత్యోత్తరత్ర పేటికాసంగత్యుల్లంఘనం న దోషమావహతి విధౌ

మెయోపమాస్మరణాన్యాదిశబ్దార్థః - ఉపమాయాః ప్రాఙ్నిరూపణే నిమిత్తమాహ-అత ఏవేతి-అస్యైవ వివరణముపమామూలస్యేత్యాది హేతుద్వయం॥ నను ఉత్తరత్రోక్తపేటికాసంగత్యుల్లంఘనేన తత్తదలంకారనిరూపణమనుపపన్నం స్యాదిత్యాశంక్యాహ-జిజ్ఞాసేతి-కుత ఇత్యత ఆహ- విధా ఇతి-అయంభావః - పేటికాసంగత్యా నిరూపణే త్వేకపేటికాగతానఖిలాలంకారాన్నిరూప్య తతః పేటికాంతరగతానాం నిరూపణమాకాంక్షా వాన్గౌరవావహమితి జిజ్ఞాసాసంగతేస్సర్వత్ర జాగరూకత్వాత్తద్యో త్తల్లక్షణవిశేషణవ్యావర్త్యత్వాదివశాన్నిరూపణే లాఘవమితి చ -

సర్వత్ర సంగతిం ప్రతిపాద్యానుషంగాధ్యాహారాదిభిరవశిష్టమంశం పూ
రయన్నుపమాలక్షణం వ్యాచష్టే- ప్రకృతస్యేతి॥ తత్తద్విశేషణప్రయోజ
నాన్యాహ- అత్రేత్యాదినా- వ్యవచ్ఛిద్యతే వ్యావర్త్యతే ॥ కుత ఇత్యత ఆ
హ- తత్రేతి- తతోऽత్ప్రేక్షాయాం- అయం భావః - ఉపమానస్య ప్రసిద్ధ
త్వాప్రసిద్ధత్వాభ్యాముపమోత్ప్రేక్షయోర్భేదాభ్యుపగమాదుత్ప్రేక్షా
యామప్రసిద్ధస్యాప్యుపమానత్వసంభవేన తస్య కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధత్వమి

లాఘవాదితి॥ ప్రకృతస్య వదనాదేస్తతోభిన్నేన రాకాసుధాక
రాదినా లోకప్రసిద్ధేన చైకవాక్యప్రతిపాద్యం కవిసమయస
మ్మతం కాంతిమత్త్వాదిభిర్యత్సాధర్మ్యం సమానధర్మసం
బంధస్సోపమా । అత్ర లోకసిద్ధపదేనోత్ప్రేక్షా వ్యవచ్ఛిద్యతే।
తత్రోపమానస్య కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధత్వాత్ । భిన్నపదేనానన్వ
యాలంకారనిరాసః । తత్రైకస్యైవోపమానోపమేయభావా
లింగితత్వాత్ । వాచ్యమిత్యనేన గమ్యౌపమ్యరూపకాదివ్యవ
చ్ఛేదః । కవిసమ్మతమిత్యనేన కుముదమివ వదనం కారణమివ కా
ర్యమిత్యాదీనాం హీనోపమాదీనాం చ నిరాసః । న హి తతోऽప
మానోపమేయభావః కవిసమ్మతః । న చ కార్యకారణయోస్సా
ధర్మ్యమేవ నాస్తీతి శంకనీయం - కారణగుణా హి కార్యగుణా
నారభంత ఇతి న్యాయేన తత్రాపి సాధర్మ్యస్య సంభవాత్ । త
చ్చ సాధర్మ్యం కవిసమ్మతైరేవ కాంతిమత్త్వాదిభిస్స్వీకరణీ
యం॥ అభిధేయతయా విభాతి కాంతే వదనం తే శరదీవ శుభ్రభా
నుః। అపి సుందరి చంద్రికేవ ధత్తే దరహాసస్తవ సత్తయా ప్రకర్షం
ఇత్యాదావుపమానోపమేయభావో న సహృదయహృదయాహ్లా

ది। వాచ్యపదవ్యావర్త్యమాహ- గమ్యేతి- గమ్యౌపమ్యాశ్చ తే రూపకాద
యశ్చ తేషాం వ్యవచ్ఛేదో నిరాసః- సందేహభ్రాంతిమదుల్లేఖాపహ్నవతు
ల్యయోగితాదీపకప్రతివస్తూపమాదృష్టాంత సహోక్తివ్యతిరేక నిదర్శ
నా ఆదిశబ్దార్థః- కవిసమ్మతమితి- హీనోపమాదీనామిత్యత్రాధికోపమాద
య ఆదిశబ్దార్థః- కవిసమ్మతసాధర్మ్యవిశదీకరణాయ తదసమ్మతముదా
హరతి॥ అభిధేయతయేతి॥ స్పష్టం॥ అతోऽపమానోపమేయయోశ్చంద్రపద

నయోరభిధేయత్వరూపశ్చంద్రికామందహాసయోస్సత్తారూపశ్చసాధా
రణధర్మోనసహృదయహృదయాహ్లాదాయ-అభిధేయత్వస్యఘటపటాదిప
దార్థవృత్తిత్వాత్సత్తాయాద్రవ్యాదిత్రికనిష్ఠత్వాచ్చ॥ననుతస్యశ్లిష్టపదేన
స్వీకారేశ్లేషశంకాస్యాదిత్యతాహ- శ్లిష్టోపాదానేపీతి-కుతఇత్యతఆహ
స్వతఇతి॥ఏకత్వధీపథపాంథయోః-ఏకత్వజ్ఞానవిషయయోరిత్యర్థః- ఉభ
యానుగతఉపమానోపమేయానుగతః-సచాసౌధర్మశ్చ-తత్త్వేన౧. ఏవ
ముపమాయాస్స్వరూపముక్త్వావిభాగమాహ - తామితి-పూర్ణామాహ.

దాయ । ఏకవాక్యవాచ్యమిత్యనేనోపమేయోపమాలంకార
వ్యావృత్తిః। తస్యావాక్యద్వయగోచరత్వాత్।తస్మైచ్చకేనైవ
శ్లిష్టేనాశ్లిష్టేనవాపదేనోపాదేయం । శ్లిష్టోపాదానేపినశ్లిష్ట
శంకాతంకః। స్వతోభిన్నయోరపిధర్మయోః శ్లిష్టపదోపా
దానేన భేదేసత్యభేదరూపాతిశయోక్తిలాభాదేకత్వధీపథ
పాంథయో రుభయానుగతైక ధర్మత్వే నాంగీకృత త్వా
త్ । తథాచైతాదృశస్థలే శ్లేషప్రతిభోత్థాపితాతిశయోక్త్య
నుప్రాణితోపమేత్యుచ్యతే ౧, తాంవిభజతే॥పూర్ణాలుప్తా
ప్రకారాభ్యాంసాతావద్ద్వివిధాభవేత్ ॥ ఉపమానోపమేయ
సాధారణధర్మోపమాప్రతిపాదకానాం చతుర్ణాంప్రయోగే
పూర్ణా । ఏతేషామేకద్విత్రిలోపేలుప్తా॥ పూర్ణాంవిభజతే ॥
శ్రౌత్యార్థీతిద్విధాపూర్ణా॥సాక్షాత్సాదృశ్య వాచకయథేవ
వావతీనాంప్రయోగేశ్రౌతీ। ధర్మివ్యవధానేనతత్ప్రతిపాదకా
నాంనిభసంకాశాదిపదానాంప్రయోగేఆర్థీ। అన్వర్థచైతేసం

ఉపమానేతి -ఉపమీయతేసదృశీక్రియతేయేనోత్కృష్టగుణేనతదుపమా
చంద్రాది-ఉపమీయతేయదపకృష్టగుణంతదుపమేయంముఖాది - సాధా
రణోధర్మోగుణఃక్రియావా- ఉపమాప్రతిపాదకాయథేవాదయః - ఏ
షాంప్రయోగే॥లుప్తామాహ-ఏతేషామితి - లోపశ్చాప్రయోగస్స్వరసి
శ్చ॥తత్రాద్యాంవిభజతే- పూర్ణామితి - శ్రుత్యాసాదృశ్యప్రతిపాద
నాచ్ఛ్రౌతీ-అర్థతస్త్వార్థీ॥శ్రౌతీంలక్షయతి-సాక్షాదితి॥ ఆర్థీంలక్షయతి-
ధర్మివ్యవధానేనేతి- తత్ప్రతిపాదకానాంసాదృశ్యప్రతిపాదకానాం॥నను

థేవాదిశబ్దాయత్పరాస్తస్యైవోపమానతాప్రతీతేస్తేషాంసాదృశ్యవిశిష్ట
పరత్వమేవేత్యాశంక్య సమాధత్తే-మైవమితి-కుత ఇత్యత్రాహ-శబ్దశక్తేరి
తి-యథేవాదిశబ్దశక్తేస్తాదృశత్వాత్ - సాదృశ్యప్రతిపాదనపటుతరత్వా
దిత్యర్థః-తత్ర దృష్టాంతమాహ-యథేతి-అయం భావః - రాజ్ఞః పురుష ఇత్య
త్ర గుణభూతస్య రాజ్ఞో విశేషణభూతా షష్ఠీ యథాఽనుశాసనబలాత్ప్ర
ధానభూతం సంబంధినం పురుషమాక్షిపంత్యుభయనిష్ఠం సంబంధమపి జ్ఞాప
యతి తథైవోపమానవిశేషణత్వేన సదృశపరా అపి యథేవాదిశబ్దాశ్శబ్దశక్తి
స్వాభావ్యాత్సాదృశ్యమపి బోధయంతీతి- ఏవంచ యథేవాదిశబ్దానాం సా

జ్ఞే। నను యథేవాదిశబ్దానాముపమానవిశేషణతయా న సాదృశ్య
ప్రతిపాదనపటీయస్త్వమితి చేన్నైవం। శబ్దశక్తేస్తాదృశత్వాత్।
యథా రాజశిరోగతా షష్ఠీ పురుషమాక్షిపంతీ తదుభయ నిష్ఠ
సంబంధబోధనే హి న పర్యనుయోగార్హా। తథా యథాదయో
పి। వతౌ తు విశేషః। తత్ర తస్యేవేతి సూత్రోక్తవతిస్సాక్షాత్సా
దృశ్యప్రతిపాదకః। ఇవార్థత్వాత్। తేన తత్రైవ శ్రౌతీ। తే
న తుల్యమిత్యత్ర వతిస్తు తుల్యం ప్రతిపాద్య తన్నిర్వాహాయ సా
దృశ్యమాక్షిపతీతి తత్రార్థ్యేవ। తాం పునర్విభజతే। ద్వి
విధా సా పునస్త్రిధా। ద్వివిధాపి సా వాక్యసమాసతద్ధితగత
త్వేన త్రిధా సతీ పూర్ణోపమా శ్రౌతీ ఆర్థీ చ భవతీతి షట్ప్రకారా
౨. క్రమేణోదాహరణాని॥ వర్షావద్బహువాహినీజుషి రణ
క్షోణౌ రఘూణాం ప్రభోర్మూర్తిస్సంభృతసర్వతోముఖబలా

క్షాత్సాదృశ్యపరత్వాత్తత్ప్రయోగే శ్రౌతీ- సదృశాదిశబ్దానామర్థాత్సా
దృశ్యబోధకత్వాత్తత్ప్రయోగే త్వార్థీతి వివేకః - ఉక్తంచ మమ్మటపా
దైః-యథేవాదిశబ్దా యత్పరాస్తస్యైవోపమానతాప్రతీతిరితి-యద్యప్యు
పమానవిశేషణాన్యేతే - తథాపి శబ్దశక్తిమహిమ్నా శ్రుత్యైవ షష్ఠీవత్సం
బంధం ప్రతిపాదయంతీతి తత్సద్భావే శ్రౌత్యుపమేతి-వతిప్రత్యయభేదాదు
పమాభేద ఇత్యాహ-వతౌ తు విశేష ఇత్యాదినా-తస్యాః పునర్విభాగమాహ
తామితి॥ తయోః ప్రత్యేకం త్రైవిధ్యమాహ-ద్వివిధేతి౨, క్రమేణేతి-ప్రథ
మం శ్రౌత్యాస్తత ఆర్థ్యా ఇత్యేవం రూపేణేత్యర్థః- వర్షావదితి - క్షేయాం

శంస్వయంవివృణోతి-వాహిన్య ఇత్యాదినా। ఇవేనేతి-వక్తవ్యబలేన ననిత్యసమాసో విభక్త్యలోపః పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వంచేతివార్తికబలేన - హారిభిరితి-అత్ర యథాశబ్దప్రయోగాదియం వాక్యగా శ్రౌతీచ-అత్ర పూర్వార్ధే సంకరో భ్యుచ్చయ ఇత్యాశయేనాహ-అత్రేతి ॥౧॥

విభ్రాజతిస్మాభ్రవత్ । తస్మింహాధ్వనిరస్యగర్జితమివప్రోద
ర్బభూవోర్జితందైత్యేంద్రైర్హారిభిర్యథాపృథుబలైః ప్రోత్సా
హిభిశ్శత్రవే॥ వాహిన్యోనద్యస్సేనాశ్చ। సంభృతసర్వతో
ముఖబలా । రామమూర్తిపక్షే సంభృతంసర్వతోముఖంస
ర్వపథీనంబలంసైన్యంసారోవాయయాసాతథోక్తా । మేఘప
క్షే । సర్వతోముఖంజలంతదేవబలంతత్సంభృతంయయాసా
తథోక్తా।వర్షావద్వర్షాస్వివ।అభ్రవదభ్రేస్వివ।ఉభయత్రా
పితద్ధితగాశ్రౌతీపూర్ణోపమా । తత్రతస్యేవేతివిభక్తిద్వ
యార్థవిహితవతేరివార్థత్వాచ్ఛ్రౌతీత్వం । గర్జితమివేత్య
త్రసమాసగతా। ఇవేనసహానిత్యసమాసస్యవక్తవ్యబలేనసి
ద్ధత్వాత్। హారిభిర్యథేత్యత్రవాక్యగతా । అత్ర తద్ధితగత
యోరుపమయోర్వాహినీ సర్వతోముఖశబ్దశ్లేషప్రతిభోత్థా
పితాతిశయోక్త్యనుప్రాణితత్వాదంగాంగిభావేనసంకరః॥
౧॥ దోర్దండస్తవకుండలిప్రభునిభఃప్రాచండ్యవాన్హిండతే
శ్రీఖండద్రవచర్చికాజయతితన్నిర్మోకవన్నిర్మలా । తత్కౌ
క్షేయకవల్లరీచతరళశ్యామాతిభీమాకృతిర్వీర శ్రీరఘురామ
తద్రసనయాసంశోభతేసన్నిభా॥ కుండలిప్రభునిభఇత్యత్ర
సమాసగతాఆర్థీపూర్ణోపమా। తన్నిర్మోకవదిత్యత్రతద్ధిత
గతా। తేనతుల్యమిత్యాదినాతుల్యార్థఏవవతేర్విధానాత్। తద్ర
సనయాసన్నిభేత్యత్రవాక్యగతా। ఏవంశ్లోకద్వయేపూర్ణాః

ర్దండ ఇతి॥ హిండతేప్రకాశతే-శ్రీఖండద్రవచర్చికాచందనచర్చా-కౌక్షేయకవల్లరీఖడ్గలతా-శిష్టంస్పష్టం॥ అథోపమావివృణోతి- కుండలిప్రభునిభ ఇత్యాదినా-ఆర్థీతి-ధర్మివ్యవధానేనసాదృశ్యప్రతిపాదనాత్ - తద్ధితగతేత్యత్రవాక్యగతేత్యత్ర చార్థీపూర్ణోపమేతిపదద్వయమనువర్తతే-

వమితి- ఉపమానోపమేయసాధారణధర్మసాదృశ్యప్రతిపాదకానాంచతు ర్ణామప్యుపాదానాత్పూర్ణత్వమితిబోధ్యం ॥౨॥ అథలుప్తాయాలక్షణంవి భాగంచాహ-ధర్మాదిలోపఇతి-ధర్మాదీనాంలోపేసతి-ఆదిశబ్దార్థప్రతిపా దనముఖేనసప్తవిధత్వందర్శయతి-లుప్తాత్విద్యాదినా - ధర్మలుప్తాయాః పూర్వవద్వైవిధ్యమాహ-ధర్మలోపవతీతి- తాసు - సప్తసులుప్తాస్విత్య ర్థః-తతార్థీంవిభజతే-సమాసాదీతి - ధర్మలోపవత్యాశ్శ్రౌత్యాద్వై విధ్యమేవేత్యాహ-శ్రౌతీతి-ద్వైవిధ్యేహేతుమాహ-ఇవార్థఇతి- నను సా దృశ్యవాచకస్యవతిప్రత్యయస్యవిద్యమానత్వాత్కథం తద్ధితగ తాయాశ్శ్రౌత్యాఅసంభవఇత్యాశంక్యాహ-ఇవార్థఇతి - అయంభావః-

శ్రౌత్యార్థ్యుపమాష్షడప్యుదాహృతాః ॥౨॥ లుప్తాంలక్షయి త్వావిభజతే ॥ ధర్మాదిలోపేలుప్తాస్యాత్ప్రథమంసప్తధాచ సా॥లుప్తాతుధర్మలోపేఉపమానలోపేవాచకలోపేధర్మవా చకలోపేధర్మోపమానలోపెవాచకోపమేయ లోపేధర్మవా చకోపమానలోపేచ భవంతీప్రథమంసప్తవిధాభవతి॥ ధర్మ లోపవతీతాసుశ్రౌత్యార్థీతిద్విధాభవేత్ । సమాసాదిత్రిగా త్వార్థీశ్రౌతీవాక్యసమాసగా। శ్రౌతీతద్ధితగానసంభవతి। ఇ వార్థేవిహితస్యవతేస్సత్త్వేపి ధర్మానుపాదానేఽసంభవా త్తదితరస్యకల్పబాదేరివార్థేవిధానాభావాచ్చ । ఏవమను పాత్తధర్మాపంచప్రకారా ౩, యథా॥ త్వంపారిజాతఇవ రాజసేరామబాహుదండౌచకాండసదృశౌతతిరంగుళీనాం ।

సాదృశ్యార్థేవిహితస్యవతేః ప్రయోగేధర్మోపాదానఏవాన్వయసాక ర్యాదనుక్తధర్మాయాస్తద్ధితగాయాశ్శ్రౌత్యాఅసంభవఇతి - తద్వద్ధర్మ స్యలోపేస్యాన్నశ్రౌతీతద్ధితేపునరితిమమ్మటపాదాః- హేత్వంతరమా హ-తదితరస్యేతి-కల్పబాదేః- ఈషదసమాప్తావితివిహితానాంకల్పదేశ్య దేశీయర్ ప్రత్యయానాం విభాషాసుపఇతివిహితస్యబహుచ్ప్రత్యయస్య చేత్యర్థః-ఇవార్థేవిధానాభావాదితి- తేషాంధర్మిస్యవధానేనైవసాదృశ్య ప్రతిపాదకత్వాదితిభావః ౩. ధర్మలుప్తాముదాహరతి॥త్వమితి॥ కాండస దృశౌశాఖాతుల్యౌ- వ్రతత్యోయథాలతాఇవ - అత్రధర్మలోపందర్శయ

తి-అభీష్టదాతృత్వాదీతి-శైత్ర్యాదిరాదిశబ్దార్థః-కుత్ర శ్రౌతీకుత్ర వార్థీ త్యత్రాహ॥అత్రేతి॥సమాసగతా-ఇవేన సహ సమాసవిధానాత్-వాక్యగతా చేత్యత్ర శ్రౌతీత్యనువర్తతే॥ ౩॥ అథలుప్తోపమానాంవిభజతే లుప్తోమానేతి॥ ఉపమానోపాదానమంతరేణవతేః కల్పబాదీనాంచ ప్రయోగాభావాదుపమానలుప్తాతద్ధితగా న సంభవతీతి తథైవయథేవాదీనాంతద్ధి

తుల్యా ప్రవాళపటలేనయథా వ్రతత్యో ముక్తాలతాస్మితము
దంచితపుష్పకల్పం॥ అభీష్టదాతృత్వాదిధర్మానుక్తేఃయంధర్మ
లుప్తా।అత్రపారిజాతఇవేత్యత్ర శ్రౌతీసమాసగతా।యథా
వ్రతత్యఇత్యత్ర వాక్యగతాచదర్శితా।అర్థీతు కాండసదృశా
విత్యత్రసమాసగతా। ప్రవాళపటలేనతుల్యేత్యత్ర వాక్యగ
తా।పుష్పకల్పమిత్యత్రతద్ధితగతేతివిభాగః॥ ౩॥ లుప్తోపమానా
ద్వివిధా వాక్యగా చ సమాసగా॥యథా॥ వీరాః పరేపరివృతా
శ్చతురంగసైన్యైః శ్శత్రూన్ జయంతినజయంత్య థవా మ్రి
యంతే।ఏకస్త్వమేవసుబహూనవధీఃఖరాదీన్వీరంరఘూద్వ
హాసమంభవతానవిద్మః॥లోకేవీరాః కేచిచ్చతురంగసైన్యపరి
వృతాశ్శత్రూన్జయంతి। అన్యేపరాజయంతే। అపరేస్వయ
మేవమ్రియంతే।త్వంత్వలౌకికః।యతఏకోసహాయోఽవధీరే
వ।త్వమేవత్వాదృశోన్యఇతిత్రివిధవీరేభ్యః పారిగుక్తేభ్యోతి
శయోదర్శితః। తత్ర వశ్చ సుబహవశ్చతుర్దశసహస్రసంఖ్యా
కాస్తేచఖరాదయః । ఆదిశబ్దేనప్రకారవాచినాఖరతుల్యపౌ
రుషాఏవసర్వేపురుషాదాఇతిధ్వనితం। ఇయంలుప్తా లుప్తోప
పమానావాక్యగతా।నత్వియంలుప్తగుణా।వీరపదేనగుణోపా
దానాత్। వీర్యంరఘూద్వహభవత్సదృశంనవిద్మఇతిపాఠేత్వే
షైవసమాసగాభవిష్యతి। అనయోశ్చనోపమానస్వరూపప్ర

విహితస్యవతేశ్చప్రయోగాభావాచ్ఛ్రౌతీరపినసిధ్యతీతిచబోధ్యం॥ ఉపమానలుప్తాముదాహరతి॥వీరాఇతి॥స్వయంవ్యాకరోతి।లోకఇత్యాదిన లుప్తః।గుణోధర్మోయస్యాంసాలుప్తగుణా॥ లాఘవార్థంతత్రైవవపభేదావలంబనేనసమాసగాంచదర్శయతి॥వీరమితి॥నన్వనన్వయాదుపమా

లుప్తాయాః కో భేద ఇత్యాశంక్యాహ॥ అనయోశ్చేతి॥ అనయోరుపమానలు
ప్తయోః-ఉపమానస్వరూపస్య ప్రతిషేధో న క్రియతే। తర్హి కిం క్రియత ఇత్య
త్రాహ॥ కింత్వితి॥ అయం భావః- భవతా సమం న విద్మ ఇత్యత్ర సమో స్త్యేవ
వయం న విద్మ ఇత్యుపమానదర్శనమాత్రస్య నిషేధః- ఇందురిందురివ శ్రీమా
నిత్యాదౌ తు శ్రీమత్త్వే చంద్రస్య నాన్యస్సదృశో స్తీత్యుపమానస్వరూప
స్య ప్రతిషేధ ఇతి మహతో వైలక్షణ్యస్య విద్యమానత్వాత్తత్సాంకర్య శం
కా న కార్యేతి॥ ౪॥ వాచకలుప్తాం విభజతే॥ భవేదితి॥ షాడ్విధ్యం దర్శయతి స
మాస ఇత్యాదినా॥ ఉదాహరతి వీరేతి॥ తావకధనురేవ ధారాధరో మేఘస్త
స్మాదుదంచితా - యుగాంతే విగళన్నిష్పతన్ యః పర్జన్యస్తద్వద్భీమా భ
యంకరా- అత్ర కార్యకారణయోరభేదోపచారః- పర్జన్యో మేఘనిర్ఘోషే

తి షేధః క్రియతే। కింతూపమానదర్శనమేవ నిషిధ్యతే। తేన నా
నన్వయాలంకారభ్రాంతిః కార్యా ॥౪॥ భవేద్వాచకలోపే
యా లుప్తా సా షడ్విధా మతా। సమాసే కర్మక్యచి ఆధారక్య
చి కర్తృక్యజి కర్మణముల్ కర్తృణముల్ చ భవంతీ లుప్తా వా
చకలుప్తా షోఢా భవతి ॥యథా॥ వీర శ్రీరఘురామ తావకధను
ర్ధారాధరోదంచితా వృష్టిః కాండమయీ యుగాంతవిగళత్ప
ర్జన్యభీమా తవ। క్రోధం పౌర్వసమీరణీయతి గణే తేజస్వినాం
వైరిణామంగారీయతి కించ వర్త్మ మరుతామింగాల జాలాయ
యతే ॥ ఇహ పర్జన్యభీమేత్యత్రోపమానాని సామాన్యవచనై

వాసవే గర్జదంబుద ఇతి రత్నమాలా- కాండమయా బాణమయీ జలమయీ
చ వృష్టిః- తవ క్రోధం పూర్వసమీరణీయతి పౌరస్త్యపవనమివాచరతి -
పాశ్చాత్యానుసారిణీ వృష్టిరివ క్రోధానుసారిణీ బాణవృష్టిర్భవతీతి భావః-
కించ - తేజస్వినాం ప్రతాపసంపన్నానాం వైరిణాం గణే అంగారీయతి అం
గారేష్వివాచరతి - యథా జలవృష్టిరంగారాన్నిర్వాపయతి తథా శరవృ
ష్టిస్తాన్ నిస్తేజస్కాన్ కరోతీతి భావః- మరుతాం దేవానాం వర్త్మ ఆకాశః -
అనంతం సురవర్త్మ ఖమిత్యమరః- ఇంగాలజాలాయతే ఇంగాలజాలమివా
చరతి - శ్రీరామశరాసారనిపాతితే శత్రుసైన్యే ప్రశాంతతదస్త్రజ్వాల
స్యాకాశస్యేంగాలజాలసామ్యం భవతీతి భావః॥ అత్రోపమావిశేషణోక్తి -

ఇహేత్యాదినా-ఉపమానానీతి-ఉపమానాన్యుపమానవాచకపదాని - సామాన్యవచనైస్సాధారణధర్మవాచకైస్సమస్యంతఇతితదర్థః-అత్రసమాసేవాచకలోపః-పూర్వసమీరణీయతీత్యత్రకర్మక్యచివాచకలోపః। ఉపమానాదాచారఇతి - ఉపమానవాచకాత్పరమాచారార్థేక్యచ్స్యాత్ । అంగారీయతీత్యత్రాధారక్యచివాచకలోపః- అధికరణాచ్చేతివక్తవ్యమితి. అధికరణాత్పరంచాచారార్థేక్యచ్స్యాదితివార్తికమితి । ఇంగాలజాలాయతఇత్యత్రకర్తృక్యఙివాచకలోపః - కర్తుఃక్యఙ్సలోపశ్చేతి-ఉపమాన

రితివిహితేసమాసేపఞ్చన్యివోదారేతివాచకలోపవతీ।పూర్వసమీరణీయతీత్యత్ర పూర్వసమీరణమివాచరతీతి వివక్షాయా ముపమానా దాచారఇతి కర్మణిక్యచో విధానాద్వాచకలోపవతీ । అంగారీయతీత్యత్రాంగారేష్వివాచరతీ తివివక్షాయా మధికరణాచ్చేతి వక్తవ్యమితి వచనాదధికరణక్యచి వాచకలోపవతీ । ఇంగాలజాలాయత ఇత్యత్రేంగాలజాలమివాచరతీతివివక్షితేకర్తుఃక్యఙ్సలోపశ్చేతివిహితేక్యఙివాచకలోపవతీ ॥౫॥ చండీశకాండాసనమిక్షుకాండభంజం బభంజాద్భుతబాహుదండః । రామస్యసీతాచపులోమపుత్రీచారంచచారేంద్రసమేచతస్మిన్ ॥ అత్రేక్షుకాండవద్భఙ్క్త్వేతి పులోమపుత్రీచారమిత్యత్రపులోమపుత్రీవచ్చరిత్వేతిచవివక్షితేణముల్వాచకలోపవతీ।ఉపమానేకర్మణిచేతిసూత్రేణకర్మార్థే- చశబ్దాత్కర్తరిచణముల్విధానాత్ ॥౬॥ ధర్మవాచకలోపేనలుప్తాక్విబ్గాసమాసగా । ధర్మోపమానలోపేతువాక్యగాచసమాసగా॥యథా॥ పశ్యంతియే కామముఖం

వాచకాత్కర్తృపదాత్పరమాచారార్థేక్యఙ్సలోపశ్చస్యాత్ ॥౫॥ ఏవంసమాసాదిషుచతుర్షువాచకలోపముదాహృత్య కర్మకర్తృణముల్యోరుదాహరతి - చండీశేతి॥ చండీశస్యత్రిపురాంతకస్యకాండాసనంశరాసనం వాచకలోపం ప్రతిపాదయతి-అత్రేతి-ఉపమానేకర్మణిచేతి- ఉపమానేసతిచకారాత్కర్తరిచసతి ణముల్స్యాత్ ॥ ౬ ॥ ఏవంవాచకలుప్తా ఉదాహృత్యధర్మవాచకలుప్తాంధర్మోపమానలుప్తాంచవిభజతే - ధ

ర్మేతి॥ చతసో౽ప్యుదాహరతి-పశ్యంతీతి॥ నసంప్రతీమోనజానీమః ॥ సమాసేక్విపిచధర్మవాచకలోపం దర్శయతి-అత్రేతి - తిమిరంతీతి - సర్వప్రాతిపదికేభ్యః పరమాచారార్థే వాపరత్యాంతరేణక్విబ్వక్తవ్యః - అర్థవదధాతురప్రత్యయః ప్రాతిపదికం, కృత్తద్ధితసమాసాశ్చేతిప్రాతిపదికాని - క్విపిసతి-తస్యక్విపః-విశేషతః పార్థక్యాదిత్యర్థః - ధర్మస్యనాశరూపస్యా

దుబింబం దుఃఖాని తేషాంతిమిరంతి సఖ్యః। చిరంచరంతో౽పినతే
నతుల్యరూపత్రాప్య హోరాః సంప్రతి సంప్రతీమః॥ అత్రరామ
ముఖేందుబింబమిత్యత్ర రామముఖమిందుబింబమివానందకర
మిత్యుపమితం వ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయోగ ఇత్యుపమి
తసమాసేధర్మవాచకలోపవతీ।తిమిరంతీత్యత్ర తిమిరాణీవా
చరంతీత్యుపమానాదాచార ఇత్యధికారే సర్వప్రాతిపదికేభ్యః
క్విబ్వావక్తవ్య ఇతివచనాత్క్విపితస్య సర్వాపహారిణిలోపే
సతిసమానధర్మస్యాచారస్య వాచకస్యైవశబ్దస్య చలోపాది
యంలుప్తాధర్మవాచకలోపవతీ । విశేషితో ధర్మానుపాదా
నాచ్చ। ననులుప్తప్రత్యయా ప్రకృతిః ప్రత్యయార్థమపిబ్రూత
ఇతిన్యాయేన క్విబ్లోపేపిప్రకృతిమహిమ్నైవాచారస్య గమ్య
మానత్వాత్సతిసదృశధర్మే కథంలుప్తధర్మేతి చేత్సత్యం-త
థాపివాచకప్రత్యయలోపాద్వాచ్యలోప ఇత్యుపచర్యతే।అథ
వా ప్రకృతివ్యతిరిక్తస్యధర్మవాచినో౽లోపాద్ధర్మలోప ఇత్య
దోషం। ఉత్తరార్థేసమానధర్మాణాముపమానస్యచానుపా
దానాల్లుప్తధర్మోపమానావాక్యగతా । నతత్సదృశమితి
పాదే సైవసమాసగా॥ ౭॥ వాచకేచోపమేయేచలుప్తాయా
సైకధామతా।సర్వేష్వపిచలుప్తేషుమాసాప్యేకవిధామతా॥

నుపాదానాచ్చ- నన్వత్రన్యాయానుగృహీతే ధర్మేసతి కథంధర్మలోప ఇత్యాశంక్య సత్యమిత్యభ్యుపగమ్యసమాధత్తే- ఉపచర్యతే గౌణేనవ్యవహ్రియతే - కింగౌణవ్యవహారేణ ముఖ్యవ్యవహారఏవసంభవతీత్యాహ- అథవేతి-అదోషం దోషోనాస్తి- ఉత్తరార్థేధర్మోపమానలుప్తే దర్శయతి - ఉత్తరార్థ ఇతి ॥ ౭ ॥ వాచకోపమేయలుప్తా త్రిలోపలుప్తా చైకైకేత్యా

హ-వాచక ఇతి॥ ఉదాహరతి- యదేతి॥ సంయద్యుద్ధమేవగహనమరణ్యం
స్మిన్ - గహనేమత్తగజాన్మృగేంద్రా ఇవ సంయుగే రాక్షసా నారిషుబా
స్తత్కృపాణో వాహంతీతి భావః॥ లుప్తోపమేదర్శయతి- అత్రేతి-సప్తమ్యు
పమానస్యేతి-సప్తమ్యంతపూర్వపదస్యోపమానపూర్వపదస్య చ బహువ్రీ
హిర్వాచ్యః- వాపత్వాంతరేణోత్తరపదలోపశ్చేతి వార్తికార్థః- ఫలితా
ర్థస్తు- సప్తమ్యంతం తావదాస్తాం· ఉపమానం పూర్వపదం యస్య సమా
సస్య తస్య శబ్దాంతరేణ బహువ్రీహిః పూర్వసమాసావయవస్యోత్తరప
స్య చ లోప ఇతి- అయం భావః- అత్రోపమానశబ్దేన ముఖ్యోపమానభూతస్య
ద్విరదేంద్రసారస్యాశ్రయో ద్విరదేంద్రో లక్ష్యతే - తత్పూర్వపదస్య
ద్విరదేంద్రసార ఇత్యస్య సమాసస్యోపమేయవాచినా సారశబ్దేన బహు

యథా॥ యదాతు సంయద్గహనే కుమారాదితేర్భ్రమంతి ద్విర
దేంద్రసారాః। తదా రఘూణాం ప్రవరస్య బాణాః కంఠీరవీయత్య
పి వాక్కృపాణః॥ అత్ర ద్విరదేంద్రస్య సార ఇవ భూరిస్సారో యే
షామితి సప్తమ్యుపమానపూర్వపదస్య బహువ్రీహిర్వాచ్యో వా
చోత్తరపదలోపశ్చేతి వచనేన సమాసే సతి లుప్తవాచకధర్మోప
మానా। కంఠీరవమివాత్మానమాచరతీత్యుపమానాదాచార ఇతి
క్యచి ఆత్మనస్స్వరూపస్య లోపాల్లుప్తవాచకోపమేయా జ్ఞేయా।
ఏవమేకోనవింశతిర్లుప్తాభేదాః పూర్ణాభేదైస్సహ షడ్భిః పంచవిం

వ్రీహిః- ద్విరదేంద్రసార ఇవ భూరిస్సారో యేషామితి - తతః పూర్వసమా
సావయవస్యోత్తరపదస్య ముఖ్యోపమానభూత సారశబ్దస్య లోప ఇతి-లు
వాచకధర్మోపమానేతి - అత్ర సారస్యోపమానస్య భూరిత్వస్య ధర్మ
స్య వాచకేన సహ లోపాత్॥ నన్వోపమాః కతీత్యత ఆహ॥ ఏవమితి॥ ఉ
హృతా ఇతి॥ సాధర్మ్యముపమా భేదే పూర్ణా లుప్తా చ సాగ్రిమా। శ్రౌ
తీ చ భవేద్వాక్యే సమాసే తద్ధితే తథా॥ తద్వద్ధర్మస్య లోపే స్యాన్న శ్రౌ
తద్ధితే పునః। ఉపమానానుపాదానే వాక్యగా థ సమాసగా॥ వాదేర్లో
సమాసే సా కర్మాధారక్యచి క్యజి। కర్మకర్త్రోర్ణముళి వా తల్లోపే క్వి
మాసగా॥ ధర్మోపమానయోర్లోపే వృత్తౌ వాక్యే చ దృశ్యతే। క్యచి వా
పమేయాసే త్రిలోపే చ సమాసగేతి మమ్మటపాద ప్రతిపాదిత ప్రక్రి

యాప్రదర్శితా ఇతిబోధ్యం॥ ౮॥ అథ మాలోపమాం లక్షయతి॥ఏకస్యైవేతి॥ ఉదాహరతి ॥ నద్య ఇతి॥ గుణానాం దాక్షిణ్యాదీనా మోఘాస్సమూహాః॥ ౯ ॥ ఉపమాయాః పునర్ద్వైవిధ్యమాహ॥ ఇయమితి॥ అత్ర వాశబ్దస్సముచ్చయే-వస్తుప్రతివస్తుభావం లక్షయతి-ఏకస్యైవేతి ॥ వస్తుప్రతివస్తుభావేనోదాహరతి-భాతీతి॥ మండలాగ్రాగ్ర్యేణకరవాలశ్రేష్ఠేనసమం

శతిరుదాహృతాః ॥౮॥ ఏకస్యైవోపమేయస్యానేకోపమానోపాదానే మాలోపమా ॥యథా ॥నద్యస్సముద్రమివరశ్మిగణా ఇవార్కం తారాస్సుధాకరమివ త్రిదశా ఇవేంద్రం। రామం త్రిలోకజనతానయనాభిరామం కామం భజంతి కమనీయతరా గుణౌఘాః॥౯॥ ఇయంచోపమా వస్తుప్రతివస్తుభావేన వా బింబప్రతిబింబభావేన వా సంభవతి। ఏకస్యైవ ధర్మస్యోపమానోపమేయగతత్వేన పదద్వయేనోపాదానం వస్తుప్రతివస్తుభావః । ఏకేనైవ పదేనైకస్యైవ ధర్మస్య ద్విరభిధానే పౌనరుక్త్యప్రసంగాత్। బింబప్రతిబింబభావస్తు భిన్నయో రేవ ధర్మయోర్ద్విరుపాదానం॥యథా॥భాతి రామభుజో భీమమండలాగ్ర్యమండితః।ఉచ్చండకుండలిక్రాంత శ్రీఖండతరుకాండవత్ ॥ అత్ర భీమోచ్చండ పదాభ్యాముభయత్రాప్యేకస్యైవ ధర్మస్యోపాదానాద్వస్తుప్రతివస్తుభావః ॥౧౦ ॥ చక్రీకృతధనుర్మధ్యలక్షితం రాఘవాననం। పరివేషాంతరాళస్థం బభౌ బింబమివైందవం॥అత్ర చక్రీకృతశరాసనపరివేషయోస్తుల్యతయా రఘునందనవదనేందుబింబయోస్సాదృశ్యప్రతీతేర్బింబప్రతిబింబభావేనోపమా॥౧౧॥పునరప్యస్యా ద్వైవిధ్యం సంభవతి। సమస్తవస్తువిషయైకదేశవర్తినీ చేతి ॥ ఆద్యా యథా। త్వం పారిజాత ఇవ రాజసి రామ బాహుదండౌ చ కాండసదృశౌ తతిరంగులీనాం।

డితః॥౧౦॥బింబప్రతిబింబభావేనోదాహరతి-చక్రీకృతేతి॥స్పష్టం॥ ౧౧ ॥ తస్యాః పునరపి ద్వైవిధ్యమాహ-సమస్తేతి॥సమస్తానివస్తూన్యవయవ్యవయవాశ్చ విషయా యస్యాం సా సమస్తవస్తువిషయా - అవయవావయవినో రేకదేశేవర్తత ఇత్యేకదేశవర్తినీతి॥ ఆద్యాముదాహరతి-త్వమితి - వ్యాఖ్యా

హ-వాచక ఇతి॥ ఉదాహరతి- యదేతి॥ సంయద్యుద్ధమేవగహనమరణ్యంత
స్మిన్ - గహనే మత్తగజాన్మృగేంద్రఇవ సంయుగే రాక్షసాన్రముబాణ
స్త్రైస్తత్ప్రసాణో వాహంతీతి భావః॥ లుప్తోపమేదర్శయతి- అత్రేతి-సప్తమ్యు
పమానస్యేతి-సప్తమ్యంతపూర్వపదస్యోపమానపూర్వపదస్యచబహువ్రీ
హిర్వాచ్యః- వాపత్యాంతరేణోత్తరపదలోపశ్చేతివార్తికార్థః- ఫలితా
ర్థస్తు- సప్తమ్యంతం తావదాస్తాం· ఉపమానంపూర్వపదంయస్యసమా
సస్యతస్యశబ్దాంతరేణబహువ్రీహిః పూర్వసమాసావయవస్యోత్తరప
స్యచలోపఇతి-అయంభావః-అత్రోపమానశబ్దేనముఖ్యోపమానభూతస్య
ద్విరదేంద్రసారస్యాశ్రయో ద్విరదేంద్రో లక్ష్యతే - తత్పూర్వపదస్య
ద్విరదేంద్రసారఇత్యస్య సమాసస్యోపమేయవాచినాసారశబ్దేన బహు

యథా॥ యదాతుసంయద్గహనేకుమారాదితేర్మ్రియంతిద్విర
దేంద్రసారాః। తదారఘూణాంప్రవరస్యబాణాఃకంఠీరవీయత్య
పివాక్ప్రపాణః॥ అత్రద్విరదేంద్రస్యసారఇవభూరిస్సారోయే
షామితిసప్తమ్యుపమానపూర్వపదస్యబహువ్రీహిర్వాచ్యోవా
చోత్తరపదలోపశ్చేతివచనేనసమాసేసతిలుప్తవాచకధర్మోప
మానా।కంఠీరవమివాత్మానమాచరతీత్యుపమానాదాచారఇతి
క్యచిఆత్మనస్స్వరూపస్యలోపాల్లుప్తవాచకోపమేయాజ్ఞేయా।
ఏవమేకోనవింశతిర్లుప్తాభేదాఃపూర్ణాభేదైస్సహషడ్భిఃపంచవిం

వ్రీహిః- ద్విరదేంద్రసారఇవభూరిస్సారోయేషామితి - తతఃపూర్వసమా
సావయవస్యోత్తరపదస్యముఖ్యోపమానభూతసారశబ్దస్యలోపఇతి-లుప్త
వాచకధర్మోపమానేతి - అత్రసారస్యోపమానస్య భూరిత్వస్యధర్మ
స్యవాచకేనసహలోపాత్॥ ననూపమాఃకతీత్యత్రాహ॥ఏవమితి॥ ఉదా
హృతా ఇతి॥ సాధర్మ్యముపమాభేదేపూర్ణాలుప్తాచసాగ్రిమా। శ్రౌ
ర్థీచభవేద్వాక్యేసమాసేతద్ధితేతథా॥ తద్వద్ధర్మస్యలోపేస్యాన్నశ్రౌ
తద్ధితేపునః। ఉపమానానుపాదానేవాక్యగాథసమాసగా ॥ వాదేర్లో
సమాసేసాకర్మాధారక్యచిక్యజి । కర్మకర్త్రోర్ణములివాతల్లోపేకిం
మాసగా॥ ధర్మోపమానయోర్లోపేవృత్తౌవాక్యేచదృశ్యతే।క్యచివాద
పమేయాసేత్రిలోపేచసమాసగేతి మమ్మటపాదప్రతిపాదితప్రక్రి

యాప్రదర్శితా ఇతిబోధ్యం॥ ౮॥ అథ మాలోపమాం లక్షయతి॥ఏకస్యైవేతి॥ ఉదాహరతి ॥ నద్య ఇతి॥ గుణానాంచాక్షిణ్యాదీనా మోఘాస్సమూహాః॥ ౯ ॥ ఉపమాయాఃపునర్ద్వైవిధ్యమాహ॥ ఇయమితి॥ అత్ర వాశబ్దస్సముచ్చయే-వస్తుప్రతివస్తుభావంలక్షయతి-ఏకస్యైవేతి ॥ వస్తుప్రతివస్తుభావేనోదాహరతి-భాతీతి॥ మండలాగ్రాగ్ర్యైణకరవాలశ్రేష్ఠేనమండితిరుదాహృతాః ॥౮॥ ఏకస్యైవోపమేయస్యానేకోపమానోపాదానేమాలోపమా ॥యథా ॥నద్యస్సముద్రమివరశ్మిగణాఇవార్కంతారాస్సుధాకరమివత్రిదశాఇవేంద్రం। రామంత్రిలోకజనతానయనాభిరామం కామం భజంతికమనీయతరాగుణౌఘాః॥౯॥ ఇయంచోపమావస్తుప్రతివస్తుభావేనవాబింబప్రతిబింబభావేనవాసంభవతి। ఏకస్యైవధర్మస్యోపమానోపమేయగతత్వేనపదద్వయేనోపాదానంవస్తుప్రతివస్తుభావః । ఏకేనైవపదేనైకస్యైవధర్మస్యద్విరభిధానేపౌనరుక్త్యప్రసంగాత్। బింబప్రతిబింబభావస్తుభిన్నయోరేవధర్మయోర్ద్విరుపాదానం॥యథా॥భాతిరామభుజోభీమమండలాగ్ర్యమండితః।ఉచ్చండకుండలిక్రాంతశ్రీఖండతరుకాండవత్ ॥ అత్రభీమోచ్చండపదాభ్యాముభయత్రాప్యేకస్యైవ ధర్మస్యోపాదానాద్వస్తుప్రతివస్తుభావః ॥౧౦ ॥ చక్రీకృతధనుర్మధ్యలక్షితంరాఘవాననం। పరివేషాంతరాళస్థంబభౌబింబమివైందవం॥అత్రచక్రీకృతశరాసనపరివేషయోస్తుల్యతయారఘునందనవదనేందుబింబయోస్సాదృశ్యప్రతీతేర్బింబప్రతిబింబభావేనోపమా॥౧౧॥పునరప్యస్యాద్వైవిధ్యంసంభవతి। సమస్తవస్తువిషయైకదేశవర్తినీచేతి ॥ ఆద్యాయథా॥ త్వంపారిజాతఇవరాజసిరామబాహుదండౌచకాండసదృశౌ తతిరంగుళీనాం।

డితః॥౧౦॥బింబప్రతిబింబభావేనోదాహరతి-చక్రీకృతేతి॥స్పష్టం॥ ౧౧ ॥ తస్యాఃపునరపిద్వైవిధ్యమాహ-సమస్తేతి॥సమస్తానివస్తూన్యవయవ్యవయవాశ్చవిషయాయస్యాంసాసమస్తవస్తువిషయా - అవయవావయవినోరేకదేశేవర్తత ఇత్యేకదేశవర్తినీతి॥ ఆద్యాముదాహరతి-త్వమితి - వ్యాఖ్యా

హ-వాచక ఇతి॥ ఉదాహరతి- యదేతి॥ సంయద్యుద్ధమేవ గహనమరణ్యంత స్మిన్ - గహనే మత్తగజాన్మృగేంద్ర ఇవ సంయుగే రాక్షసాన్రామబాణా స్తత్కృపాణో వా హంతీతి భావః॥ లుప్తోపమేదర్శయతి- అత్రేతి- సప్తమ్యుపమానస్యేతి- సప్తమ్యంతపూర్వపదస్యోపమానపూర్వపదస్య చ బహువ్రీహిర్వాచ్యః- వాపత్యాంతరేణోత్తరపదలోపశ్చేతి వార్త్తికార్థః- ఫలితార్థస్తు- సప్తమ్యంతం తావదాస్తాం· ఉపమానం పూర్వపదం యస్య సమాసస్య తస్య శబ్దాంతరేణ బహువ్రీహిః పూర్వసమాసావయవస్యోత్తరపదస్య చ లోప ఇతి- అయంభావః- అత్రోపమానశబ్దేన ముఖ్యోపమానభూతస్య ద్విరదేంద్రసారస్యాశ్రయో ద్విరదేంద్రో లక్ష్యతే - తత్పూర్వపదస్య ద్విరదేంద్రసార ఇత్యస్య సమాసస్యోపమేయవాచినా సారశబ్దేన బహు

యథా॥ యదాతు సంయద్గహనే కుమారాదితేర్భ్రమంతి ద్విరదేంద్రసారాః। తదా రఘూణాం ప్రవరస్య బాణాః కంఠీరవీయంత్యపి వాక్కృపాణాః॥ అత్ర ద్విరదేంద్రస్య సార ఇవ భూరిస్సారో యేషామితి సప్తమ్యుపమానపూర్వపదస్య బహువ్రీహిర్వాచ్యో వాచోత్తరపదలోపశ్చేతి వచనేన సమాసే సతి లుప్తవాచకధర్మోపమానా। కంఠీరవమివాత్మానమాచరతీత్యుపమానాదాచార ఇతి క్యచి ఆత్మనస్స్వరూపస్య లోపాల్లుప్తవాచకోపమేయా జ్ఞేయా। ఏవమేకోనవింశతిర్లుప్తాభేదాః పూర్ణాభేదైస్సహ షడ్భిః పంచవిం

వ్రీహిః- ద్విరదేంద్రసార ఇవ భూరిస్సారో యేషామితి - తతః పూర్వసమాసావయవస్యోత్తరపదస్య ముఖ్యోపమానభూత సారశబ్దస్య లోప ఇతి- లు వాచకధర్మోపమానేతి - అత్ర సారస్యోపమానస్య భూరిత్వస్య ధర్మస్య వాచకేన సహ లోపాత్॥ నన్వాపమాః కతీత్యత్రాహ॥ ఏవమితి॥ ఉదాహృతా ఇతి॥ సాధర్మ్యముపమా భేదే పూర్ణా లుప్తా చ సాగ్రిమా। శ్రౌతీ చ భవేద్వాక్యే సమాసే తద్ధితే తథా॥ తద్వద్ధర్మస్య లోపే స్యాన్న శ్రౌ తద్ధితే పునః। ఉపమానానుపాదానే వాక్యగాథ సమాసగా॥ వాదేర్లో సమాసే సా కర్మాధారక్యచి క్యజి। కర్మకర్త్రోర్ణముల్యవాతల్లోపే క్వి మాసగా॥ ధర్మోపమానయోర్లోపే వృత్తౌ వాక్యే చ దృశ్యతే। క్యచి వా పమేయాసే త్రిలోపే చ సమాసగేతి మమ్మటపాద ప్రతిపాదిత ప్ర

మాప్రదర్శితా ఇతి బోధ్యం॥ ౮॥ అథ మాలోపమాం లక్షయతి॥ ఏకస్యైవేతి॥ ఉదాహరతి ॥ నద్య ఇతి॥ గుణానాం దాక్షిణ్యాదీనామోఘాస్సమూహాః॥ ౯ ॥ ఉపమాయాః పునర్ద్వైవిధ్యమాహ॥ ఇయమితి॥ అత్ర వాశబ్దస్సముచ్చయే-వస్తుప్రతివస్తుభావం లక్షయతి-ఏకస్యైవేతి ॥ వస్తుప్రతివస్తుభావేనోదాహరతి-భాతీతి॥ మండలాగ్రాగ్ర్యైః కరవాలశ్రేష్ఠైర్మం

శతిరుదాహృతాః ॥౮॥ ఏకస్యైవోపమేయస్యానేకోపమానోపాదానే మాలోపమా ॥ యథా ॥ నద్యస్సముద్రమివ రశ్మిగణా ఇవార్కం తారాస్సుధాకరమివ త్రిదశా ఇవేంద్రం । రామం త్రిలోకజనతానయనాభిరామం కామం భజంతి కమనీయతరా గుణౌఘాః॥౯॥ ఇయం చోపమా వస్తుప్రతివస్తుభావేన వా బింబప్రతిబింబభావేన వా సంభవతి । ఏకస్యైవ ధర్మస్యోపమానోపమేయగతత్వేన పదద్వయేనోపాదానం వస్తుప్రతివస్తుభావః । ఏకేనైవ పదేనైకస్యైవ ధర్మస్య ద్విరభిధానే పౌనరుక్త్యప్రసంగాత్ । బింబప్రతిబింబభావస్తు భిన్నయోరేవ ధర్మయోర్ద్విరుపాదానం॥ యథా॥ భాతి రామభుజో భీమమండలాగ్ర్యమండితః॥ ఉచ్చండకుండలిక్రాంతశ్రీఖండతరుకాండవత్ ॥ అత్ర భీమోచ్చండపదాభ్యాముభయత్రాప్యేకస్యైవ ధర్మస్యోపాదానాద్వస్తుప్రతివస్తుభావః ॥౧౦ ॥ చక్రీకృతధనుర్మధ్యలక్షితం రాఘవాననం। పరివేషాంతరాళస్థం బభౌ బింబమివైందవం॥ అత్ర చక్రీకృతశరాసనపరివేషయోస్తుల్యతయా రఘునందనవదనేందుబింబయోస్సాదృశ్యప్రతీతేర్బింబప్రతిబింబభావేనోపమా॥౧౧॥ పునరప్యస్యా ద్వైవిధ్యం సంభవతి। సమస్తవస్తువిషయైకదేశవర్తినీ చేతి ॥ ఆద్యా యథా॥ త్వం పారిజాత ఇవ రాజసి రామ బాహుదండౌ చ కాండసదృశౌ తతిరంగుళీనాం।

డితః॥౧౦॥ బింబప్రతిబింబభావేనోదాహరతి-చక్రీకృతేతి॥ స్పష్టం॥ ౧౧ ॥ తస్యాః పునరపి ద్వైవిధ్యమాహ-సమస్తేతి॥ సమస్తాని వస్తూన్యవయవ్యవయవాశ్చ విషయా యస్యాం సా సమస్తవస్తువిషయా - అవయవావయవినోరేకదేశే వర్తత ఇత్యేకదేశవర్తినీతి॥ ఆద్యాముదాహరతి-త్వమితి - వ్యాఖ్యా

తమేతత్ ॥ ౧౨॥ ద్వితీయాముదాహరతి-జ్యోత్స్నేతి॥ తారహారైస్స్వచ్ఛ
హారైః-తారో ముక్తాదిసంశుద్ధౌ తరళే శుద్ధమౌక్తికే ఇత్యమరః॥ అత్రైకదే
శవర్తిత్వం దర్శయతి-అత్రేతి॥ ౧౩॥ రశనోపమాద్యవాంతరభేదాస్స్వ
యమూహ్యా ఇత్యాశయేనాహ॥ ఏవమన్యేపీతి ॥ నిరూపితాముపమాం ప్ర
స్తౌతి- విదుషామితి॥ ఇయముపమా అనేకరూపా సతీ ప్రతిభాతి- అనేకరూ
పత్వమేవ దర్శయతి-విదుషాం సహృదయానాం ప్రముదాయ సోపసర్గాఉప
త్యుపసర్గ యుక్తా- అపకారవతీ పకారరహితా సతీ - ననూపమాయాస్స

తుల్యా ప్రవాళపటలేన యథా వ్రతత్యో ముక్తాలతాస్మితము
దంచతి పుష్పకల్పం ॥౧౨॥ ద్వితీయా యథా॥ జ్యోత్స్నాలేశై
రివ పరిచితా ప్రస్తపాటీర పత్రై స్తారాపుంజైరివ విగళితైస్తా
రహారైః పరీతా । సంధ్యామేఘచ్ఛదసహచరైర్గ్లాంఛితాలక్త
కాంకై రేజే సేతా రఘుతిలకయోః కేళిశయ్యా ప్రభాతే॥ అత్ర
కేళిశయ్యాంబరస్థలీ వేత్యనుక్తత్వాదియమేకదేశవర్తినీ॥ ౧౩॥
ఏవమన్యేప్యవాంతరభేదాస్స్వయమ్మోః ప్రేక్షావద్భిర్విచక్షణై
యాః॥ విస్తరభయాదుపరమ్యతే॥ విదుషాం ప్రముదాయ సోపస
ర్గా గరుడాంకస్య ముదే గతోపసర్గా । అపకారవతీ ప్రియాయ
శంభోరుపమేయం ప్రతిభాత్యనేకరూపా॥ ౧౪ ॥ అథోపమా

ఉత్ప్రేక్షాలంకారః

లక్షణే ప్రథమవిశేషణవ్యవచ్ఛేద్యాయా ఉత్ప్రేక్షాయాస్స్వ
రూపం నిరూపయతి॥ అన్యత్వాధ్యవసాయో యః ప్రకృతస్య గు
ణాదినా।ఉత్ప్రేక్షా కథితా సాస్యాద్ధర్మ్యాదిభ్యశ్చతుర్విధా॥

పసర్గత్వే ఉపసర్గాంతరయోగేనోపాంతరయోగేన వా భావ్యం- తథా
త్యసమంజసం స్యాదితి చేన్న-ఉపమాశబ్దస్య హేమసారంగలీలాదిశబ్దవ
నేకార్థసమర్పకత్వాదతో ఽపసర్గశబ్దేనోపమాద్యావయవభూతస్యోపేత్
స్యైవాభిప్రేతత్వాద్గతోపసర్గేత్యత్రత స్యైవోపసర్గత్వమవలంబ్యేతత్
రిత్యా గేన శ్రీదేవీరూపార్థోపపాదనాచ్చ॥ ౧౪ ॥ అథ సంగతి ప్రదర్శనపూ
ర్వకముత్ప్రేక్షాం లక్షయతి॥ అథేతి॥ ప్రథమవిశేషణవ్యవచ్ఛేద్యాయా
లోకసిద్ధేనేత్యాద్యపి విశేషణ వ్యావర్త్యాయా ఇత్యర్థః ॥ అన్యత్వేతి॥ లక్షణ

వ్యాకరోతి- ప్రకృతస్యేతి॥ అప్రకృతత్వాధ్యవసాయః- అన్యత్వసంభావనమిత్యర్థః- తేచేతి- భావాభావాభిమానేనభావాభావసంభావనేన॥తత్రసమ్మతిందర్శయతి- లోకేతి॥ లోకాతిక్రాంతంలోకాతీతం - అప్రసిద్ధోపమానమితియావత్ తద్విషయోయస్యాంసాతథోక్తా-అత్రవిషయశబ్దస్యగోచరపరత్వం- నోపమేయపరత్వం - ఇవాదిభిరిత్యాదిశబ్దేన మన్యే

ప్రకృతస్యోపమేయస్య గుణాదివశా దప్రకృతత్వాధ్యవసాయోయస్సోత్ప్రేక్షేత్యర్థః । సంభావనమధ్యవసాయస్తర్కోఽభిమానఊహఉత్ప్రేక్షేతిపర్యాయాః । గుణాదీత్యాదిశబ్దేన క్రియావివక్షితా । తథాచాయమధ్యవసాయోజాతిగుణక్రియాద్రవ్యగోచరత్వేనచతుర్విధోభవం స్తామపిచతుర్ధావ్యవస్థాపయతి । ఏవంచగుణక్రియయోరుత్ప్రేక్షాహేతుత్వేనోత్ప్రేక్షాగోచరత్వేనచద్వేధానుప్రవేశస్సంభవతి । తేచ ప్రత్యేకంభావాభావాభిమానేనద్వైవిధ్యే ష్వష్టధాజాయంతే॥ఉక్తంహి ॥ లోకాతిక్రాంతవిషయాభావాభావాభిమానతః।సంభావనేయముత్ప్రేక్షావాచ్యేవాదిభిరిష్యతఇతి । తేచాధ్యవసాయస్యగుణక్రియారూపనిమిత్తద్వారాశ్చైప్రత్యేకంద్విధాభూతాష్షోడశసంపద్యంతే । నిమిత్తస్యోపాదానానుపాదానాభ్యాంద్వైవిధ్యేద్వాత్రింశద్భవంతి । హేతుస్వరూపఫలోత్ప్రేక్షణైః పునరేషామేవప్రత్యేకంత్రైవిధ్యేషణ్ణవతిః।అమీచవాచ్యోత్ప్రేక్షాభేదాః। తద్వాచకాస్తు । మన్యేశంకేధ్రువంప్రాయోనూనమిత్యేవమాదయః । ఉత్ప్రేక్షావ్యంజకాశ్శబ్దాఇవశబ్దోపితాదృశఇతిపరిగణితాః । ఏతచ్ఛబ్దాప్రయోగేతుగమ్యాః ॥ నన్వధ్యవసాయమూలత్వావిశేషాదు

శంకేధ్రువమిత్యాదయోగృహ్యంతే- తేచేతి-భేదాఇత్యభిప్రాయేణపుంలింగనిర్దేశః- గుణక్రియారూపాభ్యాంనిమిత్తాభ్యాంద్వైరాశ్యేసతి-హేత్వితి - జాతిగుణక్రియాద్రవ్యాణాంహేతురూపేణవస్తురూపేణ ఫలరూపేణచసంభావనైః॥మన్యఇతి- సత్యమన్తర్ధాదయఆదిశబ్దార్థాః॥ననూత్ప్రేక్షాతిశయోక్త్యోః కింవైలక్షణ్యమిత్యాశంక్యాధ్యవసాయభేదాత్తయో

శ్చేద ఇతివస్తుమధ్యవసాయం లక్షయతి- ఇత్థమితి-ఇత్థమేవం సతీత్యర్థః-త విభజతే- స ఇతి- సాధ్యాధ్యవసాయం లక్షయతి-యత్రేతి- అప్రకృతస్య ధర్మో-గుణక్రియాన్యతరస్తత్సంబంధాత్తదధ్యవసాయః అప్రకృతత్వ సంభావనం ॥ ఉత్ప్రేక్షాయాస్సాధ్యాధ్యవసాయమూలత్వేన సమ్మతిం ర్శయతి- తదుక్తమితి॥ అప్రకృతత్వేనేతి॥ యదా యత్రేత్యర్థః- ప్రకృ స్యవదనాదేః - తద్జ్ఞైరలంకారశాస్త్రజ్ఞైః ॥ సిద్ధాధ్యవసాయం లక్షయ తి- యత్రేతి॥ గుణసంబంధానాస్థయా గుణక్రియాన్యతరసంబంధన పేక్షణేనేత్యర్థః - తర్హి కథమిత్యత ఆహ- ప్రౌఢోక్తిమాత్రాదితి-విప్ర ఢోక్త్యైవ-విషయిణశ్చంద్రాదేః - విషయగతత్వేన వదనాదిగతత్వేనా పణే విషయస్య స్వశబ్దోల్లేఖనం వినా విషయివాచకేనైవ గ్రహణే సతీత్యర్థః

త్ప్రేక్షాతిశయోక్త్యోః కథం భేదః। ఇత్థం విషయవిషయిణోరన్య తరనిగరణేనాభిన్నత్వేన ప్రతిభానమధ్యవసాయః। స ద్వివిధః। సాధ్యస్సిద్ధశ్చేతి। యత్ర ప్రకృతస్యాప్రకృతధర్మసంబంధాత్తద ధ్యవసాయస్సాధ్యస్తత్రోత్ప్రేక్షా। తదుక్తం॥ అప్రకృతత్వేనా ధ్యవసాయోఽథ గుణాదిసంబంధాత్। సాధ్యః ప్రకృతస్య యదా కథితోత్ప్రేక్షా తదా తద్జ్ఞైః॥ యత్ర పునర్గుణసంబంధానాస్థ యా ప్రౌఢోక్తిమాత్రాద్విషయిణో విషయగతత్వేనారోప ణే భిన్నస్యాపి విషయనిగరణేన ప్రవృత్తత్వాదభేదప్రతీతే ర

నను విషయవిషయిణోర్భిన్నత్వాత్కథమభేదప్రతీతిరిత్యత ఆహ- భిన్న స్యాపీతి- విషయిణ ఇత్యనువర్తతే- విషయస్య నిగరణేన కబళనేన - అత్రే త్థం విభాగః - యదా విషయిణోఽసత్యత్వం తదాధ్యవసాయస్సాధ్యః- య దా విషయస్యాసత్యత్వం తదాధ్యవసాయస్సిద్ధ ఇతి- తథా హి- యదా వ దాదివిషయిగతం మాధుర్యాదికం విషయభూతే ముఖాదావుపనిబధ్యమా ఖం ముఖత్వేన జానన్నేవ నూనమిదం చంద్ర ఇతి ప్రయుక్తే-తదా విషయి చంద్రోఽముఖత్వేనాసత్యోఽనిగీర్ణః ప్రతిభాతి-విషయస్తు పరమార్థతస్సత్యో వ- ఏవం చ సత్యాసత్యయోరభేదప్రతిపత్తేరసంభవాన్నూనమాదిశ ర్విషయిణోఽపి సత్యత్వసమర్థనాదధ్యవసాయస్సాధ్య ఇత్యతాధ్యవసాయ స్య ప్రాధాన్యం - యదా తు ముఖపదమనుక్త్వా చంద్రోఽయమితి ప్రయుక్తే

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

తదా వస్తుతోఽసత్యస్యాపి విషయిణస్సత్యతా ప్రతీయతే - అసత్యత్వనిమి త్తస్య ముఖపదప్రయోగస్యాభావాత్ - విషయస్య వస్తుతస్సత్యస్యాప్య త్యంతాపలాపాదసత్త్వాభిమతస్య నిగీర్ణత్వాదధ్యవసాయస్సిద్ధ ఇతి తత్రా ధ్యవసిత ప్రాధాన్యమిత్యలమతిప్రపంచేన ౪, అత్రేతి ॥ కియంతః కతిప యే- విస్తరభయాదితి భావః ॥ త్వదితి ॥ హే రామ క్షోణిపతే తవ నాసీరే సేనాముఖయెవసుంధరాధరాస్సపత్నభూపతయస్తేషాం మిథశ్శ్లిష్యద్దోర్భ్య భుజామండలీకేయూరేభ్యశ్శ్లథశ్శిథిలః పద్మరాగజరజః పుంజః- నృపశైలా

ధ్యవసాయస్సిద్ధస్తత్రాతిశయోక్తిరితి వివేకః ౪, అత్ర చ మత్తాఽరాతిశయశాలినః కియంతో భేదా ఉదాహ్రియంతే ॥ తత్రోపాత్తగుణ నిమిత్తజాతి భావస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా ॥ త్వన్నాసీరవసుంధరాధరమిథశ్శ్లిష్యద్భుజామండలీకేయూరశ్లథపద్మరాగజరజః పుంజః ప్రవాళారుణః। రామక్షోణిపతే ప్రతాపతపనాద్యుద్ధే తవోదేష్యతః పూర్వోదంచదనూరుదేహసుషమాసందోహవద్ద్యోతతే॥ అత్ర సుషమాశబ్దో జాతివచనః। ఆరుణ్యగుణో నిమిత్తం। ప్రతాపతపనప్రాచీనానూరుదేహాదిష్వేతరలోకసిద్ధత్వాన్నోపమాశంకా। అత్ర ప్రవాళారుణ ఇతి గుణవాచకపదస్థానే స్ఫురన్నంబర ఇతి క్రియావాచిపదప్రక్షేపేత్విదమేవోపాత్తక్రియానిమిత్తజాతిభావస్వరూపోత్ప్రేక్షాయా ఉదాహరణం ద్రష్టవ్యం। సమగ్రాకృతిరితి పదోపాదానేత్వనుపాత్తగుణక్రియానిమిత్తజాతిభావస్వరూపోత్ప్రేక్షోదాహరణం ద్రష్టవ్యం। అతోఽత్ప్రేక్షాత్రమేపి సుషమేతి ప్రాతిపదికార్థమాత్రతయా హేతుఫలభావోల్లే

ధరాధరావితి రత్నమాలా- యుద్ధ ఉదేష్యతః- తవ త్వత్సంబంధినః ప్రతాపత పనాత్పూర్వముదంచతః ఉద్యతఅనూరోర్దేహసంబంధినీనాం సుషమా ణాం సందోహవత్సందోహ ఇవ ద్యోతతే ప్రకాశతే॥ అతోఽపమానస్యాప్ర సిద్ధత్వాన్నోపమేత్యాహ- ప్రతాపేతి॥ లాఘవార్థం పాఠభేదావలంబనే న భేదాంతరోదాహరణత్వం దర్శయతి- అత్రేతి ॥ స్వరూపోత్ప్రేక్షాత్వే సంగతిమాహ - అత్రోత్ప్రేక్షాత్రయమపీతి- హేతుఫలభావాభ్యాముల్లే

ఖస్య ప్రతిపాదనస్యాభావాత్ ॥ ౧౫॥ భేదాంతరాణ్యుదాహరతి ॥ భవత్కీర్తీతి ॥ ప్రసిద్ధార్కేందుశూన్యాసీవ ప్రసిద్ధార్కేందుశూన్యవత్ - శూన్యశబ్దస్యాభావవాచిత్వాదత్ర ప్రసిద్ధార్కేందుశూన్యత్వం జాత్యభావః ౧౬ ॥ నిర్మలయేతి ॥ అత్ర - ఇదమిత్యర్థః - సురసరితః ప్రసిద్ధత్వేపి పరితస్సురసరితో ప్రసిద్ధత్వాదుత్ప్రేక్షైవ - అత్రైవశబ్దస్సంభావనాపరః - తదుక్తం యదాయముపమానాంశో లోకతస్సిద్ధిమృచ్ఛతి - తదోపమైవయేనేవశబ్దస్సాధర్మ్యవాచకః । యదాపునరయం లోకాదసిద్ధః కవికల్పితః । తదోత్ప్రే

ఖాభావాత్స్వరూపోత్ప్రేక్షాత్వం ॥ ౧౫॥ అనుపాత్తనిమిత్త జాత్యభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా ॥ భవత్కీర్తిప్రతాపాభ్యాం రఘురాజన్యపుంగవ । భువనాని విభావ్యంతే ప్రసిద్ధార్కేందుశూన్యవత్ ॥ అత్రార్కేందుశూన్యవదితి జాత్యభావ ఉత్ప్రేక్షితః ॥ ౧౬॥ జాతిహేతూత్ప్రేక్షా యథా ॥ నిర్మలయాఽనర్గళయా శీతలయా రామభద్ర తవ కీర్త్యా । పరితస్సురసరితేవ త్రయమత్ర పవిత్రితం జగతాం ॥ అత్ర గంగయేతి జాతిహేతుత్వం ॥ ౧౭॥ జాతిఫలోత్ప్రేక్షా యథా । కశాశః కరవాలస్తే సత్యం రామ రణాంగణే । జడో చర్మమయం కోశం రత్నకోశాయ వైరిణాం ॥ కోశత్వం జాతిః ॥ ౧౮ ॥ గుణస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా ॥ యే చింతయంతి రఘునందనపాదపద్మం తేషాం మనస్సుచిరస్థిరపవరాగః । తత్రావతీర్ణ ఇతి నూనమనైమినోచేదేవంక్వ తేష్వనుగతో గళితోపి రాగః ॥ అత్ర రాగగుణస్వరూపముత్ప్రేక్షితం ॥ ౧౯॥ గుణహేతూత్ప్రేక్షాయ

క్షైవయేనేవశబ్దస్సంభావనాపర ఇతి ॥ యోజయతి - అత్రేతి ॥ అత్ర హేతూత్ప్రేక్షాయాం లోకత్రయపవిత్రీకరణరూపం ఫలం నిమిత్తం ॥ ౧౭॥ కరశి.. కోశం ఖడ్గపిధానం - రత్నకోశాయ రత్నరూపధనాయ - రామస్య తు ససంహారమాత్రాసక్తత్వేనాఫలేరత్నకోశేఫలత్వసంభావనాత్ఫలోత్ప్రేక్షా ॥ ౧౮ ॥ య ఇతి ॥ రాగో విషయాభిలాషోరక్తిమా చ - మోరభేదః - తత్ర శ్రీరామపాదపద్మే - ఏవం నో చేత్ - తేషు మనస్సు అనుగతో రాగః క్వ గళితోపి - అత్రాపి సంభావనాయాం ॥ ౧౯॥

గనాదితి - భయేన - మహాకుచమండలమాశ్రితానాం హారగణానామప్యే
వముత్ప్లుత్య జాతా కృశం వలగ్నమాశ్రితాయా మమ కా వార్తేతి
సాధ్వసేనేత్యర్థః ॥ ౨౦ ॥ నిర్భిన్నేతి ॥ నిర్భిన్నానాం సురసంబంధి
నాం కుంభినాం కుంభేభ్యో విగళంతీ సంసక్తా చ యా ముక్తావళీ వార్తికసం
హతిస్సైవ గంగా తత్సంగీ భవతః కృపాణః ఖడ్గస్స ఏవ యమునాధారాజల
స్రోతో యస్యాం తస్యాం - సంగరకంఠసీమని రణరంగే - కంఠో వాచకశ
బ్దేస్యాత్సన్నిధానే గళే ధ్వనావితి రత్నమాలా - నిశ్శేషస్పృహణీయనిర్వృ

తా ॥ ఆలింగనాద్రఘుపతేరవనీసుతాయా హారేషు భూరికుచ
మండలమాశ్రితేషు । ఉత్ప్లుత్య తాముపగతేషు భయేన నూ
నం క్షీణం వలగ్నసముచత్స్వత ఏవ నీవీ॥ అత్ర నీవీగళనే భయగు
ణస్య హేతుత్వం॥౨౦॥ గుణఫలోత్ప్రేక్షా యథా॥ నిర్భిన్నాసు
రకుంభికుంభవిగళత్సంసక్తముక్తావళీగంగాసంగిభవత్కృపా
ణయమునాధారాజలస్రోతసి । సత్యం సంగరకంఠసీమని జ
హుర్దేహాన్ ప్రతీపా నృపా నిశ్శేషస్పృహణీయనిర్వృతిరమా
సంభోగసౌఖ్యేచ్ఛయా॥ గంగాయమునాసంగమే శరీరత్యా
గస్య సితాసితే సరితావిత్యస్యాం స్మృతి ప్రసిద్ధం ముక్తిహేతు
త్వం। అత్ర సౌఖ్యగుణస్య ఫలత్వం ॥౨౧॥ క్రియాస్వరూపో
త్ప్రేక్షా యథా॥ ఖడ్గేన్యస్తా త్వయా రామ త్వంగతా సమరాం
గణే।రిపుక్షోణీభృద్దేణీదృక్ప్రశాంతరళతా ధ్రువం॥ అత్ర తా
రళ్యం క్రియాస్వరూపం ॥౨౨॥ క్రియాహేతూత్ప్రేక్షా య
థా॥పునఃపునః కృతారాతితరళప్రాణపారణైః। నూనం రా

తిరమాసంభోగసౌఖ్యేచ్ఛయా అశేషాశాస్య మోక్షసంపదుపభోగా
స్వాదాభిలాషేణ - గంగాయమునేతి- సితాసితే సరితౌ యత్ర సంగతే తత్ర
త్రాప్లుతాసో దివముత్పతంతి, యే వై తన్వం విసృజంతి ధీరాస్తే జనాసో
అమృతత్వం భజంత ఇత్యస్యాం॥౨౧॥ ఖడ్గ ఇతి॥ హే రామ త్వయా సమరాం
గణే ఖడ్గే న్యస్తా త్వంగతా చంచలతా రిపుక్షోణీభృద్దేణీదృశాం యా దృశస్తా
సాం తరళతా చాంచల్యమేవ - నో చేత్కుతస్త్వత్ప్రకాశే తారళ్యగంధోపీతి
భావః - ఏతేన బహవశ్శత్రవో వ్యాపాదితా ఇతి వ్యజ్యతే॥ ౨౨॥ పునఃపునరితి॥

మండలాగ్రపవమహోరగః॥౨౩॥ఉదాహరణాంతరమాహ॥కుసుమా
హేతి॥ఛాయా॥కుసుమాయుధేతి॥స్పష్టం॥ యోజయతి॥అత్రేతి-సాధ్య
సానలక్షణయా-గౌణ్యేతి శేషః॥౨౪॥నివిశ్యేతి॥మధ్యమాన్మధ్యప్రదేశాన్
౨౫॥ ద్రవ్యోత్ప్రేక్షా ద్రవ్యస్వరూపోత్ప్రేక్షేత్యర్థః॥ ఉదాహరతి॥ పా

మస్యతరళో మండలాగ్రము హోరగః ॥ అత్ర తారళ్యక్రి
యాయా హేతుత్వం॥౨౩॥యథా వా॥ కుసుమాఉహంతుహక
ణమ్ముత్తాసత్తీహరిణోహిఅపసత్తా। మారసుహారససహాఅఖు
జదోజీవతస్సణసాహరదితదో॥ ఛా ॥ కుసుమాయుధతవకరని
ర్ముక్తాశక్తిర్హృదయేసక్తా। మారసుధారససహజాఖలు యతో
జీవంతస్యనసాహరతితతః॥ అత్రశక్తిపదంసాధ్యవసానలక్షణ
యాలక్ష్మ్యంప్రవృత్తం। తస్యాస్సుధారససహజననక్రియా
యాజీవనే హేతుత్వం॥ ౨౪॥ క్రియాఫలోత్ప్రేక్షా యథా -
మత్కృతే బాలభాగవతే మహాకావ్యే॥ నివిశ్యనీరంధ్రనికుంజమ
ధ్యమానమీ సమీరాస్సహసాససంభ్రమాః। నశక్నువంతీహపు
నర్వినిర్గమేలతాంగనాలింగనలాలసాధ్రువం ॥ అత్రాలింగన
క్రియాయాః ఫలత్వం॥ ౨౫॥ ద్రవ్యోత్ప్రేక్షా యథా॥పాతా
ళకోటరకుటీరతలేవిలీయభూమీమహంబతవహన్నపిభోగభాగే
కేనాప్యనాకలితఇత్యుదయద్విషాదశ్శేషోరఘూద్వహభుజాకృ
తిమూపనూనం॥ ఇహరఘుపతిభుజస్య శేషత్వేనాధ్యవసాయా
ద్ద్రవ్యోత్ప్రేక్షా॥ ౨౬॥ ద్రవ్యహేతూత్ప్రేక్షా యథా॥ అ
స్యత్రాగ్రాదివాహీనాభీతాస్సీతాపతేశ్శరాత్ । నగరాణివి
ముంచంతి నాకులీనాపిరోధినః॥ శత్రుపక్షేఅకులీనానభవంతీతి
నాకులీనాః సత్కులప్రసూతా ఇత్యర్థః- సర్పపక్షేనాకుమువ
ల్మీకేషులీనాః। శ్లేషోత్థాపితేయం హేతూత్ప్రేక్షా ॥ ౨౭ ॥

తాళేతి॥ పాతాళకోటరం పాతాళగర్భస్తదేవకుటీరంతస్యతలే - భో
భాగేఫణాగ్రే- అనాకలితః అనవలోకితః॥ ౨౬॥ అస్యేతి॥అహీనామహ
తస్సర్పశ్రేష్ఠాశ్చ-నగరాణిస్వపురాణి-అన్యత్ర గరాణిగరళాని-గరో
ధేష్వపి షెవిషెచకరణేగరమితివిశ్వః ॥౨౭ ॥ యఇతి॥బింబమూర్తి

భేదాంతరాణిస్వయమూహ్యానీత్యుపసంహరతి ఏవమితి॥ ౨౮॥ ఇత్థంసాధ్యా
ధ్యవసాయమూలాముత్ప్రేక్షాం సరూప్యసిద్ధాధ్యవసాయ మూలామతిశ
యోక్తింససంగతి ప్రతిపాదనం నిరూపయతి॥ పూర్వమితి॥ యత్సాంకర్యం

ద్రవ్యఫలోత్ప్రేక్షా యథా ॥ యేశృణ్వంతి న రాఘవస్య చరి
తం బింబం తదీయం చ యే నోపశ్యంతి న సంస్పృశంతి తులసీం జి
ఘ్రంతి నాంఘ్రిస్థితాం। నోపాదాంబు పిబంతి న క్షణమపి ధ్యా
యంతి వాతత్తనుం సంజ్ఞామైజననీజనస్యజఠరాజ్జాతాజనాస్తే
ధ్రువం ॥ పాదత్రయే షడింద్రియాణాం వైఫల్యముక్తం। అ
త్ర సంజ్ఞాయా ఇతి ద్రవ్యస్యఫలత్వం ॥ అత్రోత్ప్రేక్షాత్ర
యేపి శేషతాత్ర్య సంజ్ఞాశబ్దానాం ద్రవ్యవాచకత్వాద్ద్రవ్యో
త్ప్రేక్షాత్వమవగంతవ్యం॥ ఏవమన్యేపి భేదా ఊహ్యాః। విస్తర
భయాద్విరమ్యతే ॥ ౨౮ ॥ పూర్వముత్ప్రేక్షాయాయత్సాం

అతిశయోక్తిః

కర్యమాశంక్య నిరాకారి సాతిశయోక్తిస్తయోర్వ్యావృత్త
తాబోధదార్ఢ్యాయాధునా నిరూప్యేత్యభిప్రాయేణ తాం ని
రూపయతి॥ అభేదే భేదకథనం భేదే సత్యభిదాభిధా। అయోగే
యోగకథనం యోగే చాయోగవర్ణనం ॥ కార్యకారణయోః
కాలసైక్యం తద్వ్యత్యయోపి చ। షడ్విధాతిశయోక్తిర్హి స
మ్మతా చారుచేతసాం ॥ కవిప్రౌఢోక్తితా తాసాం షణ్ణాం సా
మాన్యలక్షణం॥ అత్యుక్తిరతిశయోక్తిరితి కేచిద్బభాషిరే। కేచి
త్త్వధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిరితి లక్షయిత్వా అభిన్నత్వ
ప్రతీతిరూపాధ్యవసాయాభావాపరాధాత్కార్యకారణపౌ
ర్వాపర్యవిపర్యయతత్సమకాలతారూపం భేదయుగం నిహ్నువ
తే। అభినవగుప్తాస్తు తయోరప్యతిశయోక్త్యంతర్భావకటాక్షే
ణైవ కవిప్రౌఢోక్తిజీవనామతిశయోక్తిమభిదధుః। అతోర్వాచీ

యయాసాంకర్యం- అభేదఇతి- అభిదాభిధా అభేదకథనం- తయోః కా
ర్యకారణయోర్వ్యత్యయః పౌర్వాపర్యవిపర్యయః- కేచిదితి- కేచిద్విద్యా
నాథాదయః - నిహ్నువతే ఆచ్ఛాదయంతి - నాంగీచక్రురిత్యర్థః ౫. అ

ద్యాముదాహరతి॥ మహోత్తాలా ఇతి ॥ మహోత్తాలా మహాన్త
తాః - యద్వా మహాంతశ్చ తేఉత్తాలాశ్చేతి సమానాధికరణసమాసః
ఉత్తాలఃకర్మఠసువ్యగ్ర ఇత్యమరః - ప్రాణాపహరణధురీణత్వం బాణే
షుభటేషుచ యోజ్యం - పూర్వే ప్రాక్కాలీనా స్సర్వే భుజాదయః
తాః- ఇమే ఇదానీంతనా భుజాదయః పునః భీమేరామే విషమే ధుర్యం ని
తం పూర్వే అభవన్నాభవన్- అమానోనాః ప్రతిషేధ ఇత్యుక్తత్వాత్
ఇహేతి- అసమస్తం- అస్యైవ పదద్వయమితివివరణం-సమస్తత్వే త్వపూ
ర్వా ఇతిస్యాత్ - అత్రాద్యతనానాం ప్రాక్తనానాంచ భుజాదీనామభే
పి మమపునరపూర్వ ఇత్యాదినా భేదఃకల్పిత ఇత్యాహ- అత్ర భుజాదీనా
తి॥ తర్హ్యస్మిన్ భేదే నాధ్యవసాయానుగతిరితి చేన్న- స్వతస్సిద్ధకవిప్ర

నానాం నిరర్గళగళగర్జనం ప్రాచీనప్రబంధ్యభావాపరిజ్ఞాననిబం
ధనమిత్యలం ప్రపంచేన ౫, అభేదే భేదోక్తిర్యథా॥ మహో
త్తాలాహేలాలవతులితకైలాసగిరయో భుజా బాణాః ప్రా
ణాపహరణధురీణాశ్చ సుభటాః । గతాః పూర్వే సర్వే మమపు
నరపూర్వే ధుర్యమిమేఽభవన్నా భీమే రణశిరసి కామేజయ
కథా॥ ఇహాపూర్వ ఇత్యత్ర సమస్తం పదద్వయం । ఇదం రా
వణవచనం। అత్ర భుజాదీనామభేదేపి భేదఃకల్పితః ॥ ౮౯ ॥ భే
దేఽభేదోక్తిర్యథా॥ జడధ్యుత్పన్నత్వం నహి న చపలాశప్ర

థోక్తిసిద్ధయో స్సార్థయోః ఫలభూతయోర్భేదేప్యభేదాధ్యవసాయో
త్ర వివక్షితః- నపునః ఫలినాం- తేషాంవాస్తవిక భేదే సత్యభేదాధ్యవసా
యకల్పనాయోగాత్ - తదుక్తం-అభేదాధ్యవసాయో హి ఫలే తిశయ
దిహ। నపునః ఫలినోస్తత్ర భేదేఽభేదో న సిద్ధ్యతీతి ॥ ౮౯ ॥ భేదేఽభే
క్తిముదాహరతి॥ జడధ్యుత్పన్న ఇతి॥ హేరఘుపత్వం జడధిమోమంద
ద్ధేరుత్పన్నో నహి- సురతరుస్తు జడధ్యుత్పన్నః - పరంతులడయోరభేదా
లధ్యుత్పన్న ఇతి- తథాత్వం చపలా ఆశా యస్యాం సాసా చ సా ప్రకృతి
స్యసతథోక్తః- తాదృగ్విధశ్చన- సతుతాదృశః- కింతుపలాశాపత
ణి ప్రకృతిస్స్వరూపం యస్య సతథోక్తః- తేఛిద్రాణ్యాపాయానసంతి
స్యతుసంతి - పరంతు ఛిద్రాణికోటరాణి- అపికించ-భవతః వక్రిమగుణ

క్తాటిల్యంనాస్తి-తస్యత్వస్తి-కింతువక్రత్వం- మధుపైర్మద్యపాయిభిర్యో
గస్సంబంధో నాస్తి- తస్యత్వస్తి-కింతుభ్రమరైః -విటపైర్విటశ్రేష్ఠైరపి
యోగో నాస్తి- తస్యాస్తి-విటపైశ్శాఖాభిః- తేకంప్రత్వంభీరుత్వంన-త
స్యాస్తీతివ్యజ్యతే- కింతువాతేవాయౌ సతిచాంచల్యం- తదపితథాపిత్వం
సురతరుః- అత్రమందారరఘునందనయోరభేదాతిశయోక్తిరితివచనంఫ
లభూతవదాన్యత్వాతిశయగతాభేదాధ్యవసాయవిషయత్వాభిప్రాయం
అన్యథాత్వేకత్రఫలయోరన్యత్రఫలినోరధ్యవసాయఇతివైరూప్యప్రసం

కృతికోనతేసంతిభిదాప్యపినభవతోవక్రిమగుణః । నవాని
త్యంయోగోభవతిమధుపైర్నాపివిటపైర్న వాతేకంప్రత్వం
తదపిరఘుపత్వంసురతరుః ॥ అత్రమందారరఘునందనయో
ర్భేదేవిద్యమానేప్యభేదరూపాతిశయోక్తిః । నన్వత్రవ్యతి
రేకోపిప్రతీయత ఇతిచేత్కామంప్రతీయతాం నతావతాతి
శయోక్తేఃకాచిత్క్షతిః ॥ ౩౦ ॥ అసంబంధే సంబంధోక్తి
ర్యథా ॥ రామస్యోచ్చండచాపాదవిరళగళితైఃకాండకాం
డప్రకాండైర్దైర్ఘ్యాలైర్యైః ఖండితాంగైర్ద్విదళితమసకృ
న్మార్త్తండచండరశ్మిం । శుండాలేంద్రైఃప్రచండాః ప
రిసరగగనప్రాంగణే హిండమానాశ్శుండాదండాగ్రము
క్తైర్వమధుకణగణైస్తూర్ణముద్బోధయంతి ॥ ఇహసూర్య
స్యమూర్ఛాసంబంధేపితత్సంబంధఉక్తః । గజానాంచత
దుద్బోధకత్వాసంబంధేపితత్సంబంధశ్చోక్తః॥......... ౩౧
సంబంధేఽసంబంధోక్తిర్యథా ॥ యదాభవదపాంనిధిర్భవ
దపాంగరాగాగ్నినాహృతోరఘుపతేతతః కపినిబద్ధసేతుర్న

గాత్ ॥ నన్వతాలంకారాంతరప్రతీతేరోన్నదాహరణార్హతేత్యాశంక్యా
ఖ్యాచ్ఛాయఇతిసమాధత్తే- నన్విత్యాదినా॥ ౩౦॥ అసంబంధేసంబంధోక్తి
ముదాహరతి॥ రామస్యేతి॥ కాండకాండానాంబాణదండానాం ప్రకాం
డైఃశ్రేష్ఠైః- వమధుకణానాంకరశీకరసూక్ష్మాంశానాంగణైః-అత్రస్వత
స్సిద్ధకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధయోశ్శరప్రసారవైశారద్యయోరభేదాధ్యవసాయః
౩౧॥ సంబంధేఽసంబంధోక్తిముదాహరతి ॥ యదేతి॥స్పష్టం॥ అతాపి

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

స్వతస్సిద్ధకవిప్రౌఢోక్తి సిద్ధగుణాతిశయాభేదాధ్యవసాయఊహ్యః-
ఽస్స్వపికవిప్రౌఢోక్తిజీవితత్వాత్తౌల్యేప్యుదాహృతానాం చతస్రూణా
మేవాధ్యవసాయమూలత్వం- నోదాహరిష్యమాణయోరితిమంతవ్యం
౩౨ ॥ కార్యకారణయోరేకకాలత్వముదాహరతి॥ తవేతి ॥ అతివిభవ
షోఽతిపుష్టాత్ - అత్రయదాతదైవేతికార్యకారణయోస్సమకాలతా
౩౩ ॥ తద్వ్యత్యయముదాహరతి॥ ప్రయాణేతి॥ ప్రయాణపటహార

థః।తదాదిపయసాంనిధింపరివిముచ్యసోపద్రవం వికుంఠభవనే
స్థితింవితనుతేస్మలక్ష్మీపతిః॥ అత్రలక్ష్మీపతేస్సింధుబంధుసంబం
ధేసత్యేవాసంబంధఉక్తః॥౩౨॥కార్యకారణయోరేకకాలతా
యథా ॥ తవదాశరథేశరథోగళితాస్తులితా నలాయదావిశి
ఖాః। అతివిభవపుషోవపుషోనిరగుశ్చతదైవరావణప్రాణాః ॥
౩౩॥కార్యకారణపౌర్వాపర్యవిపర్యయోయథా॥ ప్రయాణప
టహారవార్తవపుశారిశాతోదరీ రఘుప్రవగోచరీచరికరీతిభూ
భృద్ధరీః।బుధేసుమదసింధురప్రకరబంధురాస్సంపదః పదంవి
దధతేధతేన్నృపదృశఃకృపాసంస్పృశః॥ ౩౪॥సంప్రత్యుపమా

అనన్వయాలంకారః

లక్షణేభిన్నేనేతివిశేషణవ్యావర్త్య మనన్వయాలంకారం ల
క్షయతి॥ఐక్యేహ్యనన్వయఃప్రోక్త ఉపమానోపమేయయోః।
యత్రసదృశవస్త్వంతర నిషేధద్యోతనాయైకస్యైవోపమా
నోపమేయభావఃప్రతిపాద్యతే తత్రానన్వయాలంకారః।
ద్వయోఃఖలూపమానోపమేయభావయోర్యైక్యేనాన్వయఃస
నాస్తీత్యనన్వయత్వమన్వర్థం॥యథా॥ఉన్మూలనేచదుష్టానాం
శిష్టానాంపరిపాలనే। రామోరామఇవక్షోణీమండలాఖండ

స్వరాజైత్రయాత్రాభేరీనదాత్పూర్వం- గోచరీచరికరీతి విషయీ
రోతి-పశ్యతీతియావత్ - హేనృపఅథకృపాసంస్పృశస్సదయాస్తే దృ
పదంవిదధతఇతిపదద్వయమనువర్తతే - అత్రపూర్వోత్తరార్ధయో
శయోక్తిరిత్యభ్యుచ్చయః ॥ ౩౪ ॥ అథసంగతిప్రదర్శనపూర్వక
న్వయంలక్షయతి ॥ సంప్రతీతి॥ ఉదాహరతి॥ ఉన్మూలనఇతి॥ నిగదవ

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

ఖ్యాతం॥ ౩౫॥ రూపకంలక్షయతి-అథాస్యేత్యాదినా॥ లక్షణంవ్యాకరో
తి- అన్యస్యేతి॥ ప్రకృతస్యాప్రకృతేనరూపవత్క్రియతఇతి లక్ష్యనిరుక్తిరి
త్యాశయేనాహ- రూపయతీతి॥ ననూక్తప్రకారేణాభేదాపత్తేరనన్వయ
సాంకర్యంస్యాదిత్యాశంక్యాహ - అత్రాభేదస్యేతి - మాత్రశబ్దార్థమా
హ- వస్తుత ఇతి- విషయవిషయిణోశ్శబ్దోపాత్తత్వాదితిభావః - తర్హిక

రూపకాలంకారః

లోబభా॥ ౩౫॥ అథాస్యవిషయవిషయిణోరభేదప్రతీతిమాత్రే
ణరూపకాదిసాంకర్యమాశంకేత్యభిప్రాయేణోపమాలక్షణే
వాచ్యపదవ్యావర్త్యతయాచరూపకంలక్షయతి॥ విషయాని
హ్నవేనాన్యస్యారోపేరూపకంమతం॥ అన్యస్యాప్రకృతస్య।
ప్రకృతంవిషయమనపహ్నుత్యైవ యదారోపణం తద్రూప
కం। రూపయతివిషయింతదన్యమాత్మనారూపవంతంకరోతీతి
రూపకశబ్దప్రవృత్తిః। అత్రాభేదస్యప్రాధాన్యమాత్రం। వ
స్తుతోత్రాస్త్యేవభేదః। తేనానన్వయవ్యావృత్తిః। అతఏవౌప
మ్యగమ్యతావాచోయుక్తిశ్చ। అత్రవిషయానిహ్నవేనా
రోప ఇత్యనేనాతిరోహితస్య విషయస్యారోప్యేణోపరక్త
త్వంవివక్షితం। తథాచవిషయాతిరోధానాంశేన సందేహ
భ్రాంతిమదపహ్నవానాంవ్యావృత్తిః। తేషాంవిషయస్యసం
దేహభ్రాంత్యపహ్నవైస్తిరోహితత్వాత్। ఆరోప్యేణేత్యనే
నోత్ప్రేక్షాదేరుపమాదీనాంచవ్యావృత్తిః। ఉత్ప్రేక్షాదేరా
రోపవ్యతిరిక్తాధ్యవసాయమూలత్వాదుపమాయాశ్చప్రాగేవా
నారోపమూలత్వాత్। అస్యాలంకారస్యారోపప్రాణత్వా
త్। ఉపరక్తత్వమిత్యనేనపరిణామాలంకారవ్యవచ్ఛేదః। త

థమత్రౌపమ్యగమ్యతేత్యత్రాహ- అతఏవేతి - భేదసద్భావాదేవేత్యర్థః
ఔపమ్యగమ్యతావాచోయుక్తిశ్చ - పూర్వోక్తానన్వయవ్యావృత్తి సము
చ్చాయకశ్చకారః- అయంభావః- రూపకేవిషయవిషయిణోః పృథక్శబ్దో
పాత్తత్వేనౌపమ్యస్య వాచ్యాయమానత్వేప్యభేదప్రధాన సాధర్మ్య
వశాదౌపమ్యగమ్యతాయుక్తిస్సిద్ధేతి - విశేషణకృత్యమాహ - అత్రవిష

యానిహ్నవేనేత్యాదినా- ఆరోప్యేణవిషయిణా॥ తద్విభజతే - తత్త్రా
దితి॥ సమస్తవస్తువిషయంలక్షయతి - తత్రేతి - ఆరోపవిషయవదారో
మాణానామపియత్రశబ్దేనోపాదానంతత్సమస్తవస్తువిషయం - ఏకదేశ
ర్తి-రూపకంలక్షయతి- యదాత్వితి- యథాయోగ మవయవావయవి

త్రారోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగితయావిషయపరిణామ
రూపత్వేనప్రకృతోపరంజకత్వాభావాత్।అతస్సర్వేభ్యస్సా
దృశ్యమూలాలంకారేభ్యోవిప్రకృష్టవిషయస్యాలంకారస్యవిషయః।
తత్త్రాపత్రివిధం।సావయవంనిరవయవంపరంపరితంచేతి।అవయ
వావయవిసాకల్యవృత్తిసావయవం। అవయవతోనిష్క్రాంతమ
వయవిమాత్రపర్యవసితంనిరవయవం।పరంపరాస్యసంజాతేతి
పరంపరితం।సావయవంద్వివిధం। సమస్తవస్తువిషయమేకదేశ
వర్తిచేతి।నిరవయవంచద్వివిధం। కేవలంమాలారూపంచేతి।పరం
పరితంచద్వివిధం।శ్లిష్టశబ్దనిబంధనమశ్లిష్టశబ్దనిబంధనంచేతి।ద్వి
విధస్యాపిపరంపరితస్య కేవలమాలారూపేణ ప్రత్యేకంద్వైవి
ధ్యేరూపకమష్టవిధం।తస్యసమస్తవ్యస్తత్వభేదేనద్వైవిధ్యేషో
డశవిధత్వం।తత్ర యదారోప్యమాణమనేకమవయవావయవి
భావేనావస్థితంశ్రుత్యైవోపస్థాప్యతేతదాసమస్త వస్తువిష
యంసావయవం । యదాతుకించిచ్ఛ్రుత్యాకించిదర్థాచ్చోపనీ
యతేతదైకదేశవర్తి, తత్రాద్యంయథా॥ఛిన్నేంద్రారిశిరో
రసార్ద్రవటకైస్తత్కంధరోచ్చైస్వర స్పృగ్ధారాతైలఘృతైస్త
వాసిరగదంకారస్సమృద్ధోబభౌ।కింబ్రూమోరఘునాథవీరశు
చినాదక్షుణమేనాద్భుతందుర్వారశ్మనితోమహాన్బహుముఖ
స్త్రైలోక్యతాపజ్వరః॥బహుముఖోరావణః బహుప్రకారశ్చ।

రేకదేశస్యశాబ్దత్వార్థత్వాభ్యామేకదేశేవర్తతఇత్యేకదేశవర్తిత్వం
అతఏవమమ్మటపాదాః॥ శ్రౌతాఆర్థాశ్చతేయస్మిన్నేకదేశ వివర్తితత
ఏకదేశేవిశేషేణవర్తనాదేకదేశవివర్తీతిచ ౬. సమస్తవస్తువిషయము
దాహరతి॥ ఛిన్నేతి॥వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥బహుముఖఇత్యేతత్స్వయంవ్య
కరోతి- రావణోబహుప్రకారశ్చేతి- తాపజ్వరవిశేషణత్వేబహుప్రకా

త్వంబోధ్యం॥ ౩౬॥ ఏకదేశవర్తిరూపకముదాహరతి॥ శుంభదితి ॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥౩౭॥ ద్వివిధంసావయవముదాహృత్య కేవలనిరవయవముదాహరతి - ముఖేందుమితి॥ స్పష్టం॥ ౩౮॥ మాలానిరవయవముదాహరతి - ఆమ్రేడితమితి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ ౩౯॥ పరంపరితంలక్షయతి ॥ రూపకేతి॥ రూపకంహేతుర్యస్యతత్తథోక్తం - అతఏవపరంపరాస్యసంజాతా

అత్రఖడ్గస్యవైద్యత్వంనిరూప్య తదుచితావయవనిరూపణాత్సమస్తవస్తువిషయతా ॥౩౬॥ ద్వితీయంయథా ॥ శుంభచ్చుండాలశైలావిరళపరిగళద్దాన ధారాఝరాణిభ్రామ్యత్తూర్ణాజద్రథాంగాన్యసురహరియుతాన్యుగ్రఖడ్గాద్యావృతాని।ఆకర్ణాకృష్టచాపచ్యుతనిబిడతరోచ్చండకాండప్రకాండజ్వాలామాలాకరాళోదహతిరఘుపతిర్వైరిసేనావనాని॥ అత్రావయవరూపణాదేవరామస్యాగ్నిత్వేనరూపణంగమ్యతఇత్యేకదేశవర్తిత్వం ౩౭॥కేవలనిరవయవంయథా॥ముఖేందుంరామచంద్రస్యమేధ్యాయంతినిరంతరం । అపారఘోరసంసారపారావారంతరంతితే ॥ అత్రముఖస్యేందుత్వంసంసారస్యసాగరత్వంచనిరూప్యతే । నతుతదవయవాదికంకించిన్నివేశ్యతే॥౩౮ ॥ మాలయాయథా॥ఆమ్రేడితంసురతరోః ప్రతిబింబమిందోర్భేదస్స్వపర్వసురభేర్ద్వికృతిర్నిధీనాం । ద్విత్వంరవేఃపరిణతిః ప్రసవాయుధస్యమూర్త్యంతరంమురరిపోర్జయతీహరామః॥ ఇదంనిరవయవంమాలారూపకం । ఏకస్యైవానేకధారూపణాత్ ॥౩౯ ॥ రూపకహేతురూపకంపరంపరితం । తత్రశ్లిష్టశబ్దనిబంధనంకేవలంపరంపరితంయథా॥చరంతమంబరేదృష్ట్వారామేణప్రేరితంఖగం।అహీనావైరిణోభీత్యాముంచంతినగరాణ్యహో॥ అత్రబాణస్యతార్క్ష్యత్వేననిరూపణంశత్రూణాంసర్పత్వేననిరూ

పరంపరితమిత్యన్వర్థతా - పరంపరితరూపకస్యైకరూపకసాపేక్షత్వాదనేకరూపకసాపేక్షేసమస్తవస్తువిషయే నాంతర్భావః - యథాహవిద్యానాథః- రూపకద్వయమాత్రవ్యవస్థితత్వాదస్యనసమస్తవస్తువిషయేంతర్భావఇతి॥శ్లిష్టకేవలపరంపరితముదాహరతి॥ చరంతమితి॥వ్యాఖ్యాతమేత

త్॥ ౪౦॥ శ్లిష్టమాలాపరంపరితముదాహరతి ॥ కబంధేతి॥ కబంధః క
ధాసురఏవకబంధముదకంతదాడంబరస్యగ్రీష్మః - తారాపతిర్వాలీస
చంద్రస్తస్యదివాకరః-తుభ్యంతో భూధరా రాజాన ఏవతాదృశాః ప
తాః తేషాంజంభారిః॥ మోజయతి-అత్రేతి॥౪౧॥ అశ్లిష్టకేవలపరంప
ముదాహరతి- శ్రీరామేతి॥స్పష్టం ॥౪౨ ॥ అశ్లిష్టమాలాపరంపరితంస

ణంచ హేతుహేతుమద్భావాపన్నే ఇతిపరంపరితం।ఉభయత్రా
పి శ్లేషోల్లసనాచ్ఛ్లిష్టశబ్దనిబంధనత్వం ఏకవారమేవరూపణాత్కే
వలత్వంచ॥౪౦॥ఇదంమాలయాయథా ॥ కబంధాడంబరగ్రీష్మ
స్తారాపతిదివాకరః। తుభ్యద్భూధరజంభారిర్భాసతేభరతా
గ్రజః॥ అత్రరామస్యగ్రీష్మత్వాదిరూపణం కబంధతారాపతి
భూభృతాంకబంధాసురవాలినృపాణాంజలచంద్ర గిరిత్వేన
రూపణేకారణంజాతమితిపరంపరితత్వం।శ్లేషసముల్లసనాచ్ఛ్లి
ష్టశబ్దనిబంధనత్వం।ఏకస్యరామస్యానేకధారూపణాన్మాలా
రూపత్వంచ ॥ ౪౧ ॥ అశ్లిష్టశబ్దనిబంధనం కేవలంపరంపరితం
యథా॥శ్రీరామచంద్రవదనరాకాతారకనాయకః। విద్వన్నే
త్రచకోరాణాంవితనోతికుతూహలం ॥ అత్రరామముఖస్య
చంద్రత్వరూపణం విద్వన్నేత్రాణాం చకోరత్వరూపణేహే
తురితిపరంపరితత్వం శ్లేషాభావాదశ్లిష్టశబ్దనిబంధనత్వం। స
కృదేవరూపణాత్కేవలత్వంచ ॥ ౪౨ ॥ మాలారూపాశ్లిష్ట
శబ్దనిబంధనం పరంపరితంసాధర్మ్యేణవైధర్మ్యేణాపి సంభవ
తి ॥ యథా ॥ వాత్యాదైత్యాంబుదానాంవిబుధగణవిపద్భోగి
నాంవైనతేయాః పాపాగ్నీనాంపయోదాః ప్రతిభటకరిణాం
ప్రక్రమాఃపాకలానాం। కుల్యాలక్ష్మీలతానాం కవికుముద
రుచాంకందళాఃకౌముదీనాంకల్యాఃకల్యాత్మకానాంపటుతర

ర్మ్యవైధర్మ్యాభ్యాముదాహరతి-వాత్యాఇతి॥ పాకలోగజరోగవిశేష
ల్యాత్మకానాంపాపరూపాణాంపటుతరతమసామంధతమసానాం- క
ఉషః కాలభూతాః-యద్యపికల్యశబ్దస్యప్రత్యూష పరత్వేనపుంసకత్వే
వ- తథాపినిఖిలవిద్యానిష్ణాతఃకవిరేవాత్రప్రమాణం - అత్ర కేలీనాం

త్వాత్వాద్యారోపణం ద్వైత్యాదీనామంబుదత్వాదిరూపణే హేతురితిపరం
పరితత్వంవా త్యాదీనామంబుదాదినివర్తకత్వాద్వైధర్మ్యం-కుల్యాదీనాం
లతాదిప్రవర్తకత్వాత్సాధర్మ్యమితిబోధ్యం - చతుర్థపాదేపునర్వైధ
ర్మ్యం ॥౪౩॥ పరిణామంలక్షయతి-ఆరోప్యస్యేతి॥లక్షణంవ్యాకరోతి - య
త్రేతి॥నాపిసమాసోక్తా-కుత ఇత్యాహ- ఆరోప్యమాణస్యేతి - అయంభా

తమసాం కేళయోరావః కీర్తేః॥అత్రపూర్వార్ధే వైధర్మ్యేణో
త్తరార్ధే సాధర్మ్యేణచ ప్రవృత్తిరితి ద్రష్టవ్యం । ఏవమష్టవిధ
మపిరూపకంనిరూపితం । అన్యేఽష్టౌ భేదాః పృథగ్వైచిత్ర్యా
భావాన్ననిరూపితాః ॥ ౪౩ ॥ అథైతల్లక్షణవ్యావర్త్యానాం

—* పరిణామాలంకారః *—

పరిణామాదీనాంక్రమాల్లక్షణాన్యాహ ॥ ఆరోప్యమాణస్యావి
షయఃపరిణామంభజేద్యది । ప్రకృతార్థోపయోగాయపరిణా
మస్తుద్విధా ॥ యత్రవిషయః ప్రకృతకార్యోపయోగాయా
రోప్యాకారేణపరిణమతేతత్రపరిణామాలంకారః । నచాయం
రూపకేంతర్భవతి । తత్రహ్యారోప్యస్యప్రకృతోపరంజకత్వ
మాత్రవిశ్రాంతత్వాత్ । ఇదముదితంభవతి । యత్రారోప్య
మాణస్యప్రకృతోపరంజకత్వమాత్రంతత్రరూపకం । యత్ర
ప్రకృతకార్యోపయోగాయారోప్యాత్మనావిషయస్య పరిణతి
స్తత్రపరిణామ ఇతి । నాపిసమాసోక్తౌ । ఆరోప్యమాణస్యప్రకృ
తోపయోగిత్వేపివాచ్యత్వాభావాత్ । అయంసామానాధిక
రణ్యవైయధికరణ్యాభ్యాంద్విధాభవతి ॥ యథా॥బోధాయవి
బుధలక్ష్మ్యైనష్టాయాదశముఖాహిందష్టాయాః । భవతోగారు
డమంత్రాశ్రీజయంతేరామచాపటంకారాః ॥ అత్రధనుర్గుణ
ధ్వనీనాం సురలక్ష్మీమూర్ఛాప్రబోధనరూపప్రకృతోపయో

గః-ఉభయత్రారోప్యమాణస్యప్రకృతోపయోగిత్వేప్యపి భవద్భాస్క
మంథాచలేత్యాదీసమాసోక్త్యాద్యుదాహరణే చారోప్యమాణానాం చం
ద్రాదీనాంవాచ్యత్వాభావాద్వైలక్షణ్యమితి॥ఉదాహరతి- బోధాయే
తి॥దశముఖపవాహిస్తేనదష్టాయాః ॥ లఘువాక్షేయంపాఠభేదానలంబనేన

వై యధికరణ్యమస్యాత్రైవదర్శయతి-భవతఇతి ॥౪౪॥ అపహ్నవం...
యతి-నిషిధ్యేతి॥ క్రమేణోదాహరతి-శ్యామేతి ॥ శ్యామేననీలవర్ణేన...
మేనవస్త్రవిశేషేణసమాస్తృతా సమాచ్ఛాదితా-మహాశయ్యేత్యప్ర...
తారోపః-నాంబరమితిప్రకృతనిషేధః- ఏవముత్తరత్రాప్యారోపనిషే...
బోధ్యా-హిమరజసాఘనసారేణపూర్ణా ॥౪౫॥ నేదమితి॥ నేదంమం...
మైందవమితిప్రకృతనిషేధః-సోపానహీరోపలఇత్యప్రకృతారోపః-...

గాయారోప్యమాణగారుడమంత్రరూపేణపరిణతిః ॥ భవతో
గారుడమంత్రాశ్వాపటంకారైరితిపాఠే ఇదమేవవైయధిక
రణ్యోదాహరణంచ ॥ ౪౪ ॥ నిషిధ్యప్రకృతంయత్రాప్రకృ

—* అపహ్నుత్యలంకారః *—

తారోపణంభవేత్ । తత్రాపహ్నుత్యలంకారస్త్రిధాపరికీ
ర్తితః॥ఆరోప్యప్రకృతనిషేధః । నిషిధ్యారోపః । ఛలాదిశబ్ద
ప్రయోగాచ్చ॥ క్రమేణయథా ॥ శ్యామక్షౌమసమాస్తృ
తారఘుపతేః కీర్త్యంగనాయామహాశయ్యానాంబరమత్ర
జాతికలికాఃక్షిప్తానతారాగణాః । పేటీరాజతిరాజతీహిమర
జఃపూర్ణా నరాకాశశీతన్మధ్యేమృగనాభిక్లృప్తవటకస్తోమోన
చాయంమృగః॥ ౪౫॥ నేదంమండలమైందవంరఘుపతేకీర్త్యం
గనాయారయాదావైరించపదం సముజ్జిగమిషోస్సోపానహీ
రోపలః। నాంకోయంతవదానవారిలహరీసంసిక్తసర్వంసహా
సంచారాంచితపంకఏవచరణన్యాసేనతత్రస్ఫుటః ॥ ౪౬ ॥
కాళిందీత్వాంసేవతేఖడ్గరూపానోచేదేవం రామతత్సంగమే
న । స్వర్వాహిన్యాజీవనానాంకథంస్యాదన్యత్రధిసూర్యాసం
దహేతుశ్చనస్యాత్ ॥౪౭॥ కవిసమ్మతసాదృశ్యాద్విషయో

వారిలహర్యా ఉత్సర్గజలప్రవాహేన సంసిక్తాయాంసర్వంసహాయా
సంచారేణాంచితః కీర్తికాంతాయాఃపాదలగ్నఃపంకఏవ ॥౪౬॥ కాళిం...
తి॥ఖడ్గరూపాఖడ్గవ్యాజా - స్వర్వాహిన్యాగంగాయాజీవనానాంజల...
నాం - అన్యత్రదేవసేనాయాఃప్రాణానాం - సూర్యానందస్యహేతు...
సూర్యాణామానందహేతుశ్చ॥౪౭॥ సందేహాలంకారంలక్షయతి - కవి...

స్మృతేతి॥ తత్రహీతి-సాధారణధర్మస్యస్థౌల్యాదేర్యోవబోధస్తస్యసధ్రీచీనేనసహచరేణసహితేనేతియావత్ - స్వరసవాహిత్వాత్సరసప్రసారిత్వాత్॥ఉదాహరతి-సచేతనేతి॥వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ అత్రకమనీయకాంత్యాదిగుణసాదృశ్యాత్సీతాకాంచనపుత్రికాదికోటిద్వయగోచరస్య సందేహస్యతావన్మాత్రపర్యవసాయిత్వాచ్ఛుద్ధత్వమిత్యాశయేనాహ - అత్రేతి॥౪౮॥ అసావితి॥అసౌరామఃఅంభోధిఃకిం-సోంభోధిఃగంభీరోపివితరణిభావంవదాన్యత్వంనభజతే-అయంతుభజతే - కింత్వంభోధిర్విగతా

సందేహాలంకారః

విషయీయాయదా। సందిగ్ధౌభవతస్తత్రసందేహాలంకృతిస్త్రిధా॥ కవిసమ్మతసాదృశ్యాదిత్యనేనస్థాణుర్వాపురుషోవేత్యాదిసందేహవ్యావృత్తిః। తత్రహిసాధారణధర్మావబోధసధ్రీచీనేనవివేచకధర్మాగ్రహేణసందేహస్య స్వరసవాహిత్వాత్ ఇహతునానవబోధనిమిత్తస్సందేహః కింతుకవిస్స్వప్రతిభాతిశయేనవర్ణయితుంసాదృశ్యదర్శనేన సందేహ ముపనిబధ్నాతి।సాత్రివిధా।శుద్ధా నిశ్చయగర్భా నిశ్చయాంతాచేతి॥ క్రమాద్యథా ॥ సచేతనాకాంచనపుత్రికావాశరీరిణీమన్మథచాతురీవా । సౌదామినీస్థైర్యవతీకిమేషాకావానజానేరఘువీరపార్శ్వే॥అత్ర సందేహమాత్రస్యపర్యవసానాచ్ఛుద్ధత్వం॥౪౮॥అసావంభోధిః కింసవితరణిభావంనభజతేమహాదేవోయంకింసవహతిశివామిశ్రితతనుం। విధాతాకింవాయంసహికలితవాన్నాభిజననంవిచింత్యేత్థంరామందధతికవయస్సంశయధియం ॥ అత్రసాధారణధర్మాతిరిక్తవిశేషధర్మోల్లేఖా

స్తరణయో యస్మాత్సవితరణిస్తస్యభావంతరీరాహిత్యంనభజతే - గాంభీర్యతౌల్యాత్సంశయ్యావితరణిత్వరూపవిశేషధర్మసంబంధాత్తాదృక్సం శయోనివర్తతఇతి నిశ్చయగర్భత్వం - సమహాదేవఃశివైః కళ్యాణైరమిశ్రితాంతనుంవహతి- అయంతుశివైర్మిశ్రితామేవతనుంవహతి - పరంతు మహాదేవశ్శివయాపార్వత్యామిశ్రితాంతనుం - సవిధాతాఅభిజననం సత్కులప్రసూతింనకలితవాన్- అయంతుకలితవాన్ - కింతువిధాతానా

భాజననం ॥ ౪౯ ॥ భానురితి॥ సభానుః భోగమార్గచతురోన- అయ
తు భోగమార్గ చతురః- కింతు స భానుః భోగానాం ఖవరాణాం మార్గ
తురః - తంపావకం సర్వత్ర సమస్తకార్యేష్వనలమ- సమర్థం- ఏవంత్వ
సమర్థం- అన్యత్ర నలశబ్దవాచ్యం - జడేనమందబుద్ధినా- జలేనచ
చంద్రః వసుధాయాస్సమ్మోకంనాంకూరయతి- అయమంకూరయతి

న్నిశ్చయగర్భత్వం ౪౯॥ భానుః కింసనభోగమార్గచతురః
కింపావకోయంజనాస్సర్వత్రాప్యనలం తమాహురపిచ తు
మ్యోజడేనాప్యసౌ । కించంద్రస్సనవోదయైర్నవసుధాస
మ్మోదమంకూరయత్యేవంరామమవేక్ష్యనిర్మలగుణైః పశ్చా
ద్వినిశ్చిన్వతే॥ అత్రవిశేషధర్మోల్లేఖమాత్రాతిరేకేణాం తేసు
కైర్నిశ్చిన్వతఇతినిశ్చయోరరీకారాదయం నిశ్చయాంతస్సం
దేహః । సచనభోగేత్యాదిశ్లేషపదోపాత్తానాం తత్తదర్థా
నాంభేదేసత్యభేదాధ్యవసాయరూపాతిశయోక్త్యనుప్రా
ణితఇత్యంగాంగిభావేనసంకరః।సూర్యాదివ్యతిరేకస్స్ఫుటప
వ । కించనిరతిశయతేజస్విత్వాదిశాలితయాసూర్యాదిరూప
తాయామేకదేశమంగీకృత్యైకదేశనిషేధస్యక్రియమాణస్యశ్రీ
రామచంద్రవిషయేఽనిర్వచనీయాతిశాయితారూపవిశేషాపే
పకత్వాదాక్షేపాలంకారప్రభేదః।అపిచప్రసిద్ధేష్వరవిశశికృశా
నుష్వేకస్యాపిరఘుపతితుల్యతానాభూదితి- ముతాన్యేషుతేజ
స్విష్వితికైముత్యవశేన దండాపూపికాన్యాయాత్ అర్థాప
త్త్యలంకారస్య గమ్యమానత్వాత్సంసృష్టిరిత్యలంప్రపంచే

భ్రాంతిమదలంకారః

స॥ ౫౦॥కవిసమ్మతసాదృశ్యాద్విషయేపిహితాత్మని । ఆరోప్య

తునపయాసుధయాసమ్మోదమానందం॥ అత్రనిశ్చయాంతత్వందర్శయ
అత్రేతి ॥ అపిచాత్రసంకరసంసృష్ట్యాద్యలంకారసద్భావోభ్యుచ్చయ
త్యాశయేనాహ- సచేత్యాదినా॥ శ్రీరామచంద్రవిషయే శ్రీరామచం
రూపేవిషయే- కిముతైవకైముత్యంతద్వశేన- దండభక్షణాదపూప
ణసుద్ధాధాపతితమితిదండాపూపికాతస్యాస్సంన్యాయాత్తైః ॥ ౫౦ ॥ భ్రా

తిమదలంకారంలక్షయతి - కవిసమ్మతేతి ॥ ఉదాహరతి- మిళితేతి॥ మిళి
తస్యావతి- తస్యకనకస్యరుగివరుగ్యస్య తేన- స్వర్ణాగభ్రాంతిః మేరుపర్వ
తభ్రాంతిః- అత్ర శైలాంతరాణాంవిషయత్వం - మేరోర్విషయిత్వమి
తిజ్ఞేయం - అత్ర కవిసమ్మత సాదృశ్యాదిత్యనేన సాదృశ్యమాత్రనిబంధ
నాయాశ్శుక్తిరజతాదిభ్రాంతేర్నాలంకారతేత్యాశయేనాహ - అత్రేతి
౫౧ ॥ స్మరణాలంకారంలక్షయతి - సదృశేతి॥ సదృశాదృష్టచింతాద్యాః

గోచరాధీశ్చేత్సాన్యద్భ్రాంతిమదలంకృతిః ॥ అతస్మింస్తద్గ్ర
హోభ్రాంతిస్తద్వాన్భ్రాంతిమాన్॥యథా॥ శ్రుతకనకరు
చారామప్రతాపతపనేనరూషితాకృతిషు । స్వర్ణాగభ్రాం
తిరభూత్సర్వనారీణాం సమస్తశైలేషు॥ అత్ర కవిసమ్మతసా
దృశ్యాదిత్యనేన చాకచక్యాదితౌల్యేన జాయమానరజతాది
భ్రాంతినివృత్తిః । ఆరోపవిషయస్యాత్ర భ్రాంతిగమ్యత్వాదే
వారోపమూలసర్వాలంకారవైలక్షణ్యం। విరోధాభావాచ్చ
నసందేహాంతర్భావః । కవిసమ్మతసాదృశ్యమూలత్వేప్యస్య
తత్త్వోల్లేఖాభావాన్నస్మరణాంతర్భావః ॥ ౫౧॥ స్మరణాలం

స్మరణాలంకారః

కారస్తు॥ సదృశార్థానుభూత్యాన్యస్మరణేస్మరణంమతం ॥
సదృశపదేనాదృష్టాదిజనితస్మరణవ్యవచ్ఛేదః॥యథా॥ మిళితక
నకోజ్జ్వలకాంత్యా రామః భుజం వీక్ష్యసీతయాశ్లిష్టం। చంపక
లతయాకలితంస్మరంతిమునయస్తమాలతరుకాండం ॥ ౫౨ ॥
ననుభవతుభ్రాంతిమతోపహ్నవాదిభ్యోభేదః। ఉల్లేఖాత్క

ఉల్లేఖాలంకారః

థం భేదఇతిచేదుచ్యతే ॥ ఉల్లేఖోబహుధైకస్యబహుభిస్స్వ

స్మృతిబీజస్యబోధకాఇతి న్యాయేనసదృశానుభవాత్పూర్వానుభవ జనిత
సంస్కారోద్బోధేసతిసదృశవస్త్వంతరస్మృతిస్స్మరణాలంకారః- సాదృ
శ్యవ్యతిరిక్తాదృష్టాదినిమిత్తత్వే నాయమలంకారఇత్యాశయేనాహ -సదృ
శపదేనేతి॥ ఉదాహరతి-మిళితేతి॥తమాలతరోఃకాండంశాఖాం॥ ౫౨॥ ఉ
ల్లేఖాలంకారంలక్షయతి- ఉల్లేఖ ఇతి॥ వ్యాచష్టే- ఏకస్యేతి ॥ అయంభా

వః- గ్రహీతృగతైర్లిప్సాదిభిరేకస్యవస్తునో నానాధర్మయోగాదనేకధో
ల్లేఖనం నిర్ధారణముల్లేఖాలంకార ఇతి॥ ఉదాహరతి- ధర్మ ఇతి ॥ కూటేన
పటేన మాయయా వాకరోరాణీకృత్యాని యేషాం తే తథోక్తాః-కూటంయ
త్రేన్యతే రాశౌ నిశ్చలే లోహముద్గరే। మాయాద్రిశృంగయోస్తుచ్ఛే సీర

న్నిరూపణం ॥ ఏక ఏవార్థో నేకగ్రహీతృభిరనేకధోల్లిఖ్యత ఇతి
యతోఽయముల్లేఖాలంకారః॥యథా ॥ ధర్మశ్శరీరభృదసావి
తి ధర్మనిష్ఠామూతోఽనయోయమితి మంత్రకళాధురీణాః। కా
లోఽద్వితీయ ఇతి కూటకరోరకృత్యాః కైవల్యమిత్యుపరతాః కల
యంతి రామం॥ఉపరతా ముముక్షవః। అత్రానేకధోల్లిఖ్యత
ఇత్యనేన భ్రాంతిమద్వ్యావృత్తిః। భ్రాంతిమత్యనేకధోల్లేఖా
భావాత్। అనేకైర్గ్రహీతృభిరిత్యనేనాతిశయోక్త్యపో
హః।తత్రానేకగ్రహీతృకత్వనిబంధనాభావాత్ ।నచప్రకృ
తేఽప్రకృతారోపరూపరూపకేంతర్భావశ్శంక్యః। తస్యప్రకృ
తోపరంజకత్వమాత్రేణోత్థానాత్।వస్తునస్తాద్రూప్యేపునర
స్యప్రవృత్తిః ॥౫౩॥ ఏవంతావదుపమాలక్షణే, లోకసిద్ధేన
భిన్నేనేతిచ విశేషణద్వయంవ్యావర్త్యత్వేనోక్తాద్యలంకారని

ఉపమేయోపమాలంకారః

రూపణముఖేన వ్యాఖ్యాతం।అధునాయదైకవాక్యవాచ్యంస్యా
దితివిశేషణంవ్యాఖ్యాతుంతద్వ్యావర్త్యముపమేయోపమాంల
క్షయతి॥ ద్వయోః క్రమాద్భవేతాం చేదుపమానోపమేయతే।
వాక్యద్వయేనోపమేయోపమా సా కథితా ద్విధా ॥ అత్రవా
క్యద్వయవిశేషణేనోపమావ్యవచ్ఛేదః। అతోఽపమానోపమే
యయోర్మిథః పర్యాయేణ తాదృక్త్వకల్పన ముభయాతిరిక్తస
దృశవస్త్వభావధ్వననాయ। ఇయంద్విధా ప్రవర్తతే। ధర్మ
స్య వస్తుప్రతివస్తుతయానిర్దేశేన సాధారణ్యేనచేతి।

వయవడంభయోరితి విశ్వః - కైవల్యం మోక్షః॥ ౫౩ ॥ అథోపమేయో
పమాంలక్షయతి-ద్వయోరితి॥ధర్మస్యేతి- ఏకస్యార్థస్యశబ్దద్వయేనాభి
ధానంవస్తుప్రతివస్తుభావః ॥ ఉదాహరతి-కులిశేతి॥స్వయంవ్యాకుర్వ

జయతి - ఇహేతి ॥ నన్వత్రవిశేషణద్వయేపిసమాసభేదేనప్రత్యేకమర్థద్వయోపపాదనాత్కథంవస్తుప్రతివస్తుభావఇత్యాశంక్యసమాధత్తే - తతశ్చాత్రేతి॥ అయంభావః-కులిశేత్యాదివిశేషణద్వయోపాత్తస్యసమాసభేదభిన్నస్యాప్యర్థద్వయస్యాభేదాధ్యవసాయవశాదేకత్వే నాభిన్న

క్రమాద్యథా॥ కులిశకరవాలభీషణబాహుః కరవాలకులిశభీమకరః । ఇంద్రఇవరామచంద్రోఽవిరాజతీంద్రోఽపిరామచంద్రఇవ॥ ఇహరామస్యోపమేయత్వేకరవాలఃకులిశమివేత్యుపమితసమాసాశ్రయణేనబాహువిశేషణతా। రామకరేకులిశాసంభవాత్। ఇంద్రవిశేషణత్వేతుకులిశంకరవాలఇవేత్యుపమితసమాసః। ఇంద్రస్యోపమేయత్వేతూత్తరవిశేషణమేవంద్రష్టవ్యం॥ తతశ్చాత్రభిన్నయోరపిధర్మయోరతిశయోక్తిమహిమ్నైకతయాఽధ్యవసితయోర్వారద్వయోపాదానేనవస్తుప్రతివస్తుభావోనవిరుధ్యతే। వారద్వయోపాదానంచాత్రసమాసద్వయేనస్వీకారాత్ ॥౫౪॥ శ్రీరామచంద్రభవతఃకరుణావరుణాలయ । ప్రతాపస్సూర్యవత్తిగ్మస్సూర్యోభాతిప్రతాపవత్॥అత్రతిగ్మత్వంసాధారణధర్మఇతిసాధారణ్యేనేయముపమేయోపమా ॥౫౫॥ ఉపమానోపమేయప్రతిపాదకవాక్యయుగళే వస్తుప్రతివస్తుభావేన ధర్మనిర్దేశసామ్యేనాస్యప్రతివస్తూపమాదిసాంకర్యమాశంకితితాంలక్షయతి ॥ య

ప్రతివస్తూపమాలంకారః

త్రవాక్యద్వయేవస్తుప్రతివస్తుతయాభవేత్ । సామాన్యధర్మనిర్దేశఃప్రతివస్తూపమామతా ॥ యత్రహ్యుపమానోపమేయప్రతిపాదకవాక్యద్వయేసామాన్యధర్మః కథితపదస్యపునరుక్తదోషగ్రస్తత్వాచ్ఛబ్దాంతరేణోపాదీయమానఃప్రకృతాప్రకృతయోరౌపమ్యంగమయతిసాప్రతివస్తూపమా।ఇయంసాధర్మ్య

యోరేవధర్మయోర్భిన్నపదోపాత్తత్వంసిద్ధ్యత్యేవేతివస్తుప్రతివస్తుభావస్యనక్షతిరితి ॥ ౫౪ ॥ సాధారణ్యేనోదాహరతి-శ్రీరామేతి॥స్పష్టం॥౫౫ ప్రతివస్తూపమాంలక్షయతి-యత్రేతి ॥ ఉదాహరతి-జామదగ్న్యేతి॥యో

జయతి- అత్రేతి॥ గ్రసనగిళనపదాభ్యాంసంహారణరూపః ప్రభుపటుపదాభ్యాంసామర్థ్యరూపశ్చేతివివేకః॥౫౭॥ వైధర్మ్యేణోదాహరతి-రామస్యేతి॥ విపాటాః కేవలం బాణావివ-నృసింహనఖరానంతరాన్నృసిం

వైధర్మ్యాభ్యాం ప్రవర్తతే॥సాధర్మ్యేణయథా॥జామదగ్న్యప్రతాపాగ్నిగ్రసనేరాఘవః ప్రభుః । కాలకూటానలజ్వాలాగిళనేధూర్జటిఃపటుః॥ అత్రోపమానోపమేయవాక్యద్వయవర్తిభ్యాంగ్రసనగిళన పదాభ్యాంప్రభుపటుపదాభ్యాం చాభిన్నావేవ సంహారణసామర్థ్యరూపౌధర్మౌస్వీక్రియమాణౌప్రకృతాప్రకృతయోరామహరయోరౌపమ్యంగమయతః। ఉపమేయోపమాయాంత్వౌపమ్యస్యవాచ్యత్వం ధర్మయోశ్చస్వతోభిన్నయోరేవాతిశయోక్తివశాదభేదః। ఇహతుతదుభయవైపరీత్యమిత్యనయోర్మహాన్భేదః। అస్యవస్తుప్రతివస్తుభావోపజీవితయా బింబప్రతిబింబ భావోపజీవినోదృష్టాంతాలంకారాద్భేదస్స్ఫుటఏవ॥౫౮॥వైధర్మ్యేణయథా॥ రామస్యకేవలమకుంఠ దశాస్యకంఠ వాటీవిపాటనవిధౌ పటవోవిపాటాః। భేత్తుంహిరణ్యకశిపూగ్రభుజాంతరాళంకోన్యోన్నృసింహనఖరాన్విభజాంతరాలం ॥ అత్రాపివైధర్మ్యేణరఘుసింహనరసింహయోరౌపమ్యంగమ్యతే॥౫౯॥బింబానుబింబభావా

—* దృష్టాంతాలంకారః *—

చ్ఛేదుపమానోపమెయయోః।సాధర్మ్యంపృథగాదిష్టంసదృష్టాంతోద్విధామతః॥ అత్రపృథక్సాధర్మ్యమిత్యనేనోపమేయోపమాప్రతివస్తూపమాభ్యాంవ్యవచ్ఛేదః। భిన్నయోరేవధర్మయోర్వాక్యద్వయే వారద్వయోపాదానాత్ప్రకృతాప్రకృతయోరౌపమ్యావగతౌదృష్టాంతాలంకారః। దృష్టాంతోనిశ్చయోత్రేతిదృష్టాంతోన్వర్థః।సోపిపూర్వవద్ద్విధా॥యథా॥రఘునాథఏవశక్తోయుగపద్దారిద్ర్యదారణేవిదుషాం। రవిరేకఏవ

నఖాన్వినా - అన్యఃకోలంకస్సమర్థః-విభజ విభిద్యనిర్దిశ ॥౫౯॥ దృష్టాంతంలక్షయతి- బింబేతి॥ బింబానుబింబభావాద్బింబప్రతిబింబభావా

సాధర్మ్యేణోదాహరతి- రఘునాథ ఇతి॥ ౫౮ ॥ వైధర్మ్యేణోదాహర
తి- రేరాతు సా ఇతి॥ ౫౯॥ అథ తుల్యయోగితాం లక్షయతి- ప్రకృతానామితి॥

దత్తుస్సకృదఖిలధ్వాంతసంతతిః ధ్వంసే॥ అత్ర రఘునాథదిననా
థయో ర్బింబప్రతిబింబభావేనౌపమ్యం గమ్యతే । దారి
ద్ర్యవిదారణతమోధ్వంసయో ర్భిన్నధర్మత్వాద్బింబప్రతిబిం
బభావః॥ ౫౮ ॥ రేరాతు సాః పలాయధ్వమయమాయాతి రాఘ
వః। తావదర్యంతి ఖద్యోతా యావన్నద్యుమణిద్యుతిః ॥ అత్ర
యథా రవేరుదయాత్ ఖద్యోతాపగమ స్తథా రామాగమాదసు
రసరాస ఇత్యుపమా వైధర్మ్యేణ గమ్యతే ॥ ౫౯ ॥ ఏవం గమ్యౌ

—* తుల్యయోగితాలంకారః *—

పమ్యానాం తుల్యయోగితాదీనాం భేదో బోద్ధవ్య ఇతి తల్లక్షణా
న్యాహ ॥ ప్రకృతానాం తథాన్యేషాం తుల్యధర్మానుబంధతః ।
ఔపమ్యం యది గమ్యేత సామతా తుల్యయోగితా ॥ యత్ర ప్ర
కృతానామప్రకృతానాం వా తుల్యధర్మసంబంధాదౌపమ్యం
గమ్యతే సా తుల్యయోగితా । ఇహ ప్రకృతాప్రకృతానాం వ్య
స్తానామేవ ప్రయోజకతాస్వీకారాత్ప్రకృతా ప్రకృతసము
దాయప్రయోజ్యాద్దీపకాద్వైలక్షణ్యం దర్శితం । ధర్మస్య
క్రియాగుణరూపతయా ద్వైవిధ్యే చాతుర్విధ్యమస్యాలంకా
రస్య కేచిదూచుః । అపరే తు ద్రవ్యగుణకర్మణాం తదభావా
నాం చ షణ్ణాం ధర్మత్వమంగీకృత్య ప్రకృతాప్రకృతగతత్వేన
ద్వాదశవిధత్వే సత్యస్య ద్వాదశవిధత్వం కల్పయంతి ॥ య
థా ॥ డిండీరపాండురా రామకీర్తయశ్చ గుణాశ్చ తే । అంత
ర్నిగూఢ బ్రహ్మాండాస్సంచరంతి నిరర్గళాః ॥ అత్ర ప్రకృ
తానాం రామగుణకీర్తీనాం ద్రవ్యగుణకర్మరూపైస్తదభా
వరూపైశ్చ ధర్మైష్షడ్భిరౌపమ్యం గమ్యతే । పాండురత్వం
గుణః । బ్రహ్మాండాని ద్రవ్యాణి । సంచరణం క్రియా । నిరర్గ

ఉదాహరతి- డిండీరేతి॥ వివృణోతి- అత్రేతి॥ తదభావానపీతి- పాండుర
గుణప్రతిబంధకాభావః- బ్రహ్మాండరూపద్రవ్యప్రతిబంధకాభావః - సం

జయతి- అత్రేతి ॥ గ్రసనగిళనపదాభ్యాంసంహరణరూపః ప్రభుపటు
దాభ్యాంసామర్థ్యరూపశ్చేతివివేకః॥ ౫౭॥ వైధర్మ్యేణోదాహరతి-రా
మస్యేతి॥ విపాటాః కేవలం బాణావివ-నృసింహనఖరానంతరాన్నృసిం

వైధర్మ్యాభ్యాంప్రవర్తతే॥సాధర్మ్యేణయథా॥జామదగ్న్య
ప్రతాపాగ్నిర్గ్రసనేరాఘునః ప్రభుః । కాలకూటానలజ్వా
లాగిళనేధూర్జటిః పటుః॥ అత్రోపమానోపమేయవాక్యద్వయ
వర్తిభ్యాంగ్రసనగిళన పదాభ్యాంప్రభుపటుపదాభ్యాం చాభి
న్నావేవ సంహరణసామర్థ్యరూపౌధర్మౌస్వీక్రియమాణౌప్ర
కృతాప్రకృతయోరామహరయోరౌపమ్యంగమయతః॥ ఉప
మేయోపమాయాం త్వౌపమ్యస్యవాచ్యత్వం ధర్మయోశ్చస్వ
తోభిన్నయోరేవాతిశయోక్తివశాదభేదః। ఇహతుతదుభయ
వైపరీత్యమిత్యనయోర్మహాన్ భేదః। అస్యవస్తుప్రతివస్తుభా
వోపజీవితయా బింబప్రతిబింబ భావోపజీవినోదృష్టాంతాలం
కారాద్భేదస్స్ఫుటఏవ॥౫౭॥వైధర్మ్యేణయథా॥ రామస్య
కేవలమకుంఠ దశాస్యకంఠ వాటీవిపాటనవిధౌ పటవోవిపా
టాః॥ భేత్తుంహిరణ్యకశిపూరుభుజాంతరాళంకోన్యోన్నృసిం
హనఖరాన్విభజాంతరాలం ॥ అత్రాపివైధర్మ్యేణరఘుసిం
హనరసింహయోరౌపమ్యంగమ్యతే॥౫౭॥బింబానుబింబభావా

——* దృష్టాంతాలంకారః *——

చ్ఛేదుపమానోపమేయయోః॥సాధర్మ్యంపృథగాదిష్టంసదృష్టాం
తోద్వివిధామతః॥ అత్రపృథక్సాధర్మ్యమిత్యనేనోపమేయోప
మాప్రతివస్తూపమాభ్యాంవ్యవచ్ఛేదః। భిన్నయోరేవధర్మ
యోర్వాక్యద్వయే వారద్వయోపాదానాత్పృకృతాప్రకృ
తయోరౌపమ్యావగతౌదృష్టాంతాలంకారః। దృష్టాంతోనిశ్చ
యోత్రేతిదృష్టాంతోన్వర్థః॥సోపిపూర్వవద్ద్వివిధా॥యథా॥ర
ఘునాథఏవశక్తోయుగపద్దారిద్ర్యదారణేవిమృషాం। రవిరేకఏవ

నఖాన్వినా - అన్యఃకోలంకస్సమర్థః-విభజ వివిచ్యనిర్దిశ ॥ ౫౭॥ దృష్టాం
తంలక్షయతి- బింబేతి॥ బింబానుబింబభావాద్బింబప్రతిబింబభావా

సాధర్మ్యేణోదాహరతి- రఘునాథఇతి॥ ౪౭॥ వైధర్మ్యేణోదాహరతి- రేరాక్షసా ఇతి॥ ౪౮॥ అథతుల్యయోగితాంలక్షయతి-ప్రకృతానామితి॥

దక్షుస్సకృదఖిలధ్వాంతసంతతిధ్వంసే॥ అత్రరఘునాథదిననాథయో ర్బింబప్రతిబింబభావేనౌపమ్యం గమ్యతే । దారిద్ర్యవిదారణతమోధ్వంసయోర్భిన్నధర్మత్వాద్బింబప్రతిబింబభావః॥౪౭॥ రేరాక్షసాః పలాయధ్వమయమాయాతి రాఘవః। తావదుద్యంతిఖద్యోతాయావన్నద్యుమణిద్యుతిః॥ అత్ర యథారవేరుదయాత్ఖద్యోతాపగమ స్తథా రామాగమాదసురనిరాసఇత్యుపమా వైధర్మ్యేణగమ్యతే॥౪౮॥ ఏవంగమ్యా

—* తుల్యయోగితాలంకారః *—

పమ్యానాంతుల్యయోగితాదీనాం భేదోబోద్ధవ్యఇతి తల్లక్షణాన్యాహ॥ ప్రకృతానాంతథాన్యేషాంతుల్యధర్మానుబంధతః। ఔపమ్యంయదిగమ్యేతసామతాతుల్యయోగితా॥ యత్రప్రకృతానామప్రకృతానాంవాతుల్యధర్మసంబంధాదౌపమ్యం గమ్యతేసాతుల్యయోగితా। ఇహప్రకృతాప్రకృతానాంవ్యస్తానామేవప్రయోజకతాస్వీకారాత్ప్రకృతాప్రకృతసముదాయప్రయోజ్యాద్దీపకాద్వైలక్షణ్యందర్శితం। ధర్మస్య క్రియాగుణరూపతయాద్వైవిధ్యే చాతుర్విధ్యమస్యాలంకారస్యకేచిదూచుః। అపరేతుద్రవ్యగుణకర్మణాంతదభావానాంచషణ్ణాం ధర్మత్వమంగీకృత్య ప్రకృతాప్రకృతగతత్వేన ద్వాదశవిధత్వే సత్యస్య ద్వాదశవిధత్వం కల్పయంతి॥ యథా॥ డిండీరపాండురారామకీర్తయశ్చగుణాశ్చతే। అంతర్నిగూఢ బ్రహ్మాండాస్సంచరంతినిరర్గళాః॥ అత్రప్రకృతానాం రామగుణకీర్తీనాం ద్రవ్యగుణకర్మరూపైస్తదభావరూపైశ్చ ధర్మైష్షడ్భిరౌపమ్యంగమ్యతే। పాండురత్వం గుణః। బ్రహ్మాండానిద్రవ్యాణి। సంచరణంక్రియా। నిరర్గ

ఉదాహరతి- డిండీరేతి॥ వివృణోతి- అత్రేతి॥తదభావానపీతి- పాండురగుణప్రతిబంధకాభావః- బ్రహ్మాండరూపద్రవ్యప్రతిబంధకాభావః - సం

చరణక్రియా ప్రతిబంధకాభావశ్చ॥ ౬౦॥ అప్రకృతతుల్యయోగితా ము
దాహరతి- గాంభీర్యేణేతి॥ జీవనానిజలానిప్రాణాశ్చ॥ యోజయతి - అ

శా ఇతి ప్రతిబంధకాభావః। ప్రతిబంధకత్వం చ ద్రవ్యాదిత్ర
యస్యాపి సంభవతీతి తదభావా అపి త్రయ ఇతి షణ్ణాముదాహ
రణం ।౬౦॥ గాంభీర్యేణ రఘూద్వహేన విజితాస్సప్తాపి పా
థోధయః ప్రావోనిస్సృతజీవనా హృదివివృద్ధౌర్వాగ్నిచిం
తానలాః। త్యక్తాశ్శైత్యగుణేన పాండురముఖా డిండీరపిండచ్ఛ
లాత్కంపంతే సతతం మనాగపి ధృతిం నాద్యాపి విందంత్య
హో॥ అతో ప్రమాన త్వే నాప్రకృతానాం సప్తాంబుధీనాం
ద్రవ్యాదిషడ్ధర్మైః పరస్పరమౌపమ్యం గమ్యతే। తత్ర నిస్సృ
తజీవనా ఇత్యనేన ద్రవ్యాభావరూపో ధర్మః కథితః। హృదివివృ
ద్ధేత్యాదినా ద్రవ్యరూపః। త్యక్తాశ్శైత్యగుణేనేతి గుణాభావరూ
పః। పాండురముఖా ఇతి గుణరూపః। కంపంత ఇతి క్రియారూపః।
ధృతిం న విందంతీతి క్రియాభావరూప ఇతి షణ్ణాముదాహరణం ॥
౬౧॥ ప్రకృతానాం చేతరేషామౌపమ్యం గమ్యతే యది। సమాన

—* దీపకాలంకారః *—

ధర్మసంబంధాద్దీపకం తత్తు షడ్విధం॥ ప్రకృతాప్రకృతసముదా
యసంబంధీ సమానో ధర్మో యత్రౌపమ్యం దీపయతి తత్ర దీప
కం। తత్ర సమానధర్మస్యాదిమధ్యాంతగతత్వేన త్రైవిధ్యే గుణక్రి
యాస్వరూపేణ ద్వైవిధ్యే చ షడ్విధత్వం కేచిదూచుః। తద్విచా
రచారుచేతసాం నాంతరంగమాలింగతి। ధర్మస్యాదిమధ్యాంత
గతత్వభేదేన కావ్యచారుతాయాం విశేషాదర్శనాత్। అన్యథా
ప్రథమద్వితీయాదిపాదగతత్వప్రకారైర్భేదాంతరాణ్యపి కి
మితి నాంగీకరణన్। తస్మాన్న ప్రాథమికం త్రైవిధ్యమాదరణీయం
నాప్యుత్తరం ద్వైవిధ్యం। ద్రవ్యాదిభేదేన ధర్మస్య షాడ్విధ్యో
క్తేః। తస్మాత్ప్రకృతాప్రకృతసముదాయసంబంధిసమానధ
ర్మేత్యాదినా॥ ౬౧॥ దీపకం లక్షయతి- ప్రకృతానామితి॥ వ్యాకరోతి
ప్రకృతేతి॥ తత్ షడ్విధత్వం। ఉదాహరతి- పికశ్చేతి॥ వికటముద్వేలం

థాతథానటతోమహానటస్యజటాటవికాయాంయాతటినీగంగాతస్యాజల భరప్రవరంగ స్తస్మిన్తరంగంతో విచలంతఉరుభంగియుక్తాశ్చ యేతరంగా

ర్మస్యద్రవ్యాదిరూపేణభేదేషడ్విధత్వాత్తదాలంబనస్య దీపకస్యాపిషాడ్విధ్యంవక్తుంయుక్తం॥యథా॥వికటనటన్మహానటజటాటవికాతటినీజలభరరంగరంగదురుభంగితరంగగణాః। తవ చగిరోరఘూద్వహసుధారససారధరాజగతినిరర్గళాః పరిచరంతిపటీరహిమాః॥అత్ర వర్ణ్యత్వేనప్రకృతానాం రామచంద్రవచనానాముపమానత్వేనాప్రకృతానాం గంగాతరంగాణాంచద్రవ్యాదిరూపషడ్విధసమానధర్మసంబంధాదౌపమ్యం గమ్యతే।అత్రసుధారసో ద్రవ్యం శీతలత్వంగుణః । చరణం క్రియా । నిరర్గళత్వంపూర్వవదభావత్రయమితి షణ్ణాముదాహరణం॥అన్యేత్వాహుః॥ యః ప్రస్తుతాప్రస్తుతయోర్వర్గేకుతాऽపిసంగతః । సమానోధర్మఏకోన్యద్దీపయేత్తస్తుదీపకమితి॥వ్యాఖ్యాతంచేదంపూర్వైః। ప్రకృతాప్రకృతపదసముదాయెయస్యకస్యాపిసన్నిహితంసాధారణధర్మప్రతిపాదకం క్రియాపదంగుణపదంవాయదాన్యదపిదీపయతిసాధారణధర్మసంబంధిత్వేనద్యోతయతితద్దీపకమితి । కేచిత్త్వేకస్యకారకస్యానేకక్రియాసంబంధేపిదీపకమాహుఃతదుభయమపినపరీక్షాక్షమమిత్యుపేక్ష్యతే ॥౬౨॥ అన్యధర్మాన్యసంబంధాసం

నిదర్శనాలంకారః

గతౌవస్తునోర్ద్వయోః । ప్రతిబింబనమాక్షిప్తంయత్రతత్ర నిదర్శనా॥యతోऽపమానోపమేయయోర్మధ్యేఅన్యధర్మస్యాన్యసంబంధాసంభవేన ప్రతిబింబక్రియా ఆక్షిప్యతేతత్ర నిదర్శనా । సాద్విధా । ప్రకృతధర్మస్యాప్రకృత సంబంధాసంభవమూలా అప్రకృతధర్మస్య ప్రకృతసంబంధాసంభవమూలాచేతి ॥ యథా॥ పరిటీకతేరఘుకిరీటమణేశ్చటు

స్తైషాంగణాః- పరిచరంతిపరితశ్చరంతి ॥ యోజయతి-అత్రేత్యాదినా ॥ ౬౨ ॥ నిదర్శనాంలక్షయతి- అన్యధర్మేతి ॥ వ్యాకరోతి-యతోऽపీతి॥ఉదా

హరతి- పరిటీకతఇతి॥ రఘూణాంకిరీటమణిశ్శేఖరస్యరామస్య - శతకో
టిధూర్జటిలలాటతటస్ఫుట లోచనస్యచఉత్కటమహఃపటలే- పరిటీకో
ప్రవర్తతే॥ ౬౩॥ ద్వితీయాముదాహరతి॥ త్వదితి- అహిండతేప్రాప్నో
తి.౬౪ ॥ ప్రకారాంతరేణోదాహర్తుమాహ - క్వచిదితి॥తదాక్షేపఃప్ర

లప్రతాపశిఖనఃపటిమా । శతకోటిధూర్జటిలలాటతటస్ఫుటలోచనోత్కటమహఃపటలే॥అత్రరామప్రతాపపటిమ్నోదంభోళ్యాదిసంబంధాసంభవేన సాదృశ్యాద్దంభోళ్యాద్యుపమానప్రతిబింబకరణమాక్షిప్యతే ॥ ౬౩ ॥ త్వద్దోర్మండలమండలాగ్రలతికా రామత్వమామండనశ్రీఖండద్రుమకాండకుండలిగతంపాండిత్యమాహిండతే । శేషాత్స్వగ్రఫణాగ్రనిర్గతవిషజ్వాలాశ్రియంసంశ్రయత్యాదత్తే ప్రళయాంతకోద్భటభుజాదండాగ్రదండాకృతిం॥ అత్రప్రకృతస్యరామభుజఖడ్గస్యశ్రీఖండగతకుండలివిషజ్వాలా కాలదండధర్మసంబంధాసంభవేనతద్ధర్మసదృశధర్మానాకలయతీతిప్రతిబింబకరణ మాక్షిప్యతే ॥౬౪॥ క్వచిన్నిషేధాక్షిప్తయాప్రాప్త్యాతదాక్షేపః॥కాంతారాంతరచారిణ్యాఃకాంతారామవిరోధినాం। సరోవారిషునేత్రాభ్యాంముంచంతీందీవరశ్రియం ॥ అత్రముంచంతీతినిషేధాత్పూర్వమిందీవరశ్రీరాక్షిప్తా ॥౬౫॥ వ్యతిరే

వ్యతిరేకాలంకారః

కస్తూపమానాదుపమేయేతిశాయిని॥ యథా॥ నగ్రస్తస్తమసానచాహ్నివిలినోదర్శేననోకర్శితోనైవాస్తంగతిమాన్నచాంకితతనుర్నోపాక్షికశ్రీరపి । లోకాలోకనగేంద్రలంఘనవిధౌ నోపంగుభావంగతోనిర్దోషోగుణసాగరాద్రఘుపతేర్జాతో యశశ్చంద్రమాః ॥ అత్రరామభద్రకీర్తిచంద్రస్య ప్రసిద్ధచం

తిబింబక్రియాక్షేపః॥ ఉదాహరతి-కాంతారేతి॥నేత్రాభ్యామిందీవరశ్రీ
యంముంచంతి- తథారుదంతీత్యర్థః॥ అత్రేతి- నేత్రయోఃప్రాగిందీవర
శ్రీసద్భావమంతరేణతన్మోచనాసంభవాదితిభావః - ఇందీవరశ్రీరివశ్రీరితి
ప్రతిబింబకరణాక్షేపః ॥౬౫॥ వ్యతిరేకంలక్షయతి-వ్యతిరేకస్త్వితి॥ఉదా

హరతి-నగ్రస్తఇతి॥వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥౬౬॥సహోక్తింలక్షయతి- ఏక స్యేతి;భావేనోదాహరతి-త్వత్ఖడ్గేతి ।౬౭॥ అభావేనోదాహరతి - ఉద్దామేతి॥కార్ముకంధనురింద్రచాపంచ-శరవర్షంబాణవర్షంజలవర్షంచ॥వి ద్యానాథమతేసహోక్తిలక్షణగః వ్యాప్తిరూషితమిత్యాహ-విద్యానా థస్త్వితి॥ఉక్షిప్తంసహకౌశికస్యపులకైస్సాకంముఖైర్నామితం,భూపా

దాదిదుపమానాదాధిక్యేవనిబంధనేనభేదప్రధానమౌపమ్యం

—* సహోక్త్యలంకారః *—

గమ్యతే॥ ౬౬॥ ఏకస్యోక్తిప్రధానత్వేనాన్యస్యస్యాస్సహార్థ తః । ఔపమ్యంగమ్యతేయత్రసహోక్తిస్తత్రకథ్యతే॥య తోదిపమానోపమేయభావేవక్షితఏకస్యపాధాన్యేననిర్దేశ అన్యస్యచసహార్థసంబంధాదప్రాధాన్యేన చౌపమ్యంగమ్య తేతత్రసహోక్తిః॥ ఇయంభావాభావాభ్యాంప్రవర్తతే॥ యథా ॥ త్వత్ఖడ్గభిన్నమదబంధురసింధురేంద్ర కుంభస్థ లోచ్ఛలితమౌక్తికతారకాణాం । సంఘైస్సమంసమరరా త్రిముఖేవితందాదిఃప్రోద్యంతిరాఘవమణేతవకీర్తిచంద్రాః॥ ౬౭॥ ఉద్దామకార్ముకవిజృంభితరామభద్రధారాధరోగ్ర శరవర్షపరంపరాభిః । కారాజుషాందివిషదాంహృది శోకవ హ్నిర్దైత్యప్రతాపదహనేనసమంశశామ॥విద్యానాథస్తుకార్య కారణపౌర్వాపర్యవిపర్యయరూపాతిశయోక్తి మూలాభేదే సత్యభేదాతిశయోక్తిమూలాచసహోక్తిరిత్యుక్తవాన్। త న్మతేఉక్షిప్తంసహకౌశికస్యపులకై,రిత్యాదౌసహోక్తిర్న స్యాత్॥ ౬౮॥ అథైతత్ప్రతికోటితయావినోక్తింలక్షయతి ॥

—— వినోక్త్యలంకారః ——

వినోక్తిస్స్యాద్వినార్థోక్తైర్యాస్యాదౌపమ్యగమ్యతా॥ యథా॥ వి నాంజనకస్యసంశయధియాసార్ధంసమాస్ఫాలితం। వైదేహీమనసాస మంచసహసాకృష్టం తతోభార్గవప్రాధాహంకృతికందలేనచ సమంత ద్భగ్నమైశంధను రిత్యత్రసహోక్త్యభావప్రసంగాన్నతన్మత మాద రణీయమిత్యాశయః॥౬౮॥ వినోక్తింలక్షయతి-వినోక్తిరితి॥ ఉదాహరతి-

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

విసేతి॥ యత్రత్వితి- వినావత్సమితి॥ అత్ర వినాశబ్దప్రయోగేప్యౌపమ్యా
ర్యవసానాభావాన్నవినోక్త్యలంకారతా-ఏవంసహోక్తావప్యూహ్య
మిత్యాహ-సహోక్తావితి॥౬౯॥ సమాసోక్తింలక్షయతి-విశేషణానీతి-
రమప్రకృతం-అవధారణార్థమాహ-నతువిశేష్యపదమపీతి-నన్వేకదేశ
ర్తిరూపకాత్కథంసమాసోక్తేర్భేదః తత్రాప్యప్రస్తుతస్య గమ్యత్వా
త్యాశయేనశంకతే- నన్వితి- గమ్యరూపకమేకదేశవర్తిరూపకంతత్రా

నాశేషేణపాతాళంవినేంద్రేణత్రివిష్టపం ॥ వినా శ్రీరామ
చంద్రేణనరాజతిధరాతలం॥ అత్రస్వర్గపాతాళయోస్సు
రేంద్రభుజగేంద్రాభ్యామంతరేణ యథానశోభాతథాభూతథా
త్రీతలస్యాపిరామం వినానశోభతఇతివచోభంగ్యాగమ్యమౌప
మ్యం। యత్రత్వేవమౌపమ్యపర్యవసానంనాస్తినతత్రాయమలం
కారః । వినావత్సంరామఃకథమయమయోధ్యాంప్రవిశతీత్యా
ద్యా-సహోక్తావప్యేవమేవవేద్యం ౬౯॥ సమాసోక్తింవక్తి॥ విశేష

—* సమాసోక్త్యలంకారః *—

ణాన్యేవపరమర్థంగమయితుంయదా। ప్రకృతస్యసమర్థానిసమా
సోక్తిస్తదాభవేత్ ॥ ప్రకృతస్యవిశేషణాన్యేవాప్రకృతమర్థంయ
దాగమయితుంశక్తానినతువిశేష్యపదమపితదాసమాసోక్తిః। స
మాసేనసంక్షేపేణార్థద్వయస్యోక్తేరియమన్వర్థా । విశేషణ
విశేష్యాభ్యామర్థాంతరాప్రతీతేర్నశ్లేషతా। ననుసమాసో
క్తావప్రకృతారోపణస్యగమ్యత్వాద్గమ్యరూపకసాంకర్యశం
కాపుర్నివారేతిచేన్నైవం । ప్రస్తుతోపరంజకత్వమాత్రప్ర
యోగాదప్రస్తుతస్య। నచపరిణామాంతర్భావః। ఆరోపవిష

ర్యశంకా-పరిహరతి-నైవమితి-ప్రస్తుతేతి-అయంభావః- నిరీక్ష్యవిద్యు
యనైః పయోదఇత్యాదిరూపకోదాహరణేష్వప్రస్తుతస్యప్రస్తుతోప
జకత్వమాత్రాద్రూపసమారోపః- అత్రతువ్యవహారసమారోపఏవేతి
హాద్వైలక్షణ్యమితి-తదుక్తం - తేనాప్రస్తుతవృత్తాంతారోపేణాప్ర
తంస్వయం। సంక్షేపేణోచ్యతేయస్మాత్సమాసోక్తిరియంతదా॥ స్యా
శేష్యాంశసామ్యంచేత్ప్రస్తుతాకారరూపితం। భవేదప్రస్తుతంవేద్యా

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

పకాలంకృతి స్తదేతి॥ ఉదాహరతి- భవదితి॥ సర్వజ్ఞానాం మహాత్మనాం శిరసా- సర్వజ్ఞస్య హరస్య శిరసా చ - తమః పాపం తిమిరంచ- కోర్భ్యామేర్మదం కుముదం కైరవంచ॥ ౭౦॥ శ్లేషం లక్షయతి- శ్లేష ఇతి- విశేష్యయోశ్చే

యస్యారోప్యమాణరూపతయా పరిణామే ఆరోప్యమాణ ప్రాధాన్యేనారోప విషయతిరోధానం హి పరిణామాలంకారప్రయోజకం। ఆరోప్యమాణవస్తుసాదృశ్యవైశిష్ట్యప్రతిభామాత్రేణారోప్యమాణగమ్యతానుపపద్యాదారోప విషయస్యైవ ప్రాధాన్యేనప్రతిపత్తిస్సమాసోక్తిప్రయోజికేతిరహస్యం॥ యథా॥ భవద్బాహో ముంథాచలమథితనక్తంచరచమూసముద్రాత్సంభూతా సహవిజయలక్ష్మ్యా రఘుపతే। భవత్కీర్తిర్గ్ధార్యా జయతి భువి సర్వజ్ఞశిరసా తమోహంత్రీ నిత్యం కుముదముదయం ప్రాపితవతీ॥ ఇహ కీర్తేశ్చంద్రత్వం ధ్వన్యం। తదపి విశేషణసామర్థ్యాదేవ నవిశేష్యసామర్థ్యాదవగమ్యతే॥ ౭౦॥

శ్లేషాలంకారః

పూర్వం సమాసోక్తిలక్షణే విశేషణాన్యేవేత్యనేన వ్యవచ్ఛేద్యతయా శ్లేష ఉపక్షిప్తస్తన్నిరూపయతి॥ శ్లేషస్సామ్యే సమాదిష్టో విశేషణవిశేష్యయోః॥ సమాసోక్తితుల్యయోగితయోస్తు విశేషణమాత్రసామ్యమేవ న పునర్విశేష్యగతశ్లిష్టత్వం। అత్ర తు విశేషణవిశేష్యోభయసామ్యం ప్రయోజకం। విశేష్యయోశ్చాత్ర కేవలప్రస్తుతయోర్వా కేవలాప్రస్తుతయోర్వా శ్లేషో భవతి। న తు ప్రస్తుతాప్రస్తుతయోః। తత్ర హ్యభిధాయాః ప్రస్తుతైకార్థప్రత్యాయనశృంఖలితతయాఽప్రస్తుతార్థప్రతిభానస్య వ్యంజనైకవ్యాపారశరణత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యధ్వనిరేవ ప్రగల్భతే॥ యథా॥ అత్యర్జునయశోరాశిః కృతసంరక్తతర్పణః। ఏకవీరోపతాపశ్చరామో రాజతి రాజఘ్నః॥ అత్ర

తి- అయంభావః - కేవలప్రకృతశ్లేషే కేవలాప్రకృతశ్లేషే వా అర్థద్వయస్య ప్రస్తుతత్వావిశేషాదప్రస్తుతత్వావిశేషాద్వా అభిధాయా అకుంఠితసంచారత్వాత్ప్రస్తుతావప్రస్తుతౌ చార్థౌ వాచ్యావేవేతి - నను-యేనధ్వ

స్తమనోభవేనబలిజిత్కాయఃపురాస్త్రీకృతోయశ్చోద్వృత్తభుజంగహారవలయోగంగాంచయోదీధరత్ । యస్యాహుశ్శశిమచ్ఛిరోహరఇతిస్తుత్యంచనామామరాః పాయాత్సస్వయమంధకక్షయకరస్త్వాం సర్వదోమాధవఇత్యాదిశబ్దశ్లేషస్థలేష్వర్థస్యాప్రతిపాదనే స్పృష్టాదిప్రయత్నభేదేనశబ్దభేదస్యస్పష్టత్వాత్ ద్విధైవకేచిన్మూర్ధ్నిత్యాదావివనశ్లిష్టత్వమిత్యాశంక్యాభ్యుపగమ్యసమాధత్తే- నన్వితి ॥ తథాపీతి-శబ్దభేదేసత్యపీత్యర్థః- జతుకాష్ఠన్యాయేనేతి-అయంభావః- భిన్నార్థప్రతిపాదకయోరపిశబ్దయోః పాఠసమయేనితరాంజతుశలాకావదన్యోన్యసంశ్లేషవశాచ్ఛబ్దగతత్వంప్రతిపాద్యతఇతి- ప్రయత్నాదీతి-స్పృష్టంప్రయత్నంస్పర్శా

ప్రకృతత్వాదాద్యస్యాప్రకృతత్వాజ్జఘన్యస్య నశ్లేషావకాశః। కింతుధ్వనిరేవ।అయంద్విధా।శబ్దశ్లేషోర్థశ్లేషశ్చేతి।నను శబ్దశ్లేషస్థలే ప్రయత్నాదిభేదాత్ స్ఫుటఏవశబ్దభేద ఇతిచేత్సత్యం భేదోస్తి। తథాపిజతుకాష్ఠన్యాయేన శబ్దయోరితరేతరశ్లిష్టత్వాచ్ఛబ్దగతత్వవ్యవహారః। అతఏవశబ్దశ్లేషేభంగసహిష్ణుతా । అర్థశ్లేషేతుప్రయత్నాదిభేదస్యశబ్దభేదకస్యాభావేనశబ్దైక్యనిశ్చయేసత్యేకనాళావలంబిఫలద్వయరీత్యాశ్లిష్టత్వమర్థయోరితి।శబ్దవిపరీతవృత్తియోగ్యత్వంభంగాసహిష్ణుత్వంచేత్యాలంకారికరహస్యం। అతఃకేవలప్రస్తుతగతత్వేనకేవలాప్రస్తుతగతత్వేనచద్వైవిధ్యమస్యాలంకారస్య॥ క్రమేణయథా॥
మహాపదోపస్థితయస్సదారారామాపియోగినః । అలంకారాశ్ర

నాం ఈషత్స్పృష్టమంతస్థానాం వివృతమూష్మణామిత్యాదీని-ప్రయత్నాదీత్యాదిశబ్దేనప్రకరణాదయస్సంగృహ్యంతే - శబ్దవిపరీతవృత్తియోగ్యత్వంశబ్దశ్లేషే-భంగాసహిష్ణుత్వమర్థశ్లేషఇతివివేకః- అతఇతి- య... ప్రస్తుతాప్రస్తుతయోశ్శ్లేషోఽనభ్యుపగతోఽతఇత్యర్థః॥ ప్రకృతశ్లేషము... దాహరతి- మహాపదఇతి॥ హేరామభవతఃఅహితాఃమహత్యఆపదో... షాంతేతథోక్తాః-అపగతాస్థితిర్యేషాంతేఅపస్థితయః- రామాభిఃస్త్రీభిః... యోగఏషామస్తీతితథోక్తాః-అలమత్యంతంకారాబంధనాలయఆశ్రయ... వాసస్థానంయేషాంతేతథోక్తాః-హితాస్తు మహాపదానాం మహా...

ర్థానానాముపస్థితిః ప్రాప్తిర్యేషాం తేతథోక్తాః- సంతః ప్రశస్తా యే ఆరా
మాః ఉపవనాని తైరవియోగినః- అలంకారాణామాశ్రయాః - సర్వాభర
ణభూషితా ఇత్యర్థః॥ ఇత్యాశయేనాహ- అహితపక్షఇతి మిత్రపక్షే త్వే
కపదత్వమితిచ ॥ ౭౧ ॥ అప్రకృతశ్లేషముదాహరతి - అపవిక్రమేతి॥ అ
పగతః విక్రమో విశేషగమనే సంకోచో యస్య తం - నవిద్యతే పవిక్రమస్యావ
క్రప్రసారస్య సంకోచో యస్య తం- నాకమాకాశం స్వర్గంచోల్లాసయ

యా రామభవంతి భవతో హితాః॥ అహితపక్షే । మహోపదః ।
అపస్థితయః। సదా। రామావియోగినః। అలం। కారాశ్రయాః।
భవతః। అహితాః। మిత్రపక్షే త్వేకపదత్వం। అత్ర రామచం
ద్రదానవయోః త్రయోర్వర్ణ్యమానతయా హితానామహితా
నాంచ ప్రాకరణికత్వం ॥ ౭౧ ॥ అపవిక్రమసంకోచం గోసహ
స్రోల్లసత్తనుం । నాకోల్లాసినమత్యేతి రామో హర్యశ్వమోజ
సా॥ అత్ర హర్యశ్వశబ్దవాచ్యయోర్దినకరపురందరయోరుపమాన
త్వే నాప్రాకరణికయోరేవ శ్లేషః ॥ ౭౨ ॥ అత్ర విశేషణవిశే
ష్యవ్యాపారమూలస్య శ్లేషస్య ప్రస్తావే కేవలవిశేషణవ్యాపా

—* పరికరాలంకారః *—

రమూలః పరికరాలంకార ఏకదేశసామ్యాద్బుద్ధిస్థః । కేవలప్ర
స్తుతకేవలాప్రస్తుతవిషయస్య తస్యైవ ప్రస్తావాత్ప్రస్తుతా
ప్రస్తుతవిషయాః అప్రస్తుతప్రశంసాదయోలంకారాశ్చ బుద్ధి
స్థాః । తేషు తావత్పరికరాలంకారం నిరూపయతి॥ విశేషణాలీ
సాకూతా యదా పరికరస్తదా॥ యథా॥ ఐశం శైశవచేష్టయా వి
దళితం యేనాచ్ఛుతం కార్ముకం యస్మిన్నర్జునదోస్సహస్రలవ

తీతి తథోక్తం- హర్యశ్వం హరిద్వర్ణాశ్వం సూర్యం- హరినామకాశ్వమిం
ద్రంచ- హరిర్వాచ్యవదాఖ్యాతో హరిత్కపిలవర్ణయోరితి విశ్వః॥ ౭౨ ॥
పరికరం లక్షయతి- విశేషణాలీతి॥ ఉదాహరతి - ఐశమితి ॥ ఇదం రావణం
ప్రతిమాల్యవద్వచనం - విదళితమిత్యనేన తవవరప్రదాతా మహేశోపి శ్రీ
రామస్యాలక్ష్యభూత ఇతి అర్జునదోస్సహస్రలవన ఇత్యనేన త్వజ్జైత్రకా
ర్తవీర్యాస్త్రయాపహారీతి స ఇత్యనేన మే సత్వం కథుసంరుద్ధ ఇతిచ వ్యంగ్యం తే

౭౩ ॥ అథాప్రస్తుతప్రశంసాంలక్షయతి - అప్రస్తుతేనేతి ॥ సారూప్యని
బంధనాముదాహరతి॥ భృంగపుంగవేతి॥ స్పష్టం॥ ౭౪॥ ఉదాహరణాంత
రమాహ-భానామితి ॥ రవా స్త్రైవస్స్వకీయైరంశుజాలైస్సహస్వైరం

నఃకుంతఃకుతారోభవత్ । యస్మిన్కైతకశరానలేశలభతాంవా
లీసలేభేకపిః కింతస్మిన్నపిరాఘవేదశముఖత్వద్దోర్లతాసంభ్రి

—* అప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః *—

మః ॥ ౭౩ ॥ అప్రస్తుతేనవాచ్యేనప్రస్తుతంగమ్యతేయది।అ
ప్రస్తుతప్రశంసేయంకథితాపంచధాబుధైః॥ యత్రాప్రస్తు
తస్యాప్రస్తుతత్వాదేవవర్ణనమనుచితంసత్ప్రస్తుతం గమయ
తితత్రాప్రస్తుతప్రశంసా । అప్రస్తుతాత్ప్రస్తుతాక్షేపశ్చ
యత్కించిత్సంబంధాభావే నసంభవతీతిసబంధఃకోప్యంగీకా
కార్యః। సత్రేధా । సారూప్యంసామాన్యవిశేషభావఃకార్య
కారణభావశ్చేతి। తన్నిబంధనాచేయంపంచధాభిద్యతే। సా
మాన్యాద్విశేషాక్షేపః, విశేషాత్సామాన్యాక్షేపః, కార్యా
త్కారణాక్షేపః,కారణాత్కార్యాక్షేప,ఇతి । ద్వితీయతృతీ
యయోరేకైకస్యద్వైవిధ్యాత్ ।క్రమేణయథా॥ భృంగపుం
గవమరందనిర్ఝరీసద్మపద్మమపహాయసాంప్రతం। జాల్మశా
ల్మలిముపైషికింవృథాశోకమాకలయితుంకిమీహసే ॥ అత్రా
ప్రస్తుతేనభృంగబుద్ధ్యుపదేశేనసర్వానర్వాచీనాన్పురుషాధ
మాన్విహాయసకలశుభగుణమణిసింధుస్సీతాబంధురేవ సుధి
యాంసేవ్యఇతిప్రస్తుతమవగమ్యతే॥ ౭౪॥యథావా॥భానాం
భానాంతరిక్షేవిలసతినచసంరాజతేరాజతేజో వహ్నేవహ్నే
యరోచీరజనిషుపిహితాశాంతరంశాంతరంహః। స్వైరంస్వై
రంశుజాలైస్సహచరతిరవాకాంతికేకాంతికేలిస్సంవాసంవా
సిశక్తఃకిముతిమిరసఖద్యోతఖద్యోతకర్తుం॥అత్ర రేరావణరా

మందంయథా తథాచరతిసతి - అంతికేతదంశూపకంతే కాంతికేలిస్త
త్కాంతివిలాసః- కా నకాపీత్యర్థః- తిమిరసఖ స్తమస్సహచరోద్యో
ప్రకాశో యస్యతస్యసంబుద్ధిః తిమిరసఖద్యోత హేఖద్యోత - త్వం

వాసంకర్తుంతదంతికే స్థైర్యమవలంబ్యస్థాతుంవాశక్తో౽సికిం॥ ౭౫॥ సామా
న్యాద్విశేషాభివ్యక్తిముదాహరతి-రామేతి॥ హేరామ విక్రమేణ విధూత
స్థిరసంగ్రతః కౌశికశ్శకో౽ప్యైస్తైతథోక్తాః*అథకౌశికాః । గుగ్గులూలూ
కనకులమునిశక్రాహితుండికాఇతిరత్నమాలా-పవనవేగజిద్భ్యాయువేగజే

మేసమరాంగణగతేసర్వతేజో౽భిభావినిసమక్షంతవావస్థాన
మేవదుష్కరం పౌరుషంతుదూరతో౽నిరస్తమితిప్రస్తుతమప్ర
స్తుతఖద్యోతవృత్తాంతకథనేనవ్యజ్యతే। సారూప్యాలంబనేనే
దముదాహరణద్వయంప్రవృత్తం ॥౭౫॥ సామాన్యాద్విశేష
ధీర్యథా॥రామవిక్రమవిధూతకౌశికా కౌశికాధ్వరవిరోధినో
సురాః। పత్రిభిఃపవనవేగజిత్వరైర్జిత్వరైః కఠినఖండితాస్త్వ
యా ॥ ఇహామహాదిదమద్భుతంయద్రామశిశునైవత్వయా
కౌశికమఖవిరోధినస్సుబాహుప్రముఖాస్సురవిరోధినః ఖండి
తాఇతిప్రస్తుతేకఠినఖండితాఇతిసామాన్యముపన్యస్తం । తే
నాప్రస్తుతాత్సామాన్యాత్ప్రస్తుతో౽విశేషోవ్యజ్యతే॥ ౭౬ ॥
విశేషాత్సామాన్యధీర్యథా ॥ శ్రీరామభద్రసతతమశేషాభీ
ష్టదాయిని। దారిద్ర్యంవిదుషాంలేభే స్థైర్యంమధ్యేష్వమోపి
తాం ॥ అత్రశ్రీరామభద్రౌదార్యేణసర్వేషామర్థినాం
దారిద్ర్యంహతమితివక్తవ్యే విదుషామితివిశేషస్యాప్రస్తుత
స్యోపాదానాత్ప్రస్తుతమేవసామాన్యంవ్యజ్యతే ॥ ౭౭ ॥ య
థావా ॥ రామభద్రేణసంశ్లేషమిందిరేణేవామరావతీ। స
మాసాద్యసదామోదమవిందతవసుంధరా ॥ అత్రయోగ్యం
వస్తుయోగ్యేనవస్తునాయోగమేత్యశోభతఇతిసామాన్యేప్ర
స్తుతేవిశేషో౽భిహితః। తేనసామాన్యంవ్యజ్యతే॥౭౮॥ కార్యా
త్కారణవ్యక్తిర్యథా॥ శ్రీరామవైరివిభువేశ్మవిలాసశైలకా

జిత్వరావేగో౽యేషాంతేతథోక్తాస్తైః ॥ ౭౬ ॥ విశేషాత్సామాన్యాభివ్య
క్తిముదాహరతి- శ్రీరామభద్రఇతి ॥ దారిద్ర్యంహైన్యత్వం ॥ ౭౭ ॥
ఉదాహరణాంతరమాహ-రామభద్రేణేతి॥ ఆమోదంసంతోషం॥ ౭౮ ॥
కార్యాత్కారణాభివ్యక్తిముదాహరతి- శ్రీరామేతి ॥ అసకృదుల్లలతడు

చ్ఛలతః॥ ౮౯॥ కారణాత్కార్యాభివ్యక్తిముదాహరతి - ఔదార్యమితి॥ తతశ్చేతి- లజ్జితత్వరూపస్య కామధేనుకల్పద్రుమనిష్ఠస్యేతి భావః॥౯౦॥

పారగర్తసరకాసరసారసంఘే। కోశిఖోత్కటానసకృదుల్లలతో విమార్గసంచారిణోరుణహయానరుణోరుణద్ధి ॥ అత్ర శ్రీరామభద్రభయేన స్వగృహాన్విహాయ శత్రవః కుత్రాపి చిరాయలీనా ఇతి కారణే ప్రస్తుతే తత్కార్యముపవర్ణ్యమానమప్రస్తుతమేవ ప్రస్తుతం స్వకారణం వ్యంజయతి ॥ ౮౯ ॥

కారణాత్కార్యధీర్యథా ॥ ఔదార్యం రామభద్రస్య విస్పష్టం విష్టపత్రయే। కథం విస్మయసే దృష్ట్వా కామధేనుసురద్రుమౌ ॥ అహో కథమేతత్కామధేను కల్పద్రుమాణామర్థిజనేషు దానవైముఖ్యమితి విస్మయమానం ప్రతి కస్యచిదిదం వచనం। తతశ్చాప్రస్తుతేనౌదార్యవిస్పష్టతారూపేణ కారణేన వాచ్యేన ప్రస్తుతస్య లజ్జితత్వరూపస్య కార్యస్య ప్రతీతిః॥౯౦॥

—* పర్యాయోక్త్యలంకారః *—

అథాన్యేనాన్యగమనసామ్యేన బుద్ధిస్థతయా పర్యాయోక్త్యలంకారం లక్షయతి ॥ ప్రస్తుతేనోచ్యమానేన కార్యేణ ప్రస్తుతం యది। కారణం గమ్యతే తత్ర స్యాత్పర్యాయోక్త్యలంకృతిః॥ ప్రస్తుతేనేతి విశేషణేనాప్రస్తుతప్రశంసావ్యవచ్ఛేదః। కార్యోక్త్యా కారణమపి పర్యాయేణోక్తమివ భవతీతి పర్యాయోక్తిపదప్రవృత్తిః। కార్యాభిధానభంగీనైపుణ్యేన కారణస్యోక్తప్రాయత్వమేవేతి న వ్యంగ్యత్వం। నను తర్హి సాక్షాత్కారణమేవ కిం నోచ్యత ఇతి చేత్ కార్యాభిధానముఖేన తస్య ప్రత్యాయనే యావతీ చమత్కృతిస్తావత్యాస్తదాఽభావాత్ ॥

యథా॥ ఖడ్గస్య తే యుధి విరోధినరాధిపేషు కా ప్రక్రియా రఘుపతే యదమీ సమేతాః। దుష్ప్రాపదివ్యరమణీరమణీయహైమవప్రాజశైలశిఖరేషు చిరం చరంతి ॥ అత్ర శత్రునరాధిపా

ర్యాయోక్తిం లక్షయతి - ప్రస్తుతేనేతి॥ ఉదాహరతి - ఖడ్గస్యేతి॥ స
ఖాః ఖడ్గేన సమ్మిళితాస్సంతః-దుష్ప్రాపాణాం దివ్యరమణీనాం రమణీయ

హైమాస్సువర్ణచ్ఛాయాశ్చమేవత్కౌజాస్త ఏవశైలశిఖరాణితేషు- అత్ర
శైలశబ్దస్యసువర్ణశైలపరత్వం॥ ౮౧॥ పర్యాయంలక్షయతి క్రమాదితి॥
ఉదాహరతి- తద్ధాటీతి॥ ఇదంసత్యభామాంప్రతిశ్రీకృష్ణవచనం - ధాటీ
జైత్రయాత్రా- హేసుతను- తదన్వితివాపాఠః-తస్యనరకస్య-డయాబ్ధిం-
వరుణస్యాబ్ధినివాసావశ్యంభావాదితిభావః॥ ౮౨॥ ద్వితీయముదాహరతి-
కాష్ఠమితి॥ సంయతియుద్ధే- గర్వితస్య-హుంకుర్వత ఇత్యర్థః- కాష్ఠంకా

నాందుష్ప్రాపదివ్యకామినీకుచకాంచనాద్రికూటకేళీరూపకా
ర్యస్యప్రస్తుతస్యైవోపవర్ణనాముఖేన తత్కారణభూతం
యుధిరామఖడ్గేనఖండనంప్రస్తుతమేవప్రత్యాయ్యతే॥ ౮౧॥

పర్యాయాలంకారః

పర్యాయత్వసామ్యాత్పర్యాయంలక్షయతి॥ క్రమాదేకమ
నేకస్మిన్ననేకమపియత్రవా। ఏకస్మిన్వర్తతేతత్రపర్యాయా
లంకృతింవిదుః॥ క్రమవిశేషణంయుగపదనేకత్రైకస్యావస్థా
నరూపవిశేషాలంకారవ్యవచ్ఛేదార్థం। వినిమయాభావాన్నప
రివృత్తితా॥ అత్రాద్యస్యోదాహరణమద్వాయోగేవరు
ణభంగనిరూపకంపద్యం॥ తద్ధాటీతీవ్రఘోటీఖురపుటపటలీ
పాటితక్ష్మాతలోద్యద్ధూళీపాళీభిరబ్ధౌ సపదిచులుకితేతస్మి
త్రాపానలేన। సైన్యాంభోధౌచదగ్ధేత్వయమయతిభయాచ్ఛా
ఖిమానాంబురాశౌ ప్రావిక్షత్తద్దయాబ్ధిం సుతను విగళితోప
ప్లవంసప్రచేతాః॥ అత్రైకస్యైవవరుణస్యక్రమాదనేకాబ్ధి
షువృత్తిఃకథితా॥ ౮౨॥ కాష్ఠంకపాలంకటుకందమూలంకరేరి
పోస్సంయతిగర్వితస్య। తిష్ఠంతిపశ్చాచ్ఛరణంగతస్యరామం
ప్రభుంకచ్ఛపశంఖపద్మాః॥ అత్రానేకేషామేకత్రక్రమా

త్రౌత్కారం- కాష్ఠవిక్రయజీవనంభవతీతిభావః-కపాలం-తతస్తథాజీవితు
మప్యశక్తైర్భిక్షాచరణంస్యాదితిభావః - కందమూలం-తతస్తత్రాప్యసా
మర్థ్యాదరణ్యనివాసస్సంభవతీతిభావః- దైవాద్రామంశరణంగతస్య త
స్యైవకరేకచ్ఛపశంఖపద్మానిధయః-కుబేరతుల్యతాభవతీతిభావః ॥౮౩॥
పరివృత్తింలక్షయతి - పరివృత్తిరితి॥పరివృత్తిరితిలక్ష్యనామనిర్దేశః-శిష్టంల

క్షణం॥ యథాక్రమముదాహరతి-కిరీ టేతి॥ఉత్సృజ్యదత్వా- అత్రాధిక
స్తుదానేనాల్పవస్తుస్వీకారః॥ ౮౪॥ ప్రణామేతి॥ప్రాజ్యం ప్రభూతం॥౮
వితీర్యేతి- స్పష్టం॥ ౮౬॥ విశేషాలంకారంలక్షయతి-ఏకస్యేతి॥ ఆధారం
నాతస్యాధారస్యాధేయం యత్ర వర్ణ్యతే॥ తీర్త్వేత్యేకతోఽదాహరతి- ఛే

పరివృత్త్యలంకారః

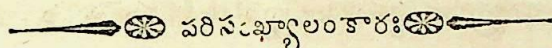
ద్వృత్తిః॥ ౮౩॥అత్ర వ్యావర్త్యయోః పరివృత్తివిశేషయోః పరి
వృత్తింతావల్లక్షయతి॥పరివృత్తిర్వినిమయోధికాల్పసమజస్త్రి
ధా॥ వినిమయోనామవస్తుదానపూర్వకోవస్త్వంతరస్వీకా
రః।సత్రిధా।అధికవస్తుదానేనాల్పవస్తుస్వీకారః,అల్పవస్తుదా
నేనాధికవస్తుస్వీకారః,సమేనసమస్వీకారశ్చ॥క్రమేణయథా॥
కిరీటశస్త్రాంబరదివ్యభోజ్యాన్యుత్సృజ్యతేరిర్జగృహేస్మరామ
కాష్ఠోత్కరంమూర్ధ్నికరేకపాలంకటౌకుచేలంకబళేచకందం॥
౮౪ ॥ ప్రణామాంజలిమాత్రంతే ప్రతిపాద్యవిభీషణః । లం
కారాజ్యం స్వయం ప్రాజ్యంత్వత్తోజగ్రాహరాఘవ ॥౮౫॥
వితీర్యహృదయంస్వీయంసీతాయైరఘునందనః । తదీయం
హృదయంలేభేకుసుమాయుధసాక్షికం ॥౮౬॥ విశేషమాహ॥

విశేషాలంకారః

ఏకస్యయుగపద్వృత్తిర్యత్రానేకేషువర్ణ్యతే। వినాధారంత
దాధేయంఘటనాదుర్ఘటస్యచ॥ విశేషాలంకృతేర్భేదాస్తత్ర
త్రేధాజగుర్బుధాః॥ త్రయోయథా ॥ భేరీభూరివిరావడం
బరభరోద్ధాటీసమాటీకనే శత్రూణాం హృదయాంతరాణి
యుగపచ్చాశాదశవ్యానశే। త్యక్త్వాతాన్పరిధావతోగుణయ
శోరత్నానిసంతస్థిరేరామత్వాంశరణాగతైస్త్వధిగతాశ్చిం
తాశ్మసంతానకాః ॥ ౮౭ ॥ అథక్రమయౌగపద్యప్రస్తావ

తి॥ ధాటీసమాటీకనేజైత్రయాత్రోద్యమే - అత్రపూర్వార్ధమాద్య
దాహరణం - తృతీయపాదోద్వితీయస్య- తురీయపాదస్తృతీయస్యేతి
ద్యం॥ ౮౭॥పరిసంఖ్యాంలక్షయతి-వస్తుష్వితి॥ఏకస్యానేకత్రయుగపత్
ప్రావన్యతోనివృత్త్యర్థమేకత్రైవనియమనంపరిసంఖ్యేతి-ఏతేన- విధిరత్య

క్షమప్రాప్తేనియమఃపాక్షికేసతి। తత్రచాన్యత్రచప్రాప్తేపరిసంఖ్యేతి కథ్యతఇతిమీమాంసకోక్తనియమపరిసంఖ్యయోర్భేదోనాలంకారికైరంగీకృతఇతిద్రష్టవ్యం॥క్రమేణోదాహరతి-సితాఇతి॥హితానాంకాంక్షితార్థాః

పరిసంఖ్యాలంకారః

ప్రాప్తాన్పరిసంఖ్యాదీన్లక్షయతి॥ వస్తుష్వేకమనేకేషుప్రాప్తంయత్రనియమ్యతే। ఏకత్రైవభవేత్తత్రపరిసంఖ్యాచతుర్విధా॥ ఇయంప్రశ్నపూర్వికాఽప్రశ్నపూర్వికా చేతిద్వివిధాపునఃప్రత్యేకంవర్జనీయార్థస్యశాబ్దత్వార్థత్వాభ్యాంద్వివిధేతిసంభూయచతుర్విధా॥పరిసంపూర్వస్యఖ్యాధాతోర్వర్జనమర్థః॥ యథా॥సితాశ్శీతాఃపూతాః కథయభువికేరాఘవగుణానగంగాయాఃపూరానచశశికరానామృతఝరాః। హితాన్నత్రైధత్తేక్షితిమపిచకఃకోసలపతేర్భుజాదండశ్చండీపతికఠినకోదండదళనః॥ఇదంప్రశ్నపూర్వకయోశ్శాబ్దార్థవర్జనీయయోః పరిసంఖ్యయోరుదాహరణం ॥ ఇహద్వితీయార్ధేరామభుజఏవార్థినామభిమతార్థాన్వితరతి సపవక్షితించధత్త ఇత్యుత్తరార్థాన్నచింతామణిసంతానకాదయోవితరంతి తథాభుజంగపుంగవదిఙ్మాతంగాదయశ్చ నమహీం వహంతీతి గమ్యమానత్వాద్వర్జనీయానామార్థికత్వం వేద్యం॥౫౫॥ స్మితజ్యోత్స్నా౽పూరశ్శిశిరమధురస్తేరఘుపతే నగోస్తన్యం గోస్తన్యపిచనసితానాపిచసుధా।ప్రతాపస్యస్ఫూర్తిశ్శిశిరధవళాకీర్తిరపి తేమహీంలోకాలోకాచలవలయితాముజ్జ్వలయతః॥ అత్రాపిద్వితీయార్ధే రామప్రతాపకీర్త్యోరేవపృథివీప్రకాశకత్వోక్తేరర్థాన్నసూర్యాచంద్రమసోరితి గమ్యమానత్వాద్వర్జనీయార్థయోరార్థికత్వం। ఇదమితరయోరుదాహరణం॥౫౬॥ శ్లేషాలంకారసంశ్లిష్టాపరిసంఖ్యావిశేషతః । చమత్కరోతీతి

అత్ర పూర్వార్ధమాద్యాయాఉత్తరార్ధంద్వితీయాయాశ్చోదాహరణం ౫౫ ॥ స్మితేతి॥గోస్తనీమృద్వీకా॥ అత్రపూర్వార్ధంతృతీయాయాఉత్తరార్ధంతురీయాయాశ్చేత్యాహ- ఇదమితరయోరితి॥౫౬॥ భేదాంతరమా

హ- శ్లేషాలంకారేతి॥ ఉదాహరతి - దానేతి ॥ రామే క్షితింరక్షతిసతిదా నాంబూపశమః దానోదకాపగమః రిపుద్విపకరే నప్రజాసు - రిపుద్విపా నాంనిర్మదతా ప్రజానాంవితరణశీలతాచజాతేతి భావః - నప్రజాస్విత పదద్వయముత్తరత్రవాక్యేషుయోజ్యం- అనీతిస్సస్యేషు - సస్యానామీ తిరాహిత్యంప్రజానాంనీతియుక్తతా చాభూదితి భావః- ఈతయస్తు- అతి వృష్టిరనావృష్టిశ్శలభామూషకాశ్శుకాః । అత్యాసన్నాశ్చరాజానష్షడే తా ఈతయస్స్మృతా ఇతి- నీచోపస్థితిర్నిమ్నప్రదేశాభిముఖ్యం నీచానువ ర్తనంచ- పంకయోగః కర్దమసంబంధః కిల్బిషావాప్తిశ్చ-జడతా శైత్యం మాంద్యంచ - భంగాస్తరంగాః పరాభవాశ్చ - భ్రమాః జలనిర్గమాః భ్రాంతయశ్చ- సింధుషునదీషు- విపల్లవస్థితిః పల్లవరహితస్థితిః అపల్లేశస్థి

దృశ్యాంకవయః కేపిలోలుపాః॥ యథా॥ దానాంబూపశమో రిపుద్విపకరేసస్యేష్వనీతిః పరంనీచోపస్థితిపంకయోగజడతా భంగభ్రమాస్సింధుషు । స్థాణుష్వేవవిపల్లవస్థితిరభూచ్ఛా యాంవిమార్గభ్రమో నైతత్కించిదపిప్రజాసుదదృశే రామే

——* సముచ్చయాలంకారః *——

క్షితింరక్షతి॥ ౯౦॥ సముచ్చయంలక్షయతి॥ క్రియాణాంవా గుణానాంవాయుగపద్యదిమేళనం। ఏకత్రవర్ణ్యతేతత్రద్వివి ధస్స్యాత్సముచ్చయః॥ యథా ॥ వధూవహనభూనభశ్చతుర తూర్ణవక్రక్రమైస్తురంగతికురంగతిద్రుతరిపుర్విహంగత్యపి।

శ్చ-విమార్గభ్రమః ఆకాశసంచారః దురధ్వగామిత్వంచ- ఏతత్పూర్వో క్తదానాంబూపశమాదికం- నప్రజాస్వితి వర్జనీయార్థస్యశాబ్దత్వాదియ మప్రశ్నపూర్వికాశబ్దవర్జనీయాపరిసంఖ్యా॥ ౯౦॥ సముచ్చయంలక్షయ తి- క్రియాణామితి ॥ క్రియాణాందర్శనాదీనాంవాగుణానాంవైమల్యా దీనాంవా॥ క్రియాసముచ్చయముదాహరతి-వధూవహనేతి॥ హేరఘూ రాఘవ-త్వయిత్వంగతిచలతిసతి- ద్రుతః కాందిశీకోరిపుః-వధూవహనక్ర మేణతురంగతితురంగఇవాచరతి- స్కంధేవధూంసముపవేశ్యాతి రయేణ యాతీత్యర్థః- ద్వంద్వాంతస్థితస్యక్రమశబ్దస్యప్రత్యేకంసంబంధః- భూ క్రమేణభూసంచారేణకురంగతి- అతిరయేణధావతీత్యర్థః-నభః క్రమేణ

విహంగతి- వేగేనోత్ప్లుత్యోత్ప్లుత్య యాతీత్యర్థః- అపికించ-చతురర్ణవ
క్రక్రమేణభుజంగతి-వనేభృంగతిఃవృక్షాద్వృక్షంకుంజాత్కుంజంచాశ్ర
యతీత్యర్థః - తమసిస్ఫులింగతి తేజస్విత్వాత్ ప్రస్ఫుటంస్ఫురతీత్యర్థః ॥
౯౧॥గుణసముచ్చయముదాహరతి - రామస్యేతి ॥ చక్షుషఃకోణౌక్షణౌఅ
పాంగవీక్షణే- అణిమాకార్శ్యం॥౯౨॥వయంత్వితి॥ద్రవ్యాణాంజాతీనాం
చసమవాయయోస్సముదాయయోః-సమవాయశ్చయోగఇత్యనంతరః-
తద్భేదతాంసముచ్చయభేదతాం॥తతోఽపపత్తిందర్శయతి-క్రియేతి॥చమ

భుజంగతి తరంగతి హ్రదగతౌ వనేభృంగతి స్ఫులింగతితమస్య
పిత్వయిరణేరఘోత్వంగతి॥ అత్రక్రియాణాంసముచ్చయః ॥
౯౧ ॥ గుణసముచ్చయోయథా॥ రామస్యచక్షుషఃకోణేక్షు
ణేశోణేరుషాద్విషాం। పాండిమాజడిమాచాంగేజజ్ఞేమలినిమా
ణిమా ।౯౨॥ ఏవంక్రియాగుణమేళనవశాత్సముచ్చయాలం
కారస్యద్విధాద్వయమేవోచుఃప్రాంచః । వయంతుద్రవ్యజా
తిసమవాయయోరపితద్భేదతాంబ్రూమః । క్రియాగుణస
ముచ్చయయోరివానయోరపిచమత్కారకారితాయాః ప్రాగు
క్తాలంకారసామాన్యలక్షణస్యదురపలాపత్వాత్ । తత్రద్ర
వ్యసముచ్చయోయథా ॥ కాష్ఠంకపాలశకలంకబళంతృణా
నాంవైరీకరేకలయతేత్వయిరామరుష్టే । తుష్టేతుకల్పతరు
కాండసుధాంకభాండచింతాశ్మనీలవరకచ్ఛపశంఖపద్మాః ॥
అత్రపూర్వోత్తరార్ధగదితయోః కాష్ఠాదికల్పతరుకాండాది

త్కారకారితాయాశ్చమత్కారకరణాత్ - ప్రాగుక్తస్యగుణతరంగో
క్తస్యఅలంకారసామాన్యలక్షణస్య సంయోగసంబంధేనరసోపస్కారక
త్వరూపస్యదురపలాపత్వాదనపహ్నవనీయత్వాత్ ॥ ద్రవ్యసముచ్చయ
ముదాహరతి- కాష్ఠమితి॥త్వయితుష్టేతు-కల్పతరుకాండంకల్పవృక్షస్కం
ధం- సుధాంకభాండమమృతకలశం- చింతాశ్మానంచింతామణిం-నీలాదిని
ధీంశ్చయుగపత్ కరేధత్తే - త్వత్ప్రసాదపాత్రంతుదేవరాజోరాజరాజో
వాభవతీతిభావః- కాండంనాళేతరుస్కంధేబాణేవసరనీరయోః। కుత్సి
తేరహసిస్తంబఇతివిశ్వః - అత్రైకస్యైవోదాహరణద్వయమిత్యాశయ

నాహ- అత్రేత్యాదినా॥ వైరిభేదానంగీకారేఽనుపపత్తిం దర్శయతి-శర
భేద ఇతి॥ విరోధశ్చేత్యత్ర పర్యాయాలంకారతాసముచ్చాయకశ్చకారః
తథాహి-కోపదశాయాం కాష్ఠాదిద్రవ్యరాశిం తోషదశాయాం కల్పతరుకాం
డాదిద్రవ్యరాశిం చైక ఏవ కాలభేదాత్ఽలయతీతి వక్తవ్యమిత్యాశంక్య
తాదృశ్యనిష్టం ప్రతిపాదయతి-తత్ప్రాపకయోరిత్యాదినా॥ ౯౩ ॥ అథజా
తిసముచ్చయం నిరోద్ధుమాహ-పరాపరేతి॥ పరం సత్తా-అపరం ద్రవ్యత్వా
ది*ద్రవ్యాదిత్రికవృత్తిస్తు సత్తాపరతయోచ్యతే। పరభిన్నా తు యా జాతి
స్సైవాపరతయోచ్యత ఇత్యుక్తత్వాత్-తద్రూపేణ భావేన ధర్మేణ తు
న్యాసాం విరుద్ధసామాన్యానాం ఘటత్వపటత్వ మనుష్యత్వతిర్యక్త్వాదివిరు

ద్రవ్యరాశిసముచ్చయయోర్వైరిభేదే నైకైకస్మిన్ఽరేయు
గపత్సంభవాద్ద్వివారముదాహరణం బోద్ధవ్యం । తదభేదే
యుగపదేకకరే విరుద్ధద్రవ్యరాశిద్వయస్య మేళనాసంభవా
ద్ద్రవ్యవిరోధశ్చ । తత్ప్రాపకయోరోషతోషయోర్యుగపదుద
యవిరోధాద్రాశిద్వయస్యాపి క్రమమేళనవివక్షాయాం తు ప
ర్యాయాలంకారతా స్యాత్ ॥౯౩॥ పరాపరభావశూన్యానాం
విరుద్ధసామాన్యానాం యద్యప్యేకత్ర సమవాయో న సంపనీప
ద్యతే తథాపి కవేరుక్తిచాతుర్యాత్తత్సమవాయస్సంభవత్యేవ॥
యథా॥ శుచిత్వనరసింహత్వరాజహంసత్వభోగితాః। భూధర
త్వాదయశ్చాన్యా జాతయో రాఘవే బభుః॥ ఏవం ద్రవ్యగుణక్రి
యాసామాన్యానాం ప్రత్యేకం మిథశ్చ మేళనే ఏకాదశ భేదా

ద్ధజాతీనాం॥ కథం తర్హి జాతిసముచ్చయస్సంభవతీత్యత్రాహ- తథాపీతి
ఉదాహరతి-శుచిత్వేతి॥ శుచిత్వం వహ్నిత్వం శుద్ధత్వం చ - నరసింహత్వ
నృకేసరిత్వం పురుషశ్రేష్ఠత్వం చ - రాజహంసత్వం హంసశ్రేష్ఠత్వం రా
జోత్తమత్వం చ-భోగితా సర్పత్వం సంతతభోగవిశిష్టత్వం చ-భూధరత్వ
పర్వతత్వం భూపతిత్వం చ- చతురాననత్వ సర్వజ్ఞత్వాదయ ఆదిశబ్దార్థాః
అన్యే సప్తభేదాస్సంభవంతీత్యాహ-ఏవమితి॥ అత్రేత్థం గణనా-ద్రవ్యసము
చ్చయః- గుణసముచ్చయః- క్రియాసముచ్చయః- జాతిసముచ్చయః
ద్రవ్యగుణసముచ్చయః- ద్రవ్యక్రియాసముచ్చయః- ద్రవ్యజాతి సము

చ్చయః- గుణక్రియాసముచ్చయః-గుణజాతిసముచ్చయః- క్రియాజాతిసముచ్చయః - ద్రవ్యగుణక్రియాజాతిసముచ్చయశ్చేతి॥౯౪॥తత్కరం లక్షయతి- ఖలేకపోతన్యాయేనేతి॥పురాకిలకుత్రచిత్ఖలే కేనచిజ్జంతువిహింసకేనవిస్తారితేజాలేచిత్రగ్రీవనామాకశ్చిత్కపోతరాజస్సపరివారో ధాన్యకణలోభాదాగత్యనిపతితఃపరస్పరంమంత్రయిత్వాసంభూయజాలేనసహైవోడ్డీయతదదృశ్యతాంగత్వా కుత్రచిద్ధిరణ్యకనామ్నోమూషకరాజాత్పాశచ్ఛేదమవాప్యపరివారేణసాకంయథేచ్ఛమగచ్ఛదితికథాం మనసినిధాయోక్తం ఖలేకపోతన్యాయేనేతి॥ఉదాహరతి-ముగ్ధాఇతి ॥ ముగ్ధా

స్సంభవంతిసముచ్చయాలంకారస్య। విస్తరభయాన్నోదాహ్రియంతే॥౯౪॥తత్కరంలక్షయతి॥ఖలేకపోతన్యాయేనమిళి

—* తత్కరాలంకారః *—

తైర్బహుకారణైః స్వతంత్రైః క్రియతేకార్యంయత్తైరేకంతత్రతత్కరః॥ యథా ॥ ముగ్ధాగిరోవిహసితానిసితానిహావాభావాశ్చ మంజిమధురామధురామృగాక్ష్యాః । కందర్పవైభవపుషా వపుషోపి శోభారామస్యమానసముదంసముదంచయంతి॥ అత్రఖలేకపోతన్యాయేనమిళితైరితివిశేషణాత్సమాధేర్వ్యవచ్ఛేదః। తత్రకారణమేళనస్యకాకతాళీయన్యాయసిద్ధత్వాత్ ॥౯౫॥ సమాధింలక్షయతి॥ కాకతాళనయాయా

—* సమాధ్యలంకారః *—

తహేతోరన్యేనహేతునా । ప్రక్రాంతకార్యసౌకర్యేసమాధిస్స్యాదలంకృతిః ॥ కాకతాళనయేతివిశేషణాత్తత్కరా

మధురాః-హావభావాశృంగారచేష్టావిశేషాః-తత్స్వరూపంరసతరంగేకవిరేవవివరీవరిష్యతి - మంజిమ్నామార్దవస్యధూరతిశయోమంజిమధురా- ఋక్పూరిత్యాదినాసమాసాంతోచ్ప్రత్యయః- తయామధురాస్స్వాదుస్వభావాః-యథాపాశచ్ఛేదంప్రతిసర్వేషాంకపోతానాముద్యమస్తథా మధురవచనాదీనాంతన్మానసోల్లాసోదంచనేపీతిబోధ్యం ॥౯౫॥ సమాధ్యలంకారంలక్షయతి- కాకతాళేతి॥ కేనచిదారబ్ధస్యకార్యస్యకాకతాళీయన్యాయాత్కారణాంతరేణసమాధానాత్సమాధిః- కాకతాళీయంనామ

తర్క-తోపనతంవిభ్రీకరణం - ఏవంచానుషంగికకారణాంతరస్య సమా
స్సమప్రధానసర్వకారణాత్తత్క-రాద్భేః ఇతి ద్రష్టవ్యం ॥ ఉదాహరతి
అంధానితి॥ హేరఘురామ భయేనాంధాః దిగ్భ్రాంతాః-విద్రవతః పలా
యమానాః ॥ ౯౬ ॥ వికల్పంలక్షయతి-తుల్యప్రమాణేతి॥ వ్యాచష్టే - వి

ద్వేషః॥యథా॥అంధాన్భయేనరఘురామచమూసముద్ధధూళీ
భరేంధయతివిద్రవతోద్విషస్తే । నక్తంతనం తిమిరమాపతి
తంపునస్తానంధీచకారహతమేవవిధిర్నిహంతి ॥౯౬॥ వికల్పం

—— వికల్పాలంకారః ——

జల్పతి॥తుల్యప్రమాణవైశిష్ట్యేయుగపత్ప్రాప్తయోః క్వచిత్ ।
విరోధశ్చేత్సదృశయోర్వికల్పస్తత్రజల్ప్యతే॥ తుల్యంహివిరు
ద్ధద్వయంయుగపదుపస్థితంవికల్పార్హం తేనయత్రతుల్యప్ర
మాణవైశిష్ట్యాత్సమబలయోర్ద్వయోరేకత్ర యుగపత్ప్రా
ప్తావిరోధస్స్ఫురతితత్రవికల్పాలంకారః ॥యథా॥ దివివాభు
వివాస్థలేజలేవాభుజదండైరథవాప్రచండకాండైః। తవరా
మయథాస్తియాత్రశిక్షావదతైర్వమృధంతథావిధాస్యే॥ఇ
దంరావణవచనం ॥౯౭॥ అథయథాసంఖ్యమాఖ్యాతి ॥ సం

—— యథాసంఖ్యాలంకారః ——

బంధః ప్రథమోక్తానాంచరమోక్తైః క్రమాద్యది। కథయంతి
యథాసంఖ్యాలంకారంసభవేద్ద్విధా ॥ శాబ్దశ్చార్థశ్చేతిద్వి
విధోయథాసంఖ్యాలంకారః।తత్రాసమస్తానామసమస్తాన్వ
యేశాబ్దతా। సమస్తానాంమిథస్సంబంధేఽర్థతా। సమస్తయో
ర్మిథస్సంబంధేశబ్దతః ప్రతిపన్నేఽపి తదంతర్వర్తిపదానాంక్ర
మసంబంధస్యార్థోపలభ్యత్వాత్ ॥యథా॥రవికవిపవీన్నిజిగ్యే
రామోద్యుతినీతిభూభృదుద్ధృతిభిః । తస్యచనేత్రంవక్త్రం

ల్యంహీతి॥ ఉదాహరతి-దివీతి॥మృధంయుద్ధం॥౯౭॥యథాసంఖ్యంలక్షయ
తి- సంబంధ ఇతి॥ ఉదాహరతి-రవీతి॥ద్యుతినీతిభ్యాంభూభృతాంరాజ్ఞామ
ధృత్యానిషాద-సనేనచ-అన్యత్రపర్వతోద్ధరణేనచ-నేత్రంకర్తృ-కమల
క్షమౌ-చకారాన్నిజిగ్యఇత్యనువర్తతే - ఏవముత్తరత్రాపియోజ్యం॥

త్రేతి-పూర్వార్ధమార్ధస్యోత్తరార్ధంశాబ్దస్యచోదాహరణం॥ ౯౭॥ కారణమాలాంలక్షయతి- పూర్వపూర్వమితి॥తద్వైపరీత్యఇతి - ఉత్తరోత్తరస్య పూర్వపూర్వహేతుతామిత్యర్థః - పోషకత్వేప్యేవమేవేతిచతస్రః॥ఆద్యాముదాహరతి - లంకేతి॥అజనయన్నుత్పాదయామాసుః-రావణైశ్వర్యస్యతచ్చింతాహేతుత్వాదితిభావః- తేనిశ్వాసవాతాః ॥ ౯౮ ॥

గాత్రంకమలంకళానిధింకామం ॥ అత్రార్థశాబ్దయోరుదాహరణద్వయంపూర్వోత్తరార్ధయోర్ద్వైతం ॥౯౭॥ అథక్రమాలంబనేన శృంఖలాన్యాయమూలాన్కారణ మాలాదీన

కారణమాలాలంకారః

లంకారాన్లక్షయతి॥ పూర్వపూర్వంయత్రభజేదుత్తరోత్తరహేతుతాం। తత్రకారణమాలాఖ్యమలంకారంప్రచక్షతే॥ కేచిత్తద్వైపరీత్యేపిపోషకత్వేపితంపరే॥ ఉత్పత్తౌపోషణేవా కారణత్వస్యానపాయాదితితేషామభిప్రాయః। తేనాస్యచత్వారోభేదాః। తత్రదిఙ్మాత్రముదాహ్రియతే ॥ లంకాద్యృష్యద్విపవరఘటాకర్ణతాళావిలోలాఃస్వర్గస్త్రీణాం భృశమజనయన్దీర్ఘనిశ్వాసవాతాన్। ఇంధాంచక్రూరఘుకులపతేస్త్వత్ప్రతాపానలంతేతేనప్లుష్టందశముఖభుజాకంధరాశ్రేణ్య

మాలాదీపకాలంకారః

రణ్యం ॥ ౯౮ ॥ పూర్వపూర్వకృతోత్కర్షంభజేచ్చేదుత్తరోత్తరం। తత్రమాలాదీపకాఖ్యమలంకారంబుధాజగుః ॥ యథా ॥ భూతింయావనమాతనోజ్జనకజాలావణ్యశృంగారయోస్తాభ్యాంకాంచనచాతురీవచనదృగ్భంగీభిరంగీకృతా। కందర్పోవవృధేచతాభిరమునాబాణైర్బుభూషేధనుస్తేనాప్యస్యవిచార్యధైర్యకవచంరామస్యభిన్నంమనః॥౧౦౦॥ పూర్వస్మా

మాలాదీపకంలక్షయతి-పూర్వపూర్వేతి॥ ఉదాహరతి- భూతిమితి॥ యావనం కర్తృ - జనకజాయాః లావణ్యశృంగారయోః కాంతివిశేషనేపథ్యయోః- తాభ్యాంలావణ్యశృంగారాభ్యాం- బుభూషేభూషితం॥ ౧౦౦॥ సారాలంకారంలక్షయతి- పూర్వస్మాదితి ॥ ఉత్తరోత్తరంవస్తుసారం శ్రే

సారాలంకారః

దపిపూర్వస్మాత్సారంచేముత్తరోత్తరం । యత్రవర్ణ్యేతత త్తాం హిబుధాస్సారమలంకృతిం ॥యథా ॥బ్రహ్మాండసారో భువనానిసప్తభూమండలీతేషుచసారభూతా।తత్సారభూతా నిపురాణితేషుసారంపురంరాఘువబాహుగుప్తం॥ ౧౦౧॥ వి

ఏకావళ్యలంకారః

శేషణంపూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్తరముచ్యతే। ఏకావళిమలం కారమాచిరేతత్రపండితాః॥ యథా ॥ రామబాహుశ్శౌర్య ధుర్యస్తన్నీత్యానిత్యమన్వితమ్। నీతిర్వృత్తేనసంపన్నా విత్తం సత్పాత్రసాత్కృతం॥ ౧౦౨॥అథతర్కన్యాయమూలానాక

కావ్యలింగాలంకారః,

వ్యలింగాదీనలంకారాన్లక్షయతి ॥ హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలింగంద్విధాహితత్ ॥ యత్రహేతుర్వాక్యార్థోవాప దార్థోవాభవన్నుక్తార్థసమర్థకస్స్యాత్తత్రకావ్యలింగం। త చ్ఛోక్తరీత్యాద్విధా।పదగతత్వేపివిశేషణత్వేనైవహేతుత్వం కార్యం । యత్రపునస్తృతీయాదినాహేతుత్వధీర్నతత్రా సావలంకారః।కింతుహేతుమాత్రం చమత్కారాభావాత్ । నచాస్యానుమానాదభేదశంకా।జ్ఞాప్యజ్ఞాపకభావాభావాత్। వ్యాప్తిపక్షధర్మతయోరనుపసంహారాచ్చ । సమర్థ్యసమ ర్థకభావోహిప్రకృతేభిప్రేతః। నచార్థాంతరన్యాసాభేదశం కా।ప్రకృతిసమర్థ్యసమర్థకవాక్యార్థయోరాకాంక్షాసద్భా వస్యప్రయోజకత్వస్వీకారాత్ । అర్థాంతరన్యాసేతుసమ

స్తంసత్ - యత్రవావర్ణ్యేతచేత్ ॥ ఉదాహరతి- బ్రహ్మాండేతి॥స్పష్ట॥ ౧౦౧ ॥ ఏకావళింలక్షయతి- విశేషణమితి॥ ఉదాహరతి- రామబాహు॥ తి॥ తచ్ఛౌర్యం॥౧౦౨॥కావ్యలింగాలంకారంలక్షయతి-హేతోరితి॥ వ్యా

రోతి-యత్రేతి॥జ్ఞాప్యజ్ఞాపకేతి-అత్రేతిశేషః - వ్యాప్తిపక్షధర్మతయో రితి- అనుపసంహారాదవలంబనాత్ - తత్రేతిశేషః-ఉత్థాపితాకాంక్ష తి- ఉత్థితాకాంక్షాయాఅభావేపీతిభావః ॥ పదార్థహేతుకముదాహ

మూఢా ఇతి॥ ద్విషః ఖరదూషణాదయః॥౧౦౩॥ వాక్యార్థహేతుకముదా
హరతి- లంకేశేతి॥ రింగద్భిస్తరంగగణైర్బంధురస్యోన్నతానతస్య సింధుబం
ధోస్సముద్రస్య నిశ్శేషశోషణేన విభీషణో భయంకరో దృష్టసారశ్చ॥౧౦౪॥

ర్థ్యసమర్థకవాక్యార్థయో రాకాంక్షాభావాత్। కథం తర్హి సమర్థనం। ఉత్థాపితాకాంక్షయాపి తదుపపత్తేః॥ పదగతం యథా॥ మూఢాస్త్వామేవమన్వానా రాఘుఘ్నంతి ద్విషోమిథః। పలాయంతేస్మ నక్వాపి పశ్యంతశ్చ సమంతతః॥ అత్ర భ్రాంతత్వం హేతుః। సచ విశేషణత్వేనైవ పరిపూర్ణ్వాశినష్టి ॥ ౧౦౩ ॥ వాక్యగతం యథా॥ లంకేశ కింకరగణైస్సహ యాహి మారం దండోయమాపతతి రాఘవకాండవహ్నిః। రింగత్తరంగగణబంధురసింధుబంధునిశ్శేషశోషణవిభీషణదృష్టసారః॥ అత్ర లంకేశపలాయనరూపసాధ్యే ప్రథమపాదవాక్యార్థే తదుత్తరవాక్యేన హేతుర్నిరూపితః॥ ౧౦౪ ॥ అత్ర వ్యావర్త్యతయాబు-

—* అర్థాంతరన్యాసాలంకారః *—

ద్ధిస్థయో రర్థాంతరన్యాసానుమానాలంకారయో రర్థాంతరన్యాసం లక్షయతి ॥ సామాన్యం వా విశేషేణ విశేషో వా తదన్యతః । సమర్థ్యతే యత్ర తత్రార్థాంతరన్యాస ఈరితః॥ అత్ర సామాన్యవిశేషయోర్వాచ్యత్వం। దృష్టాంతాలంకారే తు సామాన్యయో రేవ వా విశేషయో రేవ వా వాచ్యత్వమిత్యనయోర్భేదః। అయం ద్వివిధోపి సాధర్మ్యవైధర్మ్యాభ్యాం ప్రవర్తమానశ్చతుర్విధో భవతి॥ తత్ర సాధర్మ్యాత్సామాన్యేన విశేషసమర్థనం యథా॥ ॥ రామ త్వత్తరవారిడంబరాత్తవభుజాచ్చోత్క్షిప్తకౌక్షేయకాత్సంత్రస్తా నకులాచలానపి సమారోఢుం యతంతే ద్విషః॥ వీక్షంతే చ న కుండలీంద్రఘటితశ్రీఖండకాండాంస్తథా ప్రాయస్త్రాసముపైతి వైరిసదృశాత్త్రాసిన్నస

అర్థాంతరన్యాసం లక్షయతి- సామాన్యమితి ॥ సామాన్యేన విశేషసమర్థనముదాహరతి- రామేతి ॥ త్వత్తరవారిణాండంబరాదాడంబరాత్త్రాసిన్నర్భీరుః- అధీరే కాతరత్రస్నుభీరుభీరుకభీలుకా ఇత్యమరః - అత్ర చతుర్థపాద

వాక్యార్థేనసామాన్యరూపేణపూర్వవాక్యార్థస్యవిశేషరూపస్య సమ
నంకృతం॥ ౧౦౫॥ విశేషేణసామాన్యసమర్థనముదాహరతి-జగదితి॥
యాదగచ్ఛత్- కాందిశీకోఽభూదితియావత్ - అత్రోత్తరవాక్యార్థేన
విశేషరూపేణసమర్థనంకృతం॥ ౧౦౬ ॥ ఏవంసాధర్మ్యేణోదాహృత్యవై
ధర్మ్యేణోదాహరతి- శేషేణేతి॥ సమీరణభుజా అనిలాహారేణ-జాతిస్వ
భావాద్వాయుభక్షకేణచ- శుచినాపరిశుద్ధేనధవళవర్ణేనచ-స్థిరేణనిశ్చ

మస్తాదపి॥ ౧౦౫ ॥ సాధర్మ్యాద్విశేషేణసామాన్యసమర్థనం
యథా॥జగత్త్రితయజిత్వరోఽప్యపజయీకుతశ్చిద్బభౌ వేదవశ్యమి
తినిశ్చయాదనుమిమీమహేమీనయం।సతాదృగపిరావణోఽసు
రవరోఽప్యయాద్భంగవాన్రఘుక్షితిపపుంగవాదహహాసం గర
ప్రాంగణే॥౧౦౬॥ వైధర్మ్యాత్సామాన్యేనవిశేషసమర్థనం
యథా ॥ శేషేణదుర్లభరఘూద్వహబాహుసామ్యసిద్ధ్యైస
మీరణభుజాశుచినాస్థిరేణ। కూర్మాసనేనచతపఃక్రియతేచి
రేణకోవానదుర్లభతమేపికరోతివాంఛాం ॥ ౧౦౭ ॥ వైధ
ర్మ్యాద్విశేషేణసామాన్యసమర్థనంయథా॥ అన్యద్వస్త్వ
న్యవస్తుప్రకృతిమనుభవత్యేవహేతోఃకుతశ్చిత్పశ్చాత్తద్వస్తు
పూర్వప్రకృతిమనుసరత్యేవహేతోఃపరస్మాత్। యోషాపా
షాణభావం నకిముగతవతీగౌతమోద్భూతరోషాత్పాషాణో
వానయోషాపునరపికిమభూద్రామపాదాబ్జరేణోః॥ ౧౦౮ ॥

—* అనుమానాలంకారః, *—

అనుమానాలంకారంలక్షయతి ॥ సాధ్యసాధనమాత్రోక్త్యావను
మానముదీరితం।తర్కానుమానరూపాభ్యాంతత్ప్రవృత్తిర్ద్వి

చిత్తేన-అచంచలేనచ- కూర్మాసనేనకూర్మాసనోపవిష్టేన ఆధికూర్మ
పరిభాగస్థితేనచ- అత్రచతుర్థపాదేసామాన్యస్యవైధర్మ్యేణప్రవృ
౧౦౭॥ అన్యదితి॥ గౌతమస్యోద్భూతరోషాదధికామర్షాత్ - అత్రోత్త
ర్థేవిశేషస్యవైధర్మ్యం॥ ౧౦౮॥ అనుమానాలంకారంలక్షయతి - సా
తి ॥ వ్యాపకస్యధర్మిణ్యయోగవ్యవచ్ఛేదస్సాధ్యః- పక్షధర్మత్వం స
సత్త్వం విపక్షాద్వ్యావృత్తిరిత్యేతత్త్రితయసహితో హేతుస్సాధన

యత్రసాధ్యప్రతీతయెసాధనంనిర్దిశ్యతేతత్రానుమానాలంకారః- ద్వ
యీద్విధా॥ వివృణోతి-యత్రేతి॥ తర్హితర్కానుమానాదస్యకింవై
లక్షణ్యమిత్యాశంక్యాహ-కించేతి॥కించకించిత్యర్థః॥ఉదాహరతి-సీతేతి॥హే
రాఘవ-తవాసిలతాసీతైవ-నోచేత్ -అయోనిజాతనుర్యస్యాస్సాతథోక్తా
పక్షే- అయఃనిజతనుర్యస్యాఇతి - దనుజానామార్తిహేతుశ్చ కథంస్యా
త్- యద్వా-ఉరగీఫణినీ- హియస్మాత్- పృథుభుజంగతయామహాసర్ప

యీభవేత్॥ యత్రకించిత్ జ్ఞాప్యంనిర్దిశ్యతస్యజ్ఞాపకతయా
ఽన్యన్నిర్దిశ్యతేతత్రానుమానాలంకారః॥ అత్రమాత్రచా
వ్యాప్తిపక్షధర్మతయోఃప్రదర్శనంనిరస్యతే। తయోఃప్రద
ర్శనేతర్కానుమానత్వాపాతాత్। వస్తుతస్తుతాభ్యామ
త్రభవితవ్యమేవ। తదభావేకావ్యలింగాభేదాపత్తేః। కించా
త్రకవినిర్మితచాతురీమహిమ్నా శ్లేషరూపకాపహ్నవాతిశ
యోక్త్యాద్యాలంబనేనానుమానోత్థానేన తార్కికపరిపాటీ
కళంకఇతిచమత్కారకారితాస్యాస్యోపపద్యతే। అర్థాపత్తిభే
దంతత్రైవవక్ష్యామః। ఇదంతర్కరూపేణానుమానరూపేణ
చద్వేధాప్రవర్తతే॥ యథా॥సీతైవరాఘవతవాసిలతాకథం
స్యాన్నోచేదయోనిజతనుర్దనుజార్తిహేతుః।యద్వోరగీపృథు
భుజంగతయాఽనయాహినిర్ముక్తయాముహురపాయి పరా
సువాయుః॥అత్రపూర్వార్ధేతర్కరూపేణోత్తరార్ధేహిశబ్దే
నహేతుత్వద్యోతనాదనుమానరూపేణచప్రవృత్తిరితివేద్యం।
పూర్వార్ధేఅసిలతాయాస్సీతారూపత్వం ద్వితీయార్ధే భు
జంగీత్వంచవ్యాపకం। అయోనిజాకృతిత్వాసురనాశ వైశి

త్వేనోపలక్షితయా- నిర్ముక్తయాముక్తకంచుకయా- అనయాపరేషామ
స్యేషామసువాయుఃప్రాణవాయుర్ముహురనేకకృత్వోఽపాయిపీతః- ప
క్షే-పృథుందీర్ఘంభుజం-గతయా-నిర్ముక్తయాకోశాన్నిర్గతయా-పరే
షాంశత్రూణామసువాయురితి॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ వ్యాప్యారోపేణ
వ్యాపకారోపస్తర్కస్తద్రూపేణ- నన్వత్రకింవ్యాపకంకిం వావ్యాప్యమి
త్యత్రాహ- పూర్వార్ధఇతి॥ ఉభయోర్వ్యాప్యవ్యాపకయోరిత్యర్థః -

సపక్షే సపక్షభూతాయాం సీతాయాం వృత్తేర్వర్తనాత్ - పక్షే పక్షభూ
తాయాం ఖడ్గలతాయాంచ వృత్తేర్వ్యాప్తిః పక్షధర్మతా చ తాభ్యాం
సీతారూపత్వం- వ్యాపకభూతమితిభావః-గమయతి-అయంభావః-యథా
పర్వతే ధూమో వహ్నిం జ్ఞాపయతి తథైవాసిలతాయామయోనిజాకృతి
త్వాసురనాశవైశిష్ట్య రూపం వ్యాప్యమపి సీతారూపత్వరూపవ్యాపకం జ్ఞా
పయతీతి-తథాచ పూర్వార్ధేతరద్రూపతా॥ లాఘవార్థమన్యత్స్వయమూ
హ్యామిత్యాహ- ఉత్తరార్ధేపీతి ॥ ఉరగీ సపక్షః-ఖడ్గలతా పక్షః-ఉరగీత్వం

ష్ట్యం వ్యాప్యం। ఉభయోస్సపక్షే సీతాయాం వృత్తేః పక్షే ఖ
డ్గలతాయాం వృత్తేర్వ్యాప్తిపక్షధర్మతాభ్యాం ఖడ్గే సీతారూ
పత్వం గమయతి। ఉత్తరార్ధేప్యేవం వేద్యం॥ ౧౦౯॥ అర్థాపత్తిం

—* అర్థాపత్త్యలంకారః *—

లక్షయతి॥ కస్మింశ్చిదర్థే నిష్పన్నే యద్యర్థాంతరమాపతేత్ ।
దండాపూపనయేనార్థాపత్తిస్తత్రహ్యలంకృతిః॥ నచ కేనచిద
ర్థేన కస్యచిదర్థస్య జ్ఞాపనసామ్యాదస్యానుమానాంతర్భా
వశ్శంక్యః। సమానన్యాయో హ్యర్థాపత్తేః ప్రయోజకః। నచ
సమానన్యాయస్య వ్యాప్తిరూపతా। అనుమానంతు వ్యాప్తిము
పజీవ్య ప్రవర్తతే। తతో న తత్రాస్యాంతర్భావః । ఆక్షేపాంత
ర్భావస్తు వక్ష్యమాణతల్లక్షణాదేవ నిరసనీయః । అయమలం
కారః ప్రకృతాదప్రకృతాక్షేపోఽప్రకృతాత్ప్రకృతాక్షేప
శ్చేతి ద్విధా ॥ యథా ॥ జగత్త్రితయజిత్వరం కిల దశాన
నం సత్వరం జిగాయ సమరాంగణే కిముత దైత్యమాత్రం వి
భుః । స పీతజలధిర్మునిర్ఘటితవిద్విషన్నిల్వలం నిపాతుమతి

వ్యాపకం- భుజంగతానిర్ముక్తత్వాసుహరణవైశిష్ట్యం వ్యాప్యం॥ ౧౦౯॥
అర్థాపత్తిం లక్షయతి- కస్మింశ్చితి॥ యథా దండభక్షణాదపూపభక్షణమ
ర్థాదాపతితం తద్వత్కస్యచిదర్థస్య నిష్పత్తౌ తత్సామర్థ్య రూపాత్సమా
నన్యాయాదర్థాంతరమాపతతి యది సోఽయమర్థాపత్త్యలంకారః॥ అను
మానాంతర్భావం వారయతి-నచేతి॥ కుత ఇత్యత ఆహ- సమానేతి ॥ అర్థా
ముదాహరతి- జగదితి ॥ దైత్యమాత్రం సామాన్యదైత్యం జిగాయేతి కిము

కిమువక్తవ్యం- అత్రదృష్టాంతమాహ- నిపీతేతి- ఇల్వలమిల్వలాఖ్యం దానవంవిద్విషన్మునిరగస్త్యః-పల్వలంనిపాతుమలంసమర్థఃభవతిఖలు ॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౧౧౦॥ ద్వితీయముదాహరతి- భంగేతి॥ హేరామహర్షిణరాక్షసక్షపణక్షమోయమిత్యానందేనకంపితేశిరసియాగంగాతస్యాస్తరంగాణామారవైర్ధ్వనిభిరుపలక్షితస్సన్-స్ఫుటానాంవాచాంభరేణా

హేలయాభవతి ఖల్వలంపల్వలం ॥ అత్రప్రాకరణికోరావణజయోఽప్రాకరణికమసురమాత్రజయం కైముతికన్యాయేనార్థాదాక్షిపతి ॥ ౧౧౦ ॥ భంగోద్భూతవిరావడంబరభరైర్బ్రహ్మాండ భంగావహైః కోదండంనిజమిందుఖండమకుటోబుద్ధ్వా భవత్ఖండితం। అస్తౌషీత్పులహర్షకంపితశిరోగంగాతరంగారవైస్త్వాంరామస్ఫుటవాగ్భరేణకిముతాసన్నాజగన్నాయకాః॥ అత్రాప్రకృతశివవృత్తాంతఃప్రాకరణికసీతాస్వయంవరాయాతసర్వసర్వంసహాపతిస్తుతిమర్థాదాపాదయతి ॥౧౧౧॥ ఆక్షేపంలక్షయతి॥ ఉక్తంవావక్ష్యమాణంవా

—* ఆక్షేపాలంకారః *—

ప్రకృతంప్రతిషిధ్యతే । కంచిద్విశేషంద్యోతయితుంతత్రాక్షేపంప్రచక్షతే ॥ అత్రప్రకృతస్యప్రకృతత్వాదేవవిధానార్హస్యక్రియమాణోనిషేధోబాధ్యమానతయా ఆభాసీభవన్విధిమాక్షిపతి। సోయం నిషేధఉక్తవక్ష్యమాణవిషయతయాస్వోపజీవినమాక్షేపమపిద్విధాభినత్తి। తత్రోక్తవిషయోద్వివిధః। వస్తువిషయఃకథనవిషయశ్చేతి । వక్ష్యమాణవిషయోపిద్వివిధః। సామాన్యరూపేణాభిధిత్సితస్యవిశేషరూపతయాకథననిషేధః । అంశాంగీకారేణాంశాంతరనిషేధశ్చేత్యేవంచతుర్విధోయమాక్షేపః॥ యథా ॥ రామోనభవతుధన్వీతథాపిరో

తిశయేనత్వామస్తౌషీత్పుల-శిష్టంస్పష్టం॥౧౧౧॥ఆక్షేపాలంకారంలక్షయతి-ఉక్తమితి॥ యత్రోక్తస్యవక్ష్యమాణస్యవా(ప్రా)కరణికత్వేనవిధానుమిష్టస్యాతపవనిషేధానర్హస్యయోనిషేధోపిశేషబోధార్థమభిధీయమానస్సన్నాభాసీభవతిసఆక్షేపః- తస్యచతుర్థాపిభాగమాహ -తత్రోక్తేతి

షయ ఇత్యాదినా॥ ఉక్తవిషయే వస్తునిషేధముదాహరతి-రామ ఇతి॥ అయ
రామః ధన్వా ధనురానమయంశ్చర్- ఉదన్వంతముదధిం-ధన్వానం మరుప్ర
దేశం విదధే- సమా నౌ మరుధన్వానావిత్యమరః-వస్తునిషేధం విశేషం చా

షేణశోణదృక్కోణః। విదధే ధన్వానమయం ధన్వానమయం క్ష
ణాదుదన్వంతం॥ అత్ర రామో ధన్వీ న భవతీతి ప్రలపతో రావణ
స్య ప్రతివచనే మా భూద్వచనే క్రియమాణో ధన్విత్వరూప
స్య వస్తునః ప్రకృతస్య ప్రతిషేధో బాధాదాభాసీభవం స్తన్ము
ద్రస్యాపి నియమనాద్రామ ఏవ ధనుర్ధరధురంధరో నేతర ఇతి ప్ర
తిపాదనపురస్సరం సత్వరం సీతాం రామాయ సమర్ప్య కుశలీ
భవేతి విశేషమాక్షిపతి ॥౧౧౨॥ కథననిషేధో యథా॥ బ్రహ్మ
న్స్ఫురద్గాధ్వహారఘూద్వహమండనస్య దోర్దండచండిమభరం న
వయం భణామః। తద్భుగ్నభగ్నశశిభూషణచాపఘోషః కిం నా
భ్యధత్తదలితమద్రిహాణ్డభాండః॥ ఇదం కథయ కీదృక్తే భుజసా
రః మమ చాపమారోపయేతి రామమాక్షిపంతం జామదగ్న్యం
ప్రతి లక్ష్మణస్య ప్రతివచనం। అత్ర న భణామ ఇతి క్రియమాణే
న భణననిషేధాభాసేన తాదృక్చండీశకోదండఖండితవతో
రామభుజదండస్య కియత్తవ బ్రాహ్మణస్య చాపారోపణమ
తో స్మాద్దుర్వ్యసనాద్విరమేతి విశేషో వ్యజ్యతే ॥ ౧౧౩ ॥ వ
క్ష్యమాణవిషయే సామాన్య ప్రతిజ్ఞాయాం విశేష నిషేధో య
థా॥ రామభద్రవిముఖీ మహం సఖి త్వాం వచః కిమపి వక్తుమా
గతా। న బ్రవీమి నను వేత్సి జానకి త్వం చ పంచశరబాణసంచ
యం॥ ఇదం సీతాం ప్రతి సఖీవచనం। ఇహ కిమపి వచో వక్తుమా
గతేతి సామాన్యం ప్రతిజ్ఞాయ విశేషస్య వక్ష్యమాణస్య కథనని
షేధాభాసేన సఖి వైముఖ్యం జహీహి పాదప్రణతే రఘుపతౌ
ప్రసీద నో చేద్దుస్సహం స్మరశరసంతాపమేష్యసీతి విశేషో ధ్వ

హ- అత్రేత్యాదినా॥౧౧౨॥ కథననిషేధముదాహరతి- బ్రహ్మన్నితి॥ తే
రామేణ భుగ్నస్యాకృష్టస్య సతో భగ్నస్య శశిభూషణచాపస్య ఘోషః
బ్రహ్మాండ... అత్ర న భణామ ఇతీతి॥౧౧౩॥ తృతీయముదాహరతి- రామ

నే ౹తి॥ స్పష్టం॥ యోజయతి- ఇహేతి॥౧౧౪॥ తురీయముదాహరతి-చం
ద్ర ఇతి॥ ఏషః-చంద్రః కిం- న-చందోऽభవతీత్యర్థః- తత్రయుక్తిమా
హ- సచంద్రః పాక్షికకాంతిం- అయంతుసార్వకాలికీమితిభావః-ఏవము
త్తరతాऽపియోజ్యం- జలేనోదకేనమందేనచ ॥ యోజయతి-అత్రేతి ॥

స్యతే॥౧౧౪॥అంశోక్త్వావంశాంతరనిషేధోయథా॥ చంద్రః కి
మేషనసపాక్షికకాంతిమేతి పూషా కిమేషనసయాతినభోగ
మార్గం। వహ్నిః కిమేషనజలేనసహాని మేతీత్యావ్యుశ్యరామ
సుగుణైస్త్వయినిశ్చయస్స్యాత్ ॥ అత్రనిరతిశయతేజశ్శాలి
తయాశీతభానుభానుకృశానురూపతాయామేకదేశమంగీ కృ
త్యైకదేశాంతరనిషేధః క్రియమాణః ప్రసిద్ధైరపి తేజస్విభి
స్సోమాదిభిరపితత్సామ్యం దుర్లభమభూతిక-ముతేతరైస్తేజ
స్విభిరితి రామతేజసోఽవాఙ్మానస పదవిషయతావ్యజ్యతే ॥

—* వ్యాజస్తుత్యలంకారః *—

౧౧౫॥ ఆక్షేపప్రస్తావాద్వ్యాజస్తుతింలక్షయతి ॥ యత్ర
వాచ్యా స్తుతిర్నిందానిందావా స్తుతిపర్యవసేత్ । తత్రవ్యా
జస్తుతింనామాలంకారంకవయోజగుః ॥ యతోऽభిధీయమా
నానిందాప్రకృతేస్తుత్యేప్రమాణబాధితాసతీస్తుతి పర్యవసయ
తి స్తుతిర్వానింద్యేతాదృశీనిందాం తత్రవ్యాజస్తుత్యలంకా
రః । వ్యాజస్తుతిశబ్దశ్చస్తుతేర్వాచ్యత్వేనిందాయావ్యంగ్య
త్వేవ్యాజరూపాస్తుతిః। తథాతద్వైపరీత్యేవ్యాజేనస్తుతిరితి
చప్రవర్తతే। ననుస్తుత్యేనిందాయాఅప్రకృతాయాః క్రియ
మాణాయాః ప్రకృతస్తుత్యాక్షేపకత్వమేకత్ర పరత్ర స్తుతే
ర్నిందాక్షేపకత్వమిత్యప్రస్తుతప్రశంసాత్వమేవేతిచేత్సత్యం।
స్తుతినిందాత్మకవిచ్ఛిత్త్యంతరావలంబనేనపృథక్పరిగణనమితి

౧౧౫॥ వ్యాజస్తుతింలక్షయతి-యత్రేతి॥వ్యాకరోతి-యతేऽతి॥ స్తుతిర్వేతి
తాదృశీ ప్రమాణబాధితాసతీత్యర్థః- నిందాం- అర్పయతీత్యనువర్తతే
ద్వివిధాపివ్యాజస్తుతిరన్వర్థేత్యాహ-వ్యాజస్తుతిశబ్దశ్చేతి॥నన్వస్యాః కథమ
ప్రస్తుతప్రశంసాతో వైలక్షణ్యమిత్యాశంక్యముఖభేదేనతద్యోర్భేదాభే

దావిత్యాహ- నన్విత్యాదినా॥ నిందయాస్తుత్యభివ్యక్తిముదాహరతి-దారి
ద్ర్యేతి॥ విభూతిర్భస్మసంపచ్చ-తన్మాత్రేణ కలితాన్యుక్తాః ॥ ౧౧౬ ॥
స్తుత్యానిందాభివ్యక్తిముదాహరతి-త్వదుజ్ఝితానామితి॥అతో౽భియేషాం
మార్గణానామభేదాభిసంధిః-త్వయాఽఉజ్ఝితానాంత్యక్తానాంనిరాకృతా
నాంచ - గుణచ్యుతానాంమౌర్వీగళితానాంసద్గుణవిహీనానాంచ- మార్గ

ణాంచః। నవీనాస్త్వభేదమేవాహుః। తత్రనిందయాస్తుతి
ధ్వనిర్యథా॥ దారిద్ర్యాభిహ్వయబాంధవైశ్చిరతరావస్థాయిభి
ర్దుస్త్యజైస్త్వంవిశ్లేష్య విభూతిమాత్రకలితాన్కృత్వా విప
శ్చిద్గణాన్ । బధ్వాగాఢమసంఖ్యసుస్థిరగుణైర్నిత్యంగభీరే
కృపాకూపారేవినిమజ్జయన్రఘుపతేదీనేదయాళుఃకథం ॥ అ
త్రశ్లేషరూపకమహిమ్నానిందయాపరమకృపాళుత్వరూపా
స్తుతిరేవావగమ్యతే ॥ ౧౧౬ ॥ త్వదుజ్ఝితానాంరఘుసింహ
సంఘాన్గుణచ్యుతానామపిమార్గణానాం । ప్రాణానిమిషైఃప్రీ
ణయతాంరిపూణాంవిశ్రాణనంవర్ణయితుంనశక్యం॥ అత్ర
స్తుత్యానిందాధ్వనిః॥ ౧౧౭॥అతో౽త్రేషాలంకారేణిష్టనిషే

—* విరోధాలంకారః *—

ధబాధితతయావిరోధానుప్రవేశేనతత్ప్రస్తావాదితః పరంవి
రోధగర్భాలంకారపేటికాంతర్గతానవశిష్టానలంకారాన్లక్ష
యతి॥ ఆభాసత్వేవిరోధస్యవిరోధాలంకృతిర్భవేత్ ॥యతో౽
పాతతోవిరోధఃప్రతీతః పర్యవసానేపరిహ్రియతే తత్రవిరో
ధాలంకారః । పర్యవసానేపియదివిరోధస్తథైవావతిష్ఠతే త
దాదోషఏవ । తత్రజాతేర్జాతిగుణక్రియాద్రవ్యైర్విరోధేచ
త్వారోభేదాః। క్రియాయాః క్రియాగుణద్రవ్యైస్త్రయః।

ణానాంసాయకానాంయాచకానాంచ - ప్రాణైరామిషైర్మాంసైశ్చ
ప్రాణసమైరామిషైర్భోగ్యవస్తుభిశ్చ ॥ ౧౧౭ ॥ విరోధాలంకారంలక్ష
యతి- ఆభాసత్వఇతి॥ వ్యాచష్టే- యతో౽తి ॥ విభాగమాహ-తత్రజాతే
రిత్యాదినా॥ అతో౽యంసంగ్రహశ్లోకః॥క్రమాజ్జాతిగుణద్రవ్యక్రియా
ణాంతస్తదాదిభిః। విరోధేదశభేదాస్స్యుశ్చతుస్త్రిద్వ్యేకభేదత ఇతి॥

త్ర దశాప్యుదాహరతి- రామేతి॥ హే రామ తవాసిః ఖడ్గః భుజగస్సర్ప ఇతి విరోధః- భుజంగచ్ఛతీత్యాభాసః- సోపి సర్పోపి ఉగ్రశ్శంభురితి విరోధః -

గుణస్య గుణద్రవ్యాభ్యాం ద్వౌ। ద్రవ్యస్య ద్రవ్యేణైక ఇతి సంభూయ దశవిధో విరోధాలంకారః॥ యథా॥ రామ తవాసిర్భుజగస్సోప్యుగ్రః కామపూరకః కాలః। స శుచిస్స పరప్రాణానిలభోక్తా కలయతే పరాం కాష్ఠాం॥ అత్ర దశ విరోధా అపి సంగృహీతాః। అత్రాసిర్భుజగ ఇతి జాత్యోర్విరోధః। అసిభుజగశబ్దయోర్జాతివాచిత్వేన పరాపరభావశూన్యసామాన్యయోస్సామానాధికరణ్యాదర్శనాత్। ఏవం ప్రథమవిరోధస్స్ఫురతి స చ భుజగశబ్దస్య కరగతత్వరూపార్థస్వీకారే ఆభాసీభవతి। ఏవముత్తరత్రాప్యేకార్థస్వీకారే స్ఫురతో విరోధస్యార్థాంతరస్వీకారే ఆభాసీభవనం ద్రష్టవ్యం। సోప్యుగ్ర ఇత్యత్ర తచ్ఛబ్దార్థస్య శంభురూపద్రవ్యస్య చ విరోధః। ఉగ్రోపి కామపూరకః కాలశ్చేత్యత్ర ద్రవ్యక్రియయోర్విరోధః। శంభోః కామదాహకత్వేన కామపాలనక్రియావిరోధాత్। ఉగ్రశబ్దస్య దారుణగుణవాచకత్వేన గుణక్రియావిరోధః। దారుణతాగుణస్య దుఃఖజనకత్వేన సుఖజనకత్వానుపపత్తేః। కాలశబ్దస్య యమద్రవ్యకాళిమగుణవాచకత్వేన శంభుయమద్రవ్యయోర్విరోధః। కాలశ్శుచిరిత్యత్ర శుచిశబ్దస్య వహ్నిత్వజాతిశుక్లిమశుద్ధిగుణానాం వాచకత్వేన యమద్రవ్యశుక్లిమగుణయోర్విరోధః। యమస్య కృష్ణవర్ణత్వాత్। తథా శుక్లిమకాళిమగుణయోర్విరోధః। కాళిమవహ్నిత్వజాత్యోశ్చ విరోధః। తథా స శుచిః ప్రాణానిలభోక్తా పరాం కాష్ఠాం కలయత ఇత్యత్ర వహ్నిత్వజాతేరనిలభుజిక్రియాయాశ్చ విరోధః। వహ్నేరనిలసఖత్వేన తద్భుజిక్రియాయా వహ్నిత్వజాతేశ్చ సామానాధికరణ్య విరోధాత్। తథాఽనిలభుజిక్రియాయాః పశ్చిమదిక్పాలనక్రియాయా

భయంకర ఇత్యాభాసః- ఏవముత్తరత్ర విరోధాభాసా బోధ్యాః॥ దశ విరోధా అప్యయథాక్రమముదాహృతా ఇత్యాశయేనాహ- తదేవమితి॥ శ్లేషో

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

పస్థాపితః శ్లేషానుప్రాణితః॥ ౧౧౮॥ అశ్లేషమూలముదాహరతి - శతమ
ఖేతి॥ స్పష్టం॥ అత్ర భానుత్వశీతభానుత్వజాత్యోర్విరోధః - నానాలింగ
త్వాద్వృత్తూనాం నానాసూర్యత్వమితి నవోనవో భవతీతి చ శ్రుతిప్రామా
ణ్యాత్ - యద్వాత్ర వ్యక్తిరోధో వా బోధ్యః॥ ౧౧౯॥ విశేషోక్తివిభావనే

శ్చవిరోధః। క్రియాద్వయస్యాపి భుజగవరుణయోః ప్రతినియ
తత్వాత్।తదేవం దశవిధోపి విరోధాలంకారోత్ర నిరూపితశ్శ్లే
షోపస్థాపితః॥౧౧౮॥అయమశ్లేషమూలోపి సంభవతి॥యథా॥
శతమఖముఖబర్హిర్ముఖముఖకమలానాం వికాసనే భానుః।
అమృతభుసురముఖాంబుజనిమీలనే రామ శీతభానుస్త్వం॥ అ
త్రైకస్యైవ రామస్య భానుశీతభానుతాదాత్మ్యకథనాద్విరో
ధః ప్రతీతస్సచాభాసీభవతి।తత్తాదాత్మ్యస్యతదుభయకార్య

విశేషోక్తి విభావనాలంకారౌ

కారిత్వేనౌపచారికత్వాత్॥ ౧౧౯॥ విశేషోక్తివిభావనే లక్ష
యతి॥ సతికారణపాష్కల్యే విశేషోక్తిః ఫలం న చేత్। తస్మిన్న
విద్యమానేపి కార్యం స్యాచ్చేద్విభావనా॥ఇహ లోకమర్యాదా
తిక్రమేణ కారణసద్భావేపి కార్యానుదయరూపస్య విశేషస్యో
క్తేర్విశేషోక్తితా। తథా కారణం వినైవ కార్యస్యోద్భావనము
త్పాదనం వా విభావనేత్యన్వర్థత్వమనయోః। అత ఏవ విరోధపే
టికాసంగతిః॥ ద్వయం యథా॥శ్రీరామవీర తవ వైరివరాంగ
నానాం వృష్టిర్బభూవ సయనేషు వినా పయోదైః। చిత్రం న సా
శమయతి స్మ నిరంతరాళధారాళతాముపగతాపి తదంగతాపం
అత్ర ప్రసిద్ధకారణం మేఘం నిషిధ్య కార్యం నిక్షిప్యతే।అప్రసిద్ధ
కారణం దుఃఖమస్త్యేవ। తథా ప్రసిద్ధజలధారాకారణేపి తాప
శాంత్యభావో నిబద్ధః। అప్రసిద్ధకారణం నైశ్చింత్యం నాస్త్యేవ।

లక్షయతి సతీతి॥ వ్యాకరోతి-ఇహేత్యాదినా॥ఉభే అప్యుదాహరతి-శ్రీరా
మేతి॥ వైరివరాణామంగనాస్తాసాం-నిరంతరాళమవిచ్ఛేదం యథాతథా
ధారాళతాం ధారావాహిత్వం - అత్ర పూర్వార్ధం విభావనాయా ఉత్త
రార్ధం విశేషోక్తేశ్చోదాహరణం॥అత్రేతి-ఉపాత్తనిమిత్తేఉదాహృతే

ర్థకః- అనుపాత్తనిమిత్తేత్యుదాహరణమంతరేణ ప్రబోధేత్యాహ - ఇతరప్రభేదయోరితి॥ ౧౨౦॥ విషమాలంకారం లక్షయతి- హేతోరితి॥ విలక్షణస్య విసదృశకార్యస్యోత్పత్తౌ॥ ఆద్యముదాహరతి- రఘురాడితి॥ ద్విషతామున్మిషద్విజృంభమాణం యద్బలం సైన్యం తదేవ సముద్రస్తస్య జీవన

నిమిత్తోపాదానానుపాదానాభ్యామనయోర్ద్వైవిధ్యం। అత్ర వైరిసంబంధరూపస్య నిమిత్తస్యోపాదానాదేకః ప్రభేద ఉదాహృతః । ఇతరప్రభేదయోరేతద్వైపరీత్యేనోదాహరణేషు

—* విషమాలంకారః *—

బోధ్యే॥ ౧౨౦॥ విషమాలంకారం లక్షయతి॥ హేతోర్విలక్షణోత్పత్తౌ ఘటనే చ విరూపయోః। అనిష్టజననే చ స్యాద్విషమాలంకృతిస్త్రిధా ॥ ఏషాం త్రయాణామపి భేదానాం వైషమ్యగర్భత్వాద్విషమశబ్దప్రవృత్తిః। కారణవిలక్షణకార్యోత్పత్తౌ పరస్పరవిరూపఘటనే ఇష్టప్రాప్తయే వ్యాప్రియమాణస్యానిష్టనిష్పత్తౌ చ విరోధస్య జాగరూకత్వాత్పేటికాసంగతిః। తత్ర కారణవిరుద్ధకార్యోదయో యథా ॥ రఘురాట్ప్రతాపబడబానలాదహో ద్విషదున్మిషద్బలసముద్రజీవనం। రభసేన శోషయితుముద్యతాదభూద్రణరంగభూర్ఘనకబంధబంధురా ॥ అత్ర జలశోషకాద్బడబానలాజ్జలోదయలక్షణవిలక్షణకార్యోదయః। రూపకశ్లేషానుప్రాణితోయం ప్రభేదః ॥ ౧౨౧ ॥ కాకుత్స్థ కర్కటకకోమలమఙ్గమేతత్ క్వాస్మాదృశోగ్రసమరే కిను రేప్రవృత్తః । బద్ధుం దృఢం వ్యసనతో బిసతంతుపాశైస్సంవర్తసాగరతరంగమతంగజేంద్రాన్ ॥ ఇదం రామం ప్రతి రావణవచనం। అత్ర విరూపయోర్దుర్బలప్రబలయోర్యుద్ధఘటనా॥ ౧౨౨ ॥ యాన్యాత్మరక్షణకృతే నిశితాని శస్త్రాణ్యాదాయ

మేవ జీవనం జలం- ఘనాని సాంద్రాణి కబంధాన్యేవ జలాని తైర్బంధురా॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౧౨౧॥ ద్వితీయముదాహరతి- కాకుత్స్థేతి॥ రేకాకుత్స్థ- కర్కటకాః కుళీరా ఇవ కోమలా మమరటాస్తైస్సాకం - అస్మాదృశా మహావీరేణేతి భావః - సంవర్తసాగరతరంగా ఇవ ముర్ధ్నరోధాం...

తంగజేంద్రాన్ ప్రాప్తాన్॥ ౧౨౨॥ తృతీయముదాహరతి - యానీతి॥సంకటపద
సన్నద్ధస్థానేము త్రైస్త్రాసా త్ర్యక్త్వైస్త్రైస్త్రై రేవవినేశుర్వినాశమాపుః॥
౧౨౩॥ సంగతిప్రదర్శనపూర్వకంసమంలక్షయతి- సమానయోరితి॥

యోద్ధుమభిజగ్మురరాతివీరాః । రామంపినేశురవనీశమవే
క్ష్యముక్తై స్తైరేవసంకటపదేచకితాద్రవంతః ॥ అత్రరిపూ
ణాంశితహేతిధారణమాత్మరక్షణకారణం నాభూదితియత్త
త్త్రావజ్ఞాస్తాం ప్రత్యుత నిధనసాధనమేవా భూదిత్యనిష్టనిష్ప

సమాలంకారః

త్తిః ॥౧౨౩॥ అథవిరోధమూలాలంకారత్వాభావేపివిషమా
లంకారద్వితీయప్రభేదవిపర్యయరూపతయా తత్ప్రాప్తావాత్స
మాలంకారంలక్షయతి ॥ సమానయోశ్చేద్ఘటనాసమాలంకృ
తిరుచ్యతే॥ అస్యవిషమవైధర్మ్యరూపత్వాద్విషమస్యచత్రి
విధత్వాద్విరూపఘటనాత్మక విషమప్రభేద ప్రాతిభట్యేనా
న్యోన్యానుగుణవస్తుఘటనాత్మకపకస్సమాలంకారస్య ప్రభే
దఃపరిగణితఃప్రాచీనైః। అపరేతువిసదృశకార్యోత్పత్తివైధ
ర్మ్యేణాపిసమాలంకారప్రభేదం సరూపకార్యోత్పత్తి ముఖే
నావతారయంతి। అనిష్టనిష్పత్తివైధర్మ్యేణోత్పాదనమవైచి
త్ర్యాత్సర్వైరప్యుపేక్షితం ॥ అనుగుణఘటనాయథా ॥ అ
న్యోన్యానుగుణోయోగోజానకీరఘురామయోః । రేజేప్ర
త్యగ్రతారుణ్యలక్ష్మీశృంగారయోరివ ॥౧౨౪॥ అనుగుణకా
ర్యోత్పత్తిర్యథా॥ రామతవఖడ్గధూమఃకోమలతాపింఛపల్లవ
శ్యామః। ఉదితంమలినీకురుతేరిపుధరణీభృద్యశోముకురం॥

అధికాలంకారః

౧౨౫ ॥ ఆధారానానుగుణ్యంచేదాధేయస్యాధికంభవేత్ ॥
ఆధారాధేయయోరానుగుణ్యాభావోపి విరోధద త్తహస్తప

వృణోతి- అస్యేత్యాదినా ॥ ఉదాహరతి - అన్యోన్యేతి॥ ప్రత్యగ్రతా
ణ్యలక్ష్మీశ్చ శృంగారస్సంభోగశృంగారశ్చతయోరివ ॥ ౧౨౪ ॥
మేతి ॥ ఖడ్గఏవ ధూమః ॥ ౧౨౫ ॥ అధికాలంకారంలక్షయతి.

శేతి ॥ ఆధారస్యాల్పత్వమాధేయస్యమహత్త్వంచయదీత్యర్థః ॥ ఉదా
హరతి- రామేతి॥ రామస్యప్రతాపాశ్చయశాంసిచ తేషాం- కారణభూ
తాతో౽శదండభేదాద్వితరణవైచిత్రీవశాచ్చ కార్యభూతస్యప్రతాపస్య
యశసశ్చబహుత్వం- సంపిండితైరతిసంబాధైః-ప్రాదఘురీమణిదర్పణౌ
ఘేమణిదర్పణకాంతిపూరసదృశేహారిదప్రవాహే॥ ౧౨౬ ॥ అథాసంగ
తింలక్షయతి- అసంగతిరితి॥ ఉదాహరతి- కోణాఘాతఇతి॥ కోణోవాద

వేత్యస్యాప్యత్రనిరూపణం ॥ యథా ॥ రామప్రతాపయ
శసాం ప్రకరైరనంతైస్సంపిండితైరణుతరాండకటా
హమధ్యే । ఆస్థీయతేకథమహోబహిర్మహామశైలవ్యూ
హైరివహారిదఘురీమణిదర్పణౌఘె ॥౧౨౬॥ అసంగతింలక్ష

అసంగత్యలంకారః

యతి ॥ అసంగతిర్హేతుఫలేభిన్నాధికరణేయది ॥ వ్యధికరణ
యోః కార్యకారణభావస్యవిరుద్ధత్వాదసంగతిః । నచవిరో
ధాంతర్భావశ్శంక్యః । సామానాధికరణ్యేవిరోధః వైయ
ధికరణ్యేత్వసంగతిరితివ్యవస్థాపితత్వాత్ ॥యథా॥ కోణాఘా
తఃకృతోఘాటీపటహేరామకింకరైః। ద్విషాంహృదిభిదాంచ
క్రేఘోషంతేషాంచమోషితాం॥౧౨౭॥ వ్యాఘాతంల
క్షయతి॥ విహితే కేనచిత్కర్త్రాకార్యేకేనాపిహేతునా । తే
నైవాన్యో౽న్యథయతితచ్చేద్వ్యాఘాత్యలంకృతిః ॥ తేనైవ
హేతునాతస్యైవ కార్యస్యాన్యథాకరణె విరోధస్ఫూర్తేః
స్సంగతిః॥యథా॥మమైవవ్యాయోగేనరకాసురవిజయె॥ త్య
క్తప్రభంజనాథమమాక్రాంతపురందరాలయంవీరం । శ్లా

నదండః- కోణోవీణాదివాదనమిత్యమరః - తస్యాఘాతఃప్రహారః - య
త్రపరుషాఘాతస్తత్రైవభేదేననాదేనచభావ్యం - అత్రతుకారణస్యాఘా
తస్యకార్యస్యభేదస్యనాదస్య చభిన్నదేశత్వమిత్యసంగతిః - తేషాంతా
సాంచహృదయెభీత్యతిశయఃకరతలాస్ఫాలనస్థానశ్చాభూదితిభావః ॥
౧౨౭॥ వ్యాఘాతంలక్షయతి- విహితఇతి॥స్పష్టం॥ సంగతింప్రతిపాదయ
తి- తేనైవేతి॥ ఉదాహరతి- త్యక్తేతి॥ త్యక్తోనిరాకృతఃప్రభంజన ఇత్య

ధమోమేనతం- ఆక్రాంతఃపురందరాలయోయేనతం- వృథేషుయుద్ధే
చర్వితాబర్హిర్మఖా దేవాయేనతం- ఏనంవీరంనరకాసురంకింపురుష
కిన్నరాశ్లాఘ్యంతే-ఏవంస్తుతిః- దరాలయంభయావాసభూతం-అతఏవ
గతాఇరావాచోయస్యతం-ఇరాభూవాక్సురాప్స్వప్యాదిత్యమరః- మృ
షుచర్వితంబర్హిస్తృణవిశేషోయేనతత్తాదృశంముఖంయస్యతంతథో
క్తనంనరకంపురుషాశ్లాఘ్యం తేకిమితిపదానాంవ్యస్తత్వేనిందాచేతిబోధ్య

ఘంతేకింపురుషాశ్చర్వితబర్హిర్ముఖంవృథేష్వేనం॥ అనేనప
ద్యేనజీమూతనామానరకాసురసారథిస్స్వస్వామినంస్తుతిం
కృతవాన్।కృష్ణసారథిర్దారుకస్తు త్యక్తప్రభమిత్యాదిరూపే
ణతదేవపద్యంపఠిత్వాస్తుతిమస్యాథయతిస్మ ॥౧౭౮॥ యుక్తిం

యుక్త్యలంకారః

లక్షయతి॥దుర్ఘటార్థస్యఘటనాచాతుర్యంయుక్త్యలంకృతిః॥
యథా ॥ సప్తసాలాన్మహాత్తాలాంత్సకృదేకేనపత్త్రిణా।
సహస్రంచాతపత్రాణాం రావణస్యాలునాద్విభుః। అస్యదు
ర్ఘటఘటనాసామ్యాదవాంతరసంగతిః ॥౧౭౯॥ అథభావికా

భావికాలంకారః

లంకారస్యలోకవ్యవహారమూలత్వేన విరోధమూలత్వాభా
వేపితల్లక్షణపర్యాలోచనాయాం కథంచిద్విరోధస్ఫూర్తే
రవాంతరసంగతిమన్వానస్తల్లక్షణమాహ ॥ భవేద్యత్రా
ద్భుతార్థస్యవర్ణనాద్భూతభావినోః । అపరోక్షాయమాణ
త్వంతత్ర భావికముచ్యతే॥ యత్రాద్భుతవస్తువర్ణనయాభూ
తభావినోరపి వస్తునోర్భావకానాంహృదిభావనావశేన ప్ర

శ్లోకస్యాస్యగ్రంథాంతరస్థస్యాపిస్వీయత్వా మదాహరణత్వా ముచిత
త్వామాతం॥ ౧౭౮॥ యుక్త్యలంకారంలక్షయతి- దుర్ఘటార్థస్యేతి॥
దాహరతి- సప్తేతి॥ సకృదేకదా ॥ అస్యాపివిరోధమూలాలంకారసం
స్సంభవతీత్యాశయేనాహ- అస్యేతి॥ ౧౭౯ ॥ సంగతింయోజయన్భా
కాలంకారంలక్షయతి- భవేదితి॥ వ్యాకరోతి- యత్రేతి॥అయంభావః
ఘుభావయోగినామైకాగ్ర్యలక్షణయాభావనయాఽతీంద్రియార్థ

క్షాత్కారః-యథా పాంథస్య కామినీభావనయా ప్రత్యక్షాయమాణత్వం తథా కావ్యతత్త్వవిదాం కావ్యతత్త్వగతాత్యద్భుతత్వానుసంధానప్రయుక్తయా భావనయాఽతీతానాగతార్థసాక్షాత్కారో యుజ్యత ఏవేతి ॥ అలంకారాంతరసాంకర్యశంకాం వారయతి-అధ్యవసాయాభావాదిత్యాదినా॥ ఉదాహరతి- రోషేణేతి॥ ధన్వ ధనురానమయతీతి - సప్రసిద్ధః ॥ యో-

త్యక్షాయమాణత్వం తత్ర భావికాలంకారః । అధ్యవసాయా
భావాన్నాయముత్ప్రేక్షాఽతిశయోక్తిర్వా। భ్రాంతేర్వా
రసాదేర్భావ్యత్వస్య వా తాద్భావాన్న భ్రాంతిమత్ప్రసవ
దాద్యంతర్భావః । భావనావశేనహృదితస్థైర్యోదీయమానత
యానవిరోధాభాసతాపి ॥ యథా ॥ రోషేణ శోణం దృక్కో
ణం కృత్వా రామే సతా దృశః । ఉదన్వానప్యభూద్ధన్వా ధన్వా
నమయతి క్షణాత్ ॥ అత్ర సకలనదీపయఃపూరవిశ్రాంతిభూమి
తయా కదాచిదప్యసంభావిత శోషణస్యామిత స్యాబ్ధేర్మరుభూ
మితా ద్భుతార్థోక్త్యా తథా భావనాయామపరోక్షతాధీరితి భవ
తి భావికత్వం॥ ౧౩౦॥ అన్యోన్యం లక్షయతి॥ తత్రాన్యోన్యం మిథో

అన్యోన్యాలంకారః

యత్ర కార్యకారణతా భవేత్ ॥ ద్వయోః పరస్పరోపకార్యో
పకారకభావేఽపి విరోధస్య లబ్ధప్రసరతయా సంగతిః॥ యథా ॥
గుణైర్విభూషితో రామస్తే చ రామేణ భూషితాః । రత్నైరివ
స్వర్ణశైలస్స్వర్ణశైలేన రత్నవత్ ॥౧౩౧॥*॥ విచిత్రం లక్షయతి॥
విచిత్రం స్యాద్విరుద్ధస్య ఫలస్యాప్త్యై సముద్యమః॥ యథా॥ పర
మాన్నత్యలాభాయ సర్వసర్వంసహాధిపాః। నమంతి రఘువీర
స్య పాదపీఠాగ్రభూతలే॥ తస్య కారణవిపరీతకార్యోత్పాదా

జయతి- అత్రేత్యాదినా॥ ౧౩౦ ॥ అన్యోన్యం లక్షయతి- తత్రేతి॥ సంగతిం యోజయతి- ద్వయోరితి॥ ఉదాహరతి- గుణైరితి॥ రత్నానీవ రత్నవత్ - లబ్ధోదయశ్చంద్రవదిత్యత్ర వ్యాఖ్యాతం- తద్వదత్రాపి బోధ్యం॥ ౧౩౧॥ విచిత్రం లక్షయతి- విచిత్రమితి॥ ఉదాహరతి- పరమేతి॥ స్పష్టం॥ సంగతిం దర్శయతి- తస్యేతి॥ తస్య విచిత్రాలంకారస్య ॥ విషమాదిమభేదాభే

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

దంవారయతి- నచేతి॥ కుతఇత్యతఆహ- కారణేతి॥ ఉక్తంవైలక్షణ్యము దాహరణేయోజయతి- రాజానఇతి॥ అత్రనమనంకారణం - పరమాన్నత్వంకార్యం- కిమితినమంతీతికాక్వానమంతీతికారణప్రతిషేధః- తద్ద్వారాకార్యవైపరీత్యం - తస్మాన్నమనస్యకారణభూతస్యపరమాన్నత్వంవిపరీతకార్యమితిభావః - యత్రకారణనిషేధఃకార్యవైపరీత్యం గమయతిత

ద్విరోధస్ఫూర్త్యాపేటికాసంగతిః। నచాస్యవిసదృశకార్యోత్పత్తిరూపవిషమాలంకారప్రభేదాభేదఇతివాచ్యం। కారణప్రతిషేధద్వారాత్రకార్యవైపరీత్యప్రతీతిః। కార్యవైపరీత్యప్రతీత్యాకారణనిషేధస్తత్రేతిభిన్నవిషయత్వాత్। రాజానోయదిపరమాన్నత్వమభిలషంతికిమితితర్హినమంతీతి కారణప్రతిషేధముఖేనకార్యవైపరీత్యంవిచిత్రాలంకారవిషయః। విషమాలంకారేతుకార్యవైపరీత్యప్రతీత్యా కారణనిషేధదృష్టిరితిధ్యేయం ॥౧౩౨॥ యథావా॥ రామకార్ముకజీమూతఃకులంవైరిమహీభృతాం। కర్తుంనిర్జీవనంఘోరశరాసారంప్రవ

సామాన్యాలంకారః

ర్షతి॥౧౩౩॥ సామాన్యంలక్షయతి॥ సామాన్యంగుణసామ్యేన యత్రవస్త్వంతరైకతా॥ యత్రైకస్యవస్తునోగుణసామ్యేనవస్త్వంతరతాదాత్మ్యప్రతీతిర్భవతి తత్రసామాన్యాలంకారః। అత్రగుణసామ్యేనేత్యనేనమీలితవ్యావృత్తిః। నహిమీలిలితేగుణతఃపరేణపరతిరోధానం। అపితువస్తునావస్త్వంతరాచ్ఛాదనమాత్రం। సామ్యపదేనతద్గుణవ్యావృత్తిః। నహితద్గుణేగుణసామ్యంనిమిత్తం। నచవ్యాజోక్తిః। వ్యాజస్యానుక్తేః। కింతుతిరోధానాత్। నాపహ్నవః। అనపలాపాత్। అ

త్రవిచిత్రాలంకారః. యత్రకార్యవైపరీత్యంకారణనిషేధంగమయతితత్రవిషమాలంకారఇతివివేకః॥ ౧౩౨ ॥ ఉదాహరణాంతరమాహ - రామేతి॥ నిర్జీవనంనిష్ప్రాణంనిర్జలంచ- ఘోరం- శరాసారంబాణవర్షం జలవృష్టించ॥ ౧౩౩॥ సామాన్యంలక్షయతి॥ సామాన్యమితి॥ సమానగుణసంబంధాత్సామాన్యం॥ వ్యాచష్టే- యత్రేతి॥ అతఏవేతి- సమానగుణసం

బంధాదేవేత్యర్థః॥ ఉదాహరతి-త్రైలోక్యఇతి॥ కలిఃకలహః-సాస్నయా గళకంబళేన॥ ౧౩౪॥ సంగతియోజనపూర్వకంమీలనంలక్షయతి- మీలనమితి॥ ఆద్యముదాహరతి- కనకేతి ॥ కనకవద్రమ్యయోరామరామాయాస్సీతాయాఃకలితయోశ్శోభమానయోశ్చకపోలయోఃకలావిలాసలక్ష్మీః లావణ్యవిశేషసమృద్ధిః- నవచంపకావతంసస్య శ్రవణకలాపానాఽకర్ణా

తపవసామాన్యపదప్రవృత్తిః॥యథా॥ త్రైలోక్యేపివిజృంభి
తేరఘుపతేశ్శుంభద్యశస్సంభ్రమే పేయద్రవ్యకృతః కలిర్ద్రి
వతయాసారీచకోరీగతః । శాంతోవాహనగోచరశ్శివశచీ
ప్రాణేశయోస్సాస్నయాపత్రై రాయుధవాహనభ్రమకృ
తోలక్ష్మీశవాగీశయోః ॥ ఇహరామయశోధవళిమ్నాసుధా
చంద్రికయోర్వృషభోచ్చైశ్శ్రవసోశ్శంఖహంసయోశ్చభే
దస్తిరోహితః।అతఏవద్రవత్వాదేర్భేదకత్వముక్తం॥౧౩౪॥

—* మీలనాలంకారః *—

అథైత ల్లక్షణవాక్యస్థపదవ్యావర్త్యానాం మీలనాద్యలంకారాణాంలక్షణాన్యాహ ॥ మీలనంవస్తునైకేన వస్త్వంతరనిగూహనం॥ ఏతద్ద్వివిధం। సహజేనాగంతుకతిరోధానమాగంతుకేనసహజతిరోధానంచేతి॥ యథా॥ కనకముకురరమ్యరామరామాకలితకపోలకలావిలాసలక్ష్మీః। తిరయతినవచంపకావతంసశ్రవణకలాపకలాపకాంతిలీలాం॥ అత్రసహజేనకపోలకాంతిరూపేణవస్తునాగంతుకచంపకకనకతాటంకాదిశోభారూపంవస్తుతిరోధీయతే॥ ౧౩౫ ॥ రామహేతిహతారాతికామినీకుచకుంభయోః। ఊష్మాతిరోహితః పుష్పచాపశోకజ్వరోష్మణా॥ ఇహయువతికుచయోస్సహజ ఊష్మాఆగంతుకేనకామశోకజ్వరోష్మణాతిరోధీయతే॥ .... ౧౩౬॥

భరణానాంకలాపస్యసమూహస్యచకాంతిలీలాంతిరయతిఆచ్ఛాదయతి ॥ యోజయతి- అత్రేతి॥౧౩౫॥ ద్వితీయముదాహరతి- పుష్పచాపాద్యశోకజ్వరః - ఇతఃపరంసంభోగసౌఖ్యంనసంభవిష్యతీతిశోకాతిరేకస్తజ్జన్యేనోష్మణా॥ ౧౩౬॥ తద్గుణంలక్షయతి॥తద్గుణఇతి ॥ ఉదాహరతి-విస్రంభే

ః॥ విస్రంభస్థితమేఽభ్యయనివాసాయ- పాశ్చాత్యసానూగ్గతాఃసత్యా
న్యాదేశస్థితప్రస్థోపరిభాగగతాః॥ ౧౩౭॥ ఉదాహరణాంతరమాహ॥రా
మేతి- స్పష్టం॥ ౧౩౮॥ అతద్గుణంలక్షయతి॥ సతీతి॥ఉదాహరతి - తమా

తద్గుణాలంకారః

తద్గుణస్స్వగుణత్యాగాత్పరిబలాన్యగుణాహృతిః॥ అయమిహ
వివేకః। యత్ర సమానగుణసంబంధే సత్యేవాన్యస్యాన్యగుణా
చ్ఛాదకత్వంతత్ర సామాన్యాలంకారః। యత్ర గుణవైసాదృ
శ్యే సత్యేవదుర్బలనిజగుణహానేనసన్నిధిమహిమ్నా ప్రబలపర
గుణస్వీకార స్తత్రతద్గుణాలంకారః। యత్ర గుణోపాదానా
వివక్షయావస్తునోవ స్త్వంతరేణాచ్ఛాదనం తత్ర మీలనాలం
కారః। యత్ర సాదృశ్యేనకస్యచిదపలాప స్తత్రాపహ్నవఇతి।
స్వగుణహానేనతస్యపరస్యగుణోఽత్రేతి తద్గుణపదప్రవృత్తిః ॥
యథా॥ విస్రంభస్థితమేభువోవధిగిరేః పాశ్చాత్యసానూగ్గ
తానిత్యధ్వాంతమషీమలీమసతమాగామస్యవిద్వేషిణః। కీ
ర్త్యా హారపటీరహీరరుచిరస్ఫూర్త్యా విలిప్తాబతత్యక్త్వాకా
ణ్యేఽనునాదిసిద్ధసపితేస్ఫూర్తిం యయుస్స్ఫాటికీం॥ ౧౩౭
యథావా॥ రామకీర్త్యాథవళితేత్రైలోక్యేవాహనేకలిః। బ
భూవభర్గయమయోరాతాగోన్యైర్విధిశాఙ్గిణోః॥ ౧౩౮

అతద్గుణాలంకారః

ఏతత్ప్రతిపక్ష్యాదతద్గుణంలక్షయతి॥సతిహేతౌపరగుణాస్వీ
కారేస్యాదతద్గుణః॥ హేతుస్సన్నిధిః ప్రబలగుణస్య। అస్యకా
ర్యకారణభావానాదరాన్నవిశేషోక్త్యంతర్భావశంకా॥యథా॥
తమాలదళనీలాభిఃకీర్తిభిశ్శత్రుభూభృతాం। రామకీర్తిఃపరీ

వ్యాజోక్త్యలంకారః

తాపిపరభాగంప్రపద్యతే॥ ౧౩౯॥ వ్యాజోక్తింలక్షయతి॥య
త్నేనసంవృతంవస్తుకుతశ్చిద్వివృతంయది। నిగూహ్యతేన్యవిధ
లేతి॥ కీర్తిభిః-విపరీతలక్షణయాఅయశోభిః-పరభాగంధావళ్యాతిశయ
పరభాగోగుణోత్కర్ష ఇత్యమరః॥ ౧౩౯॥ వ్యాజోక్తింలక్షయతి॥యత్నే

నేతి॥ ఉదాహరతి- శ్రీరామేతి॥ హే(శ్రీ)రామ॥ ౧౪౦॥ స్వభావోక్తిం ల
క్షయతి॥ స్వభావోక్తిరితి॥ చారుసవ్యగగాత్రిమ్యం- యథావదన్యూనా
తిరేకేణ- వస్తునోవస్తుస్వభావస్యవర్ణనం॥ ఉదాహరతి- వక్షోజేతి॥ వల్ల

యావ్యాజోక్తిస్తత్రకథ్యతే॥ నన్వపహ్నవాలంకారాదస్య కథంభేదఇతిచేదుచ్యతే।తత్రహిప్రకృతస్యాప్రకృతసాదృశ్య లక్షణఫలకటాక్షేణప్రకృతమపలప్యాప్రకృతమారోప్యతే। ఇహతుసిద్ధమేవసాదృశ్యంసాధనతయావలంబ్యనిహ్నవఃక్రియతే। తేనోభయోరప్యపహ్నవపూర్వకత్వావిశేషేపిసాదృశ్య ఫలత్వసాధనత్వాభ్యాంభేదః॥యథా॥శ్రీరామాపరిమేయనై భవభవద్ధాటీభటైరుద్భటైస్స్వమాత్యాన్మహతోహతాన్వ్య ధిహితాంనాకర్ణయంతోద్విషః।త్వద్భీత్యాజనితాన్ప్రకంపజడి మశ్వాసాశ్రుమోహాదికాన్భావాన్బంధువిపద్వ్యథాప్రకట నోపాయైస్సమాచ్ఛాదయన్॥ అత్రరామభద్రభయజనితాః ప్రకంపజాడ్యాదయోభావాయత్నేనసంవృతా అపికథంచిద భివ్యక్తాబంధువియోగశోకాభినయేననిహ్నుతాఇతిభవతివ్యాజోక్తిః ॥౧౪౦॥ అథోక్తిత్వసామ్యాత్స్వభావోక్త్యాదీన్క

—* స్వభావోక్త్యలంకారః *—

తిచిదలంకారాన్లక్షయతి॥ స్వభావోక్తిర్భవేచ్చారుయథావ ద్వస్తువర్ణనం॥యథా॥మదీయకంసవధనాటకే॥ వక్షోజాంగ ణచుంబితుంబిరుచిరామాబిభ్రతీవల్లకీమీషద్దర్శితబాహుమూ లసుషమాతంత్రీస్స్పృశంతీనఖైః। మందస్పందితకుండలాల కభరామాధుర్యధుర్యస్వరా కించిత్కుట్మలితేక్షణాస్మితము ఖీకేయంశనైర్గాయతి॥౧౪౧॥ మిథశ్చమత్క్రియాలాపో

—* ప్రశ్నోత్తరికాలంకారః *—

యః ప్రశ్నోత్తరికాహిసా॥యథా॥ భోతాత్వాగ్రజకింనుకిం నరరవేః కార్శ్యంకుతోదృశ్యతే సమ్మోహేనముహుర్ముహు

కింవీణాం॥ ౧౪౧॥ ప్రశ్నోత్తరికాంలక్షయతి- మిథఇతి॥ మిథోన్యోన్యం
చమత్క్రియాలాపశ్చమత్కారభాషణం॥ ఉదాహరతి భోఇతి॥ హేతా

శ్చ తేఽపిహితాశ్చహితాహితాః॥ ౧౮౨ ॥ భంగ్యంతరేణోదాహరతి-కి శుకముఖమితి॥ కింవస్తుశుకముఖంశుకతుండం-కింశుకస్యపలాశకుట్మలస్య ముఖమగ్రమిత్యుత్తరం-కాంక్షతమాం - ఆర్తింపీడాం-కామార్తిఃమనఃవ్యథామిత్యుత్తరం- కశ్చాసౌనరశ్చకింనరస్తస్యగీతం - కిన్నరస్యకింపురుషస్యగీతమిత్యుత్తరం - కశ్చాసౌపురుషశ్చకింపురుషస్తస్యముఖమితిప్రశ్నః- కింపురుషస్యముఖమిత్యుత్తరం॥ ౧౮౩॥ అథోత్తరాలంకారం లక్షయతి- ఉత్తరమితి॥పరిసంఖ్యాసాంకర్యశంకాంనివారయతి- అత్రేతి॥వ్య

గ్బతకుతోబింబస్యనిర్భేదనాత్। కేభిందంతిహితాహితారఘుభవాస్త్రుద్ధైనయుద్ధేపునః కేమూర్ఛాంశమయంతిశీకరకిరశ్శుండాలశుండాలతాః ॥౧౮౨॥ ఇయముత్తరస్యప్రశ్నగతత్వేవిశేషతశ్చమత్కరోతి ॥యథా ॥ కింశుకముఖమనుకురుతే కామార్తింవదతిమన్సహోంఘ్రిరః। కిన్నరగీతంమధురంకింపురుషముఖంతురగముఖసదృశం ॥౧౮౩॥ ఉత్తరంప్రశ్నపూర్వం

ఉత్తరాలంకారః

చేదుత్తరాద్వాబహిర్యది । ప్రశ్నఉన్నీయతేతత్రభవేద్ద్వివిధముత్తరం ॥ అత్రపరిసంఖ్యావ్యుదాసాయవ్యవచ్ఛేద్యంవినైవేతివిశేషణం దేయం । యత్రప్రశ్నపూర్వకముత్తరముపనిబధ్యతేతత్త్రైకముత్తరం । యత్రాపినుపనిబద్ధస్యైవప్రశ్నస్యోత్తరసామర్థ్యాద్బహిరున్నయనంతత్రాపరం । క్రమేణ యథా ॥ కౌరాజపరివ్రాజౌపూజ్యతరౌకథయసంగరహితౌయా।కావాపండితగుచ్ఛాశ్లాఘ్యతరౌభ్రమరహితతమోపేతౌ ॥ ౧౮౪ ॥ తాదృగ్భోజ్యసమస్తవస్తుసహితంసంత్యజ్య

వచ్ఛేద్యంవినైవేతి- నగంగాయాఃపూరాణచశశికరానామృతఘురాతిపరిసంఖ్యాయాంవ్యవచ్ఛేద్యమస్తిఅత్రతునాస్తీతిభేదఇతిభావః - లక్షణంవ్యాకరోతి- యత్రేతి॥ ఆద్యముదాహరతి-కావితి ॥ రాజాచపరివ్రాట్చరాజపరివ్రాజౌ- భిక్షుఃపరివ్రాట్కర్మందీత్యమరః - సంగరే తఆసక్తస్సంగేనరహితశ్చతౌ- భ్రమేణరహితస్తస్యభావస్తత్తా-తయా భ్రమరాణాంహితతయాచ॥ ౧౮౪॥ ద్వితీయముదాహరతి-తాదృగితి

ఘుపతేరాఘవాత్॥ ప్రశ్నోన్నయనం ప్రతిపాదయతి- అత్రేతి॥ కిమితి న నమంతే కుతో నిజదేహాన్న తాన్న కుర్వతే- నను కర్మణః కర్తృత్వవివక్షాయాం నమ్యంత ఇతి వక్తవ్యే కుతో నమంత ఇత్యుక్తమిత్యాశంక్య సమాధత్తే నమంత ఇతి॥ ౧౮౫॥ వక్రోక్తిం లక్షయతి॥ అన్యథేతి॥ శ్లేషేణోదాహరతి

రాజ్యం వయం భో పుత్రాభయవిహ్వలా రఘుపతే రథ్యాస్మ
హే కాననం। ఏతే వన్యగజా న పోషితగజాస్తస్మాన్నమంతే న
వా నామీ వన్యత మోపయాంతి చ మృగా యుష్మాభి రాకారి
తాః॥ అత్ర యథాపూర్వం దంతినః కిమితి న నమంతే కిమిత్యా
హూతా హరిణాశ్చ న సన్నిధి ముపయాంతీతి శిశుప్రశ్నః పితృ
దత్తోత్తరసామర్థ్యాద్బహిరున్నేయః। నమంత ఇతి కర్మకర్తరి
రూపం న దుహస్నునమాం యక్చిణావితి నిషేధాత్సిద్ధం॥ ౧౮౫॥

—* వక్రోక్త్యలంకారః *—

అన్యథోదితవాక్యస్య కాక్వా శ్లేషేణ వాన్యథా। యోజనం క్రియతే యత్ర వక్రోక్తిస్స్యాదలంకృతిః॥ తత్ర శ్లేషేణ యథా॥ కాంతే కుప్యసి కిం మయా త్వయి కృతం లక్ష్మ్యా న కించిత్కృతం ప్రేమస్ఫారగిరా శమే మమ దరం రంభోరు దూరీకురు। శంఖశ్చతుర్భుజమేకరే తవ భవేన్నో సాంప్రతం తిష్ఠతీత్యాలాపైః కుపితా విదేహతనయా రామం వ్యథాన్మౌనినం॥ అత్ర రామేణ మమేత్యస్మచ్ఛబ్దాభిప్రాయేణ వాక్యే ప్రయుక్తే దేవ్యా మా శబ్దమవలంబ్యాన్యథా యోజితం। తథా అశమే దరం భయం దూరీకుర్వితి రామేణ వాక్యం ప్రయుక్తం దేవ్యా తు శమే కరే దరం శంఖం దూరీకర్తుం న శక్నోమి అధునా కరే శంఖస్యాభావాదితి తద్వాక్యమన్యథా యోజితం॥ ౧౮౬॥ కాకూదాహరణం యథా॥ దధానే ధరణీచక్రమేకస్మిన్రామ తే భుజే। శేషనాగా న లజ్జంతే బహవో భూధురంధరాః॥ అత్ర హే రా

కాంతే ఇతి॥ ప్రేమ్ణా స్ఫారయా అధికయా గిరా వాచా- మమానేన ఉక్తస్య పునః పునరన్యథా యోజనాన్నిర్వచనం॥ వ్యాకుర్వన్యోజయతి- అత్రేతి॥ ౧౮౬॥ కాకూదాహరతి- దధాన ఇతి॥ న లజ్జంత ఇత్యత్ర కాక్వా లజ్జంత ఏవ

వేత్యర్థః॥ అన్యథా యోజనం దర్శయతి- అతే౽త్యాదినా॥ ౧౪౭॥ ప్రత్య
నీకం లక్షయతి- ప్రతిపక్షస్యేతి ॥ ప్రతిపక్షప్రాబల్యప్రఖ్యాపనమత్ర
యోజనం॥ ఉదాహరతి-జగదితి॥ ధామ్నాం ప్రతాపానాం భూమ్నాం

మ త్వద్భుజేనైకేనైవ ధార్యమాణాం ధరణిం శేషదిగ్గజా స్సంభూయ దధానా లజ్జంత ఏవ । అత స్త్వద్భుజస్యేతరధరాధురంధరసాధారణ్యం కిమిత్యాపాదయసీతి కాక్వా ప్రతీయ

—* ప్రత్యనీకాలంకారః *—

తే ॥౧౪౭॥ అఖిలలోకవ్యవహారమూలేష్వలంకారేష్వవశిష్టానలంకారాన్నిలక్షయిషుః ప్రత్యనీకం తావల్లక్షయతి॥ ప్రతిపక్షస్య బలినః ప్రతీకారే సుదుష్కరే। తదీయస్య తిరస్కారః ప్రత్యనీకముదీర్యతే ॥ యథా ॥ జగదుపకృతౌ లావణ్యే చ త్వయా రఘుభూపతే సరసిజసుహృద్రాకాసోమావుభావపి నిర్జితౌ। తదపి తనుతో ధామ్నాం భూమ్నా ముఖేన చ తుల్యతాం బత గతవతోః కాంతి గ్లానిం కృశానుసరోజయోః ॥ అత్ర జగదుపకారలావణ్యగుణయో రామేణ పరాభూతౌ రవిశశినౌ తత్ప్రతీకారాక్షమౌ తత్తేజోముఖసదృశయోః కృశానుకమలయోః కాంతిక్షయం కురుత ఇత్యుచ్యతే । తేనానీకాభిభవాశక్తస్య కస్యచిత్ప్రత్యనీకాభిభావకత్వదర్శనాదిద

—* ప్రతీపాలంకారః *—

మపి తాదృగితి ప్రత్యనీకమిత్యుచ్యతే ॥౧౪౮॥ ప్రతీపమాహ॥ యతో౽పమానస్యాక్షేపః కైమర్థ్యేన కథ్యతే। యద్వోపమేయభావో౽త్ర ప్రతీపం స్యాదలంకృతిః ॥ యతో౽పమేయస్య లోకోత్తరతామభివ్యక్తు ముపమానస్య కైమర్థ్య ముపపాద్యతే । యద్వోపమానస్యోపమేయతా క్రియతే సో౽యం ద్వేధా ప్రతీపాలంకారః । పక్షద్వయే౽ప్యుపమానస్వరూపాపేక్షయా ప్రాతికూల్యవాచోయుక్తైః ప్రతీపపదప్రవృత్తిః ॥

శయేన॥ యోజయన్నన్వర్థతామాహ- అతేతి॥ ౧౪౮॥ ప్రతీపం లక్షయ
తి- యత్రేతి॥ వ్యాచష్టే- యత ఇతి॥ ఆద్యముదాహరతి- అశోంతేతి॥

ఖశ్రాంతాయా అవిచ్ఛిన్నాయావిశ్రాంతికలాయాపి శ్రాణననైపుణ్య
స్యధురీణః పాణిర్యస్య తస్మిన్॥ ౧౪౯॥ ద్వితీయముదాహరతి- అనేకేతి॥
అనేకేషు ముఖేషు మాణిక్యవలయేన మణిపరంపరయా ఉల్లసితా ఆకృతిర్య
స్య స తథోక్తః- పక్షే-అనేకముఖాన్యనేకప్రకారాణిమాణిక్యాని హీరాదిర
త్నానియస్మిన్ స తథోక్తః స చాసౌ వలయశ్చ తేన ఉల్లసితా ఉద్భాసితా ఆ

యథా ॥ అశ్రాంతవిశ్రాణితిశ్లాఘాధురీణపాణౌ రఘూణాం ప్ర
వరే విధాతా। వియద్ద్రుమాదీన్విఫలాన్విచింత్య స్వర్లోకశోభా
జననే న్యయుఙ్క్త ॥౧౪౯॥ అనేకముఖమాణిక్యవలయోల్లసి
తాకృతిః । పతిః కుండలినాం రామదోర్దండ ఇవ హిండతే ॥ అ
తోఽపమానతయా ప్రసిద్ధస్య శేషస్యోపమేయీకరణం రామ
భుజాపేక్షయా తస్యాపకర్షమభివ్యనక్తి ॥ ౧౫౦ ॥ సూ

—*సూక్ష్మాలంకారః*—

క్ష్మమాహ ॥ యదసంలక్షితం సూక్ష్మం సూక్ష్మం స్యాత్తత్ప్ర
కాశనే॥ అత్ర సూక్ష్మత్వం నామ నిపుణతరమాత్రజ్ఞేయత్వం తా
దృగర్థస్య కథంచిత్ప్రకాశనే సూక్ష్మాలంకారః॥ యథా॥ సాక్షై
స్సంగ్రామరూక్షైరిహ శతమఖజిత్కుంభకర్ణాతికాయైస్త్రా
తాం సీతాం చతుర్భిః కథమివ మనుజో నేతుమేకః క్షమేత ॥ ఇ
త్యుత్సేకప్రలాపాంత్సదసి నిగదతే రావణాయానుజన్మా ప
ర్యంతస్తంభసంస్థం స్ఫటికకిటిముపాదర్శయద్బుద్ధిశాలీ॥ య
థా శ్వేతవరాహ ఏకోఽపి మహాసత్వతయా చతుస్సముద్రస
మావృతామపి విశ్వంభరాం దంష్ట్రామాత్రసహాయ ఉద్దధార।
తథా రామభద్ర ఏకోఽప్యపరిమేయశక్తిరనుజమాత్రసహా
యోఽభవదుక్తైర్మహావీరైరక్షఃప్రముఖైశ్చతుర్భిర్గుప్తామపి సీ
తాం నేష్యత్యేవేత్యేవం రూపసూక్ష్మార్థస్సూచితః॥౧౫౧ ॥

కృతిర్యస్య సః॥ ౧౫౦॥ సూక్ష్మం లక్షయతి-యదితి॥ వ్యాకరోతి-అత్రేతి॥ ఉ
దాహరతి- సాక్షైరితి॥ సాక్షైః రక్షస్సహితైః- సంగ్రామే రూక్షైః కఠినైః॥
సూక్ష్మార్థం దర్శయతి-యథేతి॥౧౫౧॥ ఉదాత్తం లక్షయతి॥ ఉదాత్తాలంకృ
తిరితి॥ ఉదాహరతి-అంతరితి॥ అంతరభ్యంతరేలీనానాం నిబద్ధానామింద్రనీ

లోపలానామింద్రనీలశిలాఫలకానాంసుషమయాపంకిలేపంకవతి-హారక్షీ
రస్ఫారాంశనపవఉదారంమహస్స్నరంయస్మిన్ తస్మిన్- అత్ర రత్నాగా
షుక్రీడాశైలత్వారోపః- ప్రాసాదగర్భేషుకాసారత్వారోపశ్చబోధ్యః
౧౫౨॥ అనుకల్పంలక్షయతి- అనుకల్పస్త్వితి॥ వ్యాచష్టే-ముఖ్యమితి॥

———* ఉదాత్తాలంకారః *———

ఉదాత్తాలంకృతిస్సాస్యాద్య త్సమృద్ధార్థవర్ణనం ॥ అర్థవర్ణన
మాత్రస్యస్వభావోక్త్యతిప్రసంజకత్వాత్సమృద్ధేత్యుక్తం।
నచభావికాభేదః। తత్రాపియథాస్థితస్యైవవస్తునోభూతభ
విష్యత్త్వాకారేణానుభవగ్రథనాత్ ॥యథా॥అంతర్లీనేంద్రనీ
లోపలదళసుషమాపంకిలే హారహీరస్ఫారాంశూదారనీరేరు
చిరమరకతస్ఫూర్తిశైవాలజాలే। నానారత్నాత్మకేళీగిరివి
వరజుషేస్మేరకాసారసారే విద్వన్నారీవిహారావిదధతి విశ
దాంరాఘవాదార్యలీలాం॥౧౫౨॥ అనుకల్పంజల్పతి॥ అనుక
ల్పస్తుగౌణోక్తిర్ముఖ్యోక్తిసమనంతరం ॥ ముఖ్యంకించిత్ప్ర
ధానత్వేనాభిధాయ తదితరముఖ్యాసంభావనయా గౌణాభి
ధానమనుకల్పః ॥యథా॥ శ్లాఘ్యఃకోదండవిద్యాయాంరాఘ
వోరావణోపివా । యథాధ్వాంతహృతౌదక్షస్తపనోదహ
నోథవా॥ ననూభయోరైచ్ఛికకల్పికత్వేనవికల్పాలంకారఃకింన
స్యాత్।నైవం। తుల్యబలత్వేహివికల్పః । నచాత్రతుల్యబల
తా। తపనాపేక్షయాదహనవద్రామాపేక్షయారావణస్య
జఘన్యత్వాత్ ॥ ౧౫౩ ॥ ....*

———అథ రసవదాద్యలంకారాః———

అథరసవదాద్యలంకారాణాం లక్షణోదాహరణానిదర్శ
యతి ॥ అంగభావంరసోయత్రభావంప్రత్యథవారసం।భజేత

దాహరతి- శ్లాఘ్య ఇతి॥ ననువికల్పాదనుకల్పస్యకోవాభేద ఇత్యాశంక్యా
రిహరతి- నన్విత్యాదినా॥౧౫౩॥..............................

ఏవముపమాద్యలంకారాన్నిరూప్యరసవదాద్యలంకారాన్నిరూపయతి
అథేతి ॥ అంగభావమితి- అయమర్థః- విభావానుభావసాత్వికవ్యభిచా

భావాభివ్యంజితో రతిహాసశోకాదిచిత్తవృత్తివిశేషో రసః-తస్య రసభావా
న్యతరాంగత్వే రసవదలంకారః- అభివ్యంజితో వ్యభిచారీ దేవతాగురునృప
ద్విజపుత్రాదా వభివ్యజ్యమానా రతిశ్చ భావః - రతిర్దేవాదివిషయా వ్యభి
చారీ తథాంజితః। భావః ప్రోక్త ఇతి మమ్మటపాదోక్తేః-తస్యాపరాంగత్వే
ప్రేయోలంకారః - అనౌచిత్యేన ప్రవృత్తో రసో భావశ్చ రసాభాసో భా
వాభాసశ్చేత్యుచ్యతే - తదన్యతరస్యాపరాంగత్వే సత్యూర్జస్వ్యలంకా
రః- భావసంక్షయో నామ భావస్య ప్రశామ్యదవస్థా తస్యాపరాంగత్వే
సమాహితాలంకార ఇతి॥ అథ ధర్మసుధీర్మంగళాదీని మంగళమధ్యాని మం
గళాంతాని శాస్త్రాణి ప్రథంత ఇతి భాష్యకారవచనప్రామాణ్యా ద్రసవద
లంకారోదాహరణత్వేన మధ్యేపి మంగళమాచరతి- గౌరీతి॥ స్వతః- భక్త

తత్ర రసవదలంకార ఉదీర్యతే॥ ప్రేయోలంకృతిరంగం చేద్భా
వో భావాంతరం ప్రతి। రసాభాసోథవా భావాభాసో యత్ర రస
స్య వా ॥ భావస్యాంగం భవేత్తత్ర ప్రాహురూర్జస్వ్యలంకృ
తిం। సమాహితాలంకృతిస్స్యాద్భావాంగే భావసంక్షయే॥ య
థా ॥ గౌరీ సా త్వరితం మమాద్య దురితం దూరీకరోతు స్వతశ్చి
త్రం స్థాణురశోకతాముపగతో మూలోజ్ఝితో నీరసః। యస్యాః
పాదహతః ప్రణామనిరతః కోపప్రశాంత్యాశయా లాక్షాల
క్ష్మమిషేణ పుష్పకలికాలక్ష్మీం సమాలంబతే॥ ఇహ శృంగారః క

వత్సలతయా స్వయమేవ - తస్యా అఘటితఘటనాపటుత్వం ప్రతిపాదయ
తి- చిత్రమితి- అశోకతాముపగతః- అశోకజాతీయః-మూలైః పాదైరు
జ్ఝితః- శిథిలమూల ఇత్యర్థః- నీరసశ్శుష్కః-స్థాణుః శాఖాపిహీనస్కంధః
యస్యా గౌర్యాః పాదేన హతస్సన్ పుష్పాణాం కలికానాం చ లక్ష్మీం సమృ
ద్ధిం సమాలంబతే ప్రాప్నోతి- అలంకృతాంగనాపాదాహతేరశోకదోహ
దత్వేన పుష్పోత్పాదకత్వేపి పార్వతీపాదప్రహారేణ తాదృగ్వథాశోక
స్థాణుః కుసుమకలికాకలితోభూదితి యత్తచ్చిత్రమిత్యర్థః - ఏవంవిధమహి
మాతిశయశాలిన్యాస్తస్యాః కియన్మమ దురితదూరీకరణమితి భావః- వస్తుత
స్తు- అశోకతా శోకరాహిత్యం-మూలోజ్ఝితః ప్రకృతివివిక్తః - నీరసోవి
రక్తశ్చ స్థాణుశ్శివః - కోపప్రశాంతౌ ప్రణయకోపప్రశమనే ఆశయా ప్ర

ణామేనిరతః అతఏవ పాదేన హతస్తాడితః॥ యోజయతి- ఇహేతి॥ ౧౫౪॥ ఏవం రసస్య భావాంగత్వముదాహృత్య రసాంగత్వముదాహరతి- ఘోటీతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ అత్ర వీరరసస్య శృంగారాంగత్వం ॥ ౧౫౫॥ ప్రేయోలంకారముదాహరతి- త్వదితి ॥ హే రఘుపతే కాంతారాంతరగోచరా విపినమధ్యభూసంచారిణః - కాంతాజనానాం గహనాభ్యంతరగతానాం స్వకాంతానాం కుచాభోగౌ పీనపయోధరౌ వీక్ష్య- ఇమౌ - సౌవర్ణకుంభౌ కిం- తవ బంధురో యో గంధసింధురవిభుః ప్రధానమత్తేభస్తస్య కుంభౌ కిన్న్వితి ॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ త్రాసస్య వితర్కో- పోద్బలకత్వాత్తదం

విశిష్టస్య గౌరీముద్దిశ్య ప్రవృత్తస్యాంగతాం భజతి భక్తిభావస్య॥ ౧౫౪ ॥ ఘోటీఘోరఖురక్షతక్షితిరజస్స్ఫారాంధకారావృతే సంయదాత్రిముఖే కృపాణలతికా దూతీకృతాలంబనా॥ శుండాలద్యుతిడంబరాంబరధరా శూరోపభోగోన్ముఖీ శత్రుశ్రీరభిసారికా రఘుపతే రంగం సమాలింగతి॥ అత్ర వీరశృంగారయోరంగాంగిభావః॥ ౧౫౫॥ త్వత్సైనాపటమంటపాగ్రనిహితౌ సౌవర్ణకుంభావిమౌ కింత్వద్బంధుర గంధసింధురవిభోః కుంభావిమౌ కిన్న్వితి । కాంతారాంతరగోచరా రఘుపతే కాంతాజనానాం కుచాభోగౌ వీక్ష్య వితర్కయంతి చకితాః ప్రత్యర్థినః పార్థివాః ॥ అత్ర త్రాసవితర్కయోర్వ్యభిచారిభావయోరంగాంగిభావః॥ ౧౫౬॥ రామ త్వద్వైరిణః కాంతా కాంతారాంతరచారిణీ। విలోక్య హస్తినోః క్రీడాం కంఠమాలం

గత్వమితి భావః- ప్రేయోలంకృతిరంగం చేద్భావో భావాంతరం ప్రతీత్యుక్తిమాత్రం- పరంతు భావస్య రసాంగత్వేపి ప్రేయోలంకారస్యాలంకారికైః ప్రతిపాదితత్వాత్॥ ౧౫౬॥ అథోర్జస్వ్యలంకారముదాహరతి- రామేతి ॥ రసాదాత్రిగాత్ -కంఠం- భర్తురితి శేషః- గిరినదీప్రాంతగతా కాచిచ్ఛత్రుకాంతా క్రీడాత్సుక్యాత్తరిణ్యా సాకం నద్యుదకం విశంతం కంచిత్కరిణం విలోక్య స్వయమపి సంభోగేచ్ఛయా స్వకాంతం గాఢమాలింగేతి భావః॥ యోజయతి- అత్రేతి- తిర్యగ్గతఇతి- తదుక్తం- ఏకత్రైవానురాగశ్చేత్తిర్యక్ప్లేచ్ఛగతోపి వా। యోషితో బహుసక్తిశ్చ రసాభాసస్త్రిధా మతః ఇతి॥

౧౫౭॥ ఏవం రసాభాసస్యాంగత్వముదాహృత్య భావాభాసస్యోదాహర
ణ- దుర్వారా ఇతి॥ పురా మాసంహరంతే నసంహరిష్యంతి - యావత్పు
రానిపాతయోర్లడితిలట్-సందేహధరోమాస్మి- మమస్వాస్థ్యమాపాద
య- పునఃపారెతు- మా-మాం-పురాసంహరంతేసంహరిష్యంతి-మాసం
మాసావధికాలం - దేహధరోస్మీతి॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౧౫౮ ॥ స
మాహితాలంకారముదాహరతి-దయితేతి॥ దయితజనస్యేష్టజనస్యవియో
గాత్ - అతికృశేనశశినాతుల్యౌ - పవనసూనునా ప్రాపితేఅన్యోన్యభూ

షతేరసాత్॥ అత్రతిర్యగ్గతోరసాభాసశ్శృంగారరసాంగం॥
౧౫౭॥ దుర్వారాయుధిపత్త్రిణోరఘుపతేర్మాసంహరంతేపు
రామాసందేహధరోస్మిభామినితతస్స్వాస్థ్యం మమాపాద
య । ఇత్థంజల్పతిరావణేజనకజాత్వం సత్యమేవోక్తవానస్మీ
త్యంతపదావళింపఠపునర్దైత్యాధమేత్యబ్రవీత్ ॥ అత్రకాము
కస్యరావణస్యగర్వాభాసస్సీతాయా అమర్షభావంప్రత్యం
గం ॥౧౫౮॥ దయితజనవియోగాద్దారుణగ్లానిభాజావతికృశ
శశితుల్యౌరామసీతాముఖంయౌ।తదనుపవనసూనుప్రాపితా
న్యోన్యభూషౌప్రశమితపరిఖేదౌప్రాప్తపూర్ణంమశోభా॥ అ
త్రగ్లానిశాంతిర్హర్షస్యాంగం ॥ ౧౫౯ ॥ .... *

❋ అథసంసృష్టిసంకరాలంకారనిరూపణం ❋

అథనిరూపితానామేవైషామలంకారాణాం ద్వివిధానాము
పర్యన్యోన్యాలింగనభంగ్యాలబ్ధస్వరూపౌ సంసృష్టిసంకరసం
జ్ఞావలంకారౌ నిరూపయితుమారభతే ॥ నన్విదమనుపపన్నంశే
షయోస్త్రాతథోక్తా- అత్రాంగులీయకశిరోరత్నయోర్ముఖంచుసం
బంధిత్వాభావేపితత్ప్రాప్తిహేతుకానందజన్యయోర్వికాసయోరాస్ప
దత్వేనప్రాపితాన్యోన్యభూషావిత్యుక్తమితిబోధ్యం॥ యోజయతి-అత్రే
తి॥ ౧౫౯॥ ఏవంరసవదాదీంశ్చతురోలంకారానుదాహృత్య భావోదయ
భావసంధిభావశబలతాస్త్వన్యతోగ్రాహ్యా ఇత్యాశయేనైకైకాలంకా
రనిరూపణానంతరంమిశ్రాలంకారనిరూపణంప్రతిజానీతే- అథేతి॥ ననూ
క్తానాంద్వివిధానామేవాలంకారాణాంక్వచిత్సంబంధమాత్రాదిత్థంపా

ర్థక్యేనపరిగణనమిత్యాశంక్యలౌకికాలంకారన్యాయేనపృథక్త్వంసాధయ
తి- సౌవర్ణేతి॥ అన్యోన్యంకరంభితానిమిళితాని - అభినవామపూర్వాం.
అయంభావః - యథా కనకవికారాణాంకటకకుండలకేయూరాదీనామే
కైకశశ్శోభాహేతూనామపిమిథస్సంబంధేచారుత్వాతిశయస్తథైవో
మాదీనామపీతి॥ ౧౬౦॥ తత్రసంసర్గశబ్దవాచ్యాముత్కటభేదనిబం

శబ్దార్థాలంకారాణామేవైషామన్యోన్యమిళితానాం సంసృష్టి
సంకరపదవేదనీయత్వాత్కథమనయోఃపార్థక్యేన పరిగణనా
ర్హతేతిచేత్తత్రాహ ॥ సౌవర్ణాభరణానిలోకవిదితాన్యేకైక
శశ్శోభనాన్యప్యన్యోన్యకరంభితాన్యభినవాంపుష్ణంతి శోభాం
యథా । కుర్వంత్యోపిచమత్క్రియాం పృథగిమాఃకావ్యేద్వి
ధాలంక్రియాస్సంసర్గేణచసంకరేణచతథాభూయశ్చమత్కా
రికాః॥ ౧౬౦ ॥ తత్రసంసృష్టిమాచష్టే॥తిలతండులసంశ్లేష
భంగ్యాయాస్స్యాత్పరస్పరం । అలంకృతీనాం ఘటనాసాసం
సృష్టిర్నిగద్యతే ॥ ఆసామలంకృతీనామవాంతరభేదభిన్నా
నాంపరస్పరనైరపేక్ష్యేణైకత్రైవతిలతండులన్యాయేన సం
యోగవృత్త్యాసంస్థితి స్సంసృష్టిః। సాశబ్దార్థోభయాలంకా
రగతత్వేనత్రివిధా। తత్రశబ్దాలంకారసంసృష్టిర్యథా॥ యు
ద్ధశ్రద్ధాసమిద్ధప్రథమవిగణనాసిద్ధమూర్ధన్యభూమా యోధా
బాధావిబోధారఘుధరణిభుజాచ్ఛిన్నదోస్సంధబంధాః। లం
కాలంకారభూతాదివిజ విజయినోరాక్షసా రూక్షసారాహం
తాహంతామహాంతస్సమరసమరసాః ప్రేతతాం ప్రాపితా
స్తే ॥ అహంతయాఅహంకారేణమహాంతః । అత్రవృత్త్య
నుప్రాసచ్ఛేకానుప్రాసయమకానాంసంసృష్టిః ॥ ౧౬౧ ॥
అర్థాలంకారసంసృష్టిర్యథా॥సంవర్తావసరప్రసారిదినకృత్స

నాంసంసృష్టింలక్షయతి- తిలతండులేతి ॥ శబ్దాలంకారసంసృష్టిముదా
హరతి- యుద్ధేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥అత్రేతి-పూర్వార్ధేవృత్త్యనుప్రా
సః- తృతీయపాదేచ్ఛేకానుప్రాసః- తురీయపాదేయమకమితివివేకః ।
౧౬౧॥ అర్థాలంకారసంసృష్టిముదాహరతి- సంవర్తేతి॥ఏతదపివ్యాఖ్యా

తం॥ అత్ర సంసృష్టిం వివృణోతి- అత్రేతి॥ తదుభయేతి-తదుభయేన నిదర్శనారూపకాభ్యాముపస్థాపితయోః ప్రతిష్ఠితయోః - విషయివాచకేన సర్వస్వపదేన విషయభూతాయాస్తేజస్సమృద్ధేః కబళితత్వాద్భేదే అభేదరూపాతిశయోక్తిః - సర్వస్వశబ్దస్యార్థద్వయప్రతిపాదకత్వాదర్థశ్లేషశ్చ- తయోః- చకారాత్సంసృష్టిరిత్యనువర్తతే- తథేతి-తారానేతృశ్రీశ

ర్వస్వపాటచ్చరో దైత్యధ్వాంతహరః ప్రతాపతపనో రామ
స్యకోప్యుద్భవన్। భూమిం ద్యామపి కౌశికోత్సవవతీం చక్రే
ద్భుతం వర్ధయంస్తారానేతరి నూతనశ్రియమధాత్పారస్త్యదే
శే తమః॥ అత్ర పూర్వార్ధే దినకృత్సర్వస్వపాటచ్చర ఇత్యత్ర
సర్వస్వశబ్దేన తేజస్సమృద్ధేర్లక్షితత్వాత్తస్యాశ్చ సంవర్త
వర్తివికర్తనమాత్రవృత్తిత్వేన రామప్రతాపతపనాసంభవా
త్తత్సాదృశ్యమాక్షిప్యత ఇతి నిదర్శనా। తథా దైత్యధ్వాంత
హర ఇత్యత్ర రూపకమితి తయోస్సంసృష్టిః॥ తదుభయోపస్థా
పితయోరతిశయోక్త్యర్థశ్లేషయోశ్చ। తథోత్తరార్ధే కౌశి
కోత్సవశబ్దశ్లేషప్రతిభోత్థాపితౌ వ్యతిరేకవిరోధాభాసౌ। త
థా తారానేతృశ్రీశబ్దశ్లేషాభ్యాం తథా తమః పారస్త్య శబ్ద
శ్లేషాభ్యాం చేతి తేషాం సర్వేషాం సంసృష్టిః ॥౧౬౨॥ శబ్దా
ర్థాలంకారసంసృష్టిర్యథా ॥ భోతాస్త్యుగ్రజకిన్నుకింసరర
వేః కార్శ్యం కుతో దృశ్యతే సమ్మోహేన ముహుర్ముహుర్బత
ఘుతో బింబస్య నిర్భేదనాత్। కేభిందంతి హ తాహితాగఘుభ
వాక్రుద్ధనయుద్ధపునః కేమూర్ధ్నాం శమయంతి శీకరకిరశ్శుం
డాలశుండాలతాః॥ అత్ర వృత్త్యనుప్రాసయమకాభ్యాం
సహ ప్రశ్నోత్తరికాతిశయోక్త్యోశ్చ సంసృష్టిః॥౧౬౩॥ విరిం

బ్దశ్లేషాభ్యాం - అత్రోత్థాపితౌ వ్యతిరేకవిరోధాభాసావితి పదద్వయమనువర్తతే-తథైవ తమః పారస్త్యశబ్దశ్లేషాభ్యామిత్యత్రాపి - సర్వేషామితి- అత్ర బహూనామర్థాలంకారాణాం సంసృష్టిః॥ ౧౬౨ ॥ శబ్దార్థాలంకారసంసృష్టిముదాహరతి- భో ఇతి॥ అత్ర సర్వత్రైకద్వివర్ణావృత్త్యావృత్త్యనుప్రాసః- శుండాలశుండాలేత్యత్ర యమకం చ తాభ్యాం॥ ౧౬౩ ॥

ఉదాహరణాంతరమాహ- విరించీతి॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౧౬౪॥ అన్యో
నుత్కటభేదనిబంధనం సంకరం లక్షయతి- క్షీరేతి॥ యత్రాలంకారాణాం
క్షీరనీరన్యాయాదనుత్కటభేదస్సంబంధస్స సంకర ఇత్యర్థః- తస్య త్రే
విభాగమాహ- అంగాంగిభావాదితి॥ అంగాంగిభావసంకరముదాహ

వివసితాకరాంచితవిపంచికా సంచరత్స్వరప్రసరమాధురీర
సరమాధురీణా గిరః। జయంతి మమ మందరక్షుభితసింధుబం
ధుభ్రమీనిరర్గళవినిర్గళద్బహుళభంగభంగీభృతః॥ అత్రవిపం
చికాస్వరధర్మస్య మాధుర్యస్య తరంగధర్మస్య నిరర్గళత్వభం
గ్యాశ్చ వచనేష్వసంభవాత్తత్సాదృశ్యాక్షేపాన్నిదర్శనా
భ్యాం సహావృత్త్యనుప్రాసస్య సంసృష్టిః। ఏవమన్యత్రాపి ద్ర
ష్టవ్యం॥ ౧౬౪॥ సంకరం లక్షయతి॥ క్షీరనీరనయాద్యోగస్సం
కరస్సముదీర్యతే। అంగాంగిభావాత్సందేహాద్వాచకైక్యా
త్స తు త్రిధా॥ తత్రాంగాంగిభావేన సంకరో యథా॥ సంవర్ధ
యంతం నిజజీవనేన శుచిం సదా బాడబమంబురాశిం। సంహృ
త్య రామస్య శరప్రతాపాన్నిషంగగర్భం నిభృతో ధిశేతే॥ అ
త్ర జీవనశుచిబాడబశబ్దశ్లేషమూలాతిశయోక్త్యా భేదేప్యభే
దరూపయా సాగరస్స్వప్రాణేన శుద్ధబ్రాహ్మణపోషక ఇతి
ప్రతీయతే। తేన తద్వినాశరూపానుచితకర్మాచరణజనితాల
జ్జా శ్రీరామశరస్య నిషంగకోటరశయనహేతుతయోత్ప్రేక్ష్య
తే। సా చ వాచకాభావాద్గమ్యేతి శ్లేషాతిశయోక్త్యుత్ప్రేక్షా
ణాం సంకరః॥ ౧౬౫॥ యథా వా॥ భానుః కిం స నభోగమార్గ
చతురః కిం పావకో యం జనాస్సర్వత్రాప్యనలం తమాహుర
పి చక్షుర్యో జడే నాప్యసౌ। కిం చంద్రస్సనిజోదయాన్న వసు
ధాసంమోదమంకూరయత్యేవం రామమవేక్ష్య నిర్మలగుణైః

సంవర్ధయంతమితి- వ్యాకృతమేతత్॥ సంకరం దర్శయతి॥ అత్రేతి॥ సా చేతి
సంకరః అంగాంగిభావలక్షణ ఇతి భావః- శ్లేషస్యాతిశయోక్త్యంగత్వా
దతిశయోక్తేరుత్ప్రేక్షాంగత్వాచ్చ॥ ౧౬౫॥ ఉదాహరణాంతరమాహ
భానురితి॥ వ్యాఖ్యాతమేతదపి॥ సంకరం ప్రతిపాదయతి- అత్రేతి॥ అంగా

గిభావేనసంకరఇతి- సందేహాలంకారంప్రత్యతిశయో క్తేరంగత్వాత్ - అపిచాభ్యుచ్చయో స్తీత్యాహ- సూర్యాదీతి - కించేతి- శ్రీరామచంద్ర విషయేశ్రీరామచంద్రరూపే విషయే వర్ణ్యవస్తుని నిర్వచనస్యాగోచర తారూపోయోవిశేష స్తస్యాక్షేపకత్వాత్ - సంసృష్టిరపీతి - వ్యతిరేకా క్షేపార్థాపత్తీనాంపరస్పరనైరపేక్ష్యేణసమావేశాత్ ॥ ౧౬౬॥సజాతీ

పశ్చాద్వినిశ్చిన్వతే॥అత్రరామె తేజస్వితాదిరూపధర్మసామ్యా త్సూర్యాదిరూపేణసందిహ్యపశ్చాద్విశేషధర్మోల్లేఖాదంతె గుణైర్నిశ్చిన్వతఇతి నిశ్చయోరరీకారాన్నిశ్చయాంతస్సందే హః। సచనభోగేత్యాదిశ్లేషపదోపాత్తానాంతత్తదర్థానాం భేదేప్యభేదరూపాతిశయోక్త్యనుప్రాణితఇత్యంగాంగిభావే నసంకరః। సూర్యాదివ్యతిరేకశ్చస్ఫుటఏవ।కించనిరతిశయతె జస్వితాదిరూపేణసూర్యాదిరూపతాయా మేకదేశమంగీకృ త్యైకదేశనిషెధస్యక్రియమాణస్య శ్రీరామచంద్రవిషయె నిర్వచనాగోచరతారూపవిశేషాక్షేపకత్వాదాక్షేపాలంకా రభేదః।అపిచప్రసిద్ధేష్వరవిశశికృశానుష్వేకస్యాపిరఘుపతితు ల్యతామాభూదితి- ముతాన్యేషు తెజస్విష్వితి కైముతికన్యా యేనదండాపూపికాన్యాయే నార్థాపత్త్యలంకారస్య గమ్య మానత్వాత్సంసృష్టిరపీత్యలంప్రపంచేన॥ అత్రపూర్వత్ర చవిజాతీయార్థాలంకారసంకరఉక్తః ॥౧౬౬॥ అధునాసజా తీయసంకరమాహ॥దోర్దండకిరణధ్వస్తనక్తంచరతమస్తతిః। గజోదయాచలారూఢోరామోరవిరివాబభౌ॥ అత్రరామో రవిరివేత్యుపమయాదోర్దండకిరణయోర్నిశాచరతమసోర్గ జోదయాచలయోశ్చోపమాఃప్రసాధ్యంతఇతిసజాతీయ సంక రః॥౧౬౭॥సందేహసంకరోయథా॥ సేనాధిపారఘుపతేస్సిత

యసంకరముదాహరతి-దోర్దండేతి॥స్పష్టం॥సజాతీయసంకరఇతి-ఉపమా నామేవాంగాంగిభావాత్ ॥౧౬౭॥సందేహసంకరముదాహరతి- సేనాధి పాఇతి॥ వ్యాలోలాభిర్వారినిధివీచిభి స్తటోపసీలా స్తటప్రాంతం ప్రాపి తాః ఫేనాఃప్రవాళదళానివిద్రుమఖండాని శైవలరాశయశ్చనైకల్పాః॥

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

సందేహసంకరందర్శయతి- అత్రేతి॥ ౧౬౫॥ ఉదాహరణాంతరమా పవళేతి॥ఛాయా॥ప్రబలేతి॥కోటిసంఖ్యాకై స్సారపరివారై స్సహితస్స కొటిసారపరివారః॥ సందేహసంకరం ప్రతిపాదయతి- అత్రేతి-సమా సందేహోజాయతే- కుతఇత్యతఆహ - మయూరవ్యంసకాదయశ్చే రూపకసమాసఃకిం- ఉతోపమితంవ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయోగ త్యుపమితసమాసఃకిమితిసమాసద్వయస్యాప్యనుశాసనబలాత్ - సమా

రక్తనీలాస్తస్థుః ప్లవంగపతయఃపరివార్యలంకాం। వ్యాలోల వారినిధివీచితటోపనీతఫేనప్రవాళదళశైవలరాశికల్పాః॥ అ త్రసింధుజలగతానాం ఫేనవిద్రుమశైవాలానాంతరంగసం హత్యాహత్యాతటేరాశీభావస్యసందేహాత్తటగతకపీనాంత టగతఫేనాద్యభేదాధ్యవసాయస్యపాక్షికసమున్మేషతయోప మోత్ప్రేక్షయోస్సందేహసంకరః॥౧౬౬॥యథావా॥పవళప్ప దావదహణోతుహజాణఇవిరఅవేఅణాసహణో। ఆఅచ్ఛఇర హువీరోతురిఅసఅకోటిసారపరివారో॥ ప్రబలప్రతాపదహ నస్తవజానకివిరహవేదనాసహనః। ఆగచ్ఛతిరఘువీరస్త్వరి తంసహకొటిసారపరివారః॥ ఇదంసీతాశ్వాసనపరంత్రిజటా వచనం ॥ అత్రప్రతాపఏవదహనఇతివాప్రతాపోదహనఇవే తివాసమాససందేహోజాయతే। మయూరవ్యంసకాదయ శ్చోపమితంవ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయోగఇతిచసమాస ద్వయస్యాప్యనుశాసనాద్భవతీతి రూపకోపమయోస్సందేహ సంకరః। సాధకబాధకమానాభావేసందేహస్య సరసవాహి త్వాత్తదన్యతరసద్భావేతుభవతిసందేహనివృత్తిః॥ ౧౬౭॥

మాభవతునయననలినంతవసఖిబాష్పేణసాంప్రతంమలినం।

సందేహోజాయతఇతిపూర్వేణాన్వయః- ఇత్యేవంప్రకారేణరూపకో పమయోస్సందేహసంకరోభవతీత్యన్వయః- కుతఇత్యతఆహ- సాధకేతి- సాధకమనుకూలం- బాధకంప్రతికూలం-తదన్యతరస్యసద్భావేతు॥౧౬ తహిఃకుత్రసాధకంకుత్రవాబాధకమిత్యాకాంక్షాయామాహ - మాభ వత్వితి॥ ఇదమపిత్రిజటావచనం ॥ కపిభిర్నిహతైః ప్రాపితైర్నగేంద్రై ర్నిస

యతోబద్ధస్సముద్రోయేనసతథోక్తః॥ వివృణోతి- అత్రేతి॥ ౧౭౦॥ సాధ
కంప్రతిపాద్యబాధకంప్రతిపాదయతి-అపేతి॥ధరణీభృతాంపర్వతానాం
దారణేవిదారణే నవిద్యతేపవేః కులిశస్య క్రమసంకోచః ప్రసరణసందే
హోయస్యసతథోక్తః- పక్షే- ధరణీభృతాంరాజ్ఞాందారణే అపగతో
విక్రమసంకోచోయస్యసతథోక్తః- నిర్ధూతఃఅరేశ్శత్రుభూతస్య బలస్యా
టోపోయేనసతథోక్తః- పక్షే-నిర్ధూతఃఅరిబలానాంశత్రుసైన్యానామా

ఆయాతిరామభద్రఃకపినీతనగేంద్రసంయతసముద్రః॥అత్ర
నయనంనలినమివేత్యుపమాలంకారేబాష్పేణమలినమితివిశేష
ణమేవసాధకం।నయనఏవబాష్పాంబుసంభవాత్ ॥౧౭౦॥ అ
పవిక్రమసంకోచోదారణేధరణీభృతాం। నిర్ధూతారిబలాటో
పోరేజేరామపురందరః॥ అత్రతురామపురందరఇత్యత్రరూ
పకాలంకారఏవ। నోపమా। తాంప్రత్యపవిక్రమేత్యాదిసాధా
రణధర్మప్రయోగస్యైవబాధకత్వాత్।ఉపమితంవ్యాఘ్రా
దిభిరిత్యాదినాసామాన్యాప్రయోగఏవోపమితసమాసవిధా
నాత్ ॥౧౭౧॥ఏకవాచకానుప్రవేశేనసంకరోయథా॥అపవిక్ర
మసంకోచోదారణే ధరణీభృతాం। సమగ్రైశ్వర్యసంపన్నో
రామఇంద్రఇవాబభౌ॥ అత్రపూర్వార్ధేశబ్దశ్లేషః, తృతీయ
చరణేఽర్థశ్లేషశ్చతాభ్యాంసహేంద్రఇవేత్యుపమాయా ఏక
స్మిన్నివేతివాచకశబ్దేనుప్రవేశేనసంకరకః॥ ౧౭౨॥ యథా
వా॥ అశేషాభీష్టదానేనపరితుష్టత్రివిష్టపః। రామభద్రోయ
మాభాతిరామభద్రఇవస్వయం॥ అత్రలాటానుప్రాసేనస

టోపోయేనసతథోక్తః ॥ యోజయతి- అత్రేతి॥అవధారణార్థమాహ-నో
పమేతి॥ తద్బాధకందర్శయతి- తామితి॥ కుతఇత్యతఆహ-ఉపమితమితి ॥
౧౭౧॥ ఏకవాచకానుప్రవేశసంకరముదాహరతి-అపవిక్రమేతి॥స్పష్టం॥
సంకరంప్రతిపాదయతి- అత్రేతి ॥ శబ్దశ్లేషఇతి-జతుకాష్ఠన్యాయేనశబ్దా
నాంశ్లిష్టత్వాత్ -అర్థశ్లేషశ్చేతి-ఏకనాళావలంబిఫలద్వయవదర్థయోరేవ
శ్లిష్టత్వాత్ ॥౧౭౨॥ఉదాహరణాంతరమాహ-అశేషేతి॥ అశేషాణామర్థి
నామభీష్టదానేనవాంఛితవస్తువితరణేన॥యోజయతి-అత్రేతి॥ రామభద్రో

రామభద్రఇత్యత్రద్వితీయరామభద్రశబ్దేఅనంతకళ్యాణగుణశాలితయా రామభద్రత్వేనజ్ఞాతఇతితాత్పర్యభేదాల్లాటానుప్రాసః॥ ఏవంవిద్యానాథమతానుసారేణత్రిప్రకారఏవసంకరోనిరూపితః - సమప్రాధాన్యసంకరస్త్వన్యత్రోగాహ్యఇత్యాకూతం॥ ౧౭౩॥ ....

ఇతీత్యాది॥ఏవంతరంగంపరిసమాప్యాధ్యేతృప్రరోచనార్థంస్వకవితాంప్రస్తౌతి॥ ధర్మాంతర్వాణీతి॥ ధర్మాంతర్వాణీసంబంధిన్యావాణ్యావివరణసరణ్యాంయామాధురీతస్యాస్సాధురీత్యాసరసస్వభావేన- ద్రాక్షామృద్వీకా-ద్రాగ్ఝడితిక్షారభావంభజతి-తత్సముచితం- యద్యస్మాత్సుధా

హానన్వయాలంకారస్యైకవాచకానుప్రవేశేనసంకరః॥౧౭౩

ఇతి శ్రీమత్త్రిభువనపవిత్ర... సాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకారశాస్త్రేర్థాలంకారనిరూపణంనామ సప్తమస్తరంగః॥

అష్టామందిర...విజయతేసాహిత్యరత్నాకరః॥ ...... *

ధర్మాంతర్వాణి... సప్తమోయంతరంగః॥......... *

ధర్మాంతర్వాణివాణీవివరణసరణీ మాధురీసాధురీత్యా ద్రా
క్షా ద్రాక్క్షారభావం భజతి సముచితంయత్సుధాయాస్సుధా
త్వం।క్షౌద్రంక్షౌద్రప్రకారంసముచితమగమచ్ఛర్కరా-రాశర్క
రాభూత్క్షీరంచక్షీరమాసీత్సుదృగధరరసేసాధుతాసా ధుతా
భూత్॥ ౧౭౪॥ .... *

యాస్సుధాత్వమభూత్ - క్షౌద్రంమధు-సముచితంస్వానురూపంక్షౌద్రప్రకారంక్షుద్రరీతిం- శర్కరా-రాసితా-శర్కరా-రాసికతా-క్షీరందుగ్ధం -క్షీరంజలం- క్షీరంస్యాన్నీరదుగ్ధయోరితిరత్నమాలా।సాప్రసిద్ధా సాధుతామధురతా-ధుతాకంపితా-నిరాకృతేతియావత్ -తతోద్రాక్షాయాఃక్షారతాసముచితేతిభావః ॥ ౧౭౪ ॥ ....

ఇతి శ్రీమల్లాది లక్ష్మణసూరి విరచితే సాహిత్యరత్నాకర వ్యాఖ్యానే మందరాఖ్యానే సప్తమః ప్రస్థః,

శ్రీరామార్పణమస్తు.

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

దోషతరంగప్రారంభః - ౮

ఇత్థమర్థాలంకారాన్నిరూప్య దోషనిరూపణమవసరప్రతిపాదన పూర్వకంప్రతిజానీతే॥ అథేతి॥దోషవర్జితత్వందోషాభావవత్త్వం-అభావజ్ఞానస్యప్రతియోగిజ్ఞానపూర్వకతయాదోషస్వరూపపరిజ్ఞానమంతరేణతదభావజ్ఞానస్యాసంభావితత్వాత్తన్నిరూపణమావశ్యకమితిభావః॥ తత్రదోషసామాన్యలక్షణమాహ॥ హేతుమితి॥ రసాపకర్షహేతుత్వం దోషత్వమితిసామాన్యలక్షణం- తదుక్తందోషోల్లాసే* ముఖ్యార్థహతిర్దో

అథేదానీంకావ్యసామాన్యలక్షణేఽవశిష్టస్యదోషవర్జితావితి
విశేషణస్యవ్యాఖ్యామారభతే॥ హేతుంరసాపకర్షస్యబుధా
దోషంబభాషిరే। శబ్దార్థద్వారకత్వాత్తద్గోచరత్వేనసద్విధా॥
దోషోపిశబ్దార్థయుగళద్వారైవాంగినంరసముపకర్ష
యతీతిశబ్దార్థగోచరోభవతి- తథాచశబ్దగోచరత్వేనార్థగోచ
రత్వేనచద్వైవిధ్యేసిద్ధేతత్రశబ్దగోచరేష్వపి ప్రథమంపదగ

పదదోషాః

తాన్నిరూపయతి॥అసమర్థమపుష్టార్థంగ్రామ్యంచైవాప్రయో
జకం। వ్యర్థమశ్లీలనేయార్థక్లిష్టాసాధ్వప్రయుక్తిమత్॥ అప్ర
తీతంచసందిగ్ధంవిరుద్ధమతిక్రత్తథా। పరుషంచాపరామృష్టవిధే

షోరసశ్చముఖ్యఇతి- సన్నయంకిమాశ్రయః; కథమనేనాత్మభూతస్యరసస్యాపకర్షఇత్యాశంక్యాహ- శబ్దార్థేతి॥సదోషః॥ ఉత్తరార్ధంవ్యాచష్టే దోషోపీతి॥ తథాచేతి - శబ్దగోచరత్వేనేత్యారభ్యసిద్ధఇత్యంతంతథాచేత్యస్యవివరణం॥ తత్రేతి॥ పదగతాన్నిరూపయతి॥రసప్రతీతేర్విభావాదిమూలత్వాద్విభావాదేశ్చవాక్యాధీనత్వాద్వాక్యానాం చపదారబ్ధత్వాదాదౌ పదగతదోషనిరూపణమితిభావః॥ పదదోషానుద్దిశతి-అసమర్థమితి॥

యథోద్దేశమేకస్మిన్పద్యే సప్తదశాప్యుదాహరతి॥ పాథోవాహేతి॥ శ్లోకం వ్యాకుర్వన్ దోషాణాం విశేషలక్షణాన్యాహ॥ తథాహీత్యాదినా॥ పాథోవాహస్సముద్రః పదం స్థానం యస్య స తథోక్త ఇతి - పాథోవాహపదస్య మేఘవాచకస్య సముద్రపరత్వేన ప్రయుక్తత్వాదసమర్థత్వం॥ కుత ఇత్యత ఆహ- యోగమాత్రేతి॥ అత్ర మాత్రచావాచకశక్తిర్నాస్తీతి జ్ఞాప్యతే।

యాంశమనంతరం॥ గూఢమన్యార్థకం చేతి దోషాస్సప్తదశ స్మృతాః॥ క్రమేణ యథా। పాథోవాహపదస్త్రిసప్తదశదోర్గల్లశ్చవై గుహ్యకేశాదీనాదిహవే కజారిపితృజిజ్జిత్యోర్జితోద్దైవతాన్। యుద్ధక్లేశగతోంబికారమణలబ్ధౌ ర్వర్థ్యవద్రావణః కోపాచ్ఛోణితలోచనో రఘుపతేర్గ్రామ్యాన్విదగ్ధో భవత్॥ అత్ర పదదోషాస్సప్తదశాపి సంగృహీతాః। తథాహి। అత్ర పాథోవాహపదం సముద్రపరత్వేనాసమర్థం। యోగమాత్రప్రయుక్తం యదసమర్థం తదుచ్యత ఇతి లక్షణాత్। త్రిసప్తదశదోర్గల్ల ఇత్యత్ర వింశతిదోరితి వక్తవ్యే త్రిసప్తదశదోరిత్యపుష్టార్థం। ప్రకృతానుపయుక్తార్థమపుష్టార్థం తదుచ్యత ఇతి లక్షణాత్। గల్లశబ్దః కపోలపరత్వేన గ్రామ్యః। పామరవ్యవహారైకప్రసిద్ధం గ్రామ్యముచ్యత ఇతి లక్షణాత్। త్రిసప్తదశేతి విశేషానాధాయకత్వాదప్రయోజకం। తదప్రయోజకం యత్స్యాదవిశేషవిధాయకమితి లక్షణాత్। చ వై ఇతి నిరర్థకం। పాదపూరణమాత్రం యత్తన్నిరర్థకముచ్యత ఇతి లక్షణాత్। గుహ్యకేశాదీనితి వ్రీడాకరత్వాదశ్లీలం। అశ్లీలం తదమాంగళ్యజుగుప్సావ్రీడకారణమితి లక్షణాత్॥ ఆదిహవ ఇతి యుద్ధప్రతీతిస్స్వసంకేతమాత్రాయత్తేతి నేయార్థం। స్వసంకేతప్రసిద్ధార్థం నేయార్థం పరికీర్త్యత ఇతి లక్షణాత్॥ కజారిపితృజిదిత్య

త్రయశ్చ సప్త చ దశ చేతి సంభూయ వింశతిః- దోషశ్చ గల్లాశ్చ దోర్గల్లాః త్రిసప్తదశసంఖ్యాకా దోర్గల్లా యస్య స తథోక్తః - త్రిసప్తేతి- కుత ఇత్యత ఆహ- ప్రకృతేతి - గుహ్యకేశాదీనితి - గుహ్యకేశః కుబేర ఆదిర్యేషాం తాన్- గుహ్యకేశాశ్చేతి వ్రీడాకరత్వం। కుత ఇత్యత ఆహ- అశ్లీలమి

అమాంగళ్యజుగుప్సావ్రీడానాం కారణం- జిత్యేతి- తత్ర హేతుమాహ -
అసమాస ఇతి-విజిత్యేతి వక్తవ్యమితి భావః-అసాధ్వితి చ్యుతసంస్కారస్యై
వాభిధానం- శాస్త్రమాత్రేతి- యథా లోకమాత్రప్రసిద్ధం గ్రామ్యం త
థా శాస్త్రమాత్రప్రసిద్ధమప్రతీతికం- అవిమృష్టేతి- అవిమృష్టః ప్రాధా

త్రకజః కర్ణస్తస్యారిరర్జునస్తత్పితేంద్రస్తజ్జిదిత్యర్థప్రతీతేరతి
దూరత్వాత్ క్లిష్టం।క్లిష్టం తదర్థావగతిర్ద్వారదూరాయతో భవే
దితిలక్షణాత్। జిత్యేత్యసాధు।అసమాసే ల్యపోస్మరణాత్।శ
బ్దశాస్త్రవిరుద్ధం యచ్చ్యుతసంస్కారమిష్యత ఇతిలక్షణాత్।
దైవతానితి పుంలింగే అప్రయుక్తం।యదప్రయుక్తం కవిభిరప్రయు
క్తం తదుచ్యత ఇతిలక్షణాత్।యుద్ధక్లేశగత ఇత్యత్ర క్లేశపదమభి
నివేశపరత్వేన యోగశాస్త్రప్రసిద్ధమిత్యప్రతీతికం।శాస్త్రమా
త్రప్రసిద్ధం యదప్రతీతం తదుచ్యత ఇతిలక్షణాత్।ఇదమేవాక్లేశ
గతః క్లేశగతో వేతి సందేహాస్పదత్వాత్సందిగ్ధం।సందిగ్ధం తన్మతం
యత్స్యాత్సందిగ్ధార్థప్రతీతికృదితిలక్షణాత్॥ అంబికారమణల
బ్ధౌర్వర్థ్యవదాహవ ఇత్యత్రాంబికారమణేతి మాతృసంభోగ
కారిత్వప్రతీతేర్విరుద్ధమతికృత్। విపరీతార్థధీర్యస్మాద్విరుద్ధ
మతికృన్మతమితిలక్షణాత్। ఔర్వర్థ్యపదం మహాసమృద్ధభా
వవాచకం పరుషం। పరుషం నామ తద్యత్స్యాద్దారబ్ధం పరుషా
క్షరైరితిలక్షణాత్। ఔర్వర్థ్యవానితి విధేయస్య తస్య సమా
సేనోపసర్జనస్య ప్రతీతేరవిమృష్టవిధేయాంశం। అవిమృష్టవిధే
యాంశం గుణీభూతవిధేయకమితిలక్షణాత్॥ శోణితలోచన ఇ
త్యత్ర శోణితపదస్య రుధిరే ప్రసిద్ధస్యారుణ్యపరత్వేన ప్రయు
క్తత్వాద్గూఢార్థం॥ ప్రయుక్తమప్రసిద్ధార్థే గూఢార్థం పరికీ
ర్త్యత ఇతిలక్షణాత్॥ విదగ్ధపదస్యాన్యవాచకత్వమిత్యన్యా

న్యేనానిర్దిష్టో విధేయాంశో యస్మింస్తత్తథోక్తం- తదేవాహ- గుణీభూత
విధేయకమితి పృథక్పదాభ్యాం ప్రాప్తముద్దిశ్య ప్రాప్తం విధీయతే। య
థా పర్వతో వహ్నిమానితి -అన్యథా వహ్నిమత్పర్వత ఇత్యపి ప్రయోగప్ర
సంగాత్। విదగ్ధపదస్యేతి-అన్యవాచకత్వం నిపుణవాచకత్వమిత్యర్థః.౧౹

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

ఏవముదాహృత్య స్వపాణ్డిత్యప్రకటనాయ పునస్తత్రైవ దోషంపాఠ
పపాదయతి- తేనేతి॥ తేనదోషమూషితత్వేనహేతునా॥ పాథోరాశీతి॥
స్పష్టం॥ ౨॥ అథవాక్యదోషానుద్దిశతి॥ శబ్దహీనమితి ॥ అథయథోద్దేశ్య
తేషాంలక్షణోదాహరణాన్యాహ॥అపశబ్దహతమిత్యాదినా॥విగతాసంహి
తావర్ణానాంపరస్పరసన్నికర్షోయత్ర సతథోక్తః।విరూపఃకర్ణకఠోరః॥

గ్ధం ॥ యత్రార్థాత్ప్రచ్యుతంనామ తదనర్థ ముదాహృత
మితిలక్షణాత్ ॥ ౧ ॥ తేన ॥ పాథోరాశినికేతనోద్విద
శదోర్గ్గండోర్ధనేశాదికాం స్సంగ్రామాంగణసీమ్ని శక్రవి
జయీజితోవర్జితో నిర్జరాన్ । యుద్ధేహంకృతిమాన్సు
రాంకముకుటాల్లబ్ధోదయోరావణఃకోపాద్రక్త విలోచనోర
ఘుపతేర్దగ్ధోభవత్తేజసా॥ఇతిసమీచీనఃపాఠో౽త్ర॥ ౨॥ అథవా

వాక్యదోషాః

క్యదోషానాహ॥ శబ్దహీనంక్రమభ్రష్టంవిసంధిపునరుక్తిమ
త్।వ్యాకీర్ణంవాక్యసంకీర్ణమపూర్ణంవాక్యగర్భితం॥ ద్వేభిన్న
లింగవచనేద్వేచన్యూనాధికోపమే । భగ్నచ్ఛందోయతిభ్ర
ష్టమశరీరమరీతికం ॥ విసర్గలుప్తమస్థానసమాసంవాక్యవర్జి
తం। సమాప్తపునరాత్తంచతథాసంబంధవర్జితం॥ పతత్ప్ర
కర్షమధికపదంప్రక్రమభంగవత్ । చతుర్వింశతిరుచ్యంతే
దోషావాక్యసమాశ్రయాః॥ అత్రవాక్యమితిసర్వత్రసంబ
ధ్యతే॥అపశబ్దహతంవాక్యంశబ్దహీనముదీర్యతే।క్రమభ్రష్టం
భవేదార్థశ్శబ్దోవాయత్రనక్రమః॥ విసంహితోవిరూపోవా
యస్యసంధిర్విసంధిమత్। శబ్దార్థపౌనరుక్త్యేతుతద్వాక్యం
పునరుక్తిమత్ ॥చత్వారియథా॥ సంగచ్ఛంతేమోహమోద
ఖేదానైర్వైరివధూబుధాః। విలోక్యఅమృతాంశ్వాభంరామ

చత్వార్యప్యేకత్రోదాహరతి॥ సంగచ్ఛంతఇతి॥వైరిణఃఖేదం వధ్వో
వతయోమోహంచిత్తచాంచల్యంబుధామోదంచసంగచ్ఛంతే। నను
తసంస్కారస్యైవశబ్దహీనమితిసంజ్ఞాంతరం, నపృథగ్దోషః*అపాస్య
తసంస్కారమసమర్థంనిరర్థకం। వాక్యేపిదోషాస్సంత్యేతేపదస్య

శేపి కేచనేతి మమ్మటపాదైః పదద్వయే యుగపదసాధుత్వాసంభవేన వాక్యగతత్వేన పార్థక్యస్య పరిహృతత్వాదితి చేత్సత్యం । యద్యప్యేకపదమేవాసాధు తథాపి తదసాధుత్వం పదాంతరసమన్వయసాపేక్షమితి వాక్యదోష ఏవాయం న పదదోష ఇత్యాశయేనాహ - అత్రేత్యాదినా అకర్మకాధికారాదిత్యంతేన॥ శిష్టం స్పష్టం॥ ౩॥ అథ వ్యాకీర్ణం లక్షయతి॥ వ్యాకీర్ణమితి॥ విభక్తీనాం విభక్త్యంతానాం పదానామిత్యర్థః- సంకీర్ణపదమే

స్యవదనం ముఖం ॥ అత్ర సంగచ్ఛంతే మోహమోదఖేదానితి పదద్వయప్రయోగే దోషోన్మేషాద్వాక్యమేవ దుష్టమితి న పదదోషశంకావకాశః । సంపూర్వస్య గమేరాత్మనేపదిత్వేన కర్మణోనుపాదానం నియతం । అకర్మకాధికారాత్ । మోహమోదఖేదైస్సహ వధూబుధవైరిణాం క్రమేణ సంబంధే వక్తవ్యే వ్యుత్క్రమేణోక్తమితి శాబ్దక్రమో భ్రష్టః । తథాఽభ్యర్హితం పూర్వమితి బుధవధూవైరిణామిత్యర్థక్రమే వక్తవ్యే నోక్త ఇత్యర్థక్రమోపి భ్రష్టః । విలోక్య అమృతాంశ్వాభమిత్యత్ర సంధేరభావో వైరూప్యం చ । వదనముఖశబ్దయోః పునరుక్తిః ॥ ౩ ॥ వ్యాకీర్ణం తద్విభక్తీనాం వ్యాకీర్ణేతు మిథోన్వయే ॥ యథా॥ కులాచలానాం రామస్య సానుగా స్సానుగాశ్చిరం। గూఢాన్నివసతిం వైరిభూమిపాలా వితేనిరే॥ ౪॥ రామాలోకోత్కౌతుకమనసాం విభ్రమాద్భామినీనాం హారో హస్తే భవతి ఘటితః కంకణం కంఠనాళే । కాంచీబంధః కబరవలయే కాంచనస్రఙ్నితంబే లాక్షాలక్ష్మీర్నయననలినే కజ్జలం పాదప

కం వాక్యం వ్యాకీర్ణమిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి - కులాచలానామితి॥ రామస్య వైరిభూమిపాలాః స్వానుగాస్సానుచరాస్సంతః కులాచలానాం సానూన్గచ్ఛంతీతి సానుగాః గూఢాన్నివసతిం నివాసం చిరం వితేనిరే॥ ౪ ॥ ఇదం భంగ్యంతరేణోదాహరతి- రామేతి॥ రామస్య రావణసంహారానంతరం స్వరాజధానీం విశతః శ్రీరామస్యాలోకే దర్శనే విషయే ఉత్కౌతుకమత్యుత్సుకం మనో యాసాం తాసాం - కాంచనస్రక్ చంపకపుష్పమాలా- అత్ర హస్తే కంకణం కంఠనాళే హార ఇత్యాదిసంబంధస్య పదాంతరవ్యవహితత్వా

ద్వ్యాకీర్ణత్వమిత్యాశయేనాహ-అత్రేతి॥౫॥ వాక్యసంకీర్ణంలక్షయతి-సా
కర్యఇతి॥ ఉదాహరతి- నిష్కృత్తికఇతి॥ నిర్గతః కృత్తికాయా నిష్కృత్తి
కః। పక్షే- కోశరూపకృత్తేర్నిర్గతః-స్వాగ్రకః - హస్తంనక్షత్రంకరంచ.
విపక్షేషుపక్షగహితేషుభూభృత్సు పర్వతేషుయేకాసారాః సరాంసితే
షుసంవర్ధితానిజీవనానిజలాని-విపక్షభూభృతాం శత్రుభూపానాంకా

ద్మై॥ అత్రాభిధరణానామవయవానాంచమిథస్సంబంధో వ్యా
కీర్ణః ॥ ౫ ॥ సాంకర్యేవాక్యసంకీర్ణంవాక్యాంతరగతైః ప
దైః॥యథా॥ నిష్కృత్తికోహస్తముపైతిసద్యస్త్వత్ఖడ్గభాను
ర్గ్రసతేవిచిత్రం। క్షణేక్షణేరామవిపక్షభూభృతాంకాసార
సంవర్ధితజీవనాని॥ అత్రరామత్వత్ఖడ్గభానుఃకృత్తికానిర్ముక్త
స్సద్యఏవహస్తముపైతి। ప్రసిద్ధసూర్యస్తుకృత్తికానక్షత్రం
పరిత్యజ్యచిరాయహస్త నక్షత్రంభజతే। అయంతుసద్యఉ
పైతీతిచిత్రం.। తథాప్రసిద్ధసూర్యః కృత్తికామనుభవన్నేవ
జీవనంగ్రసతే। హస్తస్థోవర్ధయతి॥రామఖడ్గభానోరాచరణం
తుతద్విరుద్ధమితిచిత్రతా। అత్రకృత్తికాహస్తవిపక్షభూభృ
తాంకాసారజీవనపదానాం శ్లిష్టతయాస్ఫురతో విరోధయుగళ
స్యార్థాంతరావలంబనేనాభాసీభవనంబోధ్యం। అత్రరామ
త్వత్ఖడ్గభానుర్నిష్కృత్తికోహస్తముపైతిపునశ్చవిపక్షభూభృ
తాంకాసారజీవనం గ్రసతేచిత్రమితి వాక్యయుగళగతానాంప
దానామన్యోన్యసంకీర్ణత్వాద్భవతిసంకీర్ణం॥౬॥ అథాపూ
ర్ణం॥ అపూర్ణంతద్భవేద్యత్రనసంపూర్ణఃక్రియాన్వయః॥

యథా ॥ అహార్యోనిస్సహోదో అసుహార్యోరిపువహుణశే
త్రమ్మి। గత్రఅతావమిత్రరామకుర్వతోవిహాఇతుహాఖర్గో ॥

ఛా॥అధరోనిశ్వాసహతోఽశ్రుభిరోరిపువధూనాంనేతే।గా
సారేణకుత్సితబలేనసంవర్ధితానిజీవనానిజీవితానిచ॥యోజయతి॥అత్రేతి
అపూర్ణంలక్షయతి-అపూర్ణమితి॥ ఉదాహరతి- అహరఇతి॥ ఛా ॥ అధ
రఇతి॥ తాపమిత్రంసంతాపయుక్తం - అత్రగాత్రంచేతిచశబ్దాదధరంని
శ్వాసహతం నేతేఅశ్రుభిరితేచకుర్వన్నితిసాకాంక్షస్యక్రియాన్వయ

స్యాసంపూర్ణత్వమిత్యాశయేనాహ- అత్రేతి ॥ ౭॥ వాక్యగర్భితం లక్షయతి- తదితి॥ ఉదాహరతి- రామేతి॥ ప్రతీపాః ప్రతికూలాః-శత్రవ ఇతి యావత్- తేషాం తేజాంసి ప్రతాపా ఏవ ప్రదీపపటలీ-తాం- అవయంతి జానంతి ॥ యోజయతి - అత్రేతి ॥ ౮ ॥ భిన్నలింగవచనే లక్షయతి । యత్రేతి॥ న్యూనాధికోపమే లక్షయతి యత్రేతి ॥ అతోఽపమా శబ్దః కరణవ్యుత్పత్త్యోపమానవాచీ - తేనాధికవిశేషణోపమానమధికోపమం

త్రంచ తాపమిత్రం రామః కుర్వన్విభాతి తవఖడ్గః ॥ అత్ర కుర్వన్నితి సమభివ్యాహృతక్రియయా సహోధరాదీనాం కర్మత్వేన సంబంధో న పూర్యత ఇత్యపూర్ణం॥ ౭॥ తద్వాక్యగర్భితం యస్య మధ్యే వాక్యాంతరం భవేత్ ॥ యథా ॥ రామ త్వదాశుగగరున్మరుతః ప్రతీపతేజః ప్రదీపపటలీం పరిశమం ప్రణీయ। తత్రజ్జలం గగనమిత్యవయంతి లోకాశ్చకురస్తదీయలలనానయనేషు వృష్టిం॥ అత్ర రామ శరగరున్మరుతశ్శత్రుప్రతాపదీపాంచ్ఛమయిత్వా వృష్టిం చకురితి వాక్యమధ్యే తత్రజ్జలమిత్యాది వాక్యాంతరమనుప్రవిష్టమితి గర్భితవాక్యం॥ ౮ ॥ ....
యతోఽపమా భవేద్భిన్నవచనా భిన్నలింగకా ।తద్భిన్నవచనం భిన్నలింగంచాహుర్మనీషిణః ॥ యత్రోపమానమధికం న్యూనం వా స్యాద్విశేషణైః। తత్రాధికోపమం పూర్వం న్యూనోపమమతః పరం॥ ఛందోభగ్నం వచో యత్ర తద్భగ్నచ్ఛంద ఉచ్యతే।యత్రస్థానే యతిభ్రంశస్తద్యతిభ్రష్టముచ్యతే॥ ఏతేషాం షణ్ణాముదాహరణం॥ రామాస్త్రేణహతం ద్విషత్కరిశిరోభోగీంద్రభోగా ఇవ నిర్ముక్తం రుధిరాప్లవేన ఘనమాణిక్య త్రి

న్యూనవిశేషణోపమానం న్యూనోపమం - తథాచ సాధారణధర్మాధిక్యే అధికోపమం - తన్న్యూనత్వే న్యూనోపమమితి నిష్కర్షః ॥ భగ్న ఛందో యతిభ్రష్టే లక్షయతి - ఛందోభగ్నమితి ॥ భగ్నం ఛందో వృత్తం యత్ర తచ్ఛందోభగ్నం-యతిర్విచ్ఛేద ఇతి ఛాందసాః- భ్రష్టా యతిర్యత్ర తద్యతిభ్రష్టం - ఉభయత్ర చాహితాగ్న్యాదివత్పరనిపాతః ॥ లాఘవార్థం షడప్యేకతోఽదాహరతి- రామాస్త్రేణేతి॥ రామస్యాస్త్రేణహతం

అతఏవరుధిరాప్లవేనశోణితపంకేనారుణం ద్విషతః శిరః ఘనమాణిక్య త్విషా స్థూలమణిశిఖాయమేవారుణం - భోగీంద్రస్య భోగాః ఫణా ఇవ నిర్ముక్తం పతితం - అన్యత్ర ముక్తకంచుకం - శిష్టం స్పష్టం ॥ అత్ర దోషషట్కం దర్శయతి - ఇహేత్యాదినా ॥ నన్వేవం సతి ముఖం చంద్ర ఇవేత్యత్ర భిన్నలిగత్వం స్యాదితి చేత్తత్ర సహృదయానాముద్వేగాభావాన్న దోషశంకా। తదుక్తం దండినా ॥ నభిన్నలింగవచనే న చ న్యూనాధికే తథా। ఉపమాయా దూషణాయ యత్రోద్వేగో న ధీమతామితి - నను పాదాంత్యలఘోర్వికల్పే గురుత్వాభిధానాదత్రాపి గురుత్వాంగీకారే కథం ఛందోభంగ ఇతి చేత్సత్యం - యత్రేంద్రవజ్రోపేంద్రవజ్రాదౌ పాదాంత్యవర్ణస్య పాక్షికగురు

షే వారుణం । తస్మాద్ధాతునగావృతాపరధరాభృచ్ఛృంగకల్పాద్రిపుర్వి ప్రస్తాభరణాయుధశ్లథకరః పూషేవ చాస్తంగతః॥ ఇహ భోగా ఇవ నిర్ముక్తమితి భిన్నవచనం। త్విషేవ రుధిరేణేతి భిన్నలింగకం। తస్మాదితి పదపరామృష్టస్య రుధిరాక్తస్య కరిశిరస ఉపమానత్వేనోక్తేఽస్తాచలశృంగే ఆరుణ్యసామ్యార్థం ధాతువిశేషణమాత్రం వక్తవ్యం। నగవిశేషణమధికం। విప్రస్తాభరణాయుధస్య రిపోరుపమానే పూషణ్యాభరణస్థానే కరవిశేషణముక్తం। ఆయుధస్థానే కిమపి నోక్తమితి న్యూనోపమం। భోగా ఇవేత్యత్ర పాదాంతవర్ణస్య గురుత్వాభావాచ్ఛందోభంగః మాణిక్యేత్యత్ర యతిభంగః॥ ౯ ॥ క్రియాపదేన రహితమశరీరముదీర్యతే॥ యథా॥ తులయారహితోరామభవత్కీర్తిసు

త్వేపి శాస్త్రవ్యత్వభంగాభావస్తత్ర మాభూచ్ఛందోభంగః - శార్దూలవిక్రీడితప్రహర్షిణీవసంతతిలకాదిషు వైపరీత్యాదస్త్యేవ ఛందోభంగ ఇతి ప్రాచీనాః - ఘనమాణిక్యేత్యత్ర ద్వాదశవర్ణే యతిభంగః శార్దూలవిక్రీడితే ద్వాదశే సప్తమే చ వర్ణే విచ్ఛేదస్య విహితత్వాత్ - తదుక్తం వృత్తరత్నాకరే - సూర్యాశ్వైర్మసజస్తతాః సగురవః శార్దూలవిక్రీడితమితి॥ ౯॥ అథాశరీరం లక్షయతి॥ క్రియాపదేనేతి॥ ఉదాహరతి॥ తులయేతి॥ తులయా రాశివిశేషేణ సామ్యేన చ - తులారహితస్య స్వాతీనక్షత్రోజ్జ్వలకాంతివిశిష్టత్వమితి చిత్రం - పక్షే స్వస్యాత్యుజ్జ్వలత్వేతి విరోధపరి

హారః- అత్ర కరోతీతి క్రియాపదానుపాదానాదాఖ్యాతం సావ్యయకారక
విశేషణం వాక్యమితి లక్షణాభావేన వాక్యత్వస్యైవాభావాదశరీరం నా
మ దోష ఇత్యాశయేనాహ- అత్రేతి॥ క్రియాపదరాహిత్యేనాన్వయాభా
వాచ్చానన్వయ ఇత్యస్యైవాభిధానాంతరం మతభేదేనేత్యాహ -ఏతదేవే
తి॥ ౧౦॥ అథారీతిక విసర్గలుప్తే లక్షయతి-రసేతి॥ అరీతికం విరుద్ధరీతికమిత్య
ర్థః- విసర్గలుప్తమితి- లుప్తవిసర్గమిత్యర్థః ॥ ద్వితయమప్యుదాహర

థాకరః। స్వాత్యుజ్జ్వలరుచా చిత్రం ధవళం భువనత్రయం ॥ అ
త్ర క్రియాపదాభావాదశరీరం । ఏతదేవానన్వయాఖ్యమపి
దూషణం ॥ ౧౦ ॥ రసాననుగుణారీతిర్యత్రారీతికముచ్యతే ।
ఓత్వం లోపో విసర్గస్యాసకృల్లుప్తవిసర్గకం॥ ద్వయం యథా ॥
త్వం గన్మతంగజశతాంగతురంగ సంగి ద్రాక్సంగరాంగణ భు
వం గతవాన రాతిః । క్రోధోద్భటో రఘువరేణ్యభటోతితీవ్ర
ఘోటో నటత్కరిఘటోకపటో జగామ ॥ అకపటశ్శతిస్వామి
న్యకుటిలః। యద్వైకూటరహితో వా । అత్ర ప్రథమార్ధే వీరరసా
ననుగుణో మృదుపదబంధ ఇత్యరీతికం । ఉత్తరార్ధే విసర్గలు
ప్తం। తత్రైవ వాచ్యవర్జితంచ । సంగరాంగణభువమరాతిర్గ
తవాన్ రామస్య భటోపి గత ఇత్యపిశబ్దస్య వాచ్యత్వేప్యను
క్తేః ॥ నోక్తం స్యాద్యత్ర వక్తవ్యం తదాహుర్వాచ్యవర్జిత
మితి లక్షణాత్ ॥ ౧౧ ॥ అపదస్థసమాసం తత్సమాసో యత్ర
నోచితః॥ పదం స్థానం ॥ యథా॥ కేయూరాయం పురతో స్మాకమితి
రాఘవకింకరాః । జన్మర్భిషణరోషాగ్నికషాయో న్మేషచక్షు
షః ॥ అత్ర శత్రుషు క్రుధ్యతాం భటానాముక్తావుచితస్సమా

తి- త్వంగదితి॥ స్పష్టం॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ దోషాంతరమప్యస్తీత్యాహ
తత్రైవేతి॥ కుత ఇత్యత ఆహ-సంగరేతి॥ ౧౧॥ అస్థానసమాసం లక్షయతి -
అపదస్థేతి॥ ఉదాహరతి-కేయూరాయమితి॥ భీషణేన రోషాగ్నినా కషాయో
రుణ ఉన్మేషస్స్ఫురణం యయోస్తే తాదృగ్విధే చక్షుషీ యేషాం తే తథో
క్తాః- అత్ర కషాయోన్యాసే సార భేరసరాగ యోః, క్వాథవిలేపనే చా
పటిరత్నమాలా॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ సమాసో నోక్త ఇతి- క్రోధస్య జ

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

కఇతిశేషః- కింత్వితి- కవేస్సమాసవ్యంగ్యస్యకోఽభిప్రాయఃస్యాదిత్యాకాఙ్క్షాయాం ... ౧౨॥ సమాప్తపునరాత్తపతత్ప్రకర్షేఽలక్షయతి - సమాప్యేతి॥ద్విత... మప్యుదాహరతి- ప్రోల్లసదితి॥స్పష్టం॥యోజయతి-అత్రేత్యాదినా॥౧౩॥ సంబంధవర్జితాధికపదభగ్నప్రక్రమాణిలక్షయతి-సంబంధవర్జితమిత్యా...

ప్రోనోక్తః। కింతుకవివచనేసమాసఇత్యపదస్థసమాసం॥౧౨॥
సమాప్యపునరాదానే సమాప్తపునరాత్తకం । పతత్ప్రక
ర్షంతచ్చాహుః ప్రకర్షోయత్రవిశ్లథః॥ద్వయంయథా ॥ ప్రో
ల్లసత్పల్లకీజాలైర్మదబంధురసింధురైః । క్రీడంత్యాందోళి
కాభిశ్చరామభక్తాస్తురంగమైః॥ అత్ర రామభక్తాఇతివాక్యం
సమాప్యతురంగమైరితిపునరాదానాత్సమాప్త పునరాత్తకం।
తథా మదబంధురసింధురైః ప్రోల్లసత్పల్లకీజాలైరాందో
ళికాభిస్తురంగమైరితివక్తవ్యేనతథోక్తమితిపతత్ప్రకర్షతా ॥
౧౩॥సంబంధవర్జితంతత్స్యాద్యత్రేష్టేనాన్వయోహతః।
యత్రాధికపదోక్తిస్స్యాత్తత్రాధికపదంమతం ॥ ప్రక్రాం
తనియమత్యాగాద్భగ్నప్రక్రమముచ్యతే॥ త్రయంయథా॥
శ్రీరామచంద్ర తవకీర్తిసితాబ్జమూర్తినిర్మాణనీరమనివారిత
దానధారా । పంకంకృపాణసుషమారుమహఃప్రతాపస్ఫూ
ర్తిర్గళానిచరితాన్యళిరంతరితుం ॥ అత్రయశః పుండరీకజననే
పంకాదయఃఖడ్గసుషమాదయఇత్యాదిసంబంధోనోక్తఇతిసం
బంధవర్జితం । సితాబ్జమూర్తీత్యత్రమూర్తిపదమధికం। దా
నధారేత్యాదౌస్త్రీలింగస్యైక వచనస్య చోపక్రమాద్గళాని
చరితానీత్యత్రతదుభయభంగః । ఉత్తరత్రలింగభంగః ॥

అర్థదోషాః

౧౪॥ అథార్థదోషానాహ॥ అపార్థంవ్యర్థమేకార్థంస

నా॥ ఇష్టేనేష్టయోగేన- హతస్త్యక్తః॥త్రితయమప్యుదాహరతి-శ్రీర... మేతి॥ అనివారితాఅవిచ్ఛిన్నాదానధారాదానాంబుప్రవాహః- నిర్మా... ణనీరమిత్యత్రనిర్మాణశబ్దస్సమాసేగుణీభూతఇతి - నతదర్థః పంకాది... స్సంబధ్యతఇత్యాహ.అత్రేతి॥సుగమమన్యత్ ॥ ౧౪॥అథార్థదోషాన్...

శతి- అపార్థమిత్యాదినా॥ అథై తేషాముద్దేశానుసారేణ లక్షణోదాహరణాన్యాహ॥ సముదాయార్థశూన్యమిత్యాదినా॥ సముదాయార్థశూన్యం వాక్యార్థశూన్యమిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- నలినమితి ॥ అత్ర దశదాడిమాది వాక్యవదర్థశూన్యత్వాదపార్థత్వమిత్యాహ-అత్రేతి॥ ౧౫॥ వ్యర్థంలక్షయతి-యదితి॥ ఉదాహరతి-రామస్యేతి॥ స్పష్టం॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౧౬॥

సంశయమపక్రమం । భిన్నంచైవాతిమాత్రంచపరుషంవిరసంతథా ॥ హీనాధికోపమేస్యాతాంతథైవాసదృశోపమం । అప్రసిద్ధోపమంహేతుశూన్యంచనిరలంకృతి ॥ అశ్లీలంచవిరుద్ధంచతథాసహచరచ్యుతం । ఏవమష్టాదశప్రోక్తాదోషాఅర్థసమాశ్రయాః॥ సముదాయార్థశూన్యంతదపార్థంపరికీర్త్యతే ॥ యథా॥నలినంమలినంజాతంరామస్యరణకేళయః। ఉరగాస్తురగాగంగాభంగాస్తారకకోరకాః ॥ అత్రనకశ్చిద్వాక్యార్థఃప్రతీయతే ॥ ౧౫ ॥ యత్ప్రయోజనశూన్యంస్యాత్తద్వ్యర్థమితికథ్యతే॥యథా॥ రామస్యనగరాద్దివ్యనగరీనగరీయసీ। ద్యోతయంతికథంవ్యోమసుధాకరకరాంకురాః ॥ అత్రేందుకరైర్వ్యోమద్యోతనే రామనగరాత్సురపురస్యాల్పతోపన్యాసోనోపయుజ్యతే ॥౧౬॥ ఉక్తాభిన్నార్థకంయత్స్యాదేకార్థంతన్నిగద్యతే । వాక్యార్థంసంశయోయత్రతత్ససంశయముచ్యతే॥ద్వయంయథా॥యశోదాశరథేర్భాతికీర్తిరామస్యరాజతే। తేజోవిజయతేభూమాన్నధామాన్నమధిపతేర్మహః॥స్పష్టం॥ ౧౭ ॥ యత్రపూర్వాపరీభావఃహానిస్తదపక్రమం। సంబంధవర్జితంయత్స్యాత్తద్భిన్నంపరికీర్త్యతే॥ద్వయంయథా॥ సంత్రస్యరామదోర్దండాన్నిరైక్షంతఖ

అథైకార్థససంశయేలక్షయతి- ఉక్తేతి॥ ఉక్తాభిన్నార్థకంపునరుక్తార్థమిత్యర్థః॥ ద్వితయమప్యుదాహరతి-యశఇతి ॥ అత్రపూర్వార్ధమేకార్థస్యోత్తరార్ధంససంశయస్యచోదాహరణం॥ అత్ర తేజోమహసోఃకర్తృకర్మత్వసందేహః॥ ౧౭॥ అథాపక్రమభిన్నేలక్షయతి-యత్రేత్యాదినా॥ ద్వితయమప్యుదాహరతి- సంత్రస్యేతి ॥ అత్రపూర్వార్ధేపక్రమస్యోత్త

రార్థంభిన్నస్యచోదాహరణం॥౧౮॥అథాతిమాత్రం లక్షయతి యదితి॥ఉ
దాహరతి- రామేతి॥ ప్రాంతవనీజుషాంరజతాద్రిపరిసరారణ్యభాజాం
అత్రరజతాద్రిద్రవీభావభియాగంగాధరత్వోక్తిరూపాతిమాత్రాలౌ
కార్థప్రతిపాదనావత్యుక్తిరేవాయందోషో నాతిశయోక్తిరలంకారఇత్యా
శయేనాహ- అత్రేతి॥౧౯॥అథపరుషంలక్షయతి-అతీతి॥ ఉదాహరతి-
శ్యతఇతి॥ పఙ్క్తికంఠస్యపశ్యతస్సతః-అత్యంతసౌందర్యశాలినీనామంతః
పురసీమంతినీనాంకచాకర్షణపూర్వక జానుఘట్టనముష్టిప్రహారచపే

టాదయః। క్షేమంతచ్ఛిరసాంఛేదేలంకేశశిరసాంకథం ॥ అ
త్రనిరీక్షణకాలోత్తరభావినస్త్రాసస్యపూర్వకాలత్వముక్త
మిత్యపక్రమం। తథారావణశిరఃక్షేమాభావస్యఖరాదిశిర
శ్ఛేదస్యచనసంబంధః॥ ౧౮॥ యత్సర్వలోకాతీతంతదతిమా
త్రముదీర్యతే॥ యథా॥ రామవిద్వేషియోషాణాంశ్వాసైః
ప్రాంతవనీజుషాం। రజతాద్రిర్విలీనస్స్యాదితిగంగాధరోహ
గః॥ అత్రశ్వాసోష్మణారౌప్యాద్రిద్రవీభావోక్తిరత్యుక్తిః॥
౧౯॥ అతిక్రూరార్థఘటనంపరుషంపరికీర్త్యతే॥ యథా॥
పశ్యతః పఙ్క్తికంఠస్యకపయోరామకింకరాః। అతాడయ
న్కేశపాశేష్వాకృష్యాంతఃపురాంగనాః ॥౨౦॥ అసంగతో
యత్రరసోవిరసంపరికీర్త్యతే ॥ యథా॥క్రందతఃకరుణంక్లి
ష్టంద్రవతోదానవాధమాన్। ముష్టిభిర్నిష్ఠురంజఘ్నుర్వాన
రారామకింకరాః ॥ అత్రదయనీయేష్వపివీరాయితంవిరసం ॥
౨౧॥ ఉపమానాల్పతాధిక్యేస్యాతాంహీనాధికోపమే ॥ య

శాపాతనాదిరూపతాడనోక్త్యాపరుషత్వం॥౨౦॥విరసంలక్షయతి-అసంగ
తఇతి॥ ఉదాహరతి-క్రందతఇతి॥ కరుణంసశోకంయథాతథాక్రందతః
స్వయమాహ్వాయమానాన్।యద్వాకరుణంసదైన్యంక్రందతోరుదతః
క్రందనేరోదనాహ్వానేఇత్యమరః- క్లిష్టంసక్లేశంయథాతథాద్రవతోధా
వమానాన్। అనౌచిత్యాదృతేనాన్యద్రసభంగస్యకారణమిత్యుక్తత్వా
దత్రరసభంగఇత్యాశయేనాహ- అత్రేతి॥ ౨౧॥హీనాధికోపమేలక్షయ
తి- ఉపమానేతి॥ ఉపమానస్యాల్పతాచాధిక్యంచతే-జాతిప్రమాణా

మితిశేషః-అతఏవ పూర్వోక్తాభ్యాం న్యూనాధికోపమాభ్యామనయోర్భే
దః॥ద్వితయమప్యుదాహరతి-మండూకా ఇతి॥అతో౽పమానభూతానాం భే
కానాముపమేయభూతప్లవంగమాపేక్షయా జాతిప్రమాణాభ్యాంహీన
త్వాద్ధీనోపమం-ఏవముత్తరార్ధేప్యాధిక్యమూహ్యం॥౨౧॥ అథాసదృశా
ప్రసిద్ధోపమేలక్షయతి॥ యదతుల్యోపమానంతద్భవేదసదృశోపమం,అప్రసి
ద్ధోపమానంయదప్రసిద్ధోపమంమతమితి లక్షణస్యలక్ష్య నామ్నైవస్పష్ట
త్వాద్ద్వయోర్లక్షణానుక్తిః॥ ఉభేఅప్యుదాహరతి-రామేందుమితి॥కుము

థా॥మండూకాఇవపాటోపంప్లవమానాఃప్లవంగమాః। గిళం
తిదానవశిశూన్మదాంధానివసింధురాన్ ॥౨౨॥ అప్రసిద్ధాస
దృశోపమేయథా ॥ రామేందుంరావణోదృష్ట్వాకుముదప్రతి
మాననః। తదస్త్రవిద్ధో౽న్యపతత్కుంభికుంభేమృగేంద్రవత్ ॥
కుముదంవదనోపమానతయాకవికులాప్రసిద్ధం। మూర్ఛితం
ప్రతివిక్రమమాణస్యసింహస్యోపమానత్వంవిసదృశం ॥౨౩॥
హేతుంవినార్థకథనం హేతుశూన్యముదీర్యతే ॥ నిరలంకృతి
లక్షణంతుస్ఫుటం॥ద్వయంయథా॥ వింధ్యాటవ్యాసమానాని
కాననానిసమంతతః।పశ్యద్భిరపితైర్నివతస్థేరామవిరోధిభిః।
అత్రవింధ్యాటవీవసతౌహేతుర్నోక్తః। నచాత్రకశ్చిదలం
కారః॥౨౪॥ అశ్లీలార్థస్యకథనమశ్లీలంపరికీర్త్యతే ॥ య
థా॥వీక్ష్యకామోత్థితందీర్ఘంనీరసోమదనధ్వజం। ఆదాయభో
క్తుంయతతేరామవైరివధూజనః ॥ అత్రవ్రీడాకరార్థప్రతీ
తేరశ్లీలం॥౨౫॥ విరుద్ధందేశకాలాదివిరుద్ధంబహుధోచ్యతే॥

దప్రతిమమాననంయస్యసతథోక్తః॥ యోజయతి-కుముదమిత్యాదినా ॥
౨౩॥ హేతుశూన్యంలక్షయతి-హేతుమితి॥అలంకారేణరహితంనిరలంకా
రముచ్యతఇతి నిరలంకృతిలక్షణంతుసుబోధమిత్యాశయేనాహ- నిరలంకృ
తిలక్షణంత్వితి॥ ద్వితయమప్యుదాహరతి- వింధ్యాటవ్యేతి॥తత్రవింధ్యాట
వ్యామేవ॥ యోజయతి-అత్రేత్యాదినా॥ ౨౪॥ అథాశ్లీలంలక్షయతి- అ
శ్లీలార్థస్యేతి॥ఉదాహరతి-వీక్ష్యేతి ॥ నీరసో౽రసికః-కామేనోత్థితంవ
ధూనాసాన్నిధ్యాదితిభావః- భోక్తుంరంతుం॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ ౨౫॥

అథవిరుద్ధంలక్షయతి-విరుద్ధమితి॥ ఉదాహరతి-లంకామితి॥స్పష్టం॥యోజ యతి- అత్రేత్యాదినావస్తుస్వభావవిరోధఇత్యంతేన॥ఏవమితి॥సదాస్నా త్వానిశీథిన్యాంసకలంవాసరంబుధః। నానావిధానిశాస్త్రాణివ్యాచష్టేశృణోతిచేత్యాదిశాస్త్రవిరోధాదయోన్యశబ్దార్థః- గ్రహోపరాగాదికంవినారాత్రిస్నానస్యధర్మశాస్త్రవిరుద్ధత్వాత్ ॥ ౨౬ ॥ సహచరభిన్నంలక్షయతి- మతమితి॥ ఉదాహరతి-రామరావణయోరితి॥స్పష్టం॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ దేవాశ్చమునయశ్చదేవమునయస్తేషాం॥ అలమతిచపలత్వాత్స్వప్నమాయోపమత్వాత్పరిణతివిరసత్వాత్సంగమేనాంగనాయాః। ఇతియదిశతకృత్వస్తత్త్వమాలోచయామస్తదపినహరిణాక్షీం

ఆదిశబ్దేనవస్తుస్వభావవిరుద్ధపరిగ్రహః ॥యథా॥ లంకాంనిశీథేహనుమాన్దీప్యమానేదివాకరే। దదాహమేరుశృంగస్థాంసలిలైర్లవణాంబుధేః॥అత్రలంకాంమేరుస్థితామితిదేశవిరోధః। నిశీథేదీప్యమానేదివాకరఇతికాలవిరోధః । సలిలైర్దదాహేతివస్తుస్వభావవిరోధః । ఏవమన్యేపివిరోధా మతిమద్భిరూహ్యాః ॥౨౬ ॥ మతంసహచరభిన్నమతుల్యానాంనిబంధనే॥ యథా॥రామరావణయోర్యుద్ధేసతిరక్షఃక్షయావహే। పిశాచదేవభేతాళమునయో ముదమాయయుః ॥ అత్రపిశాచభేతాళేభ్యోదేవమునీనాముత్కృష్టత్వాత్సహచరభిన్నం। ఏవందోషాంతరాణియథాసంభవమూహ్యాని॥౨౭॥ రసభావాదీనాంస్వశబ్దవాచ్యత్వమపిదోషఏవ। ఏతేషాంత్రివిధదోషా

విస్మరత్యంతరాత్మేత్యాదిషుపదైకదేశగతాః॥ సోఢ్యైష్టవేదాంస్త్రిదశానయష్టపితౄనతార్ప్సీత్సమమంస్తబంధూన్। వ్యజేష్టషడ్వర్గమరంస్తనీతౌసమూలఘాతంన్యవధీదరీంశ్చేత్యాదిషువాక్యగతాశ్శ్రుతికటుత్వాదయః ॥ సదామధ్యేయాసామమృతరసనిష్యందసరసా సరస్వత్యుద్దామావహతిబహుమార్గాపరిమళం। ప్రసాదంతాఏతాఘనపరిచితాఃకేనమహతాంమహాకావ్యవ్యోమ్నిస్ఫురితమధురామాం తురుచయఇత్యాద్యర్థగతాఃకష్టత్వాదయశ్చస్వయంబోధ్యాఇత్యాశయేనాహ-ఏవమితి॥ ౨౮॥ దోషాంతరాణ్యపిసంతీత్యాహ-రసేతి॥ రసాశ్శృంగారాదయః- భావా

సంచారిభావాః- అపిగ్రహణాత్ స్థాయిభావాశ్చ తేషాం-స్వశబ్దవాచ్య
త్వంరసశ్శృంగారాదిసామాన్యవిశేషశబ్దాభిధేయత్వంచ- రసప్రతీతేర్వి
భావాదిప్రయోగాన్వయవ్యతిరేకానువిధానాత్ప్రసాదిశబ్దప్రయోగేపిత
దప్రతీతేశ్చనిత్యవ్యంగ్యస్యరసాదేర్వాచ్యత్వందుష్టమేవేతిభావః-తదుక్తం
మమ్మటపాదైః- వ్యభిచారిరసస్థాయిభావానాంశబ్దవాచ్యతేతి॥ననుకతిప
యానాంన్యూనాధికోపమాదీనాంహీనాధికోపమాదిష్వంతర్భావస్యాతి
స్ఫుటత్వాత్తోఽయంసంఖ్యానియమః ఇత్యాశంక్యాహ- ఏతేషామితి ॥ త
ర్హికోవానిర్బంధస్తత్రైవోచ్యంతామిత్యత్రాహ-తథాపీతి ॥ పూర్వే
షాంప్రాచామాలంకారికాణాం- కియతామితి-కతిపయానామిత్యర్థః- న
న్వస్తుమాస్తువాంతర్భావః* ఖ్యాతేర్థేనిర్హేతోరదుష్టతానుకరణేతు సర్వే
షామితిమమ్మటపాదోక్తేః * చంద్రంగతాపద్మగుణాన్నభుంక్తే-పద్మాశ్రి

ణాంమధ్యేకేషాంచిదన్యోన్యభేదస్యదుర్ఘటత్వాదుక్తసంఖ్యా
నియమోనాస్మాకంమనసేరోచతే। తథాపిపూర్వేషాంసర
ణిమనుసృత్యాస్మాభిస్తావతాం లక్షణోదాహరణాని దర్శితా
ని। కియతామంతర్భావస్తుమతిమద్భిస్సమర్థయితుంశక్యః।
అస్మాభిస్తువిస్తరభయాదుపరమ్యతే ॥ * ....*
ఇతిశ్రీమత్త్రిభువన... దోషనిరూపణంనామాష్టమస్తరంగః ॥
ఆస్థామందిరమిందిరా... విజయతేసాహిత్యరత్నాకరః ॥**
ధర్మాంతర్వాణి... రఘుపతివిభుకేచాష్టమోయంతరంగః॥*

తాంచాంద్రమసీమభిఖ్యాం,ఉమాముఖంతుప్రతిపద్యలోలాద్విసంశ్రయాం
ప్రీతిమవాపలక్ష్మీరిత్యాదిషురాత్రౌపద్మస్యసంకోచోదివాచంద్రమసశ్చ
నిష్ప్రభత్వంలోకప్రసిద్ధమితినభుంక్తే ఇతిహేతుంనాపేక్షత ఇతిహేతు
శూన్యస్య* మృగచక్షుషమద్రాక్షమిత్యాదికథయత్యయం, పశ్యైషచ
గవీత్యాహసుత్రామాణంయజేతిచేత్యాదిషు పరుషాదీనాంచాదుష్టత్వం
వక్త్రాద్యౌచిత్యవశాద్దోషోపిగుణః క్వచిదిత్యుక్తత్వాత్కుత్రచిద్దోషాణా
మపిగుణత్వంచేత్యాదివిశేషాఃకింనోక్తాఇత్యాశంక్యాహ-అస్మాభిస్త్వితి॥
మమ్మటపాదైఃప్రపంచేనప్రతిపాదితాఇతి తుశబ్దాభిప్రాయః -సుగమ
మన్యత్ ॥ ఇతీత్యాది ॥ ఇతి శ్రీమల్లాదిలక్ష్మణసూరివిరచితే సాహిత్య
రత్నాకరవ్యాఖ్యానేమందరాఖ్యానే అష్టమః ప్రస్థః,

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

ధ్వనితరంగప్రారంభః - ౯

అథోత్తరతరంగప్రారంభాయ సంగతిం దర్శయంస్తత్ప్రతిపా
ద్యం ప్రతిజానీతే॥ ఏవమితి॥ తరంగసప్తకేన పదార్థగుణాలంకారదోషాణాం
నిరూపితత్వాత్ సగుణాలంకృతీత్యాది కావ్యసామాన్యలక్షణమభిహితమితి
భావః॥ తద్విభాగమాహ॥ గద్యేతి॥ ప్రథమమితి- పునః ప్రత్యేకం త్రైవిధ్య
స్య వక్ష్యమాణత్వాదితి భావః॥ గద్యాదీనాం స్వరూపమాహ- అపాదబద్ధమి
త్యాదినా॥ ఏవం త్రయాణామపి సామాన్యతస్స్వరూపం నిరూప్య పునస్త్రై

ఏవం కావ్యసామాన్యలక్షణమభిధాయ తద్విభజతే॥ గద్యప

కావ్యవిభాగః

ద్యోభయాత్మత్వరూపైస్తత్ప్రథమం త్రిధా। అపాదబద్ధం గ
ద్యం స్యాత్ పద్యం పాదచతుష్టయవత్॥ గద్యపద్యోభయమయం
చంపూసంజ్ఞికముచ్యతే। త్రివిధం చాపి తదిదం పునస్త్రివిధము
చ్యతే॥ ఉత్తమం మధ్యమం తద్వదధమం చేతి భేదతః। వ్యంగ్య
ప్రధానం తత్రాద్యం తదేవ ధ్వనిరుచ్యతే॥ వ్యంగ్యం యత్రా
ప్రధానం స్యాన్మధ్యమం తన్నిగద్యతే। తదేవ చ గుణీభూతవ్యం
గ్యమిత్యభిధీయతే॥ అస్ఫుటవ్యంగ్యమధమం తచ్చిత్రమితి చో
చ్యతే॥ తత్ర ధ్వనిరేవ నాస్తీతి కేచిదూచురితి చేన్నైవం। వ్యా

భాగమాహ- త్రివిధమితి॥ త్రైవిధ్యముపపాదయతి- ఉత్తమమితి॥ ఆద్యం ల
క్షయతి- వ్యంగ్యప్రధానమితి॥ వ్యంగ్యం ప్రధానం యస్మింస్తత్తథోక్తం- వా
చ్యాతిశాయివ్యంగ్యమిత్యర్థః- తస్యైవ ధ్వనిరిత్యభిధానం॥ మధ్యమం లక్ష
యతి- వ్యంగ్యమితి॥ అస్య గుణీభూతవ్యంగ్యమిత్యభిధానం॥ అధమం లక్ష
యతి- అస్ఫుటేతి॥ ఏతస్య చిత్రమిత్యభిధానం॥ ఉక్తం చ మమ్మటపాదైః॥
ఇదముత్తమమతిశయిని వ్యంగ్యే వాచ్యాద్ధ్వనిర్బుధైః కథితః। అతాదృశి

ణీభూతవ్యంగ్యం వ్యంగ్యేతు మధ్యమం। శబ్దచిత్రం వాచ్యచిత్రమవ్యంగ్యమవరం స్మృతమితి॥ నను వ్యంగ్యస్య ప్రాధాన్యేహి ధ్వనివ్యపదేశః - శాస్త్రేషు వ్యంజకస్యైవానంగీకృతత్వాత్తదసంభవేన వ్యంగ్యాభావే కథం ధ్వనిరిత్యాశయేన శంకతే - తత్రేతి॥ తత్ర కావ్యేషు - కేచిచ్ఛాస్త్రకారాః॥ పరిహరతి - మైవమితి॥ కుత ఇత్యత ఆహ - వ్యాఘాతాదితి॥ వ్యాఘాతం దర్శయతి - ధ్వనిరిత్యాదినా॥ ధ్వనిరస్తీత్యాలంకారికాః - నాస్తీతి నైయాయికాదయః - అసమావేశాత్ - అయం భావః - ఘటత్వపటత్వయోరివాస్తిత్వనాస్తిత్వయోస్సామానాధికరణ్యాసంభవాద్విరోధస్సంభవతీతి - తర్హి కాంచ్యాం ధ్వనిరస్తి కాశ్యాం నాస్తీతి దేశభేదేన వా కృతే స్త్యస్మికలౌ నాస్తీతి కాలభేదేన వాఽస్తిత్వనాస్తిత్వయోస్సామానాధికరణ్యాంగీకారే విరోధపరిహారో భవేదిత్యత్రాహ - దేశేనేతి - అయం భావః - శబ్దార్థాభ్యాం ప్రతీయమానస్య తస్య దేశభేదకాలభేదాభ్యామస్తిత్వనాస్తిత్వసామానాధికరణ్యప్రయు

ధ్వనివిచారః

ఘాతాత్। ధ్వనిరస్తి నాస్తి చ పరస్పరవిరుద్ధయోర్విధినిషేధయోరేకత్రాసమావేశాత్। దేశేన కాలేన వా విరోధపరిహారస్యానంగీకృతేః। కించ ధ్వనేరప్రతీతౌ నిషేధోఽనుప రః। ప్రతీతౌ చ క్వాచిత్కనిషేధే సిద్ధసాధనం। సార్వత్రికని

క్తవిరోధపరిహారస్యానంగీకార్యత్వాదితి। విరోధాంతరం దర్శయతి - కించేతి - అప్రతీతావసత్త్వాత్మనా ప్రతీత్యభావే - అయం భావః - ప్రసక్తస్యైవ ప్రతిషేధాదప్రసక్తస్యేతి ధ్వనిప్రసక్తిమంతరేణ తన్నిషేధోఽనుపపన్న ఇతి తర్హి క్వచిదస్తీతి క్వాచిత్కప్రతీతిమభ్యుపగమ్య క్వచిన్నాస్తీతి క్వాచిత్కనిషేధోంగీక్రియతామిత్యత్రాహ - ప్రతీతావితి। సముచ్చయార్థశ్చకారః - ప్రతీతిక్వాచిత్కనిషేధయోరుభయోరప్యంగీకృతయోరిత్యర్థః - ఏవం సతి విరోధపరిహారో భవేదితి భావః - సిద్ధసాధనం - అయమాశయః - సందిగ్ధస్యైవ సాధ్యత్వం న సిద్ధస్యేతి నియమేన తత్ప్రతీతినిషేధయోః క్వాచిత్కత్వస్య సిద్ధత్వాత్సిద్ధసాధనాఖ్యో దోషస్సంభవతీతి - తర్హి సర్వత్రాపి నాస్తీతి సార్వత్రికనిషేధోస్త్విత్యత్రాహ - సార్వత్రికేతి - అయం భావః - తథా సతి॥ నిశ్శేషచ్యుతచందనం స్తనతటం నిర్మృష్టరాగోధరో నేత్రే దూర

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

ధ్వనితరంగప్రారంభః - ౯

అథోత్తరతరంగప్రారంభాయ సంగతిం దర్శయంస్తత్ప్రతిపాద్యం ప్రతిజానీతే॥ ఏవమితి॥ తరంగసప్తకేన పదార్థగుణాలంకారదోషాణాం నిరూపితత్వాత్ సగుణాలంకృతీత్యాదికావ్యసామాన్యలక్షణమభిహితమితి భావః॥ తద్విభాగమాహ॥ గద్యేతి॥ ప్రథమమితి-పునః ప్రత్యేకం త్రైవిధ్యస్య వక్ష్యమాణత్వాదితి భావః॥ గద్యాదీనాం స్వరూపమాహ-అపాదబద్ధమిత్యాదినా ॥ ఏవం త్రయాణామపి సామాన్యతస్స్వరూపం నిరూప్య పునర్ధ్వ

ఏవం కావ్యసామాన్యలక్షణమభిధాయ తద్విభజతే ॥ గద్యప

కావ్యవిభాగః

ద్యోభయాత్మత్వరూపైస్తత్ప్రథమం త్రిధా । అపాదబద్ధం గ
ద్యం స్యాత్పద్యం పాదచతుష్టవత్ ॥ గద్యపద్యోభయమయం
చంపూసంజ్ఞకముచ్యతే। త్రివిధం చాపి తదిదం పునస్త్రివిధము
చ్యతే ॥ ఉత్తమం మధ్యమం తద్వదధమం చేతి భేదతః। వ్యంగ్య
ప్రధానం తత్రాద్యం తదేవ ధ్వనిరుచ్యతే ॥ వ్యంగ్యం యత్రా
ప్రధానం స్యాన్మధ్యమం తన్నిగద్యతే। తదేవ చ గుణీభూతవ్యం
గ్యమిత్యభిధీయతే ॥ అస్ఫుటవ్యంగ్యమధమం తచ్చిత్రమితి చో
చ్యతే॥ తత్ర ధ్వనిరేవ నాస్తీతి కేచిదూచురితి చేన్నైవం । వ్యా

భాగమాహ-త్రివిధమితి॥ త్రైవిధ్యముపపాదయతి-ఉత్తమమితి॥ ఆద్యం లక్షయతి-వ్యంగ్యప్రధానమితి॥ వ్యంగ్యం ప్రధానం యస్మింస్తత్తథోక్తం-వాచ్యాతిశాయివ్యంగ్యమిత్యర్థః-తస్యైవ ధ్వనిరిత్యభిధానం ॥ మధ్యమం లక్షయతి- వ్యంగ్యమితి॥ అస్య గుణీభూతవ్యంగ్యమిత్యభిధానం ॥ అధమం లక్షయతి-అస్ఫుటేతి॥ ఏతస్య చిత్రమిత్యభిధానం ॥ ఉక్తం చ మమ్మటపాదైః॥ ఇదముత్తమమతిశయిని వ్యంగ్యే వాచ్యాద్ధ్వనిర్బుధైః కథితః। అతాదృశిగు

ణీభూతవ్యంగ్యంవ్యంగ్యేతుమధ్యమం। శబ్దచిత్రంవాచ్యచిత్రమవ్యంగ్యమ
పరంస్మృతమితి॥ ననువ్యంగ్యస్యప్రాధాన్యేహిధ్వనివ్యపదేశః - శాస్త్రే
షువ్యంజకస్యైవానంగీకృతత్వాత్తదసంభవేనవ్యంగ్యాభావేకథం ధ్వని
రిత్యాశయేనశంకతే-తత్రేతి॥తత్రకావ్యేషు-కేచిచ్ఛాస్త్రకారాః॥పరిహా
రతి-మైవమితి॥కుతఇత్యతఆహ-వ్యాఘాతాదితి॥వ్యాఘాతందర్శయతి-ధ్వని
రిత్యాదినా॥ధ్వనిరస్తీత్యాలంకారికాః-నాస్తీతినైయాయికాదయః- అస
మావేశాత్-అయంభావః-ఘటత్వపటత్వయోరివాస్తిత్వనాస్తిత్వయో
స్సామానాధికరణ్యాసంభవాద్విరోధస్సంభవతీతి- తర్హికాంచ్యాంధ్వ
నిరస్తికాశ్యాంనాస్తీతిదేశభేదేనవా కృతేస్తిస్మకలౌనాస్తీతి కాలభేదేన
వాఅస్తిత్వనాస్తిత్వయోస్సామానాధికరణ్యాంగీకారేవిరోధపరిహారోభ
వేదిత్యత్రాహ- దేశేనేతి-అయంభావః-శబ్దార్థాభ్యాంప్రతీయమానస్యత
స్యదేశభేదకాలభేదాభ్యామస్తిత్వ నాస్తిత్వ సామానాధికరణ్యప్రయు

ధ్వనివిచారః

ఘాతాత్ । ధ్వనిరస్తినాస్తిచపరస్పరవిరుద్ధయోర్విధిని
షేధయోరేకత్రాసమావేశాత్। దేశేనకాలేనవావిరోధప
రిహారస్యానంగీకృతేః । కించధ్వనేరప్రతీతౌనిషేధోదుష్క
రః। ప్రతీతౌచక్వాచిత్కనిషేధేసిద్ధసాధనం । సార్వత్రికని

క్తవిరోధపరిహారస్యానంగీకార్యత్వాదితి। విరోధాంతరందర్శయతి- కించే
తి- అప్రతీతౌసత్యాత్మనాప్రతీత్యభావే-అయంభావః-ప్రసక్తస్యైవప్ర
తిషేధాన్నాప్రసక్తస్యేతిధ్వనిప్రసక్తిమంతరేణ తన్నిషేధోనుపపన్న ఇతి
తర్హిక్వచిదస్తీతిక్వాచిత్కప్రతీతిమభ్యుపగమ్యక్వచిన్నాస్తీతి క్వాచిత్క
నిషేధోంగీక్రియతామిత్యత్రాహ- ప్రతీతావితి। సముచ్చయార్థశ్చకా
రః- ప్రతీతిక్వాచిత్కనిషేధయోరుభయోరప్యంగీకృతయోరిత్యర్థః - ఏ
వంసతివిరోధపరిహారోభవేదితిభావః- సిద్ధసాధనం- అయమాశయః-సం
దిగ్ధస్యైవసాధ్యత్వంనసిద్ధస్యేతినియమేన తత్ప్రతీతినిషేధయోః క్వాచి
త్కత్వస్యసిద్ధత్వాత్సిద్ధసాధనాఖ్యోదోషస్సంభవతీతి- తర్హిసర్వత్రాపి
నాస్తీతిసార్వత్రికనిషేధోస్త్విత్యత్రాహ- సార్వత్రికేతి -. అయంభా
వః-తథాసతి॥నిశ్శేషచ్యుతచందనం స్తనతటంనిర్మృష్టరాగోధరోనేత్రేదూర

మనంజనేపులకితాతస్వితవేయంతను:(మిథ్యావాదినిదూతిబాంధవజనస్యా జ్ఞాతపీడాగమేవాపింస్నాతుమితో గతాసినపునస్త్వస్యాధమస్యాంతిక మి త్యాదిషూత్తమకావ్యేషువ్యంగ్యస్యవాచ్యాతిశాయిత్వేనసర్వాభ్యు పగ మ్యమానత్వాత్తత్ప్రతీతివ్యాఘాతరూపోఽనుభవవిరోధస్సంభవతీతి- త స్మాధ్వనిరేవనాస్తీతి కేషాంచిన్మతమపాస్తమితినిష్కర్షః । ఏవంనాస్తి త్వపక్షస్యపరాస్తత్వాదస్తిత్వమభ్యుపగమ్యానుమానేనధ్వనేఃపార్థక్యం పరిహర్తుమాహ- నన్విత్యాదినా। ఏవమన్వయముక్త్వావ్యతిరేక మాహ తదితి। తేభ్యోగుణాలంకారేభ్యోవ్యతిరేకేభేదే - అయమర్థః- యథాగు ణాలంకారవ్యతిరిక్తానామవిమృష్టవిధేయాంశాదిదోషాణాంచారుతాహే తుత్వంనాస్తితథాతద్వ్యతిరేకేధ్వనేరపిచారుతాహేతుతామాభూదేవే తి- తతశ్చారుతాహేతోర్ధ్వనేరపిగుణేష్వలంకారేషు వాంతర్భావ ఏవే

షేత్యప్రతీతివ్యాఘాతః। నన్వస్తిధ్వనిః, సతుగుణాలంకారాం తర్భావఏవ, ఉపమాదివచ్చారుతాహేతుత్వాత్, తద్వ్యతి రేకేఽవిమృష్టవిధేయాంశాదివచ్చారుతాహేతురపినస్యాత్. నచరీతివృత్తీనామివ గుణాలంకారవ్యతిరేకేపి తస్యచారుతా హేతుతా కింనస్యాదితివాచ్యం రీతీనాంగుణేషువృత్తీనాం శ బ్దాలంకారేష్వంతర్భావాదితిచేన్నైవం।అలంకారస్యైవహిచా

తిభావః-ననుగుణాలంకారవ్యతిరిక్తానాం రీతీనాంవృత్తీనాంచయథాచారు తాహేతుత్వమభ్యుపగతంతథాతద్వ్యతిరిక్తస్యధ్వనేరపిచారుతాహేతు తాస్యాదేవేత్యాశంక్యధ్వనేర్గుణాలంకారాంతర్భావదార్ఢ్యాపాదనాయ తాసాంతాసాంచతద్వ్యతిరేకంవారయతి-నచేతి - తత్ర హేతుమాహ- రీతీనామితి- రీతీనాంవక్ష్యమాణలక్షణానాంవైదర్భ్యాదీనాం - గుణేషూ క్తలక్షణేషుమాధుర్యాదిషు- వృత్తీనాంవక్ష్యమాణలక్షణానాంకైశిక్యా దీనాం-శబ్దాలంకారేషూక్తలక్షణేషువృత్త్యనుప్రాసాదిషు - అయంభా వః- రీతయోవృత్తయశ్చైవగుణాలంకారమూర్తయఇతివక్ష్యమాణత్వా త్తాసాముభయీనామపి యథా గుణాలంకారాంతర్భావస్తద్వద్ధ్వనేరపి తదంతర్భావఏవ-అన్యథాతస్యచారుతాహేతుత్వమేవనస్యాదితి - పరిహ రతి- నైవమితి-అలంకారస్యైవేతి-అవధారణార్థమాహ- నాలంకార్యస్య

తి-తదితి-కథమభిధీయతే- తస్య చారుతాహేతుత్వాలంకారాంతర్భావా వనుపపన్నావేవేత్యర్థః- అలంకారాలంకార్యవివేకం నవేత్సీత్యాకూతం - ఏవం సామాన్యతస్తదంతర్భావంపరిహృత్య విశేషాకారేణాపిపరిహర్తు మాహ-కించేత్యాదినా- తదితి-ధర్మిణోధర్మిభూతస్య-ధ్వనేరితిశేషః-అలం కార్యత్వాద్ధర్మిత్వమితిభావః-ఏవంధ్వనేర్గుణాలంకారాంతర్భావంపరిహృ త్యకైశ్చిద్వ్యాప్యవ్యాపక పరిజ్ఞానాదేవవ్యంగ్యోపస్థితిర్భవతీతి తస్యాను మానరూపత్వమాపాదితమిత్యాహ- కేచిదితి- కేచిద్వ్యక్తిఖండనవాదినః- నాతిరిచ్యతేనభిద్యతే-ధ్వనిరనుమానరూపపవేత్యర్థః - పరిహరతి-తదితి- ధ్వనిరనుమానతోనాతిరిచ్యతఇతివచనమప్యయుక్తమిత్యర్థః-తతోఽపపత్తి

రుతాహేతుతాలోకేనాలంకార్యస్య।ధ్వనిస్త్వలంకార్యః। తత్కథంచారుతాహేతురితికథంతదంతర్భావోఽభిధీయతే।కించ రసధర్మాఃఖలుమాధుర్యాదయోగుణాః। తత్కథంధర్మిణోధర్మేష్వంతర్భావోఽభిధీయతే। అలంకారాఃపునర్వాక్యార్థోపస్కారకతయోపసర్జనత్వేనప్రసిద్ధాః।ధ్వనిస్తుకావ్యాత్మాప్రధానం।తతఃకథంప్రధానస్యోపసర్జనేష్వంతర్భావః। కేచిదనుమానతోధ్వనిర్నాతిరిచ్యతఇత్యాహుః।తదపిన।తస్యహిప్రాణోవ్యాప్తిః-తాదాత్మ్యంవాతదుత్పత్తిర్వావ్యాప్తేర్మూలం అత్రసాధ్యస్యధ్వనేస్సాధనస్యశబ్దస్యార్థస్యవాశింశుపాత్వవృక్షత్వయోరివనతాదాత్మ్యం।శింశుపాయావృక్షతాదాత్మ్యే నహిశింశుపాత్వేనవృక్షత్వంసాధ్యతే। నతథాత్ర।ప్రత్యుత

మాహ-తస్యేత్యాదినా-తస్యానుమానస్య- వ్యాప్యవ్యాపకయోస్సాహచర్యనియమోవ్యాప్తిః-అస్తుకింతతఇత్యత ఆహ-తాదాత్మ్యమితి- తాదాత్మ్యంవ్యాప్యవ్యాపకయోరభేదః- తస్మాత్సాధ్యాదుత్పత్తిర్వా- భవతు నామకిమిత్యతఆహ-అత్రేతి-శింశుపాయాఇతి -అయంవృక్షః - శింశుపాత్వాత్ -నతథేతి-అయంభావః - యథాశింశుపాత్వేనవృక్షత్వంసాధ్యతే తథాసాధనభూతాభ్యాంశబ్దార్థాభ్యామేవంసాధ్యభూతోధ్వనిర్నసాధ్యత ఇతి। కుతఇత్యతఆహ-ప్రత్యుతేతి- ప్రత్యుతవైపరీత్యేన - తతోనతాదాత్మ్యమితిభావః - నాస్తుతాదాత్మ్యం తదుత్పత్త్యైవవ్యాప్తినిశ్చయో

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

స్త్విత్యత ఆహ- నాపీతి। తత్ర సదృష్టాంతం హేతుముపపాదయతి- లోకే
హీత్యాదినా- ధ్వనేః ప్రతీతేరిత్యంతేన- తస్మాన్నాపి తదుత్పత్తిరితి పూర్వే
ణ సంబంధః- మాస్తు తదుత్పత్తిరపి క్వచిదన్వయవ్యతిరేకాభ్యామపి వ్యాప్తి
గ్రహణాదతోఽపి తాభ్యామేవ తన్నిశ్చయోఽస్త్విత్యాశంక్య పరిహరతి - న
న్వి త్యాదినా- కృత్తికాయాముదయే సతి రోహిణ్యా ఆసత్తివత్ప్రత్యాసత్తి
వ- అయం భావః - కృత్తికోదితా అద్యైవ రోహిణ్యుదేష్యతీత్యత్ర తాదా
త్మ్యతదుత్పత్త్యభావేఽపి యథా కృత్తికోదయరోహిణ్యాసత్త్యోరన్వయవ్య
తిరేకాభ్యాం వ్యాప్తిరభ్యుపగతా తథైవాత్రాఽపి తాభ్యామేవ వ్యాప్తిరంగీ
క్రియతామితి న వాచ్యమితి- కుత ఇత్యత ఆహ- ధ్వనీతి- ధ్వనిశ్చ శబ్దార్థశ్చ
యోః- తత్రాఽపి హేతుమాహ- అవ్యంగ్యస్థల ఇతి- అయం భావః * స్వచ్ఛం

శబ్దార్థౌ తిరస్కృత్య ధ్వనేః ప్రతీయమానత్వాత్। నాప్యత్ర త
దుత్పత్తిః। లోకే హి సాధనాభిమతో ధూమస్స్వజనకం సా
ధ్యాభిమతం వహ్నింగమయతి। నచైవం ప్రకృతే। సాధ్యాభి
మతో ధ్వనేస్సాధనాభిమతశ్శబ్దోఽర్థో వా న సముత్పన్నః। యేన
తం గమయతః। ప్రత్యుత శబ్దార్థసద్భావానంతరమేవ ధ్వనేః
ప్రతీతేః। నను కృత్తికోదయరోహిణ్యాసత్తివదన్వయవ్యతిరే
కాభ్యామేవ తాదాత్మ్యతదుత్పత్తీ అనపేక్ష్య వ్యాప్తినిశ్చయో
స్త్వితి చేన్న। ధ్వనిశబ్దార్థయోరన్వయవ్యతిరేకాభావాత్।
అవ్యంగ్యస్థలే వ్యభిచారాత్। కేచిద్ధ్వనిమభిధేయమభిదధుః।

దోశ్చలదచ్ఛకచ్ఛకుహరచ్ఛాతేతరాంబుచ్ఛటా మూర్ఛన్మోహమహర్షి
హర్షవిహితస్నానాహ్నికాహ్నాయ వః। భిద్యాదుద్యదుదారదర్దురదరీది
ర్ఘాదరిద్రద్రుమద్రోహోద్రేకమహోర్మిమేదురమదా మందాకినీ
మందతామిత్యాదిచిత్రకావ్యానాం శబ్దార్థసద్భావేఽప్యవ్యంగ్యత్వాద్ధ్వ
నిశబ్దార్థయోరన్వయవ్యతిరేకాసంభవేన తాభ్యామేవ వ్యాప్తినిశ్చయో
స్త్విత్యవిచారితాభిధానమితి- తస్మాద్వ్యాప్తిమూలానాం తాదాత్మ్యాదీ
నామసంభవేన ధ్వనేరనుమానరూపత్వమపాస్తమితి బోధ్యం॥ ఏవం ధ్వనే
రనుమానరూపత్వమపాకృత్యాభిధేయత్వమంగీకుర్వతాం మతమపాక
ర్తుమాహ- కేచిదితి- పరిహరతి- తదితి- తత్ అభిధేయత్వాభిధానం- కుత ఇ

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

తఆహ-అభిహితేతి-అభిహితాన్వయపక్షే భాట్టమతే-తదసంభవాత్ అభి ధేయత్వాసంభవాత్-తన్మతేతదసంభవమేవప్రతిపాదయతి- తథాహీ త్యాదినా-సా చేతి-విశేషాణాంవ్యక్తీనామిత్యర్థః-కుతఇత్యతఆహ-ఆనం త్యాదితి-ఆనంత్యాద్బాహుళ్యాత్-వ్యభిచారాచ్చేతి-ఇతరవ్యక్తౌగోవ్యవ హారదర్శనేనేతి భావః- ఏతదభిధాతరంగే-కింసర్వాసువ్యక్తిషుఉతైకదేశ ఇత్యత్ర వ్యాఖ్యాతం-కింత్వితి - సామాన్యరూపాణామర్థానాం-విశేష్యం నాభిధాగచ్ఛేత్ క్షీణశక్తిర్విశేషణఇత్యుక్తత్వాజ్జాతిస్వరూపాణామేవే తివాచ్యం-సంతుసామాన్యరూపాఏవార్థాఃతద్వాచకత్వంకుతఇత్యత్రా

తదయుక్తం। అభిహితాన్వయపక్షే తావత్తదసంభవాత్। తథాహి। అభిధాహిసంకేతపూర్వికా। సాచనవిశేషాణాం। ఆనంత్యాద్వ్యభిచారాచ్చ। కింతుసామాన్యరూపాణామేవార్థానామితివాచ్యం। తేషాంచనవర్ణేషుసంకేతః। తేషాంనిరర్థకత్వాత్।నాపివాక్యే। వాక్యవాక్యార్థయోరనియతరూపత్వాత్।అతఃపదేష్వేవసంకేతః।సంకేతితైశ్చపదైరర్థాఅభిధీయంతే। అభిహితైశ్చపదార్థైరాకాంక్షాదివశాత్సకలపదార్థానురక్తఃప్రమాణాంతరాగోచరః ప్రాగనిష్పన్నసంసర్గరూపో వాక్యార్థః ప్రతిపాద్యతే। ఏవంచయానిపదాన్యవిశిష్టరూపస్వస్వపదార్థమాత్రాభిధాయకానిస్వాభిహితపదార్థానురక్తమపి విశిష్టరూపవాక్యార్థమభిధాతుంనశేకుస్తానికథమర్థాంతరభూతమత్యంతవిప్రకృష్టంధ్వనిరూపమర్థమభిదధీరన్।

హ-తేషామితి-తేషామర్థానామిత్యర్థః- చస్త్వర్థః- తత్రహేతుమాహ-తేషామితి- తేషాంవర్ణానాం-అభిహితైరితి-ఆకాంక్షాదివశాత్ -యోగ్యతాసన్నిధీఆదిశబ్దార్థః- సకలపదార్థేష్వనురక్తోఽనుబద్ధః - అస్తుకింతతఇత్యత్రాహ-ఏవంచేతి-స్వైః పదైరభిహితామేపదార్థాస్తైరేవానురక్తమపి-అవ్యవహితత్వమపిశబ్దార్థః-విశిష్టరూపో యో వాక్యార్థస్తం- ఆఖ్యాతంసావ్యయకారకవిశేషణంవాక్యమితిపదార్థజాతస్యైవ వాక్యార్థత్వాద్విశిష్టరూపత్వంతస్య-తానీతి-కథమభిదధీరన్-నాభిదధీరన్నిత్యర్థః- తత్ర హేతుమాహ-అసంకేతితార్థస్యేతి-అసంకేతితోఽర్థో ధ్వనిరూపోఽర్థస్త

స్య-అయంభావః-పదానాంవిశిష్టధ్వనిరూపార్థాభిధాయకత్వోక్తౌ ఘటాదిశబ్దానాంపటాదిరూపార్థాభిధాయకత్వరూపాతిప్రసంగాత్తేషాం తదనభిధానముచితమేవేతి-తర్హి వాక్యస్యతదభిధాయకత్వ మభ్యుపగమ్యతామిత్యతాహ-వాక్యస్యేతి - అయంభావః-శక్తంపదమిత్యభియుక్తోక్తేః పదేష్వేవవాచకత్వశక్తిః-అన్యథాత్వపసిద్ధాంతాపత్తేర్వాక్యస్యాపితదభిధాయకత్వమనుపపన్నమేవేతి-ప్రతిజ్ఞాతార్థంప్రతిపాదయతి-తతఇతి-కథమభిధీయేత-ధ్వనిరభిధేయఇతికథముచ్యేతేత్యర్థః- ఏవంభాట్టమతే ధ్వనేరభిధేయత్వంపరిహృత్యప్రాభాకరమతేపిపరిహర్తుమాహ - అన్వితేతి-అన్వితాభిధానవాదేప్రాభాకరమతేపి పదస్యపదార్థాంతరాన్వితే

> అసంకేతితార్థస్యాభిధానేఽతిప్రసంగాద్వాక్యస్య వాఽభిధాయకత్వాభిధానేఽపసిద్ధాంతాపత్తేశ్చ ।తతోధ్వనిఃకథమభిధేయతాసామ్రాజ్యేఽభిషిచ్యేత । అన్వితాభిధానవాదేపి ధ్వనిరనభిధేయఏవ-తథాహి-గామానయేత్యాదివాక్యముత్తమవృద్ధప్రయుక్తమాకర్ణ్యమధ్యమవృద్ధస్తదనురూపంచేష్టతే। బాలస్తుతత్పశ్యన్ననేనాస్మాద్వాక్యాదయమర్థోఽవగతఇతి గవానయనరూపయాచేష్టయాఽనుమిమీతే।తతస్తదన్యథానుపపత్త్యాఽఖండస్యవాక్యార్థస్యాఖండమేవ వాక్యంవాచకమితితయోర్వాచ్యవాచకభావసంబంధంనిశ్చినుతే। ఏవంతత్రవ్యుత్పన్నోఽనంతరం గాంబధానేత్యాదివాక్యప్రయోగే ఆవాపోద్వాపాభ్యాంతస్యతస్యశబ్దస్యతంతమర్థమవధారయతి ।

స్వార్థేశక్తింవదతోమతేపీతియావత్ - తస్యానభిధేయత్వమేవప్రతిపాదయతి-తథాహీత్యాదినా-బాలస్త్వితి-బాలోవ్యుత్పిత్సుః-తతఇతి- తతోనంతరం-తదన్యథానుపపత్త్యా-తస్యావాక్యార్థావగతేః-అన్యథానుపపత్త్యా సంబంధంవినాతస్యవాక్యస్య తాదృగర్థ ప్రతీతిజనకత్వానుపపత్తిరూపార్థాపత్త్యేత్యర్థః-ఏవమితి-ఆవాపోనిక్షేపః-ఉద్వాపోనిరసనం - తాభ్యాం-అవధారయతినిశ్చినోతి-అయంభావః-చైత్రగామానయ దేవదత్తాశ్వమానయ-దేవదత్తగాంబధానేతి వాక్యానాం ప్రయోగేదేవదత్తపదస్థానేచైత్రపదస్యావాపఃదేవదత్తపదస్యోద్వాపః- గోపదస్థానేఅశ్వపద

స్యావాపః గోపదస్యోద్వాపః-ఆనయపదస్థానే బధానపదస్యావాపః ఆనయ
పదస్యోద్వాపః-ఏవం క్రమేణావాపోద్వాపాభ్యాం తస్య తస్య గవాదిపద
స్యానయనాదీతరాన్వితే తత్తదర్థే శక్తిం గృహ్ణాతీతి-ఏవమితి- అన్వయవ్యతి
రేకాభ్యాం అన్వయేన వ్యతిరేకేణ వా-ప్రవృత్తినివృత్త్యన్యతరపరస్య వాక్య
స్యైవ ప్రయోగయోగ్యత్వం- అర్థప్రతీత్యనుపయోగాన్న పదస్యేత్యేవ
ధారణార్థః - తస్మాద్ధేతోః - అన్వితైరానయనాది పదార్థాంతరైరన్వి
తైః పదార్థైర్గవాదిపదార్థైః - అన్యోన్య విశిష్టా ఇతరాన్వయవిశిష్టా యే
పదార్థాస్తద్రూపో వాక్యార్థ ఏవ వాక్యేనాభిధీయతే - వాక్యార్థే
న పదార్థేషు శక్తిగ్రహాభావాన్న పదార్థానాం వైశిష్ట్య రూప ఇత్య
వధారణార్థః - ప్రతిజ్ఞాతార్థం ప్రతిపాదయతి ఏవం చేతి-తదసంకే
తితత్వేతి- తస్య పదార్థస్యాసంకేతితత్వరూపేణాపరార్థేన సంకేతిత

ఏవమన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనకస్యై
వ వాక్యస్య ప్రయోగయోగ్యత్వాద్వాక్యాంతర్గతానామేవ
పదానామాకాంక్షాదివశాదన్వితైః పదార్థైరన్వయంగతానా
మేవ సంకేతవిషయత్వమిత్యన్యోన్యవిశిష్టపదార్థరూప ఏవ వా
క్యార్థో వాక్యేనాభిధీయతే। ఏవం చ తదసంకేతితత్వాపరార్థే
న స్వవాచ్యాంతర్గతమపి పదార్థమభిధాతుం నాక్షమిష్ట తాదృ
శం వాక్యం కథమర్థాంతరభూతమతివిప్రకృష్టం ధ్వనిరూపమర్థ

త్వాభావేన స్వస్మిన్వాక్యే యే వాచ్యాః పదార్థాస్తేషామంతర్గతం మ
ధ్యస్థం పదార్థమప్యభిధాతుం నాక్షమిష్ట న శశాక-అత్ర వాక్యమితి కర్తృ
పదస్యాపకర్షః-తాదృశమితి-కథమభిదధీత - అభిధాతుం న శక్నుయాదిత్య
ర్థః - తస్మాదభిహితాన్వయపక్ష ఇవాన్వితాభిధానమతేపి ధ్వనిరనభిధే
య ఏవేతి ఫలితార్థః-ప్రతిపాదితం చ మమ్మటపాదైః-యేప్యాహుః - శబ్ద
వృద్ధాభిధేయాంశ్చ ప్రత్యక్షేణాత్ర పశ్యతి। శ్రోతుశ్చ ప్రతిపన్నత్వమను
మానేన చేష్టయా। అన్యథానుపపత్త్యా తు బుధ్యేచ్ఛక్తిం ద్వయాత్మికాం॥ అ
ర్థాపత్త్యావబుధ్యేత్స సంబంధం త్రిప్రమాణకమితి ప్రతిపాదితదిశా దేవద
త్తగామానయేత్యుత్తమవృద్ధవాక్యప్రయోగే దేశాద్దేశాంతరం సాస్నా
దిమంతమర్థం మధ్యమవృద్ధే నయతి సత్యనేనాస్మాద్వాక్యాదేవం విధో

ర్థః ప్రతిపన్న ఇతి తచ్చేష్టయానుమాయ తయోరఖండవాక్యవాక్యార్థ
యోరర్థాపత్త్యా వాచ్యవాచకభావలక్షణం సంబంధమవధార్య బాలస్తత్ర
వ్యుత్పద్యతే- పరతశ్చైత్ర గామానయ దేవదత్తాశ్వమానయ దేవదత్త గాం
బధానేత్యాదివాక్యప్రయోగే ఆవాపోద్వాపాభ్యాం తస్య తస్య శబ్దస్య తం
తమర్థమవధారయతీత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రవృత్తినివృత్తి కారివా
క్యమేవ ప్రయోగయోగ్యమితి వాక్యస్థితానామేవ పదానామన్వితైః పదా
ర్థైరన్వితానామేవ సంకేతో గృహ్యత ఇతి విశిష్టా ఏవ పదార్థా వాక్యార్థో న ప
దార్థానాం వైశిష్ట్యం- యద్యపి వాక్యాంతరప్రయుజ్యమానాన్యపి ప్రత్య
భిజ్ఞాప్రత్యయేన తాన్యేవైతాని పదానీతి నిశ్చీయంత ఇతి పదార్థాంతర మా
త్రేణాన్వితః పదార్థస్సంకేతగోచరః- తథాపి సామాన్యావచ్ఛాదితవిశేషరూ
ప ఏవాసౌ ప్రతిపద్యతే- వ్యతిషక్తానాం పదార్థానాం తథాభూతత్వాదిత్య
న్వితాభిధానవాదినః- తేషామపి మతే సామాన్యావచ్ఛాదితవిశేషరూపః ప
దార్థస్సంకేతవిషయ ఇత్యతి విశేషభూతో వాక్యార్థాంతర్గతోఽసంకేతి

ఽభిదధీత। కేచన సోఽయమిషోరివ దీర్ఘదీర్ఘతరో వ్యాపార ఇతివ
దంతశ్శబ్దశ్రవణసమనంతరం యావానర్థః ప్రతీయతే తావాన
స్యభిధాగోచర ఏవేత్యాహుః। తదప్యయుక్తం। పుత్రస్తే జాత

తత్వాదవాచ్య ఏవ యత్ర పదార్థః ప్రతిపద్యతే- తత్ర కుమారేఽర్థాంతరభూ
తస్య నిశ్శేషచ్యుతచందనమిత్యాదౌ విధ్యాదేశ్చర్చ - అనన్వితోఽర్థోఽభిహి
తాన్వయే- పదార్థాంతరమాత్రాన్వితస్త్వన్వితాభిధానే - అన్వితవిశే
షస్త్వవాచ్య ఏవేత్యుభయమతేఽప్యపదార్థ ఏవ వాక్యార్థ ఇతి- ఏవంచ
ధ్వనేరభిధేయత్వకథా స్వప్నేఽప్యసంగతేతి భావః - నను మాస్తు ధ్వనేస్సా
క్షాదభిధేయత్వం పరంపరయాప్యభిధావిషయత్వమస్త్వేవేతి వదతాం కే
షాంచిన్మతం ప్రతిపాదయతి- కేచనేతి- కేచన భట్టలోల్లటప్రభృతయః-
సోఽయం శబ్దవ్యాపారః- ఇషోర్వ్యాపార ఇవ- దీర్ఘదీర్ఘతర ఇతి వదంతస్సం
తః- అయంభావః- ఆకర్ణాంతమాకృష్య విముక్తస్సాయకో యథైకేనైవ
వేగేన వర్మచ్ఛేదమురోవిభేదం ప్రాణాపహరణంచ కరోతి తథా సకృత్ప్ర
యుక్తశ్శబ్దోఽప్యేకేనైవ వ్యాపారేణ స్వార్థప్రతిపత్తిమర్థాంతరప్రతీతించ
జనయతీతి - యత్పరశ్శబ్దస్సశబ్దార్థ ఇతి చ ధ్వనేరప్యభిధావిషయత్వమస్తే

నేతి-పరిహరతి-తదపీతి-తత్ర హేతుముపపాదయతి- పుత్ర ఇతి-ముఖవికాసాదీనాం- రోమాంచమందహాసాదయ ఆదిశబ్దార్థః- అనిష్టాంతరమప్యస్తీత్యాహ-గంగాయామితి-నిగమయతి-తస్మాదితి-తస్మాత్-అనపహ్నవనీయత్వాపరిహార్యత్వవిలక్షణత్వావశ్యకత్వాదికారణకలాపాదిత్యర్థః- ఏవం ధ్వనేః పార్థక్యేనాస్తిత్వం ప్రతిపాద్య తం విభజతే-సోయమితి- ఆదావితి- అనంతరం బహూనాం భేదానాం వక్ష్యమాణత్వాదితి భావః- లక్షణామూల ఇతి-లక్షణామూలం యస్య స తథోక్తః। లక్షణామూలస్యాభిధానమాహ-

ఇత్యత్ర జనకగతత్వేన ప్రతీయమానానాం ముఖవికాసాదీనామప్యభిధేయత్వాపాతాత్ గంగాయాం ఘోష ఇత్యాదౌ ప్రతీయమానం తీరాధికరణత్వమప్యభిధావిషయ ఏవేతి లక్షణోచ్ఛేదప్రసంగాచ్చ। తస్మాదస్తి ధ్వనిః। స ఏవ కావ్యాత్మా। సోయం ధ్వనిరాదౌ ద్వివిధః । లక్షణామూలోభిధామూలశ్చేతి । తత్రాద్య ఏవావివక్షితవాచ్య ఇత్యుచ్యతే । లక్షణాయా వాచ్యబాధాపురస్కారప్రవృత్తతయా వాచ్యస్యావివక్షితత్వాత్। ద్వితీయే వివక్షితమన్యపరం వ్యంగ్యనిష్ఠం వాచ్యం యస్మిన్నితి వివక్షితాన్యపరవాచ్యసంజ్ఞాం నివేశ్య వ్యవహరంతి। తత్రాభిధాయా వాచ్యార్థబాధాభావాత్ । అవివక్షితవాచ్యోప్యర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యోత్యంతతిరస్కృతవాచ్యశ్చేతి ద్వివిధః । తత్రాద్యే వాచ్యోర్థః ప్రమాణాంతరవిరోధాభావేనోపపద్యమానోప్యుపయోగాభావరూప బాధావిద్ధస్స్వాన్వయం జనవ్యాపారరూపసహకారిప్రభావేనార్థాంతరే సంక్రమతీత్యయమే

తత్రేతి- అవివక్షితం వాచ్యం యత్ర సోఽవివక్షితవాచ్యః-తత్ర హేతుమాహ-లక్షణాయా ఇతి- అభిధామూలస్యాప్యన్యార్థాభిధానతాం దర్శయతి - ద్వితీయ ఇతి- వ్యవహరంతి-ఆలంకారికా ఇతి శేషః- తత్రాపి హేతుమాహ- తత్రేతి-అవివక్షితవాచ్యం విభజతే-అవివక్షితవాచ్యోపీతి- అపిస్సముచ్చయార్థః- వాచ్యార్థస్యానుపయోగే అర్థాంతరసంక్రమణం-అనుపపత్తౌ తు తిరస్కృతిః అర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యే వాచ్యస్యానుపయుక్తత్వాదజహల్లక్షణామూలత్వం - అత్యంతతిరస్కృతవాచ్యే తు వాచ్యస్యానుపప

న్నత్వాజ్జహల్లక్షణా మూలత్వంచేతివివేకః ౧, పదగతమర్థాంతరసంక్ర మితవాచ్యధ్వనిముదాహరతి-ఏకేనేతి-పూర్వేపూర్వకాలే - పూర్వాది భ్యోనవభ్యోవేతివై.కల్పికస్సర్వనామసంజ్ఞాభావః-దైతేయారాక్షసాః॥ 'రామస్సురాసురదురాసదదుర్గవర్తీ'త్యాదిషుతత్రతత్రకవినైవదైత్యప ర్యాయపదానాంరాక్షసపరత్వేనప్రయుక్తత్వాత్ -శిష్టంస్పష్టం॥ యోజ యతి-అత్రేతి॥సురాసురదుర్జయత్వాదిగుణవిశిష్టత్వంలక్ష్యోర్థః- నరవాన రాద్యతిదుర్జయత్వంవ్యంగ్యమితిబోధ్యం- లక్షణాబీజభూతమనుపయోగం

వార్థాంతరసంక్రమితవాచ్యధ్వనిరిత్యుచ్యతే। అయంచద్వివిధః। పదగతోవాక్యగతశ్చేతి ౧, పదగతోయథా॥ ఏకేనైవసహ ప్రశోభుజబలాత్సర్వేపిపూర్వేమయాదైతేయాఃఖరదూషణప్రభృతయోనిర్మూలమున్మూలితాః । ఏవంగర్వముఖర్వమావహసికిం రామైషసంత్యజ్యతాం సత్వంసంప్రతి సంగరాంగణముఖవీక్షస్వమాంరావణం ॥ అత్రరావణపదంసకలసురాసురదుర్జయత్వాది తద్గతగుణయోగంలక్షయన్నరవానరాద్యైరల్పసారైరతిదుర్జయత్వంధ్వనయతి। ప్రసిద్ధతయా చప్రకృతేరావణేపునరపిరావణత్వోక్త్యానార్థవిశేష లాభఇత్యనుపయోగోముఖ్యార్థబాధః । గుణానాంచతత్సమవాయిత్వాత్సమవాయస్సంబంధః ॥౧॥ వాక్యగతోయథా ॥ కుప్యత్కల్పాంతకాలీపతినిటలతటప్రస్ఫురచ్చక్షురంతర్నిర్యన్నీరంధ్రఘోరజ్వలనకణగణాటోపకీలాకులాని । శస్త్రాన్యస్త్రాణిశస్త్రాణ్యపితవబహుశస్సంతుకింతుబ్రువేహంరామే సంగ్రామభీమేదశముఖనపురావర్ధసేస్పర్ధసేచేత్ ॥ ఇదంవిభీషణవ

దర్శయతి- ప్రసిద్ధతయేతి-వాచ్యలక్ష్యయోస్సంబంధమాహ- గుణానా మితి॥౧॥ వాక్యగతముదాహరతి-కుప్యదితి॥ కుప్యతఃకల్పాంతకాలీపతేర్ని టలతటేప్రస్ఫురతశ్చక్షుషోంతర్మధ్యభాగాన్నిర్యతాముత్పతతాం నీరం ధ్రఘోరజ్వలనస్యకణగణానాంస్ఫులింగోత్కరాణామాటోపఇవాటో పోయాసాంతాభిస్తథోక్తాభిఃకీలాభిర్జ్వాలాభిరాకులానివ్యాప్తాని- శస్త్రా ణిప్రశస్తాని-అస్త్రాణ్యాగ్నేయాదీని-రామేవిషయేస్పర్ధసేచేన్నపురా

సేనవర్ధిష్యసే-యావత్పురానిపాతయోర్లడితిభవిష్యదర్థేలట్॥యోజయతి-అత్రేత్యాదినా॥౨॥ద్వితీయోపిద్వివిధఇత్యాహ-అత్యంతతిరస్కృతవాచ్యోపీతి-పూర్వవదర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యఇవ॥పదగతముదాహరతి -

చనం॥ అత్రవచ్మీతివచనాదికముపదేశాదిరూపతయాపరిణమన్మయాయదుచ్యతేతత్సర్వముపదేశంజానీహీతి వినయాధానాదికంధ్వనయతి। తేనాయంలక్షణామూలోఽర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యఇత్యుచ్యతే। అత్రవచనాదికంలక్షకం। ఉపదేశోలక్ష్యః। సామాన్యవిశేషభావస్సంబంధః। అనుపయోగోముఖ్యార్థబాధః। అనుపయోగశ్చవక్తుర్వచనాదేవతద్వ్యక్త్యాత్వావగమాత్పునర్బ్రువ ఇత్యుక్త్యానకోప్యపూర్వార్థలాభ ఇత్యేవంరూపః। ప్రయోజనంచవినయాధానాదికం ॥౨॥ అత్యంతతిరస్కృతవాచ్యోపిపూర్వవద్ద్వివిధః। తత్రపదగతోయథా॥ మమైవవ్యాయోగే॥ తద్ధాటీతీవ్రఘోటీఖురపుటపటలీపాటితక్ష్మాతలోద్యద్ధూలీపాలీభిరబ్ధౌసపదిచులుకితేతత్ప్రితాపానలేన। సైన్యాంభోధౌచదర్థేక్షుయమయతిభయాచ్ఛాభిమానాంబుగాశౌప్రావిక్షత్తద్వయాబ్ధింసుతనువిగళితోపప్లవంసప్రచేతాః॥అత్రచులుకితపదంహస్తతృతీయభాగమేయత్వరూపస్యార్థస్యానుపపద్యమానతయాతత్పరిత్యాగేనాబ్ధిగాంభీర్యస్యన్యూనత్వంలక్షయద్ధూళ్యాస్తతోధికతరత్వేవిశ్రామ్యతీత్యయమత్యంతతిరస్కృతవాచ్యధ్వనిరిత్యుచ్యతే ॥౩॥ యథావా॥ వీరశ్రీరఘురామభద్రభవతోధాటీసమాటీకనేభేరీభూరివిరావడంబరభరైరాఖండలశ్రీశ్చిరాత్।నిద్రాణాయదజాగరీత్తదుచితంద్వైతేయభూతిశ్చిరాదున్నిద్రాకథమాశుముద్రణమగాదతంద్రనిద్రాకృతం॥ అత్రనిద్రాజాగరయోశ్చేతనధర్మయోరచేతనసురాసురవిభూత్యోరనుపపద్యమానతయాబాధేతత్కార్యంసంకుచితత్వమసంకుచితత్వంచ లక్ష్యతే।

తద్ధాటీతి॥వ్యాఖ్యాతమేతత్॥యోజయతి-అత్రేతి॥చులుకఃప్రసృతౌభాండఇతిరత్నమాలా-సుగమమన్యత్ ॥౩॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-వీరశ్రీ

రఘురామేతి-వ్యాఖ్యాతమిదం॥ యోజయతి-అత్రేత్యాదినా ॥౪॥ వాక్యగతముదాహరతి-హేలేతి- వానరాణాం సార్వభౌమస్తస్య పదవీం - అనిష్పాదితం కించిదపి నాస్తి - సర్వమపి త్వయా నిష్పాదితమేవేత్యర్థః - అత్రాత్యంతతిరస్కృతవాచ్యత్వం దర్శయతి - అనేనేత్యాదినా బోధ్యత ఇత్యంతేన-అత్ర వ్యంగ్యస్య వస్తురూపతైవేత్యాహ-అత్రేతి। వస్తుమాత్రమితి-జహదజహల్లక్షణయోర్వ్యంగ్యం వస్తుమాత్రం భవతి- తచ్చ వ్యంజనా

తాభ్యాం చ సకలసురాసురరక్షణశిక్షణే వ్యజ్యేతే ॥౪॥ అత్యంతతిరస్కృతవాచ్యోధ్వనిర్వ్యక్త్యేయథా॥ హేలోన్మూలితవాలినా రఘుపతేరేకేన దివ్యేషుణా దత్తాం వానరసార్వభౌమపదవీం లబ్ధ్వా న్యతో దుర్లభాం। భో సుగ్రీవ మదాంధతాం గతవతా రామస్య కార్యం త్వయా నానిష్పాదితమస్తి కించిదపి తద్రీమాతుః తస్తే భయం॥ ఇదం లక్ష్మణవచనం। అనేన నవీనశ్రీమదాంధేన భవతా ప్రతిశ్రుతపూర్వం సీతాన్వేషణాదికం రామకార్యం కించిదపి న నిర్వర్తితమితి సుగ్రీవకృతావజ్ఞా విపరీతలక్షణయా బోధ్యతే। అకించిత్కరం ప్రతి సర్వకార్యకరణవచనస్యాత్యంతతిరస్కృతవాచ్యార్థత్వాన్ముఖ్యార్థబాధః। విరోధస్సంబంధః। సుగ్రీవాపరాధాదికం ప్రయోజనం ధ్వన్యతే। అత్ర వస్తుమాత్రం వ్యంగ్యం నాలంకారాది। అత్ర లక్షణామూలవ్యంజనాయాం లక్షణాప్రయోజనత్వేన ఖలు వ్యంగ్యమున్నేయం। ప్రయోజనం చ క్వచిన్ముఖ్యార్థస్యాన్యస్య వా ధర్మో భవతి। తతో ధర్మ్యాదికమేవ। న కదాచిదప్యుపమాదికం ముఖ్యార్థస్యాన్యస్య వా ధర్మో భవతి। తతో లక్షణామూలవ్యంగ్యం వస్తుమాత్రమేవ నాలంకారాదీతి యుక్తముత్పశ్యామః। తదేవమవివక్షిత

యుక్తమేవ-అన్యథా లక్షణాయా ఏవానుపాదేయత్వప్రసంగాత్-ఉక్తం చ మమ్మటపాదైః యస్య ప్రతీతిమాధాతుం లక్షణా సముపాస్యతే ఫలే శబ్దైకగమ్యేత్ర వ్యంజనాన్నాపరా క్రియేతి - జాతిగుణాదిరూపో ధర్మో వస్తు-తదేవ విచ్ఛిత్తివిశేషయుక్తమలంకార ఇతి వివేకః ॥ ఉక్తమర్థం విశదయతి-అత్రేత్యాదినా యుక్తముత్పశ్యామ ఇత్యంతేన॥ తదేవమితి- లక్షణా

మూలంయస్యతల్లక్షణామూలం తాదృశంవ్యంగ్యంయస్మింస్సతథోక్తః ॥ ౫॥ ఏవంలక్షణామూలంచతుర్విధంనిరూప్యాభిధామూలంవిభజతే- అభిధామూలఇతి-అవివక్షితవాచ్యవదిత్యపిశబ్దార్థః- ద్వైవిధ్యంప్రతిపాదయతి- అసంలక్ష్యేతి-యత్రవ్యంజకస్యవిభావాదేర్వ్యంగ్యస్య రసాదేశ్చసన్నపిక్రమోనిశితసూచ్యాశతపత్రపత్రశతవేధవదాశుభావిత్వాన్నసంలక్ష్యతేసోఽసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యః - సంలక్ష్యస్స్ఫుటసంవేద్యఃక్రమోవ్యంగ్యవ్యంజకయోర్యత్రససంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యః- తత్రేతి- రసాదిః-భావాదిరాదిశబ్దార్థః- అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్యరసాదిధ్వనిత్వేసమ్మతిమాహ-రసభావేతి-రసోవక్ష్యమాణలక్షణశ్శృంగారాదిః- భావోదేవాదివిషయారతిర్వ్యంజితానిర్వేదాదయశ్చ-తథాచోక్తంమమ్మటపాదైః-

వాచ్యోలక్షణామూలవ్యంగ్యశ్చతుర్విధోపినిరూపితః ॥౫॥ అభిధామూలోవివక్షితాన్యపరవాచ్యోపిద్వివిధః । అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యశ్చేతి । తత్రాద్యోరసాదిః । తస్యవిభావానుభావాద్యధీనతయావిద్యమానోపిక్రమశ్శతపత్రపత్రశతవేధవన్నసంలక్ష్యతఇత్య సంలక్ష్య క్రమఇత్యుచ్యతే । తదుక్తంశృంగారతిలకే“రసభావతదాభాసభావశాంత్యాదిరక్రమః । భిన్నోరసాద్యలంకారాదలంకార్యతయాస్థిత”ఇతి । తమిమంసావాంతరభేదంరసతరంగేనిరూపయిష్యామః । సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్త్రివిధః । శబ్దశక్తిమూ

‘రతిర్దేవాదివిషయావ్యభిచారీతథాంజితః । భావఃప్రోక్త’ఇతి-తయోరాభాసోరసాభాసోభావాభాసశ్చ-భావశాంతిర్భావస్యప్రశామ్యదవస్థా-భావోదయభావసంధిభావశబలతాఆదిశబ్దార్థః-అక్రమః- అసంలక్ష్యక్రమఇత్యర్థః।నాత్రరసవదాద్యలంకారశంకాకార్యేత్యాహ-భిన్నఇతి।తత్రహేతుమాహ- అలంకార్యతయేతి- ప్రధానతయేత్యర్థః-రసాదీనామంగత్వఏవాలంకారత్వం-తదుక్తం ‘ప్రధానేన్యత్రవాక్యార్థేయత్రాంగంతురసాదయః । కావ్యేతస్మిన్నలంకారోరసాదిరితిమేమతి’రితి- తర్హిసోపినిరూప్యతామత్రేత్యతఆహ- తమిమమితి-బహువక్తవ్యత్వాదన్యత్రనిరూపణనుపపన్నమేవేతిభావః- సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యంవిభజతే- సంలక్ష్యేతి-

త్రైవిధ్యం ప్రతిపాదయతి-శబ్దశక్తిమూలేతి-శబ్దశక్తిమూల మనురణనరూపమనుస్వానతుల్యం చ వ్యంగ్యం యస్మింత్స తథోక్తః-ఘంటాదేః-ప్రథమస్వనానంతరభావీ స్నిగ్ధస్స్వనోఽనురణనం- తత్సాదృశ్యాత్సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్త్రివిధోప్యనురణనధ్వనిరిత్యుచ్యతే ॥ తత్ర పదగతం శబ్దశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యం వస్తుధ్వనిముదాహరతి ॥ తవేతి ॥ హే రాఘవ తవ బాణేన కలితమాక్రాంతం ద్విషతశ్శత్రోః-పదం నివాసస్థానం - శోణితవిశిష్టాని పురాణి శరీరాణి యస్మింస్తత్తథోక్తం- గృహేబూపరిగృహే దేహే నగరే

లానురణన రూపవ్యంగ్యోర్థశక్తిమూలానురణనరూప వ్యంగ్య ఉభయశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యశ్చేతి। తత్రాద్యస్తావద్వ్యజ్యమానవస్త్వలంకారభేదేన ద్వివిధః । సోపి పదవాక్యగతత్వేన ద్వివిధస్సంశ్చతుర్విధో భవతి । తత్ర శబ్దశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యో వస్తుధ్వనిః పదే యథా ॥ తవ రాఘవ బాణేన కలితం ద్విషతః పదం । కథం న శోణితపురం కథం నానల వేష్టితం ॥ అత్ర బాణపదం శబ్దశక్తివశాదప్రాకరణికబాణాసురవృత్తాంతరూపం వస్తు ధ్వనయతి ।౬॥ యథా వా॥ రామశరదిందుశోభాసదనే వదనే ధృతింగతా భవతః । అతిజీర్ణకాననాంతరపరిచయమముచచ్చిరంగిరాందేవీ ॥ ఇహ బ్రహ్మాననవాచకస్య కాననపదస్య శక్త్యాఽప్రాకరణికారణ్య ప్రతీతేర్వాగ్దేవతాయా అనుచితస్థలావస్థానేనానుతాపరూపం వస్తు వ్యజ్యతే॥౭॥ వాక్యే యథా॥ పంచత్వం త్రిదశనగైరవాపి ఘూ

చపురం పురీతి రత్నమాలా- తాదృగ్విధం కథం న భవతి- అనలవేష్టితం చ కథం న భవతి- తవ బాణప్రభావస్తథావిధ ఇతి భావః- అన్యత్ర బాణాసురాధిష్ఠితం శోణితపురమితి పరిఘీకృతపావకమితి చ పౌరాణికాః॥ పదే ధ్వనిం దర్శయతి- అత్రేతి॥ ౬॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- రామేతి॥ ధృతిం స్థైర్యం అతిజీర్ణోఽతివృద్ధస్సచాసౌ కో బ్రహ్మా చాతిజీర్ణకస్తస్యాననాంతరే ముఖమధ్యే పరిచయం- అన్యత్రాతిజీర్ణం చ తత్కాననం చ తస్యాంతరే పరిచయం॥ అత్రాపి పదే ధ్వనిం దర్శయతి-ఇహేతి॥ ౭॥ వాక్యగతం శబ్దశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యం వస్తుధ్వనిముదాహరతి- పంచత్వమితి॥ త్రిదశఘు

తిలకెఅభీష్టానాంకాంక్షితార్థాన్దదతిసతి -త్రిదశనగైర్దేవతరుభిఃపంచ
త్వంస్మృతిః 'సంభావితస్యచాకీర్తిర్మరణాదతిరిచ్యత' ఇత్యుక్తత్వాదితిభా
వః- పత్రౌపంచత్వంసంఖ్యావిశేషః- సురాణాంసురభిర్ధేనుః - ఘాసస్య
తృణస్య గ్రాసార్థం-పరాజితా స్తృణంవాఖాదంతీతిభావః- చింతారూ
పంయత్ప్రాప్తపదంపూర్వపదంతస్యపదవీంస్థితిం ॥ వాక్యేవస్తుధ్వనింవివృ
ణోతి- అత్రేతి॥ ౮॥ పదగతంశబ్దశక్తిమూలమలంకారధ్వనిముదాహరతి

స గ్రాసార్థంసురసురభిర్వనాన్యచారీత్ । చింతాప్రాప్తపద
పదవీమవాపచింతారత్నంశ్రీరఘుతిలకేదదత్యభీష్టాన్॥ అత్ర
రఘుపతావనవరతాఖిలాభీష్టవితరణధురంధరే కల్పతరుప్ర
భృతీనాం తాదృశీదుర్దశాజాతేతి పంచత్వాదిశబ్దశక్త్యా వా
క్యేనద్యోత్యతే ॥౮॥ శబ్దశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యో
లంకారధ్వనిఃపదేయథా॥రామభద్రభవత్తేజః కస్సోఢుంక్షు
మతేపుమాన్। యద్వధాయాంధకారాతిపరిభూతింవిజృంభ
తే ॥ అత్రాంధకారాతిపరిభూతిపదేనతిమిరహరణ రూపవిష
యస్యారోప్యమాణాంధకరిపుపరిభవ రూపతయా పురుషమా
త్రదుస్సహతారూపప్రకృతార్థోపయోగితాప్రతీతేః పరిణా
మాలంకారోవ్యజ్యతే ॥ ౯ ॥ శబ్దశక్తిమూలానురణనరూప
వ్యంగ్యోలంకారధ్వనిర్వాక్యేయథా ॥ అత్యర్జునయశోరాశిః
కృతసంరక్తతర్పణః । ఏకవీరోపతాపశ్చరామోరాజతిరాజ
ఘుః॥అత్రవాక్యస్యాసంబంధార్థాభిధాయకత్వదోషభియా
ప్రకృతాప్రకృతయోర్దాశరథిరామజామదగ్న్యరామయో
రుపమానోపమేయభావకల్పనేనోపమాలంకారస్య వ్యజ్యమా
నత్వాద్వాక్యగతత్వం॥౧౦॥యథావా॥ అతిధీరధీవిలాసస్సం

రామభద్రేతి॥ యత్తేజఃకర్తృ- అంధకారస్యాతిపరిభూతిం- అంధకారా
తేఃపరాభవంచ॥ యోజయతి - అత్రేతి॥ ఆరోప్యమాణోవిషయిభూతో
యోంధకరిపుపరిభవస్తద్రూపతయా॥ ౯॥ వాక్యగతంశబ్దశక్తిమూలమ
లంకారధ్వనిముదాహరతి॥ అత్యర్జునేతి-వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ అలంకార
ధ్వనిందర్శయతి- అత్రేతి॥ ౧౦॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- అతిధీరేతి॥

అతిధీర్మహాబుద్ధిశాలీ- అధీవిలాసః ధీవిలాసశూన్య ఇతి విరోధః-అతిధీరో ఽతిధైర్యయుక్తో ధీవిలాసోఽయస్యేత్యాభాసః - ఏవముత్తరత్రాప్యూహ్యం-సింధుస్సముద్రః రతోల్లసత్పార్శ్వే నభవతీత్య రతోల్లసత్పార్శ్వః- సింధురరత్నైర్గజశ్రేష్ఠైరుల్లసత్పార్శ్వః- బంధుః - అబంధురారిపుః - బంధు రబంధుః ప్రబలబంధుః - అరిపూరారిపురహితః - అజేతా అజయశీలః - అరిపురాణాం జేతేతివ । అత్ర విరోధాభిధాయకస్యాప్యాదిపదస్యాప్రయోగాద్విరోధాభాసస్య వ్యంగ్యత్వం ॥ ౧౧ ।
పునరప్యుదాహరణాంతరమాహ - పాదేతి ॥ దాశరథీరామః - పాదేన

> ధురరతోల్లసత్పార్శ్వః । బంధురబంధు ర్జగతాము రిపుర
> జేతావిరాజతేరామః॥ అత్రైకపదస్యాపి పదత్వే విరోధాభా
> సోవ్యజ్యతే ॥ ౧౧ ॥ యథావా॥ పాదావిధూత సద్మ్యాతిరప
> తంగస్త్విషాంపతిః । రామోదాశరథిర్జాతశ్శత్రుఘ్నః కిం
> చలక్ష్మణః॥ అత్ర రామస్య ప్రసిద్ధసూర్యాద్వ్యతిరేకస్త్వాదిప
> దస్యతదభిధాయకస్యాభావాత్పదత్రయేణవాక్యశక్త్యాధ్వ
> న్యతే। తురీయపాదేవిరోధాభిధాయకస్యాప్యాదిపదస్యాభా
> వాద్వాక్యైనశబ్దశక్తిమహిమ్నావిరోధాలంకారోవ్యజ్యతే।న
> నుకథమలంకారస్యవ్యంగ్యత్వం తత్త్వేతస్యైవాలంకార్య
> త్వేనప్రధానోపసర్జనభావవిరోధాదితిచేన్న। వ్యంగ్యత్వదశా
> యామలంకారరూపతాయాస్త్యాగాద్బ్రాహ్మణశ్రమణకన్యా

అవిధూతాసతాంభూతిర్యేనసతథోక్తః - ప్రసిద్ధత్విషాంపతిస్తుపాదైః కిరణైఃర్విధూతా సతాం నక్షత్రాణాం భూతిర్యేన సతాదృశః- అపతంగఃపతంగవ్యతిరిక్తః- త్విషాం కాంతీనాం పతిః స్థానభూతః-త్విషాం పతిస్సూర్యశ్చ- కించశత్రుఘ్నోపిలక్ష్మణః-శత్రుసంహారకోఽతిసుందరశ్చ ॥ యోయతి- అత్రేత్యాదినా ॥ తదభిధాయకస్య వ్యతిరేకవాచకస్య త్వాదిపదస్య-అతాలంకారద్వయస్యవ్యంగ్యత్వమితిపూర్వస్మాద్విశేషః - నన్వత్ర ప్రాధాన్యోపసర్జన్యభంగప్రసంగాత్కథమలంకారస్య వ్యంగ్యత్వమిత్యాశంక్య సమాధత్తే- నన్విత్యాదినా॥ వ్యంగ్యత్వేతి- అయంభావః-యథా బ్రాహ్మణస్య శ్రమణకత్వదశాయాం పూర్వాంతరాపత్తి వశాద్బ్రా

హ్యణప్రమాణకవ్యాపారస్తస్యైవాలంకారస్యవ్యంగ్యత్వేత్వలంకారధ్వని వ్యపదేశ ఇతి॥ ౧౨॥ ఏవంశబ్దశక్తిమూలంచతుర్విధంనిరూప్యార్థశక్తిమూలంవిభజతే। అర్థశక్తిమూలేత్యాదినా॥ ఇతరయోస్త్వితి - యఃపునరసన్నపిలోకేకవినాప్రతిభామాత్రేణసంభావ్యసంపాద్యతేస కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధః - కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధస్తుకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధఇతిద్వయోరప్యుక్తిమాత్రేణసిద్ధిరితి భావః-అత్రమమ్మటపాదాః "అర్థశక్త్యుద్భవోప్యర్థోవ్యంజకస్సంభవీస్వతః। ప్రౌఢోక్తిమాత్రాత్సిద్ధోవాకవేస్తేనోదిత

యేనభూతపూర్వగత్యాత్వలంకారధ్వనిరిత్యుచ్యతే॥ ౧౨ ॥

అర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోప్యర్థస్యత్రైవిధ్యేనస్వయమపిత్రివిధః। అర్థశ్చస్వతస్సంభవీకవిప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్నశరీరఃకవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తి మాత్రనిష్పన్న శరీరశ్చేతిత్రైవిధ్యమపివర్తతే। తత్రస్వతస్సంభవీనామ కేవలంనభణితిమాత్రసిద్ధః। కింతులోకేపియోగ్యతయాసంభావనవిషయశ్చ। ఇతరయోస్తుభణితిమాత్రేణసిద్ధిః। అయంచార్థోవస్త్వలంకారభేదేనప్రత్యేకంద్వివిధస్సన్షడ్విధోభవతి। ఏషాంషణ్ణామపివ్యంజకానామర్థానాంవ్యంగ్యావస్త్వలంకారభేదేనద్వాదశభవంతి। తేచప్రభేదాఃపదవాక్యప్రబంధప్రకాశ్యతయాప్రత్యేకంత్రివిధాభూత్వాషట్త్రింశద్భవంతి। అత్రైకాంగసంగినాపి హారాదినా నాయికేవైకపదప్రకాశ్యేనాపి సతావ్యంగ్యేనకవితాసహృదయహృదయాహ్లాదినీభవత్యేవ*

తత్ర స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూప వ్యంగ్యో

స్యవా॥ వస్తువాలంకృతిర్వేతిషడ్భేదోసౌవ్యనక్తియత్। వస్త్వలంకారమథవాతేనాయంద్వాదశాత్మకఇతి॥" తేచేతి- పదగతాద్వాదశవాక్యగతాద్వాదశప్రబంధగతాశ్చద్వాదశేతిషట్త్రింశత్సంఖ్యాకాభవంతీత్యర్థః నన్వస్తువాక్యేప్రబంధేచధ్వనిస్సహృదయహృదయానందహేతుః - పదమాత్రగతస్యతస్యకథంచారుతాహేతుత్వమిత్యాశంక్య "విచ్ఛిత్తిశోభినైకేనభూషణేనేవభామినీ।పదద్యోత్యేనసుకవేర్ధ్వనినాభాతిభారతీ" ఇతిధ్వన్యాచార్యోక్తేఃపదగతేష్వపివ్యంగ్యేషుచారుతాహేతుతా భవతీత్యా

కారేణ వస్తుధ్వనిం దర్శయతి- అత్రేతి॥ ౧౮ ॥ పదగతం స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యమలంకారేణాలంకారధ్వనిముదాహరతి- సంపిండితాభ్యామితి॥ వ్యాఖ్యాతమేతదపి॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ నిదర్శనాలంకారేణ - శ్రీసదృశీ శ్రీరితి సాదృశ్యాక్షేపలబ్ధేనేతి భావః- అధికాలంకారో వ్యజ్యత ఇతి- తత్రోపపత్తిం ప్రతిపాదయతి- సువర్ణేతి॥ మహత్తరపదార్థాభ్యాం సువర్ణరూప్యాచలరూపాభ్యాం సాదృశ్యప్రతిపాదనేన- అయం

ప్రీణయతాం రిపూణాం పిశ్రాణనం వర్ణయితుం న శక్యం ॥ అత్ర రిపూణాం వ్యాజస్తుత్యా శ్రీరామస్య కిమప్యనంకుశమఖిలపరిపంథిపాటనపటుత్వరూపం వస్తు వ్యజ్యతే॥ ౧౮॥ స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోలంకారేణాలంకారధ్వనిః పదే యథా॥ సంపిండితాభ్యాం ద్రుహిణాండభాండే తేజోయశోభ్యాం రఘునందనస్య। వేశంతగర్భప్రతిబింబభాజోస్సువర్ణరూప్యాచలయోశ్శ్రితా శ్రీః ॥ అత్ర రామప్రతాపకీర్తిభ్యాం కాంచనరజతాచలశోభాలబ్ధేతి నిదర్శనాలంకారేణాధారాధేయయోరనానుగుణ్యరూపోఽధికాలంకారో వ్యజ్యతే। సువర్ణరూప్యాచలపదాభ్యాం మహత్తరపదార్థసాదృశ్యప్రతిపాదనేనాధేయయోః కీర్తిప్రతాపయోరాధారాపేక్షయాధిక్యప్రతీతేః ॥ ౧౯ ॥ స ఏవ వాక్యే యథా॥ మహోత్తాలాహేలాలవతులితకైలాసగిరయో భుజా బాణాః ప్రాణాపహరణధురీణాశ్చ సుభటాః। గతాః పూర్వే సర్వే సమమపునరపూర్వేధ్రియమి మే భవనాద్రిమే భీమే రణశిరసి కామే జయకథా ॥ అత్ర రావణస్య భుజబాణసుభటానాం కైలాసోద్ధరణాదిభిర్వ్యక్తసారాణాం రఘువీరసంగరకాలే కుంఠీభవచ్ఛక్తి

భావః - పల్వలమధ్యప్రతిబింబితయోర్మేరుకైలాసయోరివ బ్రహ్మాండభాండపిండసంపిండితయోః ప్రతాపయశసోరాధేయయోరాధారానానుగుణ్యమితి॥ ౧౯॥ వాక్యగతమలంకారేణాలంకారధ్వనిముదాహరతి- మహోత్తాలా ఇతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతదపి॥ యోజయతి- అత్రేత్యాదినా॥ ఏవం పదగతాన్వాక్యగతాంశ్చ స్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలానష్టౌ వస్తు

లంకారధ్వనీనుదాహృత్య విస్తరభయాత్ప్రబంధగతాస్స్వతస్సిద్ధార్థశక్తి
మూలావస్త్వలంకారధ్వనయశ్చత్వారోప్యన్యతో గ్రాహ్యా ఇత్యాశయమే
నాహ- ఏవమితి॥ అత్ర దిక్ప్రదర్శనార్థం మస్మృటపాదోదాహృతః ప్రబం
ధగతస్స్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునావస్తుధ్వనిః ప్రదర్శ్యతే "అలంస్థి
త్వాశ్మశానేస్మిన్గృధ్రగోమాయుసంకులే। కంకాళబహులే ఘోరే సర్వ
ప్రాణిభయంకరే॥ న చేహ జీవితః కశ్చిత్కాలధర్మముపాగతః। ప్రియో వా
యది వా ద్వేష్యః ప్రాణినాం గతిరీదృశీ" ఇతి దివా ప్రభవతో గృధ్రస్య పురు
షవిసర్జనపరమిదం వచనం॥ అత్ర ప్రబంధే వస్తునా బంధుషు నివృత్తేషు మమో
పభోగాయ భవత్వయం శవ ఇతి దివా బలవతో గృధ్రస్య గోమాయువంచ
నాభిలాషరూపం వస్తు వ్యజ్యతే "ఆదిత్యోయం స్థితో మూఢాః స్నేహం కురు

నాం చాభేదేపి భేదాధ్యవసాయాదతిశయోక్త్యా పర్యాయో
క్త్యలంకారో వ్యజ్యతే। అప్రస్తుతాద్రావణభుజాదికుంఠనరూ
పకార్యాత్ప్రస్తుతస్య రఘువీరవీరాయితస్య కారణస్య గమ్యమా
నత్వాత్। ఏవం ప్రబంధగతావస్త్వలంకారధ్వనయశ్చత్వారో
ద్రష్టవ్యాః ॥ ౨౦ ॥ అథ కవిప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్నశరీరా
ర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యో వస్తునావస్తుధ్వనిః పదే
యథా॥ వీక్ష్యాంబరేపి సృమరం రఘువీరసేనాధూళీభరం ప్ర
చలితాశ్చకితా దిగంతాః। ప్రత్యర్థినః పరిహృతప్లవనప్రయా

తసాంప్రతం। బహువిఘ్నమహోరాత్రయం జీవేదపి కదాచన॥ అముం క
నకవర్ణాభం బాలమప్రాప్తయౌవనం। గృధ్రవాక్యాత్కథం లోలాస్త్య
జధ్వమవిశంకితా ఇతి నిశి జృంభమాణస్య గోమాయోర్జనవ్యావర్తనని
ష్ఠం చేతి" అస్మిన్ప్రబంధేపి వస్తునా రాత్రిపర్యంతమేతైస్థితం చేన్మమైవో
పభోగాయ భవిష్యత్యయం శవ ఇతి పురుషవ్యావర్తనపరస్య గోమాయో
గృధ్రప్రతారణాభిలాషరూపం వస్తు వ్యజ్యతే ॥ మహాప్రబంధేతు వస్తునా
రామాదివద్వర్తితవ్యం న రావణాదివదిత్యాది వస్తు వ్యజ్యత ఇతి బోధ్యం
ఏవమన్యేపి భేదాస్స్వయమూహ్యాః॥ ౨౧
అథ కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలేషు పదగతం వస్తునా వస్తుధ్వని ముదా
హరతి- వీక్ష్యేతి॥ చకితా భయసంభ్రాంతాః- అత ఏవ దిగంతాన్ప్రచలితాః

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

మోజయతి అత్రేతి॥౨౧॥వాక్యగతంవస్తునావస్తుధ్వనిముదాహరతి-వ్యాలోలేతి॥ రఘూద్వహస్యబాహుభ్యాంభుగ్నంనమితంసన్నిర్భగ్నంయద్భర్గధనుస్తస్యోగ్రరవప్రపంచః వ్యాలోలాయాశ్శిరఃకంపేనాతి చంచలాయాధూర్జటిజటావ్యతిషంగిగంగాయారింగతాంచలతాం తరంగగణానామేవడిండిమానాంవాద్యవిశేషాణాం చండఘోషైర్గంభీరధ్వానైరుజ్జృంభితఉపోద్బలితః-అజనిజాతః॥మోజయతి- ఇహేతి॥౨౨॥పదగతంవస్తునా

సాస్సంచేరిరేంభసిపద్భైర్జలధేరగాధే॥అత్రరామభద్రసైన్యరజసాజలధిరపిస్థలతాంనీతఇతివస్తుపద్భైరితిపదేనవ్యజ్యతే॥౨౧ సఏవవాక్యేయథా॥ వ్యాలోలధూర్జటిజటావ్యతిషంగిగంగారింగత్తరంగగణడిండిమచండఘోషైః॥ఉజ్జృంభితోజనిరఘూద్వహబాహు భుగ్ననిర్భగ్నభర్గధనురుగ్రరవప్రపంచః॥ఇహ వస్తునారఘుపతిభుజభజ్యమానధనుర్ఘోషస్సకలాశ్చర్యనిధేరీశ్వరస్యాపివిస్మయమకరోదితివస్తువాక్యేనవ్యజ్యతే॥౨౨॥ వస్తునాలంకారధ్వనిఃపదేయథా ॥ వీరశ్రీరఘురామభద్రభవతః ప్రత్యర్థినఃపార్థివాదివ్యస్త్రీకుచకాంచనాద్రిశిఖరోత్సంగేవిహర్తుంతనూః। త్వన్నిర్భిన్నమహేభకుంభవిగళత్సంసక్తముక్తావళీగంగాసంగినిశాతహేతియమునాధారాజలేతత్యజుః॥అత్రవస్తునావిహర్తుమితిపదేనోత్ప్రేక్షావ్యజ్యతే॥౨౩ సఏవవాక్యేయథా॥ విస్పష్టంవిష్టపేప్రష్టుస్సిద్ధందాశరథేర్యశః। వ్యాత్తచంచూపుటాన్హంసాన్ క్షీరపానాయనిర్మమే॥ అత్రవస్తునారామయశసిబ్రహ్మలోకవాసినాంహంసానాంక్షీరభ్రాంతిరుదితేతిభ్రాంతిమదలంకారోవ్యజ్యతే॥౨౪॥

లంకారధ్వనిముదాహరతి- తీరేతి ॥ త్వయానిర్భిన్నేభ్యోమహేభకుంభేభ్యోవిగళం తీఅతఏవసంసక్తాయాముక్తావళీమౌక్తికసంహతిస్సైవగంగాతత్సంగినీయానిశాతహేతిస్సైవయమునాధారాజలంతస్మిన్॥ మోజయతి- అత్రేతి॥ ౨౩॥ వాక్యగతంవస్తునాలంకారధ్వనిముదాహరతి-విస్పష్టమితి॥ ప్రష్టుర్విష్టపేసత్యలోకే-విస్పష్టంయథాతథాసిద్ధంవ్యాత్తందాశరథేర్యశఃకర్తృ- నిర్మమేచకార॥వస్తునాలంకారధ్వనిందర్శయతి-

త్యేతి॥ ౨౪॥ పదగతమలంకారేణవస్తుధ్వనిముదాహరతి-రామభద్రేతి॥ గుస్త్యైసంరక్షణాయ॥ యోజయతి- ఇహేతి॥ ౨౫ ॥ వాక్యగతమలంకారేణవస్తుధ్వనిముదాహరతి-రామేతి॥ వ్యాఖ్యాతం॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ ౨౬ వాక్యగతమలంకారేణాలంకారధ్వనిముదాహరతి- కోణాఘాత ఇతి ॥ ఇదమపివ్యాఖ్యాతం॥ యోజయతి- ఇహేతి॥ ౨౭॥ పదగతమలంకారేణాలం

అలంకారేణవస్తుధ్వనిఃపదేయథా॥ రామభద్రభవత్కీర్తిఘనసారరజోభరే। గుప్త్యైవిన్యస్తమరిచబీజవద్రాజతేంబరం ॥ ఇహోపాత్తే త్వతిశయోక్త్యాదిరూపకేణ వారామయశస్సకలభువనవ్యాపకత్వరూపంవస్తుమరిచపదేనద్యోత్యతే॥ ౨౫ ॥ అయమేవవాక్యేయథా॥ రామతవఖడ్గధూమః కోమలతాపింఛపల్లవశ్యామః । ఉచితంమలినీకురుతే రిపుధరణీభృద్యశోముకురం॥ అత్ర సమాలంకారేణసకలరిపూన్మూలనంవస్తువాక్యేనవ్యజ్యతే॥ ౨౬॥ అలంకారేణాలంకారధ్వనిర్వాక్యేయథా॥ కోణాఘాతఃకృతోధాటీపటహేరామకింకరైః। ద్విషాంహృదిభిదాం చక్రేఘోషంతేషాంచయోషితాం ॥ ఇహాసంగత్యలంకారేణలోకప్రసిద్ధకోణాఘాతాద్విమధాటీ పటహకోణాఘాతస్యవ్యతిరేకోవాక్యేనవ్యజ్యతే॥ ౨౭ ॥ అయమేవపదేయథా॥ రఘురామభుజేనజితశ్చండిమలేశేనకుండలిప్రవరః। ధ్రువమతిమలినస్ఫూర్తేర్మూర్తిమకీర్తేర్బిభర్తినతువిష్ణోః ॥ ఇహాపహ్నవేనరామభుజసారలేశేనైవశేషస్య శిరస్సారోభూతిక్రమితపరిపూర్ణసారేణేతికైముత్యాలంకారోలేశేనేతిపదేనవ్యజ్యతే॥ ౨౮ ॥ అథకవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్నశరీరార్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోవస్తునావస్తుధ్వనిః

కారధ్వనిముదాహరతి- రఘురామేతి॥ కుండలిప్రవరశ్శేషః॥ ధ్వనిందర్శయతి- ఇహేతి॥ కైముత్యాలంకారః ' ఏకస్యవస్తునోభావాద్యత్రవస్త్వన్యదాపతేత్ । కైముత్యన్యాయతస్సాస్యాదర్థాపత్తిరలంక్రియా' ఇతి లక్షణలక్షితార్థాపత్త్యలంకారఇత్యర్థః॥ అతోఽపిప్రబంధగతావస్త్వలంకారధ్వనయశ్చత్వారోప్యన్యత్రద్రష్టవ్యాః॥ ౨౮॥ అథకవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తి

సిద్ధార్థశక్తిమూలేషు పదగతం వస్తునా వస్తుధ్వనిముదాహరతి- భేతాళా ఇతి॥ హే భేతాళాః హే యాతుధానాః - ఉభయేషామపి పిశితాశనత్వాత్సంప్రీణనార్థమిత్యేవం ప్రకారేణ నారదేనోక్తం ప్రియవచనం- యాతుధానా వేపథుమపి దధుః-అపిశబ్దాద్ధస్తతాళాంశ్చ॥ యోజయతి-అత్రేతి యాతుధానపదేన-ద్వితీయేనేతి భావః॥ ౨౯॥ వాక్యగతం వస్తునా వస్తుధ్వనిముదాహరతి- భోభో ఇతి॥ హే మునే నారద-తస్య పంచశాఖకరే-పంచ

పదే యథా ॥ భేతాళా యాతుధానాస్త్యజత పిశితదుర్భిక్షచింతాం దురంతాం ఘోరానారాచధారాభవతి రఘుపతేర్యుద్ధబద్ధాభిలాషా । ఇత్యుక్తం నారదేన ప్రియవచనముపశ్రుత్య నృత్తప్రవృత్తా భేతాళా హస్తతాళాన్విదధురపి దధుర్వేపథుం యాతుధానాః, అత్ర రావణకురపాలిస్సకలరక్షఃక్షేమాపగమాయ ప్రవృత్తా రక్షోజాతీయాంత్సమూలమున్మూలయేయురితి శంకారూపం వస్తు యాతుధానపదేన ద్యోత్యతే॥ ౨౯ ॥ సపదవాక్యే యథా॥ భోభో నందనపాలకల్పతరవః పంచాపి జాతాః కుతో భ్రష్టైకైకవహార్హ్వాణీయః టపాస్సం ప్రత్యమీభిర్మునే। దత్త్వా రావణభుజాయ దానవిజితైరేకైకశాఖాః పరాస్త్వావివాంగులితాం గతా విదధతే తత్పంచశాఖస్థితిం ॥ అత్ర వస్తునా రామభుజస్య కిమప్యదేయం వస్తు నాస్తీతి వాక్యేన వ్యజ్యతే॥ ౩౦॥ వస్తునాలంకారధ్వనిః పదే యథా॥ భోభో నారద కిన్ను కిన్నరపతే బ్రహ్మాండమేతత్కథం జాతం విశ్లథసంధిబంధమధునా విజ్ఞాతమేతత్కథం। నిష్క్రామంతి ఝరా యదేతదభితో భిత్త్వా సుధాంభోనిధేర్మూర్ఛంత్యేతదజాండపిండితదశాస్సీతాపతేః కీర్తయః ॥ అత్ర వస్తునా పిండితపదేనాధికాలంకా

శాఖశ్శయః పాణిరిత్యమరః॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ ౩౦॥ పదగతం వస్తునా లంకారధ్వనిముదాహరతి- భోభో ఇతి॥ నారదం కుబేరః పృచ్ఛతి-విజ్ఞాతమే తత్కథమితి పునర్నారదస్య ప్రశ్నః- యద్యస్మాత్ ఏతదభితో బ్రహ్మాండస్య సమంతతః భిత్త్వా సుధాంభోనిధేర్ఝరా నిష్క్రామంతీతి కుబేరస్యో రం- నారదస్తత్త్వకథనేన భ్రాంతిం వారయతి - సీతాపతేః కీర్తయః

ణ్డాండేపిండితదశాఃఅత్యల్పేబ్రహ్మాండే సంపిండితావస్థాస్సత్యః పతత్సు బ్రహ్మాండంమూర్ఛంతివ్యాప్నువంతి॥వస్తునాలంకారధ్వనిందర్శయతి- అత్రే ॥ ౩౧॥ వాక్యగతంవస్తునాలంకారధ్వనిముదాహరతి- కాత్వమితి॥ మమ కంఠనాళే- భవతితాత్వంకావదేతి శ్రీరామకృపాణంప్రతితత్ఖండ్యమాన కంఠస్యకస్యచిత్ప్రశ్నః-ఆఇతిపీడాయాం - ఆస్తుస్యాత్తో-వపీడయోరి త్యమరః॥ వస్తునాలంకారధ్వనిందర్శయతి - అత్రేతి॥ఉపమాలంకారోవ్య జ్యతఇతి- ప్రకృతాప్రకృతయోః కృపాణవల్లీమహోరగరసనయోః ప్రాణాపహరణాదినాసాధర్మ్యప్రతీతేరితిభావః॥ ౩౨॥ పదగతమలంకా

రోవ్యజ్యతే ॥౩౧॥ అయమేవవాక్యేయథా ॥ కాత్వంపదాభి పతితామమకంఠనాళే రామాగ్రహస్తగళితాస్మికృపాణవల్లి। ఆఃకింప్రతారయసిమామనిలాశనేంద్రజిహ్వాసియాపిబసిహా మమజీవవాయూన్ ॥ అత్రవస్తునోపమాలంకారోవాక్యేన వ్యజ్యతే ॥౩౨॥ అయమలంకారేణవస్తుధ్వనిఃపదేయథా॥ ది వసేందుదీనవదనాకిన్నరకేయంకురంగశాబాక్షీ। ఏషాకిలకిం పురుషశ్రీరాఘువవీరవిద్విషన్మహిషీ ॥ అత్రోపమాలంకారే ణరామరిపునృపాణాంహానిరూపం వస్తువీరపదేనవ్యజ్యతే ॥ ౩౩॥అయంవాక్యేయథా॥ కస్త్వంమానవరత్నధీవరపతేరా జాస్మిరాజ్యంమతస్సంత్యజ్యత్వమిహాగతోరఘుపతేస్త్రైం శనిషాత్-సితః । కష్టంతిష్ఠతమాలకోటరగతఃప్రచ్ఛన్నమస్మి న్వనేరామాఃకింకిమమీతమాలతరవస్తన్నోచితాప్రస్థితిః॥ అ

రేణవస్తుధ్వనిముదాహరతి- దివసేతి॥దివసేందువద్దీనంవదనంయస్యాస్సా తథోక్తా-హేకింపురుష- ఏషా శ్రీరాఘువవీర విద్విషన్మహిషీకిల- అత్రకిలే తివార్తాయాం-మయాపికుతశ్చిచ్ఛ్రుతమితిభావః॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౩౩॥ వాక్యగతమలంకారేణవస్తుధ్వనిముదాహరతి- కస్త్వమితి॥మహోర గ్యగిరినదీప్రాంతగతంశత్రుక్షితిపతింప్రతికస్త్వంమానవరత్నేతి కస్యచి దాశపతేఃప్రశ్నః-ధీవరపతేరాజాస్మీత్యుత్తరం- రాజ్యంసంత్యజ్యేహాగత ఆగతఇతిపునఃప్రశ్నః- అమీపరిదృశ్యమానాఃరామాఃకిం తమాలతరవః కి మితిశత్రుభూపతేఃప్రశ్నః- తత్వగ్నిఅత్రస్థితిర్నోచితేతిధీవరపతేరు క్తిః।

అలంకారేణవస్తుధ్వనిందర్శయతి- అత్రేతి॥ ౩౪ ॥ పదగతమలంకారేణా లంకారధ్వనిముదాహరతి- భో ఇతి॥ధాతృదర్శనార్థంకదాచిత్సత్యలోకం గతాంభూదేవతాందృష్ట్వాకశ్చిత్కమలాసనంపృచ్ఛతి- సదనమాశ్రయ భూతంసత్- అసౌభూమిః॥ యోజయతి- ఇహేతి॥ ౩౫॥ వాక్యగతమ లంకారేణాలంకారధ్వనిముదాహరతి - మాలిన్యమితి- హేయమునేమాలి న్యంత్యజేతియమస్యోక్తిః-హేఅంతక,పితాఅవయోర్జనకోదినకరఃదాశర థేః ప్రతాపైర్ధూతస్తిరస్కృతః - అతఏవ లజ్జితస్సన్ జలధేర్జలేషు మజ్జతి

త్ర సందేహాలంకారేణరామస్యకిమపివీరాయితంవస్తుశత్రో ర్భయరూపంవావాక్యేనవ్యజ్యతే ॥ ౩౪ ॥ అయమలంకారే ణాలంకారధ్వనిఃపదేయథా ॥ భోధాతఃప్రణమామిమాతుర ధునాభూమేః కుతోనూతనోల్లాసానాంసదనంవిభాతి వదనం పూర్వంత్వభూన్నేదృశం। లోలత్క్ష్వేళశిఖాన్యహీశ్వరముఖా న్యుత్సృజ్యపూర్వాణ్యసౌ దోర్దండేరఘుమండనస్యలభతేసౌ ఖ్యస్థితింసాంప్రతం॥ ఇహభూమేర్నిత్యంభుజగరాజభోగభా గయోగేపితదయోగప్రతిపాదనాదతిశయోక్త్యా రామభుజ దండస్యకుండలిపతేర్వ్యతిరేకోలోలత్క్ష్వేళశిఖానీతిపదేన వ్య జ్యతే ॥౩౫॥అయంవాక్యేయథా॥మాలిన్యంయమునేత్యజాం తకకథంజహ్యాంప్రతాపైః పితాధూతోదాశరథేర్జలేషుజలధే ర్హాలజ్జితోమజ్జతి। శుష్కోబ్ధిర్బలరేణునాస్య యవనాసృగ్భిః పునఃపూరితః పీతః ప్రేతశతై రపూరిపునరప్యేషాంహియో షాశ్రుభిః ॥ అత్రయమునామాలిన్యస్యరఘుపతిప్రతాపపరి

తస్మాత్కథంజహ్యామితియమునాయాఃప్రత్యుక్తిః- అస్యదాశరథేర్బలరే ణునాఅబ్ధిశ్శుష్కఃతతస్త్యజేతిపునర్యమస్యోక్తిః - యవనానామసృగ్భి శ్శోణితైఃపునఃపూరితస్తత్కథంజహ్యామితిపునర్యమునాయాఃప్రత్యుక్తిః- ప్రేతశతైఃపిశాచసంఘైఃపీతస్తతస్త్యజేతిపునరప్యంతకస్యోక్తిః-ఏషాం యవనానాంయోషాశ్రుభిఃపునరప్యపూరిపూరితోహితస్మాత్కథంజహ్యా మితిపునరపియమునాయాఃప్రత్యుక్తిః॥యోజయతి-అత్రేతి॥రఘుపతిప్రతా పపరిభూతపితృమరణోద్యోగానుసంధానరూపస్యహేతోరుత్ప్రేక్షయా

సంభావనేనతథాభూతయోస్త్రిరసాకరలజ్జయోః - అత్రాఽభ్యుచ్చయో స్త్రీత్యాహ- ఉత్తరార్ధవాక్యఇతి- అతిశయోక్తిభిః అసంబంధే సంబంధ రూపాభిశ్చతసృభిరిత్యర్థః- విశేషాద్యలంకారధ్వనయఇతి - ఘటనాదుర్ఘటస్యచేతి లక్షితాయా దుర్ఘటార్థఘటనాయాస్సర్వత్రవ్యజ్యమానత్వాచ్చత్వారోవిశేషావ్యజ్యంతఇతిభావః - ఆదిశబ్దేన'మిథశ్చమతిక్రియాలాపోయః ప్రశ్నోత్తరికాహిసేతిలక్షితాప్రశ్నోత్తరికాగృహ్యత ఇతి బోధ్యం॥అత్రాపిప్రబంధగతావస్త్వలంకారధ్వనయశ్చత్వారోప్యన్యత్రగాంహ్యాఇత్యాశయేనాహ- ఏవమితి॥ ౩౮॥ ఇత్థమర్థశక్తిమూలేషుప్రబంధగతాన్ద్వాదశధ్వనీన్వినాపదగతాన్వాక్యగతాంశ్చ సంభూయ చతుర్వింశతి

భూతపితృమరణోద్యోగానుసంధానహేతూత్ప్రేక్షయాతథాతిరసాకరలజ్జయోరసంబంధేపితత్సంబంధ ప్రతిపాదనాదతిశయోక్తిభ్యాంరఘుపతిప్రతాపస్యతపనాద్వ్యతిరేకాలంకారోవాక్యేనపూర్వార్ధేద్యోత్యతే।ఉత్తరార్ధవాక్యేచాతిశయోక్తిభిర్విశేషాద్యలంకారధ్వనయోపిద్రష్టవ్యాః । ఏవం ప్రబంధగతత్వేనచత్వారోపిభేదాద్రష్టవ్యాః ॥ ౩౮ ॥ ఉభయశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యధ్వనిస్తువాక్యఏవ సంభావ్యతఇత్యేకవిధః॥సయథా॥ రరాజజిష్ణుశ్శతకోటిదానస్థిరీకృతోత్తుంగసపక్షగోత్రః । అసమ్మితశ్రీరమరారివైరీ రఘూద్వహోఽనస్తమితప్రతాపః ॥ అత్రరామచంద్రసురేంద్రయోరుపమాలంకారోధ్వన్యతే । అత్రపూర్వార్ధేశబ్దశ

సంఖ్యాకార్థధ్వనీనుదాహృత్యక్రమప్రాప్తముభయశక్తిమూల ముదాహరతి- రరాజేతి॥ జిష్ణుర్జయశీలః- ఇంద్రశ్చ- శతకోటిసంఖ్యాకానాంధనానాం దానేన స్థిరీకృతాన్యుత్తుంగసపక్షాణాంమహాన్నతాత్మీయానాంకులానియేనసతథోక్తః- అన్యత్రశతకోటినాకులిశేనయద్దానం ఖండనం తేనస్థిరీకృతాఉత్తుంగాస్సపక్షాశ్చగోత్రాఃపర్వతాయేనసతథోక్తః ధ్వనిందర్శయతి- అత్రేతి॥ నన్వత్రకథముభయశక్తిమూలత్వమిత్యాశంక్యాహ- అత్రేతి॥ శబ్దశక్తిమూలతేతి- జతుకాష్ఠన్యాయేనపదానాంభంగసహిష్ణుత్వాత్- అర్థశక్తిమూలతేతి- ఏకనాళావలంబిఫలవత్పదభంగ

మంతరేణార్థయోరేవశ్లిష్టత్వాత్ ॥ ౩౭॥ ఏవంకతిచిద్ధ్వనీనుదాహృత్యా
ఖిలానామనుదాహరణే కారణమాహ- ధ్వనీనామితి॥ నను లక్షణామూలా
శ్చత్వారః అభిధామూలాస్సప్తచత్వారింశచ్చ సంభూయైకపంచాశ
ద్ధ్వనయోనిర్దిశ్యంతే కథం తేషాం పరస్సహస్రత్వమిత్యాశంక్య వభో
ధదార్థయోక్తిభేదసంఖ్యాభిధానపూర్వకం తదేవోపపాదయతి- తత్ర

క్తిమూలతా ఉత్తరా గేర్థశక్తిమూలతేతివివేకః ॥ ౩౭ ॥ ఏవం
ధ్వనిభేదేషు దిఙ్మాత్రముదాహృతం । కార్త్స్న్యేన తూదా
హర్తుం న శక్యతే। ధ్వనీనాం పరస్సహస్రత్వాత్ । తథాహి। ల
క్షణామూలస్యావివక్షితవాచ్యధ్వనేర్భేదాశ్చత్వారః । అభి
ధామూలయోర్వివక్షితాన్యపరవాచ్యయోస్సంలక్ష్యక్ర
మాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యయోర్మధ్యే సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యే
షు శబ్దార్థతదుభయశక్తిమూలేషు త్రివిధేషు మధ్యే శబ్దశక్తి
మూలవ్యంగ్యస్య భేదాశ్చత్వారః। అర్థశక్తిమూలవ్యంగ్యస్య
భేదాష్షట్త్రింశత్ । ఉభయశక్తిమూలవ్యంగ్యస్య భేద ఏకః।
ఏవంమిళిత్వా సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్య ధ్వనేర్భేదా ఏకచ
త్వారింశత్ । అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్య ధ్వనేః ప్రబంధవా
క్యపదపదైకదేశరచనావర్ణగతత్వేన భేదాష్షట్ । ఏవం వి
వక్షితాన్యపరవాచ్యధ్వనేర్భేదాస్సప్తచత్వారింశత్। అవివ
క్షితవాచ్యప్రభేదైః ప్రథమముక్తైశ్చతుర్భిస్సహ ధ్వనేః ప్ర
థమం శుద్ధభేదా ఏకపంచాశత్ । ఏషాం ప్రత్యేకమేకైకస్యై
కైకేన సంబంధే ప్రథమస్య భేదా ఏకపంచాశత్ ౫౧. ద్వితీ
యస్య పంచాశత్ ౫౦- తృతీయస్యైకోనపంచాశత్ ౪౯- ఏ
వముత్తరోత్తరమేకైకహ్రాసే షడ్వింశత్యుత్తరశతత్రయా
ధికసహస్రసంఖ్యాకా మిశ్రభేదాః ౧౩౨౬ పునరప్యేషా

హీత్యాదినా॥ ఏషామితి॥ ఏకశ్శుద్ధభేదః- పంచాశన్మిశ్రభేదాః-ఏవం ప్ర
థమభేదస్యైకపంచాశత్- ఏకశ్శుద్ధః- ఏకోనపంచాశన్మిశ్రాః- ఏవం ద్వి
తీయస్య పంచాశత్- ఏకశ్శుద్ధః- అష్టాచత్వారింశన్మిశ్రాః-ఏవం తృతీయ
స్యైకోనపంచాశత్ -ఏవముత్తరోత్తరమేకైకస్య హ్రాసే సత్యుక్తసంఖ్యా

సిద్ధిః- సుగమమన్యత్ ॥అత్రవిద్యానాథః"శుద్ధాశ్చంద్రశరామితాఃబు
ణనేత్రానలేందవః।సంసృష్టిసంకరాయత్తాస్త్వబ్ధిఖాగ్నిశరాభిధా" ఇ
తి॥ వ్యంగ్యస్యేతి॥ తదుక్తమితి- ప్రధానభూతవ్యంగ్యయుక్తమిత్యర్థః -
వ్యంగ్యప్రధానంతతాదృశమితి ప్రాక్ప్రతిపాదితమేవ-న్యగ్భావితవాచ్య
వ్యంగ్యవ్యంజనక్షమస్యశబ్దార్థయుగళస్యధ్వనిరితివ్యవహారఃకృతఇతిమన్మ
టపాదాః-అయంచేతి- చస్త్వర్థః- ౨. ఏవముత్తమకావ్యంనిరూప్యానం
తర్యాన్మధ్యమకావ్యనిరూపణంప్రతిజానీతే- గుణీభూతవ్యంగ్యమితి॥ ప్రా

మంగాంగిభావసంశయైకవ్యంజకానుప్రవేశ రూపతయాత్రి
విధేనసంకరేణైకవిధయాసంసృష్ట్యాచసంకలనే చతురధికశ
తత్రయోత్తరపంచసహస్రాణిభేదాభవంతి॥ ౫౩౦౪. వ్యం
గ్యస్యప్రాధాన్యఏవధ్వనివ్యపదేశః । తదుక్తంకావ్యమపి
ధ్వనిరిత్యుచ్యతే। అయంచోదాహృతః ౨. తదేవంవ్యంగ్యప్ర

మధ్యమకావ్యనిరూపణం

ధానముత్తమకావ్యంనిరూప్యగుణీభూతవ్యంగ్యం మధ్యమకా
వ్యంప్రాగుక్తలక్షణానుస్మరణపూర్వకంవిభజ్యనిరూపయతి॥
మధ్యమంతుగుణీభూతవ్యంగ్యంతచ్చాష్టధామతం ॥ తదుక్తం
కావ్యప్రకాశే ॥ అగూఢమపరస్యాంగంవాచ్యసిద్ధ్యంగమ
స్ఫుటం । సందిగ్ధతుల్యప్రాధాన్యేకాక్వాక్షిప్తమసుందరం ।
వ్యంగ్యమేవంగుణీభూతవ్యంగ్యస్యాష్టాభిదాఃస్మృతాఇతి। అ
త్రాగూఢత్వంనామస్ఫుటతరప్రతీతివిషయత్వం।తదుక్తం॥ త
రుణీకుచమండలమివగూఢం యస్మాచ్చమత్కురుతే। వాచ్యా

గుక్తస్య-వ్యంగ్యంయత్రాప్రధానంస్యాదిత్యాదినా ప్రతిపాదితస్య- లక్ష
ణస్య- అనుస్మరణపూర్వకం॥ మధ్యమంత్వితి ॥ అష్టధాత్వే శిష్టసమ్మతిందర
శయతి- తదుక్తమితి॥ అగూఢమితి॥ వ్యంగ్యస్యాగూఢత్వేగుణీభూతత్వ
మితిసమ్మతిమాహ - తరుణీతి॥ అస్మాద్ధేతోఃవాచ్యాయమానం అతఏవా
గూఢంవ్యంగ్యంగుణీభూతమిత్యన్వయః॥ తేనేతి- తేనవ్యంగ్యేన-స్ఫుటాస్ఫు
టకోటిద్వయస్యమధ్యమబుద్ధ్యధ్వన్యేన మధ్యస్థితేనేత్యర్థః- తాదృగ్విధే
నసతా గ్రాహ్యేణగ్రహీతుంయోగ్యేన- ఉక్తంచ "నోలీసవోధరఇవ

ప్రకటోనకామంనోగూర్జరీస్తనఇవాతితరాంనిగూఢః । అర్థోగిరాంపిహి
తః పిహితశ్చ కించిదాంధ్రీపయోధర ఇవాతితరాం సమింధే" ఇతి-అర్థ
స్యంగ్యార్థః ౩. అథాగూఢాభిధానంమధ్యమకావ్యముదాహరతి- త్రు
టతి॥ యోజయతి-అత్రేత్యాదినా॥పరమోత్కర్షః-అధ్యాదాత్రిముదోర్దండ
చండతాయాపవ॥ ౩౮॥అపరస్యరసాదేర్వాచ్యస్యవాక్యార్థస్యవాఽఙ్గంభ

యమానమస్మాద్వ్యంగ్యమగూఢంగుణీభూతం॥అయంభావః।
అత్యంతస్ఫుటతరధీవిషయత్వేవ్యంగ్యస్య వాచ్యాయమానత
యాఽగూఢత్వం। అతిగూఢత్వేతుమృగ్యమాణదశాపన్నత్వే
నాస్ఫుటత్వందోషః। తేనస్ఫుటాస్ఫుటకోటిద్వయమధ్యమబు
ద్ధ్యధ్వన్యేనగాహ్యేణభవితవ్యం ౩. అగూఢంయథా॥ త్రు
ట్యచ్చండీశకోదండంరామదోర్దండచండతాం। వ్యాచష్టవిష్ట
పస్పష్టఘోషశ్శైశ్యత్రుభీషణైః॥ అత్ర చేతనేకోదండేచేత
నధర్మస్యవ్యాఖ్యానస్యానుపపన్నత్వాత్తత్కార్యం సూచన
మాత్రంలక్షయద్వ్యాచష్టేతిపదంస్ఫుటత్వేపర్యవస్యతి। తే
నపరమోత్కర్షోవ్యజ్యతే। ఏతత్సర్వంకవిభిరుచ్యమానతయా
వాచ్యాయమానత్వేనాగూఢం॥ ౩౮॥అపరస్యాంగంయథా॥
ఘోటీఘోరఖురక్షతక్షితిరజస్స్ఫారాంధకారావృతే సంయ
దాత్రీముఖకృపాణలతికాదూతీకృతాలంబనా । శుండాల
ద్యుతిడంబరాంబరధరాశూరైకభోగోన్ముఖీశత్రుశ్రీరభిసా
రికారఘుపతేరంగంసమాలింగతి॥ఇహశృంగారంప్రతివీరరస
స్యాంగత్వం॥ ౩౯॥ వాచ్యసిద్ధ్యంగంయథా॥ తవరాఘవమ
ర్వారశరసంపత్తినిర్ఝరా। ప్రతీపజగతీపాలకూలంకషతివా
హినీ॥ అత్ర రామసైన్యస్యనదీరూపత్వంవ్యంగ్యం తద్రిపునృ
పాణాంకూలత్వరూపణస్యవాచ్యస్యసిద్ధావంగమితివాచ్యసి

సాధ్యనురణనరూపంవా॥ ఉదాహరతి॥ ఘోటీతి॥ యోజయతి- ఇహేతి।
౩౯॥వాచ్యసిద్ధ్యంగముదాహరతి- తవేతి॥శరాఃబాణాజలానిచ- ప్రతీప
జగతీపాలాఏవకూలం- వాహినీసేనానదీచ॥ వ్యంగ్యస్యవాచ్యసిద్ధ్యంగ
త్వందర్శయతి-అత్రేతి ॥ వాచ్యస్యసిద్ధావంగమితి అన్యథాజగతీపాలకూ

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

లమోస్సామ్యాభావేనారోపపవనసిద్ధ్యేత్ ॥ ౪౦॥ అస్ఫుటవ్యంగ్యముదాహరతి-శ్రీరామభద్రేతి॥కోపివిలక్షణః-భవతఃప్రతాపః-త్రిజగత్తమస్సంక్షిప్యసంక్షేపంనీత్వాద్విషాంచిత్తేషువిధత్తే ॥ వ్యంగ్యస్యాస్ఫుటత్వంప్రతిపాదయతి- అత్రేత్యాదినా॥ ౪౧॥ సందిగ్ధప్రాధాన్యముదాహరతి- చమూమితి॥ ఘనానిసాంద్రాణిగంభీరాణిచకందరాణిగుహాయస్మింస్తం ॥

ద్యంగం॥ ౪౦॥ అస్ఫుటవ్యంగ్యంయథా ॥ శ్రీరామభద్రభవతఃప్రతాపఃకోప్యనర్గళః। ద్విషాంధత్తేచిత్తేషుసంక్షిప్యత్రిజగత్తమః॥ అత్రరఘువీరప్రతాపస్యసూర్యాతిరేకప్రతీతేరస్తివ్యతిరేకధ్వనిః । సతునద్రాక్ప్రతీయతఇత్యస్ఫుటత్వం॥ ౪౧॥ సందిగ్ధప్రాధాన్యంయథా ॥ చమూంసమీక్ష్యరామస్యప్రతీపజగతీపతిః।దదర్శఘనగంభీరకందరంమందరంగిరిం ॥ అత్రగంభీరకందరేమందరేవిలీయస్వాత్మానంసంరక్షితుమరిక్షితిపతిరాకాంక్షతీతీదంవ్యంగ్యంవాప్రధానం కింవాగిరిదర్శనంభయానుభావరూపంవాచ్యంప్రధానమితిసందేహాదిదంసందిగ్ధప్రాధాన్యముచ్యతే॥ ౪౨॥యథావా॥సీతాకపోలఫలకేలావణ్యామృతవర్షిణి। భృశందృశస్స్మరస్మేరామగ్నాదాశరథేశ్చిరం ॥ అత్రవ్యజ్యమానాయాశ్చుంబనవాఞ్ఛాయాః కింప్రాధాన్యంకపోలావలోకనస్యవాచ్యస్యవేతి సందేహః ॥ ౪౩॥తుల్యప్రాధాన్యంయథా॥ అయత్నసిద్ధపాటీరమకరప్రకరశ్రియం। పాండిమాగండయోశ్చక్రేరామవిద్వేషియోషితాం ॥ ఇహవిరోధిధరాధినాథవధూనాంకపోలపాండిమరూపస్యకార్యస్యవాచ్యస్యతత్కారణస్యరఘువీరవీరాయిత

ప్రాధాన్యసందేహంప్రతిపాదయతి- అత్రేతి ॥ భయానుభావరూపమితి- భయభ్రాంతానాంమోహవశాదనేకధాభ్రాంతేరుత్పద్యమానత్వాదితిభావః॥ ౪౨॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- సీతేతి ॥ స్మరేణస్మేరాఅతిశయితాఃస్మరవికారాతిశయవ్యంజికాఇత్యర్థః॥ సందేహంప్రతిపాదయతి అత్రేతి॥ ౪౩॥ తుల్యప్రాధాన్యముదాహరతి- అయత్నేతి ॥ పాండిమాకర్తా॥ ప్రాధాన్యసామ్యంప్రతిపాదయతి- ఇహేతి॥ ౪౪ ॥ ఉదాహర

ణాంతరమాహ- చింతాశ్మేతి॥ చింతాశ్మభిశ్చింతామణిశిలాభిః సంఘటితాః అతఏవచిత్రా ఆశ్చర్యావహా యావితర్దికావేదికాస్తాసు- సంతానైః కల్పవృక్షైస్సంతతాని సాంద్రాణి యానివిలాసవనానిక్రీడోద్యానాని తేషామంతరేషు మధ్యదేశేషు- హాటకేషు సౌవర్ణేషు॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౪౫॥ కాక్వాక్షిప్తముదాహరతి- కైలాసేతి॥ కైలాసస్యకేళిఖురళీ అభ్యాసః ఖురళీమతైత్యుక్తత్వాద్వినోదాభ్యాసః- తస్యాంశిలావలయానాం తోలనైరుచ్చాలనైః- మాంసలాదోర్దండాయస్యతస్మాత్ -మత్తః - మదపేక్షయేత్యర్థః॥ ౪౬॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-యుగపదితి- హేరామభద్ర-సైంహికేయో రాహుః-యుగపదేకకాలే- భాస్వతాం ప్రకాశమా

స్యవ్యంగ్యస్యచసమప్రాధాన్యం॥ ౪౪॥ యథావా॥ చింతాశ్మసంఘటితచిత్రవితర్దికాసు సంతానసంతతవిలాసవనాంతరేషు। రమ్యేషుహర్మ్యవలయేషుచహాటకేషు క్రీడంతికోసలపతేః కవిరాజకాంతాః॥ అత్రవిద్వదైశ్వర్యస్య కార్యస్య వాచ్యస్యతత్కారణస్య రాఘవౌదార్యస్య వ్యంగ్యస్య చసమం ప్రాధాన్యం॥ ౪౫॥ కాక్వాక్షిప్తంయథా॥ కైలాసకేళిఖురళీశిలావలయతోలనైః। మత్తోమాంసలదోర్దండాద్బలీయాన్రఘునందనః॥ ౪౬॥ యథావా॥ యుగపద్భాస్వదాభిజగ్రసనవ్యగ్రం మహోగ్రకరవాలం। సముదీక్ష్యసైంహికేయోనలజ్జతేరామభద్రభవదీయం॥ అతోఽభియతాపికా

నానాంరాజ్ఞాంశత్రుభూపతీనాంగ్రసనేవ్యగ్రంసత్వరం - యుగపదేకదైవభాస్వతస్సూర్యస్య రాజ్ఞశ్చంద్రస్యచ గ్రసనే వ్యగ్రమితిచవ్యజ్యతే-నలజ్జతే - ప్రత్యేకశస్సూర్యాచంద్రమసోర్గ్రహణక్షమస్యసైంహికేయస్యలజ్జాసముచితైవేతిభావః-అత్రపూర్వత్రచవ్యంగ్యస్యకాక్వాక్షేపంప్రదర్శయతి-అతోఽభియతాపీతి- కాకుశ్శబ్దధర్మః-తత్ప్రయోగేసర్వత్రశబ్దస్పృష్టత్వేనవ్యంగ్యస్యగుణీభూతత్వమేవ - తదుక్తంలోచనకారేణ కాకుయోజనాయాంసర్వత్రగుణీభూతవ్యంగ్యతైవేతి, మమ్మటపాదస్తు 'తథాభూతాందృష్ట్వానృపసదసిపాంచాలతనయాం వనేవ్యాధైస్సార్ధంసుచిరముషితంవల్కలధరైః। విరాటస్యావాసేస్థితమనుచితారంభ

కృతం గురుః ఖేదం ఖిన్నే మయి భజతి నాద్యాపి కురుష్వి' త్యత్ర కష్వచిత్తా
ః ప్రశ్నమాత్రపర్యవసానాద్వ్యంగ్యస్య మయి నయోగ్యః ఖేదః కింతు కు
రుషు యోగ్య ఇత్యేవంరూపస్య గుణీభావానౌచిత్యేన ప్రాధాన్యాద్ధ్వనిత్వ
మప్యంగీచక్రుః ॥ ౪౭॥ అసుందరముదాహరతి- రామేతి ॥ రామస్య ప్ర
చండయోర్భుజయోః మండలమలంకారభూతం హిండమానం ప్రకాశమా
నం యతో -- దండం తస్మాన్నిర్యంతి యానీషుమండలాని తాన్యేవ కుండలీం
ద్రాః 'స్యాన్మండలం ద్వాదశరాజకేపి దేశే చ బింబేవక దంబకే చ। కుష్ఠప్రభే
దేప్యుపసూర్యకేపి భుజంగభేదేశునిమండనే స్యా'దితి విశ్వః - మందోద

క్త్యనుసంధానేన బలీయాన్ లజ్జత ఏవేతి చ వ్యంగ్యప్రతీతేరిదం
కాక్వాక్షిప్తముచ్యతే ॥ ౪౭ ॥ అసుందరం యథా॥ రామప్ర
చండభుజమండలహిండమానకోదండనిర్యదిషుమండలకుండ
లీంద్రాః। మందోదరీమృదులసుందరమందహాసలీలాపయాం
సి పాయియశుభం లభంతే॥ అత్ర దాశరథిర్దశవదనదళనం కృత
వానితి వస్తు వ్యంగ్యం। తదపేక్షయా వాచ్యమేవ చమత్కార
కారీత్యసుందరమిత్యుచ్యతే। తదేవం మధ్యమకావ్యం సావాం
తరభేదముదాహృతం। ఏషామష్టానామపి భేదానాం ప్రాగను
క్రాంతైర్ధ్వనిభిస్సహ సంకరసంసృష్టివశాదసంఖ్యేయతా
భవతి॥ ౪౮॥ ** అస్ఫుటవ్యంగ్యమధమం కావ్యమితి ప్రాగేవల
క్షితం। తత్త్రివిధం। శబ్దచిత్రమర్థచిత్రముభయచిత్రం చేతి।
అస్యోదాహరణం శబ్దార్థాలంకారతరంగే ద్రష్టవ్యం ౪. రీత

స్యాః మృదులసుందరమందహాసస్య లీలా ఏవ పయాంసి దుగ్ధాని సిపీయశుభం
సౌఖ్యం లభంతే- భుజంగానాం పయఃపానపర్యుత్సుకత్వాదితి భావః॥ అ
త్ర వ్యంగ్యస్యాసుందరత్వం దర్శయతి- అత్రేతి॥ ౪౮ ॥ ఏవం మధ్యమకా
వ్యం నిరూప్యాధమకావ్యం విభజ్య నిరూపయితుం సామాన్యలక్షణం ప్రాగే
వ ప్రతిపాదితమిత్యాహ- అస్ఫుటవ్యంగ్యమితి। తద్భేదమప్యుదాహ్రియ
తామిత్యత ఆహ- అస్యేతి॥ అయం భావః- యుద్ధశ్రద్ధాసమిద్ధేత్యాదిషు శ
బ్దచిత్రతా, సంవర్తావసరప్రసారిద నకృత్సర్వస్వేత్యాదిష్వర్థచిత్రతా,
భూతాత్తశ్రీరజ కిన్నుకిన్నరేత్యాదిషూభయచిత్రతా చేతి ౪. రీతంసా

వాంతరభేదం కావ్యంనిరూప్యరీతీనాంవృత్తీనాంచస్వరూపంనిరూపయతిరీ తయఇతి॥ రీతయోవైదర్భ్యాదయః-వృత్తయఃకైశిక్యాదయః-గుణాలంకారమూర్తయః- వైదర్భ్యాదయోమాధుర్యాదిగుణాంతర్భూతాః-కైశిక్యాదయోఽనుప్రాసాంతర్భూతా ఇతిభావః- తథాపిపృథగ్వ్యపదేశంని తాః "రీతిర్నామగుణాశ్లిష్టపదసంఘటనామతే" ఇతిరీతిసామాన్యలక్షణస్య గుణాలంకారమూర్తయఇతిగుణాంతర్భావప్రతిపాదనేనైవోక్త ప్రాయత్వాత్తాసాంవిశేషలక్షణాన్యాహ-బంధేతి ॥ బంధపారుష్యందుస్సంధికృతం-శబ్దకాఠిన్యంపరుషవర్ణారబ్ధం- నఞర్థస్యనశబ్దస్యాతిదీర్ఘసమాసేత్య

రీతీనాంవృత్తీనాంచస్వరూపనిరూపణం

యోవృత్తయశ్చాపిగుణాలంకారమూర్తయః। వ్యపదేశంపథఙ్నీతాస్తథాపిరసవేదిభిః॥ రీతయస్తాసువైదర్భీగౌడీపాంచాలికేతిచ॥బంధపారుష్యరహితాశబ్దకాఠిన్యవర్జితా । నాతిదీర్ఘసమాసావైదర్భీరీతిరిష్యతే॥ ఓజఃకాంతిగుణోపేతాగౌడీయారీతిరిష్యతే। పాంచాలీగౌడవైదర్భ్యోఃకథ్యతేమేళనంబుధైః ॥ కైశిక్యారభటీచైవసాత్వతీభారతీతథా । చతస్రోవృత్తయోజ్ఞేయోరసావస్థానసూచకాః॥ రీతిభ్యఃకేవలంశబ్దగుణస్థాభ్యస్త్వమూఃపృథక్ ॥ రసౌశృంగారకరుణౌసుకుమారతరావుభౌ। వృత్త్యైవతాసుకైశిక్యావ్యజ్యేతేసుకుమారయా॥ పోద్ధతారౌద్రబీభత్సావారభట్యైవతాదృశౌ। హాస్యశాంతావ్భుతాఃకించిన్మృదులాభారతీస్ఫుటాః ॥ సాత్వ

నేనసుప్సుపేతిసమాసః ॥ ఓజఃకాంతిగుణాభ్యాముపేతాయుక్తా- ఓజశ్శబ్దేనసమాసభూయస్త్వంకాంతిశబ్దేనోద్ఘటపదత్వంచోచ్యతే- గతార్థమన్యత్ - విదర్భాదిదేశీయవిదగ్ధజనపరిగ్రహణవైదర్భ్యాదిసంజ్ఞా॥ ప్రతిపాదితమపిప్రతిపత్తృబోధదార్ఢ్యాయపునఃపార్థక్యంప్రతిపాదయతి-రీతిభ్యఇతి.అమూఃకైశిక్యాదివృత్తయః- పృథక్-రసావస్థానసూచకత్వాద్భిన్నాఇత్యర్థః॥ నను వృత్తీనాం రసావస్థానసూచకత్వముక్తం-కతమయావృత్త్యాకతమస్యరసస్యాభివ్యక్తిరిత్యత్రాహ- రసావిత్యాదినా॥తాదృశావభివ్యక్తావిత్యర్థః- భావ ఇతిశేషః- భారతీస్ఫుటాఃభారత్యభివ్యక్తాః॥

సావస్థానసూచకత్వరూపస్యసామాన్యలక్షణస్యోక్తత్వాత్తాసాం విశేష లక్షణాన్యుచ్యంతే-అత్యంతేత్యాదినా॥ కైశికీముదాహరతి-రతిరితి॥ రతిః కామవధూః నవకామం ప్రాథమికసంగమేననవమన్మథమివ- నవతరుణిమని నయావనేమేలీలోన్మేషావిలాసాతిశయాస్తైస్సంచార్యమాణైః ప్రసార్యమాణైః- లలితవలితానాంసుందరవలనానాంలజ్జాయాశ్చలోలరంగై శ్చంచలాశ్రయభూతైరపాంగైఃకటాక్షైఃరామమాలోకయంతీ ఇయం సీతాకిమస్యనిర్వ్యాజస్యపుష్పకేతోః కౌశలంకలయతి ప్రథయతి-నవకామమిత్యనేనసూచితైర్లోకోత్తరరూపయావనాద్యుద్దీపనవిభావైః-రామమియమితిచాలంబనవిభావాభ్యాం- నవతరుణిమేత్యాదినాఽభివ్యజ్యమానై

త్రైవస్ఫుటౌనాతిప్రౌఢావీరభయానకా। అత్యంతసుకుమారార్థసందర్భా తాసు కైశికీ॥ అత్యుద్ధతార్థసందర్భావృత్తిరారభటీమతా। కించిన్మృద్వర్థసందర్భాభారతీవృత్తిరిష్యతే। ఈషత్ప్రౌఢోక్తిసందర్భాసాత్వతీవృత్తిరీరితా॥ తత్ర కైశికీ యథా॥ రతిరివనవకామం రామమాలోకయంతీనవతరుణిమలీలోన్మేషసంచార్యమాణైః। లలితవలితలజ్జాలోలరంగైరపాంగైఃకలయతికిమపీయంకౌశలంపుష్పకేతోః॥ చరమోద్దిష్టానామపివృత్తీనాంసావిర్భావహేతుతయాంతరంగత్వాదాదావుదాహరణమితిబోధ్యం॥ ౪౯॥ ఆరభటీయథా॥ ప్రక్షుభ్యచ్ఛుంభజంభాహితముఖమఖభుగ్దంభదోస్తంభశుం

ఔత్సుక్యాదివ్యభిచారిభావైరపాంగైరిత్యనుభావైశ్చసంయుక్తకోమలవర్ణసందర్భసహకృతైః ప్రతీయమానోఽసనసార్వభౌమశ్శృంగారో రతిమన్మథసాదృశ్యసూచితలోకోత్తరవైదగ్ధ్యాశ్రయభూతనాయక విషయకయాపరిపోషాతిశయం ప్రాపిత ఇతీయం కైశికీ॥ ననుప్రథమోద్దిష్టాం భారతీమతిక్రమ్యపశ్చాదుద్దిష్టానాంవృత్తీనాం కథమాదావుదాహరణమిత్యాశంక్యసమాధత్తే- చరమోద్దిష్టానామితి- అంతరంగత్వాన్ముఖ్యత్వాత్॥ ౪౯॥ ఆరభటీముదాహరతి-ప్రక్షుభ్యదితి॥ ప్రక్షుభ్యతామతిక్రుధ్యతాం శుంభజంభాహితముఖమఖభుజాంసంఘం భావ్యూహాస్తేషాందోస్తంభం భేషుశుంభతోశ్శోభమానయోః ప్రాగల్భ్యరంభదంభయోః ప్రమథనే

ద్యోవిభవాడంబరస్యసమర్థ్యాతిశయస్తేనోజ్జృంభమాణో విజృంభమా
ణః- క్రుద్ధస్యకల్పక్షయసమయకృతాంతస్య ప్రళయకాలకాలస్య యాదృ
గ్రదంష్ట్రాస్తోమాంతరంగమధ్యభాగే త్వంగంతీ గాత్రాపార్థం త్వరమాణా
జిహ్వావళతిరంహోమహావేగః త్వత్ఖడ్గశ్చంద్రహాసః ఇహేదానీం మానవం
కథం సహతే- తత్సహనం నుమచితమితిభావః- అత్ర పరుషవర్ణ వికటబంధే
న రౌద్రరసాభివ్యక్తిరితీయమారభటీ॥ ౫౦॥ సాత్వతీముదాహరతి - రేరే
లంకేశేతి-అత్రానతిప్రౌఢసందర్భేణవీరరసప్రతీతేరియం సాత్వతీ॥౫౧

భత్వాప్రాగల్భ్యారంభదంభప్రమథనవిభవాడంబరోజ్జృంభమా
ణః। త్వత్ఖడ్గః క్రుద్ధకల్పక్షయసమయకృతాంతోగ్రదంష్ట్రా
తరంగత్వంగజ్జిహ్వాతిరంహాః కథమిహ సహతే మానవం దాన
వేంద్ర॥ ఇదం రావణం ప్రతిసూతవచనం ॥౫౦॥ సాత్వతీయ
థా ॥ రేరే లంకేశ రామం కిమితి మృగయసే తిష్ఠ రేసోస్మి రామో మే
హాక్షపాత్రమాతికాయక్షతజరసఝురైస్సమ్యగాచమ్యపూ
ర్వం। నీత్వాపాత్రిణాహుతీనాం పదమతికరినానింద్రజిత్వాపి
నవాయూనాం డాస్త్వతాలఖండాచలకబళపిధౌవ్యగ్ర
భావంభజంతే॥౫౧॥ భారతీయథా॥ జేతవ్యోరాక్షసేంద్రో
ద్విగుణదశభుజోమంత్రిభృత్యాశ్చదైత్యాః పుత్రస్సుత్రామ
జైత్రస్సతతరణకలాసాదరస్సోదరశ్చ। స్వాత్మామర్త్యో ద్వి
బాహుస్సచివపరిజనాభల్లుకాశ్చప్లవంగా భ్రాతాచక్షీరకంఠ
స్తదపివిజితవానస్మృతం రామభద్రః॥౫౨॥ అథరీతయః॥ వైద
ర్భీయథా॥ పాణౌ న కేళికురరీముదరీకరోతి నాలోకతే ప్రియమ
రాళమరాళకేళీం। విన్యస్యసాకరసరోజముఱోజభాగే బాలావి

భారతీముదాహరతి- జేతవ్యఇతి॥ ద్విగుణదశసంఖ్యాకాభుజాయస్యసత
థోక్తః- స్వాత్మా- స్వయమిత్యర్థః- తదపితథాపి- విజితవాన్ జేతవ్యమితిప
దేనాముేనకర్మణోత్రానువృత్తిః- అత్ర సంయుక్తమృదువర్ణబంధేనాద్భు
తరసాభివ్యక్తేరియం భారతీ॥౫౨॥ అథరీతీనాం క్రమేణోదాహరణాని॥ త
త్ర వైదర్భీముదాహరతి-పాణావితి॥ కేళికురరీంక్రీడాశారికాం-అత్రకో
మలవర్ణైరల్పసమాసైర్మృదుబంధేనచ శృంగారగతాహ్లాదకత్వ లక్షణ

మాధుర్యప్రతిపాదనాద్భవతివైదర్భీ॥౫౩॥ గౌడీముదాహరతి - శుంభది
తి॥అత్ర పరుషవర్ణవికటబంధేనసమాసభూయస్త్వేనచరౌద్రరసగతదీపక
త్వలక్షణౌజః ప్రతిపాదనాద్భవతిగౌడీ॥౫౪॥ పాంచాలీముదాహరతి- వీ
రేతి॥ అత్రపూర్వోదాహృతరీతిద్వయసాంకర్యవశాద్భవతిపాంచాలీ॥
౫౫॥అథశయ్యాంలక్షయతి॥శయ్యేతి-పదమైత్రీ వినిమయాసహిష్ణుత్వం-
అతఏవాస్యారీతిభ్యో భేదః॥లాఘవార్థం ద్రాక్షాపాకోదాహరణమేవశ

చింతయతి రామ భవంతమేవ ॥౫౩॥ గౌడీయథా॥శుంభచ్చం
డాలశైలావిగళపరిగళద్దానధారాఝురాణి భ్రామ్యత్తూర-
జత్రధాంగాన్యసురహరియుతాన్యుగ్రఖడ్గాన్యపూతాని। ఆక
ర్ణాకృష్టచాపచ్యుతనిబిడతరోచ్చండకాండప్రకాండజ్వాలా
మాలాకరాళో దహతిరఘుశిఖీవైరిసేనావనాని॥౫౪॥ పాం
చాలీయథా॥ వీరశ్రీరఘురామభద్ర భవతోధాటీసమాటీక
నేభేరీభూరివిరావడంబరభరైరాఖండలశ్రీశ్చిరాత్। నిద్రా
ణాయకజాగరీత్తదుచితం ద్వైతేయభూతిశ్చిరాదున్నిద్రాకథ
మాశుముద్రణమగాదతూద్రనిద్రాకృతం ॥౫౫॥ శయ్యా

శయ్యా పాకాది నిరూపణం

సాగీయతేయాస్యాత్పదమైత్రీపరస్పరం। యత్స్యాదర్థస్య
గాంభీర్యంపాకస్సకవిభిర్మతః॥ ద్రాక్షాపాకోనారికేళపా
కశ్చేతిద్విధాచసః॥ ద్రాక్షాపాకోభవేత్సోయంబహిరంత
స్స్ఫురద్రసః। బహిః క్షరోనారికేళపాకస్త్వంతర్స్ఫురద్భ
వేత్॥ ద్రాక్షాపాకోయథా॥హారస్ఫారమరీచివీచిరచితశ్రీ
ఖండచర్చాంచితా సాకూతస్మితచాతురీ పరిచిత ప్రత్యగ్రనా

మ్యోదాహరణత్వేనయోజయిష్యతి॥అథపాకంలక్షయతి-యదితి॥అర్థస్య
ముఖ్యార్థభూతస్యశృంగారాదేర్గాంభీర్యమాస్వాద్యమానతావిశేషః॥సుగ
మమన్యత్॥ద్రాక్షాపాకముదాహరతి-హారేతి॥ హారస్యస్ఫారభిరధికా
భిర్మరీచివీచిభిఃరచితయాశ్రీఖండచర్చయాఅంచితాయుక్తా - సాకూతస్య
సాభిప్రాయస్యస్మితస్యచాతుర్యావైలక్షణ్యేనపరిచితః ప్రత్యగ్రనాసా
మణిరభినవనాసామౌక్తికంయస్యాస్సాతథోక్తా-రత్నైః పద్మరాగహీరా

దిభిః స్మేరాయాః ప్రకాశమానాయా లలాటికాయా ఫాలాభరణవిశేష
స్యాంశులహరీకాంతిపుంజప్రవసిందూరబిందూత్కరో యస్యాస్సాతథోక్తా
ఏవంవిధా రామా సీతా - అనంగమంగళకళాసుమన్మథమనోహరలీలాస్వా
సంగ ఆసక్తిర్యేషు తైస్తథోక్తైః అపాంగైః కటాక్షవీక్షణైః రామమపాత్
పాతిస్మ - అత్యాదరేణ ద్రాక్షీదిత్యర్థః - అత్రైవం సమ్యక్సహిష్ణోశ్శృంగార
స్యపాకసమయే ప్యాస్వాద్యమానత్వాద్బహిరంతశ్చస్ఫురణం బోధ్యం। ఇ
దమేవేతి - న కేవలం పాకోదాహరణత్వమిత్యపిశబ్దార్థః॥ ౫౬॥ నారికేళపా
కముదాహరతి - ప్రాయేణేతి॥ ప్రాయేణ ప్రాయశః - ఏతేన శ్రమాపన
యనార్థం మధ్యే కించిత్కించిద్విశ్రామస్సూచ్యతే - ప్రచలద్భ్యాం పయో
ధరాభ్యాం గళంతీభిర్ధారాభిస్స్వేదబిందుసందోహైరభిరామో మనోహ
రః క్రమో యస్మిన్ తస్మిన్ - అన్యత్ర ప్రాయేణ ప్రచలద్భ్యః పయోధరే

సామణిః। రత్నస్మేరలలాటికాంశులహరీసిందూరబిందూత్కరా
రా రామా రామమనంగమంగళకళాసంగైరపాంగైరపా
త్॥ ఇదమేవశయ్యోదాహరణమపి। ౫౬॥ నారికేళపాకో య
థా॥ ప్రాయేణ ప్రచలత్పయోధరగళద్ధారాభిరామక్రమే
ప్రక్షోభం ప్రతిపద్య హంసకగణైః ప్రారబ్ధకోలాహలే। ప్రా
చీనస్ఫురణప్రహీణతిలకే ప్రాంచత్కలాపోజ్జ్వలే ప్రేయ
స్యాః పురుషాయితే రఘుపతిః ప్రీతిం ప్రపేదే పరాం॥ అత్ర ప్రకృత

భ్యో మేఘేభ్యో గళంతీభిర్ధారాభిర్జలధారాభిరభిరామః క్రమో యస్మిన్
తస్మిన్ - ప్రక్షోభం సంఘర్షం ప్రతిపద్య ప్రాప్య హంసకానాం పాదకటకా
నాం గణైః ప్రారబ్ధః త్వరాతిశయాదారబ్ధః కోలాహలో యస్మింస్తస్మిన్ - అ
న్యత్ర ప్రక్షోభం వర్షాకాలస్య హంసానాం భయావహత్వాన్మానసోద్వేగం
ప్రతిపద్య హంసకానాం సితచ్ఛదానాం గణైః ప్రారబ్ధః కోలాహలః కలకలో
యస్మిన్ తస్మిన్ - ప్రాచీనేన నిధువనప్రాక్కాలీనేన స్ఫురణేన ప్రహీణం స్వేదా
ర్ద్రత్వాదనతిరమణీయం తిలకం యస్మిన్ తస్మిన్ - అన్యత్ర ప్రాచీనేన వసంత
కాలీనేన స్ఫురణేన ప్రహీణాస్తిలకా వృక్షవిశేషా యస్మిన్ తస్మిన్ - ప్రాంచ
ద్భిరతిమనోహరైః కలాపైర్భూషణైరుజ్జ్వలే రమణీయే - అన్యత్ర ప్రాంచద్భిః
కలాపైర్బర్హిబర్హైరుజ్జ్వలే - ప్రేయస్యాః ప్రియతమాయాః పురుషాయి

తరతివిశేషే-రఘుపతిః- పరాంప్రీతింప్రపేదే॥ అత్ర వ్యాఖ్యానసాపేక్ష
త్వాన్నద్రాగర్థప్రతీతిః-ఏవంచాత్రాపాకనారికేళపాకావస్థస్యప్రత
లంబితప్రతీత్యోఃపరాంకోటిమారూఢౌ- తత స్తదంతరాళవర్తిన్యాఃప్ర
తీతేరనేకవిధత్వా త్తదనుసారేణకదళీరసాలాదిపాకాస్స్వయమూహ్యా ఇ
త్యాశయేనాహ-ఏవమితి॥ ౫౭॥ ఇత్థం కావ్యంకావ్యసామగ్రీంచనిరూప్య
బోధదార్ఢ్యాయప్రాగుక్తంత్రైవిధ్యంప్రతిపాదయతి-తదేతదితి॥ నన్వుత్త
మమధ్యమాధమభేదేనకావ్యస్యత్రైవిధ్యముక్తంనిరూపితంచ-పద్యాద్యా
త్మనాప్రయుక్తంత్రైవిధ్యంకింరూపమిత్యాశంక్యాహ-పద్యమితి॥ సాచం
పూః యూనస్తరుణస్యయౌవనబాల్యమేళనవతీకాంతాతరుణీవ కవేర్ను

విశేషణమహిమ్నాఽప్రకృతప్రావృషేణ్యవృత్తాంతప్రతీతి
ర్విశేషణమాత్రాదేవేతిసమాసోక్తిర్నశ్లేషః॥ ఏవంరసాలాది
పాకాంతరమప్యూహ్యం॥ ౫౭॥ సామాన్యేనైతాదృశంకావ్య
మామనంతి। తదేతత్పద్యగద్యతదుభయవిధయాత్రివిధమితి
ప్రాగేవావాదిష్మ॥ పద్యంపాదచతుష్టయీపరిమితంకావ్యం
తుతత్సంహతిస్తత్రాష్టాదశవర్ణనాయదిమహాకావ్యంతదోదీ
ర్యతే। గద్యంహృద్యమపాదబంధముభయోపేతాతుచంపూ
ర్మదేసాస్యాద్యౌవనబాల్యమేళనవతీకాంతేవయూనఃకవేః॥ గ
ద్యాదీనాంతుక్షుద్రప్రబంధానాం స్వరూపంవిస్తరభయాన్నే
హప్రపంచ్యతే॥ఇతి...ధ్వనిభేదనిరూపణంనామనవమస్తరంగః
ఆస్థామందిర...విజయతేసాహిత్యరత్నాకరః॥.........*
ధర్మాంతర్వాణి...శాస్త్రీవిలసతినవమోరామవర్ణ్యేతరంగః॥

దేశ్యాత్॥ అష్టాదశవర్ణనాస్తు॥ నగరార్ణవశైలర్తుచంద్రార్కోదయవ
ర్ణనం। ఉద్యానసలిలక్రీడామధుపానరతోత్సవాః॥ విప్రలంభోవివాహ
శ్చకుమారోదయవర్ణనం। మంత్రద్యూతప్రయాణాజినాయకాభ్యుదయా
అపి॥ఏతానియత్రవర్ణ్యంతేతన్మహాకావ్యముచ్యతే। ఏషామష్టాదశానాం
యైఃకైశ్చిదూనమపీష్యతఇతి॥ నన్వత్రకిమాఖ్యాయికాదీనాంగద్యప్రబం
ధానాముదాహరణాదీనాంక్షుద్రప్రబంధానాంచస్వరూపం ననిరూపిత
మిత్యాశంక్యప్రాక్త నగ్రంథేషుప్రతిపాదితత్వాత్తత్రైవద్రష్టవ్య మి
త్యాశయేనాహ- గద్యాదీనామితి॥ ౫౮॥ఇతీత్యాది॥ ....

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

రసతరంగప్రారంభః—౧౦

ఏవం కావ్యం సావాంతరభేదం నిరూప్యేదానీం తజ్జీవితభూతం రసం నిరూపయితుం తం ప్రశంసతి॥ ఏవమితి॥ వృత్తస్య వస్తుతత్త్వస్య సంకీర్తనముఖేన ప్రతిపాదనద్వారేత్యర్థః॥ సారేతి॥ గుణోజ్జృంభితైర్మాధుర్యాదిగుణోల్లాసితైః- అలంకృతిగణైస్సమస్తైరలంకారైః- రమ్యః- తేషాముభయేషామపి తదుపస్కారకత్వాదితి భావః ౧. నను రసో రాజత ఇత్యేతదనుపపన్నం తత్సద్భావే ప్రమాణాభావాదిత్యాక్షిపతి - నన్విత్యాదినా

ఏవం కావ్యలక్షణం తద్భేదాంశ్చ సప్రపంచం నిరూప్యాధునా తస్య ప్రాణాయమానం రసం నిరూపయితుకామో వృత్తసంకీర్తనముఖేన తం ప్రస్తౌతి ॥ సారశ్లేషవిశేషచిత్రపరిణామోదాత్తసద్రూపకైర్వ్యాఘాతవ్యతిరేకవద్భిరుపమిత్యన్యోన్యదృష్టాంతకైః। ఏతైర్ధర్మసుధీవరేణ ఘటితైస్సన్న్యస్తగుణోజ్జృంభితైర్నిర్దోషైర్వివిధై రలంకృతిగణై రమ్యో రసో రాజతే ౧.

నను రససద్భావే కిం ప్రమాణం, న తావత్ప్రత్యక్షం ప్రమాణం తత్ర క్షమతే। వికల్పాసహత్వాత్। తథాహి। ప్రత్యక్షగ్రాహ్యో భవన్ రసః కిం నిర్వికల్పకేన గృహ్యతాం సవికల్పకేన వా। నాద్యః। విశిష్టవాక్యార్థానుసంధానలబ్ధాత్మనో రసస్య నిత్యం విభావాదిఘటితతయా ప్రతీతిరితి హి రసవాదినో వర్ణ

ప్రమాణం చ న కించిదపి రసం స్పృశతీత్యంతేన - తథాహీతి. వికల్పాసహత్వమేవ ప్రతిపాదయతీత్యర్థః- నిర్వికల్పకేన నిర్వికల్పకప్రత్యక్షేణ- సవికల్పకేన సవికల్పకప్రత్యక్షేణ వా- ఆద్యం పరిహరతి-నాద్య ఇతి - కుత ఇత్యాహ- విశిష్టేతి-విశిష్టానాం గుణాలంకారయుక్తానాం వాక్యార్థానామనుసంధానేన పర్యాలోచనేన లబ్ధాత్మనః ప్రాప్తస్వరూపస్య రసస్య నిత్యం ని

షేనవిభావాదిభిర్విభావానుభావవ్యభిచారిభిర్ఘటితతయా- తథాసతీతి- తథావిధంవిభావాదిఘటితంస్వరూపంయస్యతస్మిన్- తస్మిన్రసేస్వలక్షణమాత్రావగాహి- విశేషణవిశేష్యయోస్సంబంధజ్ఞానమంతరేణ ఘటత్వాదిఘటాదిరూపస్వరూపమాత్రావగాహీత్యర్థః - ద్వితీయంపరిహరతి నాపిద్వితీయఇతి- తత్ర హేతుమాహ- నిర్వికల్పకాభావఇతి-కుతఇత్యతఆహ-తయోరితి - ప్రత్యక్షానుభవేనిర్వికల్పకస్యకారణత్వంసవికల్పకస్యకార్యత్వంచేతినియమాదిత్యర్థః- ఉక్తమర్థంవిశదయతి-నహీతి-కుతఇత్యత ఆహ-నేతి-విశేష్యబుద్ధిర్విశేష్యవిషయకజ్ఞానం-అగృహీతవిశేషణాఅజ్ఞాతవిశేషణాసతీన-నోత్పద్యతఇత్యర్థః-విశిష్టజ్ఞానం విశేషణజ్ఞానజన్యమితినియ

యంతి । తథాసతి తథావిధస్వరూపేతస్మింత్స్వలక్షణమాత్రావగాహినిర్వికల్పకం కథంకారంతుమేత। నాపిద్వితీయః। నిర్వికల్పకాభావేసవికల్పకస్యానుదయాత్ । తయోః కార్యకారణభావావధారణాత్ । నహినిర్వికల్పకేనాగృహీతే విశేషణేస్వరూపమాత్రే సవికల్పకంనామవిశిష్టజ్ఞానముత్పత్తుమర్హతి। నాగృహీతవిశేషణావిశేష్యబుద్ధిరితిన్యాయాత్। నచకారణంవినాకార్యోత్పత్తిః। వ్యాఘాతాత్। నచసమవాయాదివన్నిర్వికల్పకనిరపేక్షసవికల్పకగోచరత్వ మస్యేతివాచ్యం। తద్విశేషణాంశస్యప్రాక్సవికల్పకేనగ్రహణాదనుమానాదివత్తదుపపత్తేః। ప్రకృతేతువిభావాదేర్విశేషణస్యప్రా

హాదితిభావః । నిర్వికల్పకంవినాసవికల్పకంనసంభవతీత్యాశయేనాహ నచేతి। తత్ర హేతుమాహ- వ్యాఘాతాదితి। అయంభావః-యదికారణం వినాకార్యోత్పత్తిస్స్యాత్తర్హి మృదాదింవినాఘటాదిరుత్పద్యేతేతి। నను సమవాయాదీనామివరసస్యకేవలసవికల్పకవిషయత్వమస్త్విత్యాశంక్య పరిహరతి। నచేతి। సంయోగాదిరాదిశబ్దార్థః- తతోఽపపత్తిమాహ-తదితి। తద్విశేషణాంశస్యసమవాయత్వాదేః ప్రాక్ శక్తిగ్రహణకాలఇత్యర్థః సవికల్పకేనకారణంవినాకార్యానుదయాన్నిర్వికల్పకపూర్వకసవికల్పకేనేత్యర్థః- అనుమానాదివదనుమానాదీనామివ-ఉపమానాదిరాదిశబ్దార్థః తస్యసమవాయాదేః- ఉపపత్తేః-అయంభావః-అనుమానాదివిశేషణభూ

తానామనుమానత్వాదీనా మివ సమవాయాదివిశేషణభూతానాం సమ వాయత్వాదీనామపి ప్రాగ్యథాక్రమమవగతత్వేన క్లృప్తత్వాత్త దుష్ప త్తిరితి- ప్రకృతేత్వితి-తద్విశేషణస్య రసవిశేషణభూతస్య ప్రాగ్రసప్ర తేః పూర్వం- విశేష్యే అనుపసంక్రమాదప్రవేశాత్ -ఏవం నిర్వికల్పకని పేక్షసవికల్పకగోచరత్వమిత్యర్థః - ఇత్థం నిర్వికల్పకసవికల్పకయోర్విక ల్పాసహత్వాదన్యతరస్య తద్గ్రాహకత్వం నిశ్చేతుం న శాశక్యతే యత్కిం చిత్ప్రత్యక్షం భవతు తత్ర వివాదమిత్యభ్యుపగమ్యాహ- అస్తు వేతి-అస్తువే త్యసూయాపగమే - అనిశ్చయాంగీకరణమసూయాపగమశబ్దార్థః - అ సూయాపగమేస్తు వేత్యమరః- తథాపీతి-తథాపి, యస్యకస్యచిత్ప్రత్యక్ష స్య తద్గ్రాహకత్వే ప్రతిపన్నేపీత్యర్థః- తత్ప్రత్యక్షం కర్తృపూర్వసిద్ధంఘు

క్వాన్వితం త్ర్యేణానుపలబ్ధేరగృహీతవిశేషణాయాశ్చ బుద్ధేర్వి
శేష్యానుపసంక్రమాత్కథమేవం స్యాత్ । అస్తు వా యత్కిం
చిత్ప్రత్యక్షం తథాపి- కిం పూర్వసిద్ధమేవ రసం తద్గోచరయేత్ ।
విభావాద్యనుసంధానేన తదానీముత్పన్నం వా । నాద్యః । విశిష్ట
వాక్యార్థాననుసంధాతౄణామపి సదా ప్రతీతిప్రసంగాత్ ।
నద్వితీయః । యది రసో విభావాదికార్యం స్యాత్తర్హి కులాలా
దినిమిత్తనాశే కలశస్యేవ తన్నాశేపి తస్యానువృత్తిస్స్యాత్ ।
నను నిమిత్తకారణాపాయేపి కార్యమపైతి, యథా వైశేషికా

టపటాదివత్ ప్రాగ్జిన్నప్పన్నం-విభావాదీతి-అత్ర గోచరయేదిత్యనువర్తతే । ఆద్యం పరిహరతి- నాద్య ఇతి- తత్ర హేతుమాహ - విశిష్టేతి - సదాప్ర తీతిప్రసంగాత్ - అవిచ్ఛిన్నానుభవాపత్తేరిత్యర్థః । ద్వితీయం పరిహరతి నద్వితీయ ఇతి - కుత ఇత్యాహ - యదీతి-తన్నాశే విభావాదినాశేపి తస్య రసస్య - అయమాశయః - యథా కులాలదండచక్రాది నిమిత్త కారణానాం నాశేపి తత్కార్యభూతస్య కలశస్యానువృత్తిరనుభూయతే తథా తన్నిమిత్తకారణానాం విభావాదీనాం నాశేపి రసస్యానువృత్తి ర్భవేదతస్తస్య విభావాదికార్యత్వం విరుద్ధమితి - నను కుత్రచిన్నిమిత్త కారణనాశేపి కార్యనాశస్యాప్యనుభూయమానత్వాదత్రాపి తథైవ వి భావాదినాశే రసానువృత్తిరుపపన్నైవేత్యాశయేనాశంకతే - నన్వి

త్వాదినా చేదిత్యం తేన-యథేతి- వైశేషికాణాంతార్కికాణాం- మతఇ
తిశేషః- అపేక్షాబుద్ధేః- అయమేకోఽయమేక ఇత్యాద్యాద్విత్వా కారకజ్ఞా
నస్య నాశాద్ద్విత్వనాశః- అపేక్షాబుద్ధేర్ద్విత్వముపపద్యతే - తన్నాశేత
న్నాశ ఇతి తేషామాశయః-హస్తసంయోగస్య తద్రూపనిమిత్తకారణస్యా
పాయే కటవివరణస్య తద్రూపకార్యస్యాపాయః-ద్విత్వనాశ ఇత్యత్రాత్ర
దృశ్యత ఇత్యస్యాపకర్షః - సవితృకిరణేతి । క్రమేణ పరిహరతి- వైశేషి
కాణామితి- ప్రక్రియామాత్రమధికారఏవ- పాండిత్యప్రకటనమితియా
వత్ - నవస్తుతో ద్విత్వాదినాశ ఇతిభావః - ప్రక్రియాత్వధికారస్స్యా
దిత్యమరః। కుత ఇత్యత ఆహ -ద్విత్వాదేరితి। వస్తుసహభావిత్వాద్వాస్తవిక
త్వాన్నిత్యత్వాదితియావత్। తతస్తస్య నాశ ఏవ నాస్తీతి భావః। నన్వేవం

ణామపేక్షాబుద్ధినాశాద్ద్విత్వనాశః, లోకే హస్తసంయో
గాపాయే కటవివరణాపాయః, సవితృకిరణ సంయోగాపా
యే కమలవికాసాపాయశ్చ, దృశ్యత ఇతి చేన్న। వైశేషికాణాం
ద్విత్వాదినాశకల్పనా ప్రక్రియామాత్రం। ద్విత్వాదేర్వస్తు
సహభావిత్వాత్। నచాపేక్షాబుద్ధివైయర్థ్యం। స్వరూపసిద్ధ
భేదస్య ప్రతీతిం ప్రతి ప్రతియోగిప్రతీతివదపేక్షా బుద్ధేరపి ద్వి
త్వాదిప్రతీతిం ప్రతి హేతుత్వాత్। నచ పరస్పరవిరుద్ధానాం ద్వి
త్వాదీనాం సహావస్థానానుపపత్తిః। హ్రస్వదీర్ఘాదివదవిరోధా
త్। చిరకాలసంవేష్టనాహితసంస్కారబలాదుత్పన్నసంవేష్ట

సత్యపేక్షాబుద్ధిర్వ్యర్థా భవేదిత్యాశయేనాహ-నచేతి। తత్ర హేతుమా
హ-స్వరూపేతి । స్వరూపసిద్ధస్య స్వతస్సిద్ధస్య భేదస్యాభావస్య ప్రతీతిం
జ్ఞానం ప్రతి ప్రతియోగిప్రతీతివత్ప్రతియోగిప్రతీతేరివ- అయంభావః-ఘ
టాద్యభావప్రతీతిం ప్రతి ఘటాదిప్రతీతేరివేతి - నను ద్విత్వాదీనాం వస్తుస
హభావిత్వే పరస్పరవిరుద్ధానాం తేషాం కథం సహావస్థానమిత్యాశయేనా
హ- నచేతి। కుత ఇత్యత్రాహ-హ్రస్వేతి। హ్రస్వదీర్ఘాదివత్ హ్రస్వత్వాదీ
ర్ఘత్వాదీనామివ- అయంభావః-యథైకస్మిన్నేవ దండాదౌ దీర్ఘదండా
ద్యపేక్షయా హ్రస్వత్వం హ్రస్వాద్యపేక్షయా దీర్ఘత్వం చ సహావస్థితం
తథా ద్విత్వాదీనామపి వస్తుసహభావిత్వమితి - చిరకాలసంవేష్టనేనాహి

తస్యసంస్కారస్యస్థితస్థాపకాఖ్యస్యబలాదుత్పన్నంయత్సంవేష్టనకార్యం తేనపూర్వప్రసరణస్యాపాయః- నిమిత్తస్యహస్తసంయోగరూపనిమి కారణస్యాపాయమాత్రాన్న - అత్రచోత్తరత్రచమాత్రచానిమిత్తకా రణస్యాపికించిత్ప్రయోజకత్వమస్తీతిసూచ్యతే- కమలేతి - తతోనిమిత్త కారణాపాయే - కార్యాపాయస్యావిద్యమానత్వాద్విభావాదిరూపనిమి త్తకారణనాశేపిరసానువృత్తిప్రసంగాద్రసస్యవిభావాదికార్యత్వమన ఙ్గీకార్యమితిభావః। ఏతేనేతి-రసస్యవిభావాదికార్యత్వపరిహారేణేత్యర్థః. అపాస్తంపరిహృతం ౨, అపాసితుమేవవిభావానుభావవ్యభిచారిసంయో గాద్రసనిష్పత్తిరితిసూత్రార్థప్రతిపాదనపూర్వకం హేతుమాహ- తథ హి; తేభట్టలోల్లటప్రభృతయః-విభావైర్లలనోద్యానాదిభిరాలంబనోద్దీపన

నకార్యేణపూర్వప్రసరణాపాయోననిమిత్తాపాయమాత్రాత్। కమలవికాసాపాయోపిముకుళీభావలక్షణవిరోధికార్యాదేవ నసవితృకిరణాపాయమాత్రాదితి । ఏతేనభట్టలోల్లటప్రభృతీనాంమతమపాస్తం ౨, తేహివిభావైరుత్పాదితోనుభావైః ప్రత్యాయితస్సంచారిభిరుపచితో రామాదిగతోరసస్తదభేదభావనయాభాపి తేనసేరసః ప్రతీయత ఇత్యుత్పత్తివాదినః । ఉత్పత్తిపక్షస్యదూషితత్వాత్ । కించతన్మతపర్యాలోచనయా రసస్యానుకార్యానుకర్తృనిష్ఠతాప్రతిభాతి। నచసాయుక్తా। అనుకార్యస్యరామాదేరతీతత్వాత్ । త

కారణైః-ఉత్పాదితోజనితః-అనుభావైఃకటాక్షభుజాక్షేపప్రభృతిభిఃకార్యైః-ప్రత్యాయితః ప్రత్యయంనీతః- సంచారిభిర్నిర్వేదాదిభిస్సహకారిభిరుపచితః పోషితః రసఃరామాదిగతః-అభూదితిశేషః- తదభేదభావనయారామాద్యభేదభావనయా- భావితేన నటేరసఃప్రతీయతే - ఇత్యేవంప్రకారేణోత్పత్తివాదినోహి। సంతుకింతత ఇత్యత ఆహ - ఉత్పత్తీతి- దూషితత్వాత్- యదిరసోవిభావాదికార్యంస్యాదిత్యాదినాప్రత్యాఖ్యాతత్వాత్। తత్రదోషాంతరమాహ - కించేతి । అనుకార్యనిష్ఠతాఽనుకర్తృనిష్ఠతాచేతిప్రత్యేకంసంబంధః- అస్తుకింతత ఇత్యత్రాహ-నచేతి-సా అనుకార్యానుకర్తృనిష్ఠతా- కుత ఇత్యత ఆహ- అనుకార్యస్యేతి- అస్య

తీతత్వంకింతతఇత్యత ఆహ-తదితి-తత్ప్రతీతేరతీతనిష్ఠతా ప్రతీతేః-అయం భావః - లోకేలోకోత్తరాతీతి నిష్ఠసద్గుణ స్మరణందుఃఖకారణమితి - తస్మా దనుకార్య నిష్ఠతానయుక్తేతి భావః - అనుకర్తురితి - అయంభావః - నటస్యాభినయాది కార్యాంతరాభినివిష్టచిత్తతయారసానుభవపవనాస్తీతి- తథాచానుకర్తృనిష్ఠతాప్యయుక్తేతిపూర్వేణాన్వయః- నను యస్యకస్యచిన్నటస్యరసానుభవోమాభూత్ కస్యచిద్భవత్యేవేత్యాశంక్యాహ- భావఇతి। భావేరసానుభవసద్భావేవా- తస్యనటస్యాపి - అయంభావః- యదితస్యాపిరసానుభవస్తర్హితస్మిన్ననుకర్తృతైవ నసంభవతీతి।పునశ్చోత్పత్తిపక్షేదోషందర్శయతి- కించేతి- ఆత్మనిష్ఠతయా-అనుకార్యానుకర్తృనిష్ఠతయేత్యర్థః- అత్రానుకార్యోరామాదిరనుకర్తానటశ్చాత్మశబ్దవాచ్యా-కామినఃకామిన్యాసక్తచిత్తస్యైవ- అయంభావః- యదిర

తృప్తిప్రతీతేర్లౌకికత్వేనదుఃఖాత్మకత్వాచ్చ। అనుకర్తుర్నటస్యాప్యభినయసభాగంజనధనార్జనాద్యభినివిష్టచేతస్కతయా రసానుభవాభావాత్ । భావేవాతస్యాపిసామాజికాంతర్భావాత్ । కించోత్పత్తివాదే రసస్యాత్మనిష్ఠతయాకామినఏవరసనీయత్వంస్యాత్ ౩, ననుమాభూత్ప్రత్యక్షంప్రమాణం చిత్రతురగన్యాయేనసమ్యఙ్మిథ్యాసంశయసాదృశ్య ప్రతీతివై

సస్యోత్పత్తిరభ్యుపగమ్యతేతర్హి కామినోప్యనుకార్యసమానయోగక్షేమత్వేనతస్మిన్నపి విభావైరుత్పాదితస్య రసస్యాస్వాదనీయత్వం తస్యైవ సంభవతి నసామాజికానామితి- ఇతోపిరసస్యప్రత్యక్షగ్రాహ్యత్వ మనుపపన్నమితిభావః ౩, తర్హ్యనుమానగ్రాహ్యత్వంభవత్విత్యాశంక్య తత్ప్రకారంప్రతిపాదయతి- చిత్రతురగేతి॥ ఆలేఖ్యవర్తీయస్తురగస్తత్ప్రజాయమానాతురగోయమితిప్రతీతిర్లౌకికప్రతీతిచతుష్టయవిలక్షణా-తథాహి- నసాసమ్యక్-అవధారణాద్యగోచరత్వాత్ వస్తుతోఽతురగత్వాచ్చ- నాపిమిథ్యా- నేదంరజతమితిబాధసతిశుక్తౌరజతప్రతీతివదుత్తరకాలికబాధాభావాత్ - నాపిసంశయః-కోట్యంతరానవగాహిత్వాత్ - నాపిసాదృశ్యం-గోగవయయోరివసత్యచిత్రతురగయోరుభయోరవయవసామ్యాయోగాత్ - తథాచచిత్రతురగప్రతీతిర్యథాప్రతీత్యంతరవిలక్షణా

తథా నటే రామాదిప్రతీతిరితి భావః- ఏవంచ సమ్యగాదిలౌకికప్రతీతివై
లక్షణ్యేన రామాద్యనుకార్యాభేదభావితేన నటే ఽనుకర్తరి తత్ప్రకాశితై
'సేయం మమాంగేషు సుధారసచ్ఛటా సుపూరకర్పూరశలాకికా దృశోః।
మనోరథశ్రీర్మనసశ్శరీరిణీ ప్రాణేశ్వరీ లోచనగోచరం గతా'॥ 'దైవాదహ
మద్య తయా చపలాయతనేత్రయా వియుక్తశ్చ। అవిరళవిలోలజలదః కాల
స్సముపాగతశ్చాయ'మిత్యాదికావ్యానుసంధానబలాన్నటప్రకాశితై
ర్విభావాదిభిః- నాయికారూపయావనాదిభిరాలంబనోద్దీపనకారణైః క
టాక్షభుజాక్షేపప్రభృతిభిః కార్యైర్నిర్వేదాదిభిస్సహకారిభిశ్చేత్యర్థః-
కృత్రిమైరపి-వస్తుతో నటే విభావాదీనామభావాదితి భావః- కృత్రిమత్వేన

లక్ష్యమాణేన రామాద్యభేదభావితేన నటే తత్ప్రకాశితైర్విభా
వాదిభిశ్శిక్షాభ్యాసపాటవాతిశయప్రకటితతయా కృత్రిమైర
పి తథాత్వేనానభిమన్యమానైరనుమితస్స్థాయీ సామాజికై
శ్చర్వ్యమాణో రస ఇత్యనుమితివాదినశ్శ్రీశంకుకస్య మతాను
సారేణానుమానం తత్ప్రమాణమస్త్వితి చేన్నైవం। అనుమితిప
క్షస్యాప్యయుక్తత్వాత్। తథాహి। మాలత్యాదిసంయోగవి
యోగజనితసుఖదుఃఖపరవశమాధవాది విభావానుభావాదిక
మభినయతి యథావదేవ కోవిదే నటే తద్దర్శనసమయసముద్బు
ద్ధతత్తత్స్వకీయ విభావాద్యనుభవసంస్కారాస్సామాజికా
స్స్వదృష్టాంతావష్టంభేన మాధవాదేః ప్రథమం రసవత్తామ

తదజ్ఞానేఽనుమితివిరోధాదాహ-తథేతి-తథాత్వేన కృత్రిమత్వేనేత్యర్థః-
స్థాయీ రత్యాదిః- ననునటే రసస్యాభావే తత్సత్తాయా అప్రామాణ్యం
స్యాదిత్యాశంక్యాహ- సామాజికైశ్చర్వ్యమాణ ఇతి- చర్వణైవ తత్సత్తా
యాం ప్రమాణమితి భావః- పరిహరతి-నైవమితి-అనుమితీతి-తథాహీతి-అ
నుమితిపక్షప్రతిపాదనపూర్వకం తదయుక్తత్వమేవోపపాదయతీత్యర్థః-
మాలత్యాదీతి- యథావస్థితైవ-అభినయతి సతి- తేషాం నటాభినీయ
మానవిభావాదీనాం దర్శనసమయే-సముద్బుద్ధస్సంస్కారస్తత్తత్స్వకీ
యవిభావాద్యనుభవసంస్కారో యేషాం తే తథోక్తాః- స్వేస్వీయమేవదృ
ష్టాంతస్తస్యావష్టంభేన అవలంబనేన- రసవత్తాం రసాశ్రయత్వం। అను

మానప్రకారమాహ- మాధవఇత్యాదినా-యఃపుమాన్ - ఏవంతాదృగ్వి
భావాదికారణయోగీత్యర్థః- సపుమానేవంసుఖదుఃఖాతిశయపరవశః-య
థావయమితిదృష్టాంతః-నన్వనుమానగోచరత్వేఽనుమీయమానవహ్న్యా
దిసాధారణ్యాచ్చమత్కారకారితానాస్వాదిత్యాశంక్యాహ - వస్తుసౌంద
ర్యబలాదితి-సహిసారస్యవైరస్యాదికమనుమానాధీనం-కింత్వనుమీయమా
నవస్తుస్వరూపాయత్తమితిభావః - అతఏవానుమీయమానాపికామిన్యా
త్మానందాయభవతి- అనుమీయమానశ్చవ్యాఘ్రాదిర్భయాయభవతి-ప్ర
కృతేవస్తుస్వరూపస్యాతిసుందరత్వాదానందజనకత్వముపపద్యతఏవేత్యా
శయః- అతఏవాహ- అన్యానుమీయమానవిలక్షణేనేతి- తన్మతంశ్రీశంకు

నుమిమతే। మాధవస్సుఖదుఃఖాతిశయపరవశోభవితుమర్హతి।
తాదృగ్విభావాదికారణయోగిత్వాత్।యఏవంసఏవం। య
థావయమితి। తతస్తేనానుమీయమానేనాపిలోకోత్తరస్వాదు
స్వభావతయావస్తుసౌందర్యబలాద్రసనీయత్వేనాన్యానుమీ
యమానవిలక్షణేనమాధవాదినిష్ఠేనైవరసేనస్వయమపిసుఖ్యం
తీతిహితన్మతం।అత్రపృచ్ఛామః।విభావాదీనాంకింలోకసిద్ధకా
ర్యకారణరూపేణలింగత్వంఉతవిభావాద్యాకారేణ।నచరమః
విభావాద్యాకారస్యలోకేకుత్రాప్యప్రసిద్ధత్వేనాజ్ఞాతసిద్ధిప్ర
సంగాత్।అస్తుతర్హ్యాద్యఃపక్షః।దృశ్యతేహికార్యాత్కారణా
నుమానమపి।తద్వద్విభావాదీనామపిలోకసిద్ధరీత్యాకార్యకా
రణరూపేణైవలింగత్వమితిచేన్నైవం।విభావాదీనాంవ్యంజకత

కాభిప్రాయః-అస్మిన్మతేసంయోగశబ్దోవ్యాప్యవ్యాపకలక్షణసబంధప
రః- నిష్పత్తిపదమనుమితిపరమితిబోధ్యం॥ అనుమితిపక్షంపరిహర్తుం పృ
చ్ఛతి-విభావాదీనామితి-ఉతేతి-ప్రథమతోద్వితీయంపరిహరతి. నచరమ ఇ
తి।కుతఇత్యత్రాహ-విభావాదీతి-అయంభావః- విభావాదీనామాలంకా
రికైక పరిగృహీతత్వాత్తదాకారస్యాప్రసిద్ధత్వేనాజ్ఞాతసిద్ధిప్రసంగ
రూపోనుభవిరోధఇతి - దృశ్యతఇతి-అత్రాపిశబ్దేనప్రకృతోపయుక్తంకా
రణాత్కార్యానుమానమస్త్యేవేతిజ్ఞాప్యతే - పరిహరతి-నైవమితి -కుతఇ
త్యత్రాహ-విభావాదీనామితి-శాస్త్రైకాలంకారశాస్త్రైక-త్యాగాత్ తాని

చేన్నాట్యకావ్యయోః। విభావా అనుభావాస్తత్కథ్యంతే వ్యభిచారిణ ఇ
తి తేషాంకారణాదిరూపతాయాః పరిహారాదిత్యర్థః। అస్తు కింతతఇత్య
త్రాహ- తేనేతి - అయంభావః - లోకే తావత్కారణం వ్యాపకం లింగం
వ్యాప్యం- ఏవంచ యథా ధూమే వ్యాపక కారణరూపతా వ్యాప్యలింగరూప
తా చ విద్యతే తథా విభావాదిషు కారణతారూప వ్యాపకతా నాస్తి తదభా
వాదేవ వ్యాప్యలింగరూపతాపి నాస్తీతి- తదితి- తస్యాః వ్యాప్యలింగరూప
తాయాః- నివృత్తౌ చ సత్యాం- అయంభావః- విభావాదీనాం వ్యాపకభూ
తకారణతానివృత్తిప్రయుక్తవ్యాప్యభూతలింగతానివృత్తౌ చ రసస్య లింగ

యాభిమతానాం లౌకికకార్యకారణ రూపతాయాశ్శాస్త్రే
త్యాగాత్। తేనవిభావాదేః కార్యకారణతారూపవ్యాపక
తానివృత్తౌ వ్యాప్యలింగ రూపతాపి వ్యావర్తతే। తన్నివృత్తౌ
చ కథమనుమానవార్తా। ననుమాభూద్విభావాదీనాం కార్య
కారణరూపతయా లింగత్వం కింత్వన్వయవ్యతిరేకమహిమ్నా
భవిష్యతి, దృశ్యతే హి కృత్తికోదయాదకార్యాదకారణాదేవ
రోహిణ్యాసత్తిప్రతీతిః, అతోఽన్వయవ్యతిరేకయోః రేవావి
నాభావావధారణోపాయతయావధారితత్వాత్ప్రకృతే రస
ప్రతీతేర్విభావాద్యన్వయ వ్యతిరేకానువిధాయితయా వి
భావాదీనాం రసానుమాపకత్వం భవిష్యతీతి చేద్ధంత స ఏవ ఘట్ట
కుటీప్రభాతవృత్తాంతః। యతో విభావాదిరూపతాయా లో
కాప్రసిద్ధత్వాన్న తద్రూపేణ లింగతేత్యుక్తే తద్దోష పరిహారా

త్వకథా కథంసిద్ధ్యతీతి- తర్హి విభావాదీనాం భంగ్యంతరేణ లింగత్వమం
గీక్రియతామిత్యాహ- నన్విత్యాదినా- అత ఇతి - అవినాభావస్యావధా
రణోపాయతయా సాధనతయా అవధారితత్వాన్నిశ్చితత్వాత్ - రసప్రతీ
తేః విభావాదీనన్వయవ్యతిరేకాభ్యామనువిధాయితయా అనుసారితయా
ఘట్టకుటీప్రభాతవృత్తాంతః ఘట్టకుటీప్రభాతవృత్తాంతప్రాయ ఇత్యర్థః
కుత ఇత్యత్రాహ- యత ఇతి - యతో యస్మాద్ధేతోః- విభావాదిరూపతా
యాః- విభావాది కార్యకారణరూపతాయా ఇత్యర్థః- స ఏవ దోషః లింగత్వా
సంభవరూపో దోషః - ప్రత్యావర్తతే పునరాపతతి- తత ఇతి పూర్వేణాన్వ

యః- తేషామన్వయవ్యతిరేకాసంభవేనిదానందర్శయతి-నహీతి- శాస్త్రై
కసమధిగమ్యానామలంకారశాస్త్రైకవేద్యానామిత్యర్థః- అతఏవాలౌ
కికానాంశక్యశంకశ్శంకితుంశక్యఇత్యర్థః- నహినభవతిహి-తథాచ క్రీ
త్వాకశ్చిత్పణ్యవస్తూనిపుర్యాంశుల్కంహృత్వాగంతుకామోనిశాయాం,
పర్యేయామెగచ్ఛదారాత్ మార్గాద్గత్వాగత్వాఘట్టకుట్యాంప్రభా
తం,కదాచిత్ కశ్చిజ్జానపదోజాల్మాపశదః కుత్రచిత్పురవరేక్రీత వస్తుజా
తః కరాపజిహీర్షయాఽపరరాత్రే సముత్థాయాహ్నాయ నిష్క్రమ్యాప
మార్గేణపరిభ్రమ్యపరిభ్రమ్య భాస్కరోదయవేళాయాంఘట్టకుటీ పురో
భాగంప్రాపేతీమాంకథామభిసంధాయోక్తం ఘట్టకుటీప్రభాతవృత్తాం
తఇతి। ఏవంవిభావాదీనాంరసానుమాపకత్వంపరిహృత్యసింహావలోకన

యపునరన్వయవ్యతిరేకమార్గమవలంబమానస్యతవసఏవదోషః
ప్రత్యావర్తతే । నహివిభావాదీనాంశాస్త్రైకసమధిగమ్యా
నామలౌకికానామన్వయవ్యతిరేకగ్రహశ్శక్యశంకః। యచ్చో
క్తం,వస్తుసౌందర్యబలాదనుమీయమానస్యాప్యన్యానుమీయ
మానవైలక్షణ్యేనచర్వణీయత్వమితి'తదతిమందం।విరుద్ధత్వా
త్। నహ్యతిసుందరమపివస్త్వన్యగతమనుమీయమానమత్యం
తపరోక్షమపరోక్షతయాచర్వణీయంభవతి । పరోక్షత్వాప
రోక్షత్వయోరేకస్మిన్ధర్మిణిస్థితివిరోధాత్ ।విభావాదిప్రతీతేః
పూర్వంసిద్ధస్యతస్యాభావాచ్చ ౮, నాప్యుపమానంతత్రప్ర

మాణమేనతన్మతైకదేశమనూద్యపరిహరతి- యచ్చోక్తమిత్యాదినా।తద్వ
చనమతిమందమసారమసమంజసమితియావత్ - కుతఇత్యత్రాహ- విరు
ద్ధత్వాదితి। విరుద్ధత్వందర్శయతి- నహీతి।అపరోక్షతయాప్రత్యక్షతయా
మాధవాదినిష్ఠేనైవరసేనస్వయమపిసుఖ్యంతీతితన్మత సమయాదితిభా
వః- చర్వణీయంనభవతిహి-తత్రహేతుమాహ- పరోక్షత్వేతి- హేత్వం
తరమాహ- విభావాదీతి- అయంభావః- యదివిభావాదిప్రతీతేఃప్రాగ్ర
సస్యసిద్ధత్వం తర్హి తస్యాపరోక్షతయా చర్వణీయత్వంస్యాదితి ౮. త
త్రాప్యుపమానంతత్రప్రమాణంభవత్విత్యాశంక్యతస్యాపినోపయోగఇత్యా
హ-నాపీతి-కుతఇత్యత్రాహ-తస్యేతి-అయంభావః-రసప్రతీతౌసాధర్మ్య

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

వైధర్మ్యయోరభావాన్నోపమానవిషయతేతి 'నహివంధ్యావిజానాతి గుర్వీంప్రసవవేదనా' మిత్యాదిష్వతద్వైధర్మ్యమితి బోధ్యం ౫. నశబ్దప్రమాణమపితత్రప్రమాణమిత్యాహ- నచేతి। తత్ర హేతుమాహ-రసస్యేతి। అత్రతుశబ్దోవధారణార్థః- అలౌకికత్వేనతుఅలౌకికత్వేనైవేత్యర్థః- అభ్యుపగతస్యాంగీకృతస్య- అతఏవేతి-తతోఽపపత్తిమాహ- కుత్రాపీతి- అయంభావః - గంగాయాంఘోషః ప్రతివసతీత్యాదౌ తీరాదిపదాభిధేయానామేవలక్ష్యత్వందృష్టం- యత్రకుత్రాప్యనభిధేయస్యలక్ష్యత్వంన దృష్టచరమితి। దూషణాంతరమాహ - కించేతి-ముఖ్యార్థబాధేనఅసధ్రీచీనాః- ముఖ్యార్థబాధరహితాస్సంతఇత్యర్థః- అయంభావః- యథాగంగాశబ్దస్స్రోతోరూపముఖ్యార్థే సబాధస్సన్ తీరంలక్షయతి- తథాత్ర బాధా

భవతి।తస్యసాధర్మ్యవైధర్మ్యమాత్రైకవిషయత్వాత్ ౫,నచాగమస్తత్రప్రగల్భతే।రసస్యాలౌకికత్వేనత్వభ్యుపగతస్యసంకేతాభావేనాభిధాగోచరతాత్యాగాత్।అతఏవనలక్షణాగోచరతాపి। కుత్రాప్యనభిధేయస్యలక్ష్యత్వాదర్శనాత్ । కించ విభావాదయోముఖ్యార్థబాధాసధ్రీచీనారసమవగమయంతీతివక్తవ్యం నహిబాధావినాభావావినాలక్షణాసంభవతి ౬, నచగౌణ్యపితంబోధయతి । నహివిభావాదయః కలయాపిసాదృశ్యమవలంబ్యరసంబోధయంతి ౭, నాపితాత్పర్యగమ్యోరసః। తథాహి । విధేయదృష్ట్యాభిధానంతాత్పర్యమిత్యాచా

భావాద్విభావాదిశబ్దాముఖ్యార్థభూతలలనాద్యాలంబనవిభావాది బాధమంతరేణరసరూపలక్ష్యార్థంబోధయంతీతి। అస్తుకింతతఇత్యత్రాహ- నహీతి- విభావాదీనాం రసస్యచావినాభావసద్భావాద్బాధాభావస్యైవాత్రప్రతిబంధకత్వంబోధ్యం ౬, గౌణీగోచరతాపినాస్తీత్యాహ-నచేతి-కుతఇత్యత్రాహ-నేతి-హియస్మాత్ కలయాఅంశమాత్రేణాపి-అయంభావః- అగ్నిర్మాణవకఇత్యాదావివవిభావాదీనాంరసస్యచసాదృశ్యం నాస్తీతి- కలాంశమాత్రేశిల్పాదౌకలనాకాలభేదయోరితి రత్నమాలా ౭, తాత్పర్యగమ్యతాపినసంభవతీత్యాహ-నాపీతి-తథాహీతి-తాత్పర్యస్వరూపపరిజ్ఞానమంతరేణ-తదగమ్యతాయాదుర్జ్ఞేయత్వాత్తత్స్వరూపప్ర

పాదనపూర్వకం తదగవ్యతామేవోపపాదయతీత్యర్థః ॥ విధేయేతి॥ విధే
యేఽత్యంతాప్రాప్తార్థే- దృష్ట్వా అభినివేశేనాభిధానమనువాద్య వాచకా
భిధానం తాత్పర్యమితి తాత్పర్యశబ్దార్థ ఇత్యాచార్యాః అహురితి శేషః- యు
క్తమితి- ఏతదాచార్యవచనమిత్యర్థః- తత్ర యుక్తతాం దర్శయతి- విధిరితి-
అత్యంతమప్రాప్తౌ సత్యాం విధిరపూర్వవిధిః- భవతీతి శేషః - ఇతి న్యాయే
న త్రైకాల్యాసంస్పృష్టస్య కాలత్రయాసంబద్ధస్య అత్యంతాప్రాప్తస్యై
వేత్యర్థః- అత్ర వైదికోదాహరణం దర్శయతి- యథేతి గుణసంభక్తస్య గుణా
విశిష్టస్య భావార్థస్య హోమరూపార్థస్య స్థలే గుణమాత్రస్య దధ్యా
దిగుణస్యైవ- కుత ఇత్యత ఆహ - విధిరితి- ప్రాప్తాత్ ప్రాప్తం విహాయేత్య

ర్యాః । యుక్తం చైతత్ । విధిరత్యంతమప్రాప్తావితి న్యాయే
న త్రైకాల్యాసంస్పృష్టస్యైవార్థస్య విధానయోగ్యతా । య
థా దధ్నా జుహోతీత్యాదౌ గుణసంభక్తభావార్థస్థలే గుణ
మాత్రస్యైవ విధానపర్యవసానం । విధిర్హి క్షీరనీరవివేచనశా
లీ హంస ఇవ ప్రాప్తాప్రాప్తసమభివ్యాహారే ప్రాప్తాదప్రా
ప్తమదగ్ధదహనన్యాయేన విభజ్యైవ విషయీకరోతి । ఏవమే
వ రక్తం పటం వయేత్యాదావపి ద్రవ్యగుణక్రియాణామేకం ద్వ
యం త్రయం వా యావదప్రాప్తం తావదేవ విధీయతే । అన్యే
షాం తు మానాంతరప్రాప్తానాం తత్సన్నిహితానామర్థానాం
తాదర్థ్యేనైవాన్వయో యుక్తః । భూతభవ్యనయాత్ । య

ర్థః- అదగ్ధదహనన్యాయేనేతి- దగ్ధస్య దహనం నాస్తీత్యుక్తత్వాద్యథాగ్ని
రదగ్ధం దహతి న తు దగ్ధం- ఏవం విధిరప్యప్రాప్తం విషయీకరోతి న ప్రాప్త
మితి భావః- ఉక్తమర్థం లోకేపి దర్శయతి - ఏవమితి - ద్రవ్యగుణక్రియా
ణాం పటరక్తిమవయనానాం మధ్యే ఏకస్యాప్రాప్తావేకవిధిః - ద్వయోర
ప్రాప్తౌ ద్వివిధిః- త్రయాణామప్రాప్తౌ త్రివిధిరితి భావః- అన్యేషామితి- త
త్సన్నిహితానామప్రాప్తసన్నిహితానాం- తాదర్థ్యేన తత్ప్రయోజనకత్వే
నైవ- కుత ఇత్యత ఆహ- భూతభవ్యనయాదితి- భూతాః సిద్ధవిషయాః -
భవ్యాః సాధ్యవిషయాః- ఏవం చ- భూతానాం భవ్యానాం చ యత్ర సము
చ్చారణం తత్ర భూతం సిద్ధరూపం భవ్యాయ సాధ్యాయోపదిశ్యత ఇతి న్యా

యాభిప్రాయః- ఉక్తమర్థముక్తోదాహరణేదర్శయతి- యథేతి- ఫలితార్థ
మాహ- అతఇతి- అస్తుకిమిత్యతఆహ-నచేతి- అనభిహితేఽన్వబ్ధాభిహితే
త్రసదృష్టాంతముపపత్తిమాహ- లోహితోష్ణీషా ఇతి-లౌహిత్యార్థవాద
లౌహిత్యార్థవాదిరూపేవిధేయే- ఋత్విక్ప్రచరణ స్యోష్ణీషాణాంచధ
నస్యచతుష్కస్యప్రాప్తత్వాల్లౌహిత్య మాత్రస్యార్థవమాత్రస్య చవిధే
యత్వమితి భావః - తస్మాదనభిహితే తాత్పర్యంనజాఘటీతీతిపూర్వేణసం
బంధః - ప్రతిజ్ఞాతార్థమాహ- ప్రకృతఇతి-అభిధాగంధస్యాభిధాసంబంధ
స్యవైధుర్యమభావస్తస్యోపపాదనాదాలంకారిక ప్రతిపాదనాత్ - విధా

ధాతత్రైవజుహోతిపదస్యాగ్నిహోత్రం జుహోతీతి
వాక్యాంతరప్రాప్తహోమానువాదినో గుణవిధిపరత్వం। అ
తోవిధేయానువాద్యసమభివ్యాహారస్థలే అనువాద్యవాచక
పదానాంవిధేయార్థదృష్టిరేవ తాత్పర్యమితినిర్ణయః। నచా
నభిహితే తాత్పర్యంజాఘటీతి। లోహితోష్ణీషాఋత్విజఃప్ర
చరంతీత్యాదౌ వధూంసపశ్య నృజునైవచ తుషేత్యాదౌచ
లౌహిత్యార్థవాదౌ విధేయేపదాంతరాభిహిత ఏవానువాద్య
వాచకపదానాంతాత్పర్యస్వీకారాత్ । ప్రకృతేరసస్యాభి
ధాగంధవైధుర్యోపపాదనాన్నతాత్పర్యగమ్యతేతి యుక్తము
త్పశ్యామః ౮. నాప్యర్థాపత్తిస్తమాలింగతి। రసంవినానుప
పద్యమానార్థాదర్శనాత్।నను విభావాదయఏవరసంవినానుప
పద్యమానాస్తంకల్పయంతీతిచేద్వ్యర్థమేతత్। తస్యానుమా

వాదిభిరభివ్యజ్యమానస్యరసస్యాభిధేయత్వాభావోపపాదనముపపన్నమే
వేతి భావః- గంధోగంధకఆమోదేలేశేసంబంధగర్వయోరితివిశ్వః।అ
ర్థాపత్తికల్ప్యతాపినసంభవతీత్యాహ- నాపీతి- తత్రహేతుమాహ-రస
మితి- అయంభావః- అనుపపద్యమానేనార్థేనార్థాంతరకల్పనమర్థాపత్తి
ఏవంచపీనోదేవదత్తోదివానభుఙ్క్తే-ఇత్యత్రాన్యథానుపపద్యమానం పీన
త్వంయథారాత్రిభోజనంకల్పయతి- తథారసంవినానుపపద్యమానోయః
కశ్చిదర్థోస్తియదిసఏవతంకల్పయేత్తాదృశస్యార్థస్యాదర్శనాదితి- నను
విభావాదీనాంరసంవినాఽనుపపద్యమానత్వమస్త్యేవేత్యాశంక్యాహ- నేతి

తి-పతత్-విభావాదయస్తంకల్పయంతీతివచనం-వార్తమసారం- వ్యర్థమి తియావత్-వార్తమారోగ్యఫల్గునోరితివిశ్వః-కుతఇత్యత్రాహ-తస్యేతి-త స్యార్థాపత్తిప్రమాణస్య- అవ్యతిరేకాత్ ధూమాన్యథానుపపత్త్యావహ్నిః కల్ప్యతఇత్యేవంరూపేణాభేదాదిత్యర్థః-తస్యేతి-తస్యానుమానస్యచనిరా కృతత్వాత్ - విభావాదీనాంకింలోకసిద్ధకార్యకారణరూపేణలింగత్వమి త్యాదినాపరిహృతత్వాత్ - నన్వనుమానార్థాపత్త్యోఃకైశ్చిత్పార్థక్యస్యా ప్యంగీకృతత్వాత్కథమభేదఇత్యతాహ-అనుమానేతి-అనుమానాద్వ్యతి రేకేభేదేవాతత్ప్రతీతేఃరాత్రిభోజనాదిప్రతీతేఃపరోక్షత్వాత్కల్ప్యత్వే నాప్రత్యక్షత్వాత్ప్రత్యక్షత్వేనరసచర్వణస్య విరోధస్స్యాదతోఽర్థాపత్తి స్తంనస్పృశతీతిభావః ౯, అనుపలబ్ధేరత్రస్మర్తుమప్యవకాశోనాస్తీత్యా

నాదవ్యతిరేకాత్తస్యచనిరాకృతత్వాత్ । అనుమానవ్యతిరే కేవాతజ్జన్యాయాః ప్రతీతేఃపరోక్షత్వాదపరోక్షతయా చ ర్వణవిరోధాత్ ౯. అనుపలబ్ధిస్త్వభావైకగోచరానరసస్వ రూపమవగమయితుమలం ౧౦. నాపితత్రలక్షణంప్రణేతుం శక్యం। ప్రమాణసిద్ధార్థస్యేతరవ్యావృత్తిబోధనార్థం లక్ష ణప్రణయనం । ప్రమాణంచనకించిదపిరసంస్పృశతీత్యవోచా మ । అతోరసాభావాద్రసోపజీవికావ్య మీమాంసాశాస్త్ర మేవానారంభణీయమితి ౧౧. అతోఽభిధీయతే । నతావల్లక్ష

హ- అనుపలబ్ధిస్త్వితి ॥ అనుపలబ్ధేరభావైకసాధనత్వాత్సద్భావపదార్థం రసంబోధయితుంనసామర్థ్యమిత్యర్థః౧౦, అస్తునామరసస్వరూపముచ్య తామిత్యతాహ- నాపీతి॥ తత్రరసే,తతోఽపపత్తిమాహ-ప్రమాణేతి - అయంభావః 'వ్యావృత్తిర్వ్యవహారోవాలక్షణస్యప్రయోజన మిత్యుక్త త్వాత్ప్రమాణసిద్ధస్యపదార్థస్యైవేతరవ్యావృత్తిజ్ఞానార్థం లక్షణప్రతి పాదనమితి-ప్రమాణంచేతి-అతఇతి-రసోపజీవినఃకావ్యస్యమీమాంసాలం గవిచారస్తదాత్మకంశాస్త్రమనారంభణీయమేవేతిపూర్వఃపక్షః ౧౧. స మాధత్తే- అతోఽభిధీయతఇతి- అత్రపూర్వపక్షే - ఉచ్యతే-సమచితోత్తర మితిశేషః - నతావదితి- లక్షణస్యాసంభవః నతావన్నైవ - రసలక్షణం సంభవత్యేవేత్యర్థః- కింతదిత్యత్రాహ_విభావేతి॥విభావాదయఏవసాను

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

శ్రీ తయా సముల్లసితోఽభివ్యక్తః- నిర్భరానందసంవిద్రూపతాం నీయమాన ఇతి యావత్ -స్థాయిభావః- 'ప్రకాశానందచిద్రూపాం రసతాం ప్రతిపద్యతే। ప్రకృష్యమాణో యో భావస్స స్థాయీతి నిగద్యత' ఇత్యుక్తలక్షణో రత్యాదిరిత్యర్థః - ఏవంవిధస్సామాజికనిష్ఠరత్యాదిస్థాయీ రస్యతే స్వాద్యత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా రస ఇత్యుచ్యతే- తదుక్తం- రసతేస్స్వాదనార్థత్వాద్రస్యంత ఇతి తే రసా ఇతి- ఉక్తార్థే శిష్టసమ్మతిమాహ- విభావైరితి। వ్యంజనాదిసంబంధాదన్నస్యేవ విభావాదిసమాశ్రయణేన స్థాయిభావస్యాపి స్వాదుత్వముపపద్యత ఇత్యర్థః - తదుక్తం 'వ్యంజనౌషధిసంయోగో యథాన్నం స్వాదుతాం నయేత్। ఏవం నయంతి రసతామితరే స్థాయినం శ్రితా' ఇతి- నను కీదృగ్విధం స్థాయిత్వమిత్యాశంక్యాహ- భావస్యేతి- కావ్యేనాభినయేన వా నివేద్యమానరామాదిసుఖదుఃఖాద్యనుభవజనితవాసనారూపస్సంస్కారాపరపర్యాయస్సామాజికమనోవికారో భావః- తదుక్తం

ణాసంభవః। విభావానుభావసాత్త్వికవ్యభిచారిసామగ్రీసముల్లసితస్స్థాయీభావో రస ఇతి లక్షణసద్భావాత్ । తదుక్తం దశరూపకే। విభావైరనుభావైశ్చ సాత్త్వికైర్వ్యభిచారిభిః। ఆనీయమానస్స్వాదుత్వం స్థాయీభావో రసస్స్మృత ఇతి। భావస్య స్థాయిత్వం నామ సజాతీయవిజాతీయానభిభూత

'సుఖదుఃఖాదిభిర్భావైర్భావస్తద్భావభావన'మితి- తస్య భావకస్య భావశ్చిత్తం- తస్య భావనం వాసితత్వం తద్భావభావనం- స తావద్ద్వివిధః- సన్నిహితో వ్యవహితశ్చేతి-తత్రాద్యః పటం ప్రతి తంతువద్రసం ప్రత్యాకారమాత్రవ్యవహితస్స్థాయిభావ ఇత్యుచ్యతే-తదుక్తం 'ప్రకృష్యమాణో యో భావో రసతాం ప్రతిపద్యతే। స ఏవ భావస్స్థాయీతి భరతాదిభిరుచ్యతే' ఇతి। ద్వితీయస్తు కువిందాదివద్భావాంతరవ్యవహితో విభావాదిః-తస్య స్థాయిద్వారా రసోల్లాసకత్వసమర్థనాత్ -ఏతేన సామాజికమనోవికారవిశేషోపాధికో బ్రహ్మానందసబ్రహ్మచారిణో రసస్య సన్నిహితపూర్వావస్థావిశేషస్స్థాయిభావ ఇతి ఫలితం- ఏవంవిధస్య భావస్య కస్యాంచిన్నాయికాయామనురాగస్య నాయికాంతరవిషయానురాగస్సజాతీయః- బీభత్సాదిర్విజాతీయః- తైరనభిభూతతయా అతిరస్కృతత్వేన - అవిరుద్ధత్వేనే

యావత్ - యథాలవణోదస్వ్వనుప్రవిష్టంమధురమపినాదేయముదకం లవణయత్యేవమన్యానప్యాత్మనైక్యంనయతస్థాయిభావస్యకుతస్తైస్సహ రోధవార్తేతిభావః- తదుక్తం- విరుద్ధైరవిరుద్ధైర్వాభావైర్విచ్ఛిద్యతేన యః । ఆత్మభావంనయత్యన్యాన్ స్థాయీవ లవణాకరఇతి - యావదనుభవమితి-సంస్కారాత్మనోస్యభావస్య సంతతచింతాదివశేనప్రబోధాదుత్పద్యమానోవిజాతీయ ప్రత్యయాసంవలితఃప్రియతమాదిస్మృతిసంతానోవిభావాదిమహిమ్నాయావత్తన్మయమివకరోతి తావదవస్థానమిత్యర్థః-తదుక్తం - అవస్థితాశ్చిరంచిత్తేసంబంధాశ్చానుబంధిభిః। వర్ధితాయేరసాత్మానస్తేస్మృతాస్థాయినోబుధైరితి- తత్రాపివృద్ధసమ్మతిమాహ-సజాతీయైరితి-యావద్రసంవర్తమానఃభావఃస్థాయీత్యుదాహృ

తయాయావదనుభవమవస్థానం। తథోక్తం తత్రైవ। సజా
తీయైర్విజాతీయైరతిరస్కృతమూర్తిమాన్ । యావద్రసంవ
ర్తమానస్థాయిభావఉదాహృతఇతి । నచప్రత్యాయకాభా
వాదప్రతీతార్థస్యలక్షణప్రణయనందుష్కరమితిశంక్యం ।
ఉక్తసామగ్ర్యుపవరసవ్యంజకత్వాత్ । తథాచోక్తం భ
రతేనసూత్రకృతా। విభావానుభావవ్యభిచారిసంయోగాద్ర
సనిష్పత్తిరితి। ఉక్తంచకావ్యప్రకాశకారేణ । కారణాన్యథ
కార్యాణిసహకారీణియానిచ । రత్యాదేస్థాయినోలోకేతా

నిఇత్యన్వయః - ననుప్రమాణసిద్ధార్థస్యలక్షణప్రణయనముపపద్యతేప్రత్యాయకప్రమాణప్రతిపాదనమంతరేణకథంరసస్యలక్షణప్రణయన మిత్యాశంక్యాహ-నచేతి-కుతఇత్యత్రాహ - ఉక్తసామగ్ర్యేతి- అత్రశిష్టసమ్మతిందర్శయతి-విభావేతి-కారణానీతి-లోకేతావల్లోకోత్తరసౌందర్యశాలినోః కయోశ్చిద్యూనోర్మిథోదర్శనేనశ్రవణేనవాఆదౌప్రీతిరుత్పద్యతే- తతస్తదీయయౌవనలావణ్యాదిభిర్గుణైస్తచ్చేష్టాభిర్హావభావప్రభృతిభిస్తదలంకరణైర్హారకేయూరాదిచందనవిలేపనాదిభిస్తటస్థైశ్చందోదయఘనస్తనితకోకిలారణితమలయానిలాదిభిశ్చోద్దీపితాసా ప్రీతిరుత్కంఠాపరనామధేయాఽభిలాషాకారేణపరిణమతి- తథావిధామేవప్రీతింరతిమాచక్షతే-తతోమిథస్సంగత్యుపాయంజిజ్ఞాసమానయోర్యూనోశ్చింతా

గ్లానిశంకాదయఉత్పద్యంతే - తతోరత్యాచింతాదిభిశ్చతదుభయవ్యంజకాశ్చేష్టాజాయంతె తతస్స్వయంవాదూతీప్రేషణాదినావాసంగత్యాంసాప్రీతిరుత్తరోత్తరంవిజృంభత ఇతిస్థితిః। తథాచలోకేకావ్యనాట్యవ్యతిరిక్తనాయకవ్యవహారస్థలే-స్థాయినోరత్యాదేర్యానికారణాని నాయికానాయక.తదీయలావణ్యచేష్టాలంకరణోద్యానమలయానిలాదీని ॥ అథయానికార్యాణిరత్యాదేరేవకటాక్షభుజాక్షేప స్తంభ ప్రళయ రోమాంచాదీని- రత్యాదేస్సహకారీణిపరిపోష హేతుభూతానినిర్వేదాదీనిచతాని మానినాట్యేనటవ్యాపారేకావ్యేకవివ్యాపారేచ చేద్యది - స్యురిత్యధ్యాహారః- తత్తదేత్యర్థేవ్యయం - తదాయథాక్రమంకారణానివిభావాఃకార్యాణ్యనుభావాస్సహకారీణివ్యభిచారిణఇతికథ్యంతే - తైర్విభావానుభావవ్యభిచారిభిర్వ్యక్తః - సతూత్పాదితః స్థాయీరత్యాదికోభావః-

నిచేన్నాట్యకావ్యయోః।విభావాఅనుభావాస్తత్కథ్యంతేవ్యభిచారిణః। వ్యక్తస్సతైర్విభావాద్యైస్స్థాయీభావోర

విభావానుభావాది వివరణం

సః స్మృతఇతి ౧౨. తత్రరసాభివ్యక్తికారణంవిభావః। సద్విధా। ఆలంబనోద్దీపనభేదాత్। ఉద్దీపనవిభావశ్చతుర్విధః। ఆలంబనస్యగుణోరూపయౌవనాదిః। హావభావాదికాశ్చేష్టాః। హారనూపురాదయస్తదలంకారాః। చందనచంద్రికాదిస్తట

రసఇతిస్మృతఇత్యర్థః ౧౨. అథరససామగ్ర్యాంవిభావస్య లక్షణంవిభాగంచాహ-తత్రేతి-తత్రవిభావాదీనాంమధ్యేరసస్యస్థాయిభావస్యాభివ్యక్తికారణంవిభావః- రసశబ్దేనాత్రరత్యాదిభావఓదనంపచతీత్యాదివద్భావినీంవృత్తిమాశ్రిత్యవ్యవహ్రియతె-లోకేనాయకాద్యాలంబనకారణంవిశిష్టదేశకాలాద్యుద్దీపనకారణంచకావ్యనాటకాదిముఖేన సామాజికాంతఃకరణప్రతిబింబితతయాసామాజికనిష్ఠం సదాలంబనవిభావఉద్దీపనవిభావశ్చేత్యుచ్యతే।। ఏతచ్చవిశేషేణకావ్యనాటకవ్యాపారజనితేనభావ్యతేజ్ఞాయతఇతి విభావఇతివ్యుత్పత్త్యాలభ్యతె- తదుక్తం 'జ్ఞాయమానతయాయత్రవిభావోభావపోషకృ'దితి-ద్వైవిధ్యమేవాహ - ఆలంబనేతి-యదాలంబ్యరత్యాదిర్జాయతేతదాలంబనం - శృంగారే నాయికానాయ

కశ్చ- రౌద్రే వైరీ- భయానకే వ్యాఘ్రాదిః-ఏవమన్యత్రాప్యూహ్యం-ఉ
ద్దీపనవిభావ ఇతి- చాతుర్విధ్యం దర్శయతి- ఆలంబనస్యేత్యాదినా - తథా
చోక్తం 'ఆలంబనగుణశ్చైవ తచ్చేష్టా తదలంకృతిః తటస్థశ్చేతి విజ్ఞేయశ్చ
తుర్ధోద్దీపనక్రమః॥ ఆలంబనగుణో రూపయౌవనాదిరుదాహృతః । తచ్చే
ష్టా యౌవనోద్భూతహావభావాది కామతా। నూపురాంగదహారాదితదలం
కరణమతం।మలయానిలచంద్రాద్యాస్తటస్థాః పరికీర్తితా' ఇతి ౧౩ అ
థానుభావం లక్షయతి- కార్యభూత ఇతి ॥ నను కార్యత్వం నామ నియతోత్త
రకాలభావిత్వం, తచ్చానుభావస్య కిం రసాపేక్షయా, ఉత స్థాయ్యపేక్ష
యా। నాద్యః। విభావైరనుభావైశ్చేతి కరణతృతీయయా తస్య పూర్వభా
విత్వప్రతీతేః- నియతపూర్వవర్తిత్వలక్షణకారణవిశేషత్వాత్కరణస్య
ఏవం చానుభావే సతి రసో రసే సత్యనుభావ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయ ప్రసంగ
స్స్యాత్। అత ఏవ న ద్వితీయః। నహి భావకమనోవస్థాయినస్స్థాయినః పూర్వ

స్థశ్చేతి ౧౩. కార్యభూతః కటాక్షభుజాక్షేపాదిరవయవ
వికారవిశేషోఽనుభావః। ఉక్తం హి రతిరహస్యే। 'రసతాం గచ్ఛతి
స్థాస్థాయత్కార్యముపలక్ష్యతే । అనుభావస్స విజ్ఞేయో ర
సావస్థానసూచక' ఇతి ౧౪. పరగతసుఖదుఃఖభావనయా భా
వితాంతఃకరణత్వం సత్త్వం, తతో భవాస్సాత్త్వికాః । తేచ ।

భావినాం కామినీకటాక్షభుజాక్షేపాదీనాం తత్కార్యత్వం - అతస్స్థాయి
త్వయోగ్యస్యాలౌకికస్య రత్యాదేః కార్యభూతో యోఽయం కటాక్షాదిరభిన
యాదిద్వారా భావకమనః ప్రతిబింబితస్వహృదయహృదయస్థితం రత్యాది
భావమనుభావయతి సోఽనుభావ ఇత్యుచ్యతే- తదుక్తం 'భ్రూవిక్షేపకటా
క్షాదివికారో హృదయస్థితం। భావం వ్యనక్తియస్సోయమనుభావ ఇతీరిత' ఇ
తి। ఉక్తార్థే సప్తమీం దర్శయతి- రసతామితి। స్థాస్యస్థాయినిరసతాంగచ్ఛ
తి సతి ౧౪. అథ సాత్త్వికానామపి కార్యభూతానాం కటాక్షాదివద్భావ
సంసూచనాత్మకత్వేనానుభావత్వే సిద్ధేపి తేషాం బ్రాహ్మణపరివ్రాజక
న్యాయేన పృథగుపాదానే ఽసాధారణకారణమాహ-పరగతేతి- అభినయా
దిముఖేనాన్యగతసుఖదుఃఖాదిభావనాయామంతఃకరణస్యాత్యంతానుకూ
లత్వం సత్త్వమిత్యర్థః। ప్రత్యయార్థమాహ- తత ఇతి। స తేస్సంస్క్రుతాభా

వాస్సాత్త్వికా ఇత్యర్థః- అనేనైవంవిధేనాంతఃకరణేన కటాక్షాదయోను భావ్యంత ఇతి తేషామనుభావత్వైవ సాత్త్వికత్వమితి భావః - తదుక్తం భావప్రకాశే॥ 'పరస్య సుఖదుఃఖాదేరనుభావేన చేతసః। అత్యంతేనానుకూల్యేనయేన తద్భావభావనం॥ తత్సత్త్వం తేన నిర్వృత్తాస్సాత్త్వికా ఇత్యుదీరితాః। అనుభావత్వసామాన్యే సత్యప్యేషాం పృథక్ స్థితిః॥ లక్షణం సత్త్వజత్వాఖ్యం తేచ స్తంభాదయస్స్మృతా' ఇతి॥ అత్ర తద్భావభావనం నామ తన్మయత్వేనావస్థానం- తదుక్తం 'రామాద్యాశ్రితదుఃఖాదేరనుభూతేస్తదాత్మనా। సామాజికస్య మనసో భావస్తద్భావభావన' మితి॥ ఏవంచ విభావాదిదర్శనజన్యా అనురాగనిర్వేదాదిమనోవృత్తయో విభావాదితన్మయీభవనరూపేణ సత్త్వశబ్దాభిధేయేన సామాజికమనసోత్యంతానుకూల్యజన్యేనాభి-

స్తంభప్రళయరోమాంచాస్స్వేదో వైవర్ణ్యవేపథూ। అశ్రు వైస్వర్యమిత్యష్టౌ సాత్త్వికాః పరికీర్తితాః ౧౫. వివిధమభితశ్చరంతీతి వ్యభిచారిణః। తేచ। నిర్వేదగ్లానిశంకాశ్రమధృతిజడతాహర్షదైన్యౌగ్ర్యచింతా త్రాసేర్ష్యామర్షగర్వస్మృతిమరణమదాస్సుప్తినిద్రావిబోధాః। వ్రీడాపస్మారమోహాస్సుమతిరలసతా వేగతర్కావహిత్థా వ్యాధ్యున్మాదౌ విషాదౌత్సుక చపలయుతాస్త్రింశదేతే త్రయశ్చ ౧౬. రతిర్హాసశ్చ శోకశ్చ క్రోధోత్సాహౌ భయం తథా। జుగుప్సా విస్మయశ్శమా స్థాస

ధారణకారణేనావస్థాంతరమాపన్నాస్స్తంభాదయో భావాస్సాత్త్వికభావా భవంతి స్తంభాదీనామనుభావాంతర్భావేపి కేనచిద్విశేషేణ పార్థక్యమితి బోధ్యం॥ సాత్త్వికానుద్దిశతి- స్తంభేతి॥ స్పష్టం ౧౫. అథ వ్యభిచారిణాం సామాన్యలక్షణమాహ- వివిధమితి॥ అభితః- రసేష్వితి శేషః- తానప్యుద్దిశతి- నిర్వేదేతి- స్పష్టం- ఏతే కల్లోలాస్సాగరస్యేవ రత్యాదేర్లౌకికస్య పరిపోషకతయా సహకారిణస్సంతో నాట్యాదౌ వ్యభిచారిణ ఇత్యుచ్యంతే. తదుక్తం 'మజ్జంతశ్చ నిమజ్జంతః కల్లోలాస్తే యథార్ణవే। తస్యోత్కర్షం విదధ్యంతి యాంతి తద్రూపతామపి॥ తథా స్థాయిని మజ్జంతో హ్యున్మగ్నా వ్యభిచారిణః। పుష్ణంతి స్థాయినం స్వాంశ్చ తత్ర యాంతి రసాత్మతా' మితి॥ ౧౬.
అథ స్థాయిభావానుద్దిశతి- రతిరితి॥ రత్యాదయో౽మీ నవ శృంగారాదీనాం

క్రమేణస్థాయిభావాః-ఏతేషాంస్వరూపంప్రాక్ప్రతిపాదితమేవ,శృంగార ఏకఏవరసఇతిశృంగారప్రకాశకారః-శాంతవర్జ్యాః ష్టౌరసా ఇతిధనికాదయః శాంతవత్సలసహితాదశేత్యన్యే- ఏవమాదివిప్రతిపత్తిలబ్ధన్యూనాధికసంఖ్యానివారణాయరసవిభాగమాహ-శృంగారేతి॥పూర్వైరభినవగుప్తాచార్యాదిభిః-తత్రచతుర్వర్గముఖ్యసర్వప్రాణిసులభస్యకామస్యసర్వహృదయంగమత్వాదాదౌశృంగారస్యోద్దేశః-నను వ్యభిచార్యాదీనాంవిశేషలక్షణాన్యత్రకింనోచ్యంతఇత్యాశంక్యసూత్రార్థప్రతిపాదనానంతరంతేషాంసుబోధత్వాదిత్యాశయేనాహ-వ్యభిచార్యాదీనామితి౧౭. ఏవమితి॥సూత్రస్యవిభావానుభావవ్యభిచారిసంయోగాద్రసనిష్పత్తిరిత్యస్యార్థః-తత్రా

యిభావానవస్మృతాః ॥ శృంగారహాస్యకరుణారౌద్రవీరభ
యానకాః । బీభత్సాద్భుతశాంతాశ్చరసాః పూర్వైర్నవ
స్మృతాః ॥ వ్యభిచార్యాదీనాంలక్షణాన్యుపరిష్టాద్వక్ష్యంతే
౧౭. ఏవంస్థితేసూత్రార్థఃకథ్యతే । విభావానాంరసస్యచ కార్యకారణభావస్సంబంధః । అనుభావానాంరసస్యచజ్ఞాప్యజ్ఞాపకభావస్సంబంధః । వ్యభిచారిణాంరసస్యచ పోష్యపోషకభావస్సంబంధః। ఏవంచైతాదృశాత్సంయోగాద్యథాక్రమముత్పత్తిర్జ్ఞప్తిః పుష్టిశ్చభవతి। నన్వాలంబనంరసంజనయతు, ఉద్దీపనంకథంజనయతి, ఉద్దీపకత్వాభావప్రసంగాత్, అనుత్పన్నస్యోద్దీపనాయోగాత్, ఆలంబనోద్దీపనవిభా

దావుత్పత్తివాదినాంమతందర్శయతి॥విభావాదీనామిత్యాదినా॥ విభావైరుత్పత్తిఃఅనుభావైర్జ్ఞప్తిః వ్యభిచారిభిః పుష్టిశ్చేతివివేకః- సంయోగశబ్దోత్రకార్యకారణభావాదిసంబంధత్రితయపరః - నిష్పత్తిశబ్దస్తూత్పత్తిజ్ఞప్తిపుష్టిపరఇతి బోధ్యం- నను విభావైర్యదిరసోత్పత్తిస్తర్హి కథముద్దీపనవిభావస్యతదుత్పాదకత్వమితిశంకతే- నన్వితి- ఆలంబనంనాయకాదిరాలంబనవిభావః- రసంజనయతు- తదుపపన్నమేవేతిభావః- ఉద్దీపనంఆలంబనగుణాదిరుద్దీపనవిభావః-కథంజనయతి-నజనయతీత్యర్థః - కుతఇత్యత్రాహ- ఉద్దీపకత్వేతి-అయంభావః-యద్యుద్దీపనవిభావోరూపయౌవనాదిరుత్పాదయతితర్హితస్మిన్నుద్దీపకత్వాభావప్రసంగస్స్యాదతోనోత్పాదయ

తీతి। ననూత్పన్నస్యైవోద్దీపనం సంభవతి నానుత్పన్నస్య తస్మాదుద్దీపనమిత్య నేనైవోత్పాదకమితి లభ్యత ఇత్యాశయేనాహ- అనుత్పన్నస్యేతి- ఉద్దీపనమప్యుత్పాదకమేవేతి భావః- హంత తర్హి కథం ద్వేధా విభాగ ఇత్యత ఆహ- ఆలంబనేతి- అయం భావః- ఉద్దీపనమప్యుత్పాదకం చేదాలంబనోద్దీపన భేదాదితి వైలక్షణ్యమంతరేణ ద్విధా విభాగోనుపపన్న ఇతి- సమాధత్తే-ఉత్పన్నమపీతి- అనుత్పన్నప్రాయమనుత్పన్నసదృశమేవ- ఇతి హేతోః -ఉపచర్యతే ఉపచారేణోచ్యతే- గౌణోయమర్థ ఇతి భావః - ఇదముత్తరమసమంజసమితి సంశయ్య భంగ్యంతరేణ సమాధత్తే- యద్వేతి-తదుత్పాదకత్వం తస్మిన్నుద్దీపనే ఉత్పాదకత్వం- ఉపపద్యత ఇతి శేషః - నన్వాలంబనే

గాయోగాచ్చేతి చేత్సత్యం। ఉత్పన్నమప్యనుద్దీపితమనుత్పన్నప్రాయమేవేత్యుద్దీపనమప్యుత్పాదకమిత్యుపచర్యతే । యద్వా ఆలంబనేన కించిదుత్పాద్యతే ఉద్దీపనేన తు సమ్యగితి తదుత్పాదకత్వం । నన్వుద్దీపనమపి పోషకమేవేతి వక్తవ్యం తచ్చ వ్యభిచారిభిరేవేతి కిముద్దీపనేనేతి చేన్నైవం। ఈషదతిశయాధానహేతుత్వసమ్యక్పోషణాభ్యాం తద్వ్యవస్థాసిద్ధిరితి భట్టలోల్లటప్రభృతీనాముత్పత్తివాదినాం మతం ౧౪. జ్ఞప్తిపక్షే విభావాదీనాం సర్వేషాం రసస్య చ జ్ఞాప్యజ్ఞాపకభావలక్షణస్సంబంధః । తతో రసస్య నిష్పత్తిర్జ్ఞప్తిరేవ । సాపి లోకప్రతీతివిలక్షణా । రామ ఏవాయమయమేవ రామ ఇతి న రామోయమిత్యుత్తర

నోత్పాదితస్య పునరుద్దీపనే నోత్పత్త్యయోగాత్సమ్యగుత్పత్తిరిత్యనేన పుష్టిర్వివక్షితా సా చ సంచారిభిస్సిద్ధైవేత్యాశయేన శంకతే-నన్విత్యాదినా-తచ్చపోషణం త్విత్యర్థః- వ్యభిచారిభిరేవ- భవతీతి శేషః- కిముద్దీపనేనేతి- ఉద్దీపనం నిరర్థకం భవతీతి శంకాభిప్రాయః- పరిహరతి- నైవమితి- ఈషదితి ఈషదతిశయాధానహేతుత్వముద్దీపనస్య- సమ్యక్పోషణం వ్యభిచారిభిరితి వివేకః ౧౪. మతాంతరం దర్శయతి- జ్ఞప్తిపక్షే ఇత్యాదినా॥ జ్ఞప్తిపక్షేనుమితిపక్షే- సంయోగశబ్దార్థమాహ- జ్ఞాప్యేతి॥ నిష్పత్తిశబ్దార్థమాహ, జ్ఞప్తిరితి-జ్ఞప్తిరనుమితిరిత్యర్థః-సాపీతి-సమ్యక్ప్రతీతిం దర్శయతి- రామ ఏవాయమయమేవ రామ ఇతి- అయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదాభ్యామితి య

థాక్రమంసంబధ్యతే- విధేయస్యేతి శేషః- విధేయసంగతత్వేఅయోగ
వ్యవచ్ఛేదః- ఉద్దేశ్యసంగతత్వేఅన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః-ఇదముపలక్షణం-
రామోభవత్యేవేత్యత్యంతాయోగవ్యవచ్ఛేదికాయాః ప్రతీతేః- ఉక్తం
చాభియుక్తైః 'అయోగంయోగమపరైరత్యంతాయోగమేవచ। వ్యవచ్ఛి
నత్తిధర్మస్యనిపాతోవ్యతిరేచక 'ఇతి- ధర్మస్య-విధేయస్యేత్యర్థః- మి
థ్యాప్రతీతిందర్శయతి-నరామోయమితి- ఇదంచవిశేషణంవస్తుతోరామే
నరామోయమితి,ప్రతీతివ్యావృత్తయె - శిష్టంప్రతీతిద్వయంవ్యాఖ్యాతమే
వ-రసానుకూలాముక్తప్రతీతివిలక్షణాంప్రతీతిందర్శయతి - రామోయ
మితి- అస్తుకిమతఆహ- ఏవమితి- అలౌకికప్రతీతేస్సమ్యగాదిప్రతీతి విల

క్షణాలౌకికేబాధేరామోయమితిరామస్స్యాద్వానవాయమితిరా
మసదృశోయమితి సమ్యఙ్మిథ్యాసంశయసాదృశ్యప్రతీతిర్వై
లక్షణ్యేనరామోయమితినటేజాయమానత్వాత్ । ఏవంచన
టేనాభినీయమానైశ్శిక్షాభ్యాసపాటవప్రకటితతయా కృ
త్రిమైరపితథాత్వేనానభిమన్యమానైః కటాక్షభుజాక్షేపాది
భిరలౌకికప్రతీతిగోచరైరేవజ్ఞాపకైస్థాయినోరత్యాదేర్జ్ఞా
ప్యస్యప్రతీతిలక్షణారసానుభూతీరసానుమితిరేవేతిజ్ఞప్తివాది
నాంమతం ౧౯. రసోనోత్పాద్యతేనానుమీయతేచ। ఉభయ
త్రాపిపూర్వోక్తదూషణానాంజాగరూకత్వాత్ ।కింతుకావ్య
నాటకశబ్దవ్యాపారసహకృతేనసాధారణీకృతవిభావాదికేన

క్షణప్రతీతేర్గోచరైర్విషయైరేవసద్భిఃజ్ఞాపకైః- జ్ఞప్తివాదినాంశ్రీశంకు
కాదీనాం ౧౯. ప్రతిపాదితపక్షద్వయంపరిహర్తుపక్షాంతరంసంచార
యతి॥రసఇత్యాదినా॥పూర్వోక్తానాం-యదిరసోవిభావాదికార్యంస్యాది
త్యాదినా విభావాదీనాంకింలోకసిద్ధకార్యకారణరూపేణలింగత్వమిత్యా
దినాచప్రాక్ప్రతిపాదితానామిత్యర్థః - దూషణానాంజాగరూకత్వాదప
రిహార్యత్వాత్ -కింత్వితి- కావ్యనాటకయోర్యేశబ్దాస్తేషాంయెవ్యాపారా
అభిధాదివ్యాపారాస్తత్సహకృతేనతత్సహకారవిశిష్టేన - సాధారణీకృ
తావిభావాదయోయెనతేన- అనుకార్యభూతరామాద్యసాధారణానాం
విభావాదీనాంసహృదయెషుయత్సాధారణీకరణంతస్యభావేనేత్యర్థః -

భావకత్వవ్యాపారేణ భావనాఖ్యద్వితీయవ్యాపారేణేత్యర్థః - అనుసంధీయమానో భావ్యమానః - స్థాయిరత్యాదిః - సత్త్వమంతఃకరణవిశేషః - తదుక్తం 'రజస్తమోభ్యామస్పృష్టం మనస్సత్త్వమిహోచ్యత' ఇతి - తస్యోద్రేకాత్ప్రకాశాప్రకాశమానాయా ఆనందసంవిదానందానుభవస్తన్మయేన భోగాఖ్యవ్యాపారేణ - అభిధాభావనాభోగ ఇతి త్రయో వ్యాపారాః - తత్రాభిధాయకత్వం వాచ్యభూతశబ్దార్థాలంకారాదివిషయం భావకత్వాదిద్వితయం తు శృంగారాదిరసాది విషయమిత్యాలంకారికరహస్యం - అ

భావకత్వవ్యాపారేణ నటాదిగతత్వపరిహారేణ సాధారణతయా నుసంధీయమానస్స్థాయీ సత్త్వోద్రేకప్రకాశానందసంవిన్మయేన భోగాఖ్యవ్యాపారేణ భుజ్యత ఇతి భుక్తివాదినో భట్టనాయకస్య మతం। అస్మిన్పక్షే విభావాదీనాం సంయోగాత్సాధారణీకరణరూపాత్సంబంధాద్రసస్య నిష్పత్తిర్భుక్తిరితి సూత్రార్థయోజనా। నన్వత్ర సంవిన్మయేన భోగాఖ్యవ్యాపారేణ రసో భుజ్యత ఇతి పక్షే భుజిధాతునా రసవిషయోభ్యవహారరూపః క్రియావిశేషో వివక్షితస్తద్విషయమవగత్యంతరం వా। కల్పద్వయేప్యనుపలబ్ధిర్బాధః। విభావాద్యనుసంధానసమనంతరభావిరససంవిద్వ్యతిరేకేణ క్రియావిశేషస్య వా సంవిదంతరస్య వాఽనుపలబ్ధేః। ప్రాథమికసంవిదైవ రసవ్యవహారోపపత్తౌ తదతిరిక్తకల్పనే గౌరవదోషస్సంవిదస్సంవిదంతరజనకత్వేనానవస్థాదోషశ్చ ప్రసజతి। అతో నాయమపి పక్షస్సాధీయానితి చేద్బాఢమసాధీయాన్ ౨౦ అత ఏవ పక్షత్రయమప్యుపేక్ష్య

స్మిన్మతే సంయోగపదం సాధారణీకరణరూపసంబంధపరం నిష్పత్తిపదం భుక్తిపరమిత్యాహ - అస్మిన్పక్ష ఇతి॥ ఏతన్మతమపి పరిహర్తుం శంకతే - నన్విత్యాదినా - అవగత్యంతరం సంవిదంతరం వా - అనుపలబ్ధిం దర్శయతి - విభావాదీతి - కల్పద్వయేపి దూషణాంతరమస్తీత్యాహ - ప్రాథమికేతి - ప్రాథమికసంవిదా - స్వోత్పత్తిపాదితయా సత్త్వోద్రేకప్రకాశానందసంవిదైవేత్యర్థః - అత ఇతి - బాఢమత్యంతం - అసాధీయానసమంజసతమః భాఢమి ౨౦
త్యంగీకారే వా 'భృశప్రతిజ్ఞయోర్బాఢ' మిత్యమరః

అత ఏవేతి-పక్షాణాముత్పత్తిజ్ఞప్తిభుక్తిపక్షాణాం త్రయమపి-అత్రేతి-'వి
భావైరనుభావైశ్చ సాత్త్వికైర్వ్యభిచారిభిః। ఆనీయమానస్స్వాదుత్వం
స్థాయీభావో రసస్స్మృత' ఇత్యాదినేత్యర్థః।లక్షణశ్లోకం వ్యాకరోతి - లో
క ఇత్యాదినా-లోకే. అస్యోచ్యత ఇత్యనేన సంబంధః- అభ్యాసేతి- అభ్యా
సేన పునఃపునః పరిశీలనేన యత్పాటవం వ్యాప్త్యాదిస్మరణే నిర్విలంబతా హే
తుస్సంస్కారవిశేషస్తద్వతామిత్యర్థః - ఏతేనానుమానపక్షస్యైతావ
న్మాత్రోపయోగ ఇత్యుక్తం భవతి - శ్రోత్రియాశ్ఛాందసాః-బ్రహ్మచారి
ణో విధ్యుక్తబ్రహ్మచారినియమనిష్ఠాః తద్భిన్నాః-షండాదయ ఆదిశబ్దార్థః -

శ్రీమదాచార్యాభినవగుప్తపాదైరభివ్యక్తిపక్ష ఏవ సిద్ధాంతి
తః। సవివపరీక్షకాణామంతరంగమవగాహత ఇత్యస్మాభిరపి
సత్సంప్రదాయలోభేన తమేవ పక్షమనుసృత్య రసో నిరూప్యతే।
అత్ర విభావైరనుభావైశ్చేత్యాదినా పూర్వాచార్యపరిగృహీ
తమేవ రసలక్షణమనుక్రమ్యతే। లోకే నాయికానాయకాది
రూపైరాలంబనకారణైరుత్పాదితస్స్రక్చందనచంద్రికాదిభి
రుద్దీపనకారణైస్సంవర్ధితః కటాక్షభుజాక్షేపాదిభిః కార్యైః
ప్రతీతిపదవీం నీతశ్చింతానిర్వేదాదిభిస్సహకారిభిః పరాం
కాష్ఠాం ప్రాపితః। అయమస్యాంగతిమార్గ తదుచితకారణ
యోగిత్వాత్ య ఏవం సవివం యథావయమిత్యేవం రూపా
నుమానేఽభ్యాసపాటవవతాం శ్రోత్రియబ్రహ్మచార్యాదివ్య
తిరిక్తానాం కావ్యగుణాలంకారమహిమ్నా నాట్యే చతుర్విధా
భినయమహిమ్నా తైరేవ కారణాదిభిః కారణత్వాదిరూపపరి

తద్వ్యతిరిక్తానాం చతుర్విధానామభినయానాం మహిమ్నా- అభినయప్ర
కారస్తు-అభినయత్యభివ్యనక్తి పదార్థానిత్యభినయః-తత్ర పరగతసుఖదుఃఖ
భావనయా భావితాంతఃకరణత్వం సత్త్వం తతో భవా సాత్త్వికా। స్తంభాద
యః తదభినయోఽనిమేషనయనత్వాదిః అంగం హస్తాది తద్వ్యాపారః పతా
కాదిరాంగికాభినయః - పాఠ్యాపరపర్యాయం కావ్యనాటకరూపం వాచి
కం తదభినయో రసోచితరాగానుషంగాదిః - ఆహార్యాభినయో నాట్యోచి
తాలంకారధారణం - తదుక్తం "అభివ్యంజన్విభావానుభావాదీన్నాటకా

స్త్రయాః। ఉత్పాదయంత్సహృదయేరసజ్ఞానంనిరంతరం । అనుకర్తృస్థి తోయోర్థాభినయస్సోభిధీయతే ॥ ఆంగికోవాచికశ్చైవసాత్త్వికాహార్య కావితి।సచతుర్ధాకృత స్తద్జ్ఞైరాంగికోంగక్రియోచ్యతే॥ రాగానుషం యద్వాక్యంనాట్యేతద్వాచికంస్మృతం । సత్త్వక్రియాసాత్త్వికస్స్యా దాహార్యోభూషణాదికః,మితి- తైరేవకారణాదిభిః- కార్యాణిసహకారీణి చాదిశబ్దార్థః- అలౌకికాయేవిభావనాదయః- అనుభావనంవ్యభిచరణం చాదిశబ్దార్థః - విభావనంనామవాసనాత్మతయాస్థితస్యస్థాయినోంకు రావస్థతాపత్తిః-అనుభావనమనుభవవిషయయోగ్యతాపత్తిః - వ్యభిచర ణంవివిధమభితశ్చరణంచ-తేచయేవ్యాపారాస్తద్వత్త్వాత్ - అయమేవకా రణాదీనాంవిభావాదిపదాపదేశ్యత్వేహేతుః- అలౌకికానియానివిభావా

> హారేణాలౌకికవిభావనాదివ్యాపారవత్త్వాదలౌకిక విభావాది పదాపదేశ్యైర్మమైవైతే శత్రోరేవైతేతటస్థస్యైవైతేనమ మైవైతేనశత్రోరేవైతేన తటస్థస్యైవైతఇతి సంబంధివిశేష స్వీకారపరిహారనియమానవసాయాత్సాధారణ్యేన ప్రతీతైర భివ్యక్తస్సామాజికానాంహృదయే వాసనాత్మతయాచిరాదవ స్థితోరత్యాదిస్థాయీ ప్రతినియతప్రమాతృనిష్ఠోపి సర్వసా ధారణకావ్యనాట్యాద్యనుసంధానసామర్థ్యసంపన్నాలౌకిక సర్వసాధారణ విభావనాదివ్యాపారరూప కారణబలాత్పు

దిపదానితదపదేశ్యైస్తద్వ్యవహార్యైః-అలౌకికత్వంచాలంకారికైకపరి గృహీతత్వాత్ -సంబంధినస్త్రివిధాః- స్వయంశత్రు స్తటస్థశ్చేతి- తే షాంసంబంధివిశేషాణాంస్వీకారేపరిహారేచ యోనియమ స్తస్యానవసా యాదనిశ్చయాత్ -మమైవైతఇత్యాదినాస్వీకారప్రకారోనమమైవైతఇ త్యాదినాపరిహారప్రకారశ్చదర్శితః-సామాజికానాంనాట్యప్రేక్షకాణాం కావ్యశ్రోతృణాంచేత్యర్థః-వాసనాత్మతయా-అనభివ్యక్తతయాస్థితః స్థాయీరత్యాదిః ప్రతినియతోయఃప్రమాతాఅనుకార్యోరామాదిస్తన్ని ష్ఠోపి-సర్వసాధారణంయత్కావ్యనాట్యాద్యనుసంధానసామర్థ్యంతేన సంపన్నాయుక్తాఅలౌకికాస్సర్వసాధారణాశ్చయేవిభావనాదివ్యాపారా స్తద్రూపాణాంకారణానాంబలాత్ -ప్రమాతృసంబంధివిశేషాఃపూర్వో

క్తాస్స్వీయశ్శత్రుస్తటస్థశ్చేతిప్రమాతృసంబంధిభేదాస్తేషాంపరిహారేణ
అస్యవివరణమాహ- ప్రమాతృమాత్రసాధారణ్యేనేతి-రసస్ఫురణావస్థా
యాంసర్వేషామేకహృదయత్వమిత్యాహ-సకలేతి-ఇదంప్రమాతృవిశేష
ణం- తత్కాలేఅనుభూతిసమయే-ప్రముషితోవిగళితో వేద్యాంతర సంప
ర్కోయస్యతేన- ప్రమాత్రా-ప్రమాతృభిరిత్యర్థః-అనుభవిత్రనుభవయో
ర్భిన్నత్వనియమాత్స్వాకారఇవేత్యుక్తం- అభిన్నోఽపి - ఏవంచర్వణీయ
శ్చర్వయిత్రభిన్నోఽపీత్యర్థః- గోచరీకృతః సాధారణ్యేనగోచరీకరణేవి
భావనాదీనాంసాధారణ్యంహేతుః- చర్వ్యమాణతాపునఃపునరుపభుజ్య

మాతృసంబంధివిశేషపరిహారేణ ప్రమాతృమాత్ర సాధార
ణ్యేన సకలహృదయ సంవాదభాజా తత్కాలప్రముషితవే
ద్యాంతరసంపర్కేణప్రమాత్రాస్వాకారఇవాభిన్నోఽపిగోచ
రీకృతశ్చర్వ్యమాణతైకప్రాణోవిభావాదిజీవితావధిర్విభా
వాదినానాపదార్థ మిళితోఽపి పానకరసన్యాయాదైకధ్యేనచ
ర్వ్యమాణఃపురఃపరిస్ఫురన్నివహృదయంప్రవిశన్నివసర్వాం
గాన్యాలింగన్నివాన్యత్సర్వంతిరోదధద్బ్రహ్మానందాస్వాదం
సంపాదయన్నివాలౌకికచమత్కారకారీరసఇత్యుచ్యతే౧౦

అత్రప్రమాతృమాత్రసాధారణ్యేన సాక్షాత్కరణం న
యుక్తిమాత్రాత్ । అపితుసకలహృదయసాక్షికమపీతిజ్ఞాప
యితుంసకలహృదయసంవాదభాజేతివిశేషణం । సాధారణ
ప్రతీతికత్వాదేవ ప్రతినియతప్రమాతృనిష్ఠతయాప్రతీయమా

మానతా- ఏకఃప్రాణోయస్యసతథోక్తః- తద్వ్యతిరేకేనిస్సారత్వాత్ -
విభావాదిజీవితావధిః- యావద్విభావాదిస్ఫురణంతావదేవరసచర్వణమి
తిభావః- పానకేతి- యథాపానకరసశ్శర్కరామరిచకర్పూరాది మాధు
ర్యసౌరభాదిసహితోఽనపహ్నుతమిథశ్చమత్కార శ్చర్వణీయ స్తద్వద
యమపీతిభావః- పురఇతి నటేరామప్రతీతిదార్ఢ్యం-హృదయమితిసామా
జికహృదయానామభేదం - సర్వాంగానీతి నృత్తగీతాది నాట్యధర్మాం
గీకృతత్వం-అన్యత్సర్వమితి విగళిత వేద్యాంతరత్వంచ ప్రత్యాయయతీ
తిబోధ్యం ౧౦. తత్తత్పదార్థాభిప్రాయావిష్కరణపూర్వకఃకావ్యజ్ఞా

వ్యపక్షౌ ప్రతిక్షిపతి- అతేత్యాదినా॥ అనేనవిశేషణద్వయేనేతి - చర్వ్య
మాణతైకప్రాణో విభావాదిజీవితావధిరితివిశేషణద్వయేనేత్యర్థః - నను
విభావాదీనామకారకత్వేఽజ్ఞాపకత్వే చ కథంరసస్య తన్నిష్పాద్యత్వమి
త్యాశఙ్క్యాహ- కారకేతి। సమాధత్తే- తస్యేతి। నన్వేతాదృశం కారణ

నాల్లౌకికసుఖాద్వైలక్షణ్యేనరసస్యాలౌకికత్వముక్తంభవతి।
బ్రహ్మానందాస్వాదం సంపాదయన్నివేత్యనేన తస్యబ్రహ్మా
నందరూపత్వముక్తంభవతి 'రసో వై స' ఇతిశ్రుతేః । తస్యా
లౌకికత్వేచర్వ్యమాణతైకప్రాణఇతిహేత్వంతరం। అనుభ
వైకరసఇత్యర్థః । అనుభవస్యస్వప్రకాశత్వాత్తదభిన్న
స్యరసస్యాపిస్వప్రకాశతయాఽలౌకికత్వసిద్ధిరితిభావః। నను
సర్వంసుఖమీదృశమేవజ్ఞాతతైకరసత్వాత్ । ఏతావతాకథ
మలౌకికత్వమితిచేదుచ్యతే। యథాయోగినాంనిత్యసిద్ధోఽపిబ్ర
హ్మానందోవిజాతీయప్రత్యయాతిరస్కృతమూర్తౌ సజాతీయ
జ్ఞానసంతానేధారావాహినిసతి స్వయమేవప్రకాశతే న
ప్రాగూర్ధ్వంచ । తథారసోఽపినిత్యసిద్ధానందాత్మాకావ్యా
ర్థానుసంధానచతురచేతసాం వ్యంజనవ్యాపారసహకృతాం
తఃకరణవృత్తినిరస్తావరణతయావిగలితవేద్యాంతరత్వేన స్వ
యమేవభాసతే। నచైవంలౌకికసుఖమితికథంవాలౌకికత్వం,వి
భావాదిజీవితావధిరితి।విభావాదిసమసమయవృత్తిరిత్యర్థః।అ
నేనవిశేషణద్వయేనరసస్యవిభావాదిభిరకార్యత్వమజ్ఞాప్యత్వం
చోక్తంభవతి । కారకజ్ఞాపకకోటిబహిర్భూతవిభావాదేర్నిష్పా
ద్యత్వమస్యవిరుద్ధమితిచేన్న।తస్యాలౌకికత్వాదేవవిరోధగంధ
స్యాప్యస్ఫురణాత్ ।నను రసోత్పత్తిజ్ఞప్త్యనుపయోగినోవిభా
వాదేఃకుత్రహేతుత్వమితిచేద్బ్రహ్మణివేదాంతానామావరణ

మేవాసంభావితమిత్యాశంక్యసదృష్టాంతముపపత్తిమాహ-నన్వితి - బ్ర
హ్మణిబ్రహ్మసాక్షాత్కారే- తత్రరసే- చర్వణమాత్రోపయోగే-హే
తుత్వమిత్యనువర్తతే- అయంభావః-యథాబ్రహ్మసాక్షాత్కారేవేదాం
తానామజ్ఞానావరణభంజనేహేతుత్వంతథారసఃసంవిదివిభావాదీనాంచ

ర్వణమాత్రోపయోగే హేతుత్వమితి-అత్రమాత్రచాఉత్పత్తిజ్ఞప్తీ వ్య
వచ్ఛిద్యేతే- తథాహీతి- చర్వణశబ్దార్థప్రతిపాదనపూర్వకంతన్మాతోఽ
పయోగేవిభావాదీనాం హేతుత్వమేవోపపాదయతీత్యర్థః- విభావాది గ
తామేవ్యంజనవ్యాపారాఃవిభావనానుభావనవ్యభిచరణాని తదాఖ్యాయె
అలౌకికమహాసహాయాస్తైర్లబ్ధబలేనాంతఃకరణవృత్తివిశేషేణనిరస్తసమ
స్తావరణస్యవిగళితవేద్యాంతరస్య రసపదవ్యపదేశ్యస్య రసశబ్దవాచ్యస్య
సకలానిలౌకికానిచయాని ప్రమాణాని ప్రత్యక్షాదీనితన్నిరపేక్షః-అతఏవ

భంజనఇవవిభావాదీనాంతత్రచర్వణమాత్రోపయోగఇత్యవే
హి।తథాహివిభావాదిగతవ్యంజనవ్యాపారాఖ్యాలౌకికమహా
సహాయలబ్ధబలాంతఃకరణవృత్తివిశేషనిరస్తసమస్తావరణస్యా
త్మానందసాగరస్యైవరసపదవ్యపదేశ్యస్యలోకోత్తరచమత్కా
రకారిణస్సకలలౌకికప్రమాణనిరపేక్షస్స్వయంప్రకాశాత్మా
విగళితవేద్యాంతరస్ఫురణవిశేషశ్చర్వణంస్వాదనమితిచాఖ్యా
యతే। తన్మాత్రోఽపయోగాద్విభావాదీనాంహేతుతానిర్వా
హః। అతఏవైతేషాంవ్యంజకత్వంవ్యంగ్యత్వంచరసస్యేతి స
ర్వమలౌకికమేవ । అతోనకించిదసమంజసం ౨౨. ఆగంతుక
చర్వణమపర్యాలోచ్యైవభట్టలోల్లటాదిభిరుత్పత్త్యాది పక్షా
ఉత్ప్రేక్షితాః।విభావాదినానాపదార్థమిళితఇత్యనేనవిభావా
దిపరామర్శప్రధానత్వాద్రసానుభవోననిర్వికల్పక ఇత్యుక్తం
భవతి। ఐకధ్యేనచర్వ్యమాణఇత్యుక్త్యాచర్వ్యమాణాలౌకికా

స్వయంప్రకాశాత్మాప్రదీపాదివత్స్వయంప్రకాశస్వరూపఃవిగళితవేద్యాం
తరశ్చాసౌస్ఫురణవిశేషశ్చేతి - సఏవచర్వణంస్వాదనమితిచాఖ్యాయతే-
ఽభిధీయతే-తన్మాత్రేతి - తన్మాత్రోపయోగాచ్చర్వణమాత్రోఽపయో
గాత్ -అతఏవేతి-ఏతేషాంవిభావాదీనాం-అతఇతి-కించిదీషదపి-నాసమం
జసం ౨౨. ఆగంతుకేతి॥ఆగంతుకంతత్కాలోద్బుద్ధంయచ్చర్వణంస్వా
దనంతత్ - విభావాదీతి- విభావాదిపరామర్శప్రధానేరసానుభవేనిర్విక
ల్పకత్వం నసంభవతీతిభావః- తర్హి సవికల్పకత్వంసంభవతీత్యతఽహ -
ఐకధ్యేనేతి - స్వసంవేద్యేతస్మింత్సవికల్పకత్వమపినసిద్ధ్యతీతిభావః- ఉ

భయమితి- ఇతరనిషేధస్యేతదితరవిధినాంతరీయకత్వాదుభయనిషేధో భయవిధిపర్యవసానాదుభయాత్మకత్వం। అవధారణార్థమాహ - నవిరోధమితి॥ ఉక్తార్థే సమ్మతిం దర్శయతి- య ఇతి॥ అతిజనః అలౌకికః॥ శ్లోకం వ్యాకరోతి- లోకవిదితత్వాదిత్యాదినా॥ లోకసర్వలోకాభ్యాంఠఞ్- ఠస్యేకఇతీకాదేశే చోక్తరూపసిద్ధిః॥ ననుస్వప్రకాశస్యరసస్యకింవ్యంగ్య

నందమయస్యతస్యస్వసంవేదనసిద్ధత్వాన్నసవికల్పకోపీత్యుక్తం భవతి। ఉభయాభావరూపస్యోభయాత్మత్వమపిపూర్వవల్లోకోత్తరతామేవావగమయతి। నవిరోధమావహతి। తథాచోక్తం॥ యోలౌకికోప్యతిజనః కారకసిద్ధోప్యకార్యభూతశ్చ। సవికల్పోప్యవికల్పస్సరసః కేనోపమీయేత॥ లోకవిదితత్వాల్లౌకికః। తత్రవిదితఇత్యర్థేలోకసర్వలోకాభ్యాంఠఞ్। లోకోత్తరసహృదయైకవేద్యత్వాదలౌకికశ్చ। విభావాదిశబ్దవ్యపదేశ్యకారణసాధ్యత్వాత్కారకసిద్ధః। తైరభివ్యజ్యతే నతూత్పాద్యతఇత్యకార్యభూతశ్చ విభావాదివిశేషణవిశిష్టత్వాత్సవికల్పః। తథాపిస్వసంవేద్యత్వాదవికల్ప ఇత్యప్రతిమోయమిత్యర్థః। ననుకింవిభావాదీనాం వ్యంజకత్వకల్పననిర్బంధేన సామాన్యవాచినారసపదేనవిశేషవాచినా శృంగారాదిపదేనవారసోభిధీయతామితిచేన్నైవం। శతకృత్వస్తముభయపదప్రయోగేపి కావ్యార్థానుసంధానశూన్యానాం రసపరామర్శాభావాత్। ప్రత్యుతవిభావాదిపదప్రయోగేరసశృంగారాదిపదాప్రయోగేపిరసాభివ్యక్తేః। అతోన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం విభావాదిమాత్రపర్యవసితత్వాత్తస్యైవ వ్యంజకత్వపక్షస్సరసానాం మనసేరోచతే॥ ననుతర్హిశృం

త్వకల్పనేనవిభావాదీనాంకింవ్యంజకత్వకల్పనేనచరసశృంగారాదిపదవాచ్యత్వమస్తిత్యాశంక్యసమాధత్తే- ననుకింవిభావాదీనామిత్యాదినా। ప్రత్యుతేతి॥ విభావాదిపదప్రయోగే-లలనోద్యానాదిసామగ్రీవాచకపదప్రయోగఇత్యర్థః- రసశృంగారాదీనియానిపదాని తేషామప్రయోగేపి అతఇతి- తస్యైవవిభావాదిమాత్రస్యైవ॥ ననురసశృంగారాదిపదానాం

సజాగళస్తనవన్నిష్ప్రయోజనత్వం భవేదిత్యాశంక్య సమాధత్తే-ననుతర్హీ
త్యాదినా॥ తేషాం రసశృంగారాదిపదానామిత్యర్థః- అయంభావః-ఘట
పటాదిశబ్దానాం ఘటపటాదిరూపార్థాభిధాయకత్వవద్రస శృంగారాది
పదానాం రసశృంగారాదిరూపార్థవాచకత్వమస్త్యేవేత్యతో నవైయర్థ్య
మితి ॥ నహీతి ॥ పరోక్షాణాం రామకృష్ణాద్యనుకార్యగతత్వేనా ప్ర
త్యక్షాణాం రసానాం ప్రతీతిస్ఫూర్తిరపి-అయంభావః - తత్తత్ప్రకరణ
స్థేభ్యో రసశృంగారాదిపదేభ్యస్తత్తన్నాయకాశ్రయతయా పరోక్షా
ణాం తత్తద్రసానాం ప్రతీతిరపిభవత్యేవేతి- తర్హి కిం నిషిధ్యత ఇత్యత్ర

గారాదిపదానాం నిరర్థకరూపత్వమాపద్యేత , తేషాం రసాభి
ధాయకత్వనిషేధాదితి చేత్ ,నహి వయం తేషాం ఘటాదిశబ్దవ
త్సమయబలేనార్థావబోధకత్వం నిషేధామః।నహిపరోక్షరస
ప్రతీతిరపి తేభ్యో నిషిధ్యతే।కింతర్హి కావ్యార్థానుసంధానసమ
నంతరభావినీ బ్రహ్మానందాస్వాదసోదరీయేయం నిత్యాపరోక్ష
బ్రహ్మానందప్రకాశాత్మికా ప్రతీతిస్తస్యా ఏవాయమభిధావృ
త్తివిషయతానిషేధ ఇతి సంతోష్టవ్యం। కించేయమీదృశీ రసప్ర
తీతిర్నకేనాప్యపహ్నోతుం శక్యతే కావ్యార్థానుసంధాననిపు
ణసరసతరచేతసాం సమున్మేషాదితి ద్యోతయితుం పురః పరిస్ఫు
రన్నిత్యాదివిశేషణకదంబకం ౨౩. విభావాదీనాం సంయో
గాద్వ్యంగ్యవ్యంజకభావలక్షణసంబంధాద్రసస్య నిష్పత్తిర
భివ్యక్తిరితి సూత్రాక్షరయోజనాఽత్ర। విభావానుభావవ్య

హ- కింతర్హీతి- బ్రహ్మానందాస్వాదస్య బ్రహ్మానందానుభవస్య సోదరీ -
తత్సదృశీత్యర్థః- నతత్సాదృశ్యమాత్రం-తద్రూపత్వమప్యస్తీత్యాహ- ని
త్యేతి - నిత్యశ్చాపరోక్షశ్చయో బ్రహ్మానందప్రకాశస్స ఏవాత్మాయస్యా
స్సా తథోక్తా- 'రసో వై స' ఇతి శ్రుతేస్తత్స్వరూపేత్యర్థః- ప్రతీతీ రసాను
భూతిః- విశిష్టాయాః ప్రతీతేర్విభావాదిమాత్రాయత్తత్వాదభిధేయత్వ
మనుపపన్నమితి భావః-కించేతి- అపహ్నోతుమపలపితుం ౨౩. అస్మిన్సూత్రే
సంయోగశబ్దస్సంవలనాపరనామధేయవ్యంగ్యవ్యంజకభావలక్షణసంబం
ధపరో నిష్పత్తిశబ్దోఽభివ్యక్తిపరశ్చేత్యాహ-విభావాదీనామితి॥అత్ర అస్మిన్

పక్షఇత్యర్థః। నను విభావానుభావవ్యభిచారిణాం మధ్యేప్యేకైకస్యానేకరస సాధారణత్వేనానైకాంతికత్వాదేకస్యాపిరసస్యనాభివ్యక్తిరితిసూత్రే మిళితానిర్దిష్టాః-తథాపి 'వియదళిమలినాంబుగర్భమేఘంమధుకరకోకిలకూజితైర్దిశాంశ్రీః ధరణిరభినవాంకురాంకటంకా ప్రణతిపరేదయితేప్రసీదముగ్ధే' ఇత్యాదౌ 'పరిమృదితమృణాలమ్లానమంగంప్రవృత్తిఃకథమపిపరివారప్రార్థనాభిః క్రియాసు కలయతిచ హిమాంశోర్నిష్కళంకస్యలక్ష్మీమభినవకరిదంతచ్ఛేదపాండుఃకపోల' ఇత్యాదౌ 'దూరాదుత్సుకమాగతేవివళితంసంభాషిణిస్ఫారితంసంశ్లిష్యత్యరుణంగృహీతవసనేసంకుంచితభ్రూలితం,మానిన్యాశ్చరణానతివ్యతికరేబాష్పాంబుపూర్ణంక్షణాచ్చక్షుర్జాతమహోప్రపంచచతురంజాతాగసిప్రేయసీ'త్యాదౌచ విభావానా

భిచారిణాంతత్రతత్రరసశ్లోకేషు కేవలానామేవ స్థితిర్దృశ్యతే। తథాపి తేషామసాధారణానాంపరస్పరావినాభావబలాదన్యోన్యాక్షేపకత్వేసతినానైకాంతికత్వమితిసూత్రే మిళితానాంగ్రహణమితిబోద్ధవ్యం। అయమసంలక్ష్యక్రమవివరసః। విభావాదివ్యజ్యమానతయాక్రమస్యవిద్యమానత్వేపిరసాస్వాదాతిశయమహిమ్నాతస్యాసంలక్ష్యమాణత్వాత్ ।

రసనవకత్వసమర్థనం

తేచరసాశ్శృంగారాదయః పూర్వోద్దిష్టానవైవ ౨౪. న

మనుభావానామౌత్సుక్యవ్రీడాహర్షకోపాసూయాప్రసాదానాం వ్యభిచారిణాంచ కేవలానామేవస్థితిఃకథమిత్యాశయేనాహ ॥ విభావేతి॥సమాధత్తే॥తథాపీతి॥అయంభావః - విభావాదీనాంసాధారణత్వేత్వనైకాంతికత్వం- అసాధారణస్యవిభావస్యానుభావస్యవ్యభిచారిణోవా కేవలస్యనిబద్ధస్యావినాభావబలేనేతరద్వయాక్షేపకత్వాన్నానైకాంతికత్వమితి తత్రతత్ర కేవలానాంస్థితిసూత్రేమిళితానాంనిర్దేశశ్చోపపద్యతఇతి। అయమితి- నను ప్రతిపాదితప్రక్రియయాక్రమస్యవిద్యమానత్వాత్కథమసంలక్ష్యక్రమత్వమేవేత్యాశంక్యాహ- విభావాదీతి - తస్యక్రమస్య-నిశితసూచ్యాశతపత్రపత్రశతవేధవదసంలక్ష్యమాణత్వాత్ - తేచేతి-శృంగారహాస్యకరుణాఇత్యుద్దేశశ్లోకనిర్దిష్టరసపరామర్శాభిప్రాయేణన

హువచననిర్దేశః ౨౮, ననురససంఖ్యాయా మతభేదే నోచ్చావచత్వా
ర్థంనవైవేత్యవధారణమిత్యాక్షిపతి- నన్వితి- తథాహీతి-నియమాసిద్ధి
మేవోపపాదయతీత్యర్థః- వీరేతి- రసేషు- రసత్వేనవ్యవహ్రియమాణే
ష్విత్యర్థః- కుతోపిహేతోః-వటయక్షువత్ - వటేయక్షుగ్రహోస్తీతి
ప్రసిద్ధిరివ॥ శృంగారేతి॥రసనాత్స్వాదనాత్ ।అన్యేత్వితి-రాగేతి।విశ్వం

న్వయంనియమోనసిద్ధ్యతి। తథాహిరస్యతేస్వాద్యతఇతివ్యు
త్పత్త్యారసశబ్దస్య సుఖాస్వాదరూపశృంగారఏవార్థోయు
క్తః,సుఖస్యైవాస్వాద్యత్వాత్। ఇతరేషాంతుసుఖాస్వాదర
హితానాంప్రత్యుతానవధికదుఃఖానుభవసంభిన్నానాంకరు
ణాదీనాంరసశబ్దార్థతైవనఘటతఇత్యభిప్రాయేణ శృంగార
ప్రకాశేభోజరాజో వ్యాజహార‘ వీరాద్భుతాదిషు రసేషు
రసప్రసిద్ధిస్సిద్ధాకుతోపివటయక్షువదావిభాతి । లోకైగ
తానుగతికత్వవశాదుపేతామేతాంనివర్తయితుమేషపరిశ్ర
మోనః ॥ శృంగారవీరకరుణాద్భుతహాస్యరౌద్రబీభత్సవత్స
లభయానకశాంతనామ్నః । ఆమ్నాసిషుర్దశరసానపరేవ
యంతుశృంగారమేవరసనాద్రసమామనామ’ ఇతి॥ అన్యే
తు‘నశాంతంమేనిరేరస’మితిప్రమాణయంతోఽష్టావేవరసాన
భిప్రేత్యాహుః॥ ‘రాగద్వేషవిలాససంభృతరసంవిశ్వంజగ
చ్చేష్టతేతావేతౌసుతరామనాది సుమహాకాలప్రవాహోల్బ
ల్బణౌ। నైకోపిక్షుమతేపుమాంస్తదనయోరామూలమున్మూ
లనేతేనాత్యంతపరీక్షణేతుభువనేకానామశాంతేఃకథా’ అపి
చ॥ ‘యదినవమతయాశమోమతస్స్యాత్’-మితిమునిస్సచనా
లలక్షదేనం । అపిపరిగణయన్రసేషుభావాన్రతిముఖరానల

సమస్తంజగల్లోకః- తావేతౌరాగద్వేషౌ - అనాదిస్సుమహాంశ్చయః కా
లప్రవాహస్తస్మిన్నుల్బణౌప్రవృత్తౌ - తత్తస్మాత్ - తేనహేతునా-శాం
తేశ్శమస్య- తత్థాయికస్యశాంతస్యేత్యర్థః- యదీతి-మునిర్భరతమునిః-
ఏనంశమస్థాయికంశాంతం- కిమితినాలలక్షత్ - ఏతస్యలక్షణంకిమితినోక్త
వానిత్యర్థః-అపి కించ- ముఖమారంభంరాతీతిముఖరా రతిర్ముఖరా ఆ

ద్యామేషాంతాన్-భావాన్స్థాయిభావాన్పరిగణయంత్సన్ - అస్యశాం తస్య- కింవాఽలలంఘత్కిమిత్యతిచక్రామ - ఇహేతి - ఇహభరతముని ప్రణీతరసప్రకరణే- ఉపలక్షణం- శాంతాభావస్యేతి శేషః - కుతఇత్యత ఆహ- విభావేతి-శాంతస్యమతభేదేనస్థాయిభావభేదాత్తంనిశ్చిత్యనపరిగ ణయతువిభావాదీన్కుతోనదర్శయేదితిభావః-అ౧,పరిహరతి-నతావదిత్యా దినా॥ నశోభతే-శృంగారమేవరసనాద్రసమామనామేతివచనమనుప

లంఘదస్యకింవేతి। ఇహస్థాయినోపరిగణనముపలక్షణంవిభా వానుభావవ్యభిచారిణామప్రదర్శనాత్ । తేననశాంతోరస ఇతి॥అపరేతువత్సలేనసహదశరసానురరీకుర్వతే। అపరేపున స్స్నేహభక్తిభ్యాంద్వాదశరసానవతిష్ఠంతే । తతోనవైవేతి నియమోనసిద్ధ్యతీతిచేదత్రోచ్యతే-అ౧. నతావద్భోజరాజ పక్షశ్శోభతే।కావ్యనిబద్ధవిభావాదిమహిమ్నాలోకోత్తరభా వకత్వవ్యాపారేణసర్వోపిహిస్థాయీతదానీమానందాత్మక తయైవసముల్లసతి॥ఉక్తంహి॥'విలసతిసుఖస్వరూపంవిగళితవే ద్యాంతరత్వమేవపునః । యదినామతదిదమాస్తేకరుణాదావ పికుతోనరస'ఇతి। అయంభావః।విగళితవేద్యాంతరత్వమానం దస్వరూపమిత్యవివాదం। తత్కరుణాదావస్తివానవా। నచే త్తత్రకథంవిభావాదిసామగ్రీ । అస్తిచేత్కథమానందప్రా దుర్భావేపి న రసరూపతా।అథయదివేద్యాంతరవిగళనస్యై వానందరూపతాయాంవివాదస్తత్కథం శృంగారస్యాపి ర సరూపతాసమర్థనం। తస్యవిప్రలంభాత్మకప్రభేదస్యకలయా ప్యానందప్రాదుర్భావస్యాభావాత్ । మదుక్తవిధాయాంచ వివాదాచ్ఛృంగారమాత్రశ్రద్ధాళోరపి తస్యార్థహానిస్స్యా

ద్యతఇత్యర్థః- తత్రోపపత్తిమాహ- కావ్యేతి- తదానీంచర్వణసమయే- తత్రసంగతిందర్శయతి- విలసతీతి- తదిదంవిగళితవేద్యాంతరత్వం- కరు ణాదావప్యాస్తేయదినామరసఃకుతోన- రసత్వంకథంనసిద్ధ్యతీత్యర్థః-మ దుక్తేతి- మదుక్తవిధాయాం-వేద్యాంతరవిగళనమేవసుఖస్వరూపమితిమ త్ప్రతిపాదితప్రక్రియాయామిత్యర్థః - అర్థహానిఃశృంగారమాత్రరసతా

సమర్థనరూపకార్యహానిః- తస్మాదితి-సత్త్వాంగీకారేణవిద్యమానత్వాభ్యు
పగమేనైవ।సోపపత్తింయుక్తించదర్శయతి- కించేతి- నశాంతంమేనిరేరస
మిత్యత్రోత్తరమాహ- తథాపీత్యాదినా॥ స్థాయీతి-స్థాయినాంరత్యాదీ
నామష్టానాంచవ్యభిచారిణాం ద్వాత్రింశతస్సంచారిణాంచమధ్యేపాఠా
త్పఠనాదేవ-ఉభయరూపతా స్థాయిరూపతావ్యభిచారిరూపతాచేత్యర్థః

దితిమరుత్తరంవ్యాసనంస్యాత్. । తస్మాద్విభావాదిమహిమ్నా
వేద్యాంతరన్యక్కారేణచేతోఽనిరతిశయపారవశ్యలక్షణస్యా
నందప్రాదుర్భావస్య విప్రలంభసత్త్వాంగీకారేణైవ రసత్వ
స్యప్రసాధనీయత్వాత్తయైవరీత్యా కరుణాదీనామపిరసత్వ
మంగీకారమేనాప్యురరీకర్తవ్యం । కించ యదికరుణాదావానందో
న్మేషః కథంతర్హి సామాజికానాంకరుణాదిరసప్రధానప్రబం
ధాభినయానంతరమేతావంతంకాలమహోంతమానందమనుభ
భూమేత్యానందాత్మతాప్రతిసంధానంకథంచ పునరపి తత్ర
ప్రవృత్తిరపి । యద్యపి సర్వత్రనశాంతిసంభవః, తథాపిశ
మదమాదిసంపన్నేషునిత్యనైమిత్తికకర్మానుష్ఠాననిర్మలీకృత
స్వాంతేషుశ్రవణాదినిరతేషుపండితేషుసంభవత్యేవశాంతో
నామరసః। నచాస్యస్థాయినోఽపరిగణనం। స్థాయివ్యభిచారిమ
ధ్యపాఠాదేవ నిర్వేదస్యోభయరూపతా స్వీకృతేతి మునేరభి
సంధేర్జ్ఞాయమానత్వాత్ ॥ నస్థాయివ్యభిచారితేయదపున
శ్చైత్తైమునేస్సమ్మతే నిర్వేదస్యనిరూప్యతాం ప్రతిముఖానస్థాన
పిస్థాయినః । తేషాఙ్గేశ్యతయాస్థితేషుబహుశోభావేషుసం
చారిణాంనిత్యామంగళముద్దిశేత్కథమసౌనిర్వేదమేవాదితః॥
అస్యచవిభావోఽభవభంగురత్వాదిభావనా । రోమాంచలోచ
ననిమీలనాదిరనుభావః । మతిస్మృతిధృత్యాదయోవ్యభిచారి

అభిసంధేరభిప్రాయస్య। తదభిసంధిమేవావిష్కరోతి- నేతి-నిర్వేదస్య
స్థాయివ్యభిచారితేద్వేఅపినసమ్మతేయది- తేషువ్యభిచారిష్వాఙ్గేశ్యతయా
ఆరంభోపయుక్తతయాబహుశోభావేషుహర్షౌత్సుక్యాదిషుస్థితేషుసమ్ను-
సంచారిణామాదితః।అస్యేతి-విభావఉద్దీపనవిభావః-శిష్టపండితానామా

లంబనవిభావత్వాత్ - శాంతస్య బహుభీరసత్వమభ్యుపగతమిత్యాశయె నాహ-కించేత్యాదినా॥ జుగుప్సేత్యాదిస్వభావ ఇత్యంతం స్పష్టం- యత్నే

ణః। కించ 'జుగుప్సావిస్మయశమాస్థాయిభావా' ఇతివచనానురోధాచ్ఛ్రితపి వాస్యస్థాయిభావః । కేచిదుత్సాహస్థాయినమాహుః। కోహళస్తూత్సాహో వా నిర్వేదో వా శమో వాస్య స్థాయీత్యువాచ। కేచిజ్జుగుప్సాస్థాయినమేనమాహుః। తదసంగతం। రసానాం ప్రతినియతస్థాయికత్వనియమాత్। నను సర్వవ్యాపారోపరమరూపస్య తస్యాభినయప్రధానేషు నాట్యప్రబంధేషు కథముపయోగ ఇతి చేన్నైవం। నహి వయం నాట్యప్రబంధేష్వపి శాంతరసప్రచారమాద్రియామహే। కింతు వర్ణనాత్మకకావ్యభేదేష్వేవ। అత ఏవ "అష్టౌ నాట్యే రసాస్స్మృతా" ఇతి కావ్యప్రకాశికాకారః। భరతమునినా తదసంకీర్తనం తు నాభావాభిప్రాయేణ। కింతు న సార్వత్రికలోకయాత్రోపయోగితేత్యభిసంధినా। నను సూత్రకారైః కంఠతోఽనుపాత్తస్య నిర్వేదస్య స్థాయితాకల్పనమతిసాహసమితి చేన్నైవం। సూత్రకృతాం సర్వేషామేవాయం స్వభావః। యత్నేన కించిత్సూచయంతి। యథా కాణాదో రూపాదీన్ కతిచిద్గుణాన్ కంఠతో నిరూప్య పశ్చాచ్చశబ్దేన సప్త గురుత్వాదీనసూసుచత్। తస్మాదస్తి నవమో రసశ్శాంతః। నను పిత్రాదేః పుత్రాదౌ ప్రీతిస్థాయికో వత్సలో నామ రసస్సర్వజనసాక్షికః, మిత్రాదిష్వార్ద్రతాస్థాయికస్స్నేహోపి రసస్సేవకానాం సేవ్యగురుదేవతాదిగోచరస్తాత్పర్యస్థాయికో భక్తినామా రసోప్యస్తీతి చేదుచ్యతే। రతిర్హి కామినీవిషయా విభావాదిసముల్లసితా శృంగారరసతామాపద్యతే, సైవ దేవతాగురునృపపుత్రమిత్రవిషయా చేద్భావశబ్దభాగినీ భవతి । ఏవం వ్యవస్థాపితే వత్సలస్నేహభక్తీనాం రతిభావాంతర్భూతానాం విషయభేదమాత్రాద్భేదవ్యపదే

నేతి-లాఘవార్థం పదప్రయోగమంతరేణేత్యర్థః-యథేతి-చశబ్దేన-అ సూసుచత్ సూచయామాస-సైవేతి-భావశబ్దభాగినీ భావశబ్దవాచ్యా-ఏవ

ణితి-రసభూమికాయారసవేషస్యవిన్యాసేనరసానాంనవత్వవిఘటనేప
టుతానేత్యన్వయః-అత్రాభియుక్తాంగీకారమాహ-ఏవమితి-రతిరితి-దేవా
దయోవిషయాయస్యాస్సాతథోక్తా-మునిగురున్నృపాదయోఽత్రాదిశబ్దా
ర్థాః-రతిరనురాగవిశేషః-అంజితో వ్యంజితః- వ్యభిచారీనిర్వేదాదిశ్చభా
వః-అతఇతి - నిర్వ్యూఢంనిర్వాహఃకృతః ౨౬. తతోరసానాముపాధివ
శాన్మిథస్స్నేహవిరోధాస్సంభవంతీతితత్ప్రకారంప్రదర్శయితుమాహ-అ

శాన్నరసభూమికావిన్యాసేన రసనవత్వ విఘటనపటుతా ।
ఏవమేవాభిసంధాయాహ కావ్యప్రకాశకారః "రతిర్దేవాది
విషయావ్యభిచారీతథాంజితః । భావఃప్రోక్త" ఇతి । అతోని
ర్వ్యూఢంనవైవరసాఇతి ౨౬. అథైతేషాంమిథస్స్నేహవిరోధా

❀రసానాంమిథస్స్నేహవిరోధావుచ్యన్తే❀

నాహ ॥ వికాసవిస్తరక్షోభవిక్షేపాఖ్యాశ్చతుర్విధాః । జా
యంతేచేతసోధర్మావిభావాదిసమాగమే ॥ వికాసఃకుసుమస్యే
వపాదపస్యేవవిస్తృతిః । చేతసోబ్ధేరివక్షోభోవిక్షేపోమరు
తోయథా ॥ వికాసమూలశ్శృంగారోవీరోవిస్తరమూలకః । సం
క్షోభోపాధికోరౌద్రోబీభత్సఃక్షేపమూలకః ॥ ఏతన్మూలా
హాస్యచిత్రభయానకదయాఃక్రమాత్ ॥ శృంగారహాస్యయో
ర్వీరాద్భుతయోరౌద్రభీమయోః । బీభత్సకృపయోర్మైత్రీ
స్యాదేకోపాధికత్వతః ॥ రసౌశృంగారబీభత్సౌతథావీరభ
యానకౌ । రౌద్రాద్భుతౌతథాహాస్యకరుణౌవైరిణౌమిథః ॥ త
త్రశృంగారవీరరౌద్రాద్భుతానాంలోకోత్తరనాయకాశ్రయ
త్వేనపరిపోషాతిశయః । అతఏవశృంగారస్యమ్లేచ్ఛాదివిషయ

థేతి ॥ వికాసేతి-విభావాదీనాంసమాగమేదర్శనేశ్రవణేవా-వికాసఇతి-చేత
సఇతిప్రతివాక్యంసంబధ్యతే-వికాసాదీనాంఫలమాహ-వికాసమూలఇతి-
ఏతన్మూలాః-వికాసమూలోహాస్యరసః - విస్తరమూలోఽద్భుతరసః-
సంక్షోభమూలోభయానకరసః-క్షేపమూలః కరుణరసఇతివివేకః । శృం
గారేతి- రౌద్రభీమయోరౌద్రభయానకయోః- రసావితి- తత్రేతి-పరి
పోషాతిశయఃవిదగ్ధజనైకవిషయోరసపరిపోషవిశేషః- విపక్షేవిరోధమా

హ- అతఏవేతి- అయంభావః-యత్రవిభావాదిపరిపూర్త్యభావస్తత్రారోపితోరసః- స్వైచ్ఛాదౌతథాభూతత్వాదాభాసత్వమితి- ఉక్తార్థస్యస్పష్టతిమాహ - ఏకత్రేతి-అత్రావధారణేనాన్యత్రానురాగాత్యంతాభావస్సూచ్యతే- యథారావణస్యసీతాయాః - ఏతేనస్త్రీపుంసయోరేకత్రానురాగేజాతేఽన్యత్రానురాగప్రాగభావేచవిభావాదిసంపూర్తిసంభావనయానైవరసాభాసత్వమితిభావః - అన్యథా ప్రథమమజాతానురాగె వత్సరాజే జాతానురాగాయారత్నావళ్యాః పూర్వానురాగస్యాభాస

త్వేనాభాసత్వం । ఉక్తంహిశృంగారతిలకే“ఏకత్రైవానురాగశ్చేత్తిర్యఙ్మ్లేచ్ఛగతోపివా। యోషితోబహుసక్తిశ్చేద్రసాభాసస్త్రిధామత”ఇతి ౨౭. ఏషాంనవానాంరసానాంర

శృంగారరసనిరూపణం

త్యాదయోనవస్థాయిభావాః॥తత్రశృంగారస్యరతిస్థాయిభావః। రతిస్సంభోగవిషయఇచ్ఛావిశేషః। సైవవిభావాదిభిస్స్వాదుతాంనీతాశృంగారఇత్యుచ్యతే।శృంగంప్రాధాన్యమియర్తీతిశృంగారః।తత్ప్రాధాన్యంధ్వనికారేణోక్తం“శృంగారఏవమధురఃపరప్రహ్లాదకోరసః।తన్మయంకావ్యమాశ్రిత్యమాధుర్యంప్రతితిష్ఠతీ”తి।అత్రైవకారేణప్రాధాన్యమభిసంహితమితిలోచనకారః।సద్వివిధః।సంభోగోవిప్రలంభశ్చ।తత్రసంభోగోరతిరహస్యేలక్షితః“అనుకూలౌనిషేవేతేయత్రాన్యోన్యంవిలాసినౌ,దర్శనస్పర్శనాదీనిసంభోగోయముదాహృత”ఇతి॥ ఉక్తంహి“ ప్రేమాభిలాషోరాగశ్చ స్నేహఃప్రేమరతి స్తథా।శృంగా

త్వప్రసంగాత్ -స్వేచ్ఛాస్త్రిరశ్చామనాధారితవైదగ్ధ్యగంధానామననుభూతవిభావాదిభావానామభివదనవ్యాపారమాత్రవిలక్షణానాస్యహృదరాః-అతస్తేషాంద్వయానామపిసమానయోగక్షేమత్వాత్సహాభిధానం- అతఏవశృంగారాభాసస్యత్రైవిధ్యోక్తిరపి ౨౭. ఏషామిత్యాదిధ్వనికారేణోక్తమిత్యంతంస్పష్టం॥శృంగారఏవేతి ॥ తన్మయంతద్వ్యాప్యం॥ సంభోగశృంగారంలక్షయతి - అనుకూలావితి ॥ విలాసినీచవిలాసీచవిలాసినౌ ॥ శృంగారావస్థావిశేషానాహ- ప్రేమేతి॥ ప్రేమాదీనాం

స్వరూపమాహ-ప్రేమేతి॥సంభోగశ్శృంగారంవిభజతే-సద్వివిధఇతి-సం
క్షిప్తంలక్షయతి - యువానావితి॥యువతిశ్చయువాచయువానౌ ॥ తంవి
భజతే- ఆద్యస్త్రివిధఇతి॥ త్రైవిధ్యందర్శయతి - నవీనేతి॥నవీనశ్చవిరహా
నంతరజశ్చమానానంతరజశ్చ-తేషాం ॥ విస్తృతంవిభజతే - విస్తృతోపీ
తి- మధ్యజః ప్రవాసానంతరజశ్శాపానంతరజశ్చతేషాం- సంక్షిప్తభేదే
ష్వన్వర్థతాందర్శయతి- తత్రేతి - ప్రణయమానసతయా - అత్యౌత్సుకత

రశ్చేతిసంభోగస్స్తావస్థఃప్రకీర్తితః"ఏవృతంచైతద్రసాకరే
"ప్రేమాదిదృష్టారమ్యేషుతచ్చింతాత్వభిలాషకః,రాగస్తేస్సం
గబుద్ధిస్స్యాత్స్నేహస్తత్ప్రవణక్రియా,తద్వియోగాసహం
ప్రేమరతిస్తత్సహావర్తనం,శృంగారస్తన్మయాక్రీడాసంభోగేస
ప్తధాక్రమ" ఇతి। సద్వివిధః,సంక్షిప్తోవిస్తృతశ్చేతి। తత్రా
ద్యోభూపాలేనోక్తః "యువానౌయత్రసంక్షిప్తాంత్సాధ్వ
సవ్రీడితాదిభిః। ఉపచారాన్నిషేవేతేససంక్షిప్తఇతీరిత"
ఇతి॥ ఆద్యస్త్రివిధః, నవీనవిరహమానానంతరజత్వభేదాత్।
విస్తృతోపిత్రివిధః,మధ్యప్రవాసశాపానంతరజత్వభేదాత్।
తత్రనవీనేరతేలజ్జాసాధ్వససంభవేనవిగహానంతరభావినిప్ర
ణయమానసతయామానానంతరభావినిప్రణయేష్యామానా
నువృత్త్యాచ సంభోగాంగానాంకామశాస్త్ర ప్రతిపాదితా
నాముపచారాణాంసంక్షేపాత్సంక్షిప్తః।తదతిరిక్తేషుమధ్యభా
విషుసంభోగేషుప్రవాసశాపానంతరభావినోశ్చతద్విస్తా
రాద్విస్తృతః ౨౮. తత్రనవీనో యథా॥ పర్యాయోన్నమితే
నబాహుశిరసాప్రచ్ఛన్నగండస్థలీహస్తస్వస్తికసంవృతస్తన

యేత్యర్థః- ప్రణయస్యేర్ష్యాయామానస్యచానువృత్త్యాచ-ఉపచారాణాం
చుంబనాలింగనాదీనాం-విస్తృతేష్వన్వర్థతామాహ - తదతిరిక్తేష్వి
తి- త్రివిధసంక్షిప్తభిన్నేష్విత్యర్థః- మధ్యభావిషు- నవీనానంతరమధ్యజేవిర
హానంతరజానంతరమధ్యజేమానానంతరజానంతరమధ్యజేచేత్యర్థః-౨౮.
తత్రనవీనముదాహరతి- పర్యాయేతి ॥ పర్యాయేణక్రమేణోన్నమితే
న- ప్రచ్ఛన్నగండస్థలీపిహితగండపాళిః- చుంబనపరిజిహీర్షయేతిభావః-

తల్పమవాపితా శాయితాపి- సందానితోరుద్వయీ గాఢసంయోజితోరుకాండా- బద్ధేసందానితమిత్యమరః॥ ౧॥ విరహానంతరజముదాహరతి-విలంబ్యేతి॥ కించిద్విలంబ్య॥ ౨॥ మానానంతరజముదాహరతి॥ సఖ్యేతి॥ కౌతుకేన కల్పితమారోపితమాగో నాయికాంతరసల్లాపాదిరూపాపరాధో

భరాహస్తాగ్రరుద్ధాధరా। యత్నాత్తల్పమవాపితాపిశయితా సందానితోరుద్వయీ సీతామాతనసంగతౌ రఘుపతేర్జాతస్తథాప్యుత్సవః॥ ౧॥ విరహానంతరభావీ యథా॥ విలంబ్యసమయం కించిత్కాలే కేళీగృహాగతే। స్మరవ్యగ్రతయా సీతా చక్రే కిమపి చేష్టితం॥ ఇహ స్మరవ్యగ్రతయేత్యనేన సంభోగాంగానాం వ్యాపారాణామభావ ఉక్తః। కిమపీత్యనేన సహజప్రేమరమణీయా కేళిస్తదానీమతిమనోహరా జాతేతి ద్యోత్యతే॥ ౨॥ మానానంతరజో యథా ॥ సఖ్యా కౌతుకకల్పితాగసి గతే రామే సమీపం ప్రియా వైముఖ్యం పరమాగతా నతు జహౌ తస్యాంతికే సంగతిం। సా వాచంయమతాం గతాప్యచకలత్తచ్చాటువాచాం శ్రుతిం నాశ్లేషప్రవణాపి తత్కృతహఠాశ్లేషం న సా వారయత్ ॥అత్ర కోపాత్ప్రతిపమోపచారసంకోచః। ప్రేమాతిశయాచ్చ సంభోగోపీతి॥ తదేవం త్రివిధస్సంక్షిప్తస్సంభోగో వర్ణితః ౩॥ అథ విస్తృతః। తత్ర మధ్యజో నామ నవీనవిరహమానానంతరజేభ్యోఽనంతరకాలభావీ ॥ యథా ॥ ప్రౌఢాలింగనచుంబనామితసుఖప్రచ్ఛన్నవేద్యాంతరాః ప్రాయః క్లిప్తపరస్పరాధరసుధాపానప్రశాంతశ్రమాః। ప్రాంతాకూణితలోచనాః ప్రతిముహుః శ్రామోక్తిసీత్కారిణోస్సీతారాఘవయోస్సమగ్రవిభవాశ్శృంగారలీలాబభుః ॥ అయం సర్వోపచారసంపన్నత్వాద్విస్తృతస్సంభోగః। అయమేవ ప్రవాసానంతరం వర్ణ్యమానః ప్రవాసానంతరజో భవతీతి తస్యాపీద

యస్మిన్ తస్మిన్-సమీపంగతే ప్రాప్తే సతి- నాశ్లేషప్రవణా స్వయమాలింగనానుత్సుకాపి॥ ౩॥ అథ విస్తృతేష్వాదిమం మధ్యజముదాహరతి-ప్రౌఢేతి॥ ప్రాంతేషు ప్రాంతభాగేష్వాకూణితే-సుఖపారవశ్యాత్త్రిభాగమీలి

తేలోచనేయాసుతాస్తథోక్తాః॥ కరణానీతి॥ ధైనుకాదిబంధవిశేషాః-వ్యా
ఘ్రాదయఆదిశబ్దార్థః॥ ౪॥ అథశృంగారస్యనానాత్వప్రదర్శనాయ
కతిచిద్భోగవిశేషాన్దర్శయతి- విభ్రాణాఇతి॥ సీతాపతింసభామంటపో
పవిష్టంశ్రీరామం॥ ౫॥ యుగపదితి॥ ఉత్పతంతౌపతంతౌచ - పర్యాయేణే
తిశేషః॥౬॥ అథక్రమేణవసంతాద్యుపభోగానాహ- స్వేదాంభఇతి॥ స్వే

మేవోదాహరణం। శాపానంతరజస్త్వన్యత్రద్రష్టవ్యః॥ వా
త్స్యాయనీయేనాస్యద్వివిధస్యాపిప్రకారాంతరేణద్వైవిధ్య
ముక్తం‘బాహ్యమాభ్యంతరంచేతిద్వివిధంరతముచ్యతే।తత్రా
ద్యంచుంబనాశ్లేషనఖదంతక్షతాదికం॥ ద్వితీయంతురతంసా
క్షాన్నానాకరణకంమతం’కరణానిధైనుకాదిబంధవిశేషాః॥౪
అథకతిచనక్రీడావిశేషాన్దర్శయతి॥విభ్రాణాఃపరివాదినీఃకుచ
భరోత్సంగేకురంగీదృశశ్శశ్వద్దర్శితబాహుమూలసుషమంతం
త్రీస్స్పృశంత్యోనఖైః। మదస్పందితకుండలాలకభరామా
ధుర్యధుర్యస్స్వరాఃకించిత్కుంచితలోచనామృదుపదైర్గాయంతి
సీతాపతిం॥౫॥యుగపదుభయపార్శ్వయోజితౌకందుకౌద్వా
వుపరిభువిచవేగాదుత్పతంతౌపతంతౌ।కరకమలతలాభ్యాంకౌ
శలాద్ఘట్టయంతీ కలయతికమలాక్షీ కౌతుకంకోసలేందోః॥
౬। స్వేదాంభోపనయచ్ఛలాత్కుచభరంరాగాన్ముహుస్సం
స్పృశన్ఫూత్కారోపధినాపరాగపిహితేప్రాయేణచుంబన్దృ
శౌ। శ్లిష్యన్నుద్వహనచ్ఛలాత్ప్రతిముహుః ప్రాంశుప్రసూ
నాప్తయేకాంతాభిఃకుసుమాపచాయమకరోద్రామోవసంతే
వనే॥.౭॥కర్పూరరేణుసికతాకమనీయగర్భేపన్నీరశీతలశిలాత
లపుష్పతల్పే।కేలీముశీరదళకల్పితకాయమానేధారాగృహేర.

దాంభసః అపనయచ్ఛలాన్మార్జనవ్యాజాత్ - ఫూత్కారస్యోపధినా
వ్యాజేన- వ్యాజదంభోపధయఇత్యమరః- ప్రాంశూనాంపౌరుషాధికోప
రిభాగస్థితానాంప్రసూనానామాప్తయేగ్రహణాయ। ననురామస్యైకప
త్నీకత్వేకథంకాంతాభిస్సహేతిచేదత్రైకవిశేవకుచభరశయనం కలావ
తీనామిత్యత్రోపపత్తింవక్ష్యతి॥౭॥ కర్పూరేతి॥ధారాగృహజలయంత్రా

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

గారే॥ ౮॥ నీపఇతి॥ దివసేసతమసి- మేఘచ్ఛన్నాకాశత్వాదితి భావః. నభసి శ్రావణేమాసి-శుభస్సుందరస్సితస్సుధావదాతఉత్సేధవానత్యున్నతశ్చయస్సౌధస్తస్యగర్భే సరామస్సకాంతస్సౌరేమే విజహార॥ ౯॥ చాపైరితి॥ యువతయఃపరిజనో యస్యసతథోక్తః-సైన్యమబలాఇత్యుక్తత్వాదితి భావః-కామో రామమభ్యాజగాము- రామస్య కామనీయకజితకామత్వాదవసరాన్వేషీ కుసుమేషురభిషేణయితురాసీదిత్యర్థః। తత్తదుద్దీపనవ

ఘుపతిర్వ్యదధేనిదాఘే॥ ౮॥ నీపేషు శ్రావణేషు స్ఫుటలితకుట
జేషు ప్రవృద్ధేచలోధ్రే కందళ్యాం క్రీడదళ్యాం విరచితకుసు
మోపార్జనేష్వర్జునేషు। ధారాళేఽభ్రాంతరాళే సతమ
సిదివసే గర్జితే స్ఫూర్జితే సౌరామోరేమే సరామో నభసిశుభ
సితోత్సేధవత్సౌధగర్భే॥ ౯॥ చాపైఃపుండ్రేక్షురూపైః కమ
లకువలయోత్ఫుల్లవల్లీక్షురప్రైర్దీప్రైర్దృప్తైశ్చ సప్తచ్ఛ
దమధుమదవద్గంధవాహద్విపేంద్రైః॥ నిర్బాధైర్హంసయో
ధైశ్శరదుపనమితైర్జైత్రయాత్రాప్రవృత్తః కామస్సంగ్రా
మకామో యువతిపరిజనో రామమభ్యాజగామ॥ ౧౦॥ నవతరుణి
మసంచితోష్మగర్భం మృగమదసంకుమదాంచితాంగరాగం।
కుచభరశయనం కలావతీనాం హిమశిశిరోపగమేఽధ్యశేత రా
మః॥ అత్ర కలావతీనామితి బహువచనం పురాణాంతరాపే
క్షమైకపత్నీకత్వేపి శాపాద్బహుత్వవత్త్వాత్ జ్ఞేయం॥ ౧౧॥ ప
వం సంభోగం సప్రపంచం నిరూప్య సంప్రతి విప్రలంభం నిరూప
యితుకామస్తస్య కరుణాద్భేదం వక్తుం తదభేదమాశంకతే॥ న
నునిర్వేదగ్లానిదైన్యాదిబహుతరభావసాధారణ్యేన విప్రలంభ

శాద్రామస్యరమణీలోలత్వమభూదితి భావః॥ ౧౨॥ నవతరుణిమేతి॥ హిమశిశిరయోరుపగమే హేమంతే శిశిరే చ-కలావతీనాం సంగీతాది నైపుణ్యశాలినీనాం॥ నను రామస్యకథం బహుపత్నీకత్వమిత్యాశంక్యాహ॥ అత్రేతి॥ బహుత్వవత్త్వాత్-శత్రుబాహుళ్యవత్త్వాదిత్యర్థః- అయం భావః క్వచిదాత్రేమావతారే శాపవశాద్రామస్య బహుపత్నీకత్వమప్యభూదితిపురాణాంతరే ప్రతిపాదితమితి॥ ౧౧॥ విప్రలంభం విభజతే॥ సహీతి॥ సః ని

ప్రలంభః- తత్రేతి- అయోగేఅయోగాఖ్యావిప్రలంభఏవ ॥ దృక్సంగాదీ
నాంక్రమేణస్వరూపోదాహరణౌదర్శయతి- దృగితి॥ఆదరాద్దర్శనంచక్షుః
ప్రీతిరిత్యభిధీయతే॥ ప్రత్యక్షచిత్రస్వప్నాదౌసాదరంప్రియదర్శనం చ
క్షుఃప్రీతిః॥ ఉదాహరతి- లజ్జేతి॥లజ్జారాగయోర్వశంవదామాయత్తాం-

స్యకరుణాత్మకత్వంభేదఇతిచేన్నైవం। యతోవిప్రలంభస్యకా
లాంతరభావిసంభోగాకాంక్షావతఃకాలత్రయేపి తదాకాం
క్షాశూన్యాత్మకరుణాదస్త్యేవభేదః। సచాయోగవిరహమా
నప్రవాసశాపహేతుకతయాపంచవిధః । అయోగోయోగ
ప్రాగభావః। విరహోయోగధ్వంసః । ఇతరత్రయేపిసం
త్యేవభేదాః। తత్రాయోగవిప్రలంభేరతిర్దశావస్థావతీక్రమాదు

—— చక్షుఃప్రీత్యాదిదశావస్థావివరణం ——

పచీయతే। కాఃపునరవస్థాః ॥ దృఙ్మనస్సంగసంకల్పాజాగరః
కృశతాఽరతిః। హ్రీత్యాగోన్మాదసమ్మోహామరణంచదశాద
శ॥దృక్సంగోనామాదరనిరీక్షణం॥ యథా॥ లజ్జారాగవశంవ
దాంసఖిదళన్నీలోత్పలస్పర్ధినీంరామేపశ్య గతాగతంవిదధతీ
మస్యాఃకటాక్షావళిం। కర్ణోత్తంసితచంపకాంబుజదళత్రా
సస్పృహాభ్యామియంయాతాయాతవిధాయినీమధుకరశ్రేణీ
కిముజ్జృంభతే ॥౧౨॥ మనస్సంగస్తదేకప్రవణతా ॥యథా॥
అన్యద్విధేయమపరత్రసఖీంనియుంక్తే వక్తవ్య మన్యదపరం
వచనంబ్రవీతి । ఆలోకతేప్రియసఖీంనతునిశ్చినోతిరామైక
తానహృదయాసఖిసంప్రతీయం ॥ ౧౩ ॥ సంకల్పోయథా॥
కంధేఘేత్తూణసఅంపరిరంహమహూసవోకఆహవిఅ। అహర
రసపాణసొంక్ఖమహూజ్జకఆణురామస్స॥ఛా॥కంఠేగృహీ
త్వాస్వయంపరిరంభమహోత్సవఃకదాభవితా। అధరరస

అతఏవగతమాగతంచవిదధతీం॥ ౧౨॥ మనస్సంగఇతి॥ మనస్సంగఃప్రియ
తమేనిత్యంచిత్తస్యవిశ్రమః॥ ఉదాహరతి॥ అన్యదితి॥నతునిశ్చినోతిప్రియ
సఖీయమితినిశ్చినుతే॥ ౧౩॥ సంకల్పోనాథవిషయోమనోరథఉదాహృ

తః॥ ఉదాహరతి-కంఠఇతి॥ భా॥కంఠఇతి॥ ౧౪॥ జాగరస్తువినిద్రత్వం॥ ఉదాహరతి- మదనేనేతి॥ హతంతాడితమధరం॥ ౧౫॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- జాతమితి॥ భా॥ జాతమితి॥ చుంబనానాంప్రభేదే అక్షిచుంబనే॥ ౧౬॥ కార్శ్యంలక్షయతి- అవయవేతి॥ సాదఃకార్శ్యం-కార్శ్యమంగస్యతానవమిత్యుక్తత్వాత్॥ ఉదాహరతి- కిమితి॥ అఖిలాంగం నిఖిలశ

పానసౌఖ్యంమనుభవేత్క-దానురామస్య॥౧౪॥అథజాగరః॥ మదనేనచిత్తసదనేన సంతతోజ్ఝితపత్రిపత్రపవనైరివాయతైః। శ్వసితైర్హతాధరమపాస్యశోణిమాకిముజానకీనయనయోరజృంభత॥అత్రనయనరాగేణజాగరోగమ్యతే॥ ౧౫॥ యథావా॥మన్నైవప్రాకృతభాషావిరచితేహంససందేశే॥ జాఅం సీఆణఅంణజుఅళం లోహిఅం జాఅరాఅం కిం వా తమ్మం మఅణదహణజ్జాళజాలాహిదావా।చిత్తారద్ధేసురఅవిహవే చుంబణాణం పభేఏ రత్తం కిం వా రహుపఇముహే వీడిఆరాఅజోఆ॥ భా॥జాతంసీతానయనయుగళంలోహితంజాగరాద్వా కింవాతామ్రంమదనదహనజ్వాలజాలాభితాపాత్। చిత్తారబ్ధేసురతవిభవేచుంబనానాంప్రభేదేరక్తంకింవా రఘుపతిముఖే వీటికారాగయోగాత్ ॥౧౬॥ అవయవసాదఃకృశతా ।యథా॥ కింపంచబాణశరవర్షణవారణాయ నూనంవియోగదహనజ్వరశాంతయే వా।నాభీసరస్తటకుచాచలమూలభాజో మధ్యస్యమూర్తిమఖిలాంగమధాన్మృగాక్ష్యాః ॥౧౭॥ యథావా॥ సూక్ష్మలక్ష్యదళనేనకాశలీకామఇత్యవసిజావిచింత్యవా॥ రామమానసవివర్తమాధవాసాతనుంతనుమగాద్వియోగినీ॥౧౮॥ అరతిః ప్రి

రీరమపి- నాభీసరస్తటంకుచాచలమూలంచభజతీతితథోక్తస్య మధ్యస్య మూర్తింస్వరూపం- అధాదవహత్॥తత్రఫలందర్శయతి- కింపంచబాణేత్యాదినా- సరస్తటవాసినస్తాపశాంతిః పర్వతోపాంతభాగభాజశ్శరపాతనివారణంచసంభవతీతిబోధ్యం॥ ౧౭॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- సూక్ష్మేతి॥ తనుంకృశాం॥ ౧౮॥ అరతింలక్షయతి- అరతిరితి॥ అన్యత్రాప్రీతి

రతిః- ప్రియవ్యతిరిక్తవిషయవైరాగ్యమరతిరిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- పా
ణావితి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ ౧౯॥ వ్రీడాత్యాగోథనిర్లజ్జా॥ ఉదాహరతి
నవీనేతి॥ మహిలాసీతా॥౨౦॥ఉన్మాదస్తుల్యవర్తిత్వంచేతనాచేతనేష్వపి॥
ఉదాహరతి- ఆరాదితి॥ ఆరాద్దూరే॥ ౨౧ ॥ సమ్మోహోమూర్ఛనం
ఖిదుఃఖావేశానుచింతనైః॥ ఉదాహరతి॥రఘువరేతి॥ హేరఘువర- స
మ్మోహంమూర్ఛాం॥ ౨౨॥ మరణంలక్షయతి- ప్రియసంగమస్యేతి॥ మ

యవస్తువిద్వేషః॥యథా॥ పాణౌనకేళికురరీమురరీకరోతినా
లోకతేప్రియమరాళమరాళకేశీ। విన్యస్యసాకరసరోజమురో
జభాగేబాలావిచింతయతిరామభవంతమేవ॥౧౯॥ హ్రీత్యా
గోయథా ॥ నవీనసంగెనళినేక్షణానాంవిస్రంభసంభోగవి
హారవిఘ్నం । మత్వేవలజ్జాంమహిలావిహాయత్వాంరామ
గంతుంత్వరయాభ్యుపైతి॥౨౦॥ ఉన్మాదోయథా॥ ఆరాదవే
క్ష్యామృతభానుబింబంరామత్వదీయాననవిభ్రమేణ । సమ
గ్రహర్షాస్ఫురదోష్ఠబింబా సాచుంబితుంధావతిసారసాక్షీ ॥
౨౧। సమ్మోహోయథా ॥ రఘువరతంత్రీశబ్దంపీత్వామ
నోహరమపిశ్రోత్రేణ । మృత్యుహసితంమన్వానాసమ్మో
హంయాతిసావిమోగార్తా ॥ ౨౨ ॥ ప్రియసంగమస్యసర్వ
థామర్లభత్వే ప్రాణత్యాగోద్యోగోమరణం । తస్యామంగ
ళత్వాద్రసవిఘాతాచ్చసాక్షాదవర్ణనీయతా॥యథా॥ సాశో
కచూతకలికానవమల్లికాబ్జనీలోత్పలప్రభృతికామశరాగ్నిశ
య్యాం । ఆలింగితుంరఘుపతేయతతేత్వదుగ్రవిశ్లేషవహ్ని
హతజీవనహానబుద్ధ్యా ॥ ౨౩ ॥ ఏకదేశస్థయోర్యూనోర్మధ్యే
యూనికేనచిన్నిమిత్తేనవిలంబమానే నాయికాయాస్సంతా

రణంమరణార్థస్తుప్రయత్నఃపరికీర్తితఇత్యుక్తత్వాత్॥ ఉదాహరతి- సే
తి॥ అశోకాదికామశరావివాగ్నిశయ్యా - తాం-నన్వాన్మాదమరణయో
స్సంచారిత్వమవస్థాత్వంచకథమితిచేత్ స్థాయిభావసహకారిత్వోపాధి
నాసంచారిత్వంరసాస్వాదనిమిత్తత్వోపాధినాత్వవస్థాత్వంచేతి వివేకః
౨౩॥ ఏవమయోగవిప్రలంభంనిరూప్యవిరహహేతుకంవిప్రలంభ ముదా

హేతుర్నాంవిరహంలక్షయతి- ఏకదేశస్థయోరితి॥ హస్తన్యస్తముఖాంబుజే
తి కందర్పోవిరహానలఇతి చోదాహరణద్వయమత్రాపి ప్యనుసంధేయమి
త్యాహ- విరహోత్కంఠితేతి॥ మానజంవిప్రలంభముదాహర్తుం మా
నంలక్షయతి- అపరాధేతి॥ తత్రేతి॥ తచ్చాజ్ఞాతిలంఘనంచ ॥ తత్రరమ
ణకృతమాజ్ఞాతిలంఘనముదాహరతి- కందర్పేతి॥ కషాయమరుణం-కషా

యోవిరహఇతికథ్యతే। అత్రనాయికావిరహోత్కంఠితేతిగ
మ్యతే।విరహోత్కంఠితాస్వరూపోదాహరణమేవాత్రాను
సంధేయం॥మానజోమానద్వైవిధ్యాద్ద్వివిధోభవతి।మానద్వై
విధ్యంనాటకసంజీవనేకథితం "అపరాధభవఃకోపోయూనో
ర్మానఉదాహృతః।సచప్రణయమానస్స్యాదీర్ష్యామానఇతిద్వి
ధా॥తత్రప్రణయమానస్స్యాదన్యోన్యాజ్ఞాతిలంఘనే।రమణేన
రమణ్యావాకృతంతచ్చద్విధాభవే"దితి॥తత్రరమణకృతంయ
థా॥ కందర్పోత్సవదర్శనాయభవతావేగాత్సమాగమ్యతామి
త్యాలీవచసోపసృత్యదయితేప్రచ్ఛన్నవేషేస్థితే। సీతాయా
ముఖముద్యదిందుసుషమంపూర్వంకషాయంరుషాపశ్చాద్వీక్ష్య
తముద్యతస్మితమభూజ్జ్యోత్స్నాంచితేందుప్రభం॥౨౮॥రమణీ
కృతంయథా॥కర్తవ్యఃకమలేక్షణేమమశిఖాబంధస్త్వయాసంప్ర
తీత్యుక్త్వాభూమిసుతావధూసముచితంధమ్మిల్లబంధంవ్యధాత్।
సభ్రూభంగముఖాంబుజేథదయితేజ్ఞాత్వాశిఖావిక్రియామం
తర్గుంభితహాసభాసురముఖీజగ్రాహకంఠంస్వయం॥ ఇదంర
మణీకృతం ॥౨౯॥ పత్యుఃకోపోభవేన్మానోజ్ఞాతకాంతాంతర
స్పృహే॥యథా।రాజానోబహువల్లభప్రకృతయోరామస్తు
నైవంవిధస్సంప్రత్యేషసవేపథుఃపులకితోవైవర్ణ్యవాన్వర్త
తే।భర్తావాస్తుయథాతథావిముఖతాస్త్రీణాంతునోయుజ్యతే

యోరసభేదేస్యాదంగరాగేపిలేపనే। నిర్యాసేచకషాయోథసురభౌలో
హితేన్యవదితివిశ్వః॥ ౨౮॥ రమణీకృతముదాహరతి- కర్తవ్యఇతి॥ ధమ్మి
ల్లబంధంకబరీబంధం॥ ౨౯॥ ఈర్ష్యామానంలక్షయతి- పత్యావితి॥ ఉదా
హరతి- రాజానఇతి॥ బహుష్వకళత్రేష్వవల్లభాఆసక్తాప్రకృతిస్స్వభా

కోయేషాం తేతథోక్తాః- అంతర్జనుషోంతరుత్పన్నాయాః॥ ౨౬॥ నన్వేవం విధస్యమానస్యకథమపనయఇత్యాశంక్యాహ- మానస్యేతి ॥ మానశాంత్యుపాయానుదాహరతి- వహతీతి॥స్పష్టం॥ ౨౭॥ ప్రవాసవిప్రలంభంవిభజతే- ప్రవాసవిప్రలంభశ్చేతి ॥ రామేగచ్ఛత్యసురవిజయమితిప్రాగుదాహృతమతోఽత్రోదాహార్యమిత్యాహ- ప్రాగుక్తేతి॥ భావిప్రవాసజంవి

ముగ్ధేంతర్జనుషః ప్రసూనధనుషోమాభూశ్శరవ్యంరుషః ॥౨౬॥
మానస్యశాంత్యుపాయాఃకతిచనకామశాస్త్రేకథితాః । ఉక్తంహిరతిరహస్యే "మానస్యశాంత్యుపాయాస్తు వైక్లబ్యం భూవిలేఖనం । గద్గదాభాషణంబాష్పత్యాగశ్చరణవందనం" యథా॥ వహతివిషణ్ణంవదనంభూమింవిలిఖతిసగద్గదంభణతి । బాష్పంముంచతిరామః పాదపతనంకరోతియాతుసఖికోపః ॥ ౨౭॥ ప్రవాసవిప్రలంభశ్చద్వివిధః । భూతప్రవాసజోభావిప్రవాసజశ్చేతి । తత్రాద్యస్యోదాహరణంప్రాగుక్తమపితభర్తృకోదాహరణమేవద్రష్టవ్యం॥ద్వితీయోయథా॥ రామత్వత్తనువీక్షణోత్సుకవిరహోజాతోనిమేషేణయో యశ్చై కాంగనిరీక్షయాతదితరాంగాలోకనేనిర్మితః । తావేవప్రథమం కథంచిదపిసోఢుంనశక్తాధునా త్వంచేచ్ఛత్రుజయాయగచ్ఛసితదాకావాభవిత్రీకథా॥ శాపవిప్రలంభస్తుమేఘసందేశాదౌద్రష్టవ్యః ॥౨౮॥ ద్వివిధస్యాప్యస్యశృంగారస్యానుగుణావ్యభిచారిభావాశ్శృంగారతిలకేపరిగణితాః॥ "శంకాసూయాభయగ్లానివ్యాధిశ్చింతాస్మృతిర్ధృతిః । ఔత్సుక్యవిస్మయావేగానిద్రోన్మాదోమదస్తథా ॥ విషాదోజడతావ్రీడాఽవహిత్థాచాపలంమృతిః । ఇతిభావాఃప్రయోక్తవ్యాశ్శృంగారేవ్యభిచారిణః" ఇతి*ఏవంతావత్సప్రపంచం శృంగా

ప్రలంభముదాహరతి- రామేతి॥ నిమేషేణపక్ష్మపాతేన ॥ శాపవిప్రలంభోదాహరణస్యాత్రానుచితత్వాదన్యత్రద్రష్టవ్యంతదిత్యాహ - శాపవిప్రలంభస్త్వితి ॥ ౨౮ ॥ అథశృంగారానురూపాన్వ్యభిచారిభావానాహ- శంకేత్యాదికారికాద్వయేన॥*॥ అథహాస్యరసనిరూపణావసరం

దర్శయన్రసానాంకార్యకారణభావమాహ- హాస్యఇతి॥ హాస్యస్థాయినం హాసంలక్షయతి- హాసఇతి ॥ విభావాదిసామగ్రీందర్శయతి- కుబ్జేత్యాదినా॥ పురుషాఃస్త్రియశ్చ-వికృతవేషా ఇతిశేషః॥ శ్రమఇతి ॥నిద్రాచిత్త నిమీలనం- స్వప్నస్సుషుప్తిః॥హాసస్యషాడ్విధ్యసమ్మతిందర్శయతి - స్మిత

హాస్యరస నిరూపణమ్

రంనిరూప్యాథునాతత్కార్యంహాస్యరసంనిరూపయతి । శృంగారహాస్యయోః కార్యకారణభావశ్శృంగారతిలకే కథితః "హాస్యోభవతిశృంగారాత్కరుణోరౌద్రకర్మణః।అద్భుతశ్చ తథావీరాద్బీభత్సాచ్చభయానక"ఇతి ॥ హాసోవికాసోమనసోవికృతాకారదర్శనాత్ ॥ కుబ్జవామనవికలాంగవిదూషకాదయఃపురుషాః స్త్రియశ్చాలంబనవిభావాః । అసత్ప్రలాపశ్రవణమపివిభావఏవ।ఓష్ఠవివరణదశనదర్శననాసాకపోలవికృతస్పందనదృగాకుంచనాదయోనుభావాః॥వ్యభిచారిణస్తు॥శ్రమశ్చపలతానిద్రాస్వప్నోగ్లానిస్తథైవచ । శంకాసూయావహిత్థాచహాస్యేభావాభవంత్యమీ॥ అయంస్మితాదిభేదేనషడ్విధః। ఉక్తంహిభారతీయే"స్మితమపిహసితంవిహసితముపహసితంచాపహసితమతిహసితం । ద్వౌద్వౌభేదౌస్యాతాముత్తమమధ్యాధమప్రకృతికానాం ॥ స్మితహసితేశ్రేష్ఠానాం మధ్యానాంవిహసితోపహసితేచ । అధమానామపహసితంతథాతిహసితంచవిజ్ఞేయం॥ ఈషద్వికసితైర్గండైఃకటాక్షైస్సౌష్ఠవాన్వితైః । అలక్ష్యదశనంధీరముత్తమానాంస్మితంభవేత్ ॥ఉత్ఫుల్లాననేత్రంతుగండైర్వికసితైరథ । కించిల్లక్షితదంతాగ్రంహసితంతద్విధీయతే"ఏతద్ద్వయముత్తమస్వభావానాం"ఆకుంచితాక్షిగండంయత్సస్వరంమధురంతథా।కాలాగతంసాస్యరాగంతద్వైవిహసితంభవేత్ ॥ ఉత్ఫుల్లనా

మితి॥ తద్వ్యవస్థామాహ॥స్మితేతి॥స్మితహసితేలక్షయతి- ఈషదిత్యాదికారికాద్వయేన॥ గండైఃకపోలభాగైః- కటాక్షైరపాంగభాగైః ॥ విహసితోపహసితేలక్షయతి- ఆకుంచితేత్యాదికారికాద్వయేన॥ కాలాగతం-కా

రణేసత్యాగతమిత్యర్థః॥ అపహసితాతిహసితేలక్షయతి- అథేతిశ్లోకేన॥ష
ణ్ణాథానామపికారణత్త్రైవిధ్యాత్పునస్త్రైవిధ్యంసంభవతీత్యాహ- తేపున
రితి॥ హాస్యముదాహరతి- రామస్యేతి॥ ఆకుంచితాస్యభుజశీర్షగళం య
థాతథా-ఆఘాతభయాదితిభావః॥ గోపురంపురద్వారం॥ ౨౯॥ అథసం
గతిప్రదర్శనపూర్వకంకరుణంనిరూపయతి- అధునేత్యాదినా ॥ ననుశోక

సికంయచ్చజిహ్మాదృష్టినిరీక్షణం।నికుంచితాంగకశిరస్తథోపహ
సితంభవేత్" ఏతద్ద్వయంమధ్యమస్వభావానాం॥ "అథా
పహసితంయత్తుసాస్రనేత్రంతథైవచ । ఉత్కంపితాంగకశి
రస్తచ్చాతిహసితంభవేత్" ఏతద్ద్వయమధమస్వభావా
నాం॥ తేపునరప్యంగవచననేపథ్యజన్యతయాత్రివిధాభవంతి*
అత్రదిఙ్మాత్రముదాహ్రియతే ॥ రామస్యగోపురముదగ్రశి
లాభిఘాతాదంతర్భియాఝుడితివామనకుబ్జలోకాః । ఆకుంచి
తాస్యభుజశీర్షగళంవిశంతఃకుర్వంతిహాసముపకంఠజుషాం
జనానాం॥ ప్రథమంమధురశ్శృంగారోదర్శితః । తదనంతరం
మధురతరోవిప్రలంభః । తతోమధురతమః కరుణోనిరూపణీ
యః। అత్రాంతరేప్రసంగాచ్ఛృంగారరససాధ్యతయాహా
స్యోనిరోపితః॥ ౨౯॥ అధునాప్రాసంగికం పరిసమాప్యప్రక్ర

కరుణరసనిరూపణం

తంమధురతమంకరుణంనిరూపయతి। ఇష్టజననాశస్థానభ్రంశా
దివిభావోవక్షశ్శిరోవదనతాడన మహీవిలుఠన హాహాకారదై
వోపాలంభాద్యనుభావస్సకల సాత్త్వికవాన్నిర్వేద దైన్యాల
స్యోన్మాదవ్యాధిసుప్తిమోహభ్రమగ్లానిచింతామరణ చాపల
విషాదజాడ్యౌత్సుక్యశంకాస్మృత్యపస్మృతివ్యభిచారికః కరుణః

మూలేకరుణేకథంసుఖాస్వాదఇతి చేత్ 'గుణాలంకారశ్రీకృతపరికరోభా
వవిభవస్స్ఫురత్ప్రాదుర్భావఃక్రమగళితవేద్యాంతరమతిః।సుఖంవాదుః
ఖంవానిబిడయతుయూనోస్సహృదయే త్వమందానందాత్మా పరిణమతి
ప్రాణోరసభర'ఇత్యుక్తత్వాదనుకార్యవిషయేయమాస్వాదవైచిత్రీనసా
మాజికవిషయేతివివేకః॥కరుణరసముదాహరతి- ధీరేతి॥ నిర్భరగద్గదగాఢస

న్నప్రసవాః-పరమత్యంతంశిశుగణైర్వ్యాహన్యమానాః శిశూన్విహాయ గంతుమసమర్థా ఇత్యర్థః- వ్యాహన్యమానక్రమా ఇతిపాఠే- శిశూనాం శాద్వలగ్నత్వాన్నిరుధ్యమానగమనా ఇత్యర్థః- కపోతాన్పారావతానపి- ఇదంతిరశ్చాముపలక్షణం- కరుణస్యశోకస్యాపూరేమహాప్రవాహే॥ స్థానభ్రంశవిభావోయంకరుణః॥ ఇష్టజననాశవిభావస్తు॥ 'హామాతస్త్వరితాసికుత్రకిమిదం హాదేవతాఃక్వాశిషో ధిక్ప్రాణాన్పతితోశనిర్హుతవహ

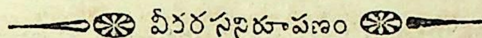
యథా॥ భేరీభూరివిజృంభణం రఘుపతేరాకర్ణ్య ధాటీముఖే
వైరిక్షోణిభుజాం విహాయనగరాణ్యేకైకశోధావతాం। దారా
నిర్భరగర్భగాశ్శిశుగణైర్వ్యాహన్యమానాః పరం క్రందంతో బ
తమజ్జయంతికరుణాపూరే కపోతానపి॥ ౩౦॥ ఏవం కార్యభూతక

రౌద్రరసనిరూపణం

రుణనిరూపణానంతరంతత్కారణంరౌద్రంనిరూపయతి। అనుహ్యాద్దర్శనాద్యాలంబనో ధర్షణాధిక్షేపావధూనన వంచనవాక్పారుష్యాభిద్రోహమాత్సర్యోద్దీపనస్స్వేదనిర్భర్త్సనభ్రుకుటికపోలస్ఫురణముఖరాగభుజోద్యమనబాహుఘట్టనాద్యనుభావః స్తంభప్రళయాతిరిక్తసకలసాత్వికః క్రోధస్థాయికో రౌద్రః। వ్యభిచారిణస్తు॥ హర్షాసూయేతథాగర్వఉత్సాహోమదవివచ। చాపల్యముగ్రతాచైవరౌద్రేభావాభవంత్యమీ॥ యథా॥ కుప్యత్కల్పాంతకాలాంతకవివృతముఖోదగ్రదంష్ట్రాంతరాళత్వంగజ్జిహ్వాగ్రఖడ్గంస్ఫురదధరహనుభ్రూకుటీభీమవక్త్రం। రోషోత్కర్షాత్కషాయస్ఫుటవికటదృశం స్ఫూర్జథుస్ఫూర్జదుగ్రక్ష్వేడాక్రీడత్ప్రఘోషం రఘుపతి మసురావీక్ష్యదితిజాద్రవంతి॥ ౩౧॥ అథకారణరసప్రస్తావాద్రౌద్రా

స్తేంగేషుదగ్ధదృశౌ। ఇత్థంఘర్ఘరమధ్యరుద్ధకరుణాఃపౌరాంగనానాంగిరశ్చిత్రస్థానపిరోదయంతిశతధాకుర్వంతిభిత్తీరపి'॥ ౩౦॥ అథరౌద్రరసనిరూపణాయసంగతిమాహ- ఏవమితి॥ సామగ్రీందర్శయతి - అనుహ్యాదిత్యాదినా॥ రౌద్రముదాహరతి- కుప్యదితి॥ స్ఫూర్జథుర్వజ్రనిర్ఘోషఇవ- స్ఫూర్జంతీనా ముగ్రక్ష్వేడానాం క్రీడన్ప్రౌఢప్రవర్ధ ప్రఘోషోమహానాదో

యన్యత్తథోక్తం॥ ౩౧॥ అథవీరరసంలక్షయతి- ఉత్సాహ ఇతి॥ తత్సా
మగ్రీందర్శయతి- అస్యచేత్యాదినా॥ ఉక్తార్థేసమ్మతిందర్శయతి - ఉత్సా

వీరరసనిరూపణం

నంతరంవీరరసంలక్షయతి॥ ఉత్సాహస్స్యాద్వీరరసః కార్యే
లోకోత్తరేమహాన్॥అలోకసాధారణేషుదుర్జయశత్రుజయా
దిషుసాతిశయఃప్రయత్నఉత్సాహః । సఏవవిభావాదిభిరభి
వ్యక్తోవీరరసోభవతి।అస్యచోత్తమప్రకృతికోరామాదిఃపరమ
పురుషఆలంబనవిభావః। అసమ్మోహాధ్యవసాయనయవినయ
బలపరాక్రమశక్తిప్రతాపప్రభావాదయఉద్దీపనవిభావాః।
అసమ్మోహాధ్యవసాయోనామయుక్తాయుక్తత్వనిర్ణయపూ
ర్వకః కార్యనిశ్చయః। నయస్సామాదిప్రయోగః । వినయో
జితేంద్రియతా। బలంశారీరం। పరాభిభవోద్యోగోమానసః
పరాక్రమః। ప్రభుమంత్రోత్సాహరూపాశక్తిః। ప్రతాప
శ్శత్రూణాం దుఃఖ కారిత్వం । ప్రభావస్తేజోధిక్షేపాద్యస
హిష్ణుత్వం। గాంభీర్యాదయఆదిశబ్దార్థాః । స్థైర్యధైర్యశౌ
ర్యౌదార్యవైశారద్యాక్షేపవాక్యాదిభిరనుభావైర్వ్యక్తోఽభి
నేయఃకావ్యేవర్ణనీయశ్చ। వ్యభిచారిణస్తు॥అమర్షఃప్రతిబో
ధశ్చవితర్కోఽథమతిర్ధృతిః। క్రోధాసూయోగ్రసంమోహాఆవే
గశ్చోపధర్షణం॥ గర్వోమదస్తథోగ్రత్వంభావావీరేభవంత్య
మీ॥ అత్రభరతవాక్యం"ఉత్సాహాధ్యవసాయాదవిషాదిత్వా
చ్చసమ్మోహాత్ । ఃవిధాదర్థవిశేషాద్వీరరసోనామసంభవ
తి॥స్థితిధైర్యధైర్యశౌర్యైరుత్సాహైఃప్రభావైఃపరాక్రమైః।
వాక్యైశ్చాక్షేపకైర్వీరరసస్సమ్యగభినేయ"ఇతి। అయం
త్రివిధః యుద్ధవీరోదానవీరోదయావీరశ్చ ॥క్రమాద్యథా॥ రే
రేలంకేశరామంకిమితి మృగయసేతిష్ఠరే ఃష్టురామేప్రౌఢ
పాత్రీయాతికాయక్షతజరసఝరైస్స్వాగాచమ్యపూర్వం।

హేత్యాదిశ్లోకద్వయేన॥ఉత్సాహేనాధ్యవసాయోఽసమ్మోహాధ్యవసా
యస్తస్మాత్॥క్రమేణోదాహరతి॥ రేరేఇతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥౩౨॥ దా

నవీరముదాహరతి- అంతర్లీనేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతదపి ॥ ౩౩ ॥ దయావీర
ముదాహరతి- రామఇతి॥స్పష్టం॥ ౩౪॥ అథభయానకరసంలక్షయతి-

నీత్వా ప్రాణాహుతీనాం పదమతికఠినానింద్రజిత్ప్రాణవా
యూనాఽఖండాస్త్వత్తాఽలఖండాచలకబళవిధౌవ్యగ్రభావం
భజంతే ॥౩౨॥ దానవీరోయథా॥ అంతర్లీనేంద్రనీలోపలదళ
సుషమాపంకిలేహారహీరస్ఫారాంశూదారనీరేరుచిర మరకత
స్ఫూర్తిశైవాలజాలే। నానారత్నాత్మకేళీగిరివివరజుషిస్మే
రకాసారసారేవిద్వన్నారీవిహారావిదధతి విశదాంరాఘవౌ
దార్యలీలాం ॥ ౩౩ ॥ దయావీరోయథా ॥ రామఏవదయావీ
రోనాపరశ్శరణాగతం । కాకాసురమరక్షద్యస్సాపరాధమపి
ప్రభుః ॥ ౩౪ ॥ అథవీరప్రతిభటభీరుత్వాదిప్రస్తావాద్వీరర

భయానకరసనిరూపణం

సానంతరంభయానకరసంనిరూపయతి ॥ రౌద్రసందర్శనో
ద్భూతమనర్థాశంకనంభయం । తదేవచరసీభావంప్రపన్నం
స్యాద్భయానకః॥ శస్త్రాస్త్రక్రూరదృష్టితర్జనాదిభీషణాకార
ప్రతిభటవ్యాఘ్రాదివిభావకం కంపకాతరాక్షివిలోకనాక్రో
శనాద్యనుభావకంభయమేవభయానకరసః॥వ్యభిచారిణస్తు॥
సంత్రాసోమరణందైన్యంగ్లానిశ్చైవభయానకే ॥ యథా॥
సాస్ఫోటాంత్సమరోద్భటాన్రఘుపతేస్సంవీక్ష్య ధాటీభటా
న్దిక్షువ్యాపృతచక్షుషఃక్లమజుషఃక్షీణత్విషశ్చద్విషః । గా
హంతేగహనానితేషుచసమారోహంతిపృథ్వీధరాంస్తత్రాపి
ప్రవిశంతిదారుణదరీస్తత్రాపినాకూదరాన్ ॥౩౫ ॥ అథభ

బీభత్సరసనిరూపణం

యానకనిరూపణానంతరంతద్ధేతుంబీభత్సంనిరూపయతి ॥ సా
జుగుప్సైవబీభత్సోస్యయామాంసాస్రాదిదృష్టిజా। అస్యమాం
సరక్తాదిరాలంబనవిభావః నాసాపిధానవైవర్ణ్యవైముఖ్యా

శేతి॥ వీరప్రతిభటానాంభీరుత్వాదేశ్చప్రస్తావాత్ ॥ రౌద్రేతి॥భయాన
కముదాహరతి- సాస్ఫోటానితి॥ సాస్ఫోటాన్ సాంసాస్ఫాలనాన్॥ ౩౫॥

థబీభత్సంలక్షయతి- సేతి॥ ఉభావప్యేకతోఽదాహరతి- డాకిన్య ఇతి॥ గతరసైశ్శుష్కైః- స్తరసైర్మాంసైశ్చ విస్రైర్దుర్గంధైః అస్రైశ్శోణితైశ్చపూయైర్వసాభిశ్చ- కూశ్మాండాః పిశాచభేదాః- అత్రరక్తమాంసాదీనాం పూయాదీనాంచాలంబనవిభావానాం విద్యమానత్వాద్ద్వయోరప్యుదాహరణత్వం॥ ౩౬॥ అథాద్భుతంలక్షయతి- విచిత్రేతి॥ ఉదాహరతి - జే

దిరనుభావః। వ్యభిచారిణస్తు॥ అపస్మారోవిషాదశ్చభయంరోగోమతిర్మదః। మరణంచేతివిజ్ఞేయాభావాబీభత్ససంభవాః॥ సద్వివిధః। క్షోభీచోద్వేగీచేతి। రక్తమాంసాదిభిశ్చక్షోభీ। పూయక్రిమిలాలాదిభిశ్చోద్వేగీద్వయంయథా॥ డాకిన్యః కౌతుకిన్యః కరికరనికరైరామసంగ్రాహ్యజాతైర్నిస్సంకోచాఃపిశాచాగతరసతరసైశ్చాప్రపూయైశ్చవిస్రైః। కూశ్మాండాఃకాలఖండాచలకులగిళనాద్భూరితృప్తాశ్చదృప్తాభేతాళాహస్తతాళాన్విదధతిముదితాభుక్తనక్తంచరాంత్రైః ॥౩౬॥

—❁ అద్భుతరసనిరూపణం ❁—

అథాద్భుతంనిరూపయతి। విచిత్రార్థేక్షణోద్భూతోహృద్విస్తారోద్భుతోరసః। అస్యవిచిత్రవస్తువీక్షణాదిర్విభావః। కంపనిర్నిమేషతాదిరనుభావః వ్యభిచారిణస్తు ॥ఆవేగోజడతామోహోహర్షణంవిస్మయస్మృతిః। ఇతిభావానిబద్ధవ్యారసజ్ఞైరద్భుతేరసే॥ యథా॥ జేతవ్యోరాక్షసేంద్రోద్విగుణదశభుజోమంత్రిభృత్యాశ్చదైత్యాఃపుత్రస్సుతారిమజైత్రస్సతతరణకలాసాదరస్సోదరశ్చ। స్వాత్మామర్త్యోద్విబాహుస్సచివపరిజనాభల్లుకాశ్చప్లవంగాభ్రాతాచక్షీరకంఠస్తదపి విజితవానద్భుతంరామభద్రః ॥౩౭॥ యథావా ॥ మమైవనాటకేకంసవధే॥ ఆరూఢఃకురథంరజోంధితదృశాసూతేనసంచోదితైః

తవ్యఇతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ ౩౭ ॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- ఆరూఢఇతి॥ శూలేనోత్కంపీఉత్కంపనశీలః కరోయస్యసతథోక్తః- అన్యత్రశూలేనశూలవ్యాధినోత్కంపినాకరౌయస్యసతథోక్తః- విషమదృక్త్ర్యక్షః అన్యత్ర లక్ష్యనిర్ధారణాసమర్థదృష్టిః- ఏవంవిధోరథీరథికః - రజోంధితస్య

శా- తత్సారథేర్బ్రహ్మణో రజోగుణప్రధానత్వాదితి భావః - అన్యత్రప రాగపిహితనేత్రేణ-సంచోదితైః ఆశువినశ్వరైః వేదానాంతదశ్వత్వాన్మతాంతరేశబ్దబుద్ధికర్మణాం త్రిక్షణావస్థాయిత్వనియమాచ్చేతి భావః. అన్యత్ర సన్నహరణైరిత్యర్థః-అశ్వైరుపలక్షితం- అయుగపత్ప్రక్రాంతే చక్రేయస్య తం తథోక్తం- దివాకరనిశాకరయోశ్చక్రత్వాదితి భావః-అన్యత్ర చక్రద్వయమప్యేకదా నభ్రమతీతి భావః - ఏతాదృశం-కురథం-భూరథం- అన్యత్రకుత్సితరథం- ఆరూఢస్సన్- అహీనశ్శేషో గుణో మౌర్వీయస్మిన్తస్మిన్- అన్యత్ర హీనగుణే గుణరహితే- విపత్రో గరుడవాహనస్సపవశిఖో బాణస్తం- అన్యత్ర పత్రరహితాశుగం- ధృతం శీఘ్రం సంధాయ త్రిపురః పురఃపంచతాం ప్రాపితం-అన్యత్ర సంఖ్యావిశేషం- ఉక్తం చ "వక్రేశ

రశ్వైరాశువినశ్వరైరయుగపత్ప్రక్రాంతచక్రం ధృతం ।
చాపేహీనగుణే విపత్రపశిఖం సంధాయ నిన్యేద్భుతం శూలో
త్పాంపికరో రథీ విషమదృక్త్రిస్రః పురః పంచతాం ॥ అత్ర కురథం భూరథం అన్యత్ర కుత్సితం రథమారూఢ ఇతి యోజనా। కురథమిత్యత్ర కోర్నసమాసః । 'కుః పాపార్థే' ఆజీవదర్థ' ఇత్యాది గణసూత్రే ప్రభ్వాదీనాం పాపాద్యర్థ విశేషే నిత్య సమాసస్యోక్తత్వాత్। పాపకుత్సేషదర్థానాం కోరర్థత్వాత్ । అప్రకృతే తు కుత్సార్థస్యాభిప్రేతత్వాత్తేన న కదాదేశః ॥3౮॥ అ

చ్ఛత్రం ప్రమితే పురజయసమయే స్యందనస్తత్పదాంకద్వైతీయీకాంబుజాక్షీశరధిరపసగాస్తద్ద్విజాతాధినాథః । కాండాస్తజ్జాతజాతాననమహరచరా జ్యాచతన్మస్తచక్రీ యస్యాభూత్సోవతాన్నశ్శిశిరకరకరోల్లాసిచూడో మహేశ'' ఇతి॥ ననురథవదయోశ్చేత్యనుశాసనబలాత్కద్రథమితి వక్తవ్యే కథం కురథమిత్యుక్తమిత్యాశంక్య సమాధత్తే- కురథమిత్యత్రేతి. కోః కుత్సార్థకస్య కుశబ్దస్య- అయంభావః- అత్ర ప్రకృతే కుశబ్దస్య భూమ్యర్థకత్వాత్కుత్సార్థకత్వప్రయుక్తసమాసకార్యం న భవతీతి-తత్ర హేతుమాహ- కుః పాపార్థ ఇతి - ఇత్యాదిగణసూత్రే ప్రభృతద్వ్యాఖ్యానావసర ఇత్యర్థః- సమాసవిధాయకానాం కోరర్థాన్దర్శయతి- పాపేతి॥ నన్వత్ర కుత్సార్థస్యాపి కవిసంరంభగోచరత్వాత్కేవేత్యాశంక్యాహ- అత్ర

కృతేత్వితి - అయమాశయః - ప్రకృతేతదభావాత్తదభావఇతి ॥ ౩౮ ॥ అథశాంతరసంలక్షయతి - దుఃఖేతి ॥ భావశ్శమాఖ్యస్థాయిభావః । అస్యవిభావాది సామగ్రీందర్శయతి - అస్యేత్యాదినా ॥ ఉదాహరతి - శ్రీరామేతి ॥ ఆమృశంతిఅనుసందధతే ॥ ౩౯ ॥ అథవిభావాదిస్వరూపనిరూపణంప్రతిజానీతే- ఏవమితి॥ విభావంలక్షయతి- శృతేనేతి॥ ఆలం

శాంతరసనిరూపణం

థచరమంశాంతరసంనిరూపయతి । దుఃఖద్వేషాద్యసంబద్ధో భావశ్శాంతరసోమతః॥అస్యభవభంగురతాదయోవిభావాః। పుణ్యాశ్రమవాసపులకనయననిర్నిమేషతాదయోనుభావాః। స్తంభాదయస్సకలాస్సాత్వికాః । జుగుప్సాధైర్యమతిస్మృతిశ్రమహర్షవిబోధాదయోవ్యభిచారిణః॥యథా॥ శ్రీరామబాహుశమితాసురవిఘ్నవేషు పుణ్యాశ్రమేషు మునయఃపులకాప్లుతాంగాః । మోక్షాయమోహరహితాముహురామృశంతితద్ధామధీమయమనామయమాదిమంయత్ ॥ ౩౯॥ ఏ

విభావానుభావాదిస్వరూపనిరూపణం

వంరసస్వరూపంసావాంతరభేదం సప్రపంచం నిరూప్యసంప్రతివిభావాదీనాంలక్షణాన్యాహ॥ శృతేనవాథదృష్టేనయేనభావోవిభావ్యతే । సవిభావో ద్విధాలంబనోద్దీపనవిభేదవాన్॥ భావోరత్యాదిర్నిర్వేదాదిశ్చ । విభావ్యతేవ్యక్తీక్రియతేయేనసవిభావనవ్యాపారయోగాద్విభావఇత్యర్థః ॥ ఆలంబనంతురత్యాదేర్విషయోనాయకాదికః । ఉద్దీపనంతదుత్కర్షహేతుస్తచ్చచతుర్విధం ॥ ఆలంబనగుణాశ్చైవతచ్చేష్టాతదలంకృతిః। తటస్థశ్చేతివిజ్ఞేయశ్చతుర్ధోద్దీపనక్రమః॥ ఆలంబనగుణోరూపయౌవనాదిరుదాహృతః। తచ్చేష్టాయౌవ

బనమితి- నాయకాదికః- నాయికాచనాయకశ్చనాయకౌతావాదిర్యస్యసతథోక్తః -కుబ్జవామనాదయోత్రాదిశబ్దార్థః ।ఏవంసామాన్యేనాలంబనవిభావముక్త్వాశృంగారమాత్రోద్దీపనస్యలక్షణంవిభాగంచాహ ఉద్దీపనమితి । తస్యారతేరుత్కర్షహేతురుద్దీపనముద్దీపనవిభావః॥ అథానుభా

వంలక్షయతి-అనుభావ ఇతి॥ భావోరత్యాఖ్యస్థాయిభావః॥ అథసాత్త్వికభావాన్నిరూపయతి-సుఖేతి॥ అథవ్యభిచారిణో లక్షయతి- ఏకత్రేతి॥ శృంగారాలంబనవిభావముదాహరతి- శరీరిణీతి॥ శరీరిణీమూర్తిమతీ- శృంగారస్యశృంగాటకంసంచారయోగ్యం- ఆశ్రయభూతమితియావత్ - తాదృ

నోద్భూతహావభావాదికామతా ॥ నూపురాంగదహారాదితదలంకరణంమతం। మలయానిలచంద్రాద్యాస్తటస్థాః పరికీర్తితాః ॥ తచ్చేష్టాస్తు॥ భావోహావశ్చహేలాచమాధుర్యం ధైర్యమిత్యపి। లీలావిలాసో విచ్ఛిత్తిర్విభ్రమః కిలికించితం॥ మోట్టాయితంకుట్టమితంబిబ్బోకో లలితంతథా। కుతూహలంచచకితం వికృతంహసఇత్యపి ॥ ఏవంశృంగారచేష్టాస్స్యురష్టాదశవిధా మతాః॥ అనుభావోభవేత్సోయంభావోయేనానుభావ్యతే। కార్యభూతోనుభావస్స్యాత్కటాక్షాదిశ్శరీరజః॥ సుఖదుఃఖసమావేశాదంతఃకరణవిప్లవః। సత్త్వమిత్యుచ్యతే ప్రాజ్ఞైస్తద్భవాస్సాత్త్వికామతాః॥ తేచస్తంభాదయోష్టౌప్రాగుక్తాః॥ ఏకత్రానియతాభావాః కథ్యంతేవ్యభిచారిణః । తఏవాన్యత్రసంచారాత్సంచారిణ ఇతిస్మృతాః ॥ తేచనిర్వేదాదయః ప్రాగుక్తాః॥ తత్రశృంగారస్యాలంబనవిభావోయథా॥ శరీరిణీశంబరవైరిశక్తిశ్శృంగారశృంగాటకమంగళాంగీ।విధేర్వధూనిర్మితినైపుణైకలీలాముదేరావతవాస్తుబాలా ॥౮౦ ॥

ఉద్దీపనవిభావస్తద్గుణాదిర్యథా ॥ ముగ్ధాగిరోవిహసితానిసితానిహావాభావాశ్చమంజిమధురామధురామృగాక్ష్యాః। కందర్పవైభవపుషోవపుషోపిశోభారామస్యమానసముదంసముదంచయంతి ॥ ౮౧॥ ....*

అనుభావోయథా ॥ భ్రూవల్లరీంరతిపతేర్నవచాపయష్టిమాకుంచ్యతత్రవినివేశ్యతదస్త్రరూపాం।శృంగారభంగిరసనిర్మ

శంమంగళంచాంగంయస్యాస్సాతథోక్తా॥ ౮౦॥ ఉద్దీపనవిభావముదాహరతి- ముగ్ధాఇతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ ౮౧॥ అనుభావముదాహరతి - భ్రూవల్లరీమితి॥ శృంగారస్య-శృంగారస్తన్మయక్రీడౌత్సుక్యావస్థావిశేషస్య-

భంగ్యా రసేనానురాగేణ చ నిర్మలితాః - అవ్యాజానిత్యర్థః - శృంగారభంగిరేవ రసస్తైలాదిస్తేన నిర్మలితానుత్తేజితాంశ్చ - లజ్జయా అలసాంత్సంకుచితాః ॥ ౪౨॥ అథ సాత్త్వికానాం స్వరూపముదాహరణం చ ॥ స్తంభ ఇతి॥ రాగభీతివిషాదవిస్మయాదిజన్యో జాడ్యనిష్కంపత్వాద్యనుభావో విష్టబ్ధచేతనయా చేష్టావిఘాత స్తంభ ఇత్యర్థః॥ ప్రళయ ఇతి ॥ సుఖమదనిద్రాప్రహారాదిజన్యం దుఃఖాభిషంగాద్యనుభావం నిశ్చేతనతయా నష్టచేష్టత్వం ప్రళయ ఇత్యర్థః॥ తదుక్తం॥ 'వాక్కాయమనసాం ప్రాయః ప్రళయో నష్టచేష్టతే'తి॥ రాగసంభవం స్తంభం సుఖమూలం ప్రళయం చోదాహరతి॥

లితా నవాంగాన్ లజ్జాలసాన్ రఘుపతౌ కిరతి స్మ బాలా॥ ౪౨॥ అ
థ సాత్త్వికవికారాణామేకైకశో లక్షణోదాహరణే చాహ॥ స్తం
భస్స్యాన్నిష్క్రియాంగత్వం రాగభీత్యాదిసంభవం। ప్రళయ
స్సుఖదుఃఖాద్యైర్బాధమింద్రియమూర్ఛనం॥ ద్వయం యథా॥
శయ్యోపాంతగతైవ భూమితనయా చిత్రాంగనేవాచలా నీవీ
ప్రాంతకుచస్పృశం ప్రియకరం రోద్ధుం కథం శక్నుయాత్। కిం
చాస్యాస్సకలేంద్రియాణ్యపి తదా సమ్మోహమాపేదిరే స్వాం
తస్థైర్యజుషి ప్రియే కిము లయం నీతాని చేతోభువా॥ ౪౩॥ సు
ఖాద్యతిశయాజ్జాతా రోమాంచో రోమవిక్రియా॥ యథా॥ ఆ
పుంఖమగ్నకందర్పపత్రిపత్రావళీమివ। రామోత్సంగం గతాం
గేషు రోమాంచమవహద్వధూః॥ ౪౪ ॥ వపుర్జలోద్గమస్స్వే
దో రతిఘర్మశ్రమాదిభిః। రాగరోషభయాదిభ్యో వేపథుర్గా

శయ్యేతి॥ శయ్యోపాంతగతైవ - న చుంబితా నాలింగితా చేత్యవధారణార్థః అత్ర పూర్వార్ధే స్తంభ ఉత్తరార్ధే ప్రళయశ్చ॥ ౪౩॥ సుఖాదీతి॥ సుఖోత్సాహభయవిస్మయాదిజన్యో గాత్రసంస్పర్శనోల్లాసనాద్యనుభావో రోమోద్గమో రోమాంచః॥ సుఖజన్యం రోమాంచముదాహరతి- ఆపుంఖేతి ॥ స్పష్టం॥ ౪౪॥ ఉదాహరణలాఘవార్థం స్వేదవేపథూ యుగపల్లక్షయతి - వపురితి॥ నిదాఘశ్రమహర్షవ్యాయామలజ్జాభయక్రోధాదిజన్యో వాతేచ్ఛావ్యజనగ్రహణాద్యనుభావో వపుర్జలోద్గమస్స్వేదః- అనురాగరోషభయజ్వరజరాదిజన్యస్స్ఫురణాద్యనుభావో గాత్రకంపో వేపథుః॥ హర్ష

జన్యం స్వేదమనురాగోత్థం వేపథుం చోదాహరతి॥ స్మరేతి॥ పులకైస్స్వే
దశీకరై రాప్లుతం వ్యాప్తమంగం యస్యాస్సా తథోక్తా। అత్ర పులకశబ్దస్తద
నంతరజస్య స్వేదస్యోపలక్షకః- కాంచనమయీ యంత్రపుత్రీవ॥ ౮౫॥ వి
షాదేతి॥ కోపాతపశీతభయాదిజన్యం కార్శ్యసౌందర్యవిప్లవాద్యనుభా
వం భిన్నవర్ణత్వం వైవర్ణ్యం॥ ఉదాహరతి- దట్ఠూణేతి॥ ఛా॥ దృష్ట్వేతి॥
కపోలే గండభాగయోః- ఇత్యేవం ప్రకారేణ మాం కిం సంప్రతారయసి కిము
గ్ధం వంచయసే- వదేతి శేషః॥ ౮౬॥ అశ్ర్వితి॥ క్రోధహర్షభయజృంభా

త్రకంపనం॥ ద్వయం యథా॥ స్మరేషుపత్రానిలఘట్టితేవ ప్ర
వేపమానా పులకాప్లుతాంగీ। ముక్తామయీ కాంచనయంత్రపు
త్రీ యథా ప్రియాం కేవిలలాస సీతా॥ ౮౫ ॥ విషాదమదహ
ర్షాదేర్వర్ణాన్యత్వం వివర్ణతా॥ యథా॥ దట్ఠూణసహితకేఅ
మ్మికవోళేపాండురత్తణ। రామే తుహ వఃణస త్తసవతా రేసకిత్తి
మ॥ ఛా॥ దృష్ట్వా సఖితరామికపోలే పాండురత్వం। రా
మే తవ మనస్సక్తం సంప్రతారయసి కిమితి మాం॥ ౮౬॥ అశ్రు
నేత్రోద్భవం వారి దుఃఖరోషప్రహర్షజం॥ యథా॥ తమో
నిగరణత్రస్యన్మృగబాష్పాకులేందువత్ ॥ అలక్ష్యత ముఖం
సాస్రం రామవిద్వేషిమోషితాం॥ ౮౭॥ మతం గద్గదభాషి
త్వం వైస్వర్యం ప్రమదాదిజం॥ యథా॥ క్షామక్షామాక్షరా
లాపాముద్గాయా ముఖనిర్గతాః॥ అమూముహుర్మహా
రామం మారమార్వీరవా ఇవ॥ ౮౮ ॥ అథ నిర్వేదాదీనాం వ్యభి
చారిభావానాం లక్షణోదాహరణాన్యాహ॥ దుఃఖేర్ష్యాతత్త్వ

దిజన్యం నేత్రమార్జనాద్యనుభావం నేత్రజలమశ్రు॥ దుఃఖమూలమశ్రూ
దాహరతి- తమ ఇతి॥ స్పష్టం॥ ౮౭॥ వైస్వర్యం లక్షయతి- మతమితి॥ హ
ర్షశోకభయజ్వరాదిజన్యం స్వరవర్ణస్ఖలిత్వాద్యనుభావం గద్గదభాషి
త్వం వైస్వర్యం॥ హర్షమూలం వైస్వర్యముదాహరతి- క్షామేతి॥ క్షా
మక్షామాణ్యతిమందాన్యతిదీనానీతి యావత్ - తాదృశాన్యక్షరాణి యే
షు తే తాదృశా ఆలాపా ఆభాషణాని॥ ౮౮॥ అథ నిర్వేదాదీనాం స్వరూప

ముదాహరణంచాహేత్యాహ॥ అథేతి॥నిర్వేదంలక్షయతి॥దుఃఖేతి॥దుఃఖా దిజనితానిష్ఫలత్వబుద్ధిర్నిర్వేదః - అయంవిభావానుభావరసాంగత్వేన స్థితంత్రైగుణ్యబహుధాసంభవతి-అతస్తత్సంగ్రహార్థమాదిశబ్దః-చింతా శ్రునిశ్వాసదైన్యవైవర్ణ్యాదయోనుభావాః॥ గ్లానింలక్షయతి-గ్లానిరితి॥ క్షుత్పిపాసాసంభవనాదిప్రయాసజనితోబలాపచయోగ్లానిః॥శంకాంలక్ష యతి - శంకేతి॥పరకార్యాదాత్మదుర్నయాద్వాఽనర్థప్రాప్తేరభ్యూహ నంశంకేత్యర్థః। రోమవైవర్ణ్యవైస్వర్యదిగవలోకనాదయోనుభావాః॥ శ్రమంలక్షయతి-శ్రమ ఇతి॥ అధ్వసురతాదిజన్యఃఖేదశ్శ్రమః - స్వేదోప మర్దనాదయోనుభావాః ॥ ధృతింలక్షయతి - చేత ఇతి॥జ్ఞానాభీష్టలాభాది

బోధాదేర్నిర్వేదోనిష్ఫలత్వధీః। గ్లానిర్బలస్యాపచయశ్శంకా
నిష్టాదిచింతనం। శ్రమఃఖేదోధ్వరత్యాదేశ్చేతస్థైర్యంధృతిర్భ
వేత్॥పంచానాముదాహరణాని ॥ వ్యర్థాస్సర్వోపచారామల
యజసలిలాసేచనాద్యాశ్శరీరంతస్యాశ్శుష్యచ్ఛరీషప్రతిభట
మధునాలజ్జయాంతశ్చగూఢం। యాతాయాతైస్సఖీనాంగు
రురజనితవాహ్వానజన్యః ప్రయాసోరామధ్యానేనలబ్ధేత్వయి
తుబతసఖీచేతసస్థైర్యమేతి॥ అత్ర సేచనాద్యాఇత్యంతేనని
ర్వేదోనిబద్ధః। తతోథునేత్యంతేనగ్లానిః। గూఢమిత్యనేనశం
కా। తృతీయపాదేశ్రమః। తురీయేధృతిరితిజ్ఞేయం॥౪౯॥ జా
డ్యమప్రతిపత్తిస్స్యాదిష్టానిష్టాగమోద్భవా। ఉత్సవాద్యైః
ప్రసత్తిర్యాహర్షస్స్వేదాదికారణం॥ ద్వయంయథా॥ సమీ

భిర్నిష్పృహత్వంధృతిః- అవ్యగ్రతాదయోనుభావాః ॥ ఉదాహరణలా ఘవార్థమేవంక్రమోల్లంఘనేనస్వరూపనిరూపణమితిబోధ్యం॥ పంచాప్యు దాహరతి- వ్యర్థాఇతి॥ గూఢమంశుకేనాచ్ఛాదితం ॥ నిర్వేదాదీన్దర్శయతి అత్రేత్యాదినా॥ ౪౯॥ జడతాంలక్షయతి- జాడ్యమితి ॥ ఇష్టానిష్టాగమో ద్భూతమితికర్తవ్యతామూఢత్వంజాడ్యం- అత్రానిమేషనయననిరీక్షణ తూష్ణీంభావాదయోనుభావాః॥ హర్షంలక్షయతి -ఉత్సవాద్యైరితి ॥ ప్రియాగమనపుత్రజననాద్యుత్సవాదిజనితోమనఃప్రసాదోహర్షః- స్వే దాశ్రుకంపాదయోనుభావాః॥ ద్వావప్యుదాహరతి- సమీక్ష్యేతి॥స్పష్టం

౫౦ ॥ దైన్యంలక్షయతి- సత్వత్యాగాదితి॥ సత్వత్యాగోదార్ఢ్యత్యాదేరుపలక్షకః- తేనసత్వత్యాగదార్ఢ్యత్యాదిజన్యంమనసోనౌద్ధత్యందైన్యం-కార్పణ్యపదంచదేహావచనమాలిన్యాద్యనుభావానాముపలక్షకం ॥ ఉగ్రతాంలక్షయతి- వ్యక్తఇతి॥ అపరాధేపుత్రమిత్రకళత్రాదిదోఽహరూపేవ్యక్తే సతి-తర్జనోద్వేజనతాడనబంధనాద్యనుభావంచండత్వంకాఽగ్యముగ్రతా చింతాంలక్షయతి- ధ్యానమితి॥ అపేక్షితానవాప్తిమూలంధ్యానంచింతా శూన్యతానిశ్వాసతాపాదయోనుభావాః॥ త్రయమప్యుదాహరతి- స

క్ష్య రామంసమరాంగణస్థం నయోద్ధుకామానచగంతుకామాః। క్షణంబభూవుఃక్షణదాచరేంద్రాఃపాఽపుఃప్రసాదం పరమంసురేంద్రాః ॥౫౦॥ సత్వత్యాగాదనౌద్ధత్యందైన్యం కార్పణ్యసంభవం। వ్యక్తేపరాధేచండత్వముగ్రతాతర్జనాదికృత్। ధ్యానమిష్టానధిగమాచ్చింతాశూన్యత్వతాపకృత్ ॥త్రయంయథా॥ సంత్రస్తానాంభవతిశరణంభూభృతాంవారిరాశిస్త్రాఽతాస్మాకంసహివయమపిత్రస్నవోభూభృతస్మః।రామః క్రోధాదభిపతతినోవీక్ష్యకించిద్వ్యలీకం సేనానీర్నాగమదిహాకథంసోపభీతోగతోహి॥ అత్రప్రథమార్ధేదైన్యంనిబద్ధం। ఉత్తరచరణయోరౌగ్ర్యచింతే ॥ ౫౧ ॥ చిత్తక్షోభంజగుస్త్రాఽసమాకస్మికభయోదితం ॥యథా ॥ విషమాయుధమాలోక్యరాఘవంరక్షసాంచమూః । కంపస్విన్నచలన్మూర్తిర్భీరుభావమదర్శయత్ ॥౫౨॥ పరోత్కర్షాసహిష్ణుత్వంప్రాహురీర్ష్యాంమనీషిణః। అపరాధినిచిత్తస్యామర్షఃప్రజ్వలనంభ

త్రస్తానామితి॥ నోస్మాకం- కించిద్వ్యలీకమీషదపకారం॥ మోజయతి-ఆతేఽతి॥ ౫౧ ॥ త్రాఽసంలక్షయతి-చిత్తేతి ॥ అకస్మాదేవాకస్మికంతస్మాద్భయాత్- తాదృశభయహేతోరిత్యర్థః- విద్యుద్గర్జితభూకంపాదిజన్యః కంపగాత్రసంకోచరోమాంచమోహాద్యనుభావశ్చేతశ్చమత్కారస్త్రాసఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- విషమాయుధమితి ॥ విషమాయుధంభయంకరాస్త్రంసంచబాణంచ- భీరుభావమధీరత్వమంగనాత్వంచ॥ ౫౨॥అసూయాంలక్షయతి - పరేతి ॥ గర్వదౌర్జన్యమన్యుజన్యంపరోత్కర్షాసహి

ష్టత్వమసూయేత్యర్థః - నిందావజ్ఞాభ్రుకుట్యాదయోఽనుభావాః ॥ అమర్షం లక్షయతి- అపరాధినీతి ॥ అధిక్షేపావమానాదినా సాపరాధే మసః ప్రజ్వలనమభినివిష్టత్వం ప్రతిచికీర్షేతియావత్ - తదేవామర్షః- స్వేదశిరఃకంపచింతోపాయాన్వేషణోత్సాహతర్జనాదయోఽనుభావాః ॥ గర్వం లక్షయతి- ఆత్మేతి ॥ బలైశ్వర్యాభిజనలావణ్యాదిజన్యోఽన్యధిక్కారావజ్ఞానసవిలాసాంగవీక్షణాద్యనుభావ ఆత్మోత్కర్షాభిమానో గర్వ ఇత్యర్థః ॥ అసూయామర్షావుదాహరతి- నహీతి ॥ స్పష్టం ॥ ౫౩ ॥ గర్వముదాహరతి- నేతి ॥ పంకజన్మ పాపజన్మ-పంకజం చ ॥ యోజయతి- అత్రేత్యాదినా ॥ ౫౪ ॥ స్మృతిం లక్షయతి -స్మృతిరితి ॥ సదృశాదృష్టచింతాద్యైస్సం

వేత్ । ఆత్మోత్కర్షబలాదన్యస్యక్కారోగర్వ ఉచ్యతే ॥ యథా ॥ నహిమత్తోఽధికాలక్ష్మీస్తస్యాంతవకథంరతిః । ఇతిరాఘవబధ్నాతిభ్రుకుటీంత్వయి మే సఖి ॥ ౫౩ ॥ నచంచలాహంనచపంకజన్మగతానదోషాకరసోదరీచ । ఇతిశ్రియంస్వకురుతే సఖీ మేత్వంరామతస్యాంనజహాసిరాగం ॥ అత్రాదిమశ్లోకే ఈర్ష్యామర్షౌనిబద్ధౌ । ద్వితీయే గర్వ ఇతి వేద్యం ॥ ౫౪ ॥ స్మృతిః పూర్వానుభూతేధీర్స్మరణంస్యాత్తదుద్యమః ॥ యథా ॥ రామత్వయా మమ సఖి లలితాని పూర్వమాశ్లేషచుంబనముఖాన్యనుభావితాని । ఆలోచ్యదుర్లభతరాణ్యధునావిహాతుంప్రాణాన్పటీరపవనాభిముఖంప్రయాతి ॥ ౫౫ ॥ మదిరాదికృతంహర్షమోహమోక్షైళనంమదః ॥ యథా ॥ శీధుపానవివశాస్స్మరాతురా

స్కారోద్బోధే సతి పూర్వానుభూతార్థవిషయం జ్ఞానం స్మృతిరిత్యర్థః - తత్ర భ్రూసమున్నమనశిరఃకంపాదయోఽనుభావాః ॥ మరణం లక్షయతి- మరణమితి ॥ వ్యాధ్యభిఘాతాభ్యాం దేహాన్మనసోఽపాయో హిక్కాశ్వాసాద్యనుభావో మరణం- సాక్షాత్తదుదాహరణస్యామంగళత్వాత్తదుద్యోగోఽత్ర వివక్షిత ఇత్యాహ- తదుద్యమ ఇతి ॥ ద్వయమప్యుదాహరతి- రామేతి ॥ అనుభావితాన్యనుభవం ప్రాపితాని ॥ ౫౫ ॥ మదం లక్షయతి- మదిరేతి ॥ హర్షః ప్రసాదః మోహో వైచిత్త్యం మదిరాదిజన్యో హర్షమోహసంకరో మదః- అత్ర వాగంగస్ఖాలిత్యహసితరుదితాదయో యథాయోగమ

త్తమాదిష్వనుభావాః॥ ఉదాహరతి- శీధ్వీతి॥ సురవారయోషితో౽ప్స రసః॥ ౫౬ ॥ నిద్రాంలక్షయతి-మనస ఇతి ॥ మనసశ్చిత్తస్యమీలనంబాహ్యేంద్రియసంబంధవిరహః - చింతాలస్యశ్రమవ్యాయామాదిజన్యం జృంభాంగభంగనేత్రనిమీలనాద్యనుభావంచిత్తనిమీలనంనిద్రేత్యర్థః॥సుప్తింలక్షయతి- సుప్తిరితి॥ నిశ్వాసోచ్ఛ్వాసనిశ్చలత్వనేత్రనిమీలనాద్యనుభావోనిద్రాసముద్రేకస్సుప్తిరిత్యర్థః॥ విబోధంలక్షయతి - అవబోధఇతి॥ శబ్దస్పర్శాహారపరిణామాదిజన్యా భుజోత్క్షేపాంగులిస్ఫోటజృంభణాక్షివిమర్దనాద్యనుభావాచేతనావాప్తిర్వినిద్రత్వం విబోధఇత్యర్థః॥

ఘూర్ణమానయనాక్షిలద్గిరః। హర్షయంతిసురవారయోషితోరామసాయకలతాహతాహితాః ॥౫౬॥ మనసోమీలనంనిద్రాసుప్తిస్తస్యాఃప్రగాఢతా। అవబోధశ్చేతనాయాఃప్రాప్తిర్జృంభాదికారణం ॥ త్రయంయథా ॥ రఘుపతిభుజోత్సంగేతుంగేనిధాయనిజంశిరసురతవిరతౌనిద్రాముద్రాక్షణంక్షణమాగతా। సహితమథతంస్వప్నేదృష్ట్వాకయాచనకాంతయాకృతవికృతసంజల్పాతల్పాదహంత్వరితోత్థితా ॥ ౫౭॥ స్వాంతసంకోచనంవ్రీడాకామరాగస్తవాదిభిః ॥ యథా ॥ ఆలీజనేనగమితాచతురేణశయ్యాంతస్మిన్క్రమేణగలితేమిలితేచకాంతే । కింవావిధేయమవిధేయమపీహకింవేత్యాలోచనాంనతముఖీకురుతేస్మసీతా ॥౫౮॥ ఆవేశోదుఃఖమోహాద్యైరపస్మారోంగతాపనః।చింతాదుఃఖభయోద్బద్ధం

త్రయమప్యుదాహరతి- రఘుపతీతి॥ రఘుపతిభుజస్యోత్సంగేఉపరిభాగే. నిద్రాముద్రైక్షణఉత్సవస్తం ॥ ౫౭ ॥ వ్రీడాంలక్షయతి-స్వాంతేతి॥ కామనిమిత్తోరాగః కామరాగః స్తవస్తోత్రం ఆచారభ్రంశాదయఆదిశబ్దార్థః- మదనాభిలాషాదిభిర్మనస్సంకోచోవ్రీడేత్యర్థః - అంతర్ధానవైవర్ణ్యాధోముఖత్వాదయోనుభావాః॥ ఉదాహరతి- ఆలీజనేనేతి॥క్రమేణపర్యాయేణ-యుగపద్గమనేసంశయాదిప్రసక్తేరితిభావః-ఛలేనేతిపాఠః॥ ౫౮॥ అపస్మారంలక్షయతి- ఆవేశఇతి॥ అశుచిత్వధాతువైషమ్యభూతావేశాదిజన్యోభూపాతభ్రమణభుజాస్ఫోటవికటోక్తిలాలాఫేన

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

ద్యనుభావ ఆవేశోఽపస్మార ఇత్యర్థః॥ మోహం లక్షయతి- చింతేతి॥ భీత్యా దిభిర్వైచిత్త్యం మోహ ఇత్యర్థః - తత్రాజ్ఞానభ్రమోత్పాతఘూర్ణనాద ర్శనాదయోఽనుభావాః॥ ద్వయమప్యుదాహరతి-తమాలానితి ॥ ఉత్తాలా నున్నతాన్॥ ౫౯॥ మతిం లక్షయతి- తత్త్వేతి॥ నానావిధశాస్త్రచింతోహా పోహాదిభ్యోఽర్థనిశ్చయో మతిరిత్యర్థః- తత్ర శిష్యోపదేశసంశయచ్ఛేద వి దగ్ధవ్యవహారమనస్సంతోషాదయోఽనుభావాః॥ ఉదాహరతి - అనవాప్తే తి స్పష్టం॥ ౬౦॥ ఆలస్యం లక్షయతి॥ మందేతి ॥ గర్వశ్రమాదినా ప్రయ త్నమాంద్యమాలస్యం-జృంభోపవేశనాదయోఽనుభావాః ॥ ఆవేగం లక్ష

మూర్ఛనం మోహ ఉచ్యతే॥ యథా॥ తమాలానుత్తాలాన్నభ
సి విలోక్యాహితనృపాబలైః సోఽప్యాయాతో రఘుపతిరితి భ్రాం
తమతయః । వనే భ్రామం భ్రామం వికటవిటపాగ్రైరభిహ
తా హతాస్సోత్సాహోఖడ్గైరితి ఝడితి మూర్ఛాముపగతాః ॥౫౯॥
తత్త్వమార్గానుసంధానాదర్థనిర్ధారణం మతిః ॥యథా॥ అనవా
ప్తదేహదాహస్సఖి కామ ఏవ దాశరథీ రామః। నహ్యన్యస్మిన్న
రూపే త్వేతాదృశరూపచాతురీ దృష్టా ॥ ౬౦ ॥ మందోద్యోగ
త్వమాలస్యం కార్యేష్వాలస్యైరుదీర్యతే।ఆవేగశ్చిత్తసంభ్రాం
తిరిష్టానిష్టాగమోద్భవా॥ సంశయాత్కల్పనానంత్యం వితర్క ఇ
తి కథ్యతే ॥యథా॥ పుష్పాస్త్రే తేషు బత యా భవనేషు మంద
ముద్యంజతే స్మ రిపువాక్ దృశోఽపి హర్తుం। తారామధాటిపట
హక్షుభితాంతరంగాశ్చక్రుర్జవేన బహుధా వనధావనాని॥౬౧
ధర్మశ్శరీరభృదసావితి ధార్మికాణాం మూర్తోఽసయోఽయమితి

యతి - ఆవేగ ఇతి॥ ప్రియాదేరిష్టస్య రాజవిడ్వరవాతవర్షాదేరనిష్టస్య చాగమాజ్జాతశ్చిత్తసంభ్రమ ఆవేగ ఇత్యర్థః- హర్షశోకత్వరాస్తంభా దయోఽనుభావాః॥ వితర్కం లక్షయతి- సంశయాదితి॥ ఉపలక్షణమేతత్ తేన సంశయవిమర్శాదిజన్యోఽనేకధా సంభావనాత్మా భ్రూక్షేపశిరఃకం పాద్యనుభావో వితర్క ఇత్యర్థః॥ ఆలస్యావేగావుదాహరతి-పుష్పేతి॥ వ నేధావనాని॥ అత్ర పూర్వార్ధమాలస్యస్యోత్తరార్ధమావేగస్య చోదాహ రణమితి జ్ఞేయం॥ ౬౧॥ వితర్కముదాహరతి-ధర్మ ఇతి॥ కూటవిచేష్టితా

నాటకపటోస్యమానాం-మాయావినామితియావత్ ॥౯౨॥ అవహిత్థాం లక్షయతి- హర్షేతి॥ భయవ్రీడాకౌటిల్యాదిభిర్హర్షాదికార్యాకారగోపనమవహిత్థేత్యర్థః- అత్ర భూన్యస్మితాన్యథాకథనమిథ్యాధైర్యకథాభంగాదయోనుభావాః॥ ఉదాహరతి- వైతాళికాదీతి॥ వందిమాగధాదయ ఆదిశబ్దార్థః- వైతాళికాదిభిఃకృతయా రాఘవబాహుసారప్రస్తావనయా జనితౌ వేపథురోమహర్షౌ కంపరోమాంచౌ॥ ౯౩॥ వ్యాధింలక్షయతి- వ్యాధిరితి॥ మనస్తాపదోషవైషమ్యాభిభవజన్మా శీతోష్ణజ్వరాదిశ్శీతాళుతోష్ణ

మంత్రపిశాగదానాం । కాలాంతకోయమితిమాటవిచేష్టితానాం సంజాయతే రఘుపతౌ బహుధా వితర్కాః॥ అత్ర ప్రథమం పద్యమాలస్యావేగయో రుదాహరణం ద్వితీయం వితర్కస్యేతి వేద్యం ॥౯౨॥ హర్షాద్యాకారగుప్తిర్యా సావహిత్థేతి కథ్యతే॥ యథా॥ వైతాళికాదికృతరాఘవబాహుసారప్రస్తావనాజనితవేపథురోమహర్షౌ। మధ్యేసభం మసృణచందనపంకచర్చావ్యాజేన గోపయతి వైరివసుంధరేంద్రః ॥౯౩॥ వ్యాధిర్జ్వరాదిరున్మాదస్తుల్యచేష్టాజడాన్యయోః॥ యథా॥ కాకుత్స్థఖండితవిరోధివధూజనానాం గాత్రేషు గాఢమదనజ్వరదూషితేషు। హారాస్స్ఫుటంతి హరిచందనమేతి శోషం ధూమాయతే చ నలినీదళకల్పితశయ్యా ॥౯౪॥ స్థానాయసంఘటయమందరకందరం నో రత్నాకరం కృశబలాశ్శబరా భవద్భిః। ఇత్యస్తచేతనసచేతనతుల్యవృత్త్యా భ్రామ్యంతి రామవిమతాశ్చకితావనేషు ॥౯౫॥ విషాదశ్చేతసో భంగ ఉపాయాభావచింతనైః । విలంబాక్షమతౌత్సుక్యం చేతస్తాపస్త్వరాదికృత్ ॥ చాపలం త్వ

ళుతాద్యనుభావో వ్యాధిరిత్యర్థః॥ ఉన్మాదంలక్షయతి- ఉన్మాదఇతి॥ భయసన్నిపాతేష్టవియోగధననాశాదిభిశ్చిత్తవిభ్రాంతిరున్మాదఇత్యర్థః- తత్ర నిమిత్తస్మితాసంబద్ధప్రలాపనిర్హేతుకధావనోపవేశనోత్థానరోదనాదయోనుభావాః॥ వ్యాధిముదాహరతి- కాకుత్స్థేతి॥ స్పష్టం॥ ౯౪॥ ఉన్మాదముదాహరతి- స్థానాయేతి॥ హేమందర, హేశబరాః॥ ౯౫॥ విషాదంలక్షయతి- విషాదఇతి॥ ప్రారబ్ధకార్యభంగాపరాధపరిజ్ఞానవిఘ్నవిపదాదిభ

వసన్తత్వ సంతు మోవిషాదఇత్యర్థః - అయంచోపాయాన్వేషణవైమనస్య ముఖశోషాద్యనుభావతారతమ్యాదుత్తమాద్యాశ్రయత్వేనత్రిధ ఇత్యాహుః॥ ఔత్సుక్యంలక్షయతి- విలంబేతి॥ ఇష్టవిరహాదవ్యవస్థితదిదృక్షాదిజన్యంమనస్తాపత్వరానిశ్వాసానిద్రాద్యనుభావం కాలాక్షమత్వమౌత్సుక్యమిత్యర్థః॥చాపలంలక్షయతి-చాపలంత్వితి॥రాగద్వేషమాత్సర్యాదిమూలమనవస్థానంచాపలమిత్యర్థః॥తత్రభర్త్సనపారుష్యస్వచ్ఛందాచరణాదయోనుభావాః॥విషాదముదాహరతి-బద్ధఇతి. స్పష్టం ॥౮౮॥ ఔత్సుక్యముదాహరతి-అహ్నామితి॥స్పష్టం॥౮౯॥చాపలముదాహరతి-భ్రూభంగేతి॥రా

నవస్థానంరాగద్వేషాదిహేతుకం॥క్రమేణయథా॥ బద్ధస్సము
ద్రోబలభేదిజేతాహతస్సుతస్సంయతిదేవరోపి। ప్రత్యర్ప
యేద్దైత్యపతిర్నసీతాంకోవాక్షమస్స్యాన్మమకంఠసూత్రే ॥
౮౮ ॥ అహ్నాంప్రభోరచిరమస్తమయేతబింబం సజ్జీకురుష్వ
సహసాసఖిపుష్పతల్పం । తూర్ణంప్రసాధయమమాంగమ
నంగతప్తంసంక్షిప్యవాప్రజసమానయరామచంద్రం॥ ౮౯ ॥
భ్రూభంగసంగవదపాంగతరంగరంగైరానంగశార్ఙ్గశర
సంగమనప్రసంగం ॥ తచ్ఛింజినీరణితమాభరణైఃక్వణద్భిః
ప్రస్తౌతి రామమభితశ్చలితాసఖీయం ॥ అత్రాభితశ్చల
నాచ్చాపల్యం ॥ ౯౦ ॥ అథ ప్రాగుద్దిష్టానాం భావాదీ

భావహావాదిశృంగారచేష్టానాంలక్షణోదాహరణాని

నాంలక్షణోదాహరణానివర్ణయతి॥ రసాభిజ్ఞానయోగ్యత్వం

మమభితః రామస్యాభిముఖ్యేనేత్యర్థః-చలితా-భ్రూభంగేన సంగవతామపాంగానాం యేతరంగాస్తేషాంరంగైర్నర్తనైః- అత్రనృత్తస్థానవాచినోరంగశబ్దస్యనృత్తపరత్వం-'రంగోరణస్థలేరాగేనృత్తరంగేత్రపుణ్యపీ'తి విశ్వః- ఆనంగేశార్ఙ్గేధనుషి శరసంగమనప్రసంగం శరసంధానం - ప్రస్తౌతి-ప్రకటయతీత్యర్థః ॥౯౦॥ అథభావస్వరూపనిరూపణంప్రతిజానీతే-అథేతి॥ భావంలక్షయతి-రసేతి-బాల్యయౌవనసంధావుత్పన్నశ్శృంగారవిషయఃప్రాథమికోంతఃకరణవికారోభావఇత్యర్థః- తదుక్తం। "చిత్తస్యావికృతిస్సత్త్వంవికృతేఃకారణేసతి। తతోల్పావికృతిర్భావోబీజస్యా

దివికారవది''తి॥ హావంలక్షయతి-హావస్త్వితి॥ ద్వావప్యుదాహరతి- ఆలోకితఇతి- హారచాపమారోపయంతమేనంరామం - అత్రాలోకితఇత్యనువర్తతే॥ యోజయతి-అత్రేతి ॥౧౯॥ హేలాంలక్షయతి-సువ్యక్తేతి॥ ఉదాహరతి-చార్వితి॥ స్మరఏవసుధాంబుధిస్తస్యచంద్రపాదైఃమన్మథోద్దీపకైరిత్యర్థః-శృంగారస్యమంగళతరంగభరైః - సర్వాంకృతౌవ్యతికరస్సం

భావమాహుర్మనీషిణః। హావస్తు భావఏవస్యాదీషద్విస్పష్టవిక్రియః॥ ద్వయంయథా॥ ఆలోకితేపూర్వమువిక్రియైవయానోజనానద్యతుజానకీయం। ఆరోపయంతంహారచాపమేనం కించిత్సముంచత్పులకాంచితాంగీ॥ అత్రకించిత్సముంచత్పులకేత్యనేనహావోనిబద్ధః। శిష్టేనభావఇతివేద్యం ॥౧౯॥ సువ్యక్తవిక్రియోభావో హేలేతిపరికీర్త్యతే। యథా॥ చారుస్మితైస్స్మరసుధాంబుధిచంద్రపాదైశ్శృంగారమంగళతరంగభరైరపాంగైః। సర్వాంకృతివ్యతికరైః పులకైశ్చ గామేపాత్రిమగ్భవంతిసుతనోఃప్రణయప్రరోహాః॥ ౨౦॥ అభూషణేపిరమ్యత్వమాకారైర్మాధుర్యమిష్యతే॥ యథా॥ రఘువరరామావయవైః ప్రకృతిశుభ్రైర్భూషణానిభూష్యంతే। ఉడుభిర్నహిశశికిరణా విభాంతితాన్యేవతైస్తుశోభంతే॥ ౨౧॥ యథావా॥ తాటంకగ్రైవేయకకేయూరముఖానిభూషణాన్యస్యాః। స్వయమతిశయమాధాతుంనశక్నువంత్యంగకాంతిమగ్నాని ॥ ౨౨॥ శీలాద్యలంఘనంయత్తుధైర్యమాకారైరుదీర్యతే ॥ యథా ॥ తాపితాపి మదనాస్త్రవహ్నిభిర్మర్దితాపి సులయాచలానిలైః। ప్రేరితాప్యవనిజాళిభిఃపతింసాబ్రవీన్నపరుషారుషాగిరః॥౨౩ యథావా॥ హృతోత్తరీయారామేణస్తనయోస్తనయాభువః।

బంధోయేషాంతైః- ప్రణయప్రరోహాః ప్రేమాంకురాః ॥౨౦॥ మాధుర్యంలక్షయతి-అభూషణఇతి॥ ఉదాహరతి- రఘువరేతి ॥ రఘువరరామాయాస్సీతాయాఅవయవైః॥౨౧॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- తాటంకేతి॥ గ్రైవేయకంకంఠభూషేత్యమరః॥౨౨॥ ధైర్యంలక్షయతి-శీలాదీతి॥ ఉదాహరతి- తాపితేతి॥ పరుషాగిరః నాబ్రవీత్ ॥౨౩॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-

హృతేతి॥ స్వస్తికంబంధవిశేషం॥ ౭౪॥ లీలాంలక్షయతి-లీలేతి ॥ ఉదాహరతి- రఘ్వితి॥ అత్రప్రియచరితానుకరణాల్లీలావతీత్వం సీతాయాః- సతీపతివ్రతాచ-దయితా ఏవమనుకారిణ్యపిమనోహారిణీచ- పతివ్రతాలక్షణంతు "భుక్తేసుభుక్తేయాపత్యౌదుఃఖితేదుఃఖితాయది। ముదితేముదితాత్యర్థం ప్రోషితేమలినాంబరా ॥ సుప్తేపశ్చాత్తుయాశేతేపూర్వమేవప్రబుధ్యతి। నాన్యంకామయతేచిత్తేసావిజ్ఞేయాపతివ్రతేతి"॥ ౭౫॥ విలాసంలక్షయతి- తాత్కాలికీతి॥ వికృతిః నేత్రభ్రూవక్త్రాదికర్మణాం విశేష ఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- భ్రూభంగేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ ౭౬॥ విచ్ఛిత్తిం

హస్తస్వస్తికమాధాయనాముంచద్ధైర్యకంచుకం॥ ౭౪॥ లీలాప్రియానుకరణంవాగ్భిర్గత్యాథచేష్టితైః॥ యథా॥ రఘుపుంగవస్యవచనం వచసా చేష్టాంచ చేష్టయా దృష్టిం। దృష్ట్యాచానుసరంతి సీతా జాతా సతీ చ దయితా చ ॥ ౭౫ ॥ తాత్కాలికీవిలాసస్స్యాద్వికృతిర్వల్లభేక్షణాత్ ॥ యథా॥ భ్రూభంగసంగవదపాంగతరంగరంగైరానంగశార్ఙ్గశరసంగవసప్రసంగం। తద్భింజినీరణితమాభరణైః క్వణద్భిః ప్రస్తౌతి రామమభితశ్చలితా సఖీయం ॥ ౭౬॥ విచ్ఛిత్తిరల్పభూషాభిరపిరమ్యత్వముచ్యతే॥ యథా॥ తాటంకద్యుతిలోలలోచనరుచీ చాంపేయనీలోత్పలోత్తంసౌ తేతనుతశ్చ విస్మితలవో నిర్మాతి నాసామణిం। హారస్ఫారమరీచిరారచయతి శ్రీఖండచర్చాశ్రియం బాలే శేషవిభూషణైః కృతమియదారామస్యధీరంమనః ॥ ౭౭ ॥ విభ్రమస్త్వరయాకాలేభూషాస్థానవిపర్యయః॥ యథా॥ రామాసం

లక్షయతి- విచ్ఛిత్తిరితి॥ ఉదాహరతి - తాటంకేతి॥ తాటంకద్యుతిర్లోలలోచనరుచిశ్చ -తే- చాంపేయోత్తంసః నీలోత్పలోత్తంసంచతౌ కర్ణభూతౌ- కృతమలం॥ కుత ఇత్యత ఆహ ఇయదితి ॥ రామస్యమనః ఇయద్ధీరం ప్రతావద్ధైర్యయుక్తం-(స్త్రీ)స్వభావానుగుణ్యేనాత్ర కాకురనుసంధేయా-ముగ్ధే అలంకృతైరలంకారైరలం- తన్మనస్థైర్యమహం వేద్మి త్వదవలోకనమాత్రేణరజ్యతీతి భావః॥ ౭౭॥ విభ్రమంలక్షయతి- విభ్రమ ఇతి॥ కాలే ప్రియతమసమాగమాదిసమయే- త్వరయా మదనావేశాదిసంభ్రమేణ భూషా

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

ణాంస్థానవిపర్యయః స్థానవ్యత్యాసః॥ ఉదాహరతి-రామేతి॥ రామస్యాసంగెవ్యసనే నాసక్త్యారభసస్వాంతయా వేగావిష్టచిత్తయా- వ్యసనంత్వశుభేసక్తౌపానస్త్రీమృగయాదిషు। దైవానిష్టఫలేపాపేవిపత్తౌనిష్ఫలోద్యమ ఇతివిశ్వః॥ ౭౮॥ కిలికించితంలక్షయతి- హర్షేతి॥ ఉదాహరతి- ప్రగాఢమితి॥ ప్రతికలం ప్రతిక్షణంమిళంతో గద్గదరవాయస్యాస్సాతథోక్తా-త్రింశత్తుతాఃకలేత్యమరః॥ ౭౯॥ మోట్టాయితంలక్షయతి ॥ మోట్టాయితమితి॥

గవ్యసనరభసస్వాంతయాకాంతయాసీత్త్వాశౌ హారోరౌఝటితి
ఘటితఃకంకణంకంఠనాళే। కాంచీసూత్రంకచపరిసరేకాంచ
నస్రఙ్నితంబేలాక్షాలక్ష్మీర్నయననలినేకజ్జలంపాదపద్మే॥ ౭౮
హర్షామర్షాశ్రుభీత్యాదేస్సంకరఃకిలికించితం ॥ యథా॥ ప్ర
గాఢంసందష్టాధరకిసలయామర్షపరుషా ప్రభూతానందాశ్రుః
ప్రతికలమిళద్గద్గదరవా। సముద్యత్సంత్రాసాసపులకశరీరా
జనకజానకాంతంనాత్మానంకిమపిబుబుధేనాపరమపి ॥ ౭౯ ॥
మోట్టాయితంభవేదిష్టకథాదౌ భావసూచనం॥ యథా॥ రామ
కథాప్రస్తావేనమయతివదనంనిగూఢదరహసితం। సపులకకపో
లఫలకాఘటయతికుచయోఃపటాంచలంబాలా॥ ౮౦॥ సంమర్దే
పిసుఖాధిక్యంరతౌకుట్టమితంమతం॥ అన్యేత్వాహుః॥ కేశాధరా
దిగ్రహణే మోదమానాపిమానసే। దుఃఖితేవబహిఃకుప్యేద్య
త్రకుట్టమితంహితదితి॥ యథా॥ హృదిముష్టినిఘాతసంభవాన
ఖదంతక్షతజాపివేదనా। ప్రియసంగసుఖాబ్ధిమగ్నయాబుబు
ధేనాల్పతరాపిబాలయా ॥ ౮౧ ॥ మానాత్కాంతస్యసల్లా
పేబిబ్బోకోనాదరక్రియా ॥ యథా॥ వాక్యైరముష్యవివిధై
ర్నమనోమదీయంప్రత్యేతికింముహుకృతేసఖియాసిచింతాం।

భావసూచనంస్వాభిలాషప్రకటనం॥ ఉదాహరతి- రామేతి॥ స్పష్టం॥ ౮౦॥ కుట్టమితంలక్షయతి-సమ్మర్ద ఇతి॥ మతాంతరేణలక్షణమాహ - కేశేతి॥ స్వాభిమతలక్షణానుసారేణోదాహరతి- హృదీతి॥ స్పష్టం॥ ౮౧ ॥ బిబ్బోకంలక్షయతి- మానాదితి॥ ఉపలక్షణమేతత్ - తేనగర్వాభిమానాదినాదయితేష్వనాదరకరణంబిబ్బోక ఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- వాక్యైరితి॥ నప్రత్యే

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

తినవిశ్వసితి- చింతాంకింయాసి॥ ౮౨॥ లలితంలక్షయతి- సుకుమారేతి॥ ఉదాహరతి- ఘనసారేతి॥ ఘనసారః హిమవాలుకా తుషారస్తుహినం గంధసారః శ్రీఖండచందనం తైః॥ ౮౩॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- మృద్వితి॥ మృదుయథాతథాశింజానానిమంజీరకాంచీవలయకంకణానితైః- తత్కృతైరిత్యర్థః- విభ్రమైర్విలాసైః-అత్రభూషణవిలాసైఃస్మితేనచసీతాయాస్సౌకుమార్యప్రతిపాదనాల్లలితమితిభావః॥ ౮౪॥ కౌతూహలచకితేలక్షయ

కామస్య మేగిళతుపంచశరీశరీరంయావల్లభాస్యసఖిసాస్తుపరంకృతార్థా॥ ౮౨॥ సుకుమారాంగవిన్యాసోయత్తల్లలితమీరితం॥ యథా॥ ఘనసారతుషారగంధసారైఃకిముపీయూషశిరీషచంపకైర్వా। సఖితేవయవాస్మసారేణసృష్టా దయితోయాస్మ్యజతేమృదూపచారైః॥ ౮౩॥ యథావా॥ మృదుశింజానమంజీరకాంచీవలయకంకణైః। సస్మితాసేవతేరామంరామారహసివిభ్రమైః॥ ౮౪॥ రమ్యేకుతూహలంలౌల్యంచకితంభయసంభ్రమః॥ క్రమేణయథా॥ విలోకతేతన్ముఖమేవబాలాశృణోతితస్యైవశుభంచరిత్రం। తదంగసంగంపిజహౌనచాపిఛాయావదాహారవిహారకాలే॥ ౮౫॥ పరీహాసోద్యోగాంప్రియసహచరీం వల్లభగతం గృహీత్వానేపథ్యం ఝుడితినికటోపాగతవతీం। సమీక్ష్యోత్తిష్ఠంతీంసపదిశయనాత్సస్మరభయాం స్థితోగూఢంరామస్స్మితసఖముఖఃపశ్యతిముహుః॥ ౮౬॥ విహృతంప్రాప్తకాలస్యవచసోఽకథనంహ్రియా॥ అన్యేత్వాహుః॥ ఈర్ష్యయామానలజ్జాభ్యామదత్తంయోగ్యముత్తరం। క్రియయావ్యజ్యతేయత్రవిహృతంతదుదాహృతమితి॥ యథా॥ కాం

తి-రమ్యఇతి॥ రమ్యేరమ్యవస్తునిలౌల్యమాసక్తివిశేషః॥ చకితమితి॥ కుతూహలముదాహరతి- విలోకతఇతి॥ స్పష్టం॥ ౮౫॥ చకితముదాహరతి- పరీహాసేతి॥ పరీహాసేఉద్యోగోయస్యాస్తాం- నేపథ్యంకంచుకోష్ణీషాది ధారణసముచితవేషం॥ ౮౬॥ విహృతంలక్షయతి- విహృతమితి॥ ప్రాప్తకాలస్య ప్రాప్తావసరస్యేత్యర్థః॥ విహృతస్యమతాంతరేణలక్షణమాహ- ఈర్ష్యయేతి॥ స్వమతానుసారేణోదాహరతి- కాంతేనేతి॥ నమఃఽవచనంలీలాం

సల్లాపః- క్రీడాలీలా చ నర్మ చేత్యమరః-మదనఃయువాభ్యాంకథమారా ధితః- కేకేబంధవిశేషాశ్చ తత్కృతివిశేషాశ్చ జాతా ఇత్యర్థః॥ ౮౭ ॥ హా సం లక్షయతి- హసితమితి॥ యౌవనమదోద్భూతం-నతుహాస్యవద్వేషభా షాదివికారజన్యమిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి-పఅడే॥ఛా॥ప్రకటేతి॥మదిరాక్షి ఖంజనాక్షీ॥ ౮౮॥ ఏవంరసభావాదీన్నిరూప్య ప్రాక్ప్రతిపాదితామపివి స్మృతిశంకయా రసాద్రసాంతరోత్పత్తింస్మారయతి- హాస్యఇతి॥ననుప్రా

తేనసర్మవచనంసఖికింకిముక్త మారాధితస్సఖికథం మదనో
యువాభ్యాం। పృచ్ఛంతమాలిజనమిత్యసకృత్సరోషాబాలాద
ర్శనచకించిదువాచవాక్యం ॥ ౮౭ ॥ హసితంయౌవనమదో
ద్భూతంహాసోఽనిమిత్తకం॥యథా ॥ పఅడాణురాఅబంధా
వివసా ఘుణజోవ్వణేణముఇరక్ఖి । మఅణదిరోహిఅలజ్జారా
మందట్ఠూఅహసఇఅణిమిత్తం ॥ ఛా ॥ప్రకటానురాగబంధావివ
శాఘునయౌవనేనమదిరాక్షీ। మదనతిరోహితలజ్జారామందృ
ష్ట్వా హసత్యనిమిత్తం॥ ౮౮ ॥ ఇతిరసభావనిరూపణం॥ ***

రసాద్రసాంతరోత్పత్తిక్రమః

అత్రరసాద్రసాంతరోత్పత్తిరపికవిభిస్సమ్మతా॥ యథోక్తం
శృంగారతిలకే "హాస్యోభవతిశృంగారాత్ కరుణోరౌద్రక
ర్మణః। అద్భుతశ్చతథావీరాద్బీభత్సాచ్చభయానక" ఇతి॥'ర
సస్సరోఽపిసంపూర్ణస్తిరోధత్తేరసాంతర'మితిభారతీయోక్త
రీత్యాయద్యప్యేకైకఏవరసశ్చర్వ్యతే తథాపిరససంకరోఽపి
మహాకవిభిరంగీకృతః। సచాస్మాభిః రసవదలంకారోదాహరణే

థాన్యేషామంగిత్వముపసర్జనత్వేసత్యంగత్వం, ఏవంచ 'రసస్సరోఽపిసం
పూర్ణస్తిరోధత్తేరసాంతర'మిత్యభియుక్తోక్తేః కథంరసయోరంగాంగిభా
వః కథంవాతత్సంకరఇత్యాశంక్యాహ- తథాపీతి॥అయంభావః "రసాఃకా
ర్యవశాత్సర్వేమిళంత్యేవపరస్పరం।ప్రధానంయోరసఃఖ్యాతస్సప్రధానం
భవిష్యతి" ఇత్యాదివచనప్రామాణ్యాదవిరుద్ధోరససంకరఇతి॥సచేతి॥సఃరస
సంకరశ్చ- రసవదలంకారోదాహరణే - ఘోటీఘోరఖురక్షతేతిశ్లోకేద

ర్శితః-వీరశ్శృంగారయోరంగాంగిభావఉదాహృత ఇత్యర్థః॥ రసాభాసస్త్రివి
ధ॥లక్షితః- అస్మిన్నేవతరంగేపికత్రైవానురాగశ్చేదిత్యాదినా త్రివిధోపి
రసాభాసోనిరూపితః। ఊర్జస్వ్యలంకారోదాహరణే రామత్వద్వైరిణః
కాంతేతిశ్లోకే॥ భావాభాసోపీతి॥ ఊర్జస్వ్యలంకారోదాహరణే-మర్త్యా రా
యుధిపత్రిణోరఘుపతేరితిశ్లోకే॥ రసభావయోరితి “తదాభాసా అనౌచిత్య
ప్రవర్తితా”ఇతి మమ్మటపాదోక్తే రసౌచిత్యప్రవృత్తిరేవతయోరాభా
సత్వం। భావశాంత్యాదీనామంగిత్వం రసస్యాంగత్వంచకదాచిత్సంభవతీ
త్యాహ- రసఇతి॥ ముఖ్యేఅంగిన్యపి- భావశాంత్యాదయోపీతి- అంగభూ

దర్శితః। రసాభాసస్త్రివిధోలక్షితః ఊర్జస్వ్యలంకారోదా
హరణేదర్శితః। భావాభాసోప్యూర్జస్వ్యలంకారోదాహరణేద
ర్శితః। రసభావయోరాభాసత్వమనుచితవిషయప్రవర్తనం ॥

భావశాంతిభావోదయాదివివరణం

రసేముఖ్యేపిక్వచిదాస్వాదాతిశయవశాద్భావశాంత్యాదయో
ప్యంగిత్వమపిభజంతే॥ ఉక్తంహికావ్యప్రకాశే“రసేముఖ్యే
పితేంగిత్వంప్రాప్నువంతికదాచన। తేభావశాంత్యాదయః
అంగిత్వంచరాజానుగతవివాహప్రవృత్తభృత్యవదితి” తత్ర
భావశాంతిస్సమాహితాలంకారోదాహరణేదర్శితా॥ భావో
దయోయథా॥ ఆలీజనేనగమితాచతురేణశయ్యాంతస్మిన్ఛలే
నగళితేమిళితేచకాంతే। కింవావిధేయమవిధేయమపీహకింవే
త్యాలోచనాంనతముఖీకురుతేస్మసీతా॥ అత్రలజ్జాభావస్యోద

తాఅపీత్యపిశబ్దార్థః- అంగిత్వమపీతి- ప్రాధాన్యమపీత్యపిశబ్దార్థః॥ త
త్రసదృష్టాంతామభియుక్తసమ్మతిందర్శయతి - రసఇతి ॥ కదాచనవిభా
వాద్యసంవలనదశాయాం - తత్సంవలనేతురసస్యప్రాధాన్యమేవేతిభా
వః॥ అంగిత్వంచేతి- యథారాజానుగతోవివాహప్రవృత్తోభృత్యోరాజ్ఞి
ముఖ్యేపి ప్రాధాన్యమాలంబతేతద్వదితిభావః। తత్రేతి- తత్రభావశాం
త్యాదిష్విత్యర్థః - సమాహితాలంకారోదాహరణే - దయితజనవియో
గాద్దారుణగ్లానిభాజాపితిశ్లోకే॥ అథభావోదయముదాహరతి - ఆలీజనేనే
తి॥ ఛలేనకేనచిద్వ్యాజేన-క్రమేణేతివాపాఠః॥ యోజయతి- అత్రేతి॥

౮౯॥ భావసంధింలక్షయతి- యత్రేతి॥ ఉదాహరతి-ఆకర్షన్నితి ॥ ఈర్ష్యాకషాయిణి- సీతాపాణిమయంగ్రహీష్యతీత్యసూయారోషరూక్షే- రుషా- సీతామిమేహతకాః పశ్యంతీతి రోషేణేత్యర్థః ॥ వైదేహ్యాంలజ్జాస్మరాభ్యామావర్జితాక్షభూమిభృతాంబృందేపరుషాంశ్చ కటాక్షాంకురాన్నిదధఇత్యన్వయః॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౯౦॥ ఉదాహరణాంతరమాహ

యః॥ ౮౯॥ యత్రాన్యోన్యవిరోధినౌభావౌపరస్పరస్పర్ధితయోపనిబధ్యేతే తత్ర భావసంధిః ॥ సయథా॥ ఆకర్షన్నిటలేక్షణస్యరభసాదాకర్ణపూర్ణంధనుర్వైదేహ్యాంపితురంకభాజినిదధేలజ్జాస్మరావర్జితాః । ఈర్ష్యాకషాయిణితత్స్వయంవరకృతేనానాదిగంతాగతేబృందేభూమిభృతాం రుషాచపరుషానాథః కటాక్షాంకురాన్ ॥ అత్రరతిక్రోధయోస్సంధిః ॥ ౯౦ ॥ యథావా ॥ మమైవనాటకేకంసవధే ॥ రోషార్ద్రక్షీణమీక్షణం విపులయన్నావం భయాత్స్మీలయన్వక్త్రాద్ధ్రే క్వచిదీరయన్కటుగిరంచాటూక్తిమప్యన్యతః। ఏకేనాశుపదాపురఃపరిసరన్నన్యేనపశ్చాద్వ్రజన్ కాంచిజ్జాతురణోన్ముఖావయిదశాంలేభేర్ధనారీశ్వరః॥ అత్రామర్షదైన్యయోస్సంధిః॥ ౯౧॥ యత్రబహూనాంభావానామన్యోన్యోపమర్దకతయానిబంధః క్రియతే తత్ర భావశబలతా॥ సాయథా॥ ఆయాతోనమమాంతికంరఘుపతిః కింతేనజాతాగసాయాస్యామిస్వయమేవతస్యసవిధంకింవావదేన్మాంసఖీ। ఆయత్తస్స్వయమేషనన్విహపునర్ద్రక్ష్యామినైనన్ముఖంతూర్ణంతద్ఘటనంభవేన్మమకథం కావాభవిత్రీకథా॥ అత్ర చింతాస్మృతిదైన్యశంకాహర్షామర్షౌత్సుక్యవిషాదానాంశబలతా ॥ ౯౨॥ .... *

రోషాదితి॥ కటుగిరంపరుషాలాపం॥ యోజయతి- అత్రేతి ॥ ౯౧॥ భావశబలతాంలక్షయతి- యత్రేతి॥ తాముదాహరతి॥ ఆయాతఇతి ॥ స్వయంస్వతఏవాయత్తోఽధీనఃసులభఇతియావత్ -అత్ర బహవోభావాఃపూర్వపూర్వోపమర్దేననిబద్ధాఇత్యాశయేనాహ॥ అత్రేతి॥ ౯౨॥ ఇతీత్యాది॥ ...

సంప్రతికవిస్స్వస్యనిఖిలగ్రంథనిష్ణాతత్వందర్శయంత్స్వాహంకారపరిహా
రపూర్వకంకృతినాయకంప్రార్థయతే॥ ప్రాచీనేతి॥హియస్మాత్ బోద్ధాని

ఇతి శ్రీమత్త్రిభువన పవిత్ర హరితగోత్రావతంస
వారాణశీవంశ పద్మాకర ప్రభాతభానునా పదవాక్యప్రమా
ణపారావారపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయపర్వత నాథసూ
రిపండితమండలేశ్వరసూనునా శ్రీయల్లమాంబాగర్భరత్నా
కరపారిజాతేన నిర్మలాచారపూతేన చతుర్దశవిద్యాస్థానసి
ద్ధాంతరహస్యవిజ్ఞానవతా శ్రీధర్మసంఖ్యావతావిరచితే శ్రీమ
ద్రఘుపతిగుణమణిగణధామనిసాహిత్యరత్నాకరనామన్యలం
కారశాస్త్రే రసనిరూపణంనామదశమస్తరంగః॥.........*
ఆస్థానమందిరమిందిరాప్రణయినోదేవస్యరామాత్మనస్త్వంగ
త్తుంగతరంగరింగణభరైరంగీకృతాడంబరః। తాదృఙ్నిర్మలధ
ర్మసూరికవితాసోల్లాసకల్లోలినీపూర్ణార్ణః కర్ణమనోహరోవిజ
యతేసాహిత్యరత్నాకరః॥ధర్మాంతర్వాణివర్యస్త్రిభువనవిది
తెవారణాశ్యన్వమెయ స్సంజాతో యల్లమాంబాకృతసుకృత
ఫలంపర్వతేశస్యభాగ్యం। వ్యాఖ్యావిఖ్యాతకీర్తేర్వివరణగురు
వాక్సాంఖ్యముఖ్యాగమానాంతస్యాలంకారశాస్త్రే విలసతిద
శమోరామవర్ణైకతరంగః॥...................*

ప్రాచీనాభినవ ప్రబంధవిహిత గ్రంథానుసంధాయి
నా సోయం సాహసికేన సంప్రతి మయా నూత్నః ప్ర
బంధఃకృతః । కస్త్వేష్యేదమునాధ్వనాహ్యా సులభో బోద్ధా
చ నిర్మత్సర స్సర్వజ్ఞోగతమత్సరోస్తిహిరమారామస్స సం
తుష్యతు ॥ ౯౩ ॥ భోమాతఃకవితేహితం మమవచఃకించిత్స
మాకర్ణయ శ్రీమద్రామగుణస్తవామృతవతీ మత్యాస్తుతిం
మాకృథాః॥కస్తూరీఘనసారచందనరసన్యాసోత్సవాస్వాదవి

న్మత్సరశ్చపుమానసులభః- బోద్ధారోమత్సరగ్రస్తాఇత్యుక్తత్వాదితిభావః
రమారామాయస్యసతథోక్తః-సః శ్రీరామరూపశ్రీహరిః॥౯౩॥సంప్రతి

స్వకవితాం ప్రార్థయతే॥ భోమాతరితి॥ విసారిణామామగంధినాం-వ సాంద్రపూయపశితానాంలేపేచర్చాయామభిలాషీఔత్సుక్యవాన్॥౯౪

త్వాం వావిస్రవసాంద్రపూయపిశితాలేపాభిలాషీ భవేత్॥౯౪॥ సంజాతోహరితాన్వయేమహతియశ్శ్రీపర్వతేశస్సుధీస్తజ్జాందర్శనకారిణాం సుమనసామైకాత్మ్యలీలాకృతిః। ధర్మాఖ్యేనమనీషిణావిరచితస్తత్సూనునా తాదృశా సోయంయావదిలాతలం విజయతాంసాహిత్యరత్నాకరః॥౯౫॥ .... *

ఇదానీమాశీఃపూర్వకంగ్రంథసమాప్తిమాహ॥ సంజాతఇతి॥విజయతాం సర్వోత్కర్షేణవర్తతాం॥ ౯౫

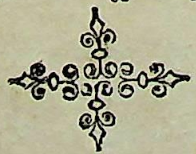
ఇతిశ్రీమల్లాదిలక్ష్మణసూరివిరచితే సాహిత్యరత్నాకరవ్యాఖ్యానే మందరాఖ్యానే దశమఃప్రస్థః.

సాహిత్యరత్నాకరమంథనార్థంప్రస్థైర్మహద్భిస్సహితోలసద్భిః। మయాకృతోమందరఏషయత్నాత్తనోతునిత్యంసుమనఃప్రమోదం॥నశబ్దశాస్త్రేపినచార్థశాస్త్రేనకావ్యభేదేషుపరిశ్రమోపి। తథాపిటీకావ్యరచీహమేయంగురుప్రసాదోహినమేనుభావః॥ మదీయేవ్యాఖ్యానేసరసజనసంతోషసదనే నవిందంత్యానందంయదికుటిలచిత్తాఃకతిపయే। నమేసందేహోత్రత్రిజగదఖిలప్రాణిసుభగా శరజ్జ్యోత్స్నాహర్షంకలయతికిమూలూకవితతేః॥ ధర్మసూరివచోగుంభశుంభద్గాంభీర్యభేదినీ। వ్యాఖ్యేయంమందరాభిఖ్యాభూయాదాభాస్కరంభువి॥ .... *

సమందరస్సాహిత్యరత్నాకరస్సమాప్తః

శ్రీరామార్పణమస్తు.

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

Raghoonatha Chariyar
Jatmulal Caty
Gatepute
Dunga Cissou

Raghoonatha

M. J. Narasimha Char.

